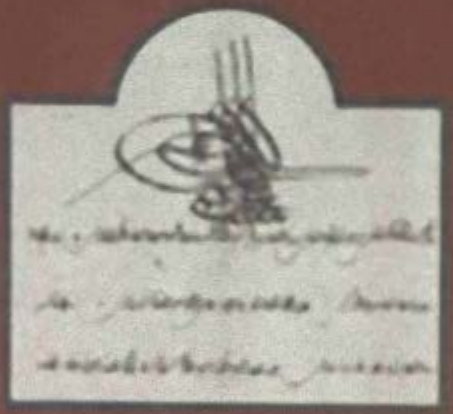
ANADOLU DEREBEYİ OCAKLARINDAN

KÖSE PAŞA HANEDANI

NECDET SAKAOĞLU

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

NECDET SAKAOĞLU

ANADOLU DEREBEYİ OCAKLARINDAN

KÖSE PAŞA HANEDANI

"Sedat Simavi Vakfı 1985 Sosyal Bilimler Ödülü"

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 64

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1998

Yayıma Hazırlayan
Ali Berktay

Kapak Resmi
Köse Mustafa Paşa'nın Divriği'de oturmasına III. Selim'in izin verdiğine ilişkin ferman-ı Alişân.
(BOA, Cevdet-Dahiliye, sıra no: 6821-15 B; yıl 1209/16 Mart 1795)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Birinci Basım: Yurt Yayınları, Ankara, 1984
İkinci Basım: İstanbul, Ekim 1998

ISBN 975-333-085-5

İÇİNDEKİLER

II. Baskıya Önsöz *vii*
Sunuş : KONU VE KAYNAKLAR *xii*

GİRİŞ *1*

BİRİNCİ BÖLÜM : ORTAM VE KOŞULLAR *11*

1. 18. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA BİR DEREBEYİ ORTAMI *13*

2. DEREBEYLİĞİ GÜÇLENDİREN YENİ KOŞULLAR *25*
Yönetsel ve Ekonomik Bozulma *26*
Tımar Sisteminin Çözülüşü *28*
Yol Kesen, Köy Basan Eşkıya *30*
Konargöçer Dalgalanmaları *37*
Yerli Zorbaların Eziciliği *45*

3. DİVRİĞİ'NİN ESKİ DEREBEYLERİ VE KÖSE PAŞA'NIN ATALARI *50*
Köse Paşa'nın Ataları *60*

İKİNCİ BÖLÜM: KÖSE PAŞA VE ARDILLARI *65*

1. MEMLEKET BABASI VEZİR KÖSE MUSTAFA PAŞA *67*
Bir Paşanın Doğuşu *69*
Madenler Eminliği *73*
Halep Mutasarrıflığı *77*
Vezirlik Verilmesi *78*
Kuban Boylarında Bir Paşa *81*
Rakka Valiliği ve Anadolu Sürücülüğü *89*
Yeniden Halep ve Rakka Valilikleri *99*
"Hayırlar Babası" Köse Paşa *106*
İki Yıl Sivas Valiliği *116*
Ölümlü Sonbahar *126*
Köse Paşa'nın Vakıfları *139*
Köse Mustafa Paşa ile Karıştırılan Mustafa Paşalar *140*

2. VEZİR HAFIZ VELİYEDDİN PAŞA 143
Bir Vezaret Savaşı 148
Sivas Valisi Devletli Hafiz Veliyeddin Paşa Hazretleri 154
Rakka-Diyarbekir ve Halep Valilikleri 156
Tuna Boylarında Bir Derebeyi Vezir 163
Veli Paşa'nın Divriği'deki Lordluğu 168
Sinop Muhafizlığı ve Alâiyye Mutasarrıflığı 171
Umutsuz ve Uğursuz Pazarlık 173
Gizli Kalan Bir İsyan 178
Akçadağ ve Akçadağlılar 193
Hicri 1228 Yılı Muharrem Ayından Ramazan'ına Uğursuz Serüven 195
Veli'siz Hanedan, Hanedansız Şehir 209

3. İMAM HÜSEYİN BEY 212
Kaymakam Rıf'atlü İmam Hüseyin Bey 217
Bir Derebeyinin Yargılanışı 225
Bir Vergilendirme Öyküsü 233
İmam Bey'e İndirilen Darbe 251
Dönmek, Yaşlanmak ve Ölmek 259

4. OSMAN BEY VE HANEDANIN SÖNÜŞÜ 267
Son Portreler 279

KÖSE PAŞALARIN ŞECERESİ 291
EKLER VE FOTOĞRAFLAR 293
SÖZLÜK 330
DİZİN 372

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın ilk baskısını 1984'te Yurt Yayınları gerçekleştirmişti. Fakat bu aşamaya gelinceye değin yaşanan sürüncemenin sıkıntılarını unutmuş değilim: 1979'da, dönemin Kültür Bakanı (merhum) Tevfik Koraltan, kendi aile tarihlerine de değinilmesinden duyduğu heyecanla, *Köse Paşa Hanedanı*'nı Kültür Bakanlığı yayını olarak bastırmak için beni Ankara'ya çağırmıştı. Kendisine teslim ettiğim metin on beş gün sonra, müsteşarı Prof. Dr. Emin Bilgiç'in "Bakanlık yayınları arasında basılmasının uygun görülmediğini" bildiren yazısıyla geri gönderilmişti. Yani bir bakanın duygusal kararı müsteşarının ideolojik bakışıyla geri çevrilirken, böyle bir çalışmanın Kültür Bakanlığı'nın yayın ilkelerine uygun olup olmadığı konusunda ne bilimsel bir kurul, ne de bir uzman devreye sokulmuştu.* Ertesi yıl, merhum Aydın Emeç Hür-Yayın Şirketi adına basım işini üstlendi ise de, bu kez de yayınevi kapatıldığı için dizgisi tamamlanmış olan kitap yine sahipsiz kaldı. O zaman, buna çok üzülen merhum Emeç'i ve merhum Kemal Zeki Gençosman'ı teselli etmek durumunda kaldığımı hatırlıyorum! Üçüncü girişim, çalışmalarımı izleyen ve kitabın içeriğini bilen değerli bilim adamları Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı'dan gelmiş ve özellikle de sayın Akarlı'nın çabaları sonucu 1984'teki ilk baskı Ankara'da yapılmıştı. Andığım dostlarıma ve Yurt Yayınları'nın o zamanki yöneticilerine minnetler duymakta, ölenleri rahmetle anmaktayım.

Köse Paşa Hanedanı'nın basımının ne denli isabetli olduğu, 1985 Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'ne layık görülmesiyle ** bir bakıma kanıtlandığı gibi, Hür-Yayın'ın yarım bıraktığı bir işi Hürriyet Holding'in bir başka kurumu sanki telafi etmiş oldu.

---

* Bu olayı tarihyazıcılığının bir gereği olarak açıklıyorum. Kurumlarının işlevini keyfi kararlarla yönlendirip yürütmeyi yetkilerinden sayanların, bu tutumlarından dolayı, hayattayken veya öldükten sonra eleştirilerden kurtulamayacaklarını unutmamalarını diliyorum.

** Prof. Dr. Münir Aktepe, Doç. Dr. Özcan Ertuna, Prof. Dr. Macit Gökberk, Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Prof. Dr. Emre Kongar, Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Prof. Dr. Yüksel

Birinci baskının serüveni kısaca budur ve bu baskı yıllar önce tükenmiş bulunuyor. Geçen yıl, yeni bir basım için Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan öneri gelmesi üzerine, gerekli düzeltme ve eklemeleri yaparken, ilk baskının kısa "sunuş"unu kısa bir "önsöz"le tamamlamak gereksinimini duydum. Vurgulamak istediklerim özetle şunlardır:

Toplumsal içerikli tarihlerin ve monografilerin yazımında, güvenilirliklerine kesin gözüyle bakılarak resmi belgelerle yetinilmesi, bunların kronolojik sıraya konularak bir örüntü hazırlanması, "bilimsel çalışma" sayılsa bile, ortaya "hem güvenilir, hem yanılgılara neden olabilir ve noksan" bir eser çıkabilir. Bir çelişki ifade eden sakıncayı önlemenin çaresi olay ve olguların yaşandığı zamana ve ortama, yerel bilgi, bulgu ve sözlü tarih verileriyle de inebilmek; tüm verileri yerine göre sentezci, çoğu kez de analitik yaklaşımlarla, fakat her durumda yansız bakışlarla değerlendirmektir. On beş yıllık bir aradan ve tarihyazıcılığında epeyce bir deneyim daha kazandıktan sonra, *Köse Paşa Hanedanı*'nı yeniden gözden geçirirken kişilerin ve olayların tarih sahnesine getirilişinde bu ilkelere uygunluk açısından metne önemli bir müdahalenin gerekmediğini saptadım.

İkinci bir saptamam ise, Anadolu'nun yakın toplumsal tarihinin gün ışığına çıkartılması bakımından maalesef bende karamsarlık uyandırdı; *Köse Paşa Hanedanı*'nın programı ve kapsamı örneğinde başka monografilerin yazılmasına, baş döndürücü bir değişim süreci yaşayan toplumun ve ortamların pek de olanak bırakmadığını düşünmeye başladım. Oysa bu türden ve daha mükemmel birkaç yüz eser 20. yüzyılın ilk üç çeyreğinde hazırlanabilseydi, Anadolu tarihinin bize en yakın, en çarpıcı, fakat en karanlık dönemleri için güvenilir ve zengin kaynaklar kazanmış olacaktık. Bu şansın yerel veriler ve sözlü tarih uçlarının yitirildiği kanısındayım.Çünkü bugünkü Anadolu gerek yerleşim ve yaşama kültürü, gerekse demografik yapısı ile dünkü Anadolu izlerini neredeyse hepten yitirmiş; yüzyıl önceki olayları ilk ya da ikinci ağızdan nakledebilen, bellekleri yoğun güncel olaylarla kirlenmemiş, saf yerel kültürü temsil eden yaşlı kuşak yaşamdan çekilmiş bulunmaktadır.

Bu kuşağın Divriği'deki temsilcilerini daha çocukken tanıma ve dinleme şansını yakaladığım, gençlik yıllarımda da bir kuşak sonrakilerden notlar, bilgiler alabildiğim için kendimi talihli sayıyorum. Birkaçı dışında hepsi hayattan çekilen bu insanlar bu kitabın hem bilgi, hem esin kaynağı olmuşlardır. İkinci baskı vesilesiyle onları rahmetle anarken, *Köse Paşa Hanedanı*'ndaki yarı destansı havada da onların anlatılarını duyuyor ve hepsini bir kez daha saygıyla anıyorum. Aynı duyguyla, bu ölmüş insanların ortak karakterlerine ve yalın yaşama düzenlerine kısaca değinmeden geçemeyeceğim.

Benim yetişebildiğim Divriği yaşlıları, yaklaşık olarak 1865-1890 yılları

Ülken ve Prof. Dr. Haluk Ülman'dan oluşan Jüri, o yılki Sosyal Bilimler Ödülünü *Köse Paşa Hanedanı* ile sayın Doç. Dr. Ümit Hassan'ın *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler* adlı eserine vermişti.

arasını karşılayan Hicri 1280-1305 doğumlulardı. Yaş kıdemi, velev bir yıl bile olsa, öteki farklılık ve ayrıcalıkların daima başında yer alıyordu. Okumuş olmak, ailece üst sınıfsal konumu temsil etmek, hacca gitmiş veya muharebelere katılmış olmak kendi aralarında uydukları yerel ve geleneksel seremoninin başlıca belirleyicileriydi. Bu hayat bakışı konuşmalarında, sayılıp ve ağırlanmalarında her zaman geçerliydi. Örneğin, çocuk yaştakiler hatta ne de gençler onlara doğrudan sorular sormazlardı. Konuşmalarına kulak misafiri olabilir, çok merak ettiklerimizi ise ancak ara kuşak konumundaki babalarımız aracılığıyla sorup öğrenebilirdik. Bu insanlar öğle ve ikindi namazlarını çarşı camilerinde cemaatle kılmak için, hayli uzak semtlerdeki evlerinden kuşluk vakti çıkarlar, çarşıya gelip "Hacı Milli'nin Kahvesi"nde* otururlar; unutulmuş olan eski "oda" geleneğinin söyleşilerini, kendilerine özgü yavaş ve fasılalı bir anlatışla burada sürdürürlerdi. Konular üzerinde dönüp dolaşırlerken kimi ayrıntıları hatırlarlar, o güne kadar belki de hiç değinmedikleri yeni konulara girerler; ancak, dedikodu veya günah sayılabilecek söylentilere kapı aralamazlardı. Ben onların anlattıklarını babamın yanı başında sessizce ve masal keyfiyle dinlediğimi hatırlıyorum. Yazık ki, yerel tarih araştırmalarına başladığımda, o eski kuşaktan bana aynı öyküleri yineleyebilecek sadece bir ya da ikisini bulabilmiştim. Ama onları veya daha eski kuşakları yetişkin insanlar olarak defalarca dinleyenlerin çoğu henüz hayatta idiler ve bana gerçekten ödeşilmez yardımlarda bulundular.

İkinci güçlü bir kaynak içinde yaşadığımız "müze" ortamıydı. Kaldırım döşeli sokaklar boyunca sıralanan eski evler ve konaklar, büyüklerimizin "Serey" (saray) dediği viraneler, zamanın dayanıklılık kazandırdığı cami, hamam, türbe, çeşme gibi tarihi yapılar, geniş mezarlık alanları; bu dokulara dair büyüklerimizin anlattığı öyküler, efsaneler hem etkileyici, hem de öğreticiydi. Bu özgün kültür ortamından, yani yaşlıları birer bilge olan, mahalleleri tarihsel ve mistik dekorlar yansıtan o sakin kasabadan bugüne pek az çizgiler kalmış olduğunu, ölenler bir yana, eski bahçelerin, kocamış ağaçların, eski evlerin de göçtüğünü gelenler haber veriyor. Acıyla düşünüyorum: Kerpice, ağaca ve insana dayalı bir yaşam tarzı kültürel sürekliliği bir anda kesiveren arabesk kültüre, TV yayınlarına, futbol tutkusuna, betona ve birikete, beyaz eşyaya, otomobile vb yenik düşmüş bulunuyor. Kuşkusuz bu yazgı salt Divri-

* Burası, işleticisinin adıyla anılan önü asmalı küçük bir mekândı. Kahvehanelere özgü oyunların hiçbiri oynanmaz, garsonları esnafa çay tevzi eder, kimi esnaf işsiz saatlerini burada çay içip sohbet ederek geçirir; yaşlılar ise dip taraftaki özel kerevette otururlardı. Bu kahvede ekseriya "Mengüş (Mengücek) şahları"ndan "Arap" (Memlûk) naiplerine, Memiş, Köse ve Veli Paşalara, İmam ve Osman Beylere değin uzayan memleket tarihi, eski kışlar, kıtlıklar, en büyük kaçgun olarak Seferberlik olayları, birinin bıraktığı yerden öteki olarak masalsı, öyküsel yaşam sahneleri anlatılır; Ramazan'da ise teravihle sahur arasındaki uzun saatlerde, bu konuların dinleyicileri çoğalır, kahvenin bütün masalarını doldururdu. Hacı Milli'nin kahvesindeki bu gelenek 1950'lerde sona ermiştir.

ği'yi vurmuş bir "dolu afeti" olmayıp tüm Anadolu'yu kasıp kavurmuştur.

Ancak Divriği'nin kaybı çok yönlüdür. Çünkü burası eski kültürümüzün başlıca merkezlerinden biri, hatta evrensel kültürün de bir odağıydı. Savurganlığın bu iki gerçeği de hiçe sayması ise tam bir aymazlıktır. Cumhuriyet'in ilk döneminde buraya verilen değerin göstergeleri demir madeninin işletmeye açılması, kasabanın Sivas-Erzurum demiryolu üzerinde önemli bir istasyon olması, Divriği'nin hayırsever iki evladı Mühürdarzade Nuri ve Abdurrahman Naci Demirağ kardeşlerin kenti gönendirmek için kişisel servetleriyle gerçekleştirdikleri eğitim, su ve alt yapı yatırımları ile kanıtlanabiliyor. Diğer yandan, evrensel uygarlığın Anadolu'daki en çarpıcı mimari anıtı kabul edilen Divriği Külliyesi'nin iyi şekilde korunması önlemlerinin de o dönemde alındığı saptanıyor. Geçtiğimiz yıllarda UNESCO Genel Kurulu'nca "İnsanlık mirası" sayılan dünyadaki 440 doğal ve kültürel oluşum ve eser arasına alınan bu mimarlık şaheserine hâlâ değeriyle orantılı önemin verilmemesi de yazık ki bir başka aymazlık örneğidir.* Kapı fasadında Doğu İslam mimarisinin en güzel "Fars kemeri"ni yansıtan Divriği Kale Camiini ise onarım külfetinden kurtulmak için Vakıflar, ilgili Bakanlıklar, kültür kurumları ve hayırseverler hepten unutmuş gözükmektedirler.

Divriği'nin, Ortaçağ'la eş zamanlı Anadolu yüzyılları boyunca, önceleri Paulusçular'ın merkezi, daha sonra küçük bir Türk devletinin payitahtı olarak yaşadığı süreçler ve gönenç, ardından yerel beylere merkezlik edişi, Osmanlı yüzyıllarında ise önemli bir "sancak"oluşu göz önüne alındığında günümüzdeki kentsel ve yönetsel konumu iç karartıcıdır. Bu gerileyişi en çarpıcı biçimde, bir koru-park ve açık müze ortasında ışıldaması gerekirken dört yanını kuşatan yoksul mahallelerin ortasında iğretileşen Ulucami sergiliyor. Altmış yıldır, milyonlarca ton demir cevheri vererek ulusal ekonomiyi besleyen ve Türkiye'nin kalkınmasında stratejik değeri olan bu eski kentin çöküşüne seyircilik edenler ise, yazık ki son elli yılın "milliyetçi-muhafazakâr" söylemcileridir.

Kentle toplum yaşamı arasındaki yazgı koşutluğunun olağan, olağandışı ya da olağanüstü yönlerini, trajik vakaların çokça yer aldığı Divriği tarihi ilginç bir kesit olarak yansıtıyor. *Köse Paşa Hanedanı* ise bu kesitin 18. ve 19. yüzyıl sahnelerine ayna tutmaktadır. **

---

* UNESCO'nun,Türkiye'de İnsanlık Mirası kapsamına aldığı diğer varlıklar şunlardır: İstanbul Tarihi Yarımada, Göreme Milli Parkı, Hattuşaş, Nemrut Dağı, Hierapolis, Pamukkale Travertenleri. Kültür Bakanlığı Efes, Truva örenlerinin, Karain Mağarasının da kapsama alınması için UNESCO'ya öneride bulunmuştur. Divriği Ahmet Şah Ulucamii ile bitişik Turan Melek Darüşşifası, İnsanlık Mirası listesindeki Türkiye varlıkları içinde tekil mimari konumlu biricik anıttır.

** Divriği'nin siyasal, sosyal ve kültürel tarihi konularına ilişkin bilimsel çalışmaların giderek yoğunlaşması sevindiricidir. Doğrudan Divriği'yi ilgilendiren eser ve makalelerin başlıcaları şunlardır:
İbrahim Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, İstanbul, 1961.
Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Milliyet Yayınları, İstanbul,

Kitabın bu yeni baskısında, ilk baskıdaki çevrimyazılı belge örneklerinin yanı sıra kimi belgelerin tıpkıbasımlarına ve sonradan elimize geçen konuyla ilgili fotoğraflara da yer verilmiştir.

İkinci baskıyı gerçekleştiren Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları Yayın Kuruluna, editörler sayın Ayşen Anadol ve Ali Berktay ile basımda emeği geçenlere teşekkür ederim.

Necdet SAKAOĞLU
Kadıköy, 25 Nisan 1998.

1971; *Divriği'de Ev Mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978; "Seyyid Garib Musa Ocağı", *Tarih ve Toplum*, c. XI, S. 61, Ocak 1989, s. 22-29; "Vezir Hafız Veliyeddin Paşa'nın Gizli Kalan Ayaklanması. Bir Siyasal Yasaklama Örneği", *Tarih ve Toplum*, c. XII, S. 73, Ocak 1990, s. 34-39; "Âyân Mehmed Ağa ve Konağı", *Tarih ve Toplum*, c. XV, S. 90, Haziran 1991, s. 23-28.

Prof.Dr. Zeki Arıkan, "Divriği Sancağı Kanunnameleri", *Belleten*, c. LI, Ağustos 1987, s. 761-779; "Divriği Kazâsı'nın İlk Sayımı 925/1519", *Osmanlı Araştırmaları*, XI, Ayrıbasım, İstanbul, 1991, s. 49-71; "XVI. Yüzyılda Divriği", X.Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2399-2423.

Kevork Pamukçıyan, "Divrikli Noradunkyan Ailesi ve Kapriel Noradunkyan Efendi", *Tarih ve Toplum*, c. IX, S. 49, Ocak 1988, s. 42-48.

Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü, *Divriği Madenleri Müessesesi 50. Yılında*, 1988.

Aydoğan Demir, "Bir Mühimme Kaydına Göre Rum Çavuşlar Kethüdası Hacı Ali'nin Yolsuzlukları", *Tarih ve Toplum*, c. XII, S. 72, Aralık 1989, s. 47-51.

Ersin Gülsoy, "XVI. Asrın İlk Yarısında Divriği Kazası Vakıfları", İlmi Araştırmalar, İlim Yayma Cemiyeti, İstanbul, 1995, I, s. 107-130.

Kutlu Özen, *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Dilek Matbaası, Sivas, 1996; *Divriği Evliyaları*, Dilek Matbaası, Sivas, 1997

Traugott Wöhrlin, *Divriği. Bir Cami ve Dar'üş-şifa ile Karşılaşmalar*, Çev. Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 1996.

SUNUŞ:
KONU VE KAYNAKLAR

Bu tarih öyküsü, 18. ve 19. yüzyıllar Anadolu'sunun değişik bir panoramasını bir derebeyi hanedanının yaşamı ekseninden vermek düşüncesiyle ve uzun süren bir araştırma sonunda yazılmıştır.

1750-1900 arasındaki belli başlı derebeyi ocakları ile çağdaş olan Köse Paşa Hanedanı, bugüne kadar tarih değerlendirmesinin dışında kalmıştır. *Çapanoğulları*, *Caniklizadeler* gibi büyük derebeyi aileleriyle yakın ilişkileri bulunan bu hanedanın atası *Köse Mustafa Paşa*, yapıcı kişiliğine rağmen yaşadığı dönemi yazan tarihçilerin dikkatini yeterince çekememiştir. Kaynaklardaki birkaç cümle, onu silik, yeteneksiz, zâlim bir vezir olarak tanıtıyor. Oğlu Hafız Veliyeddin Paşa'nın ise vezirlik elde etmesi; Sinop mutasarrıflığı; -yanlış bir isimle- idamı, birer cümle ile tarihlerde yer bulabilmiştir.

Oysa bu çalışmada adı geçen baba-oğul ile ardıllarının hayatları, çevre ve toplum koşullarından soyutlanmadan, tarih akışı içinde, çok sayıda belge ve sözlü tarih bilgisi kullanılarak gün ışığına çıkartılmıştır.

1964'te yerel araştırma ve derlemelerle başlayan çalışmalarımız aralıksız yirmi yıl sürmüştür. 1971'den sonra Başbakanlık ve Topkapı Sarayı arşivlerindeki zengin tasnifler taranarak konuya ilişkin yüzlerce belge toplanmıştır. Doğal olarak olaylara ve kişilere devletin bakış açısı doğrultusunda açıklamalar içeren bu belgelere karşılık, mahallinden derlenen sözlü bilgilerle anılar, toplumun görüşünü ve yargısını yansıtmaktadır. Bu farklı kaynaklar, bize daha gerçekçi ve sentezci olabilme kolaylığını sağlamıştır.

İşlenen 900'e yakın belge ile 200 kadar rivayet ve anının ayrı ayrı dipnotlarda verilmesinin okuyucuyu sık sık metinden koparacağı düşünülerek, bir konuya veya olaya ilişkin belge ve bilgiler, konu içindeki kullanış sırasına göre tek dipnotta toplanmıştır. Belgeler anlaşılabilir yalınlıkta özetlenmiş veya Türkçeleştirilmiş, ancak Osmanlıca terimler aynen kullanılmıştır.* Ayrıca, bazı belgelerin önemli bölümleri dil özelliği bozulmadan verilirken, bazıları da içerdikleri olay ve bilgilerle kitap metnine yedirilmiştir. Bizi bu şekilde bir çalışmaya götüren ilk neden, başvurulan belgelerin bin sayfayı aşan yüklü bir içerik oluşturması, bir diğer neden ise anlatım akışını aksatmamak olmuştur.

---

* Bunlar için kitabın sonundaki sözlüğe başvurulabilir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

a) Başbakanlık Arşivi:

Mühimme Defterleri: Hicri (bundan böyle H.) 961-1323 (1533-1905)'e kadar fermanların kaydolduğu 263 defterdir. Bunlardan 150. ilâ 263. defterler konu için taranmıştır.

Ahkâm Defterleri: Eyalet eyalet tutulmuştur. Sivas Ahkâm Defterleri 36 adettir. 1155-1326 (1742-1908) yılları arasında Sivas eyaletiyle ilgili hükümleri kapsamaktadır.

Mühimme-i Mektum Defterleri: H. 1203-1294 (1788-1878) yılları arasında yazılan gizli fermanların suretlerini kapsayan 10 defterdir.

Atik Şikâyet Defterleri: H. 1159-1229 (1746-1814) yıllarına ait olup 208 adettir.

Cevdet Tasnifi: 19. yüzyıla ait Dahiliye, Evkaf, Tımar, Belediye, Adliye konularına göre tasnif edilmiş, 184-256 belgeyi kapsar.

Hatt-ı Hümayûnlar: Sultan III. Selim'in saltanatı başlangıcından (1789) Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışına (1839) kadar yazılan ve padişahların hattı-ı hümayûnlarını da içeren kararlar ve fermanlardır.

İradeler: H. 1255-1310 (1839-1894) arasındaki Meclis-i Vâlâ, Şûra-yı Devlet, Dahiliye Nezareti ve Meclis-i Mahsus kararlarını kapsar.

b) Topkapı Sarayı Arşivi

Esas ve Defter tasniflerine göre kataloglanmış belgelerden, konuyla ilgili olanlar incelenmiştir.

c) Sivas Müzesi Arşivi

Sivas ve Divriği'ye ait eski mahkeme sicilleri 112 defterdir. Bu kaynaklar üzerinde beş yıl çalışan yazar-araştırmacı İbrahim Aslanoğlu'nun verdiği notlardan yararlanılmıştır. Araştırıcının ifadesine göre, "Sivas Şer'iye sicilleri 104, Divriği'ninkiler 10 defterdir. Bunların yarısı çeşitli yıllara ait olup diğerleri kopuk yaprakların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu yüzden olaylar kesintilidir. Sivas Defterleri H. 1198-1300 yıllarıyla ilgilidir. Ancak 1260'tan sonrakiler önemsiz konuları içerir. Sicillerde cilt, yaprak numarası bulunmamaktadır."

d) Divriği Nüfus Memurluğu Arşivi

Buradaki, H. 1260 (1844) tarihli *Divriği Sancağı Esami Defteri* ile H. 1320 (1904) tarihli *Divriği Kazası Tahrir Defteri* incelenmiştir.

Bütün bu belge ve kayıtlarda, tarihleme yönünden farklı uygulamalar söz konusudur: Tarihsiz olanlar, ilgili bulundukları olay ve kişiler dikkate alınarak kullanılmıştır. Hicri yıl konulanların miladi karşılıkları; Hicri yıl, ay belirtilerek tarihlenenlerin, miladi yıl ve ay karşılıkları verilmiştir. Bunların çoğunda ayrıca ayın ilk on (evâil), ikinci on (evasıt), son on (evâhır) günlük dilimleri de gösterilmiştir. Tam tarihli belgelerin miladi karşılıkları da gün, ay ve yıl belirtilerek verilmiştir. Kameri ay adları için belgelerdeki kısaltma kuralı aynen benim-

senmiştir. Bunlar: M= Muharrem, S= Safer, RA= Rebiülevvel, R= Rebiülâhır, CA= Cemâziyelevvel, C= Cemâziyelâhır, B= Receb, Ş= Şaban, N= Ramazan, L= Şevval, ZA= Zilkâde, Z= Zilhicce'dir.

2. Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye, (H.) 1263-1315 seneleri (53 sayı).

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.) 1319 senesi, İstanbul, Matbaa-yı Âmire.

Salnâme-i Vilayet-i Sivas, (H.) 1289, 1293, 1300, 1302, 1325 seneleri, Sivas Vilayet Matbaası (5 sayı).

3. Seyahatnâmeler

M. Otter, *Voyage en Turquie et en Perse*, c. II, Paris, 1748.

William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor*, c. II, Londra, 1842.

Captain Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, c. I, Londra, 1877.

Bunlar dışında, çok sınırlı istifade edilebilen yabancı kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir.

4. Umumi Eserler ve Etütler

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic'ül Vukuat*, c. III, İstanbul Matbaa-yı Âmire, 1877.

Şânîzâde Mehmed, Ataullah Efendi, *Şânîzâde Tarihi*, c. I, İstanbul Ceride-i Havadis Matbaası (ty).

A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I-II, Matbaa-yı Âmire, 1270-1271; c. III-IV, Takvimhane-i Vek'ayi, 1273-1275; c. V, Takvimhâne-yi Âmire, 1278; c.VI, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1286; c. VII-VIII, Matbaa-yı Âmire 1288.

Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie, Géographie Administrative*, c.I, Paris, 1892.

M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. I-IV, Matbaa-yı Âmire, 1308-1311.

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, c. I, İstanbul Kadem Matbaası 1328; c. II, İstanbul Kanaat Matbaası 1330.

Prof. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1 Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1956.

Prof. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, 3. baskı, Ankara, 1970; c. VI. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

Dr. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, TODAİE, Ankara, 1974.

Dr. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE, Ankara, 1979.

Yuzo Nagata, *Muhsin-zade Mehmet Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo, 1976.

Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara, 1977.

Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, Sayar Matbaası, İstanbul, 1953.

Dr. Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 1980.

Bu eserler dışında, konuyla dolaylı ilgisi bulunan ayrıntılar için başvurulan eserlere dipnotlarda işaret edilmiştir.

5. Şifahi Derlemeler

AKSOY, Hasan Hasip (1898-1983) Emekli memur.
AÇIKALIN, Rıfat (1913-1997): Mehmetbeyzade ailesinden. Em. Albay, Emniyet müfettişi.
ARAT, Osman (Posbıyık) (1865-1970) Karamahmudlu ailesinden.
AYANOĞLU, Sabriye (1885-1982) : Ayanağagil ailesinden.
AYANOĞLU, Sinan (1908-1967) : Ayanağagil ailesinden.
AYANOĞLU, Vehbi (doğ. 1910) : Ayanağagil ailesinden.
AYGÜN, Sait (1904-1986) Divriği Belediyesi eski başkanlarından.
BAYKAL, Şevki (1897-1987): Emekli memur.
DİVRİK, Fahri (1910-1980) : Mehmetbeyzade Saitbeygil ailesinden.
DİVRİK, Tâhir (1896-1975) Mehmetbeyzade Saitbeygil ailesinden.
ERÇOKLU, M. Kâzım (1896-1974): Emekli nahiye müdürü, araştırmacı.
ERGÜN, Halil (1894-1978) : Divriği halkından.
KORALTAN, B. Refik (1889-1974) Memiş Paşa ailesinden, TBMM eski başkanı.
ÖZER, Nâdir (1897-1980) : Emekli jandarma yarbayı.
SAKAOĞLU, Necibe (1907-1982) Divriği halkından.
ÜÇÜNCÜ İsmail (1888-1973) Emekli memur.
YÜKSEL, Hüsnü (1907-1973) : Divriği tüccarlarından.
MEMUR, Hacı (1905-?) : Malatya-Akçadağ halkından.

6. Dipnotlardaki kısaltmalar

Mühimme	Mühimme Defteri
M. Mektum	Mühimme-i Mektum Defteri
Ş. Ordu	Atik Şikâyet Ordu Defteri
S. Ahkâm	Sivas Ahkâm Defteri
C. Dahiliye	Cevdet Dahiliye tasnifi
C. Evkaf	Cevdet Evkaf tasnifi
C. Belediye	Cevdet Belediye tasnifi
H. Hümayûn	Hatt-ı Hümayûnlar tasnifi
İ. M. Vâlâ	İrade Meclis-i Vâlâ
İ. Ş. Devlet	İrade Şûra-yı Devlet
İ. M. Mahsus	İrade Meclis-i Mahsus
İ. Dahiliye	İrade Dahiliye
Topkapı E	Topkapı Esas Tashifi
Topkapı D	Topkapı Defter Tasnifi

GİRİŞ

Dünya tarihine bakıldığında bütün bir 18. yüzyılın, toplumları temelden etkileyen büyük olaylarla yüklü geçtiği görülür. Ekonominin yeni kuramlara ve uygulamalara yönelişi, bağımsızlık ve demokrasi isteklerinin yaygınlaşması, sömürgecilik tutkusu ve büyüme ideali, uluslararası ilişkiler, amacı ve tekniği değişen savaşlar, eski güçlerin zayıflaması, genç güçlü devletlerin doğuşu, buluşlar ve yenilikler, sanatta ve insan hayatında çok farklı yaklaşımlar bu yüzyılın belli başlı adımları olmuştur.

Ortaçağ Türk-İslam âleminin küçük bir beyliği olarak doğan, büyümesine rağmen başlangıçtaki gelenekçi çizgisinden fazla ödün vermeden ve köklü yapı değişimlerine yanaşmadan varlığını sürdürmeye çalışan Osmanlı devletinin de acı deneylerden sonra yine 18. yüzyılda birtakım yenileşme çabalarına heves ya da zorunluluk duymaya başladığı gözden kaçmaz. Üst üste yenilgiler, bünye çözülüşü, iktidar çatışmaları, çeşitli ırklardan ve ülkelerden oluşma Osmanlı bütünlüğü içindeki kıpırdanmalar, devleti yeni düzenleme ve arayışlara mecbur etmiştir. İç barışı korumak, özellikle Anadolu'yu elde tutabilmek uğruna Lâle Devri yeniliklerinden III. Selim'in ıslahatına varıncaya dek denenen düzenlemeler, gerçi görünüşte başarısızlıklar veya ayaklanmalarla noktalanmıştır, ama süreç derinliğine gözlendiğinde iç ve dış dinamiklerin, toplumu Tanzimat-Meşrutiyet-Cumhuriyet aşamalarına ulaştırdığı söylenebilir.

Ancak, tarihimizin bu yakın dönemi, sentezci araştırma gündemleri ile enine boyuna yeterince incelenmemiştir. Üslubunun giderek ağdalanması yanında 15. yüzyıl terkipçiliğini sürdüren resmi tarihçilerin (vak'anüvislerin) ciltler dolusu eserleri, devletin bakış açısı doğrultusunda, isyan, şekavet, savaş, ahitnâme, tâyin, azil, idam olaylarıyla şişkinleşmiştir. Bunlara antitez niteliğinde bir "Anadolu tarihçiliği" ise yoktur. Bağrından yüzlerce ve yüzlerce "âşık-ozan" çıkararak taşa toprağa, doğanın her kıpırtısına kendi yalınlığı ve içtenliği ile seslenen bir memleketin, toplumsal olaylar karşısındaki suskunluğu, ister umursamazlık, ister

korku belası diyelim, bugün karşı karşıya bulunduğumuz boşluğu telafiye yetmez.

Bu gerçek, Anadolu tarihi üzerine yapılacak araştırmaların başlıca çıkmazıdır. Salt devlet arşivlerine güvenmek yahut Anadolu'yu kolaçan edip epik derlemelerde bulunmak, olaylarla kişileri tarih sahnesine hatalı yorumlamalarla getirebilmektedir. Devletin "eşkıya" diye tanımladığı bir kişinin mezarına, yöre halkının "evliya türbesi" inancıyla yaklaşması nasıl açıklanabilir? Herhalde bu ikilem, günümüz araştırmacısının çetin bir sorunudur ve bunun çözümü, resmi belgelerle, sözlü ve yöresel derlemelerin dengeli ve yansız kullanılmasına bağlıdır. Sırası gelmişken belirtmeli ki, sayısız olayın ve şahsiyetin birbiri üstüne attığı düğümlerle katmerleşmiş Anadolu tarihine "toplu bakışlar" da bir kitap kapsamı içinde yüzeyselliğe mahkûmdur. Bu nedenle, güvenilir verilere dayalı monografilerin ortaya çıkaracağı zengin ve ayrıntılı tablolardan sonra daha sağlıklı genel tarihler yazılabilecektir. Varlıkları ve etkinlikleri ile bütün bütüne unutulmuş bir derebeyi ailesinin, onlarla çağdaş çevre halkının tarihini araştırma konusu seçmemizin başlıca amacı budur. Bu kesit, Anadolu yazgısının çarpıcı bir örneği olma niteliğini, Fırat boylarından Kafkas ardına, Tuna deltasına kadar yayılan olaylarla sergilemektedir aynı zamanda.

2 Dış meseleler bir yana bırakılırsa, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı devletinin içeride karşılaştığı en önemli sorunlar, yepyeni bir durum olan "derebeylik" olgusuna doğrudan ya da dolaylı bağıntılı bir gelişme göstermiştir. Toprak ve iskân siyasetindeki çalkantıların su üstüne çıkardığı nüfus hareketleri; kuramsal olarak daha büyük boyutlara varması söz konusu iken 17 yüzyıldaki dehşetini unutturacak bir ufalanışa uğrayan eşkıyalık; ulaşım ve yerleşim güvensizliği; kale dizdarlığından ordu komutanlığına, kasaba voyvodalığından eyalet valiliğine dek rütbe ve görevlerin rüşvetle dağıtılışı; akla gelebilecek başka konular, şu ya da bu açıdan derebeylerinin ağırlığını taşımaktadır. Kısacası, 18. yüzyılın, özellikle 1730'ları izleyen uzun döneminde Osmanlı tipi derebeyliğin* damgası vardır.

Bu yüzyılın ortalarından başlayarak Sultan II. Mahmud'un kendilerine yönelik kökünü kazıma kampanyasına kadar giderek güçlenen, bir dönemden itibaren de çiftlik ağalığı kisvesine bürünen derebeylerinin, ülkenin muhtelif bölgelerindeki varlıkları kısmen farklı durumlar göstermiştir. Ortak yönleri zamanla güçlenmeleri, devletin araladığı fırsatlardan yararlanmada birbirleriyle yarış etmeleri, nihayet hemen hemen bütün vilayetlerde

---

Terim olarak "derre" (maruf, tanınmış) ve "bey"den oluşan, halk dilinde "derebeyi" biçimini alan bu sözcüğe Osmanlı kaynaklarında ender rastlanıyor. Resmi üslup gereği "âyân-ı vilayet", "hanedan-ı belde" deyimlerinin tercih edildiği dikkati çekiyor.

denetimi ellerine geçirmeleri olarak özetlenebilir. Böylece, doğu sınırında sarayını kuran İshak Paşa'dan, batıda Aya-Tiryanda gölünün ortasındaki Kastro'da tutunan Tepedelenli'ye kadar her taraf, derebeyi pozisyonunda kudretlilerin kale-sarayları ile değişik silüetler kazanırken, halkı da ortalama yüzyıllık bir zaman kesitinde onların buyruğu altında kalmıştır.

Anadolu tipi bu derebeylikler için Lâle Devri'nde uygulamaya konulan âyânlığın bir başlangıç oluşturduğu söylenebilir. Bu yeni sistem, mukataaların satılması, tımar düzeninin yıkılması sürecinde her taraf için kaçınılmaz olunca, malikâneler edinerek güçlenen âyânlar, toprak ağası niteliği kazanmakta da gecikmedikleri; bu arada, dünkü dirlik sahiplerinin nüfuzunu yüklenip yeni bir kimlik ve taze bir güçle varlıklarını ortaya koydukları; ikinci aşamada, idari ve mali denetimi ele geçirdikleri anlaşılıyor. Beri tarafta devlet, bunların sırtlarını sıvazlamayı tercih edecek kadar başka sıkıntıların tutsağı olduğundan, her tarafın kendiliğinden yönetildiği sanısını uyandıran garip bir manzara doğmuştur. Daha sonraki yıllarda merkezi otorite, bir kez dağıttığı iktidarını yeniden toplayabilmek uğruna bir dizi önlemlere başvurdu: Âyânlığı kaldırmak, derebeylerini cezalandırmak, ıslahatlara girişmek... Fakat istenen sonuç alınamadı. Artık herkes kendi kudretine güvenerek hükmünü yürütüyor, sıkışınca isyana sapıyordu. Bu yangına devlet de körükle girdi. Fahiş rüşvetler karşılığında derebeylerine rütbeler, mansıplar bahşedildi. Toprağa ve insana hükmetme imtiyazına kavuşan bu yeni zümre, üçüncü aşamada bir üstünlük daha elde etti: Zadegânlık... Osmanlılığın daha erken dönemlerinde soyluluk kavramı da böylece gündeme gelmiş oluyordu. Halk, bu türeme soyluları, ister istemez "eşraf", "vücuh" saydı ve buna alıştı.

Ancak, uzunca bir zaman içinde kendilerini soyluluk psikozuna kaptıran ve zaman dürbününü tersinden kullanmaya alışan "soylu" babalar, bir evreden sonra kudretlerinin aşındığını göremediler; geleceği küçümsediler. Çocuklarını gereksiz bir kibire mahkûm ederek ümmi ve işsiz bıraktılar. Bundan ötürü, birikimler cahil ve mirasyedi kuşaklar tarafından pek çabuk tüketildi. Yokluk ve sefalet gelip çattığında, halkın yorumu, zulüm hikâyelerine bağlı olarak ya "Alma mazlumun ahını..." ya da "Dedenin yediği koruk, torunun ağzını buruşturur!" yollu oldu. Öte yandan, Osmanlı tipi derebeylerinin ilk safta yer alanlarının dahi, Avrupa feodallerini hatırlatacak güce ve üstünlüğe hiçbir vakit erişemedikleri de ayrı bir gerçektir. Çünkü sözde ve zoraki soylulukları meşruiyet kazanamadığı gibi, güvenceden yoksun servetlerini de akıllıca kullanım alanlarına aktaramamışlardır.

Devletin derebeylerine göz yumuşu ya da ellerinden tutuşu konusuna gelince, bu ne denenen yeni bir sistemin, ne de bilinçli bir politikanın ge-

reğiydi. Zaman ve durum zorladığı için varlıkları kabul edilmiş; taşkınlıkları bir noktaya kadar görmezlikten gelinmiş; zorbalıkta aşırı gidenlere, âsi, derebeyi, zaleme, cebbare ve en hafifinden mütegallibe denilmiş; sadık ve yardımcı kaldıkları sürece, ocakzade, hanedan, vücuh gibi okşayıcı sanlarla yücelenmişlerdir. Şu da muhakkak ki, bütün bu ayrıcalıklara rağmen, Anadolu ve Rumeli derebeylerinin büyük çoğunluğu, kanlı cinayetlerin, siyasi ve şer'i hükümlerin, sıcak savaşların kurbanları olmuşlardır. Aralarında "rahat döşek ölümü" kısmet olan, yok denecek kadar azdır. Çoğunun soyu, birkaç kuşak derebeylik veya âyânlık sürdürdükten sonra, toprakla ilişkisini çiftlik ağalığına dönüştürerek bir süre daha yaşama yolunu aramıştır.

Derebeylerinin özellikle 18. yüzyıl ikinci yarısındaki işlevleri çok yönlü ve etkili olmuştur. Devletin el atmak istediği her alanda onlara muhtaç oluşu ilginçtir. Kimi zaman, seferî orduların teşkili derebeylerinin çabalarıyla mümkün olabilmiş; asayişten vergi tahsiline, kaçakların yakalanmasına, eşkıya tenkiline dek doğrudan devleti ilgilendiren her sorun onlara havale edilmiştir. Sözgelimi, bir Cebbarzade Süleyman Bey, Orta Anadolu'yu kapsayan "istiklali"ni gerçi padişah ve devlet adına sürdürmüştür, ama o dönemde onsuz bir Anadolu düşünmek zordur. Çünkü Batı cephelerinde savaşlar sürüp giderken art arda asker dalgalarını sevk eden, erzak ikmali yapan, bir taraftan da bölge asayişini sağlayan hep oydu ve Yozgat'taki sarayı yüzlerce cariyenin, kölenin, görevlinin kaynaştığı bir "sultan kapısı" görünümündeydi. Aynı şekilde, Canik derebeyi Hacı Ali Paşa, belgelere göre, bir hafta on gün zarfında otuz bin asker toplayabilecek bir nüfuzu temsil etmekte, çağdaşı Süleyman Bey'den belki de daha görkemli yaşamaktaydı. Suriye'ye hükmeden Azimzadeler "Şam, Sayda, Trablus vb"nin bütün gelirine sahip durumdaydılar ve Mir'ül-haclık görevini de yüklenen bu aile fertlerinin bıraktığı servet 50-60 bin keseyi (8-10 milyon altın) bulmaktaydı.

Yine 18. yüzyıl ikinci yarısında derebeylerinin birçoğu vezir, mirmirân rütbeleriyle vali, mutasarrıf veya mütesellimdiler. Ülke sanki onların nüfuz taksimine uğramıştı. Üzerinde hak iddia ettikleri bölgeler için devleti eslemeden savaşa tutuşurlar, padişahın görevlendirdiği öteki derebeyi paşalar da onları yatıştırmaya uğraşırdı! Peşlerinde atlı yaya leventleri, delileri, haytaları vardı. Çevrelerinin daha kudretli derebeyleri ile ortak çıkar gereği dayanışmaları söz konusu olsa da kendi bölgerindeki hâkimiyetleri kesindi. Devleti temsil eden ehl-i örf zümresi ile kadıyı yanlarına alabildikleri ölçüde, halk üzerindeki yaptırımları perçinleniyordu. Ancak, idare ve iktidar kavramlarını belirli prensiplerle benimsedikleri söylenemez. Aile gelenekleri, şahsi nitelikler ve bir ölçüde de görenek... Konağında zinda-

nı, işkence odaları, hatta darağacı olan ortaçağ kafalı derebeyleri ile ticari çıkarları ön planda tutan burjuva havalıların aynı dönemde yaşamış olmaları geripsenmemelidir.

Orta ve Doğu Anadolu ile Güneydoğu bölgeleri, özellikle Karasu-Murat havzaları, daha değişik karakterde derebeylerinin sulta kurduğu yerler olarak dikkati çeker. Bir yönüyle tahıl üretimine, öteki yönüyle konargöçerliğe ve hayvancılığa dayanan bu bölgeler, kent ve kasaba asayişinden ziyade, "kır" ve "dağ" güvenliğine muhtaç olduğu için, derebeyinin eline daha istekli sarılmıştır. Bu gerekliliğin ortaya çıkardığı derebeyi tipi ise peşinde silahşorlarıyla dolaşan, eşkıyadan daha gözü pek ve kuvvetli, ocakzade çetebaşı kimliğindedir. Sözü edilen havzaların bu tür ocakları arasında ilk akla gelenler, Kiğı beyleri, Gülşenzadeler, Şehsuvaroğulları, Sağırzadeler, Gençosmanlar, Rişvanzadelerdi.

Bu ailelerden bazılarının varlığı, âyânlığın ülke genelinde geçerli olmaya başladığı dönemden daha eskilere dayanmaktadır. Çünkü, özellikle Doğu Anadolu, derebeylerine daha değişik konumlarda hayatiyet vermiştir. Mezhep çatışmaları, aşiret hayatı, İran'la ilişkiler bunun başlıca sebepleridir. Canik'ten, Kars-Van-Bitlis-Antep-Maraş-Malatya'ya uzanan geniş bir kalkan içindeki büyük derebeyi ocaklarının yanı sıra, Tercan, Bayburt, Kemah, Kuruçay, Hınıs, Harput, Rumkale, Arapgir, Hekimhanı, Dcliktaş, Alacahan, Kangal, Tecer vb yöreler, temeli 16. yüzyıla dayanan kadim mütegallibe ailelerinin elindeydi. Bunları 18. yüzyıl türedisi derebeyleriyle aynı ayarda görmemelidir. Bu sonuncular gelip geçeni konuklayan; valinin, mutasarrıfın angaryasını çeken; bölge veya aşiret halkını koruyan insanlardı, ama günümüzün hukuk ve insanlık anlayışı ile açıklanması olanaksız nedenlerden ötürü küçük birer müstebit durumundaydılar.[1]

1750'lerden itibaren, eski yeni ayırmaksızın derebeylerine karşı "iti ite kırdırma" politikası gütmeye başlayan devlet, bu kadim aileleri de mücadeleye sürükledi. Komşu derebeylerinin birbirine karşı düşmanlıkları kan davalarına ve kanlı muharebelere dönüştü. Mazlum ve masum halk yığınları bu berbat ortamda asıl büyük zulmü yaşamaya başladılar. Sözgelimi, "Kuruçay mütegallibelerinden Şehsüvaroğlu'nun kazâ halkına zulümlerinin sonu gelmemekteydi." Oysa aynı adam, konargöçerlere karşı bazı köylerin koruyuculuğunu yaparak devletin gözüne girmişti. Bu kisve al-

---

1 *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 270; *İslam-Türk Ansiklopedisi*, c. I, s. 652 vd; (İstanbul Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi, 1941); *Netayic'ül Vukuat*, c. III, s. 95; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 436; E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, s. 7, 70 vd; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık* (Ankara, 1977); Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, (Tokyo 1976); *Mühimme* No 172, s. 434. (Ayrıca âyânlık ve derebeyliği konusunda yazılmış makale ve incelemeler.)

tında "Kuruçaylıların mallarını hayvanlarını gasp ediyor, tımarlara el koyuyordu." Şehsüvaroğlu bir yandan evliya, öte yandan eşkıya kesilip ahali üzerinde ikili oynamaktaydı. Bir başka örnek 1758'de ayaklanan Gümüşhane derebeyleridir. Tepelenmeleri için, çevrenin öteki derebeylerinden Şehsüvaroğlu Süleyman, Kemah Beyi Sağırzade Hasan, Kiğı beyzadelerinden Beyhanlı Ahmed'in görevlendirildiği Gümüşhane derebeyleri, uzun zaman köylere kan kusturmuşlar; bunlardan Hacı Alioğlu Mehmed, Yakupoğlu Hüseyin, Kulaksız Mustafa, Üçüncüoğlu Keleş Ahmed, Kapur Ali vb kendi yörelerini tegallüp yoluyla ele geçirerek köylere birer bölükbaşı tayin etmişlerdi. Madenci köylerinden ellişer yüzer tüfenkli getirtip akla gelmedik zulümlerde bulunuyorlardı.

Fakat bir derebeyini ötekiler vasıtasıyla alt edebilmek hem güç, hem gülünçtü. Keleş Ahmed, onca uğraşmaya karşılık, daha uzun zaman terör odağı olduğu gibi, Şehsüvaroğlu Bekir Bey de Kuruçaylılara kan kusturmuş; Gümüşhane Maden eminine "yol kesme, cinayet ve ekratla ilişkisi gibi cünhalarından ötürü idamı" emri gönderilmişse de, el altından kaçırılmış, ancak 1775'te öldürülebilmiştir. Bu kez de yeğeni Firuz daha azılı bir şerir sıfatıyla ortaya çıktı: Kuruçay âyânı Tokunluoğlu Mehmed'i katletti. Kaçıp aşiretlere sığındı. Dört yıl sonra, kalabalık bir çetenin başında tekrar Kuruçay'a döndü. Konargöçer perakendesi Görmaşlu, Cihanbeyli ailelerini iskân etti. Sercemiyet, kazâ zabiti ve âyân oldu... Naibi ahaliden ve ileri gelenlerden 17 kişiyi katletti. Kayıtlı 25 tımarın sipahilerini yerlerinden sürdü. Vakıf, zaviye ve malikâne köylerini ele geçirdi. Akrabasından Seyyid Osman da Baraklı ve Benatlı ekradıyla birlik olup halka zulmediyor, levendat eşkıyasıyla yolları belleri tutup gelip geçenden haraç alıyordu. Mıhalıçlıoğlu denen azılı haydutla anlaşıp Şeme köyünü bastı. Köylüleri zincire vurarak elli bin kuruşlarını aldı. Aynı köyü ertesi yıl, kapusuzlardan Küçük Bey'e bastırarak subaşına turgu ile işkence ettirdi. Aynı yıllarda Kemah Voyvodası İbrahim, Kiğı Hâkimi Kahraman, Kuruçay Beyi Hüseyin, Çarsancak Voyvodası Osman, Eğin Voyvodası Süleyman ve benzerlerine yazılan fermanlarla, "öteden beri fitne ve şekavetle tanınan, yolkesen eşkıyasından Tercanlı Hüseyinbeyoğullarının (bir derebeyi ocağıdır) tepelenmesi" istenmekteydi. Hüseyinbeyoğullarının, Şeyh Hasanlı ve Kureyşli ekradıyla işbirliği edip yolları köyleri bastıkları, camileri ateşe verdikleri, cana kıydıkları anlatılıyordu. Antep, Malatya, Diyarbekir bölgeleri de hep bu tip derebeyleri ile doluydu. Çoğu birer devlet şımarığı idiler. Vergi ve asker toplamak için devletin kendilerinden başka dayanağı kalmadığının farkındaydılar. Kemah Voyvodası Sağırzade İbrahim Bey, resmi yazılarda "behredâr ve sahib-i devlet ve yesâr" olarak tanımlanıyor,

1773 Moskof Harbi için kendisinden bin beş yüz güzide süvari istenecek kadar güçlü biliniyordu.[2]

18. yüzyılın ikinci yarısına girerken Orta ve Doğu Anadolu'da sayıları yüzleri aşan derebeyi ocakları vardı, ama bu iki bölge, bunlar arasından başlıca şu dört beş hanedanının hâkimiyeti altında bulunuyordu:

Rişvanoğulları:

Doğu Anadolu'nun en namlı ailelerinden olan Rişvanzadeler, Rişvan konfederasyonu üzerinde mukataa voyvodası; Maraş, Malatya ve Besni malikâneleri mutasarrıfı olarak iki yüz yılı aşkın, kendi bölgelerinde mutlak söz sahibi oldular. Türkmen asıllı bu ocaktan 1650-1850 arasında çoğu mirmirân rütbeli Halil Paşa, Ömer Paşa, Mehmed Paşa, Süleyman Paşa, Abdurrahman Paşa, Ömer Paşa (II), Abdurrahman Paşa (II) gibi tanınmış derebeyi paşalar gelip geçti. Devlet bu hanedanın nüfuz alanına dışarıdan yönetici göndermeyecek derecede çekingen davranmayı, zulüm ve taşkınlıklarını kulak ardı etmeyi seçmişti. Örneğin, 1750'de Rişvanzade Süleyman Paşa yönetim alanı dışındaki Darende'ye iki bin süvari ve piyade ile giderek dört gün kalmış, ahaliden karşılıksız yem ve yiyecek almış, köylere yüzlerce asker sevk ederek haraç toplamış, mazlumları zincire vurdurmuş, Elbistan'da da benzer zulümleri tekrarlayarak Malatya'ya dönmüştü. Yine, Süleyman Paşa, akrabası Abdurrahman Bey'le birlikte Malatya sancağının biriken vergilerini ödememek için, eşkıyadan Kerseli Hacı'yı kışkırtarak aşiret halkını ve şehirli hezelesini ayağa kaldırıp ortalığı kana bulatmıştı. Adı geçenlerin bu tür eylemleri cezasız bırakıldı. Süleyman Paşa'nın Malatya'ya mütesellim atadığı eşkıyadan Şorelioğlu'nun birçok insanı öldürtmesi, ahalinin varını yoğunu gasbetmesi de yavan bir ihtarla geçiştirildi. Üstelik Süleyman Paşa'ya Malatya'ya ek olarak Maraş Beylerbeyliği verildi.[3]

Rişvanzadeler, Besni'deki görkemli taş konaklarında keyfi rejimlerini baş döndürücü bir nüfuzla sürdürürlerken bir halk şairi:

---

2 *Mühimme,* No 157, s. 263; No 158, s. 155; No 160, s. 324; No 161, s. 105; No 163, s. 6; No 166, s. 288; No 171, s. 271; No 176, s. 108-193. (Bu belgeler, 1756-1779 yıllarına aittir.)

3 *Mühimme,* No 154, s. 273 (yıl 1750); No 153, s. 11 (yıl 1755); No 158, s. 167 (yıl 1755); No 151, s. 170 (yıl 1745); No 153, s. 11 (yıl 1755); No 155, s. 49 (yıl 1751); s. 205 (yıl 1752); No 157, s. 306 (yıl 1756); No 163, s. 207 (yıl 1763); No 164, s. 347 (yıl 1765); No 175, s. 20 (yıl 1777); No 176, s. 344 (yıl 1780); *M. Mektum,* No 6, s. 85 (yıl 1813); *C. Dahiliye* No 3888/11 (yıl 1766); *H. Hümayûn,* No 24385 (yıl 1766); *Tarih-i Cevdet,* c. II, s. 303; c. V, s. 341; *Sicill-i Osmanî,* c. II, s. 290; c. III, s. 83, 594 vd.

Sen Rişvanoğlusun bulunmaz narhın
Âşıklar öldürür verdiğin vergin,
Altında Arap atın, elinde kargın,
Kollarında çıngıraklı bazlar da döşer..!

diyerek onlara methiye diziyordu.

Canikliоğulları:

Amasya-Canik (Samsun)-Trabzon havalisinin en kudretli hanedanı gözüken Canikliоğulları gerçi Rişvanzadeler düzeyinde kadim değildiler. Bu ailenin atası olan Fatsalı Ahmed Ağa da bir derebeyi/âyân idi. Oğulları ile torunları giderek nam ve nüfuz kazandılar. Hem bölgelerinde, hem ülkede yüzyıl kadar söz sahibi oldular. Süleyman Paşa, Hacı Ali Paşa, Battal Hüseyin Paşa, Mikdat Ahmed Paşa, Hayreddin Ragıp Paşa, Tayyar Mahmud Paşa ocaktan yetişen ünlü vezirlerdir. Valiliklerde, seraskerliklerde bulunmuşlar, kimileri isyan yoluna sapmıştır. En tanınmışları olan Hacı Ali Paşa'nın Çapanoğulları ile mücadelesi, büyük bir iç sorun olarak kritik bir dönemde devleti hayli uğraştırmıştır. Otuz yıl kadar Canik bölgesinde adeta hükümdar tavrıyla hareket eden Hacı Ali Paşa için tarihler "Devlet-i Aliyyenin rükn-ü rekini, şark cânibinin sedd-i metini" diyor.

Canikliоğullarının da muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak zulümden geri durmadıkları anlaşılıyor. Sözgelimi, Süleyman ve Hacı Ali Paşalar hakkındaki "tekâlif söz konusu olduğunda kendileri için adam başına ayrıca akçe tevzi ettikleri, zulümlerinin günbegün arttığı" vb şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiş, ancak, devlet, uyguladığı siyaset gereği, cezalandırma yerine her birini yüceltmeyi, otoritelerini rütbeler ve yetkiler vererek berkitmeyi uygun görmüştür.[4]

Zarelizadeler:

Sivas ve havalisine yüz elli yıl kadar hâkim olan derebeyi hanedanıdır. Osman Paşa, Mehmed Paşa, Feyzullah Paşa, Recep Paşa, Lütfullah Paşa adlı şahsiyetler Sivas valiliği yaptılar. Sultan fermanlarında Zarelizadelerin "hanedan"lıkları sık sık vurgulanarak zulümleri, hatta eşkıya ile ortaklıkla-

4 *Mühimme,* No 156, s. 304 (yıl 1755); No. 163, s. 177 (yıl 1763); No 164, s. 169 (yıl 1765); No 166, s. 53 (yıl 1768); No 167, s. 42 (yıl 1768); No 168, s. 220 (yıl 1770); No 173, s. 99, 136 (yıl 1776); No 174, s. 28, 122 (yıl 1776-7); No 176. s. 83, 339 (yıl 1779-80); No 184, s. 242 (yıl 1788); *Tarih-i Cevdet,* c.I, s. 219, 251, 282; c.II, s. 326; c.V, s. 102; c. VIII, s. 44, 431; *Sicill-i Osmanî,* c. II, s. 217, 317; c. III, s. 83, 258, 548; Süleyman Duygu, *Yozgat ve Çapanoğulları Tarihi*, s. 39; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten,* c. XXXVI (1972), s. 483-525.

rı müsamaha ile karşılanıyordu. Feyzullah Paşa'nın leventlerinin masraflarını halka yüklemesi, kapısız levendatla birlik olup eşkıya takibi bahanesi ile sağa sola bölükler yollaması, bu kalabalıkların köy köy gezip üçer beşer gün oturarak yoksul halktan arpa saman, diş kirası alması ya da bir akşam vakti Tokat'ı basarak akla gelmedik zulümlerde bulunması gibi eylemleri ise sert uyarılarla geçiştiriliyordu.[5]

Çapanoğulları:

Biraz daha batıda, Yozgat'ta (Bozok) üslenen Çapanoğulları (Cebbarzadeler), Kayseri'ye kadar uzanan derebeyliklerini, devlete bağlılıkları ile güçlendirme geleneğini epeyce bir zaman sürdürdüler. Çapar Koca Ömer Ağa'nın soyundan yetişen Ahmed Paşa, Mustafa Bey, Süleyman Bey, Celâleddin Paşa, Abbas Paşa ve diğerleri arasında en önemli şahsiyet otuz yıl Bozok müteselliimliği yapan Süleyman Bey'dir. Sened-i İttifak'a imza koyan âyânlar arasında yer alan bu zat, Amasya müteselliimliğini elde etmek için Canikli Ali Paşa ile savaşmıştır. Eşkıya tepelemede, devlete asker ve levazım sağlamakta becerikli olan Cebbarzadeler bir yandan da servet ve nüfuz kazanmak uğruna halkı ezmekten çekinmemişlerdir. Ahmed Paşa, Divriği halkına zulmü yüzünden Zarelizade Feyzullah Paşa'ya idam ettirilmiş, Mustafa Bey'i köleleri hançerlemiş, Süleyman Bey sarayında esrarengiz bir şekilde ölmüştür. Geride bıraktığı 25 evladından bir kızı Divriği hanedanından Vezir Veli Paşa'yla evlenmiştir. Süleyman Bey'le oğlu Vezir Celaleddin Paşa, Nizam-ı Ceditçi olmaları ile de tanınmışlardır. Tarihimize "karıştırma, altından Çapanoğlu çıkar!", "Çapanoğlu'nun abdest suyu" gibi darbımeseller bırakan bu ailenin varlığı ve etkinliği yakın zamana kadar devam etmiştir.[6]

Sağırzadeler:

Daha dar ve kapalı bir havzada "Kemah beyleri" ünüyle yaklaşık iki yüzyıl tutunan Sağırzadeler, büyük rütbeler almadan, Kemah, Gercanis, Kuruçay, Eğin kazâları voyvodalıklarını üstlenmişlerdir. Mir İbrahim, Ab-

---

5 *Mühimme,* No 161, s. 62 (yıl 1759); No 171, s. 571 (yıl 1773); No 151, s. 281 (yıl 1745); No 155, s. 455 (yıl 1753); No 158, s. 116 (yıl 1756); No 160, s. 201 (yıl 1758); No 164, s. 294, 341 (yıl 1765); No 165, s. 252 (yıl 1767); No 237, s. 314 (yıl 1818); s. 293 (yıl 1818); *S. Ahkâm,* No 3, s. 13 (yıl 1755); *Tarih-i Cevdet,* c. VII, s.61; Sicill-Osmanî, c. II, s. 374; c. III, s. 423

6 *Tarih-i Cevdet,* c I, s. 296; *Sicill-i Osmanî,* c. III, s. 93, 294; c. IV, s. 687; Duygu, *Yozgat Tarihi,* s. 14 vd; 21 vd; S. Duygu, "Osmanlı Devlet Ricalinden M. Celaleddin Paşa", *Türk Kültürü,* s. 147-148-149, S.147 vd; Dr. Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları,* Ankara, 1980.

dülbaki, Hacı Abdullah, Demir ve Fettah Beyler bu ailenin belli başlı şahsiyetleridir. Düzenledikleri baskınlar, birkaç kez yineledikleri isyanlar ocaklarının yıkılışına sebep gösterilebilir. Eğin voyvodalığı için Divriğili Veliyeddin Paşa ile mücadeleleri, Keban Madeni'ni tehdit etmeleri, sarp mıntıkalarda üslenerek çevreyi teröre boğmaları dönemlerine ait belgelerde geniş yer bulmuştur.[7]

Kısaca değinilen bu hanedanların Divriği derebeyleri ve özellikle Köse Paşa hanedanı ile ilişkileri vardır. Rişvanzadelerle aşiret bağı, Caniklioğulları ile kapı yoldaşlığı, Kemah beyleri ve Cebbarzadelerle hem akrabalık, hem düşmanlık onları olaylar örüntüsünde sık sık bir araya getirmiştir.

Sırası gelmişken, yerel otorite temsilcisi derebeyleriyle aynı kökenden vali ve mutasarrıfların zulümlerinin salt ruhlardaki acımasızlıktan kaynaklanmadığını da belirtmek gerek. Onlar nüfuz ve yaptırımlarını sürekli kılabilmek için buna mecburdular. Kalabalık kapı halkları besleyip barındırıyorlardı. Levendat denilen bu başıbozukları iyi besleyememeleri durumunda, bunların etrafta soygunlar düzenlemelerine göz yumarlardı. "Kiminin kapı halkı 4-5 bin kişiyi buluyordu ve bunlar yöre halkının üzerine bir çekirge sürüsü, semavi bir bela gibi çökerlerdi."[8] Halk ise -o günün şartları içinde- kendi aralarından sivrilen derebeylerinin acımasızlığını, yönetim, vergi ve üretim ilişkilerindeki tutumlarını başka türlü yorumlayarak onları ayrı bir zümreden (Osmanlı'dan) sayıyor, "Osmanlı ile havuç ekenin sivri yanı böğrüne batar!" diyordu. Yerel hanedanların kapılarını herkese açık tutmaları, çevreden yönelen musibetlerden ahaliyi korumaları, devletin belki daha da insafsız isteklerini bir ölçüde frenlemeleri bu yargıyı ve yazgıyı hiç etkilemedi. Derebeylerinin hemen hepsi bu korkutucu ismin arkasında birer zalim olarak belleklere yerleşti.

---

7 *Mühimme*, No 179, s. 279 (yıl 1782); No 214, s. 184 (yıl 1801); *C. Dahiliye*, No 3088 (yıl 1754); No 4596 (yıl 1781); No 6026 (yıl 1815); *Mühimme*. No 171, s. 271 (yıl 1773); No 233, s. 195 (yıl 1812); *M. Mektum*, No 6, s. 81, 85 (yıl 1812-13); *Ş. Ordu*, No 205, s. 22 (yıl 1809); *Topkapı*, E-779 (yıl 1809); E-8839 (yıl 1813); E-2256 (25 (yıl 1807); *İ. M. Mahsus*, No 1656 (yıl 1871); Fahri Divrik (21.12.1977'de alınan not.)

8 Doç. Dr. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, s. 187.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAM VE KOŞULLAR

1.
18. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA BİR DEREBEYİ ORTAMI

Fütuhat ve yayılma coşkusunu 17. yüzyılda unutan Osmanlı devleti, mevcudu koruyabilmek uğruna sürdürdüğü yıpratıcı savaşlardan sıyrılma şansını elde edemeden 18. yüzyıla girdi. Akılcı politika arayışlarına sahne olmuş gibi gözüken kısa Lâle Devri (1718-1730) bir iç alevlenme ile sona erince klasik cepheler yeniden hareketlendi. Kapıkulu ve timarlı sipahi örgütlerinin disiplinsizliği, savaş teknolojisinin "keçeye pala, testiye kurşun" saplantısından öteye geçememesi, eyalet yönetiminden köylere dek uzanan karışıklıklar, levendat ve eşkıya terörleri, başta Keban Madeni olmak üzere başlıca birkaç işletmenin bir daha düzelmemek üzere verimliliğini yitirmesi, ürün kıtlığı ve kaçak ihracat gibi çok sayıda etken ve neden bu yeni dönemde kargaşanın tuzu biberi olurken, toplum da nüfuzlu taşra eşrafının derebeyliğine alışmaya başlıyordu.

Ülkenin merkezi kesimini oluşturan Anadolu'ya bakıldığında, 11 eyaletle 63 sancağın (livanın) yer aldığı bu yarımadada, her bölge, ortak veya kısmen farklı sorunlarla çalkanmaktaydı. Rakka-Urfa-Maraş-Uzunyayla çizgisinde gittikçe kabaran konargöçer olayları; Orta Anadolu'yu saran çeteler; Munzur eteklerindeki isyan provaları; Doğu'da Rus ve İran cephelerinde aralıksız savaşlar ve mezhep çatışmaları yüzyıl Anadolu'sunun başlıca sorunlarıydı. Bu kara tablo, beceriksizliğini zulümle örtmeye çalışan idari ve askeri kadroların, ağırlaşan vergilerin, işsizliğin, beslenme ve eğitim yetersizliğinin, salgın hastalıkların, rüşvet ve faiz uygulamalarının, iltizam ve mukataa haksızlıklarının getirdiği çilelerle büsbütün solmaktadır. Sonuçta, olgunun çok yönlü etkileri topluma yansıdı ve bozulmalar başladı. Dünün varlıklı beldeleri sönükleşip viraneleşmeye, köyler boşalmaya yüz tuttu. Bir araştırmacı tabloyu şöyle tanımlıyor:

> Köylüler, panteist ve pasivist tarikatlara saplanmıştır. Alevi ve Sünni köyler sık sık çatışırlar. Kız alıp vermezler. Yakın evlilikler aptal, sakat nesiller yaratmak-

tadır. Kıtlık yıllarında açlık ve göç başlar. Boş arazi ve bataklıklarda sıtma, insanları kırar geçirir. Bir tutam arazi veya dedikodu yüzünden çıkan kan dâvaları, kötü beslenme nesilleri dejenere etmeye başladı. Harplerin getirdiği askeri masraflar, sık sık tekrarlanan avarız vergileri, köylü ve şehirliye yükleniyordu. Fakir sınıfların üstüne yüklenen ve 18. yüzyılda sayısı 100'ü bulan vergi çeşidi, iktisadi bir yıkım oldu.[1]

Anadolu'nun hemen her tarafı için geçerli olan bu berbat manzarayı ve bir derebeyi ortamını daha ayrıntılı görüntülemek için, tipik bir örnek oluşturan Divriği sancağını, 18. yüzyıldaki koşullarıyla tanıtmakta yarar vardır:

İlkin, bu kasabanın tarihine bakıldığında, kuruluş yılları olan 9. yüzyıldan başlayarak feodal yapılı yönetimlerden arınamadığı izleniyor. Geçit vermeyen engebeli bir arazinin kuşattığı Abriq'i (Divriği) üs seçen Paulusçular, Bizans'a isyan bayrağı açarak imparatorluk ordularını yüz yıl kadar uğraştırmış dinsel ve siyasal ayrılıkçılık güden bir topluluktu. Onların korkunç tenkili ardından, iki yüzyıllık bir dönemde Divriği'de terk edilmişliğin sessizliği vardır. Türk fütuhatı ile başlayan Mengücekoğulları Devri (1072-1277?) yine feodal karakterde bir açılışın ve refahın delillerini, görkemli sanat eserleriyle günümüze ulaştırabilmiştir. UNESCO'nun evrensel insanlık mirası listesine aldığı Türkiye'deki sayılı yapıtlardan Ahmed Şah-Turan Melek Külliyesi'nin (Divriği Ulucamii) bu küçük beyliğin Anadolu kültür ve sanatına kattığı eşsiz bir zenginlik olduğunu burada hatırlatmak bir borçtur. Bu hanedanın yıkılışından 1516'ya uzanan iki yüz elli yıllık zaman boyutunda, Şuhrîlerin, Karayülüklerin, Memlûk naiplerinin feodal geleneklerden ayrılmayan periyotları yaşanmıştır.

1516'da, Mısır seferine çıkan Osmanlı ordusunun küçük bir birliği tarafından zaptedilen Divriği, Eyalet-i Rum'a (Sivas) sancak statüsü ile bağlanmıştır. Bu tarihten 1720'lere kadar statüko bozulmamıştır. Ancak, unutmamalı ki, Celâlî çalkantılarında burasının önem kazandığı, ünlü Karayazıcı'nın bir vakitler kale dizdarı olduğu Divriği'yi bir ikmal ve sığınak noktası edindiği, en son 25 Nisan 1600'de Divriği'de Cehennem deresinde sıkıştırıldığı belgelenebilmektedir.[2] Devletin, fetih döneminden başlayarak buraya mirliva ve mirmirân rütbesinde yetenekli sancak beyleri

1 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara, 1979, s. 122, TODAİE, No 142.

2 Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, II, (hzl. M. İpşirli) İstanbul 1989, s. 863. Karayazıcı 1565'te Divriği beyinin subaşılarındandı. Daha sonraki Celâlî hareketinde, isyancılar Divriği'yi bir geri karakol olarak kullandılar. (Ayrıntılı bilgi için: Prof. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, Celâlî İsyanları*, Ankara, s. 380, 401, 433, 435.)

gönderdiği, tahrir, tapu, tımar ve vakıf konularına titizlikle eğildiği de dikkati çekmektedir. Fakat sancağın güçlü idarecilere en fazla ihtiyaç duyduğu 18. yüzyılda yönetim giderek yerliden mütesellimlere bırakılmaya başlanmıştır.

Bu yüzyılın ilk yarısında, Anadolu genelindeki düzensizlikten de nasibini alan Divriği artık huzursuz bir ortamdır: Çevresi baştan ayağa silahlanmış Keleşler ve Türkmenlerle doludur. Kasaba mütegallibelerin elindedir. Talancı kolluk kuvvetleri, çeteler, silahlı yolcular dört yanı işgal etmiş durumdadır. Halk vergileri ödeyememekte, gelip geçenlerin ve askerlerin angaryalarını karşılamaktan mahvolmaktadır. Şehre göçmek ya da çalmak ve öldürmek amacıyla çoğu kimse dağa çıkmaktadır.[3]

Harput-Arapgir-Zara güzergâhında önemli bir konak olan şehir, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Munzur dağlarında tutunan eşkıyanın baskısı altına girmiştir.[4]

Hem devlet otoritesinin azalması, hem mevkisinin kapalılığı burasını, Ortaçağ'daki gibi, mahalli sergerdelerin hükmüne sokmuştur.[5]

"Ve dağın ol cânibi, sâfi demür cevheridir. Yer yer hufr edilüb fırâvân demür hâsıl olur ve yerli beylerin başlıca gelir kaynağıdır"[6] diye tanımlanan demir madeni, düzenli bir işletme haline sokulamamış mütegallibe, sermaye koymadan ilkel üretim yöntemleriyle demir yataklarından yararlanmaktaydı. Diğer bir üretim kaynağı olan tuzlalar da bu zümrenin tekelindeydi.

Tahıl ve bakliyat üretimi hiçbir zaman çevreye pazarlanacak ölçüde olmamıştır. Kurak yıllarda sancağa bile yetmez. Ekilebilir arazi kırk bin dönüm civarındadır ve yine kırk bin dolayındaki kentli, köylü nüfusu kıt kanaat besleyebilmektedir. Her kapının ardından müzikli sesini aksettiren, çilekeş Türk kadınının üreticiliğinin simgesi dokuma tezgâhları başlıca sanayi canlılığıdır. Bez, çul, kilim, halı mekikleri hep aile gereksinimleri için işlemektedir. Birkaç köydeki geleneksel kökboyacılığı ile şehirdeki bakırcılık, köşkerlik, terzilik, demircilik gayrimüslimlerin elindedir. Türkler aktarlık, fırıncılık, hamamcılık, hancılık yapmaktadırlar.[7] Toplumu temelin-

---

3 Otter, *Voyage en Turquie et en Perse*, c. II, Paris, 1748, s. 320.

4 *Türk Ansiklopedisi*, "Divriği", c. XIII, s. 366, Ankara, 1966.

5 *İslam Ansiklopedisi*, "Divriği", c. III, s. 596 vd, İstanbul, 1945.

6 Katip Çelebi, *Cihannümâ*, s. 623, Müteferrika tab'ı; M. Vivien de Saint Martin, *Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure*, c. II, s. 681, Paris, 1852.

7 *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1289, s. 54; sene 1293, s. 94-95; *Mufassal Coğrafya-yi Osmani*, s. 211, Darüşşafaka yayını; Ş. Sami, *Kamus'ul-Alam*, c.III, s. 2220, İstanbul 1308; *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1289, s. 117; sene 1293, s. 123; sene 1300, s. 185.

den sarsan tefecilik yaygındır. Köylünün, kentlinin alım gücü azaldıkça, devletin talepleri arttıkça, toprak kısırlaşıp arada kurak vurdukça faiz oranları, görünüşte yüzde otuzu, gerçekte ise yüzde yüzü aşmaktadır. Murabahacı takımı üç dört aylık vadeli senetlerle ana borca yılda peş peşe faiz bindirmektedirler. Halkın borçlanma nedenlerinin başında vergi yükümlülüğü vardır. Bir önceki yılın borcunu ve faizini ödeyemeyen yükümlü yeni yıl için bir daha borçlanmaktadır. Muameleciler ise işi ağırdan alarak borç miktarının ödenilemez bir yekûna ulaşmasını, nihayet köylünün çifti çubuğu ile kendilerine kul köle olmalarını amaçlamaktadırlar. Tefecilerin bir kısmı hanedanlık, âyânlık, ağalık, beylik güderek ayrıca baskı öğesidirler. Kimileri tuz şeker gibi ana gereksinim maddelerini tekellerinde tutan esnaf takımıdır.

Azınlık psikolojisi ve din dayanışması ile yerli gayrimüslimlerin bu ağır koşullarda daha az ezildikleri kesindir. Lonca sisteminin unutulmaya yüz tutması, senlik benlik kavgasının başlaması, gayrimüslimlere tanınan muafiyetler çoğunluğun aleyhine, azınlığın lehine gidişi hızlandırmıştır. Bu ekonomik perişanlığa orantılı bir grafik çizen nüfus, 18. yüzyıl başlarındaki yoğunluğunu giderek yitirecek; tehdit ve talan altındaki halk iş ve ekmek peşinde "terk-i vatan" etmeyi göze alacak; kasabanın tahminen sekiz bin Türk, iki bin gayrimüslim halkı, özellikle 19. yüzyıla doğru yarı yarıya azalacaktır.[8] Şehirden ve köylerden çözülen göçleri önlemek güçtür. Sözgelimi, 1760'ta "Pingân köyündeki ailesini Dimetoka'ya nakletmek isteyen sarrafın dileği İstanbul'da kabul edilmişken Divriği mütegallibeleri, herkese ibret olur köy boşalır" gerekçesiyle bunu önlemişlerdir.[9] Buna rağmen göçler durmamaktadır. İstanbul'un Yağkapanı, Unkapanı semtleri, işhanları, yüzyılın sonlarına doğru yüzlerce Divriğili ile dolacaktır. Divriği Ulucamii ile öteki hayır ve ibadet kurumlarının mütevellileri, "Vakıf köylerin ahalisi dağıldığı ve hâsıllar alınamadığı için, hayratın günbegün yıkılmaya yüz tuttuğunu..." şikâyet etmektedirler.[10]

Memleketin çevresiyle bağlantısı ve haberleşmesi son derece kısıtlıdır. İçe dönük yaşayış, olup bitenleri öğrenememe, yığınları, hatta elit tabaka-

8 Yukarıdaki tahmini sayı tahrir defterlerine dayanılarak verilmiştir. 1831 sayımına ait Divriği nüfusu tespit edilememiştir. 1844 sayımında kasaba 28 mahalle, 1263 hane, 2889 erkek nüfustan ibarettir. 18. yüzyıldaki birçok mahalle adlarının bu sayımda yer almamasından, bazı semtlerin tamamen boşaldığı ortaya çıkar. 19. yüzyılın ikinci yarısında 6000 dolayına düşen nüfus, Seferberliğe doğru iyice azalarak 4.500'e inecektir. (BOA, *H. Hümayûn* No. 19.234; *Divriği Sancağı Esami Defteri* 1260; *Salnâme-i Vilayet-i Sivas,* sene 1293, 1300; cl. Huart "Divriği", *Encyclopédie de l'Islam,* c. I, s. 1007 Paris, 1913.)

9 *S.Ahkâm,* No 9, s. 112 (yıl 1761).

10 *S.Ahkâm,* No 7 s. 243 (yıl 1759)

yı "dünya cahili" kılmaktadır. Kasabaya pek seyrek yolu düşen yabancılardan havadis alınmaya çalışılmakta, gezip gördükleri yerlerde "Sarı sabır ağacından eşyalar, güzel Hint kumaşları bulunup bulunmadığı!" sorulmaktadır.[11]

Divriği'den batıya geçit veren Kısıkbel ve Karabel ile doğudaki Susuzbel yolkesen eşkıyasının kontrolündedir. Daha güneyden geçen Bağdat anayolu aşiretlerin ve onlarla işbirliği yapan âyânların tehdidi altındadır. Bundan ötürü, postalar, katarlar, tatarlar, yolcular, hatta Keban'dan gümüş bakır taşıyıcıları neredeyse yolu boşaltmış gibidir. Diricanlı, Şeyh Hasanlı, Dersimli, Docik Yurdu aşiretleri yayla mevsiminde Rişvanlar ana ve ara yolları teröre boğar. Daha sonraki yıllarda Görmaşlu aşiretinden derbentçiler tâyin edilerek Karabel'in güvenliğe alınması deneyi de olumlu bir sonuç vermeyecektir. Kalabalık yolcu grupları, mahalli muhafızlara güvenemediklerinden (çünkü bunlar da çoğu kez soyguna kalkışmaktaydılar), bizzat silahlanarak seyahat edebilmektedirler. "Vahşi ve soyguncu göçebelere karşı, hiçbir tepki beklemeksizin hemen saldırıya geçmek gerekir." Veya "yüceltilerin insanı dehşete düşüren manzarası ortasında, muhafızların yolcuyu ölümle tehditleri" olağan durumlardandır. Bu nedenledir ki, 1740'lara doğru Divriği'ye ulaşabilmiş Otter için, "O, Eğin'den batıya uzanan ve müthiş soyguncuların varlığı yüzünden tehlikelerle dolu olan dağ yolundan Divriği'ye kadar gidebilmiş ilk Batılıdır" denilmektedir.[12]

Otter'in kendisi ise uzun ve maceralı Ortadoğu gezisinden dönerken uğradığı Divriği için şunları yazar:

> Eğin-Divriği yolunda, beni korkutmak amacıyla muhafızlarım geri dönünce iki uşağımla sarp dağların arasında yapayalnız kaldım. Yol bilmiyor, mesafeyi kestiremiyordum. Binbir güçlükle kasabaya ulaşabildim. Mütesellim yatacak yer dahi göstermedi. Adam tam bir Kürttü ve beni çok soğuk karşıladı. Dışarda kurduğum çadırda geceledim. Sıvas paşasının, o gün tesadüfen Divriği'de bulunan bir zabiti bana yardımcı oldu ve şunları söyledi: 'Sizden önce hiçbir yabancı Divriği'ye ayak basmış değildir. Sizi burada gördüğümden hayrette kaldım. Osmanlılar bile yanlarında silahlı birlikler olmadan buradan geçmezler. Paşalar titreyerek gelirler. Misafir olduğum insanlar, isyankâr ve vahşi hayvan gibidirler. Beş para için insan öldürmekten çekinmezler. Canınızı kurtarmak istiyorsanız yarın benimle hareket edin... Ertesi sabah, atlarımızın çalınmış olduğunu gördük. Güç bela yeni hayvanlar satın alarak yola koyulduk... Üç günlük Divriği-Sivas yolunu altı günde alabildik... Arkadaşlık ettiğim zabitin askerleri, daha zayıf gördükleri yolcu kafilelerine ve köylere saldırmaktan

11 Otter, *age*, c. II, s. 299.

12 Vital Cuinet, *Turquie d'Asie*, c. I, s. 685, Paris, 1892.

çekinmiyorlardı. Köylülerden cebren yem, yiyecek ve para aldılar, türlü kötülüklerde bulundular. Bundan ötürü, bizim kalabalığı uzaktan fark eden köylüler hızla dağlara doğru kaçıyorlardı. Karabel vadisinin gür ormanları silahlı soyguncularla doluydu. Bunlar, avdan dönüyormuş gibi, omuzlarında doğanlar ve atmacalar taşıyorlardı. Bizi daha kuvvetli gördüklerinden saldırmaksızın yollarına devam ettiler.[13]

Bu kördüğüm, Köse Paşa hanedanının Divriği ve çevresini denetime alınasına kadar sürecek; elli yıllık bir rahatlamadan sonra, hanedanın eski gücünü yitirmesiyle birlikte güvensizliğin geri geldiği izlenecektir. Son dönem mütegallibesi her türlü yeniliğe karşı çıkacak; sözgelimi, sancağa bağlı Darende ve Gürün kazâlarında posta örgütleri kurulurken Divriği bundan bile yoksun kalacaktır. Vilayetin, Sivas'tan sonra en büyük yerleşim merkezi olan kent, bakımsız, tenha ve yoksul bir kasaba manzarasına bürünecektir.[14]

Memleketi tüketen bir başka âfet, sürüp giden seferberliklerin cephelere çektiği taze kuvvetlerin erimesiyle kendini göstermektedir. Kasabada sivrilen derebeyi/âyân kökenli, "paşa"lık ihsan edilmiş kişilerin, yüzlerce yiğidi peşlerine katarak savaşlara katılmaları geleneği nelere mal olmuştur? 18. yüzyılın ilk yarısında, Nebi Paşa, Abdullah Paşa, Mehmed Paşa, Memiş Paşa, Ebubekir Paşa "Divriği sancağından topladıkları güzide harp ehli ile seferlerde isbat-ı vücut eylemişlerdir", ama çarığını bağlayıp bir paşanın ardına takılan her iki yiğitten biri kesinlikle bir daha geri dönememiştir. Sözgelimi, 1768 Osmanlı-Rus savaşında, hem Ebubekir Paşa, hem alaybeyi Hüseyin, Divriği askerleriyle Tuna boylarına gitmişlerdir. 1782'de Rus savaşına alaybeyi Alişah Bey Divriği sancağı askeri ile katılmıştır. İran muharebelerinde Cücük Kürtleri, kızılbaşlar ve isyancılarla yapılan çarpışmalarda da seraskerlerin "Diyarbekir, Arapgir ve Divriği sancaklarını birer asker kaynağı saydıkları, çok sayıda eşkinci ve tımarlının maiyetlerine ulaştırılması için" buyruldular çıkarttıkları belgelenmektedir.

Öte yandan, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hoşnut gözükerek başkente sundukları mahzarda, bu topluluğun zulümlerini sayıp döken âyânlar, kendi nüfuzları karşısında meşru bir kuvvet olan ocaklının

13 Otter, *age*, c. II, s. 299 vd.

14 Divriği'nin 18. ve 19. yüzyıllardaki tecrit edilmişliğine ilişkin başlıca belgeler: *Mühimme*, No 155, s. 455 (yıl 1753); *S.Ahkâm*, No 1, s. 252 (yıl 1744); *Mühimme*, No 227, s. 263 (yıl 1809); *Ş. Ordu*, No 205, s. 22 (yıl 1809); *Mühimme*, No 233, s. 90 (yıl 1811); *H. Hümayûn*, No 32614/A (yıl 1822); *S.Ahkâm*, No 31, s. 19 (yıl 1834); No 32, 83 (yıl 1836); No 35, s. 91 (yıl 1858); *İ. Dahiliye*, No 46721 (yıl 1873); Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor*, s. 9.

yokluğunda biraz daha güçleneceklerdir. Âyânların tımar topraklarını da bütünüyle ele geçirdikleri anlaşılmaktadır.

> Sivas, Çorum, Divriği, Amasya sancaklarındaki kale tımarlarının cümlesi ağaların elindedir. Bunlar, bayağı birer irat menzilesine girmiştir. Ağalar beytülmali müslimini yiyip yok etmektedirler. Hepsi de genç ve sağlıklıdırlar. Bundan ötürü, her kalede, dizdar, bevvap, sur-nay ve birkaç mustahfiz bırakılarak diğerlerinin Sivas Valisi maiyyetine gitmesi, uymayanların ise cezalandırılması için emr-i âli çıkarılmıştır.

1830'da, askerlikten muaf sancak gayrimüslimlerinden Keban Madeni için dört yüz elli baltacı amelesi tertiplenirken, Şark cephesi için de Sivas ve Divriği'den genç ve sağlıklı iki bin askerin, iaşe ve donatımları yerli âyânlarca sağlanmak kaydıyla sevki emredilmektedir. Daha sonraki yıllarda peş peşe "redif alayları" istenecektir. Kimi kez, savaşa gidenlerin pek azı dönebilmekte, bunlar memlekette birer evliya/kahraman mertebesi kazanmaktadırlar. Kısacası, insan kaynağı acımasız ve hesapsız harcanıp durmuştur.[15]

Sağlıksızlık, eğitim boşluğu, toplumu kemiren başka nedenlerdir. Yaşlıların aktardıklarına göre, her dört kişiden biri belli bir yaştan sonra gözlerini kaybetmektedir. Kuyu ve ark sularının kullanıldığı kasaba ve köylerde trahom yaygındır. Sıtma ve "ince hastalık" gençleri kırar. Birkaç yılda bir veba, tifüs, kolera salgınları ortalığı kasıp kavurur. Hastalıklarla geçen ömürler kısadır. Hayatta kalanlar ölüleri için yıllarca yas tutarak yaşamlarını ayrıca karartmaktadırlar. Geleneksel din öğretisi veren eğitim Kübrâ, Lâlâiye, Sinaniye adlı medreselerde sürdürülmektedir. Bu medreselerdeki birer ikişer müderris, sancak nüfusuna göre gülünç düzeyde kalan kırk-elli talebeye, Kur'an, hadis, fıkıh ezberletmektedir. Çok sonraları açılacak olan iptidai ve rüştiye okullarından en fazla dört yüz öğrenci yararlanabilecektir. Eski tip medreselerin, mahalle mekteplerinin yerlerine modern sayılabilecek okulların açılması için ise 20. yüzyılı beklemek gerekecektir.[16]

1740'da Sivas eyaletinin yedi sancağından (Merkez, Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapgir) biri olan Divriği'nin idari statüsü Tanzi-

15 *Mühimme*, No 167, s. 4 (yıl 1768); No 180, s. 22 (tarihsiz); No 239, s. 242 (yıl 1821); *H. Hümayûn*, No 37342-a (yıl 1821); No 34730 (yıl 1823); 17405 (yıl 1826); No 18230-a (yıl 1827); No 17636-c (yıl 1829); No 20363-e-a (yıl 1832); No 18269 (yıl 1837); *Divriği Sancağı Esami Defteri*, varak 112 (yıl 1844); Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, sene 1325, s. 79, 93,

16 *H. Hümayûn*, no 33410-d-e (yıl 1833), *İ. M. Vâlâ*, No 10832 (yıl 1853); No 22141 (yıl 1863); *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1298, s. 95, 100; sene 1300, s. 162, S. Sami, *age.*, s. 2220; *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, sene 1319, s. 660, 666, 674, 693, 702.

mat'a kadar değişmeyecek, 1840'larda ilkin liva, sonra 1. sınıf kazâ, sonraki düzenlemelerde ise devamlı gerileyerek 3. sınıf kazâ olacaktır. Bu dönemler boyunca idareyi mahalli derebeylerine bırakan devlet, bir yandan da onlardan şikâyetçi olmayı sürdürecektir. Yıllar akıp giderken Osmanlıların buraya getirdiği biricik yenilik ve değişiklik, Tanzimat'ın ilanı (1839) ardından kurulan "Küçük Meclis" olacaktır ki, bu da ağalarla beylerin, "meclis azalığı" adı altında yeni minderler edinmelerine yaramıştır. Bâbıâli'nin, "işbu Divriği, merkezden uzak ve cesimce olduğundan, buraya Tanzimat gereği bir küçük meclis açmak ve azalarını mahallinden seçtirmek münasiptir" gerekçesi, salt vergi tahsilini kolaylaştırmak amacına dayanmaktadır. Fakat bu konuda beklenen sonuç alınamayacağı gibi, ileride görüleceği üzere, meclis huzursuzluk ve haksızlık kaynağı olacaktır.

12. ve 13. yüzyıllarda eşsiz sanat eserleriyle bezenen ve Anadolu'nun belli başlı kültür-sanat merkezlerinden sayılan Divriği'de tek Osmanlı çivisi bulunmaması bir başka acı gerçektir. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, gerçi burada da hanlar, köprüler, camiler, çarşılar kurulmuştur, ama yaptırıcıları her zaman için hayrı ve bayındırlığı seçen yerliler olmuştur. Esefle belirtmeli ki, ta 1904'te yarı kerpiç yarı ahşap inşa edilen hükümet konağı, Osmanlı damgasını taşıyan tek yapı olmuştur![17]

Tüm bu olumsuz gidişin 19. yüzyılda ortaya serdiği manzaraya ilişkin gözlemler ilginçtir:

> Şehir, yatmış olduğu yeşillik adası ortasındaki görünüşü ile dağlara tezat teşkil eder. Fakat, bu güzel manzaranın verdiği huzur, şehre girince kaybolmaktadır. Tamamen terk edilmiş birçok mahalleler, tarlalar arasında dağılmış evler...
>
> Şehirdeki 3400 kadar meskenin 400'ü Ermenilere aittir. Fakat bu sayı, nüfus için bir ölçek olmaktan çok, bayındır zamanlardaki yayılışı ve genişliği anlatmaktadır. Yarıdan fazlası harap meskenler, pek az bir nüfusu barındırmaktadır...
>
> Divriği'nin çöküşü, iç ticarette iyi bir pazar olması keyfiyetiyle derebeylerinin kaderine bağlı olmuştur... Çünkü burası, bazı küçük prenslerin (soyluların) merkeziydi. Onlar, devlet yönetimi altına girmekle birlikte burayı terk etmediler. Ama artık ne kuvvetleri, ne zenginlikleri kalmıştır... Görkemli saraylarında

17 H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. IV, s. 9; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 127; İ. Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, s. 3, 13, 68; *İ. M. Vâlâ*, No 182; No 26072. (Ayrıca, Divriği kazâsı idaresinin her dönemde yerliden ileri gelenlere bırakıldığını kanıtlayan isimler için: *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1289, s. 59; sene 1293, s. 53, 54, 87, 88; sene 1300, s. 145, 84, 85, sene 1302, s. 333; *Salnâme-i Devlet-i Osmaniye*, sene 1306, s. 552; sene 1315 s. 452 vd; *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1325, s. 96 vd.)

münzevi yaşamaktadırlar. Yıkılmaya yüz tutmuş bu saraylar, duvarlarla çevrili... Avlularını yabani otlar, deve dikenleri kaplamış... Şehir Osmanlı yönetimine geçtikten sonra, uzun bir dönem boyunca, İstanbul'un kâğıt üstünde kalan egemenliğinin yerini Kürt derebeylerinin fiili egemenliği aldı. Ancak, prensten çok haydut olan bu aşiret reislerine (*chefs de tribus*) sonunda boyun eğdirildi ve onların baskıcı nüfuzları söndü.[18]

Ana hatlarıyla özetlenmeye çalışılan bu olgunun ve ortamın bir çağ boyu hazırlayıp bıraktığı miras, belirgin bir sınıflaşma olmuştur. Asırlık ömrünü memleketinde rençberlikle tamamlayan Posbıyık Osman Ağa'ya sorulduğunda, bu sınıflaşmayı şöyle tanımlamıştır:

Köylerde köylüler, şehirde ahali yaşardı. Bunların hepsine birden reaya da denirdi. Bir de nüfuzlu takımlar vardı: Memişpaşagil, Kösepaşagil, Mehmedbeygil, 'bey takımı' idiler. Âyânağagil, Karamahmudlular, Norşunlular ağa takımıydı. Hoca takımı, tüccar takımı hatırı sayılır ailelerdi...[19]

Bu ayırım, 18. yüzyıl toplum yapısının, *eşraf/din adamları/halk* sınıflamasını hatırlatıyor. Osman Ağa belli zümreler için yerel bir deyimle "takım" demiş; toplumu bir ana sınıfla dört nüfuzlu takım halinde tanımlamıştır. Bulgular bu ayırımı doğrulamaktadır. Sözgelimi, *hoca takımı* ele alındığında, kuşaktan kuşağa bu ailelerden yalnızca din adamlarının yetiştiği ve bunların memleketin yazgısında belli bir ölçüde söz sahibi oldukları gözlenir.

Osman Ağa'nın *reaya* dediği kasaba ve köy halkının, etnik bakımdan eski boy ve oymaklara dayandığı, halen yaşayan aile lakaplarından anlaşılmaktadır: Alanlı, Arbekli, Ardıçlı, Aydınlı, Ayrancılı, Azaklı, Basmacılı, Bozoklu, Coştallı, Çalapverdili, Çandırlı, Doğancılı, Geçitli, Gangunlu, Kirişçili, Kemallı, Kenderli, Köleşahanlı, Kesekli, Karcılı, Kürtüllü, Mandılı, Polatlı, Soğdallı, Sülüklü, Sağırlı, Şatıllı, Tokmaklı, Uzunlu, Yazıcılı gibi kasabada yaygın lakaplarla köylerdeki Keleçorlu, Akuşaklı, Reşolu, Canbekli, Kurmaçlı, Atmalı, Ginili, Kureyşuşağı, Balıcanlı, Diricanlı, Sarolu ve benzeri oymak isimleri bunun başlıca delilleridir.

Dünkü düzenin koşullarında bütünleşen bu bünye, eşraf takımının yöneticiliğinde, Osmanlı tebaası olarak uysal bir karakterle karşımıza çıkıyor. Kendi içinde tutarlı ve durulmuş bu toplum yapısının en elverişsiz durumlarda bile öz değerlerini korumadaki başarısı, günümüze ulaşan kültür mirasında saklıdır. Anadolu'ya giren ilk Türkmen boylarının kimi

---

18 Sırasıyla, Vital Cuinet, *age*, s. 685; Captain Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, c. I, s. 336, Londra 1877; V. Cuinet, *age*, s. 688.

19 Posbıyık Osman Ağa (Arat), 1969'da alınan not.

kafileleri bu yöreye yerleşirken geleneklerini de getirmişler, buranın eski yerlileri ve onların gelenekleriyle "komşuca ve kardeşçe" uzlaşma yolunu seçmişlerdir. Yüzyılların potası bu barışı olgunlaştırmış; dilde, etnografyada, halkbilim ve mimarlıkta özgün biçimlemeler doğup gelişmiştir. Bugün bu çevrenin, Anadolu'nun zengin kültür yataklarından olmasının sırrı bu süreçte saklıdır. Divriği ağzında, Azerilerin ve Güney Türkmenlerinin sözcüklerini, Araplardan, Acemlerden, Ermenilerden alınma deyimleri, isimleri bulmak mümkündür. Divriği evlerinde, en eski Anadolu konut mimarisinin karakteristiği son yüzyıl başına değin yaşatılmıştır. Yine Selçukluların yaşama düzeni (kale-şehir-bağ) yakın zamana kadar geçerliydi. Eğlence ve sporların çoğu, eski gelenek ve ayinlerle ilgisini kesmeksizin sürüp gelmiştir. Bir seremoniler dizisi olan Divriği düğünlerinde, gelinler gösterişli tahtırevanlarla taşınır, günlerce cirit oynanırdı. Varlıklı her ev at beslerdi. Atlar bakımlı ve cins olurdu. Köse Paşa'nın, İmam ve Osman beylerin zamanlarında ise hanedan sarayının avlusunda haftada bir cirit oynanıyormuş.[20] Kızlar ve gelinler için baharda düzenlenen kır şenliklerine "sahrâ" deniyor, bu eğlenceler otoriter bir kadının başkanlığında, sulak, sakin, tarih sinmiş vadilerde yineleniyordu. Sahrâya gidenler, çalgıcılar, halay grupları, kavak gölgelerinde saray yaşayışını kıskandıracak, bir opera sahnesini andıracak kadar zengin yerel giysileriyle coşar eğlenirdi.[21]

Erkeklerin bu tür eğlencelerden yoksun kaldıkları sanılmamalıdır. Onlar da sazlı sözlü kır âlemleri yaparlardı. 18. ve 19. yüzyıllar, yokluklar ve zulümler kadar zevkler ve eğlenceler açısından da kasabanın en hareketli çağı olmuş gözüküyor. Bu dönemden kalan mutluluk yüklü türküler ve havalar, özlerinde meçhul aşk öykülerini saklar:

Kilisenin bayırına
Kervan konmuş çayırına
Anan baban hayırına
Yandım Ermeni gelini...

diye başlayan kaşık havası, makamından çokima ettiği olayla merak uyandırıyor: Ortada bir Ermeni gelini ve ona vurulmuş bir Türk delikanlısı var... Bu aşk, türkü yakılacak düzeyde yaşanmış olmalı. Kilise ile şeriatı, Ermeniyle Türkü karşı karşıya getirecek bu tehlikeli gönül macerası acaba nasıl halledildi? Türkler ve Ermeniler birlikte yaşadıkları bu kasabada inanç ve gönül sorunlarını, komşuluklarını nasıl dengelediler? Kural dışı ilişkiler nasıl tatlıya bağlanıyordu? Sebep ne olursa olsun, onları cep-

20 Necibe Sakaoğlu, 1975'te alınan not.

21 Necdet Sakaoğlu, "Pireyip'de Sahrâ Varmış", *Türk Folkloru*, S. 1, s. 18 vd, İstanbul, Ağustos 1979.

heleştiren herhangi bir olay belgelenememektedir. Ta ki yabancı parmakların Anadolu'ya fitne bulaştırmaya kalkıştığı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar... Hatta o dönemde bile dostluklar bozulmamış; Divriği, Frenklerin *pax Ottomana* (Osmanlı barışı) dedikleri barışıklığın yaşandığı yerlerden olagelmiştir.

Başka bir türkü, daha değişik bir aşkı düşündürür:

Halil oğlan su doldurur ırmaktan
Altın yüzük sıçradı gitti parmaktan
Halil oğlan gel seninle kaçalım
Kaçalım da al bâdeler içelim
Halil Oğlan derler bir oğlana vuruldum
Vuruldum da dal boynuna sarıldım
(nakarat)
Halil için mezatlara verildim
İstanbul aynası yüzlü Halil'im...

Bu Halil Oğlan ve ona vurulan kim? Bâdelerin içildiği bir çağda, Halil Oğlan'ın eğlencelere renk katan yakışıklı, alımlı bir genç olduğu seziliyor. Ama bu "İstanbul aynası yüzlü" delikanlıya ilan-ı aşk ederek varını yoğunu satıp savuran meçhuldür.

İzzet'i çağırın ey kalbi mermer
Elinde nağmesi eylemiş ezber...

Bu da bir başka güzel genç. Onun adı ve anısıyla dolu bu türkü de oynak bir kaşık havasıdır.

Müzik ve folklor otoritelerinin "fevkalade" buldukları yerel ezgiler, mayalar, havalar yöre insanının duygu derinliğini ve anlatım gücünü kanıtlar. Aldatıcı bahar bozkırı ve çıplak dağları yeşertip çiçeklerle bezediğinde

Açıl mor menövşem bahar erişti
Lâle sünbül nergiz reyhan yetişti...

türküsüyle coşulmuş; altı ay sürecek kış yüz gösterince

Aşan bilir karlı dağın ardını
Çeken bilir ayrılığın derdini...

ezgisi söylenmiş; hüzünlü sonbahar için

Bağımıza gazel düştü güz oldu
Geçti bu vakitler hemen tez oldu...

havasına yanık sesli kavallar eşlik etmiştir. Gurbet ve hasret temalarının işlendiği

Akşam olur güneş gider ay gelir
O yâr gitmiş yatağından yan gelir...

gibi uzun havalar ise türünün en seçkin eserleri arasında yer almıştır.

Avluların, örtmelerin, bahçelerin, divanhanelerin kuşattığı evlerde, masallar, bilmeceler, tekerlemeler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Derebeyi konaklarındaki "oda"larda semt yaşlıları, akşamla yatsı arasında tarih konuşmuşlardır. Bu tarih öze dönüktür: Rişvanlar, eşkıya baskınları, paşalar ve ağalar... Acısı nüktelerle hafifletilmeye çalışılan zulümler... Ağır kışlar, kıtlıklar, salgınlar... Çubuklar çekilerek tespihler çevrilerek anlatılmış, dinlenmiştir. Bu oda kavramı ve geleneği, çöküş çağında, çarşıdaki bir iki kahvehaneye kaydırılarak bir süre daha yaşatılabilmiştir.

Erkekle kadının, köylüyle kentlinin, boyların soyların, semtlerin mahallelerin, müslimlerin gayrimüslimlerin, esnafla rençberin, ağa ile kölenin kendi aralarında kurdukları düzen, yazılı yasaları olmaksızın sürdürülebilmişse bu, dünün tutarlı insan tipinin bir başarısıdır. Bu dirlik düzenlik çok yıl, çok asır süregelmiştir. 18. yüzyıldan başlayarak değişen koşullar ve çetin zorlamalarla bozulma belirtilerinin ortaya çıkması acıdır. Toplum zalimleri ve zulümleri olgun bünyesinde sindirmeyi yine de başarmıştır. Bu açıdan, yörenin yumuşak ve kanaatkâr insanları, belgelerdeki deyimle "kendi işlerinde kendi namuslarında" Osmanlı'ya kullukta, derebeylerine bağlılıkta kusursuz gözüküyorlar... Sergilenecek olaylar bu nedenle sağlam toplum yapısını sarsamamıştır. Bu süreç ilginç bir tarih deneyidir ve yaklaşık Köse Paşa'nın doğduğu 1730'lardan, onun beşinci kuşak torunu Esad Bey'in öldüğü 1919'a veya genel tarih periyotlarıyla Lâle Devri'nin kapanışından (1730) Seferberlik sonuna (1918) kadar iki yüzyılı kapsamaktadır.

2.
DEREBEYLİĞİ GÜÇLENDİREN YENİ KOŞULLAR

Buraya kadar ana çizgileriyle özetlenmeye çalışılan Divriği ortamı, ülke geneli için örnek bir kesit sayılabilir. Ancak, bu tabloyu tamamlamak için, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı tahtından gelip geçen yedi padişahtan hiçbirinin Boğaz'ın doğu yakasından öteye adım atmadığını, sadarete getirilenlerin ülke ve Anadolu konusunda hepten bilgisiz olduklarını, İstanbul'daki merkezi kadroları ellerinde tutan ve hazine olanaklarından yararlanan seçkin tabakanın yavaş yavaş alafrangalığa kayarak yeni bir sosyete oluşturmaya başladıklarını ve ahaliye yabancılaştıklarını da belirtmek gerekir.

Bu nedenledir ki, Anadolu'nun yaşadığı olaylar, Başkent'e ulaşan raporlardan izlenmeye, fermanlar ve emirlerle yönlendirilmeye, daha fenası, terör tanısı konulan olayların üzerine (göçer ve eşkıya hareketlerinde çok kez görüldüğü gibi) bir tür devlet terörü ile gidilmeye başlanmıştır.

Aynı yüzyılda eyalet ve sancakları yöneten derebeyi vezirlerle mirmirânlar ise basit birer taşra adamıdırlar. Çoğu İstanbul'u ya hiç görmemiş veya yeterince tanımamaktadır. Üstelik cahildirler. Devlet ve kanun adına hareket ederlerken adaletin salt terör ve zulümle sağlanabileceğine inanmış olmaları da cabasıdır.

Halkı nalla mıh arasında yaşatan ve doğrudan ilgilendiren daha başka olgular da söz konusudur: Yönetsel, yargısal, ekonomik sistemler bozulmuştur; çözülen timar düzeni zorbalık ve suiistimal kaynağı olmuştur; eşkıya sultası yaygındır; Güneydoğu'dan ve Doğu'dan kabaran nüfus dalgalanmaları toplum yapısını alt üst etmektedir; türedi mütegallibe ile murabahacılar yeni bir zorba sınıfı oluşturmuştur.

Elbette bu yeni koşullar da Divriği'ye özgü değildir. Divriği, değişimleri iç içe yaşamak zorunda kalan yüzlerce yöreden sadece biridir. Çağın bu çok yönlü açmazında ölüm kalım savaşına sürüklenenlerin, gerçek kurtarıcıları ve koruyucuları güçlü derebeyi hanedanları olmuştur. Bu ba-

kımdan, Köse Paşa ailesinin hâkimiyet kurmasına kadar Divriği'nin yaşadığı olayları ve olguları özetlemekte yarar vardır.

Yönetsel ve Ekonomik Bozulma

1750'lere doğru, bölgede görevli yöneticilerin, Divriği'deki müteselim, subaşı, dizdar, serdar, voyvoda ve benzeri ehl-i örf takımının, kadılarla naiplerin ezen, soyan, tepeleyen kalabalık bir zümre oluşturdukları dikkati çekiyor.

1748'de halkın önüne düşerek devlet kapısına başvuran Divriğili Müderris Numan'a göre,

> Yerliden naip tâyini yasakken, Müftüoğlu Seyyid Abdullah kazâya naip olmuştur. İki taraf mahkemeye çıktığında, haksızdan rüşvet alarak o tarafı korumakta, şeriatı hiçe saymaktadır. Ehl-i örf takımıyla da işbirliği ederek güçsüz ve arkasız kişilere birer bahane yakıştırmakta, gammazlamakta, tehdit ederek akçelerini almaktadır. Memleketin durumu bozulmuş, ihtilal yüz göstermiştir.

İstanbul'da görevli Müderris Numan memleketinde olup bitenleri izlemekte, Divriği'den gelen şikâyetçilerle sık sık Bâbıâli'ye, Meşihat'a başvurmaktadır. Zorbaların naiplik makamını ele geçirmeleri olayı tek değildir. Şeriatçı kisvesine bürünüp halkı soymak, bu kazâda alışkanlık haline gelmiştir. Divriği kadısına 1764'te yazılan hükümde, "Yerliden naip tayini yasakken kendisinin Hacı Mustafa'yı naipliğe getirdiği, bu adamın her kadıya yanaşarak naipliğini sürdürdüğü, rüşvetle haksızı haklı çıkardığı" anlatılmaktadır. Dürzîzade diye tanıtılan bu düzmece naip uzun zaman halkın başına bela kesilmiştir.[1-2]

Yine o yıllarda, İstanbul'daki Ermeni Patriği Agop, Divriği'deki Ermeni reayasından ölenlerin vereselerinden kadıların zorla kısmet aldıklarını, kimi zaman ise kısmet resmini birkaç kat fazla talep ettiklerini, yazdıkları terekenin değersizlerine üç beş kat paha biçerken, değerli eşya varsa ona da birkaç kat noksan değer koyarak kendilerine aldıklarını, bununla da yetinmeyip "Ölenin İstanbul'da ve diğer yerlerde de terekesi varmış bahanesi ile ikinci bir kısmet resmi almaya kalkıştıklarını" yetkililere haber vermektedir.[3]

Kadılar ve naipler bu havada iken, halkın yaşam ve geçim güvenliğinden sorumlu olanların daha acımasız uygulamalardan çekinmedikleri görülmektedir. 1740'larda, Kale Dizdarı Hasan Kanlı Abdullah'la birlikte, kale askerlerini, levendat eşkıyasını ve kimi köylüleri başına toplayıp "Biz

---

1 *S.Ahkâm*, No 3, s. 154 (evahır RA 1161).

2 *S.Ahkâm*, No 10 s. 173 ve 175 (evahır M 1178).

3 *S.Ahkâm*, No 7, s. 25 (evail CA 1171).

Sivas'tan vazifeli mübaşirleriz" uydurmacası ile çiftlikleri basmış, mal ve eşya yağmalayıp rençberleri zincire vurarak Divriği'ye götürmüştür. Dizdar Hasan'ın zulümleri sık sık yazıldığı halde, görevinden alınmadığı dikkati çeker.[4]

Divriği köylüleri ise "köylerinin rüsum-ı serbestisine kasabadaki ehl-i örf takımının müdahalede bulunduklarını, bunların zulümleri yüzünden reayanın dağıldığını, ürünün azaldığını" ilgililere duyurmaya çalışmaktadırlar.[5]

1758'de Divriği Kadısı Mevlâna Ömer'e başvuran ulema, şeyh, âyân, eşraf ve halk:

> Kazâlarının dağlık oluşu ve ziraate elverişsizliği sebebiyle ürünün kendilerine bile yetişmediğini; durum böyle iken İran seferlerinin başlaması sırasında, gelip geçen vezirlerle mirmirânların, askeri birliklerin haksızca isteklerde bulunduklarını; bunu daha önce bildirmişlerken bu sefer de Sivas valilerinin haksız taleplerinden usandıklarını; Divriği sancağından, eyalet ve liva mutasarrıflarına ayrılan hazeriye ve seferiye kömür bedelinin Keban Madeni eminine ödenmesi için emr-i âli varken on seneden beri Sivas valilerinin "bizim hazeriyemiz kaldırılmış!" diyerek zahire-baha, nal-baha, kudumiye, teşrifiye gibi bahanelerle hazeriye miktarından üç dört kat fazla akçe aldıklarını; karşı koyacak olsalar, çok sayıda atlı mübaşir salıp kazâlarını harap ettiklerini

anlatmışlardır.

Çıkarılan emirlere rağmen, bu uygulamaların sürdüğü anlaşılmaktadır. Sivas Valisi Ahmed Paşa'ya 1761'de yazılan hükümde:

> Divriği sancağı malikâne olduğundan, Sivas valilerine hazeriye tertibi mümkün değildir. Valilerin halkı ezmemeleri için adaleti içerir hatt-ı hümayûn da çıkarılmıştı. Oysa Divriği halkından üç bin kuruş ikramiye istediği haber alınmıştır. Ayrıca, tahsile giden bölükbaşının, yüz kadar süvari ile, on beş gün kazâda dolaştığı; peşindeki süvarilerin kapılı kapısız bir sürü ne idüği belirsiz olduğu; her bir köyden bayrak ve konak akçesi diye paralar alındığı, bir köyün basıldığı, bir kişinin öldürüldüğü, malların yağmalandığı öğrenilmiştir. Mübaşirlerinin de Divriği köylerini gezip gelgeç ve konak akçesi diye çok miktarda para aldıkları, bu şekilde dört beş ay zarfında 80-90 köyden otuz keseyi aşkın para toplandığı tespit edilmiştir. Öte yandan, ortada dâvacı yokken geçersiz buyruldularla mübaşirler salıp halkı ezdirdiğin; mübaşirlerin, mübaşirlik ücreti diyerek üçer beşer yüz kuruş istedikleri, verilmezse yolcuları tutuklayıp sürüleri çevirdikleri vaki imiş. Haklarında emr-i şerif yokken buyruldu ile kazâ halkını Sivas'a getirtip işkenceye koştuğun, kaçanları itaat etmediler diye inha ederek çok sayıda süvariyle yakalattığın, türlü zulümler uyguladığın haber alınmaktadır.

---

4 *S.Ahkâm*, No 2, s. 346 (evahır ZA 1159); No 3, s. 217 (yıl 1161).

5 *S.Ahkâm*, No 1, s. 58 (evasıt ZA 1155).

denilmekte ise de, Ahmed Paşa'nın cezalandırılması bir yana, Sivas'tan alınması bile düşünülmemektedir.[6] İstanbul'daki yöneticiler halkı ezen taşra kadrolarını, fermanlar ve hükümlerle insafa davetle yetinmekte, ancak vergi ve askerlik yükümlülüğü söz konusu olduğunda, kusuru görülen valilere asla müsamaha göstermemektedirler. Bunu bilen uyanık paşalar ise, halkı inim inim inletirlerken, yukarıya bol para ve hediye sunarak kendi durumlarını güvenceye almaktadırlar.

1765'te Sivas valisi ile dayanışma kuran Divriği voyvodası ve ehl-i örf takımı, "kiliselerini onaran köylülere ve daha önce terk ettikleri köylerine yeniden dönen ahaliye türlü zulümde bulunmuşlardır."[7]

Köse Paşa'nın ilkin kazâ voyvodası ve mütesellim, daha sonra mirmirân ve vezir olarak Divriği'de otorite kurması ardından, bu tür şikâyet ve haksızlıkların kesildiği görülmektedir.[8]

Tımar Sisteminin Çözülüşü

18. yüzyılın ikinci yarısında, tımar sistemi bir daha düzelmemek üzere bozulmaya başladı. Alınan önlemler, yeni kanunnâmeler ve adaletnâmeler yarayışlı hiçbir sonuç getirmedi.[9] Divriği'de tımarlı sipahi zulümleri öteden beri sızlanmalara yol açıyordu. Bu hal yüzyılın ortalarına doğru daha da arttı. Divriği köylüleri 1740'lı yıllarda, kalabalık gruplar halinde İstanbul yollarına düşerek alelade birer zorba tavrı takınmış bulunan sipahilerden ve köy zabitlerinden kurtulma çareleri arar olmuşlardı. 1743'te, Durdu, Erşün, Arınutak ve Hars köylüleri, 1745'te Gümüşgördülüler, 1746'da Pingânlılar, 1747'de Dejdeger ahalisi, ertesi yıl Murmana, Sevir, Hikme, Nasırlı köylüleri, 1749'da Kilisecik ve Odur halkı, 1750'de Palha ve Güresinliler, 1753'te Gâmhululer aşağı yukarı aynı yakınmalarla Bâbıâli'nin eşiğini aşındırıyorlar, uzun dilekçelerle dertlerini anlatmaya çalışıyorlardı. Tımarlı sipahilerden şikâyetler başlıca şu konulardaydı: Yasal vergileri almakla yetinmeyip vakitli vakitsiz köylerine gelmek, evlerine inerek

6 *S.Ahkâm*, No 7, s. 66 (evahır B 1171); *Mühimme*, No 162, s. 288 (evasıt CA 1175).

7 *S.Ahkâm*, No 10 s. 271 (evasıt B 1178).

8 Köse Paşa'nın oğlu Veliyeddin Paşa'nın idamı üzerine hanedanın sarsıntı geçirdiği kısa dönemde, eski haksızlıkların ve ehl-i örf zulümlerinin uç vermeye başladığı gözleniyor: "Valiler tekrar kudumiye, zahire-baha, devriye vb namlar altında para sızdırmaya çalışırlarken, ehl-i örfe dayanan Müslim ve gayrimüslim yarâmazların da halktan haraç aldıkları" belgelenmektedir. Bunlara karşı devletin köklü önlemlere başvurduğu söylenemez. Merkezden yazılan emirlerde, vali ve mutasarriflara öğütler verilerek halka zulmetmemeleri, eğer ödenekleri yetmiyorsa iltizam yoluyla çıkar sağlamaları tavsiye edilmektedir. (BOA, *Sivas Ahkâm D.* No 22, s 119; No 26 s. 168; *Mühimme D.* No 225, s. 84; No 229, s. 23; No 237, s. 360, 1809-1819 arası.)

9 *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 184.

ücretsiz yem, yiyecek, arpa, saman, tavuk, kuzu, koyun vb istemek; ölçülük adı altında her harmandan ikişer üçer kilo fazla tahıl almak; ispençe ve diğer vergileri ikişer üçer kat tahsil etmek; türlü bahanelerle köylüyü zincire vurmak, "Sen çoluk çocuğunla köyden ayrılıp kaçacakmışsın" yollu yakıştırmalarla akçe almak; angaryaya koşmak; tahılı uzak pazarlara taşıtmak; şehirdeki ehl-i örf takımına yaslanıp akla gelmedik zulümlerde bulunmak; gerdek resmini fazla aldıkları gibi ayrıca hizmetkâr hakkı, kilercilik diye asılsız vergiler talep etmek; uzak mahallerden evlerine odun çektirmek; ellerinde kalan tahılı zorla ve yüksek paha ile köylüye bırakmak...[10]

Ezilen köylülerin zaman zaman direnişe geçtikleri, öşürlerini ve diğer rüsumlarını kanun gereği sipahiye ödememeye kalkıştıkları da aynı dönemdeki karşı taraf şikâyetlerinden anlaşılmaktadır.[11]

Tımar düzeninin bozuluşundan kaynaklanan huzursuzluk ve vergi adaletsizliği kasaba için de söz konusuydu. 1767'de hükümete başvuran şehir halkı, üzerlerine düşen avarız, emrat, hazeriye vb tekâlifi defter uyarınca ödedikleri halde, kasaba zabitinin kendisi için su ve mart akçesi adı altında herkesten kırkar ellişer kuruş daha aldığını ileri sürmekteydiler.[12]

Toprak düzeninin bozulmasında dirlik sahiplerinin zulümleri baş sırayı almakla birlikte, reayanın toprağından kopmasına, tarım gelirlerinin düşmesine yol açan başka nedenler de vardı. Divriği Naibi Abdülmecid ise 1767'de İstanbul'a yazdığı mektupta:

> Birkaç yıldır işe yarar serdar tâyin edilmemesi yüzünden durumun bozulduğunu, ehliyetsiz ve doymak bilmez serdarların rezil ve ahlaksızlarla bir kısım reayayı yoldaş diye koruyup, mukataa ve tımar köylülerini yeniçeri yazdırdıklarını, böylece bu kişileri vergi yükümlülüğünden kurtarıp kendilerine bağladıklarını, ekip biçenin azalması ile tımar gelirlerinin günbegün azaldığını, halkın güvenliğini tehdit eden rezillerin çoğaldığını, bunların kanunsuz eylemlere giriştiklerini, namuslu insanların ayaklar altında ezildiğini, bütün kazânın sönmeye yüz tuttuğunu...

anlatır. Naip, İstanbul'daki ocaktan, işbilir bir hasekinin serdar tayinini istemekte, yeni serdar marifetiyle eşkıyanın sindirilmesini, askerle köylünün ayırt edilmesini, şehir ve kasabaların düzene sokulmasını yazmaktadır.[13]

Görülüyor ki, sipahi ve zorba baskısından bıkan, öşür ve vergi yüküm-

---

10 *S.Ahkâm*, No 1, s. 135, 152 (evasıt R 1156); No 2, s. 131 (evâhır R 1158), s. 368 (evâhır RA 1159); No 3, s. 13 (evail RA 1160), s. 139, 151, 155 (selh RA 1161), s. 292, 314, 316, 287 (yıl 1162); No 4, s. 114 (evahır ZA 1163), s. 128 (M 1164); No 5, s. 143 (evail RA 1167); No 6 s. 289 (evail N 1170); No 10, s. 1 (evail R 1177).

11 *S.Ahkâm*, No 5, s. 170 (evasıt C 1167).

12 *S.Ahkâm*, No 11, s. 336 (evâil ZA 1180).

13 *S.Ahkâm*, No 12, s. 154 (evail Z 1181).

lülüğünden bunalan, angaryalara koşulan köylünün bir kısmı çifti çubuğu bırakıp sözde serdarların elebaşılığında haydutluk yolunu seçiyordu.

1768'de Kârsı köylülerinin "Kadimî bağ ve bahçelerinden ötürü öşür ve diğer tekâlifi kusursuz ödedikleri halde zabitlerinin fazla istekle zulmettiğine" ilişkin şikâyetleri ardından[14] tımar ve vergi düzenine ait yakınmaların kesildiği görülüyor. Bunun başlıca iki nedeni, on yıl sürecek olan Rus ve İran savaşlarının başlaması üzerine zorba sipahilerle yandaşlarının büyük çoğunluğunun cephelerde seferber bulunması; Divriği'de ise Köse Paşa ile otoritenin kurulmuş olmasıdır. 1780'lerden itibaren, tımar sistemine ilişkin haksızlıkların ancak beş on senede bir tek tük ve önemsiz olaylar olarak ortaya çıkması enteresandır.[15]

Yol Kesen, Köy Basan Eşkıya

"Kurt bunalırsa köye iner, kul bunalırsa dağa çıkar"
(Türk Atasözü)

18. yüzyılın ikinci yarısında, uzayıp giden seferberlik ve savaşlar Anadolu'nun insan gücünü cephelere çekti, toplum düzenini sarstı ve ekonomiyi ağır bir bunalıma soktu. Böylece kaçaklar, kapısızlar, aşiret serkeşleri, hırsızlar ve uğursuzlar için elverişli bir ortam hazırlanmış oldu. 1740'lardan sonra etkisi gittikçe artan, alanı genişleyen, sayısı kabaran bir eşkıya sultası, Marmara kıyılarından doğu sınırlarına kadar, ülkeyi boğan bir yangın halini aldı. Bunun acısını İstanbul'daki sarayında hisseden Sultan I. Mahmud, 12 Nisan 1744'te Malatya mutasarrıfına fermanında "Memalik-i Osmaniyeden eşkıya adının tamamen kalkması ile halkın ve yolcuların güvenliğini sağlamak muradındır" diyordu. Bu ferman, Malatya'dan Çorum'a uzanan geniş bir bölgedeki eşkıya terörü konusunda da bilgi vermektedir:

> Bu yıl eyalet ve liva mutasarrıfları Sefer-i Hümayûnumla görevlendirilmişlerdir. Bu yüzden eşkıya taifesi gizlendikleri yerlerden ortaya çıkmışlar, halka ve yolculara saldırmaya başlamışlardır. Şakiler Çorum'da Sarmaşıkkaya ve Direk-

14 *S.Ahkâm*, No 12, s. 171 (evasıt M 1182).

15 1784'te Mursallılar, 1786'da Gönderenliler, 1796'da Sevirliler, 1803'te Eksöklüler, 1811'de Kâfirdamalılar ve Mursallılar, 1816'da Kızılcaviranlılar, 1832'de Eliskililer, 1844'te Ziniski, Karaağaç, Hisarcık köylüleri, köy zabitlerinin "ağalık mükâtebesi, hizmetkâr akçesi ve şinikçilik benzeri adlar altında bal, yağ, koyun, yumurta, tavuk, arpa, saman istemelerinden, köylerinin öşür ve resimlerini ödedikleri halde, başka mahallere gidip ırgatlık edecek olurlarsa bu çalışmalarından ötürü de öşür talebinde bulunmalarından" şikâyetçi olmuşlardır. Fakat bütün bunlar, altmış yıllık bir zamana dağılmış üç beş olaydan ibarettir. (BOA, *Sivas Ahkâm D.* No 17, s. 84, 391; No 19, s. 183; No 21, s. 36; No 23, s. 133, 197, 125; No 26, s. 115, 155, 156; No 32, s. 178.)

libel'de sarp mıntıkalarda tutunarak yol kesip adam öldürmektedirler. Başıboş ozan taifesinden Bebe Halil, yüz yirmi kadar adamıyla Sivas taraflarından Çorum'a geçmiştir. Bütün haramzadelerin ve yaramazların yok edilmesi, yolların eşkıya varlığından temizlenmesi muradımdır. Üçten beşten ve daha çok sayıda ortaya çıkan haydut toplulukları hemen tenkil edilecektir. Eğer bundan böyle bölgenizde eşkıya çıkarsa zararlarını size ödettireceğim.[16]

Padişah muradının gerçekleştiği haberini bekleyedursun, süreç tamamlanıncaya dek eşkıyanın dağdan düze indirilmesi kolay olmayacak, ancak kendi içinde güçlü ve tutarlı kasabalarla kentler bir ölçüde eşkıya korkusunu duymayacaklardır.

Bu dönemde, yolkesen çetelerinin ilk sırasını "kapısız levendat"ın aldığı görülmektedir. Sözgelimi, 1756'da idam edilen Zârelizade Mehmed Paşa'nın kapısı halkı açıkta kalmıştı. Levendatı çevreye dağılır, yeni çeteler oluşturur korkusu ile bölge valilerine emirler yazılarak bunları üçer beşer bölük kendi dairelerine almaları istenmişti.[17] Gerçekten de, ölen, azledilen, emekli olan yöneticilerin, sayıları yüzleri binleri aşan kapı ve daire kalabalıkları ne olmaktaydı? Kuşkusuz ki, büyük çoğunluğu yeni bir kapı buluncaya kadar veya sürdürebildiğince şekavet yolunu seçmekteydi. Bunların yanı sıra aşiretlerden kopup eşkıyalığı yeğleyenler, "ozan taifesi" denen serseriler, defter çalığı yeniçeri ve sipahiler de haydutluğu meslek edinmekteydiler.[18] 16. ve 17 yüzyıllarda zaman zaman kabaran Celâlîlik, perakende bir yapıda 18. yüzyıl Anadolusu için de yıkıcı ve sürekli bir olguydu. Yöneticiler de eşkıyalık yapmaktaydılar. Zorbalıkla sağlanan kazançlar cahil ve parazit buyrukçulara tatlı geldiği gibi, cinayet işleyenlerden "bedel-i siyaset" aldıktan sonra her birini, tekrar halka kan kusturmak üzere salıvermek de onların yönetim anlayışlarının gereğiydi.

Sivas eyaleti, kapısız levendat çetelerinin özellikle yuvalandığı bölgelerdendi. 1750-1760 kısa döneminde, Sivas sınırlarına girmek çıkmak başlıbaşına bir sorundu. 1752'de, başıboş levendattan Deli Veli, Çerçioğlu Çırağı Aşkarabadlı Ali, Cerberoğlu Abdullah adlı bölükbaşılar köyleri basıyor, kervanları vuruyorlardı. Sivas mütesellimi, il-erlerinden ve yiğitlerden oluşturduğu müfreze ile bunların bir bölümünü sıkıştırdı. Yakalanan yirmi iki haydudun başlarını İstanbul'a gönderdi. Fakat yolların ve köylerin güvenliği ne o yıl, ne de ertesi yıllarda sağlanamadı.[19]

---

16 *C.Dahiliye*, No 13893 (evahır S 1157).

17 *Mühimme*, No 159, s. 142 (evasıt S 1170).

18 *Mühimme*, No 155, s. 251 (evahır B 1165), s. 455 (evail B 1166).

19 *Mühimme*, No 156, s. 133 (evasıt C 1167).

1754'te eşkıya iyice azıtınca Sivas ve Diyarbekir valilerine şu içerikte fermanlar yazılarak önlem almaları istenmişti:

> Hâlâ mevsim-i bahar hulûl etmekle ağaçlar yapraklanub zümre-i eşkıya dağlarda yasdanub... karşılıklı düşmanlıkların başlayacağı zaman gelmiştir. Böyle vakitlerde aşiretlerle yerliden yolkesenler, başıboş levendat taifesi vesair haramzadeler, kuşe-i havfâdan zuhur ve câbecâ isal-i mazarrattan ehali ve ebna-sebil bî-huzur... olageldikleri öteden beri denendiğinden, eşkıya yuvalarının ve geçitlerinin gözetimde tutulması, hiçbirine aman ve zaman verilmemesi elzemdir.[20]

Bâbıâli'nin şair ruhlu bir kâtibi tarafından döktürülen ve ilk satırları bir bahar kasidesi gibi, "yeşil ağaçların gölgesindeki eşkıyayı" betimleyen bu hüküm, kışın şiddetiyle biraz olsun eşkıya karabasanından kurtulan beldelerle yolların ilkbaharda yeniden aynı cehenneme tutsak olmak üzere bulunduğunu anlatmaktadır. Unutmamalı ki, devletin ancak böyle tumturaklı cümlelerle yüklü fermanlar ulaştırabildiği bölgelerde halka bir parça nefes aldıran biricik güç doğaydı. Kış eşkıyayı sindirip bir köşeye hapsediyor, salgınlar sayılarını kırıyordu. Fermanlara muhatap eyalet paşalarının, peşlerindeki kadrolu çetelerle eşkıya temizliği yapabilmeleri ise oldukça zordu. Ancak, yerel otoriteler, yani derebeyleri, güçleri ölçüsünde kendi yörelerine bu amansız kalabalıkları yaklaştırmıyorlardı. 1758 ve 1759'da, paşalara "ekid ve şedit" hükümler yazılmasına karşın, şekavet dizginlenemedi: "Erzurum tarafından Sivas'a yönelen levendat, cemiyetli ve külliyetli olup Gâvur Hacı, Kör Mehmed, İnce Arap adlı azılılar, artlarında iki bin beş yüzü aşkın harami ile Kangal ile Zara arasındaki Karaçayır'a konduklarında", başbuğ tayin edilen Sivas beylerbeyi bunlarla baş edemedi. Erzurum, Karaman valilerine emirler çıkartılarak yardımcı olmaları istendi. Aydın valisi ikinci bir başbuğ atandı. Keban ve Ergani Madenlerinden yola çıkarılan hazinenin Sivas'ta daha fazla bekletilmeyerek, geceleri güvenlikli yerlerde korunup gündüzleri silahlı müfrezelerle menzilden menzile ulaştırılması için her yana fermanlar yazılırken Sarıboşnak, Emir Süleyman, Kör Mehmed, Gâvur Hacı, Kürt Timur, İnce Arap, Kolukıssa, Genç Osman adlı şakiler Çorum'u kuşatmış bulunuyorlar; halk da olanca gücüyle karşı koymaya çalışıyordu. "İki taraf arasında ateş-i ceng ü peykân mütemadi oldu." Sonunda eşkıya çözüldü. Genç Osman ve Kolukıssa öldürüldü. Dağılanlardan bir kısmı Ankara'ya yönelirken Sarıboşnak, Emir Süleyman ve Gâvur Hacı, 600 levendat ile Erzurum'a geçmek için Sivas toprağına girdiler. Bu eşkıya sürüsünün bir bölüğüyle Divriği'nin

20 *Mühimme*, No 160, s. 201 (evasıt N 1171), s. 215, 224, 225, 235 (Şevval 1171), s. 238, 243 (evail ZA 1172); No 161, s. 117 (evahır N 1172).

Karabel mevkiinde savaşan Zârelizade Feyzullah Paşa küçük başarılarını İstanbul'a yazınca hemen vezirlikle ödüllendirildi.[21]

Bölgenin genel durumu böyleyken, Köse Paşa hanedanının koruması başlamazdan önceki son otuz kırk yıl boyunca Divriği'nin sahne olduğu çete baskınları ise kasabayı baştan başa harabeye döndürecek yoğunlukta birbirini izlemişti.

1744'te Kadı Abdüllatif'in İstanbul'a yazdığına göre,

> Malatya sancağındaki Kürne ve Kürecik ekradı ihtiyarı Asaf'ın oğlu, Bolucan'da yolkesen eşkıyasınca öldürülmüş; kaçan yakınları, Asaf'a giderek oğlunun Divriği toprağında Hamo tuzlasında çalışan Zaza asıllı işçilerce öldürüldüğünü, eşyasının ise Divriği'de, Tuzla emininde olduğunu söylemişlerdir. Asaf, ekrat âdeti uyarınca çevredeki Kürt çetelerine kara bayrak gönderip yardım istemiştir. Başta Asaf olmak üzere, Şötüklü Ahmed, Kör Mehmed, Mahmud Kethüda, Hasan Ağa, Gelgeleli Yusuf oğlu Göçer Şimayuşakları, Oruç oğlu Musa, Periklioğlu Mustafa, Diricanlı Molla Yusuf, Arhutlu Kör Mehmed oğlu, Şevkafyunoğlu, Uğurluoğlu'nun yeğeni Kasım, Perhigânlı Bölükbaşoğlu Hasan adlı şakiler ve daha birçokları, beş altı yüz süvari ve piyade haşaratı ile 1737 Ramazanında Divriği köylerine baskınlar vermeye başlamışlar; kasabadan ve köylerden iki yüz katır ve beygiri, beş köyün hayvanlarını sürüp götürmüşler; eşya, altın, gümüş, bakır, ne buldularsa soymuşlardır. Kasabaya dökülen köylüler perişan halde mahkemede, sokaklarda, çarşı pazarda feryad figan etmişlerdir. Eşkıya kasabayı da vurma niyetindedir. Sefer-i Hümayûnla görevli bir kısım asker, eşkıya üzerine sevk edilmişse de Gönderen köyündeki çatışmada, kasabadan gidenlerden kimi ölmüş, kimi yaralanmış, kalanlar da soyulmuşlardır.[22]

Asaf çetesinin soygun ve vurgunları yıllarca sürmüş; ahali günleri geceleri baskın korkusuyla geçirmiştir. Asaf, "Divriği halkından kan dâvam ve diyetim vardır" diyerek başbuğ tayin ettiği Şötükoğlu Hasan'a köyleri talan ettirmiş, akıl almaz cinayetler düzenleyerek yedi cana daha kıymıştır.[23]

Bolucan cinayetinin alevlendirdiği bu büyük şekavetin, Asaf Kethüda'nın Baraklılar tarafından öldürülmesinin ardından durduğu, fakat bu kez de kasabada ve köylerde palazlanan yerli eşkıyanın ortalığı dehşete boğduğu izlenmektedir:

1744'te, "Eğin'deki ailesine para ve eşya gönderen bir kişinin şikâyeti-

---

21 *S.Ahkâm*, No 1, s. 232 (evail M 1157). Bkz. Ek Belge, No III.

22 *S.Ahkâm*, No 1, s. 272 (evail CA 1157).

23 *S.Ahkâm*, No 1, s. 252 (evahır S 1157); No 2, s. 428 (evahır Ş 1159); No 3, s. 129 (evail M 1161), s. 208 (evail Ş 1161); No 6, s. 141 (evail Ş 1169); No 10, s. 245 (evail CA 1178); No 12, s. 78 (evail Ş 1179, s. 30 (evahır S 1181).

ne göre, postacısı Divriği'nin Pingân köyünde menzilde iken, namlı haydut İshak baskın vererek yanındaki parayı ve eşyayı gasbetmiştir."

1746'da "Divriği kasabasından Suyatbatmazoğlu diye ün salan zorba ile uşağı Kürtoğlu denen haydut, dâvacı Ömer'in kardeşi Ali'yi bıçaklayarak öldürmüşlerdir. Bu zorbaların halka zulümleri sayılamayacak kadar çoktur."

1747'de "Divriği'nin Haçge köyünden Şahin Bölükbaşı denen eşkıya, kasaba ileri gelenlerinden Hacı Mahmud'un evini basmıştır. Haçge'de Tamamoğlu adlı bir başka haydut daha vardır."

1748'de İstanbul'a giden Alemdar Hüseyin Beşe, "Divriği'de kendi halinde oturmakta iken, kasabanın eşkıya zümresinden Tokmakoğlu Ali, Köle Süleyman, Arkutluoğlu Bekir, Tellioğlu Mehmed Beşe ve ötekilerin, havalarına uyan otuzar kırkar eşkıya ile baskınlar düzenlediklerini, evleri talan ettiklerini, kendisini silahla yaraladıklarını dâva etmiştir."

1760'larda "Şekavetle ün yapan Ağzıeğrioğlu Hüseyin, Göncüoğlu Mehmed, Kasımoğlu Abdurrahman, Taşkadısıoğlu, Hatipoğlu, Hacıyusufoğlu Hasan adlı haydutlar mukataa reayasına türlü zulümlerde bulunmakta, dağî ve bağî olup dağlarda tutunmakta, geceleri köy evlerini basmakta, gündüzleri yolcuların önüne inmekte, cüretlerini günbegün artır-

maktadırlar."

1765'te "Divriği'de barınan eşkıyadan Kalenderoğlu Süleyman ve Mehmed, yirmi kadar kapısız levendat ile Eğin köylerini basmışlar, hayvan ve eşya yağmalamışlardır."

Aynı yıllarda, "Cemiloğlu Osman ile Karamahmud'un kölesi Ali Güneş köyünde pusu kurup, değirmene giden bir zavallıyı dut ağacına asarak öldürmüşlerdir..."[24]

1759'daki çatışmalarda cemiyetleri dağıtılan ünlü ser-eşkıyalar, tekrar güçlenerek sahneye çıkmışlardır: Sözgelimi, İnce Arap bir süre vezir kapılarında adını unutturmuş, meydanı elverişli bulduğu an şekavete başlamıştır. Kuvvetlerini birleştirerek büyük soygunlar tertipleyen bu eski kurtların ilk önemli baskınları 1764'tedir: "Ser-eşkıya Urfalı Hacı Halil, Ulaş'ı basarak burada konaklamış bulunan Diyarbekir, Mardin, Kayseri, Gürün kervanlarını vurmuştur." Hacı Halil'in yanında Sivas Valisi Feyzullah Paşa'nın bölükbaşısı da vardır! Aşiret sergerdeleri ile de zaman zaman işbirliği yapan ve kendi eyaletinin halkını soymakta beis görmeyen Feyzullah Paşa'nın "kurtla yiyip sahibiyle ağlayan" türden bir zorba-idareci olduğu ortadadır. Baradalı veya Bazari Çırağı diye tanınan Hacı Halil soygunları-

---

24 *Mühimme*, No 163, s. 235 (evahır N 1171); No 164, s. 44 (evail S 1178), s. 228, (evail RA 1179), s. 294 (evasıt RA 1179).

nı Alacahan'da, Tokat kervanını vurarak sürdürürken Sivas Valisi Feyzullah Paşa, kendisine ulaşan tehdit dolu emirler üzerine, eşkıyayı dizginlemek zorunda kalacak, "Bundan böyle yaramazlık etmemesi şartı ile Hacı Halil'i dairesine alacaktır". Hükümet ise, azılı ser-eşkıyanın eyalet valisine kapılandığından habersiz gözükerek Divriği'ye şu hükmü göndermiştir:

> Hacı Halil, Cerrahoğlu, Deli Veli, Kadı Çırağı adlı şakiler, Kelbanlu aşiretinden Alibey, Mandalu cemaatinden Taburbozan, Larlanlı Mustafa Kethüda, Umranlu, Hecevanlı, Keleçorlu aşiretleri halkından bazıları ile birleşmişler, ilkbahardan beri üç dört yüz süvari eşkıyası ile birçok kez Divriği'yi vurmuşlardır. Halk perişan düşmüştür. Bundan sonra bu haydutlar kazânız sınırına gelirlerse hepiniz birlikte hücum edip zulümlerini bertaraf etmeye çalışınız![25]

1765'te levendat eşkıyasının Divriği'ye bağlı Hargün tuzlasına düzenlediği baskın ise, ola ki otuz yıl önceki Asaf oğlu'nun öldürülmesi olayının intikamıdır:

> Divriği halkından Karamahmudzade Mustafa, Tokat aklâmından Hargün tuzlası mukataası mutasarrıfı iken, iki üç seneden beri levendat eşkıyası tuzlayı basarak adı geçenin oğullarını yakalayıp Sivas taraflarına kaçırmışlar, üç bin kuruş kurtuluş akçesi aldıktan sonra bırakmışlardı. Bu sene ise dört beş kez kervanların, yolcuların önlerine inerek öldürme ve soygun eylemlerinde bulunmuşlardır. Bunlardan Bölükbaşı Cerrahoğlu, yüz elli süvari ile Hargün'ü basmış, Mustafa Ağa'yı, bir oğlunu ve imamını öldürerek mallarını yağmalamıştır.

Olayı anlatan hükmün devamında, Sivas valisine çıkışılmakta, eyaletinin halkını koruyup kollaması defalarca emredilmişken eşkıya zulmünün sürüp gitmesi gevşekliğine bağlanmaktadır. O yılın temmuzunda yazılan ikinci hüküm baskın olayına açıklık getirmektedir:

> Karamahmudlu Mustafa'nın ve oğlunun öldürülmesini asıl tertipleyen Dalyanlu cemaatinden Ali Bey'dir. Bu adam öteden beri kapısızlarla dosttur. Mustafa'nın katlini de onlara yaslanarak gerçekleştirmiştir. Bundan başka, iki köyün davarlarını sürüp gasp etmiş, Rişvan Voyvodası Yusuf Bey'i geceleyin basarak Rişvan vergisini vurmuştur. Yolculardan aldığı mal ve hayvanların bir kısmını Malatya'da, bir kısmını Kuruçay'da ve Akşehir-âbad'da (Erzincan yakınında) satmıştır.

Kasım ayında çıkarılan üçüncü hükümle, Sivas Valisi Feyzullah ve Malatya Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'lardan ve Kuruçay, Akşehirâbad kadılarından, Cerrahoğlu'nun ve cürümlerine katılanların ele geçirilip cezalandırılmaları istenmekte, maktul Mustafa Ağa'nın gasp edilen mal ve eşyasının 24.520 kuruşluk olduğu bildirilmektedir.[26] Paşalar Cerrahoğ-

25 *Mühimme*, No 164, s. 279, 303 (M 1179), s. 356 (evahır CA 1179).

26 *Mühimme*, No 165, s. 223 (evahır M 1181), s. 260 (evasıt R 1181).

lu'nun yakalanmasını kulak ardı ettiklerinden, 1767'ye değin, Cerrahoğlu, Genç Ali, Kurukafa ve diğerleri, peşlerindeki levendat haşaratı ile eyalet içinde dolaşmışlardır. Sızlanmaların ayyuka çıkması sonucu, Feyzullah Paşa eşkıya takibine koyulmuş, İstanbul'a kelleler göndermiştir. Halefi Abdi Paşa'ya yazılan hükümde ise "Zârelizade, kapusuz eşkıyasını tepeleyerek yirmi beşinin kesik başlarını göndermiştir. Eşkıya reislerinden Deli Veli, İnce Arap, Yezidoğlu vesair kırktan fazla şaki ise yaralı olarak peşlerindeki levendatla Malatya tarafına kaçmışlardır"[27] denilmektedir. Olaylarda sık sık adı geçen İnce Arap'ın 1759-1767 arasında haydutluğunu kesintisiz sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Öncesi ve sonrası da hesaba katılırsa, o günkü Sivas eyaleti ortamında bir eşkıyanın ortalama on beş yirmi yıl tutunabildiği sonucuna varılır.

1776'da Sivas valisi ile Arapgir ve Divriği kadılarına çıkarılan bir hükümden öğrenildiğine göre, Kılıçkeseroğlu Mehmed ve yandaşları, Samsun kalesine kalebent edilmişler, kaçabilenler ise Kemah ve Erzincan derebeylerine sığınmışlardır. Bunlardan:

> Ser-eşkıya Abçakalı Eshan, Kemah'tan çıkarak rezilleri başına toplamış, Milkânlı aşiretinden birtakım ekradı da kandırarak baskınlarda bulunmuş, Eğin'in Abçaka köyünü yağmalamış, Kapıcıbaşı Halil beş yüz sekbanla üzerine varınca Eğin'den ayrılıp bu kez de yolları tutmuştur. 'Altmış günde devletten salıverilmemiz için emir getirmezseniz, Eğin'in bütün kadınlarını, çocuklarını öldürür, evlerini yakar, mallarını yağmalarız!' tehdidini savurmaktadır. Kalabalıklaşan eşkıya, çetelere bölünüp Divriği, Arapgir, Kemah, Harput, Çemişkezek, Maden topraklarında dolaşmakta, geceleri köylere inmektedirler...[28]

Eshan için 1781 yılına kadar Sivas, Erzurum, Diyarbekir valilerine birçok emir çıkartıldığına bakılırsa, bu zorba da sekiz on yıl çevreyi kana ve ateşe boğmuştur.

Bu olayın ardından, yüzyılı aşkın bir süre, eşkıyanın Divriği yöresini rahatsız edemediği izlenir. Çünkü bu dönemde 1760'lardan başlayarak Köse Paşa'nın ve ardıllarının silahlı kapı halkları, kendilerine bağlı aşiret güçleri, eşkıyanın korkusu olmuştur. Oysa etrafta aynı olgu sürüp gitmektedir: 1793'te Kuruçay Voyvodası Osman ve kardeşi Hamid Bey, birer haydut tur. Ekradı ve levendatı kullanıp soygunlar düzenlemektedirler. Hindoğlu Yusuf, Kasaboğlu Mustafa gibi azılılar çevreyi kana boyarlarken bazı kereler gelip Divriği derebeylerine sığınmaktadırlar. Divriği müteselimi emirlere rağmen bunları kanuna teslim etmez. (Mütesellim, Köse Paşa'nın oğlu Veli Bey'dir.) Maden emini de Kuruçay Voyvodası Osman

---

27 *S.Ahkâm*, No 13, s. 146 (evail L 1190).

28 Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, c. I, s. 246 vd, M.E.B., 1962.

Bey'i zaman zaman korumaktadır. Eşkıya ile derebeyleri ve yöneticiler arasında çok yönlü bağlar, danışıklı döğüş söz konusu olup çeteler, arada himayelerine muhtaç oldukları kudretlilerin bölgelerine zarar vermemektedirler.

Konargöçer Dalgalanmaları

Doğuşu ile göçer (aşiret) gelenekleri taşıyan Osmanlı devletinin kışlak-yayla hayatı sürdüren topluımlara anlayış gösterdiği, onları disipline etmeye çalıştığı muhakkaktır. Belgelerde "aşair", "göçer taifesi", "türkmen", "ekrat" olarak geçen aşiretler; kan dâvaları, yaşadıkları toprakların verimsizleşmesi, merkezi otoritenin zayıflaması, vergilerin ağırlaşması ve asayişsizlik gibi nedenlerle 17 yüzyılın sonlarından başlayarak itaatsiz kalabalıklara dönüştüler. Genel bir adla "Rişvan aşiretleri" denilen, kışlakları Güneydoğu'da, yaylakları Uzunyayla'dan Haymana'ya değin Orta Anadolu platosunda olan konargöçerler, bir yandan dayanılması güç bir hayat tarzına katlanırlarken, diğer yandan da yerleşik halkı ezmeyi alışkanlık edindiler. Devlet ise bozulan göçebe düzenini yeniden kurmak için akılcı önlemler yerine sindirici yöntemleri denemekteydi. Bir fermandaki şu bilgiler bunu gösteriyor:

> Başıboş gezip davarlarını ekinlere salan, yiğitlerini de yolkesenlere katan Kürt ve Türkmen oymakları 1691'de Rakka'ya sürüldüler. Bunların büyük çoğunluğu bir ayaklanma için fırsat kollamaya başladılar. 1697'de Anadolu Müfettişi Yusuf Paşa bulundukları bölgeye yaklaşınca harekete geçtiler. Çukurova'ya, Orta Anadolu'ya doğru isyan ve terör yayıldı. Yer yer çarpışmalardan sonra Yusuf Paşa asilere haber göndererek 'Rakka'ya iskân ederlerse ne güzel, ve illâ kılıçtan geçirilmeleri için Padişahtan ferman geldi' tehdidinde bulundu. Onlar da, 'Hayvanlarımıza yetecek ot yok. Kendimiz ve bu kadar bin davarımız mahvoldu. Rakka'ya gitmek mümkün değildir. Münbiç'e gidip yerleşiriz' cevabını verdiler. Fakat daha sonra, 'Ne Rakka'ya, ne Münbiç'e gideriz. Padişah Hazretleri bize bir gayri yer göstersin. Olmaz ise, bir kalıncaya değin dövüşürüz' dediler. Sırtlarını Gâvur dağına dayadılar. Uzun kuşatmalar sonunda, aşiret halkının ot yemekten gözleri şişti, bitkin düştüler. Beyleri aman dilediler. Durumlarına acındığından, her il ve oymağa yeniden baş ve buğlar tayin edildi. Yeni yurtlarına yerleştirildiler. Elebaşılardan otuzunun kelleleri uçuruldu.[29]

Bu duruluş geçici oldu. Her yıl, dalga dalga etrafa dökülmeyi alışkanlık edinen göçerlerden kopanlar şuraya buraya yerleşmeye ve yerleşik düzeni benimsemeye başladılar. (Olasılıkla Köse Paşa'nın ataları da bu çalkantılar sırasında Divriği'ye gelip yerleşmişlerdir.)

---

29 *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 303.

vergilerini ödememeye, fukaraya zulmetmeye, tüccarın yolunu kesmeye başladılar. Anadolu harap olacak kerteye geldi. Vezirler, mirmirânlar üzerlerine gönderildi. Aşiretler Urban ovasında kuşatıldı. 1785'teki bu büyük harekât sonunda, yüzyıl önceki gibi yeminler tekrarlatıldı, ağır tazminatlar alındı.[30]

Divriği havalisini de içine alan geniş bir bölgeyi uzun zaman tedirgin eden konargöçerler Reyhanlı, Baraklı, Karaşeyhlü, Kuzugüdenli, İlbeyli, Milli, Umranlu, Kangunlu, Şefaatli, Cihanbeğli, Mamalu, Avşarlı, Keleçorlu gibi boylardan, oymaklardan oluşmakta ve bunlara "boylar konfederasyonu" anlamında Rişvan Aşairi denilmekteydi. Kurmaçlar, Atmalılar, Kılıçlılar da bu konfederasyona bağlıydılar. Kışlak için Suriye'ye inen, ilkbaharda yaylamak üzere Anadolu'ya girip oymaklar halinde Uzunyayla ve Bozok'a kadar yayılan bu toplulukları disiplin altında tutmak zordu. Bunların bir bölümü de Halep Türkmenleri ve Yeni-il Hasları oymakları olup kışın Şam taraflarına, yazın Arapgir, Divriği, Bozok, Çorum, Amasya, hatta Canik yörelerine gitmekteydiler. Maraş-Malatya-Sivas-Haymana çizgisinin eksen olduğu bölgeyi huzursuzluğa boğan aşiretler için kestirme çözüm olarak bunların en kalabalık oymaklarını Rakka (Kuzey Suriye) topraklarına, bir bölümünü de Hasançelebi ile Kangal arasında, Alacahan yöresine iskân etmek düşünülmüştü. 1687'de Alacahan derbendi bu amaçla kurulmuş; izleyen yıllarda da iskân başlatılmıştı. Devlet, bu amaçla oymakları disipline edebilir nüfuzlu kişileri zaman zaman Rakka valiliğine göndermiş, bunlardan iskân konusunda başarı beklemiştir.[31] (Bu konuda olumlu sonuç alan tek vezir, Köse Mustafa Paşa'dır.) Rişvan oymaklarının Osmanlı yöneticilerine ve yerleşik halka karşı tutumları isyan ve talan biçiminde somutlaşmış; ancak güven duydukları yöneticiye kavuştukları zamanlarda, devlete bağlılık göstermişlerdir.[32] Fakat çoğu kez, devletin biri-

30 Prof Dr. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, s. 113; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı* (2. Baskı), İstanbul, 1990, s. 65, 80, 110; Prof. Dr. Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İktisat Fak. Mecmuası*, XI, İstanbul, 1952, s. 512,

31 *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, s. 51, Ankara, 1925.

32 Çok sonraları (1837'de) Güneydoğu Anadolu'ya giden Moltke, Rişvan boylarıyla ilgilenmiş ve değerli notlar bırakmıştır. Eserinde özetle şunları yazıyor: "Pazarcık ovasında üç Türkmen kabilesi, Atmalı, Sineminili, Kılıçlılar konaklamıştı. Bu üç kabile iki bin çadırda oturuyordu. Reşid Paşa nüfuzlu beylerin akıllarını başlarına getirdikten sonra, bu Türkmenler de hükümete karşı bağlılıklarını duyurdular. Dört yüz kese (yirmi bin florin) salyâne ödüyorlardı. Kılıçlı kabilesinin altı yüz atlısı var. Hepsi de iyi savaşçı... Demir uçlu ve bunun altında devekuşu tüyünden yuvarlak bir

ni ötekine kırdırma politikası yüzünden (başlangıçta etnik ayırımcılık sözkonusu değilken) oymaklar arasına düşmanlık ve ayrılık girmiş, Bâbıâli kalemlerinin "ekrat", "etrak" diyerek başlattığı tefrika körüklemesi de yığınları birbirine yabancılaştırmıştır.

Yöre halkının kuşaktan kuşağa aktarageldiği rivayetlere ve belgelere bakılırsa, Rişvan sellerinin Divriği'ye olan olumsuz etkileri öteki olgulardan daha ağır ve uzundur. 7 Haziran 1697'de Diyarbekir valisine yazılan ferman bu konuda ilk belge sayılabilir:

> Divriği Kadısı Mevlâna Abdullah, Divan-ı Hümayûnuma arzında, şehir halkının şer'i meclise gelerek uğradıkları zulümleri anlattıklarını yazıyor. Göçer ulu taifelerinden Cihanbeğli, Keleçorlu, Şamatorlu cemaatlerinden Kâlu ve Yâlu ve bunlara uyanlar, Horeki cemaatinden Kirkil Osman ve Sarılhan, Aleksi cemaatinden Arapoğulları, Yazıcıoğlu Ali, kardeşi Yekzat ve yeğenleri, Yazgülü cemaatinden Seydi ile kardeşleri Kör Bektaş ve Tilkioğlu Hüseyin, daha birçok kalabalık yaramazların şimdiye kadar Divriği toprağında yurtları ve yolları olmadığı halde, 3-4 seneden beri kazâda vatan tuttukları öğrenilmiştir. Bunlardan bir kısmı, gelip geçerken konup ahaliye akçe salyâne etmiş; bir kısmı yoksul reayanın mal ve yiyeceklerini yağmalamış, kadınlarına tecavüze yeltenmişlerdir. Halkın çoğunluğu göçebe olmuş, köyler sönüp yıkılmıştır. Bu sene ise toprağa tohum ekilememiştir. Bunların Rakka'ya veya Hama'ya sürülmeleri elzemdir.

> Başmuhasebe defterlerine bakıldığında: Taş-ili, Gerger, Kâhta, Şehrü ve Samsad nahiyeleri ahalilerinin daha önce başvurarak Cihanbeğli oymaklarından Divriğî, Tağrudî ve Diricanlı oymaklarının, Diyarbekir topraklarında oturdukları, bu yenilerde göçebeleştikleri, (Divriği) nahiyelerinde kışlayıp yaylamaya başladıkları, ekinlerini hayvanlarına yedirdikleri, tecavüz ve zulümlerinin gittikçe arttığı anlaşılmıştır.[33]

Sultan II. Mustafa'nın bu fermanı bir gerçeği vurgulamaktadır: Diyarbekir yöresindeki toprakları verimsizleşince batıya kayan, Gerger, Kâhta, Samsat halkının sızlanmaları üzerine buradan da çıkarak kuzeybatıya -Divriği havalisine- sarkan göçerler, ölüm dirim savaşındadırlar. Bunun ayrımına varamayan devlet ise onları koptukları yurtlarına tekrar yerleştirebileceğini sanmaktadır.

---

top bulunan bambu kamışından birer kargı taşıyorlar... Atları da mükemmel. Bizi misafir eden Sineminili ağası, tıpkı ötekilerinki gibi kıl bir çadırda oturuyordu. Kabileler daima ormana yakın konaklıyorlar ve şiddetli kışları bol odun sayesinde atlatabiliyorlar. Ağa'nın idaresi, ataerkil sistemde. Hiçbir tarafta, iktidar ve hâkimiyetten eser yok... Oysa bu adam beş yüz ailenin reisidir. Hükümlerinin temyizi kaabil değildir. Birisinin suçluluğuna hükmederse onu idama mahkûm edebilir..." (Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 156).

33 *Cevdet Dahiliye*, No 14517, (ferman: 17 T 1108).

Divriği'yi ilgilendiren aşiret olayları, 1730-1780 arasında iki ayrı yoldan ve başka amaçlarla yönelmiştir:

Çıkış nedeni yukarıda açıklanan birinci hareket Kuzey Suriye'den kaynaklanmakta, "Bağdat Caddesi", Hekimhanı, Alacahan üzerinden Divriği'ye kadar uzanmaktaydı. Bunlar Rişvanlardı ve yayla, kışlak bulmak amacındaydılar.

18. yüzyıl başında ortaya çıkan, bölgeye yakınlığından Divriği'yi daha fazla tehdit eden ikinci hareket Munzur dağlarından kaynaklanmakta, Karasu vadisi ile dağ geçitlerinden sarkmaktaydı. Bunlar Dersimlilerdi. Amaçları ise terör ve talandı.

Her iki olgunun da Divriği ve çevresine yaşattığı karabasanı, 1745 yılına ait şu belgeler ortaya seriyor:

> Kemah, Poşadı, Eğin, Çarsancak ahalileri, aslen Kiği reayasından olan Şeyh Hasanlı ve Desmeli ekratlarının kadimî yerlerinden kalkıp Çemişkezek'te yurt tutmaya başladıklarını, Docik Dağına sığınıp yerli halkı kovduklarını, mal yağmaladıklarını, vergi ödemediklerini, kırk elli kişilik çeteler halinde dolaşarak adam öldürüp soygunda bulunduklarını, baskınlarını gündüzleri dahi yapmaktan çekinmediklerini şikâyet ederek tedbir alınmasını istemişlerdir.

> Rakka iskânından olup daha önce asıl yerlerinden ayrılarak Malatya ve Keban'a yerleşen Cihanbeğli aşiretinden Umranlu oymağının çevreye zarar vermemesi için tedbir almaları, Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Mehmed Paşa ile Ergani Madeni eminine yazılmıştır.

> Divriği kadısı ile Kuruçaylı Şehsüvarzade Süleyman'a yazıldığına göre: 'Divriği Sancağında Zımara köyünün Müslüman ve Hıristiyanlarının İstanbul'a kadar gelip Zımara'ya bir buçuk saat mesafedeki Kösken köyünde oturan Şehsüvarzade Süleyman Bey'in çevresindeki yoksulları koruduğunu, öte yandan kışladan yaylaya gidip dönen konargöçer ulus aşireti eşkıyasının bu sıralarda Zımara'ya da uğrayıp tecavüzlerde bulunduklarını, davarları sürüp götürdüklerini, köye 8 saat uzaklıktaki Divriği'ye gidip yetkililere haber verinceye dek eşkıyanın kaçtığını, Süleyman Bey'den kendi köylerini de korumasını istediklerinde, 'Fermansız başka köyü himaye edemem!' dediğini bildirmeleri üzerine Süleyman Bey'in Zımara ve Pingân köylerini de konargöçer zulmünden koruması emredilmiştir.

> Divriği Kadısı Mustafa, "Rişvan taifesinden Benamlu oymağı halkının on seneden beri Divriği topraklarına konmakta olduklarını, ekinleri telef edip sürülerini götürdüklerini, köylerin perişanlığa yüz tuttuğunu, bu oymak çetelerinin yolları kestiklerini, öldürme ve soygun benzeri zulümlerinin sona ermediğini, haramzade güruhundan olduklarını" anlatarak haklarından gelinmesi için emir çıkarılmasını istemiştir.[34]

---

34 *Mühimme*, No 151, s. 164, 170 (İki hüküm), 225 (S-R 1158); *S.Ahkâm*, No 2, s. 96 (evasıt S 1158), s. 176 (evahır B 1158).

Yıllar geçtikçe yangın büyüyecek, 1755'lere doğru Dersimli baskınları Keban Madeni'nin işleyişini durma noktasına getirecek, kelekçi ve kütükçüler çalışamayacaktır. Çok sayıda köy boşalınca, bölge derebeyleri Üçüncüzade Gülşen Bey, Palu hâkimi, Kemalılı Sağırzade, Erzincanlı Beşirzade vd Diyarbekir valisinin maiyetine verilerek Şeyh Hasanlı, Desmeli, Keratlı, Karabâli aşiretlerinin tepelenmeleri emredilecektir. Bu girişimden de bir sonuç alınamadığı, Divriği toprağında tutunan Şeyh Hasanlı cemaati çetelerinin Kuruçay köylerine saldırılarını sürdürmelerinden anlaşılmaktadır.[35]

Rişvanlı ve Keşanlı aşiretlerinin kışlamak ve yaylamak bahanesiyle Divriği kasaba ve köylerini basmaları, yolcuları öldürmeleri eylemlerinin halkı canından bezdirdiği 1759 tarihli bir hükmün içeriğinden anlaşılmaktadır:

> Eğin, Arapgir ve Divriği toprağında ekrat taifesininn yaylakları yokken Cihanbeğli aşiretinden Akoğlu Mehmed, Kara Hüseyin, Kara İsmail, Severoğlu Osman, Şeh Bezo aşiretinden Osman, Serkânlı'dan Kaban Kethüda, Bickâtlu Saru Çamu vesaire, 1756'dan beri, yaylak bahanesi ile halkın Sarıçiçek yaylasındaki otlak ve ekinlerine konmakta, mahsullerini geceleyin talan etmektedirler. Etrafta silahlı dolaşarak ırza tecavüz, yaralama gibi zulümlerde bulunmaktadırlar. [36]

Hakları alıverecek, düzeni sağlayacak görevlilerin itaatten çıkmış aşiretler kadar tehlikeli oluşları ise olgunun tuzu biberiydi. Çarsancak voyvodası, Dersimlileri yatıştıracakken, isyana kışkırtmakta, Diyarbekir Valisi Çeteci Abdullah Paşa, Dersim harekâtını pazarlık konusu yaparak Erzurum valiliğini isterken[37] konargöçerler arasındaki anlaşmazlıklar savaşmaya dönüşmekte, yeni çeteler kurulmaktaydı. Sözgelimi, maden yükümlülüğü gereği kömür üreten Akçadağlıların üzerine 1765'te Baraklı aşireti saldırmış, iki taraf ağır kayıplar vermiş; yayla dönüşü Baraklıların elebaşılarını yakalaması Sivas valisine yazılmışsa da oralı olmamış; bunun üzerine Akçadağlılar dem ve diyetlerinin sorulmamasından kırılarak isyana kalkışmışlardır. Keban'a her yıl vermeleri gereken dört bin yük kömür de canlarından bezdirecek ağırlıkta bir yükümlülüktü. Nihayet isyan başladı. Devletin bu olaya bakışı ise "alelade şekavet"ti:

> Arguvan ve Akçadağ eşkıyasından ve Diricanlı ekradından Molla Ömeroğulları, Beşiroğlu Hasan, Asaf oğlu Haydar ve Haço, Harunoğlu Ahmed, Keleçorlu Osman'ın oğulları, Toka ve Atma ekradına bağlı Beğli oymağından Kara

---

35 *C.Dahiliye*, No 3088 (evail ZA 1167); *S.Ahkâm*, No 5, s. 306 (evail T 1168).

36 *S. Ahkâm*, No 5, s. 308 (evahır Z 1172); No 9, s. 222 (evasıt CA 1176)

37 *C.Dahiliye*, No 4605 (mektup: 13 R 1174).

Abdul ve Hamo ile diğerleri hayduttırlar. Halka ve Maden'e zararları sebebiyle tenkilleri elzemdir.[38]

O güne kadar olanları kulak ardı eden Sivas Valisi Feyzullah Paşa'nın İstanbul'a yazdığı, 1766'da Baraklıların bu kez de Kangal, Hafik-ili, Yıldız-ili ve Divriği toprağını yağmalamaları üzerine Rişvan ağasına ve boybeyine yazdığı "nush u pend" kâğıtlarının bir işe yaramaması üzerine, sonbaharda üzerlerine yürüdüğünü içeren yazıda, "Kapısı halkıyla gidip savaştığı, elebaşılarından epeycesini öldürdüğü, Rişvan ağasını tutuklattığı.." okunmaktadır.[39] Tenkil isteyen devletin asıl amacı ise vergi alacaklarının tahsilidir. Beri yanda, Rişvan mukataaları voyvodası Rişvanzade Abdurrahman Paşa, Feyzullah Paşa'nın bastırdığı olayı, başka türlü anlatmaktadır:

Aşiretler yaylaklarından dönerlerken vergileri toplanmıştı. Fakat Ulaş'a varan cemaatler üzerine Sivas valisi, kethüdasını ve dairesindeki azılı haydut Bazari Çırağı Hacı Halil'i, bölükbaşısı Benli Yusuf'u, delibaşısını iki bin askerle saldırtmıştır. Bu baskında Boybeyi Süyuri Mehmed'in oğlu ile yeğeni ve kırk beş kişi öldürülmüş, Rişvan göçünden otuz bin kuruşluk mal yağmalanmıştır. Cemaat halkı çıplak ve perişan düşmüş, mukataa sönmeye yüz tutmuştur.[40]

Görüldüğü üzere bir vali, kapısına aldığı ser-eşkıya aracılığı ile baskınlar düzenleyebilmektedir. Gerçekten, o yıllarda halkın malına ve canına yönelik her çeşit kanunsuzlukta, eşkıya, aşiret ve mütegallibenin yanı sıra, eyalet valilerine varıncaya dek her kademedeki yetkililerin parmağı görülmektedir. Yine, yukarıdaki olayda Sivas valisinin leventleri ile ortaklık kuran aynı çeteler, durum gerektirince aşiretlerle de işbirliği yapmaktaydılar:

İlkbahardan beri, başıboş levendat eşkıyasından Bazari Çırağı Hacı Halil, Deli Veli, Kadı Çırağı Mustafa, Hecvanlı Nevfel vesaire, Rişvan aşiretinden Umranlu, Mandalu, Hecevanlı ve Keleçorlu cemaatleri ahalileri ile birlikte olup Divriği toprağında yol kesmek, mal yağmalamak, ekinleri telef etmek, adam öldürmek gibi eylemlerini artırmışlardır.[41]

Gerçekten de 1750-1770 döneminde Rişvanlar, kadimî yaylak ve kışlaklarını bırakıp Adıyaman'dan Sivas'a kadar tuğyanlarını yaygınlaştırmışlardı. Rişvan oymaklarının 1765 baharında bir kez daha Divriği toprağına girerek Sevir, Kâhtik, Gömündürüm, Anzağar, Gödeç, Timisi, Tuğut, Hikme, Mursal, Vazıldan, Kızılcaviran, Ödek, Ziniski, Karahisar, Erikli,

---

38 *Mühimme*, No 164, s. 278 (evasıt M 1179); No 165, s. 306 (evahır C 1180).

39 *Mühimme*, No 164, s. 341 (evail CA 1179).

40 *Mühimme*, No 164, s. 347 (evahır CA 1179).

41 *Mühimme*, No 164, s. 325 (yıl 1179).

Gâlun köyleri topraklarına, kasabaya mücavir ekili arazi ve otlaklara yayıldıkları saptanmaktadır. Divriği kadısı durumun vehametini İstanbul'a yazınca mübaşirler görevlendirilmiş; dâvaların görülmesi, Rişvanlıların Rakka'ya iskânları, yaylamak için de Besni ve Hısnımansur'dan beriye geçmemeleri konusunda Rakka ve Sivas valilerine, Halep beylerbeyine, Malatya mutasarrıfına emr-i şerifler çıkartılmıştır. Divriğililerle Rişvanların dâvalarına ise Besni kadısının huzurunda bakılmıştır:

> Göçer zümresinden Dalyanlu, Umranlu, Reyhanlı cemaatlerinin şer'i vekilleri olan aşiret miri Hasan ve Ali Beyler ve diğerleri ile Divriğililerin şer'i vekilleri ve hak sahipleri yüzleştirilmişler; hakkın alıverilmesinde güçlük çıkmıştır. 'Barış, hükümlerin en iyisidir' kavline uyularak taraflar barıştırılmaya çalışılmış; Karamahmudoğlu Mustafa'nın öldürülmesi hariç, kazâ halkının iddiaları bedeli olarak altı katır, 1 at, üç yüz kuruş, aşiret vekillerinden alınıp Divriğililere verilmiştir.

Divriği Kadısı Abdülmecid ise ilâmında:

> Hak sahiplerinden yüz elli kişinin Besni'ye gittiğini, aşiret vekillerinden Kürt Ali ile Boybeyi Hasan'ın yüzleştirilme sırasında bin türlü korkutmalarla barışa yanaştırıldıklarını, sekiz yüz kuruş barış bedeli alındığını, fakat ilkbaharda yaylaklarına gelişlerinde yine Divriği'ye girip kapısız eşkıyası ile memleketi bütün bütün harap edip yolları keseceklerini, intikam sevdasına düşeceklerini

anlatmaktadır. Sorunu çözmekle görevlendirilen valiler ve yöneticilerin ise hiçbir önlem alamadıklarını Mübaşir Ali Ağa takririnde açıklamaktadır:

> Paşalar, bu işe teşebbüs ederlerse aşiretlerde biriken eski vergiler yüzünden töhmet altında kalacaklarını söyleyerek, işi baştan savmaktadırlar... Ayrıca, Rişvan aşiretlerinin eskiden tek boybeyleri varken ve onun reyi ile hareket ederlerken birkaç seneden beri boy beyliği kaldırılmış, herkes serazat olmuştur. Cemaatlerin bir bölümü Rakka'nın güneyindeki kışlaklarına çekilmişken, diğerleri Malatya ve Hısnımansur topraklarındadır.

Bunları koruyan Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın durumu da düşündürücüdür. İhbarlara göre, konfederasyonun son üç yıllık vergilerini toplamıştır. Zimmetinde yüz yirmi üç bin kuruş varken hazineye tek kuruş yollamamaktadır. Devlet ise kurda teslim ettiği sürüden pay alma umudundadır. Ölenler, öldürülenler daha bir çabuk unutulurken, paraya ilişkin konular sık sık yazılmakta, ömrünü Yıldızdağı'nın, Uzunyayla'nın sert ayazında, Suriye steplerinde çadırda geçiren, her yıl yüzlerce kilometre yol kat eden göçerlerin sorunları da, onların soyup soğana çevirdikleri halkın sızlanışları da önemsenmemektedir.[42]

---

42 *C.Dahiliye*, No 3838 (ilâm, defter, takrir, hüküm, hülâsa); *S.Ahkâm*, No 11, s. 143; *Mühimme*, No 164, s. 432 (yıl 1179).

1766 baharı, Divriği kadısının tahmin ettiği gibi dehşet verici olaylarla dolu geçmiştir:

> Dalyanlu, Umranlu cemaatleri asıl yaylaklarına gitmeyerek Divriği arazisine ve otlaklarına konmuşlardır. Dalyanlu Ali, Beyoğlu Kör Ali; Rumyanlu, Mandalu, Keleçorlu ekradını da başına toplayıp geçtiği yerleri telef etmiştir. Kapusuz levendatla birlikte yol kesme, adam öldürme, mal yağmalama eylemlerini sürdürmektedirler. Beş köyü basarak yakaladıklarını aşiretleri içine götürmüşlerdir. 'Şu kadar para mukabili bırakırız.' diye adam başına yüz-yüz elli kuruş talep etmektedirler. Çaldıkları hayvanları asıl sahipleri tanısa, 'Biz bunları kapısız levendattan aldık.' demektedirler. Divriği'de ve çevre kazâlarda reaya ziraatı bırakmış, çoluk çocuğu ile dağlara sığınmıştır. Köyler acınacak haraplıktadır. Bu cemaatler Rakka'ya iskân edilmedikçe zulmün önü alınamaz.

Tabii, bu olaylar da usulen mahkeme siciline yazılmıştır. Kaydına konan şerhe göre, "köylülerle cemaatler yüzleştirilmiş, bir suç sabit görülmemiş. Taraflar barıştırılmıştır"![43]

İskân sorunları askıda kalan konargöçerler, yıldan yıla daha da azıtarak Orta Anadolu'ya doğru talancı sürüler halinde dolup boşalmaya başlamışlardır. 1777'de Sivas kadısına yazılan hükümde:

> Rişvan aşiretinden Baraklı, Karaşeyhli, Beydili cemaatlerinin, tuğyan eden Mandalu, Çelgânlu, Kılıçlı ve Milli aşiretlerine uyarak asıl yaylaklarına gitmeyip Sivas-ili kazâsındaki reaya yaylaklarına kondukları, dönüşlerinde Alacahan, Arguvan, Divriği, Sivas-ili köylerini yağmaladıkları, Hargün ve öteki tuzlaları bastıkları, nice bin kile tuz gaspettikten sonra, öldürmek ve yaralamak gibi cürümlerde de bulundukları, mukataa ve dirlik sahiplerinin çok zarar gördüğü, bu aşiretler ıslah edilmediklerinden tuğyanlarının gittikçe kabardığı, eğer tedbir alınmazsa bölgede canlıdan eser kalmayacağı!

anlatılmaktadır. Bir başka belge, öteki cemaatlerin de boş durmadıklarını göstermektedir:

> Rakka iskânbaşı (cemaatleri Rakka'ya yerleştirecek ve disiplinlerini sağlayacak olan resmi görevli) havasına uyan Baraklı, Karaşeyhli, Mandalu, Kılıçlı cemaatleriyle dağlarda tuğyan etmiş, Divriği ve çevresini vurmaya başlamıştır. Melukânlı Musa Kethüda ve yandaşları ise Şefkatli, Kâmışlı, Arinli, Fazıloğulları ekradıyle gelip Divriği toprağında oturmakta, ekinleri mahvetmektedir. Etraf, cemaatlerle ortaklık kuran çetelerle doludur. Reaya zulme dayanamaz olmuş, vatanlarını bırakıp dağılmıştır. Vakıflar zarar görmektedir.

Yollarda da güvenlikten eser olmadığı saptanmaktadır:

> Mandalu, Çelkânlu, Umranluların Alacahan'da yaylamaları buradaki derbent

---

43 *Mühimme*, No 164, s. 325 (Z 1179).

düzenini bozmuş, derbentçi halk Yozgat'a göçmüştür. Bağdat yolunun muhataralı durumu, 1781'de Bağdat ve Sivas valilerine yazılarak bir türlü başarılamayan iskân işine el atmaları emredilmiştir.[44]

1755'ten sonra daha da kabararak sürüp gidecek olan aşiret olaylarının, Divriği'nin uzağında kalması gözden kaçmaz. Güçlü ve sindirici bir derebeyi-vezirin kazâdaki varlığı, eşkıya sürülerini de, başıboş aşiret kalabalıklarını da uzaklaştırmaya yetmiştir. Dahası, başta Maden emini olmak üzere çevre kazâların yöneticileri, aşiret baskınlarını önleyebilmek için Divriği'den yardım istemeye başlamışlardır.[45, 46]

Yerli Zorbaların Eziciliği

Ülkenin her tarafında olduğu gibi Divriği'de de merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı şekilde sayıları ve etkinlikleri artan bir zorba zümresi (mütegallibe) öteden beri vardı. Bunları mahalli otoritelerden (derebeylerinden) ayrı düşünmek gerekmektedir. Salt kendi çıkarlarını gözeten, memleketin asayişi konusunda resmi ya da gayri resmi sorumluluk taşımayan bu zümre, çevreden sarkan teröre çanak tutup kendi çıkarları doğrultusunda halkı ezmekten çekinmiyordu.

18. yüzyılın ilk yarısında köylüyü ve şehirliyi soygun, gasp, haksız istek ve angarya ile yıldıran mütegallibenin, yüzyılın ikinci yarısından başlayarak tefeciliği de meslek edindiği dikkati çekiyor. 1740'larda Divriği'yi inleten sayılı mütegallibe, Müftüoğlu Seyyid Abdullah, Çukadar Ali, Şatıroğlu Ömer, Mütevelli Ebubekir, Veli Ağa oğlu Abdurrahman Bey, Hacı Mehmed, Yeniçeri bayraktarlarından Tokmakoğlu Ali... isimleriyle karşımıza çıkmaktadır. (Bunların arasında, yakın geleceğin bir vezir hanedanı-

44 *Mühimme*, No 175, s. 20 (evail s. 1191; *S.Ahkâm*, No 13, s. 270 (evail B 1191); *C.Dahiliye*, No 12864 (yıl 1195).

45 *Mühimme*, No 184, s. 170 (evail Z 1201); No 196, s. 110 (evahır ZA 1205).

46 Köse Paşa'nın Divriği'ye sarkan aşiretler üzerindeki kişisel ve fiili ağırlığı, bunların iskânı konusundaki çalışmaları, oğlu Veli Paşa'nın, torunu İmam Bey'in yaptırımları vb ilgili bölümlerde anlatılacaktır.
19. yüzyılın ilk yarısında, Divriği'de hanedanın sarsıntı geçirdiği bir dönemde, özellikle Dersim tecavüzlerinin de yeniden başlaması ilginçtir. 1830'larda Divriği dağlarını saran büyük korku, Dersim olgusuna bağlı Koçgirililerdi. Divriği'yi de içine alan geniş bir bölgede yarı göçebe tutunmaya çalışan bu aşiret, Divriği'nin kuzeyindeki Beydağı, Bozbel dağları, Delidağ ve Çengelli dağları çizgisindeki köyleri vuracak, sevk edilen hükümet kuvvetleriyle çarpışacaklardır. Beydağı'ndaki uzun kuşatmadan sonra teslim olup yemine bağlanan Koçgirililer, yeniden toparlanma fırsatı bulamadan, Köse Paşa hanedanı tekrar güçlenecek, bu oymağın ikinci büyük isyanı Kurtuluş Savaşı yıllarında vuku bulacaktır. [Koçgirililerin 1830 isyanı için: BOA, *H. Hümayûn* No 22276 (2 şukka, 2 arizâ); No 22281 (arizâ)'da geniş bilgi mevcuttur.]

nın atası olarak anılacak İsmail Ağa ile oğlu Hacı Osman Ağa [Köse Paşa'nın dedesi ve babası] da vardı). Başkente ulaşan şikâyetler ise şunlardı:

> Ehl-i örf, kadı ve sipahilerin yanı sıra mütegallibe malikânelere el koymakta, öşür toplayan mütevelli vekillerini bölük levendatına tutuklatmakta, köylere sekban salıp reayaya karşı: -Demek siz onlara vermek istersiniz öyle mi? diye bağırıp çağırmakta, kapısızlara dayanarak kimi köylüyü tevkif, kimisinin malını gasp, kimini de iplerle bağlayıp dağlarda yaya yürüterek akla gelmedik zulümlerle yıldırmakta olup reaya perişan olmuştur.
>
> Zımaralı, Dostallı, Şigimüslimli köylüler kendilerine reva görülen eziyet ve cefaya dayanmaz olmuşlardır. Azılı zorbalar timar köylerine de el atıp: "Buranın eski mutasarrıfından alacağımız vardı!" yalanı ile toprak işgaline kalkışmakta, kadıya, miralaya dayanarak ya da şehir çevresindeki eşkıyadan destek bularak evleri basmakta, kadınlara kızlara tecavüz etmekteydiler.[47]

1760'lara doğru, beşer yazgısına boyun eğip birer ikişer ölen eski mütegallibenin yerlerini Erçüklüoğlu Ömer Ağa, Sadullah, Hacı Ahmed, Kara Mehmed, Uzun Mustafa, Molla Osman, Şeşli İbrahim, Veli Beşe, Bekir Beşe, Ömeroğlu Ömer Beşe, Candarlıoğlu adlı zorbaların aldığı; bunların arasına Makon, Kusur adlı gayrimüslimlerin de katıldığı görülüyor. İstanbul'a aksettirilebilen şikâyetlere göre bunlar zulmetmek ve soymak için değişik yöntemler uygulamaktaydılar:

> Ölen kimselerin evlerine ve bağlarına, 'alacağımız vardı!' iftirası ile el koymaya kalkışmakta, vârislerden külliyetli paralar almaya çalışmaktadırlar. Başkalarından borç diye aldıkları parayı ödemeyip bir ortaklarını kefil göstererek bilahare izlerini kaybettirmeyi âdet edinmişlerdir. Gammaz ve şerirdirler. Kadı, naip, voyvoda ve diğer ehl-i örf takımına yanaşıp yoksul halka asılsız isnatlarda bulunarak akçelerini almakta, haramilik etmekte, her işe burun sokmaktadırlar. Aleyhlerine dâvacı olmaya kalkışanları hapsedip kimine yedi yüz değnek vurdurmakta, zorla yüzlerce kuruş paralarını almaktadırlar. Vakıflara tecavüzle rüşvet verip kadim vakıfların tevliyetini evlatlık iddiası ile elde etmektedirler. Avaneleriyle evleri basıp çoluk çocuğu öldürdükleri, eşyayı yağmaladıkları da görülmektedir. Kendilerine uyan kadıdan asılsız hüccetler alarak mazlumların her yönden mağdur olmalarına sebebiyet vermektedirler.[48]

Aynı dönemde, köylerde de şehirdeki kafadarlarından ve ehl-i örften yüz bulan zorbalar yuvalanmıştı:

Kazdağı'ndan gelip Kesme'ye yerleşen Ömer Bey ve Hüseyin eşkıya ve müte-

---

47 *S.Ahkâm*, No 3 s. 154, 225, 231, 340, 287, 326 (yıl 1161-1162).

48 *S.Ahkâm*, No 8, s. 117 (yıl 1173); No 9, s. 196 (yıl 1176); No 10, s. 300 (yıl 1178); No 11, s. 336 (yıl 1180); No 12, s. 93 (yıl 1181), s. 162 (yıl 1182); No 13, s. 84, 211 (yıl 1191).

gallibedendir. Köylere yapmadık kötülük bırakmamaktadırlar. Halk dağılmış, üç dört yüz haneli köy ıssızlaşmıştır. Şikâyetler üzerine adı geçenler sürgün edilmişlerse de bir süre önce serbest bırakıldıklarında tekrar köye gelip 'Siz bizi kalebent ettirdiniz!' diyerek daha beter zulme koyulmuşlardır.

Divriği kadısının bir mektubuna göre ise "Abdi Beşe, kardeşleri Ömer ve Ali, Ömerzadelerden İbrahim ve Bekir, gece gündüz sekban gezmektedirler. Bu mütegallibenin sekbanları yüzünden köyler dağılmıştır." Kürtlarlı köyünde de İbrahim adlı zorba

herkesi gammazlamakta, kadı, mütesellim, subaşı gibi ehl-i örf taifesinin yanlarına vararak halka asılsız suçlamalar yakıştırmaktadır. Haksızlık almış yürümüştür. Yoksul halktan zorla paralar alınmakta, adı geçen tekâlif işlerine de karışmaktadır. Köy, bu zorba yüzünden dağılmaya yüz tutmuştur.[49]

1780'lere doğru köylü ya da kentli mütegallibenin etkinliğini yitirmeye başladığı, "Mütegallibeden Osman ve Ali'nin, tuzla işçilerini yaralamaları", "'Uluark suyunu köylerinize akıttırmayız. Bize akçe vermeniz gereklidir' yollu tehditte bulunmaları", "Cebbare zümresinden Basmacıoğlu'nun haksız yere arazi zaptına kalkıştığı" gibi birkaç olay dışında, büyük çapta sızlanmaların son bulduğu dikkati çekmektedir.[50]

Mütegallibenin, klasik zulüm yöntemlerini zamanla terk etmesinin ardında, başlangıcı 18. yüzyıldan daha gerilere götürülemeyecek yeni bir olgu vardır. Her gün daha kötüye giden ülke ekonomisi, bozulan tarım ve iş hayatı, köy ve şehir zorbalarını bu kez tefecilik tuzakları kurmaya yöneltmiş bulunmaktadır. Zira ekip biçtikleri ile kıt kanaat geçinmeye çabalayan insanların vergileri, salmaları göğüslemekteki sıkıntıları gerçekten büyüktü. Yoksul kitlelerin düşük parasal gücü, bu yeni çıkmazda bütün bütün tükendiğinden özellikle rençberler, vergi yükümlülüğü konusunda, zengin zorbaların önüne yatmak durumunda kalmışlardı. Zorbalar ise, şer'i kurallara gülüp geçtikten sonra, aşırı faizciliğe, Osmanlı deyimi ile murabahacılık-muamelecilik yapmaya başlamışlardı.

Bir miktar nakdi birikim ve borçluyu korkutmaya yetecek bir nüfuz ya da güç gerektiren murabahacılık, ilke olarak "alacaklı-borçlu" ilişkisinin sürekliliğine, yılda en az üç-dört devir işlemine ve fahiş faize dayanıyordu. Böylece, çok kısa bir zamanda, borç para ve faizi çığ gibi büyüdüğünden bir alacak canavarı yaratılmış oluyor, murabahacının borçlusunu angaryaya koşması, köyüne gittiğinde kendisini ağırlatması kaçınılmaz oluyordu.

Divriği mütegallibesinin de murabahacılık ettikleri, istekli olmasalar bile, varlıklarını ayakta tutabilmek için bu yolu seçtikleri saptanıyor. Köse

49 *S.Ahkâm*, No 1 s. 22, 24 (yıl 1155); No 18, s. 99 (yıl 1201).

50 *S.Ahkâm*, No 14, s. 60 (yıl 1193); No 15, s. 12 (yıl 1194); No 13, s. 255 (yıl 1191).

Paşa hanedanı gibi, kendilerini "memleket umurundan mesul" sayan farklı konumlu derebeylerinin ise murabahacılık ettiklerine ilişkin belgelere pek rastlanmıyor.

18. yüzyılda, Divriği'de murabahacı kimliğiyle karşımıza çıkan ilk isim, 1740 tarihli bir hükme göre eski serdar Halil Ağa'dır.

> Pingân köylüleri kendisine iki bin beş yüz kuruş borçlanmışlar, Halil Ağa sırf sömürme için bunu fırsat bilmiş; 1747 senesine kadar köylüden yirmi bin kuruş almıştır. Senede üç dört kez, peşine otuz kırk eşkıya takıp köylerine giderek halkın zahire ve eşyalarını zaptedip 'Hizmet vakti geldiğinde on beş kese akçe daha hazır edin!' yollu isteklerde bulunduğundan zulmüne dayanamayan köylüler mahallinde karşı konulamayacağı için ocaktan mübaşir gönderilmesini, İstanbul'a ihzar edilmesini ve dâvalarına huzur-u Asafî'de bakılmasını yazmışlardır.[51]

Aynı yıllarda Erşün köylülerinin de kentteki faizcilerden şikâyetleri vardır:

> Murabahacı takımından İsmail Beşe, Ebubekir Ağa, Hacı İbrahim ve Hacı Hüseyin borç verdikleri akçeyi, onu on bir buçuktan faizlendirme yerine, onu on ikiden faizlendirmektedirler. Bu yüzden borcun üç dört katı ödendiği halde, adı geçenler alacak iddiasından vazgeçmemektedirler.[52]

Benzeri bir şikâyet Kesme köylülerince İstanbul'a ulaştırılmıştır:

> Burnaz Hacı Hasan'a, Norşunluoğlu Bekir ve Veli'ye, Voyvoda Hacı Ömer'e ve Hacı Osman'a, Kemal oğlu Ömer'e, Zamanoğlu Sadullah'a, Erçüklüoğlu Ömer'e, Sivaslı Mütevellioğlu'na, İnceâlemdar'a, Nol oğlu Ahmed Bey'e, Pazarcı Hacı Abdullah'a ve Hüseyin Paşa'ya olan toplam 21.958,5 kuruş borçları için 1755'teki yargılamada, alacaklılar, bu miktarın üçte ikisinden kendi rızalarıyla vazgeçmişler, kalan 7331,5 kuruşu ise ödemeyi taahhüt etmişlerken alacaklılar, hüccete uymayarak hem faiz istemekte, hem de borcu toptan ödeyiniz diye sıkıştırmaktadırlar. Bunu ödeyemeyen köylüler perişan olmuşlardır. Kesmeliler yoksuldur. Bu gidişle mukataa sönecektir... Faiz eklentileri yapılmaksızın, köylülerin aralarında ellişer kuruş toplayıp her yıl borçtan bin kuruş ödemeleri en ehven yoldur.

Kesmelilerle murabahacıların alacaklı-borçlu ilişkisi daha uzun zaman sürecek, köylüler "hüccete aykırı faiz ve ana para taksidi ödemeye" 1770'lere kadar mecbur kalacaklardır.[53]

1765 tarihli bir ilâma göre, kasaba halkı da murabahacılardan şikâyetçi olmuştur:

---

51 *S.Ahkâm*, No 1, s. 154 (yıl 1156).

52 *S.Ahkâm*, No 5, s. 170 (yıl 1167).

53 *S.Ahkâm*, No 8, s. 294 (yıl 1178).

Murabahacılar, onu on üçten fazla murabaha isteğiyle vermeyenleri ağır şekilde dövmekte ve hırpalamaktadırlar. Ellerindeki şeyhülislam fetvası gereği emri-i şerif çıkmış; şer'i mecliste borçlularla Durdu oğlu Hacı Hasan, Sohtaoğlu Osman, Boyacıoğlu Osman, Yakup Sipahi, Ahmedoğlu Ebubekir, Molla Hasan, Burnazoğlu Sadullah, Keşiş Agop ve Kerkik yüzleştirilmişlerdir. Muameleciler, kazâ halkına borç vererek on üçten fazla murabaha almakta ve yoksulları sıkıştırmaktadırlar. Kimsede faiz ödeyecek takat kalmamıştır.[54]

1767'deki bir şikâyet ise halkın borçlanma nedenini açıklar:

İran seferleri yüzünden Zımara köylüleri yoksullaşmışlar, avarız ve hazeriye gibi tekâlifi ödeyebilmek için kasabadaki muamelecilerden borç para almışlardır. 1756'dan beri her sene muameleye tabi tutulan para, faiziyle birlikte otuz dört keseye ulaşmıştır. Bunu toptan ödemeye kudretleri yoktur. Asıl borcu ve kanuni faizini ödedikten sonra, geriye kalanı taksit taksit vermeye razılarken muameleciler bunu azımsamakta, başlarına topladıkları kişilerle köylerine gelip evlerine inmekte, karşılıksız yem yiyecek istemektedirler. Çoluk çocuklarını kirletmekte, asılsız yakıştırmalarla bazı köylüleri ehl-i örfe gammazlamakta, devriye ve hizmetkâriye gibi bahanelerle akçeler almaktadırlar.[55]

1778 tarihli bir belge ise "Birestik köylülerinin kasabadaki muamelecilerden 1763'te aldıkları altı bin kuruşluk borcun, on beş yıl zarfında, yıl yıl ödemelere rağmen seksen iki bin sekiz yüz kuruşa yükseldiğini, ahalinin kırıp sarıp bunu da ödemelerine rağmen 'Zimmetinizde daha altı bin kuruş alacağımız var' iddiasıyla sıkıştırdıklarını"[56] göstermektedir.

1780-1815 ara döneminde faizcilerin, eşkıya ve öteki zorbalar gibi Köse Mustafa ve Veli paşaların ürkütücülükleri karşısında sinmiş ve yıllardır sömürdüklerinin avuntusu ile "Elbet bir gün Köse de göçer, Veli de göçer!" sabrına yatmış oldukları gözükmektedir. Nitekim Veli Paşa idam edildikten sonra faizcilik yeniden başlayacak, Köse Paşa'nın torunları muamelecilerle uğraşacaklardır.[57]

---

54 *S.Ahkâm*, No 10, s. 294 (yıl 1178).

55 *S.Ahkâm*, No 12, s. 87 (yıl 1181).

56 *S.Ahkâm*, No 14, s. 14 (yıl 1192).

57 Veli Paşa'nın 1813'te idamından, oğlu İmam Bey'in derebeyi otoritesi kuracağı 1840'a kadar, murabahacıların fazla sızıltıya meydan bırakmayacak ölçüde meslek-lerini icra ettikleri, fakat "10'u 11,5'tan" ileriye geçemedikleri, örneğin yirmi bin kuruşluk borca karşılık yirmi beş bin kuruş ödeyen köylülerin, fazla faiz alındığı iddiasıyla dâvacı oldukları görülmektedir. Buna karşılık, ehl-i örf ve kadı ile anlaşan kimi murabahacıların tarla, ev, hayvan gasp etme teşebbüsleri, mütesellim, dizdar, âyân olanların mütegallibeden ve murabahacılardan Tebrizli İbrahim, Hacıhaliloğlu, Karamahmudoğlu ve Ömerbeyoğlu ile anlaşıp rüşvet ve haraç aldıkları, eskisi gibi köylere devre çıktıkları, köy muhtarlarını azlettikleri vs saptanmaktadır (BOA, *Sivas Ahkâm* No 25, s. 139; No 26, s. 29, 126, 203; No 27, s. 18, 127; No 28, s. 150; No 31, s. 118).

3.
DİVRİĞİ'NİN ESKİ DEREBEYLERİ VE KÖSE PAŞA'NIN ATALARI

Anadolu genelindeki derebeylik nedenleri ile Divriği'nin 18. yüzyıl boyunca yaşadığı koşullar buraya yeni bir şey getirmemiş, öteden beri var olan "hanedan-ı memleket" nitelikli ailelere güç vermiş, bir yandan da genç ocakların türemesini hazırlamıştır. Evliya ve Kâtip çelebilerin "Beyleri paşaları çoktur" diye söz ettikleri[1] Divriği'de, âyânlığın ve derebeyliğin var oluşu, Osmanlı deyimi ile buradaki "suubet"in eseridir. Uzaklık ve arazi yapısı nedeniyle başkentin, hatta eyalet merkezinin denetimi dışında kalan bu yöre, muhtaç olduğu otoriteyi kendi bünyesinden çıkarmak yolunu seçmiştir. Kentin ve çevresinin bundan önceki alt bölümde özetlenen toplumsal çalkantıların eziciliğinden sıyrılıp 19. yüzyıla ulaşabilmesi, kudretli derebeyleri sayesinde mümkün olmuştur.

1700-1760 arasında, düşmanlık, dostluk ve akrabalık ilişkileri kesişiminde ilginç bir güç dengesi kurarak Divriği'ye egemen olan başlıca üç hanedan saptanıyor: Norşunluoğulları, Karamahmudlular, Memişpaşa-*gil*... Bunların her birinin derebeyliği, Köse Paşa ailesinden en az yarım yüzyıl önce başlamış, Köse Paşa'nın açtığı yeni iktidar döneminde ise ikincil planda devam etmiştir. Onların kökenleri konusunda güvenilir ipuçları bulmak zordur. Ancak, derebeyliğe ilk adımı atan atalarının ya defter çalığı bir ocaklı veya sipahi, kapısız levent yahut da aşiret soylusu oldukları ve bir memleketi titretmeye yetecek kudrete erişinceye dek bir dizi çetin deneyden geçtikleri görülmektedir.

Norşunluoğulları

Bu ailenin saptanabilen ilk ve en namlı kişisi Kanbur Veli yukarıdaki

1 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Ahmet Cevdet tab'ı, c. III, s. 210; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, Müteferrika tab'ı, s. 428.

tanımlamaya uyan özellikleriyle dikkati çekiyor. "Norşunluoğlu" ön adı, onun Divriği'ye bağlı Norşun köyü ile ilgisini düşündürmektedir. Bazı belgelerde ise "yeniçeri takımından" olduğu vurgulanmaktadır. Veli Ağa âyân, mütesellim, voyvoda sıfatıyla 1720'den 1760'a kadar, kesintisiz kırk yıl, güçlü konumunu korumuş, uzun iktidarını kimi zaman ailesinin öteki bireyleriyle, Köse Paşa'nın babası Hacı Osman Ağa ve diğer âyânlarla paylaşmıştır. Kardeşi, Kangal Subaşısı Hasan Ağa ise 1743'te Divriğili Memiş Paşa'nın oğlu Osman Bey tarafından hileyle katledilmiştir.

Veli Ağa'nın ve yakınlarının trajik olaylarla dolu yaşamları, başlı başına bir araştırma konusu olacak ağırlıktadır. Ürkütücülükleri Köse Paşa'nın, özellikle Veli Paşa'nın kasabayı denetime almalarına dek sürmüştür. Onların 18. yüzyılın ilk yarısındaki etkinliklerini belgelerle özetleyelim:

> Divriği Mütesellimi Hacı Veli ve kardeşi Haremeyn-i Muhteremeyn evkafından Yeni-il merkezi ile Kangal kazâsı subaşısı Hasan ağalar, kazâları halkından talep edilen hazine ve tekâlife karışıp zorbalıkla her yıl şer'i aşâr ve diğer rüsum iltizamlarını gasp ve yirmi seneyi aşkın zamandan beri yoksul ahalinin akçelerini, hayvanlarını ve zahirelerini zapt etmektedirler. Zulümlerinin sonu gelmediğinden reaya dağılmaya yüz tutmuştur. (yıl 1743)[2]

> Divriği livasının ılımlı kimselere tevcihi gerekirken, yerli zalemeden Yeniçeri Norşunluoğlu Kanbur Veli mütesellim nasbedilmiştir. Veli, sonu gelmeyen zulümlerinin yanı sıra, kendisi gibi zalemeyi yoksulların işleriyle görevlendirmiştir. Malları gasp edilen halkın ahvali bozulmuştur. Kaçapur olmaktan zulme dayanamamaktadırlar. (yıl 1744)[3]

> "Divriği kadısının huzurunda bakılan dâvada, Zımara köylülerinin, İstanbul'daki bekâr Ermeniler vasıtasıyla Hacı Veli'den şikâyetçi olduklarının anlaşıldığı, Veli'nin her yıl kırk elli süvari ile köye gidip murabaha ve bâdihevâ adı altında zorla para aldığı, bu yüzden İstanbul'a celp edilip yargılandığı açıklanmışsa da Hacı Veli, ifadesinde, 'On yıldan beri hastalığı yüzünden inip binemediğini, hiçbir zulümde bulunmadığını' iddia etmiş, hakkındaki şikâyetlerin Memiş Paşa'nın sarrafı Arekel ile öteki Ermenilerin tahriki eseri olduğunu söylemiştir. (yıl 1746)[4]

> Veli Ağa'nın yeğeni ve maktul Hasan Ağa'nın oğlu Norşunlu Seyyid Süleyman, Kör Ali, Yusuf Ağa, Zazan Hüseyin, Doğancıoğlu Alemdar, Elçaklı oğlu Abdullah, Emmioğlu Ömer ve öteki şakiler ile köleleri adam öldürme, ırza geçme, gasp gibi cürümler işlemekte, 'Bizim alacaklarımız vardır' diyerek kimi dâvacı, kimi yalancı şahit olup dâvalar açmaktadırlar. (yıl 1747)[5]

---

2 *S.Ahkâm*, No 1, s. 146 (evasıt RA 1156).
3 *S.Ahkâm*, No1, s. 243 (yıl 1157)
4 *S.Ahkâm*, No 2, s. 448 (yıl 1159)
5 *S.Ahkâm*, No 3, s. 43 (yıl 1160)

Voyvoda Hacı Veli, şer'i meclise çıkarak, 'Kıtlık sebebiyle mahsulümüz kazâmıza yetmezken Eğin'in varlıklı kişileri köylere gelip halkı paraya boğarak tahıl aldılar. Gece gündüz demeyip Eğin'e taşıdılar' demiş ise de, Eğinliler bu iddianın Hacı Veli'nin doymak bilmezliği eseri olduğunu, tahılı düşük fiyatla kendisi kapatıp daha sonra yüksek fiyatla satmayı amaçladığını kanıtlamışlar ve adı geçen zorbanın kalebentliği için ferman çıkarttırmışlardır. (yıl 1751)[6]

Norşunlu Veli Ağa'nın yeğeni Seyyid Mehmed Ağa mütegallibeden olup yedi yüz kuruşluk alacağını bahane ederek Dostal köylülerinin evlerini yıktırmış, borcu ödedikleri halde fazladan dört bin beş yüz kuruş talebiyle köylüleri sıkıştırmaya başlamıştır. (yıl 1754)[7]

Harputlu Seyyid Süleyman iş için Divriği'ye gidip hana indiğinde, Müteselim Hacı Veli'nin adamları 'sen kaçgunsun!' diyerek beş yüz kuruşunu almışlardır. (yıl 1757)[8]

Bu ilginç olayların yanı sıra, İstanbul'daki kapı kethüdası, Ermeni sarraflar (bankerler) ve ahaliden birçok kişi daha Hacı Veli'den şikâyetçi olmuşlar, Veli'nin âyân ve cebbareden oluşu nedeniyle mahallindeki dâvalarına hakçe bakılmadığını, İstanbul'da kazasker huzurunda mürafaa olmak istediklerini dile getirmişlerdir.[9]

Derebeyliğine ek olarak Divriği'nin sayılı murabahacıları arasında da yer alan Veli Ağa'dan özellikle köylülerin şikâyetleri vardır.[10] 1763'te ölümü ardından ise sağlığında şikâyetçi olmaya cesaret edemeyenler birer ikişer ortaya çıkarken, Norşunluoğlu ailesi içinde de bir iktidar kavgasının başladığı belgelerden izlenebiliyor. Eşleri, kızı Fatma, kardeşleri âyân ve mütegallibeden Ali ve Mahmud ağalar arasında sürüp giden uyuşmazlıklar; yeğenleri Halil, Hüseyin, Ahmed, Mehmed İbiş ağaların varislik iddiaları; halkın hem ölen Hacı Veli'den, hem yakınlarından arkası kesilmeyen şikâyetleri Divriği mahkemesini yıllarca uğraştırmıştır.[11]

Hacı Veli'nin boşluğunu kısa bir süre doldurmayı başaran yeğeni Ali Ağa'nın "şirrete sapıp 'Abdülcelilzade Hüseyin Paşa Musul'a giderken benden üç bin kuruş almıştı', diyerek bunu tekâlif defterine koydurtması", "mazlum halkı birer bahane ile tutuklattırıp paralarını alması", "düzmece naip Dürzizade Mustafa'ya âyânlık verdirmesi", "rüşvet alıp adaleti balta-

6 *S.Ahkâm*, No 5, s. 103 (evahır ZA 1166).

7 *S.Ahkâm*, No 5, s. 182 (yıl 1167).

8 *S.Ahkâm*, No 6, s. 114 (yıl 1169).

9 *S.Ahkâm*, No 6, s. 178, s. 249, s.190, 259; No 8, s. 28; No 9, s. 236, s. 231, s. 305 (yıl 1169-1176 arası).

10 *S.Ahkâm*, No 8, s. 147 (yıl 1174).

11 *S.Ahkâm*, No 10, s. 97, 185, 196, 178, 211, 195, 289, 355; No 11, s. 6, 55 (yıl 1177-1179 arası).

laması" vb eylemleri[12] uzun sürmemiştir. Didişmelerle yıpranan bu ailenin giderek ikinci plana düştüğü gözlenir. Nihayet 1810'larda, Köse Paşa oğlu Veli Paşa'nın Norşunlu Veli Ağa'nın üçüncü göbekten torunları olan "Büyük ve Küçük Veli ağaları" katlettirip, kesik kellelerini harap hanedan konağının avlusuna attırması, bu derebeyi ocağını benzeri duyulmamış bir cinayetin matemine boğmakla kalmaz. Bu olay o soyun bir bakıma sönüşü olmuş, "Dört Veli" ile karmaşıklaşan trajik vakadan sonra, bu aileden küskün, durgun ve etkisiz insanlar gelip geçmiş; babadan atadan miras çiftlik kalıntıları, servet kırıntıları sessizce tüketilmiş; âyânlık ve hanedanlık böbürlenişiyle 19. yüzyılın ortalarında yaptırılabilen son konakçık, içinde yaşayanlarla yavaş yavaş kağşayıp, yıkılmış, sönmüş ve unutulmuştur.

Hâmispaşagil:

Norşunluoğulları döneminde, gerçek derebeyi çalımında başka aileler ve isimler gerçi vardı. Ancak onlar da varlıklarını ve hanedanlarını 18. yüzyılın ötesine aşıramamışlardır. Mirmirân rütbesiyle sivrilen, en son Amasya mutasarrıflığından azledildikten sonra memleketi Divriği'ye yerleşen Hâmis Paşa bunlardandır. Uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş bu zatın da on beş yirmi yıl yöre halkına kan kusturduğu kesindir. 1747'de Sivas valisine ve Divriği kadısına yazılan bir hükümde "Odur köyü halkı, Gümrü köyünde toprağa mutasarrıf Hâmis Paşa'nın şirrete sapıp meralarını kanuna aykırı mülk edindiğini dâva etmişler, yargılamada haklı çıktıkları halde adı geçen, yine ektirmekte olup..." denilmektedir. Kizir adlı bir gayrimüslim, "Amasya sancağı eski mutasarrıfı Hâmis'in, kendisinden aldığı iki bin yedi yüz kuruşu vermediğini" dâva konusu yaparken, 1765'te İstanbul'a giden Bahtiyar köylüleri de

> evlerini ve dokuz parça tarlalarını köy mütegallibesi Tataroğlu Süleyman'ın, Hâmis Paşa'ya yaslanarak zaptettiğini, Hâmis Paşa'nın köylüleri tutuklatıp zorla yüz ellişer kuruşlarını aldığını, hasımlarıyla rızasız barıştırdığını, şu sırada ise Hâmis öldüğünden dâvalarına yeniden bakılmasını

istemişlerdir. Divriği'de bir sarayı ve özel hamamı olduğu rivayet edilen Hâmis Paşa'nın soyu konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.[13]

Nebipaşagil:

Aynı dönemin güçlü bir diğer ailesi Nebipaşalardır. Bu aileden yeti-

12 *S.Ahkâm*, No 3, s. 85 (yıl 1160); No 4, s. 106 (yıl 1163); No 10, s. 293 (yıl 1178); *Mühimme*, No 161, s. 232 (yıl 1178); No 163, s. 77 (yıl 1176); *Sicill-i Osmanî*, c. II, s. 310.

13 *S.Ahkâm*, No 3, s. 85 (evahır S 1160); No 10, s. 293 (evahır S 1178).

şenlerin Divriği'de nüfuz ediniminden çok, cepheden cepheye koşan birer "asker paşa" olmaları dikkati çekiyor. Mirmirân Abdullah Paşa ile oğulları Mirmirân Mehmed ve Mirmirân Nebi paşaların "sancakları askeri ile cephelere gittiklerine" ilişkin belgeler vardır. 1776 tarihli bir hükümle, "Divriği'de oturan Karesi sancağı eski mutasarrıfı Abdullahpaşazade Mirmirân Mehmed'in, kazâdan toplayacağı beş yüz süvari ile Bağdat valisi maiyetine gitmesi" istenmektedir. Bir başka hüküm, "Mehmed Paşa'nın 1778'de beş yüz süvari askeri ile Tuna cephesine giderken öldüğünü, Niğde sancağının ve askerini cepheye götürme görevinin kardeşi ve kethüdası Abdullah Nebi Paşa'ya verildiğini" açıklamaktadır. Nebipaşalar Divriği'nin Kantepe semtinde büyük bir saray yaptırmışlar, zaman zaman burada oturmuşlardır.[14]

Karamahmudlular:

Norşunluoğullarının Divriği'deki ağalığına benzer yapıda bir başka "Ağa Ocağı", Karamahmudlular'dır. Bu aile 1700'lerde başlayan etkinliğini, arada âyânlık da elde ederek, iki yüz yıl kadar sürdürmüştür. Aileye adını veren Kara Mahmud Türkmen boylarına mensuptur. Elebaşıları arasında olduğu 1680-1690 dönemindeki bir iç ayaklanmada, Osmanlı askeriyle savaşırken öldürülmüş veya yakalanıp idam edilmiştir.

Kara Mahmud eydür beyler paşalar,
Parlayı parlayı çıktığım vardır.
Karşıma gelenler beş mi on mudur?
Dördünü beşini yıktığım vardır.
Kara Mahmud eydür ey beyler beşe
Elim erişmedi dertli Gübeş'e
Sana da kalmaz dünya Câfer Paşa
Çok tuğu sancağı çektiğim vardır.[15]

Bu dizeler, onun 1686'daki büyük Türkmen ayaklanmasında, Anadolu Müfettişi Serdar Câfer Paşa'ya karşı savaşanlar arasında olduğunu gösteriyor. Ağıtın devamından, memleketinin Rakka, karısının "Toraman Kızı", oğlunun "Keleş Mustafa", yandaşlarının "Kara Halil, Bayındır Halid" olduğu öğrenilmektedir. Bir ara Tokat kalesini de basan bu namlı Türkmen yiğidinin Divriği'deki hanedanın atası olduğunu adlara, soyundan gelenlerin Tokat mukataasıyla ilgilerine dayandırırsak da bunu kanıtlayacak bir belgeye rastlanmamıştır. Fakat aile torunlarının "Soyumuz Rişvan

14 *Mühimme*, No 174, s. 211, 259 (yıl 1190-1192).

15 Cahit Öztelli, bu destanla ilgili olarak "Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığında" H. 1068 sayılı mecmuadan aldığını, mecmuanın üzerinde 18. yüzyılda yazıldığının belirtildiğini açıklıyor. (Bkz. *Uyan Padişahım*, İstanbul, 1976, s. 158.)

asıllıdır" demeleri, bazı belgelerde "Karamahmudluların Dalyanlı cemaatine mensubiyetlerinin" okunması bu ihtimali güçlendirmektedir.[16]

Karamahmudlu ocağından otuz kadar "ağa" gelip geçmiştir. Altıncı kuşaktaki Kara Yusuf Ağa'dan itibaren ailenin "Âyânağagil" ve "Karamahmudlu" olmak üzere iki kola ayrıldığı biliniyor. En belli başlı isimler şunlardı: *Kara Mustafa* 1700-1720 arasında Divriği'nin sayılı kudretlilerindendi. Oğlu *Kara Yusuf Ağa* 1740'da âyânlık almıştır. Ailesinin kasabadaki otoritesi, Norşunluoğulları'na koşut düzeyde, bunun zamanında kökleşmiştir. Başta Hargün olmak üzere çevredeki tuzlaların malikâne mutasarrıflığını elde eden Kara Yusuf, Zaza oymağından getirttiği işsizleri burada çalıştırarak zenginleşmiştir. Büyük oğlu *Mustafa Ağa* 1765'te "Tokat aklâmından Hargün Tuzlası mukataasına beratla mutasarrıf iken", Cerrahoğlu eşkıyasının daha önceki alt bölümlerde anlatılan baskınında öldürülmüştür. İşçileri, uşakları, köleleri, imamı olan, servet ve nüfuz sahibi bir ağa görünümü vermektedir. Kara Yusuf'un diğer oğulları *Osman Ağa* ile *Kara Mehmed Ağa*'dır. 1760-1780 arasında âyânlık almış, buyruğuna uymayanları astırmış, silahşörleri ve köleleriyle, korkutucu bir derebeyi kimliğinde görünüyor. O ve kardeşleri, Köse Paşa'nın babası Osman Ağa ile çağdaştılar. Kara Mehmed Ağa'nın oğlu *Kara Yusuf Ağa (II.)* 1780-1810 arasında hanedan reisi gözükmekte ise de bu yıllarda Köse Paşa'nın nüfuzu söz konusu olduğundan zayıf kalmıştır.

Yusuf Ağa'nın (II.) oğulları *Emin* ve *Mehmed Ağalar* ise hem derebeyi, hem murabahacı kimlikleriyle 1825-1855 yılları arasında Divriği'ye korkulu bir dönem yaşatmışlardır. (Çağdaşları, Köse Paşa'nın torunu İmam Bey'le aralarındaki iktidar çekişmesi, İmam Bey'le ilgili bölümde anlatılacaktır.)

Veli Paşa'nın idamından sonraki kısa otorite boşluğundan yararlanarak astığı astık kestiği kestik bir derebeyi çalımıyla ortaya çıkan Mehmed Ağa otuz yıldan fazla kasabayı ve çevresini titretmiştir. İlk zamanlarda eski sipahiler gibi atlı çetelerin başında köy devrine çıkmış, 1830'larda murabahacılığa başlamıştır. Harap daireleri ve baş odası halen (1998) ayakta olan büyük konağını 1838'de yaptırmıştır. Karanlık ahırları, depoları, gizli mahzenleri bulunan bu ürkütücü yapıyla ilgili rivayet ve anılar, 20. yüzyıl ortalarına değin Divriği yaşlılarınca anlatılagelmiştir. Bu söylencelerin en ilginci şudur:

---

16 Ali Rıza Yalkın, *Güneyde Türkmen Oymakları*, c. I, s. 16, 85; Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, s. 158 vd. (Bu iki kaynakta tekrarlanan ağıt, isimleri değiştirilerek her aşiret olayında, her isyanın arkasından tekrarlanan dizelerden ibarettir. Ayrıca bazı bölümleri bir Divriği türküsünde de geçmektedir.)

Ağa konağını Sivaslı ustalara yaptırmış. İnşaat bitince adamlar, ellerinde arşınları, malaları, külünkleri, tokmakları ile Ağa'nın huzuruna çıkmışlar, ücretlerini istemişler... Mehmed Ağa, tanımazlıktan gelmiş. 'Siz kimsiniz, hallaç mısınız?' dedikten sonra beş kuruş vermeden dehlemiş!

1844 tahriri yapılırken deftere "Karamahmud-zade, Hanedan-ı belde, uzunca boylu, kır sakallı Mehmed Efendi bin Yusuf Ağa, sinni 48" kimliğiyle kaydedilen Mehmed Ağa için "Redif bakayası olduğu, Sivas'a gönderilmiş ise de gözlerinden malûl olduğundan geri gönderildiği" şerhi düşülmüştür.

1848'de, Divriği küçük meclisinin dört azasından ikisi Mehmed Ağa ile kardeşi Emin Ağa iken, yaptıkları yolsuzluklar sonucu "bir daha seçilmemek üzere" azledilmişlerdir. Hakkındaki şikâyetler sonucu tutuklanan ve İstanbul'da yargılanan Mehmed Ağa 1857'de Divriği'de ölmüştür.

Mehmed Ağa'nın adını bilmediğimiz kızı, Divriği müftüsü ile evlenmiş ve Divriği kadınları dünyasında Müftü Hatun sanıyla unutulmaz bir şöhret bırakmıştır.[17]

Karamahmudluların Emin Ağa ve Mehmed Ağa'dan sonraki iki kuşağında birçok isim yer alır. Bunlar, halktaki korku ve çekinme birikiminden yararlanarak zaman zaman memleketin sorunlarında söz sahibi olmayı, ağalıklarını sürdürmeyi amaçlamışlardır. Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Mustafa Ağa, 1870'lerde Divriği'nin ilk belediye başkanı olmuştur. Emin Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa, çiftlik sahibi, konağında debdebe içinde yaşayan varlıklı bir zat olarak ad bırakmıştır. "Koç Ağa", "Teke Ağa" gibi garip isimler alan diğerleri, ümmi ve işsiz insanlar olarak vakitlerini avlanmakla, konaklarında çubuk içmekle geçirmişlerdir. Bunlardan bazılarının 1920'lerde bile, yüzyıl önceki ağa kıyafetiyle dolaşıp sarık sardık-

17 Müftü Hatun, ağa kızı olduğu için, hamamda sırma işlemeli dibadan futa kuşanırmış. Bir seferinde esnaftan birinin karısı da aynı cinsten futa tutunmuş. Müftü Hatun, natırı çarşıya gönderip adi peştemal aldırtmış. Kadının önündeki futayı değiştirdikten sonra parça parça yırtmış. Hamamdaki kadınlara da "Bunun nazı kocasına geçmiş. Âdet olur, sizler de aldırırsınız. Gücü yeten var, yetmeyen var!.." demiş. Fakat onun bu tür müdahaleleri tepkisel yergi dörtlüklerine konu olmuş, çağdaşı hicivci Dili Kız onu şu dörtlükle hicvetmiştir:

"Uluzar'da Müftü Hatun
Cehennemi aldı satun
Cehennem kabul etmez
Veylin kuyusuna atın."

Uzun yaşayan Müftü Hatun, Sivas'taki Eyalet Meclisi'ne âza seçilen kara cahil yeğenlerini de hicvetmiş:

"Hovhov (köpek) derisinden kürklü ağalar,
Meclis'e gidin ki sizi sağalar,
Sivas'a gidiyor bir sürü çağalar (çocuklar)!"

larını, atlarının peşinde seyis ve çubukçu koşturduklarını yaşlılar anlatırlardı.[18]

Bugün Divriği'de bir mahalle "Karamahmud" adını taşıyor. Çarşıbaşındaki Karamahmud Camii ise bu yüzyılın başında yıkılmıştır. Âyân Mehmed Ağa'nın harap konağı, günümüze kadar ayakta kalabilmiş nadir derebeyi meskenlerinden olması itibariyle ayrı bir değere sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında bile, halkın önünden ürpererek geçebildiği; "İslamın altıncı şartı, Âyânağa'nın kapısından geçmektir" kinayesine konu olan bu konağın üç büyük kapısında gece gündüz nöbet tutan mızraklı, teberli zenci köleler, sözde sokaktan geçeni yaka paça içeriye alır, bir borç senedi imzalatırlarmış.

İtiraf etmeli ki, kasaba halkının bu aileye ilişkin yargıları menfi olagelmiş; onlar ise ağalıklarının meşruiyetini kabul ettirebilmek için "memleketin umurundan mesul bulunduklarını" ileri sürmüşlerdir. 18. yüzyıl boyunca ağalıklarını sıkıntısız sürdürebildikleri halde, 19. yüzyılda murabahacılığı seçmek zorunda kalmışlardır. Torunlarının "dedelerimiz, gümüş parayı timinnegi (buğday ölçeği) ile ölçerlermiş" yollu anıları bu devreye ait olmalıdır. Halk ise, onların aşırı faizciliğini "bin'in yarısı beş yüz, sen şuna iki bin deyiver!" tekerlemesiyle ifade etmiştir. Bunun anlamı, "bin liranın faizi beş yüz liradır, ama düz hesap bin de faiz olsun"dur. Gariptir ki, gerek halkın yılgınlığı, gerekse devletin kızgınlığı bu ailenin faizciliğindendir. Eza ve cefaya alışkın halk ağalara borç ve faiz ödemekten bıkmış, bundan dâvacı olmuştur. Ağaların, borç batağına salıverdikleri köylüleri ırgat, topraklarını çiftlik edindikleri de bir gerçektir. Gerek bu çiftliklerle tuzlaların, gerek çarşıdaki dükkânların gelirleri, dünya gidişine sırt çevirip çubuk tüttüren, esnaflık, tüccarlık yapmayı şanlarına yediremeyen bu ortaçağ adamlarını 20. yüzyıl başına kadar geçindirmeye yetmiştir. Ağalık saplantısı, denebilir ki, hanedanın çöküşündeki tek etkendir. Kendilerini "reaya makulesi" ile aynı düzeyde görmediklerinden çocuklarını okutmamışlar, çıraklığa vermemişlerdir. Ağalık çalımı, tüfenk atıcılığı, at binme, köpek-tazı, atmaca-doğan besleme tutkularıyla yetişen son ağalar, her şeyin niçin bittiğini, neden değiştiğini algılayamadan, büyük konaklarının harap saçakları altında, yan yatmış heybetli cümle kapılarının önlerinde, sonuncu uşaklarını karşılarına el pençe divan dikerek çubuk keyfi yapmış-

18 *S.Ahkâm*, No 2, s. 43, 134 (yıl 1747); No 12, s. 30 (yıl 1767); No 3, s. 134; No:15, s. 175 (yıl 1765); *İ. M. Vâlâ*, No 22141 (yıl 1863); N. Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi*, s. 70 vd; Sinan Ayanoğlu'dan (1965'te), Sabriye Ayanoğlu'dan (1969 ve 1973'te), Kazım Erçoklu'dan (24.1.1968 ve 18.4.1969'da), Osman Ağa'dan (Arat) (1969'da), Em.Yb. Nadir Özer'den (22.12.1977'de), Şevki Baykal'dan (21.12.1977'de) alınan notlardan.

lar; pek seyrek çarşıya indiklerinde ise "Ağa geliyor!" nidasını duyan esnaf tarafından kuru bir saygıyla selamlanmışlardır...

Memişpaşagil:

1720'lerden başlayarak vezir ve mirmirân rütbesinde şahsiyetler çıkartan ve Divriği'yi nüfuzu altına alan bir derebeyi ocağıdır.

Soy atası Memiş Paşa, Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve I. Mahmud (1730-1754) dönemi vezirlerindendir. Bu ailenin kökeni ve Divriği'ye gelişi konusunda:

> Memiş Paşa Enderun'da yetişip taşraya çıktığı için kendisine saraylı denilmiş, bundan ötürü aileye de Sereygil lakabı verilmiştir.
>
> Memişpaşalar bir Türkmen asilidirler. Soylarına Atmaca Beyleri denilirken, Memiş Paşa'nın yükselmesinden sonra bu zatın adı yerleşmiştir.
>
> Hanedanın ataları Kafkasya'dan gelmişlerdir.

vb rivayetler vardır.

Kesin bilgilere göre, Memiş Paşa bir süre Divriği'de müteselimlik yaptıktan sonra ufak komutanlıklarda bulunmuş, mirmirân olmuş, 1723-1726 İran savaşlarında yararlılığı görülerek vezirlikle Karaman valiliğine tayin edilmiştir. 1737'de Rusya ve Avusturya cephelerinde savaşmış, 1739'da Vidin muhafızı, ertesi yıl Diyarbekir valisi olmuştur. Bu görevdeyken öldüğü sanılmaktadır. Cesur ve dürüst bir komutan olarak tanınır. Otuz yıldan fazla devlete hizmet etmiştir.[19] Öteki taşra vezirleri gibi, Memiş Paşa da kendi memleketinde görkemli bir saray yaptırarak mansıpsız kaldığı zamanlarda burada oturmuştur. Rivayete göre, "Divriği'ye geldiğinde, askerleri sarayın önündeki Ardanus düzlüğünde çadır kurup yerli yiğitlerle cirit oynayarak vakit geçirirlermiş" 1743 tarihli bir belgede bu saraydan söz ediliyorsa da yapı özellikleri ve ne zaman yıkıldığı veya yandığı bilinmiyor.[20] Aile torunları, sarayın selamlık kapısının sonradan "Saray Camii"nin yapıldığı yerde olduğunu, birçok daireleri, hamamı bulunduğunu, hatta Memlûk naiplerine ait kabirlerin de harem dairesindeki "tabhane" (kışlık salon) içinde korunduğunu anlatmışlardır.

Memiş Paşa'nın oğlu Osman Paşa, babasının sağlığında ve ölümünden sonra, Divriği'nin sayılı derebeyleri arasında yer almıştır. Norşunluoğulları ile olan nüfuz mücadelesi 1743 tarihli hükümlerden öğrenilmektedir:

---

19 *Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 512; *Sivas Ahkâm*, No 2, s. 448 (yıl 1746); Kazım Erçoklu 28.1.1972 tarihli mektup; Hüsnü Yüksel (1971'de alınan not).

20 Halen bu saraya ait kârgir hamamın duvarları ile sonradan onarım gören saray camisi mevcuttur.

Vezir Memişpaşazade Osman Bey, Haremeyn-i Şerifeyn evkafından Yeni-il merkezi ile Kangal kazâsı subaşısı olan Norşunluzade Hasan Ağa'yı, Divriği'deki sarayına davet etmiş, Hasan Ağa saraya gittiğinde, Osman Bey, amcazadesi Halil ve yandaşları ile üzerine saldırmışlar; çifte, kurşun, pala vb ile öldürülmüştür.

Bu cinayetin dâvası İstanbul'da görülmüşse de maktulün oğlu, "babamın katilleri Kasım Bayraktar ve Ömerbeyoğullarıdır. Osman Bey'le dâvam yoktur" demiştir. Osman Bey bu dâvadan beraat ettikten sonra ve oğlu Ebubekir Paşa'nın şöhretinden istifade ederek mirmirânlık almış; olasılıkla başka görevlere gitmeden Divriği'de müteselimlik etmiştir. Hacı Veli Ağa, Hâmis Paşa, Nebi Paşa ve Hacı Osman Ağa ile çağdaştır.[21]

Ebubekir Paşa, Memiş Paşa'nın torunu, Osman Paşa'nın oğludur. 1755'lere doğru mirmirân olmuş, iki yıl kadar Amasya mutasarrıflığında bulunmuş, üç yıl Alâiyye sancağında görev yaptıktan sonra tekrar Amasya'ya verilmiştir. 1761'de Hotin kalesi muhafızı, 1762'de Köstendil sancağı mutasarrıfı, 1764'te tekrar Amasya, 1767'de Kayseri-Kırşehir mutasarrıfı olmuştur. 1769'da sancakları askeriyle Rus cephesine sevk edilmişse de Dinyester ile Tuna arasında süregelen savaşlarda varlık gösterememiş; Kartal bozgununda askerleriyle kaçmıştır. Bu olay, fermanda anlatılmaktadır:

Kayseri-Kırşehir Mutasarrıfı Memişpaşazade Mirmirân Bekir Paşa iki yıldır seferlerdeki görevini ihmal etmiş, kendisi perişan olduğu gibi, dairesini düzenlemeye akıl erdirememiştir. Üstelik kendisine câize-i miriyeden borç da verilmişti. İşlerini yürütmekteki başarısızlığı yanı sıra İsakçı'daki muhafızlık görevini bırakıp kaçmıştır. Bu sebeple bundan sonra mirmirânlık ve mansıp verilmemesi ve zimmetinde devlet alacağı varsa alınması, başkalarına ibret için mirmirânlığı kaldırılarak Divriği'de oturtulması ferman gereğidir.

Ebubekir Paşa'nın bu olaydan sonra mansıpsız olarak on yıl kadar Divriği'de oturduğu sanılıyor. Köse Paşa bu dönemde sivrilmeye başlamış ve onun kızı Hümeyra Hanım'la evlenmiştir. 1784'te Çankırı mutasarrıfı gözüken Ebubekir Paşa, müftü Mahmud Efendi'yi katlettirdiği için Meşihat'ın gazabına uğramış ve kısasen idam edilmiştir.[22]

Bekir Paşa'dan sonraki aile mensupları "zengin taşra soylusu" kimliğinde ve Köse Paşa hanedanı ile kurulan sıkı akrabalık ve dostluk bağları sayesinde Divriği'deki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bekir Paşa'nın oğlu *Mecid Bey* ve *Mehmed Bey* ile Mehmed Bey'in oğlu *Hasan Bey, Mir Ali* ve

---

21 *Sivas Ahkâm,* no 1, s. 193, 251 (Evasıt B 1156, Evahır S 1157)

22 *Mühimme,* No 159, s. 215 (yıl 1757); No 162, s. 273 (yıl 1761), s. 360 (yıl 1762); No 163, s. 311 (yıl 1772); *Sicill-i Osmanî,* c. III, s. 512; *İslam-Türk Ansiklopedisi,* c. I, s. 232.

Mir Ahmed, belgelerde "Hanedan-ı beldeden" olarak zikrediliyor. Muhtelif belgelerden, kapıcıbaşı rütbesi aldıkları, Sivas'ta, Divriği'de müteselimlik yaptıkları, meclis azalığında bulundukları da saptanıyor. Köse Paşalarla kız alıp vererek kaynaştıkları, bir bakıma ortak hanedan oluşturdukları görülüyor. Ailenin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki mensupları, tapu kâtipliği gibi küçük memuriyetlerde bulunmakla birlikte, halkın gözünde eski saygınlıklarını korumuşlardır.[23]

Bu ailenin de 1840'lardan sonra zenginliğini ve etkinliğini yitirmeye yüz tuttuğu anlaşılmaktadır. Bunun ilk belirtisi, Memiş Paşa sarayının yıkılmasının ardından, torunların aynı arsaya yaptırabildikleri, harabeleri günümüze kadar ayakta kalan konakçıklardır. Nüfus kayıtlarına bakılırsa, ailenin erkek bireyleri çok genç yaşlarda ölmüşlerdir ki bu da ailenin giderek etkinliğini yitirmesine bir neden olarak gösterilebilir.[24]

Memişpaşazadeler, hemşehrilerinin deyimi ile, birer beyzadeydiler. Kasabadaki düğün ve eğlencelerin, baş köşede ağırlanan ve şölenlere renk katan davetlileri onlar olurmuş. Çağın taassubunu yüz geri edip konaklarında rakı ürettikleri söylenir. Halk, soyluluk ayrıcalığı gerekçesiyle bunu bile hoş karşılamıştır. Alevi köylülerle ülfetleri ve kirvelik ilişkileri meşhurdur.

Belli başlı kişileriyle kısa tanıtılan bu hanedanlar ve Köse Paşalar bir Anadolu kasabasının 18. ve 19. yüzyıllardaki "vücuh, eşraf, âyân, hanedan-ı belde" zümresini oluşturmuşlar; Divriği ve çevresinin toplumsal ekonomik ve kültürel yaşamı kuşkusuz bunların yazgılarına ve tutumlarına koşut eğriler çizerek devam etmiştir.

Köse Paşa'nın Ataları

Çoğu hanedanların soyu gibi Vezir Köse Mustafa Paşa'nın kökeni de karanlıktır ve dedesinden geriye bir isim saptanamamıştır. Bu konuda bir kaynak ve belge bulunmadığından sözlü tarih bilgilerini, tarihsel süreçle bağdaştığı ölçüde kabullenmek zorunludur.

---

23 *H. Hümayûn,* No 4115 E-D (yıl 1795 ve 1799, vakfiyelerdeki imzalar); *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1802); H. 1260 *Divriği Esami Defteri,* varak 79/b (Hane No: 32, 33 Koca Paşa Mh.); *Divriği Kazâsı 1320 Tahrir Defteri,* (aynı mahalle); *S.Ahkâm,* No 34, s. 39 (yıl 1849); No 36, s. 65 (yıl 1878); *İ. M. Vâlâ,* No 10832 (mahzar, yıl 1853); No 22141 (yıl 1863); N. Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi,* s. 94 vd.

24 Memiş Paşa ailesinden yetişen ve 1950-1960 döneminde meclis başkanlığı yapan merhum Refik Koraltan, Divriği'den okumak amacıyla İstanbul'a giden ilk genç olduğunu belirterek, "1921'de ziyarete gittiğimde ailemi ve memleketimi perişan buldum. Her şey sanki yok olmuştu. Çocukluk hatıralarımla bu manzarayı bağdaştırmaya imkân bulamadım ve derin bir elem duydum" demiştir (kendisinden 18.2.1969'da alınan notlardan).

Yaygın söylentiye göre, Köse Paşa'nın ataları "Urfa'nın Fırat vadisindeki Badılı (Beydili) aşiretindendiler".[25] Bir kız alma meselesinden doğan düşmanlık sonucu, aşiretten kopup Divriği'ye göçmüşlerdi.[26] Ailenin bir Türkmen aşiretine mensubiyeti -sonraki bölümlerde verilecek- belgelerden de anlaşılmaktadır. Ailenin Urfa dolaylarından Divriği'ye göçüşü; ister kız alıp vermeden, ister başka bir nedenden olsun, muhakkak ki 1700'lere doğru kabaran büyük konargöçer olgusu içinde yer almaktadır ve Rişvan dalgalarının şuraya buraya bıraktığı serpintilerdendir. Bu belirleme, Köse Mustafa Paşa'nın vakfiyelerindeki künyesiyle de uygun düşer. O kendisini, "Mustafa Paşa bin el-Hac Osman Ağa bin el-Hac İsmail Ağa" olarak tanıtıyor. Yani Divriği'deki ilk atası Hacı İsmail Ağa'dır ve bu zat 1700 yıllarında buraya yerleşmiş olabilir.

Hacı İsmail Ağa'nın kişiliği konusunda bir bilgi yoktur. Her ne kadar 1749 tarihli bir belgede, "Kasabadaki eşkıya ile elbirliği ederek ev bastıkları fesat ve şakevetlerinin aşırılığı.."[27] anlatılırsa da burada adları geçen

---

25 Beydili, Orta Anadolu ağzında "Badılı" olmuştur. Beydililer, Oğuzların yirmi iki boyundan biridir. Kırk oymaktan oluşan kalabalık bir boydu. İlkin Suriye'ye göçmüşler, Diyarbakır'a kadar yayılmışlardır. 17. yüzyılda Türkmenler daha uzak bölgelere dağıldıkları halde, Beydililer örgütlerini korumuşlardır. Halep Türkmenleri ile Sivas yöresindeki Yeni-il (Kangal, Mancınık, Alacahan) Türkmenleri arasında varlıklarını koruyan bir kısım Beydili oymakları, Osmanlı devletine her zor zamanda asker vermişlerdir. Bunlardan Bozkoyunlu ve Karaşeyhli oymakları 1690'da Elbistan'ı kuşatarak önemli bir iç sorun çıkarmışlardı. Rakka bölgesinin şenlendirilmesi amacıyla 1692'de Beydililerin bu havaliye iskânları düşünüldü. Rakka'nın güneyinde Fırat'a kavuşan Beliç çayı vadisi yurt verildi. Fakat yerleşik yaşama düzenine alışamayan oymaklar, Halep-Antep- Hatay-Çukurova ve Yeni-il yörelerine kaymaya başladılar.

Beydili oymaklarının dirlik düzenliği için düşünülen ezici ya da yatıştırıcı önlemler hiçbir zaman olumlu sonuçlar vermedi. Israrla uygulanmaya çalışılan yanlış politika, birçok Türkmen boyları gibi Beydilileri de nihayet şekavete ve teröre itti. Yeri gelmişken belirtelim ki, ancak Köse Paşa ve Veli Paşa gibi aslen kendi boylarından olan yöneticilerin kişisel nüfuz ve yetkinlikleri ölçüsünde zaman zaman itaate alınmışlardır.

Sayıları ve yaşayış özellikleri ile dikkati çeken Beydililer, halk edebiyatımızda da geçer.

"Seksen bin evle gelip konanda
Yalan dünya benim derdin Beydili
Kadıoğlu Yusuf Paşa gelende
Bu nam kalsın derdi Beydili."

(Daha geniş bilgi için bkz. Prof. F. Sümer, *Oğuzlar, Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul, 1980, s. 606 vd, A.R. Yalkın, *Cenupta Türkmen Oymakları*, c. I, II, İstanbul, 1977).

26 Kazım Erçoklu, 27.2.1968 tarihli mektup.

27 *S.Ahkâm*, No 3, s. 326 (yıl 1749).

Hacı İsmail ve *Hacı Osman*'ın, isim benzerliği dışında, Köse Paşa'nın dedesi ve babasıyla bir ilgileri olmadığı da düşünülebilir. Bilinen, Hacı İsmail Ağa'nın, torunu Köse Mustafa'yı geleceğin güçlü bir derebeyi kılacak aile otoritesinin kurucusu olduğudur.

Hacı Osman Ağa, babasına göre daha malum bir kişidir. O, babasının olasılıkla malikâne mutasarrıfı veya voyvoda sanını taşıyarak attığı hanedan temelini, aynı statüleri elde ederek berkitmiş gözüküyor. Hacı Osman Ağa 18. yüzyıl ortalarında Divriği âyânıdır. Güçlü ve yıldırıcı bir kadrosu vardır. Bazı belgelerde kendisinden "Divriği voyvodası" olarak söz edilirken bazılarında da "Divriği malikânesi mutasarrıfı" diye geçer. 1765 yılında, İstanbul'a giden Birestiklilerin şu şikâyeti Hacı Osman Ağa'yı daha yakından tanımamızı kolaylaştırmaktadır:

> Köyümüzün malikânesi hass-ı hümayûn, divanîsi timar olup bu köy toprağını ekip biçen reaya olarak öşürün malikâne cihetine ait olanını köydeki anbara taşığıdımız ve yakın pazara taşımak vesair angarya ile incitilmememiz gerektiği halde malikâne mutasarrıfı tanınmış âyân , mütegallibe ve zorbalardan Osman Ağa, bununla yetinmeyip kanuna aykırı olarak fazla ürün almakta, gerek bizden, gerekse başka yerlerden topladığı ürünleri bir yere koydurup hangi pazarda ürün fazla para ediyorsa zorla oraya taşıttırmakta; eğer ürün dilediği fiyattan gitmezse tekrar köye taşıtıp istediği fiyattan kahren köylüye bırakmaktadır. Ayrıca akçe toplamak için on beş yirmi atlı bir adamını köye gönderip zorla para tahsil ettirmekte, bu gelenler evlerimizde konaklayarak yem yemek almaktadırlar.

Köylüler, Hacı Osman Ağa'nın zulmünün sonu gelmediği için nüfusun dağıldığını da ileri sürmüşlerdir. Doğal ki, Osman Ağa'nın malikâne mutasarrıflığı ve zorbalığı yalnızca Birestik köyünü ilgilendirmemektedir.

Yine 1765 yılında, Rişvan soyguncuları ile Divriğili mağdurların Besni mahkemesindeki mürafaasında, kasaba voyvodası Hacı Osman Ağa'nın da bulunduğu görülüyor. 1768'de hâlâ voyvoda olan bu otoriter babanın yerini 1770'lerde, geleceğin Vezir Mustafa Paşa'sı "Divriği Voyvodası Hacı Osmanzade Mustafa" adıyla alıp ortaya çıktığına göre, Osman Ağa da o yıllarda ölmüş olmalıdır.[28]

Yedinci kuşak torunlarından alınan şecerede, Hacı Osman Ağa'nın, Köse Mustafa'dan başka *Mehmed Bey* ve *Hacı Abdullah Bey* (Abuş Bey) adlarında iki oğlu daha görülmektedir. Abuş Bey'in oğul soyu yürüme-

---

28 *S.Ahkâm*, No 7, s. 308 (yıl 1759); No 8, s. 147 (yıl 1760); No 10, s. 271 ve 370 (yıl 1765) No IX; No 12, s. 140 (yıl 1768); *Mühimme*, No 171, s. 369 (yıl 1773); *C.Dahiliye*, No 3838 (yıl 1765-66).

miştir. Mehmed Bey'den süren kol, "Mehmedbeyzadeler" lakabıyla kalabalık bir aile tablosu verir. Bunlar genellikle düzeyli, zengin ve sakin bir hayat sürmüşlerdir. Aralarında "derebeylik ihtirası" taşıyan ve 20. yüzyıl başında "unvan paşalığı" alan tek kişi Abdullah Paşa'dır.[29]

Konumuzu teşkil eden Köse Mustafa Paşa'nın soyu, oğlu Hafız Veliyeddin Paşa, torunu İmam Hüseyin Bey, dördüncü kuşakta Osman Bey, beşinci kuşakta Esad Bey'le 1919'a kadar devam etmiştir. Bu beş insanın hayatı ve derebeyliği için arşivlerimizde yüzlerce belge mevcuttur. Bu zengin malzemeyi, yöre yaşlılarının 20. yüzyıl ortalarına değin aktarageldikleri sözlü bilgiler ve rivayetler tamamlamaktadır. Ortak yargı, "Köse Paşa'nın hayırsever yoksul babası, Veli Paşa'nın zalim, İmam Bey'in cömert ve saltanat düşkünü, Osman Bey'in sofrası açık, dindar..." oluşlarıyla özetlenmiştir.

Hanedana adını veren Köse Paşa, muhtemelen, değişmez bir dünya, soyu için de uzun bir gelecek tasarlamıştı. Oysa ardılları bu sürekliliği sağlayacak gücü gösteremedikleri gibi, koşullar da çabuk değişmiştir. Akıllı atanın hukuk, para, mülkiyet ve otorite temellerine oturtmaya çalıştığı hanedan giderek sarsılmış; doğal bir tükeniş, Seferberlik tükenişi ile çakışınca, 1919'da son evlat Esad Bey'in ölümüyle hanedan ve ihtişam tarihe gömülmüştür. Bugün bu soyun eski güçlü bireyleri, Divri-

29 Mehmetbeyzadeler'den kayda değer birkaç isim şunlardır:
Hacı Sait Bey: Köse Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey'in oğludur. Tanzimat öncesinde Divriği sancağı, Sevir nahiyesi, Eliski köyünde sekiz yüz akçe tımara ve Divriği kalesi bevvablığına mutasarrıf iken dirliğini kendi isteğiyle oğlu Mehmed Bey'e bırakmıştır. Mezar taşındaki manzum kitabe diğer oğlu Arif Bey'in eseridir:
"Mehmetbeyzade Hacı Said Bey
Misâlin görmemişdi çeşm-i devran
Anın ahlâk-ı mahmudu der-efvah
Kamu nâm-ı şerifi veş-nümâyan
Pesendide her etvarı müsellem
Kaba-yı râziye nefsinde cisman

Hezar-hüzn ile Arifi dedi tarih:
(Hudayâ Dârüsselâm kıla ihsan) (ebcetle H. 1258/M. 1842)"
Mehmed Emin Bey: Said Bey'in kardeşidir. H. 1260 tarihli esami defterinde "orta boylu, ak sakallı, altmış altı yaşında, hanedandan" künyesiyle tanıtılmıştır. Nüfus hanesinde ayrıca kölelerinin adları ve H. 1272'de (1856) öldüğü yazılır. 1848'de mahalli meclisin birinci azası idi.
Mehmed Bey: Said Bey'in oğludur. 1864'te Divriği Kale Camii mütevellisidir. (Divriği Paşa mezarlığındaki kitabeli taş, H. 1255 tarihli tevcih beratı, BOA, *İ. M. Vâlâ* 10832, 2990, Divriği Sancağı H. 1260 *Esami Defteri,* Vrk. 1/b, H. 1280 tarihli tecdid beratı, Tâhir Divrik'ten alınan notlar.)

ği'deki "Paşa Mezarlığı"nda, ölümün sonsuz sessizliğindedirler. Gün geçtikçe onların bu son toplu izleri de unutulmakta ve kaybolmaktadır. Bu özel kabristanın dört direk üstüne oturtulmuş kiremit örtülü sayvanı yıkılmış, mezar taşlarının sıralandığı "sofu" (yüksek platform) harap olmuştur. Yirmi kadar mezar taşının yazıları okunmaz vaziyettedir; Köse Paşa'nın somaki taşı ise parçalanmış olarak ayaktadır. Fakat zaman denen acımasız güç Veli Paşa'nın, İmam Bey'in taşlarını tamamen yok etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÖSE PAŞA VE ARDILLARI

1.
MEMLEKET BABASI VEZİR KÖSE MUSTAFA PAŞA

Divriği tarihinin 18. yüzyıl son çeyreğini bir otoritenin doldurduğu görülür. Kasabanın ekonomisi, imarı, gelişmesi hep bu tek adamda düğümlenmiş gibidir. Bu kişi, Osmanlı'nın "Divrikli Vezir Mustafa Paşa"sı, yerli halkın "Köse Paşa"sıdır. Devlet onu bazen yetenekli ve yapıcı görmeyi, bazen bir zorba saymayı yeğlemiştir. Bu çelişik yargıları, Osmanlı politikasının doğal gereği görmelidir. Halk ise Köse Paşa'yı hayırsever, yoksul babası, varını yoğunu memleketinin kalkınmasına harcamış bir ulu kişi saymış ve unutmamıştır.

Yörenin mazlum halkının ona kavuşuncaya dek geçirdiği uzun bir dönem vardır ki, haksızlığın ve yoksulluğun her türlüsü yaşanmıştır. Birkaç kuşak boyunca ezilen bir toplumun elinden tutana sarılması doğaldır. Aslında o ortam ve o toplum, Köse Paşa'yı bu üstün kimliği ile karşımıza çıkarmaktadır.

Köse Mustafa Paşa kimdir? Bir mirmirân, daha sonra eyalet eyalet dolaştırılan, arada azledilen bir taşra veziri... Osmanlı tarihçilerinin ağdalı eserlerinde gerçi bu paşaya da birkaç cümle ayrılmışsa da kimliği ve eylemleri, çağdaşı Mustafa Paşalar'la karıştırılmıştır. Dolayısıyla o şüpheli satırlardan kendisini tanıyabilmek zordur. Oysa arşivler bir yığın belge sunmaktadır. Bunlar, halkın efsaneleştirdiği adamı gerçek bir portreye kavuşturmaya yetecek zenginliktedir. Ancak, karanlıkta kalan uzun bir gençlik dönemi söz konusudur. Çünkü belgeler mirmirân oluşundan sonraki yaşamına ışık tutar. Sadece bir belge, genç Köse Mustafa'nın 24 Ekim 1749'daki bir şikâyetini dile getirir. Sivas valisine sunulan bu arzuhalde, "Ağıl deresi köyünden Deli Mehmed'in 30 kuruş alacağını vermediği" yazılıdır. Sicil kaydına konan şerhe göre ise, "Deli Mehmed, Köse Mustafa'ya bir beygir vererek borcunu ödemiştir." Eğer bu zat, geleceğin Mustafa Paşa'sı ise, söz konusu tarihte en azından 18-20 yaşlarındadır. Bu varsayıma dayanılarak denebilir ki 1730'a doğru doğmuştur.

Bir halk öyküsü ise aşkını ve evlenişini anlatır:

> Köse Mustafa gençliğinde iyi cirit oynarmış. Memiş Paşa'nın kızı Neşov Hanım'ı bir cirit müsabakasında görüp vurulmuş. Ailesine istetmeyi tasarlamış. Annesi oğlunun arzusunu açtığında, baba Osman Ağa çok kızmış, 'Biz kimiz, Memiş Paşalar kim?. Olur mu, verirleri mi?' demiş, ocağın önündeki maşayı öfkeyle fırlatmış. Kadıncağızın dudağı yarılmış. Hadiseyi her nasılsa öğrenen Memiş Paşa, Hacı Osman Ağa'yı sarayına çağırarak kızını oğlu Mustafa'ya vermeyi kendisi teklif etmiş. Birer kâse şerbet içip söz kesmişler. Memiş Paşa, Mustafa'nın parlak geleceğini sezmekteymiş.[1]

Bu söylenti, yanılgı ve yanlışlar nedeniyle önemsenmeyebilir, ama Köse Paşa'nın gençlik yıllarını yukarıdaki tek belgenin ve bu öykünün ışığında değerlendirmekten başka çare yoktur. Onun Memiş Paşa'ya damatlığı bilinmez. Neşov Hanım denilen, Memiş Paşa'nın değil, bizzat Köse Paşa'nın kızıdır ve doğrusu Meşev'dir. Köse Paşa, çok sonraki yıllarda, Memiş Paşa'nın torunu, Bekir Paşa'nın kızı Hümeyra Hanım'la ikinci izdivacını yapmıştır. Oğlu Veli Paşa'nın anası olan ilk karısının adı ve kimliği bilinmemektedir. Ola ki, bu kadın da Memiş Paşalardandı ve adı da Meşev'di... O ölünce, Köse Paşa ikinci evliliğini yine aynı aileden Hümeyra Hanım'la yapmıştı. Rivayetin gerçekle bağdaşan yönü ise, Memiş Paşa zamanında Köse Mustafa'nın gençlik çağında, babası Osman Ağa'nın ise Memiş Paşalar'la aşık atamayacak çapta oluşudur.

Hacı Osman Ağa'nın 1770'lerde öldüğü sanılıyor. Bu hesaba göre, Köse Mustafa ömrünün ilk yarısını, voyvoda ve malikâne mutasarrıfı olan babasının gölgesinde geçirmiştir. 1730-1770 arasındaki bu dönem, Divriği'nin karabasanıdır. Mütegallibenin, ehl-i örfün, eşkıyanın ve aşiretlerin halka kan kusturduğu o yıllar, Köse Mustafa'ya, geleceğe hazırlık fırsatları da vermiştir. İlk gençliğini cirit ve av peşinde geçirdikten sonra, baba mesleğinin inceliklerini öğrenmeye, sindirici ve ezici yöntemleri kavramaya bu sırada yönelmiş olmalıdır. Babası adına on-on beş atlı ile köylere öşür tahsiline gittiği, küçük birliklerin başında kasaba çevresini saran aşiret yaramazlarının ve eşkıyanın tepelenmesinde görev aldığı tahmin edilebilir. Diğer yandan valiler, kendilerine cephe savaşları için buyruklar geldikçe, kapı askerlerini sancaklardan topladıkları milislerle takviye ediyorlardı. Köse Mustafa'nın kendi milisleriyle bu tür seferberliklere de katıldığı olasıdır. Bu basit savaş oyunları, başarabilene kahramanlık ve şöhret kazandıran birer fırsattı. Nitekim 1773 yılında, Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Tuna cephesine çağırdığı sancak birliklerinden birinin başında da "Divriği Voyvodası Hacı Osmanzade Mustafa'nın" bulundu-

---

1 *Divriği Şer'iye Sicili* (12 ZA 1162/24.10.1749); Hüsnü Yüksel, 3.10.1971'de alınan not.

ğu ve üç yüz süvari ile harpte ispat-ı vücut ettiğini görüyoruz.[2] Bu tür görevler genç yeteneklere göze girme olanağı veriyor; kapısı kalabalık büyük paşalar böylelerini maiyetlerine alıyorlardı. Köse Mustafa muhtemelen böyle bir fırsatı değerlendirdi ve bir paşaya kapılandı. Bu tahmine göre, onun kapılanabileceği üç derebeyi-paşa akla geliyor: Çapanzade Ahmed Paşa, Zârelizade Feyzullah Paşa, Canikli Ali Paşa... Divriği yaşlılarına göre, o Ali Paşa'ya kapılanmış ve onun yanında yetişmişti. İleride, kendisine Soğucak başbuğluğunun, Gümüşhane eminliğinin, Trabzon valiliğinin verilmesine bakılınca, rivayete inanmak gerekir. Kaldı ki Köse Paşa ile Canikli Ali Paşa ve oğulları arasında sürüp giden dostluk ve yakınlık belgelerde de ortaya çıkmaktadır.

Belirtilmesi gerekli bir husus, onun gençlik yıllarındaki Divriğili paşalardır: Vezir Memiş Paşa, Mirmirân Osman ve Ebubekir paşalar, Hâmis Paşa, Abdullah, Mehmed ve Nebi paşalar... Köse Mustafa, onların nasıl sivrildiklerini, cürümleri veya başarıları karşılığı uygulanan ceza ve ödülleri izlemiş olmalıdır. İleride, çok kez suçlanan, fakat hiç cezalandırılmayan bir vezir olabilmesindeki hikmeti, bu gözlemine bağlamak mümkündür. O, Osmanlı politikasını, başkalarının yazgılarından gözleyerek kavramış gözüküyor. Yine o, güçlü hanedanlarla kurulacak akrabalıkların önemini de dikkate alarak ikinci evliliğini Bekir Paşa'nın kızı ile yapmış; delişmen oğlu Veli'ye ise, Orta Anadolu derebeyi Cebbarzade Süleyman Bey'in kızı Asiye Hanım'ı almıştır.

Bir Paşanın Doğuşu

Köse Mustafa'ya yükselme yolunu açan ilk fırsat, belgeden yoksunsa da 23 C. evvel 1189'da (21 Temmuz 1775) "Divriği"de oturan mirmirân-ı kiramdan izzetlü Mustafa Paşa'dan" askeri yardım istendiğine göre[3] bu büyük rütbeye 1770'lerde kırk yaşlarında iken ulaşmıştır. Daha önce ise memleketindeki bir otorite boşluğunu, babası Voyvoda Osman Ağa'nın vekili-ardılı olarak voyvoda veya mütesellim sıfatıyla doldurduğu sanılmaktadır. Mirmirânlığa yükselişi, başarısının sonucu olduğu kadar, İstanbul'daki hatırı sayılır Divriğililerin de desteğiyle gerçekleşmiş olabilir. O yıllarda, Ramazanoğlu Mehmed Efendi sarayda, Başbakıkulu Halil Ağa Bâbıâli'de etkin Divriğililerdi.[4] Fakat Köse Mustafa'nın Canikli Ali

---

2 Yuzu Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*, Tokyo, 1976, s. 109. *Mühimme* No 171, s. 369.

3 *Divriği Şer'iye Sicili*, 23 CA 1189/21.7.1775.

4 *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 457 vd. (Burada kısa biyografileri verilen Köse Mustafa Paşa ve adaşlarının hayatları hemen tamamen birbirine karıştırılmıştır. Paşalığa yükselmelerinden önceki hayat dönemleri için de güvenilir bilgi yoktur.)

Paşa kapısında yetiştiği kabul edilirse, başkalarının iltimasına hacet kalmaksızın yükselmiş olması doğaldır.

Yol, yöntem ve fırsat ne olursa olsun, bu voyvoda oğluna ufkun 1770-1775 arasında açıldığı anlaşılıyor. Bu tarihlerden 1782'ye kadar, onun, Divriği'deki ilk derebeyliği söz konusudur. On yıl kadar süren bu dönemde, bir yandan mirmirânlık şanına yaraşır sarayını yaptıracak, öbür yandan, mütesellim, voyvoda ve malikâne mutasarrıfı sıfatıyla Divriği sancağının her işinde mutlak söz sahibi olacaktır. Devlet, bu otoriter mirmirânını bir anarşi denizinin ortasında kaldığı görülen Divriği'nin başında tutmakla akıllılık etmiştir.

Köse Paşa, bu dönem boyunca, geniş bir çevrede şiddet eylemlerine başvurmaktan çekinmemiş gözükmektedir. Sözgelimi, 1776'da "Kemah köylerini basmış, kapı halkına köylünün mal, eşya ve hayvanlarını çapul ettirirken",[5] diğer yandan, "Divriği voyvodalığında ortağı olan Norşunluoğlu Mehmed Ağa ve mütegallibe ile bir olup Kasaba halkından Memiş'i, 'Sen fukaraya enva-ı zulüm eyledin. Kasabayı harap ettiniz!' diyerek tüfekle öldürmüşlerdir. Maktülün beş yüz altını ve gayrimenkullerini gasp etmeyi güden bu zorbalar, firari Ali Paşa'ya (Canikli) dayanmakta ve ondan destek bulmaktadırlar." Bâbıâli, bu şikâyet üzerine, Sivas valisine emir yazıp Divriği'ye mübaşir göndermişse de 1781'de dâvanın henüz görülmediği anlaşılmaktadır. Köse Mustafa Paşa'nın önderlik ettiği bu gasp ve katil olayına, kardeşi "mütegallibeden Mehmed Bey"in de adı karışmıştır. Görülüyor ki, o ve yakınları başlangıçta öteki mütegallibeyle aynı tavır içindedirler. Belgenin ortaya koyduğu bir başka gerçek Köse Paşa ile Canikli Ali Paşa arasındaki ilişki olup, şikâyetçiler 1776'da geçen olayı ancak Ali Paşa'nın Rusya'ya firarından sonra açığa vurabilmişlerdir.[6]

Ali Paşa'nın isyan edip kaçması, Köse Paşa'yı güçlü bir dayanaktan mahrum etmekle kalmamış; yazgının garip cilvesi sonucu, onu takip etmek gibi çetin bir görevle de karşı karşıya bırakmıştır. 1779 Ekim'inde, "Hâlâ Divriği'de ikamet üzere olan mirmirân-ı kiramdan Mustafa Paşa"ya yazılan hükümde, özetle:

> Eski Kırım Seraskeri Hacı Ali Paşa'nın cezalandırılmasına Bozok Mutasarrıfı Cebbarzade Mustafa Bey görevlendirilmiştir. Kendisi, Sivas'tan hareketle Tokat ve Niksar havalisine gidecektir. Sen de Divriği merkezinden ve havalisinden toplayacağın harb ü darbe kaadir piyade ve süvari ile bizzat ya da tâyin edeceğin bir başbuğ ile bir an önce tenkil ordusuna katılacaksın.[7]

---

5 *Sivas Ahkâm,* No 17, s. 335 (C 1200/nisan 1786).

6 *Divriği Şer'iye Sicili* (evasıt L 1194/Ekim 1970).

7 *Sivas Şer'iye Sicili* (11 L 1193/20.10.1779).

denilmektedir. Köse Paşa, sonuçsuz kalan bu harekât sırasında, eski efendisine vefasızlık pahasına, Orta Anadolu'nun mutlak hâkimi Cebbarzade Mir Mustafa ile dostluk kurma fırsatı bulmuştur.

1781'de Mirmirân Mustafa Divriği voyvodasıdır ve bir emirle kendisinden: "Divriği mütegallibesinden Karamahmudzade Osman'ı yola getirip inkâra kalkıştığı üç bin kuruşluk borcunu hak sahibine ödetmesi" istenmişse de bu emrin gereği, Osman'ın zorbalığı yüzünden yerine getirilememiştir.[8]

Aynı yıl onu çetin bir görev beklemektedir: Dersim volkanı yine kabarmıştır. Keban, Kuruçay, Kemah, Gercanis, Çemişkezek, Eğin, Erzincan, Tercan ahalileri devletten yardım beklemektedirler. Keban madenine kömür ve kütük sevkıyatı kesilmiş, köyler yağmalanmış, insanlar öldürülmüştür. Docik, Pirnik ve Ovacık mıntıkalarında oturan Şeyh Hasanlı, Dersimli, Gevanlı aşiretleri tuğyan halindedirler. Yörenin zalim derebeyleri bu korkusuz ve acımasız yığınları çevre halkının üzerine saldırtmaktadırlar. İki ayrı koldan iki ayrı ordunun bölgeyi kuşatması için, iki başbuğ seçilir. Erzurum valisi Muş, Kiğı, Tercan, Kuruçay, Bayburt, Hınıs, Kelkit, Erzincan, Kemah, Gercanis beyleri ve diğerleriyle Dersim'i doğudan sıkıştırırken, ikinci ordu Diyarbekir beylerbeyinin komutasında Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Eğin, Poşadı, Arapgir ve Diyarbekir voyvodalarının getirecekleri askerlerden oluşacak, mirmirânlardan Divrikli Mustafa Paşa da sancağı askeriyle bu orduya katılacaktır. Mustafa Paşa, harekât alanına göre, batıdaki en uzak garnizonu temsil etmektedir. Bu iç savaşta "Divriği'nin sınıf-ı askeriyesi ve harp ricali ile" görevli kılınmasında ise götüreceği askerden çok, eşkıyayı, bölgeyi ve koşulları tanıması etken olmuştur. 1781 Mayıs'ında başlatılan Dersim harekâtının 1782 Mart'ına kadar aynı noktada çakılı kaldığı dikkati çeker. Dersimliler öldürme, ırza geçme, yağma ve tahrip eylemlerini daha bir düşmanca sürdürmektedirler. Yazılan emirler sonuçsuz kalmaktadır. Divriğili Mustafa Paşa'ya da, harekât alanına varıncaya kadar, konaklayacağı yerlerde birer geceden fazla kalmaması öğütlenir. Onun ve bazı öteki yükümlülerin desteğiyle Diyarbekir Beylerbeyi Osman Paşa, 1781-82 kışı boyunca Dersim platosundaki ayaklanmayı neredeyse dize getirmiş, fakat kaçan elebaşılar Harput âyânı Genç Osman'a sığınmışlardır.

Bu iç zafer (!) kıvılcımı Köse Paşa'ya Divriği sınırları dışında ilk yöneticilik yolunu açmış, Dersim'le ilgili görevinin yanı sıra ona "Gümüşhane Maden Eminliği" de verilmiştir. Nisan 1782'de kendisine yazılan emirle,

8 *S.Ahkâm,* No 15, s. 175 (evahır C 1195/Haziran 1781).

"Dersim için, Gümüşhane'den sevk edilecek askerle cephane ve levazımatın acele yerine ulaştırılması" buyrulur.[9]

Köse Paşa'nın Dersim'e, oradan Gümüşhane'ye geçmezden önce, kendi eliyle başına açtığı bir beladan kurtulmak için hayli uğraştığı görülüyor. Bu bir "define" olayıdır. Altın para kıtlığının devleti bunalttığı bir sırada ortaya çıkan olay şudur: "Divriği'de Hinora köyünden Veli Hasan, Tuztaşı mevkiindeki tarlasını sürerken bir define bulur. Mustafa Paşa köylüyü getirtip sorguya çeker. Definenin elli beş adet altın sikkeden ibaret olduğu anlaşılır" ya da Paşa'nın kendisine ayırdığından arta kalan bu kadardır. Çünkü Mustafa Paşa, Allah'ın en saf kulunun yapmayacağını yapmış, elli beş altını da İstanbul'a göndermiştir. Bu, inanılır bir dürüstlük değildir. Ola ki, bu davranışı ile hem devletli efendilerini hoşnut etmek, hem de kulaktan kulağa İstanbul'a ulaştırılacak "büyük define" tevatürünü önlemek istemiştir. Altınlar İstanbul'da uzman sarraflara incelettirilir. "İkinci Konstantin zamanından kaldığı" öğrenildikten sonra, "bu kadar altının bulunduğu yerde daha fazlasının da bulunması gerektiği (!)" yargısına varılarak bir mübaşir görevlendirilip yola çıkarılır. Divriği kadısına, öteki yetkililere ayrı ayrı emirler yazılır. Köse Paşa ise Dersim'e yürürken Kesme köyünde bir süre oyalanarak Hinoralıların tamamını getirterek konuyu bir daha soruşturur.

Bu olay Paşa'nın yaşamı boyunca gündemde kalacak, her gözden düşüşünde, devlet "define maddesi"ni tazeleyip kendisinden büyük paralar almayı düşleyecektir. Ölümünde ise "merhumun büyük definesi" sonuncu kez soruşturulacaktır.[10]

Mustafa Paşa'ya 1782'de Gümüşhane eminliği tevcih edilmekle birlikte, yıllardır sürdürdüğü Divriği voyvodalığının daha bir süre üzerinde bırakıldığı sanılıyor. Ocak 1783 tarihli bir hükümde "Mirmirândan Divriği Voyvodası" diye hitap edilen Mustafa Paşa'dan, İstanbul'a giden Tuğut köylülerinin ahvaline el atması istenmektedir. Tuğutlular kasabadaki murabahacılardan yüz kese akçe borç almışlar, külliyetli murabaha ödedikleri halde daha fazla ödemeleri için adı geçenler tarafından hapse konulmuşlardır.[11]

1783 Mart ayında ise Köse Paşa artık Divriği voyvodası değildir ve yeni voyvodadan, "Melukânlı aşiretinden Haço Kethüda'nın avaneleriyle

---

9 *C.Dahiliye,* No 4596 (gurre CA 1195/26.4.1781); *Mühimme* No 179, s. 83, 154, 186. 197, 224, 226, 231, 239, 242, 243, (10 ayrı hüküm: yıl 1195-96/1781-82).

10 *Mühimme,* No 179, s. 200 (evahit S 1196/Şubat 1782); No 181, s. 228 (evail B 1197/Haziran 1783); No 182, s. 26 (evail S 1198/Aralık 1783).

11 *S.Ahkâm,* No 16, s. 187 (evahir S 1197/Ocak 1783).

Timisi köyüne verdiği zararların önlenmesi" istenmektedir.[12] İleride, Melukânlı eşkıyasının tepelenmesi Mustafa Paşa'ya da yazılacak, önceden olduğu gibi Divriği'nin güvenlik işleriyle ilgilenmesi beklenecektir.

1770-1782 arasındaki voyvodalığı döneminde, otoritesini kökleştirmeye gayret eden Paşa'nın, kasaba ve köylerde epeyce bir araziyi tasarrufuna aldığı, bu arada, ailesi için büyük sorunlar doğuracak olan Hargünî arazisini muhtemelen 1775'te, malikâne suretiyle temlik ettiği anlaşılmaktadır. Bu arazi, Yılanlıdağ, Gürlevik dağı, Karabel dağı, Aşudu ve Karyağan topraklarını içine alır ve Divriği'nin kuzeybatı bölgesini meydana getirir. Burası Üsküdar Atik Valide Sultan evkafından olup, verimsizliği ve gayri meskûn oluşu yüzünden, yılda pek cüz'i bir maktuyu Evkaf Sandığına yatırması koşuluyla Köse Paşa'ya bırakıldığı; Odur, Erşün, Yellice, Dumluca, Paşüncük vb köy ve mezralarda da Paşa tarafından çiftlikler kurulduğu saptanmaktadır.[13]

Madenler Eminliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda, başta altın, gümüş ve bakır olmak üzere, işletilen birçok madenler vardı. İşletmeler, geniş yetkili "Emin"ler eliyle yönetilirdi. Ocakların çalışması için, bağlı yerler halkına kömür, kütük, nakliye ve işçilik yükümlülükleri uygulanırdı. Üretilen saf maden İstanbul'a gönderilirdi. Bu düzen zamanla bozuldu. Maden eminleri yükümlülerden odun kömür yerine bunların bedellerini alıp, "Madende cevher yok... Çıkarılacak olan da harcına yetmez!" diyerek âdet yerini bulsun diye birkaç fırın üretimle birazcık altın, gümüş ve bakır gönderirler, sonra maden ocaklarını kendi çıkarları için çalıştırırlardı. Maden eminlerinin tutumları, mütesellim ve voyvoda olan derebeylerinden farksızdı. Ergani ve Gümüşhane eminleri, 18. yüzyıl ikinci yarısından sonra, genellikle bu işten anlamayan, üretim artışına çaba harcamayan kimselerdi. Bu sebeplerle gelir gün geçtikçe azaldı. 1793 yılında önergeler hazırlandı. Madenlere yeni bir düzen getirilmesi; halkı incitmeyen, üretimi artıran eminler seçilmesi ilkeleri benimsendi. Fakat bu yaklaşım yazıda çizide kaldı.

Köse Paşa'nın maden eminlikleri işte bu bozulma döneminin sonuna rastlar. Verimli bir çalışma ortaya koyduğu halde, devlet, seleflerini hırsız görmeye alıştığı için onu da çalıp çırpmakla suçlayacaktır. Ayrıca onun 1782'de mirmirân rütbesiyle Gümüşhane'ye tâyini, buradaki madene önem verilmesi gereğinden çok, bölge asayişi ile ilgili gözükmektedir. O sırada, hem çevredeki serkeşleri tepeleyecek, hem üretimi artıracak güçlü

12 *S.Ahkâm*, No 16, s. 204 (evahir RA 1197/Şubat 1783).

13 *İ. M. Vâlâ*, No 13418 (21 Z 1270/15.9.1854); *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1268/1852).

bir şahsiyete ihtiyaç duyulmuş ve Köse Paşa seçilmiş; bu seçimi, Erzurum valiliğinden sadrazamlığa getirilen İzzet Mehmed Paşa yapmıştır.

1782-1784 arasında, iki buçuk yıl kadar süren Gümüşhane eminliği döneminde, Köse Mustafa Paşa'ya asayişle ilgili birçok görev verildiği saptanmaktaysa da, onun maden işlerini aksatmayacak uzaklıktaki Kuruçay ve Kemah yörelerinin sorunlarına daha fazla eğilmiş olması enterasındır. Örneğin: " Kuruçay halkından Osman ve öteki haydutlar, yirmi yıldır kazâyı zulme boğmuşlar, halk dağılmıştı. Zorbalığın önü alınmazsa kalanlar da dağılacağı için...", Paşa, Kemah Derebeyi Sağırzade Mir İbrahim'i Kuruçay voyvodalığına getirmiş; ancak, bu daha kötü sonuçlar doğurmuştur. Şehsüvaroğulları çeteler kurup karışıklığı bir kat daha arttırırken Kuruçay beyliği dâvası güden Hacı Bey de ayaklanınca köyler yakılmaya, canlara kıyılmaya, mallar hayvanlar yağmalanmaya başlamıştır. Yazılan fermanlar gereği Köse Paşa birkaç kez Kuruçay'a gitmiş ve her seferinde bir "temizlik" yapmaktan çekinmemiştir. Buna rağmen olaylar yatıştırılamadığı anlaşılıyor. O, 1784 yazında Gümüşhane'deki görevinden ayrılırken İstanbul'a gönderdiği son raporunda, "Kuruçaylı eşkıyanın, Kemah ve Eğin halkına musallat olduğunu" bildirmiştir.

1784'te, Köse Paşa'ya, Sivas Kaymakamı Osman Paşa'ya, Keban Madeni Emini'ne, Rişvan Beyi'ne, öteki yetkililere çıkarılan hükümlerde ise, "Melukânlı aşiretinden Musa Kethüda'nın yedi yüz kadar göçebe ailesi ile kadimi yaylaklarına gitmeyerek Sarıçiçek yaylasına kondukları..." anlatılmakta, bu azılı eşkıyanın tepelenmesinin istendiği görülmektedir. Divriği-Eğin-Arapgir üçgeninde kalan Sarıçiçek'le ilgili bu olayda Paşa'ya görev düşmesi, aşiretleri sindirici ve uzlaştırıcı kişiliğine bağlanabilir. Öte yandan, Gümüşhane Madeninde üretim arttıran, Gümüşhane ve çevresine şadırvan, sulama cetveli, değirmen, çeşme vb birtakım hayratlar tesis eden[14] Paşa'nın bu nedenlerle 1784'te, Keban ve Ergani ocaklarını kapsayan "madenlerin" başına getirildiği; kethüdası ve has adamı Hasan Ağa'ya da Gümüşhane Madeninin bırakıldığı görülmektedir.

Kırım'ın henüz elden çıktığı, Ruslarla savaşmanın göze alınamadığı, Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın birtakım reformları kaçınılmaz bulduğu o günlerde, Köse Paşa'nın Madenler eminliğine getirilmesi tesadüf eseri değildir. Hazine açığını madenlerin verimli çalışması ile kapatmak, çıkabilecek yeni bir savaş için para sağlamak gibi nedenlerle yapıcı eminlere ihti-

14 *Tarih-i Cevdet*, c. V. S. 262; *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1197/1783); *Mühimme*, No 171, s. 568 (yıl 1187/1773); No 176, s. 378 (yıl 1187/1773); No 176, s. 378 (yıl 1194/1780); No 179, s. 279 (evahır C 1196/Haziran 1782); No 181, s. 168 (evasıt R 1197/Nisan 1783); No:182, s. 23 (evail S 1198/Aralık 1783); s. 46 (evahır RA 1198/Şubat 1784), s. 103 (evahır C 1198/5.1784).

yaç duyulmuştur. Nitekim bir halk rivayeti "Rus harbinde Köse Paşa'nın, 'Ben istenen miktarda altını çıkartırım!' dediği için madenlerin başına geçirildiğini, ürettiği altınla savaş masraflarının karşılandığını, hatta arttığını..." anlatır.

Belirtmeli ki, Köse Paşa'dan önceki Madenler emini olan Yeğen Mehmed Ağa da Divriğiliydi. Bu zat da yapıcı bir kişi olup Divriği'de Pireyyüp içme suyu şebekesini tesis etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki devlet, Divriğililerin madenlerdeki çalışmalarından memnundur. Fakat iki yıl süren bu görevinde de Köse Paşa'nın yine madencilikten çok, şekavet ve aşiret olayları ile uğraşmak zorunda kaldığı anlaşılıyor:

1784 yazında, Rişvan aşireti eşkıyası Alacahan yakınlarında Bağdat kadısı ile yanındakileri soymuş, kadıyı ve adamlarını tüfenk kurşunlarıyla öldürmüşlerdi. Suçluların yakalanması ona ve Sivas valisine yazıldı. Malatya dolaylarına baskınlar düzenleyen, aralarında bir müderrisle bir hafızın da bulunduğu altı kişiyi idam eden aşiret eşkıyasının tepelenmesi de Mustafa Paşa'ya yazılmıştı. 1785 yazında, çeteler daha büyük soygunlara kalkıştılar. Alacahan'da İzmir kervanı vuruldu. "Rişvan perakendesinden olup Maden'e bağlı Akçadağ'da oturan Melukânlı Hacı Musul ve cemaati halkından soyulan kervana karşılık yüklü bir tazminatın alınması" da Köse Paşa'ya havale edildi. Bu tür işler, sık sık madenden ayrılıp eşkıya peşine düşmesine yâ da kethüdalarını, bölükbaşılarını yollamasına neden oluyordu. Diğer yandan Paşa, Keban'daki "Emin Sarayı"nda oturmaktan, asayişle uğraşmaktan çok, maden çalışmaları ile ilgilenmekteydi. Onun zamanında, Keban madenleri esaslı ıslahata sahne oldu. "Mağara" denilen galeriler genişletildi; cevherin eritildiği kalhaneler yenilendi. Altın, gümüş ve bakır üretimi arttı. Çevreden, özellikle Divriği'den getirtilen işsizlere ocaklarda iş verildi. (Bütün bu faaliyetler Köse Paşa'ya Keban'da unutulmazlık kazandırmıştır.)

Köse Paşa'nın beş on yıl madenlerin başında tutulması öncelikle devletin yararına idi. Fakat devlet, kişisel çıkarların bir aracı haline getirilmiş olduğundan 1786'da, Koca Yusuf Paşa sadrazam olunca, Köse Paşa Madenler eminliğinden, kethüdası Hasan Ağa da Gümüşhane'den uzaklaştırıldılar. Onları bu mevkilere getiren sadrazamın Türk asıllı olmasına karşılık, uzaklaştıranın Gürcü oluşu düşündürücüdür. Osmanlı tarihinde Türk ve devşirme (yabancı asıllı) paşalar arasındaki gizli mücadele, Köse Paşa'nın azlinde de etken olmuştur denebilir. Madenler eminliğinde ardılı olan Yusuf Ağa, 1786'dan 1793'e kadar kapıcıbaşı pâyesiyle, daha sonra da vezirlikle bu görevi sürdürecektir. III. Selim'e dört yıl da sadrazamlık yapacak olan bu zat, Koca Yusuf Paşa gibi Gürcüdür. Şu halde Köse Paşa, başarısızlığı sebebiyle değil, yerini Gürcü sadrazamın bir yakınına bırak-

mak için Keban'dan atılmış, bununla da yetinilmeyerek ağır bir zimmetle suçlanmıştır. Azil gerekçesi, "üretmekle yükümlü bulunduğu bakırın bedelini ve gümüş hazinesini zamanında ödememek"tir! 1786'nın ilk aylarında Keban'dan ayrılan Paşa'nın mirmirânlığına ilişilmeyerek memleketinde oturmasına izin verilmiştir.[15]

10 Eylül 1786'da kendisine yazılan hükümde, özetle:

> Darphaneye gerçek borcundan şimdiye dek ödediğin meblağdan arta kalanını ödeyebilmen için, madenlerdeki bakayanın tahsiline izin istemiştin. Tahsil edilecek bakaya ve mevcut bakır stokunun satılması konusunda, Maliye'den iki emir yazıldı. Ayrıca, Kapıcıbaşı Mir Tayfur ile kâtiplerinden Hüseyin, borcunu 40 günde ödeyeceğini taahhüt etmişlerdir. Eğer süresinde ödenmezse senin ve bu kişilerin cezalandırılacağınız kesindir. Ödemediğin takdirde tuğ ve sancağının alınmasıyla yetinilmeyerek hakkında ceza uygulanacağını bilmelisin

denilmektedir. Bu, devletçe ilk uyarılışı ve tehdit edilişidir.

Bir buyruldu ise borç miktarını açıklamaktadır. Sadaret'ten Başmuhasebe'ye yazılan ve Başmuhasebe'ce borç müfredatı derkenar edilen bu belgede:

Ödenmesi gereken toplam borç (Keban ve Ergani'den)	593.424	kuruş
Ödediği altın ve gümüş bedeli	104.453	"
Nakden ödediği	179.011	
Halefi Yusuf Ağa'nın kabul ettiği	53.659	
Toplam	337.123	
Ödenmesi istenen bakiye borç	202.301	
Gümüşhane'den olan borcu	69.448	
Toplam	271.749	
Gümüşhane Emini Hasan Ağa'nın borcu	40.057	
Genel borç toplamı	311.806	kuruştur

Bu tablo, Paşa'nın madenlere ilişkin yükümlüğünün yüzde 65'ini ödediğini gösteriyor. Hesap kâğıdının derkenarında, "Keban'da on bin batman ham bakır bıraktığı, ayrıca tahsili gerekli bakır bedelleri bulunduğu, ham bakır satıldıktan sonra bedelinin borçtan düşüleceği" yazılıdır. O yıllarda bir batman bakır kırk kuruştur. On bin batman bakır dört yüz bin kuruş etmektedir. Köse Paşa, veresiye sattığı bakırların bedelini toplayamasa dahi, bıraktığı stokla üç yüz on bir bin kuruşluk borcunu ödeyebilecek durumdadır. Devletin düştüğü yanılgı, üretim artışını, borcun öden-

15 Şevki Baykal, 21.12.1977'de alınan not; *Mühimme*, No 176, s. 254 (yıl 1194/1780); No 179, s. 280 (yıl 1196/1782); No 180, s. 109 (evasıt Ş 1198/Temmuz 17849), s. 157 (evail L 1198/Ağustos 1784); No 183, s. 83 (evasıt Ş 1199/Haziran 1785), s. 141, 169, 198 (evahır ZA 1199/Ekim 1785-evasıt S 1200/Aralık 1785).

mesi sebeplerini araştırmayarak salt para sızdırmak ve adam suçlamak için başarılı bir elemanı karalamasıdır. Haklılığını bilen Paşa bu borcu hiçbir zaman ödemeyecek, ama devlet nazarında mimlenmişler arasında yer almaktan da kurtulamayacaktır. Beş yıl önce "bir defînenin üstünc yattığı"na inananlar, şimdi de "mirîden şu kadar akçeyi zimmetine geçirdi!" diyeceklerdir. Öteden beri "zulümkâr" tanınması da bunlara eklenince her fırsatta, kolaylıkla töhmet altında tutulabilecek, sicili bozuk bir paşa daha kazanılmış olmaktadır.[16]

Halep Mutasarrıflığı

1787 yılı mart ayında, Köse Paşa'ya Halep mutasarrıflığının ihsan edilmesi, doğrudan doğruya yukarıdaki borç hikâyesinin bir sonucu olarak görünüyor. Divriği'de mansıpsız oturduğu bir yıl içinde beş kuruş göndermeyen Paşa'ya, eyalet yöneticiliği verilerek tez zamanda borcunu ödemesi öğütlenecekti. Oysa Halep sürekli ihtilal içindeydi ve buraya giden yöneticinin paraca dökünmesi, kuvvetçe yıpranması kaçınılmazdı. Çıkarılan fermanda: "Halep'i zapt ü rabta alması, halkın güvenliğini sağlaması, toplanmayan vergileri toplaması.." isteniyordu.

Her şeye rağmen, bu yeni görev geçmişteki başarısının bir ödülü sayılabilirdi. Ayrıca, hemşehrileri için bu tâyin başka bir anlam taşımaktaydı: Halep, Divriği kapalı dünyasının uzanabildiği en büyük şark pazarı durumundaydı. Kasabadaki Halep tüccarları Ortadoğu'nun bu kozmopolit şehrine gidip geliyorlardı. Fakat Köse Paşa'nın Halep mutasarrıflığı uzun bir yolculuğa değmeyecek kadar kısa sürdü. Haziran ortalarında ulaşabildiği eyalet merkezinde kendisini bekleyen mübaşirlerin getirdiği emirler vardı: Bir yandan, "Halep gibi geliri fazla bir mansıba, üç yüz bin kuruşluk borcunu ödemesini kolaylaştırmak için tâyin edildiği" hatırlatılıyor, öbür yandan, bu görevine ek olarak "Soğucak başbuğluğu verildiği bildirilerek kapısı halkını böyle önemli bir sefer için mükemmel hale getirmesi" emrediliyordu. Gönderilen emirlerde hem "Halep'in sana ihsan edilmesi ve uhdende bırakılması, Darphane'ye olan borcunu ödemene bağlıdır. Hakkındaki teveccühün devamı için gayret göster.." deniliyor, hem de "Soğucak başbuğluğu gibi son derece önemli bir din ve devlet hizmetinin dirayet ve liyakatine bırakıldığı.." müjdeleniyordu!.

Bir yıllık görevsizlik süresi ardından Halep'e vali olan ve buna göre kadrolarını oluşturan Paşa'nın, daha elini bir işe atamadan ülkenin güneyinden en kuzeydeki sınır boyuna, daha kalabalık bir kadro ile hareket

16 *Mühimme,* No 183, s. 373 (evasıt ZA 1200/Eylül 1786); *H. Hümayûn* No 748, (28 Ş 1201/16.6.1787).

zorlanması, borcu için de sıkıştırılması doğal ki başarısını değil, başarısızlığını amaçlayanların işiydi. Buna karşılık Mustafa Paşa üst üste yazılar göndererek içine düştüğü sıkıntıları anlatmayı, hiç olmazsa Soğuca başbuğluğunu öne sürerek ödünler koparmayı denedi. 1787'de Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya şunları yazdığı saptanıyor:

> Soğucak havalisindeki işlerin benim gidişimi beklediğini, gecikmenin sakıncalar doğuracağını, oyalanmadan gidersem vezirlik rütbesi ile şereflendirileceğimi, bu bakımdan mükemmel kapı halkım ve dairemle hareket edip Sinop'a ulaştığımda haber vermemi anlatan emirnâmenizi aldım. Padişahımın teveccühüne duacıyım. Her zaman için devletin emrine ve iznine göre harekete hazırım. Ancak, ben bundan önce içinde bulunduğum mağduriyet ve perişanlığı arz etmiştim. Darphane'ye ve devlete olan hesabımın kesinlikle kapatılması ve iş bu sene vezirlik verilerek Soğucak başbuğluğundan bağışlanmamı, bunun yerine Halep, Rakka ya da Diyarbekir eyaletlerinden hangisi uygun görülürse, eyalet emval-i bakayasının tahsili, bölgedeki eşkıyanın temizlenmesi, yoksul halkın haydut zulmünden kurtarılması, Müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin yolcuların esenliği ve güvenliği için elimden geleni yapacağımı; şayet Soğucak başbuğluğunda ısrar edilecek olursa, bu takdirde, daha önce de arz ettiğim gibi, Darphane'ce çıkarılan zimmetten bağışlanmamı, böylece yeni görevime gidebilmem için bana bir kolaylık sağlanmasını arz ederim.

"Halep Mutasarrıfı Mirmirân Mustafa" sıfatıyla bu mektubu imzalayan Köse Paşa'ya çok geçmeden vezirlik ve Halep valiliği verilecek, borcu askıya alınacak, ama Soğucak başbuğluğuna gitmesi ısrarla istenecektir. Zamanın değerini kavrayan sadrazam, bu "ceri ve becerikli adamı" bir an önce Kafkas dağlarının kuzey eteklerine aşırmak emelindedir. Yüklenen sorumluluk verilen ödünden kat kat ağır olduğu için, Köse Paşa vezirlik menşurunu sevinerek değil, üzülerek koynuna sokan Osmanlı vezirlerindendir.[17]

Vezirlik Verilmesi

Köse Paşa gibi derebeylikten sivrilen vezirlere "taşra veziri" denilirdi. Yükselişlerinde rüşvetin yanı sıra, büyük derebeyi hanedanlarına mensubiyet de rol oynardı. Ancak Köse Paşa, mirmirânlığı belki, ama vezirliği bu yollardan kazanmadı. O, bir panik havası içinde kendisine umut bağlandığı için, yetenek ve kusurları irdelenmeden "insan ihsanın kuludur" düşüncesiyle vezirliğe yükseltilenlerdendi. *Tarih-i Cevdet*'te bu konu şöyle anlatılıyor:

> Koca Yusuf Paşa sadrazam olduktan sonra sefer belirtileri arttı. Kırım'ın yeni-

17 *H. Hümayûn,* No 748 (28 Ş 1201/16.6.1787 Derkenarı); No 2057 (19 Ş 1201/7.6.1787); No 1202 (yıl 1202/1787).

den alınması arzu ediliyordu. Bunun çaresi vezirler meclisinde görüşüldü. Kuban'ın beri geçesindeki bunca Çerkez, Abaza vb kabileler Kırım'ın kurtarılması için yeterliydi. Ancak bunlar başıbozuk durumdaydılar. Hem bunları düzene sokmak, hem de on beş bin kadar Türk askerinin komutanlığı için, zapt ü rabta muktedir birinin ol canibe başbuğ nasp ve irsâli düşünüldü. Madenler eski emini Mirmirân Divrikli Köse Mustafa Paşa zimmetine miriden çok miktarda para geçirmek ve halka zulümde bulunmakla birlikte, bu komutanlığa münasip bulundu. Halep mutasarrıflığı verildikten sonra, Soğucak ve havalisi başbuğluğuna tâyin edilerek suçu bağışlandı. Borcunu ödedikten sonra, mükemmel kapısı halkıyla Soğucak canibine geçmesi yazıldı. Kısa bir zaman geçince Rusya seferi söz konusu oldu. Bunun üzerine vezirlik ve arkasından Trabzon eyaleti tevcih edildi.

1787 yılının haziran ayında bu gelişme olurken, Osmanlı devleti bütün cephelerde bir ateşkes dönemindeydi. Dolayısıyla devletin anlı şanlı vezirleri, mirmirânları mansıplarında veya sınır boylarındaydılar. Onlardan bir seçim yapılmayarak Köse Paşa'da ısrar edilmesi, onun olağanüstü kişiliğine değil, sivil ve askeri kadroların yetersizliğine bağlanabilir. 1768 sarsıntısından beri mahreç (taşra) vezirliği bol keseden hünkâr silahdarlarına, mirahor ve bostancıbaşılara, vezir kethüdalarına, kapıcıbaşılara, mahalli hanedan mensuplarına, savaşlarda yiğitlik gösteren delibaşlara dağıtılmış; vezir adaylarında "celadet, şecaat, fenn-i fürüst, silahşörlük" dışında hiçbir şey aranmaz olmuştu. Vezirlerin çoğu ümmiydi. Bunlara "Kapı kethüdaları" tâyin ediliyordu. Vezirlik ve valilik koparabilmek için, başta sadrazama, devlet ricaline apaçık rüşvetler (câize) sunulması gelenekleşmişti. Türedi vezirler, verdiklerinin kat kat fazlasını halktan soymayı gözetmekteydiler. Devlet, zulümlerini hafifletmek için, bunları bir eyaletten ötekine dolaştırıyor; bu uygulama ağır yol masraflarına patladığından vezirler gittikleri yerleri daha çok kasıp kavuruyorlardı. Çünkü her biri geniş bir kadroyu donatmak ve beslemek zorundaydı. *Netayicü'l Vukuat*'ta orta halli bir vezir dairesinin kadrosu şu sayılarla veriliyor:

Kethüda, divan efendisi, mektupçu, kâtip, imam, harem kethüdası	8 kişi
İçağalar (24 gedikli) ile bunların zabiti olan silahdarağası	25 kişi
Selamağası, kapıcılar kethüdası (teşrifatçılar)	2 kişi
Hazinedar, mühürdar, divittar, kaftanağası, çuhadarağası, içoğlan, başçavuşu, çamaşırağası	7 kişi
Vekilharç, anahtarağası, sancaktar, tuğcubaşı, tütüncübaşı, ibriktarağa, kilercibaşı, macunağası, makramacıbaşı, sofracıbaşı, mirahor, seccadecibaşı, peşkirağası, kahvecibaşı ve herbirinin 3'er yamağı	64 kişi
Kavas, tatar, mehterhane takımı, seyis, akkâm, meşaleci, ahçı, saraydar gibi görevliler (kavaslar 4-6, tatarlar 40-50,	

mehterhane 9'ar davulcu, zurnacı, borucu, dümbelekçi, 3 tuğcu 1 tuğcubaşı vs)	150 kişi
Gedikli içağalarının üçer-beşer zobileri, koğuş uşakları, seyisleri	80 kişi
Tüfekçibaşı ve tüfekçiler (piyade)	150 kişi
Delibaşı ve deliler (süvari)	300 kişi
Toplam	786 kişi

Bunların maaşları, masrafları vezire aitti. Seferde daire ve kapı halkının masrafı daha da artardı. Bir yabancı gözlemci, "Bâbıâli, kıtaların beslenmesini ve diğer şartları düşünmeksizin paşalara düşman üstüne yürüme emri verir" diyor.

Vezir Köse Paşa, genel çizgileriyle belirtilen bu ölçekte bir kapı halkı oluşturacağı gibi, bir de bu daireyi Halep'ten Soğucak'a kadar götürmekle yükümlüydü. Eski dönemlerde, vezirlere haslar bağışlanarak yüksek gelir kolaylıkları sağlanırken, zamanla bu sistem yerine, valilere barışta "imdadiye-yi hazireye", savaş zamanlarında da "imdadiye-yi seferiye" adları altında ve eyalet ileri gelenlerinden kurulu bir heyetçe kararlaştırılan şer'î maaşlar bağlanması âdet olmuş; ancak, Köse Paşa'nın vezir olduğu yıllarda bu da yozlaşmıştı. Vezirler, "malikânelik veçhiyle" kendilerine bırakılan hazine mukataalarının gelirleri ile, bu da yetmezse, daireleri için gerekli zahire ve-

saireyi halktan alınan vergilere eklentiler yaparak temin ederlerdi. Maktu vergiler, hediyeler de gelirlerini bir ölçüde artırırdı. Buna karşılık, her yılki genel tevcihlerde, vezirlerin sadrazama ve öteki yetkililere rüşvetler sunmaları kaçınılmaz bir kuraldı. Ayrıca vezirlerin yaşayışları ve konakları, padişah sarayının küçük bir örneği olmak durumundaydı. Örneğin:

> Her vezir altın düğmeli, sırma şeritli kadife kaftan, kışın samur kürk giymek zorundaydı. Saraydaki hazinedarbaşı, silahtar, çuhadar padişahın günlük yaşayışında ne tür görevler yapmaktaysalar, vezirler için de benzerleri geçerliydi. Silahdar vezirin yanında durur, selamağası ve kapıcılar kethüdası teşrifatçılığını yapardı. Kavaslar kavis taşıyarak paşaların yanında yaver gibi yürürlerdi. Mehterhane günde iki nöbet (ikindi ve yatsı) çalardı.

Köse Paşa, tutumlu ve sadelikten hoşlanan yaratılışı ile, akıl almaz masraflar pahasına sürdürülen bu seremonileri herhalde kuralların elverdiği en alt sınırda tuttu. Ama yine de epeyce bir masrafla yeni bir kapı düzenledi ve 1787 yazında Soğucak'a kalabalık bir kadro ile yöneldi. Bu gidiş gönülsüzdü. Dolayısıyla ne kendisine, ne de devlete dişe dokunur bir yarar sağlayacaktı.[18]

18 *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 266 vd; c. I, s.98; *Netayic'ül Vukuat*, c. III, s. 91 vd; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 437; M. Turhan Tan, "Macun Hakkası", *Yedigün Mecmuası*, No 43, 1934.

Kuban Boylarında Bir Paşa

Kırım elden çıkınca, Osmanlı devleti Kuban ırmağının beri geçesindeki Çerkezistan'la ilgilenme gereğini duydu. Kuban, Rusya ile doğal bir sınır haline gelmişti. Bu bölgede tutunabilmek için Çerkezleri güçlendirmek, yeni savunma hatları kurmak, fırsat doğunca Kırım'ı tekrar almak düşünülüyordu. Bu amaçla 1871'de Soğucak muhafızı tâyin edilen Ferah Ali Paşa birkaç yılda çok şey başardı. Anapa kalesini inşa etti. Çerkezleri uygarlaşma yoluna koydu. Fakat bu uğurda varını yoğunu gözden çıkarmış, "yamalı esvapla" kalmıştı! Ancak o bölgede görevlendirilecek herkesin bu paşa gibi özverili olması, her şeyini Çerkezlere hediye diye dağıtması düşünülemezdi. Kaldı ki, onca özveriden sonra bile, İstanbul'daki devletliler, "Ferah Ali Paşa kabileleri itaat altına aldı. Yüz bin askere sahip oldu. Şimdi de altın ve gümüş madenleri bulmuş. Umulur ki, namına akçe darbedip istiklal sevdasına düşer. Hakkından gelmek nice olur?.." diyecek kadar nankördüler.

Ferah Ali Paşa'dan sonra, Çerkezistan ve Gürcistan'daki denge Osmanlılar aleyhine bozulmaya başladı. On bin kişilik bir Rus ordusu Gürcistan'a girdi. Çeçenlerden Şeyh Mansur, gerilla savaşları vererek geçici bir direniş kurdu. Osmanlı birlikleri ise Çerkez ve Kabartayları yanlarına alıp Rusları yalnız bırakmayı amaçlamaktaydılar. Bundan umutlanan Çerkezler, Zan oğlu Mehmed Giray'ı bir heyetle İstanbul'a gönderip devletin hizmetine gireceklerini bildirdiler. Heyet 1787 sonbaharında verilen sözlere kanıp döndü. Çerkezler kuvvetli bir komutan ve bir miktar asker istiyorlardı. İşte, Köse Paşa bu iş için gösterilen tek adaydı.[19]

1787 yazını sefer hazırlıkları ile geçiren Paşa, Halep dönüşü uğradığı Divriği'den Ağustos başında ayrıldı. Sivas üzerinden Sinop yolunu tuttu. Kapısı halkıyla Sinop'a varması, donanmadan gemi gönderilmesi epeyce bir zaman gerektirdi. Ancak kasım ayı ortalarında Soğucak'a ulaşabildi. Aynı günlerde, Halep valiliğinden alınıp Trabzon valiliğine atandı. Soğucak'a varır varmaz, kendisini bekleyen birçok insan buldu: Mübaşir Süleyman Ağa, Zanoğlu Mehmed Bey, kabile reisleri, Anapa muhafızı ve başkaları. En önemli sorunsa, bu geniş bölgede düzeni kurmak, kabileler arası çatışmaları durdurmak ve bir askeri varlık oluşturmak idi.[20]

Mübaşir Süleyman Ağa, Köse Paşa ile kabileleri uzlaştırmak için gönderilmişti. Bunun başarılması, bölge halkının ilkel inanç ve geleneklerinden uzaklaştırılmasına bağlıydı. Fakat Köse Paşa'ya bu fırsat verilmedi...

---

19 *Tarih-i Cevdet*, c. III, s. 278 vd.; c. IV, s. 480 vd.

20 *Sivas Şer'iye Sicili* (21 L 1201/3.8.1787); *Tarih-i Cevdet*, c. III. s. 278 vd; *Mühimme*, No 184, s. 146 (evail L 1201/ Temmuz 1787).

Daha o Soğucak'a varmadan, Osmanlı yönetimi Eylül 1787'de Şahbaz Giray'ı Kuban hanı ilan etti. Şahbaz Giray, Köse Paşa ile birlikte Taman üzerinden Kırım'a geçecekti. Oysa bunun gerçekleşmesi, her şey bir yana, ilkbaharın beklenmesini gerektiriyordu. Kabartay'daki kabilelerin de savaş için düzene sokulması şarttı. Neyin niçin yapıldığı hesaplanmadan, bir iki girişimde bulunulması kararlaştırıldı. Daha Köse Paşa gelmeden, Saadet Giray da Kuban başbuğu tâyin edilmiş ve hemen hücuma geçmesi istenmişti. Bölgede bir de Anapa Muhafızı İpeklizade Mustafa Paşa vardı. Bu deneyimli komutan, Şahbaz ve Saadet Giray'ların görevlerini sakıncalı bulmaktaydı. Çünkü bu hanlar kabileler arasında eski geleneklerin, yani başıbozuk vurgunculuğun yeniden başlamasına öncülük edeceklerdi. Bu nedenle, bölgedeki kuvvetlerin Saadet Giray emrine verilmesini içeren Bâbıâli emrini gizli tuttu. Köse Paşa gelince de durumu ona anlattı. Bölge halkı akıncılık sevdasıyla yerlerinden ayrıldıklarında Anapa çevresi boşalacaktı. Bu ise, Rus ordusunu Anapa'ya davet etmekti.[21]

Uzun bir yolculuktan sonra Soğucak'a varan Köse Mustafa Paşa'nın, umulanın çok altında getirebildiği birkaç yüz kişilik (!) askeri, *Tarih-i Cevdet*'teki açıklamaya bakılırsa daha ilk günden kötü izlenimler bırakmaya başladı:

> Bu tarihe gelinceye dek kimse kapısına kilit vaz'etmeyüp mandal ile setr ve emniyet ederlerdi. Bu asker geldiği gün derun-u kal'ada sarik peyda oldu. Herkes kapılarını istihkâm ile setre mübaderet eyledi.

Anlaşılıyor ki, Köse Paşa, kapısı halkına ve toplayabildiği gönüllülere Soğucak ve havalisinin zenginliğinden bahsetmiş, onları ganimet ve talanla umutlandırmıştı. Oysa bölgede çalınıp çırpılacak bir şey yoktu. Tersine, yerli halkın ve gelen askerin büyük sorunu kıtlık, yokluktu... Yiyecek maddeleri kabilelerden yalvar yakar temin edilebiliyordu. Yeni birlikler nüfusu daha da artırdığından sıkıntı büsbütün kendini göstermişti. Beş yüz askerle Anapa'ya gelen Giresunlu Halidzade, günlük tâyinatla askerini idare edemedi. Bu gönüllüler aç ve sefil oldular. Geri dönebilmek için elbiselerini ve silahlarını satarak çıplak kaldılar. Kış koşulları sıkıntıyı daha da ağırlaştırıyordu. Bu durum Köse Paşa'nın da masrafa batmasına ve askerini başında tutabilmek için varını yoğunu tüketmesine yol açmıştır.[22]

Öte yandan, devletin tutarsız politikası yüzünden otorite kurulabilmesi de zordu. Aynı yörede, Kuban (veya ismen Kırım) Hanı Şahbaz Giray, Kuban Başbuğu Saadet Giray, beylerin yönetimindeki aşiret kuvvetleri,

---

21 *Tarih-i Cevdet*, c. III. s. 278vd; *Mühimme*, No 184, s. 62, 135 (yıl 1201/1786-7).

22 *Tarih-i Cevdet*, c. III. s. 280 vd.

Anapa Muhafızı İpeklizade Mustafa Paşa sorumlu gözüküyordu. Kimin hangi komutanın ya da hanın emrinde olduğu meçhuldü. Köse Paşa, yeteneğine ve yetkisine rağmen, bölgeye en son gelen ve en yabancı olandı. Dolayısıyla başarı kazanması zordu. Soğucak ve Anapa'nın durumunu İpeklizade ile görüştüler. Eğer düşman saldırırsa, ağır kış koşullarında dayanabilmenin olanaksızlığı sonucuna vardılar. Cephane ve levazım tedariki için derhal bir gemi ile Haşim Efendi'yi İstanbul'a yolladılar. Top, mühimmat, yiyecek, elbise ve malzeme istediler. Haşim Efendi'nin İstanbul'a gidebilmesi, ilgililere durumu anlatması uzun zaman aldı. O sırada, batıda asıl büyük Rus savaşı başlamış, bütün ağırlıklar o tarafa sevk edilmişti. Haşim Efendi, bugün yarın oyalamasıyla İstanbul'da aylarca bekletildi. Kuban boylarındaki durumun ise aylara değil, günlere dayanamayacak kertede oluşuna aldıran yoktu. Bir süre sonra, Zan oğlu Mehmed Giray da İstanbul'a gitti. Çünkü Ruslar on beş bin kişilik bir kuvvetle saldırıya geçmişler, asker azlığı ve soğuk yüzünden karşı saldırıda bulunulamamıştı. Mehmed Giray, Sadrazam ve Serdar-i Ekrem Koca Yusuf Paşa'yı Sofya'da buldu. Anadolu Sol kol Sürücüsü Canikli Battal Hüseyin Paşa'nın toplayacağı askerle o tarafa gitmesi için emir çıkarttı. Bu emri alıp Canik'e gittiyse de Battal Paşa'nın hışmına uğradı. Bu ünlü derebeyi paşa kuzeydoğudaki maceraya karışmak niyetinde değildi. Eli boş vaziyette Köse Mustafa Paşa'nın yanına dönen Mehmed Bey, hiç olmazsa onun ve askerlerinin moralini yüksek tutabilmek amacıyla, "Battal Paşa çok sayıda askerle gelecek!" diye yalan söyledi. Bir yandan da devam eden Rus saldırılarına karşı kabilelerini direnişe geçirmek için Köse Paşa'nın emriyle propagandaya çıktı. Battal Paşa'nın Kabartay'a geleceğini, biraz daha dayanmalarını öğütledi. O aralık Anapa'yı kuşatan Rus birlikleri de püskürtüldü. Ruslar kabileleri hileyle kendi saflarına çekmeye koyuldular. Köse Paşa çevre ahvalini henüz kavrayamadığından, çoğu zaman isabetli karar veremiyordu. Bir keresinde huzuruna giren bir Çerkez, "Moskof askeri Hatukay kabilesini bastı!" deyince "Moskoflunun bu veçhile gelmesi, kabilelerin daveti ile olmuştur" ithamında bulundu ve kabilelere güvenemediğini açığa vurdu. Mehmed Giray lafa karışıp, "Devletli Paşa Hazretleri, Moskoflu kabilelerin daveti ile gelseydi, ilkin kabileleri basıp zararlarına yol açmazdı... Birkaç yüz askerle Hatukay kabilesine yardımda bulunmalısınız. Düşmanı şimdi sindirmezsek ileride Anapa üzerine gelecektir." diyerek Paşa'yı ikna etti. O da, İpeklizade kumandasında bir miktar askeri kabilenin yardımına gönderdi. Ruslar bir daha püskürtüldü. Bu başarı üzerine Köse Paşa gayrete gelerek çeteler örgütledi. Kuban ırmağını geçen bu çeteler Acu kalesine kadar ilerlediler. Rastladıkları Rus birliklerini dağıtarak epeyce başarı kazandılar.[23]

23 *Tarih-i Cevdet*, c. IV, s. 483.

Olumsuzluklara karşın, bir buçuk yıl kaldığı Soğucak ve Anapa'da Ferah Ali Paşa'dan sonra en başarılı komutan olan Köse Paşa, bu süre boyunca kendisine yardım eli uzatmayan İstanbul'un tüm emirlerini yerine getirmeye çalıştı. Örneğin, asi Bahadır Giray'ı yakalattı. Bu amaçla ilkin Bahadır Giray'a adam gönderip durumu incelikle anlattı. Bir sonuç alamayınca bu ünlü Kırım asilzadesini yakalatıp İstanbul'a gönderdi.[24] Bölgede, başına buyruk birçok görevli vardı. Bunların disiplinsizliğini önlemek için tedbirler aldı. Mart 1788'de kendisine yazılan hükümde, "maiyetinde olan Soğucak Muhafızı Mustafa Paşa ile tüm askerler ve kabile beyleri, özellikle Kuban Hanı Mengli Sultan'la gereken işbirliğini yapacaksın" denilmekte ve asıl yetkinin kendisinde olduğu belirtilmekteydi. Aynı hükümle, Trabzon eyaleti üzerinden alınarak Tırhala sancağı tevcih ediliyordu. Bu, o güne kadarki başarısının ödüllendirilmesiydi. Çünkü Tırhala sancağının geliri daha fazlaydı ve Köse Paşa burayı seçeceği bir müteselliml yönetecekti. Hatt-ı hümayûnda "Sen vezirlerim arasında sadakatkâr, hamiyet-şiar ve memur olduğun başbuğluk umurunun tediyesinde bezl-i iktidarsın" denilmekteydi. Diğer yandan 1788 ilkbaharında birtakım askeri girişimlerde daha bulunan Köse Paşa'nın, maiyetindekilere söz geçiremediğini ise Mart 1788 tarihli hüküm ima etmektedir:

> Sen ki vezirsin. Hudud-u Memalik-i Mahrusama başbuğ ve muhafiz nasbından ve maiyyetine asker tâyininden maksud, bulunduğun yerin iyi korunmasıdır. Maiyetindekilerin görevlerini yapmaları şarttır. Oysa, mirmirân Mustafa Paşa ve diğerlerini Acu ve Kabartay'a tâyin ettiğinde, bunların "Soğucak muhafazasına memuruz" diyerek gitmediklerini yazıyorsun. Adı geçenler buyruldun gereği görevlendirdiğin yere mutlaka gideceklerdir.

Haziran ayında, Soğucak Muhafızı İpeklizade Mustafa Paşa'ya gönderilen emirde ise "Soğucak'ta oturmayarak Anapa'da oturduğunun öğrenildiği, mutlaka Soğucak'a giderek kalenin muhafaza işleriyle uğraşması" uyarısında bulunulduğu görülmektedir. Bu emrin bir sureti de "Soğucak ve havalisi seraskeri Vezir Mustafa Paşa'ya, Soğucak muhafızını kaleye göndermesi için" yazılmıştır.[25]

Bu güç şartlar altında, Köse Paşa'nın Ruslara karşı bir iki başarı elde etmesi, bu arada Acu kalesini -ki, Kerç boğazını kontrole elverişli bir tutunma noktasıdır- Ruslardan alması önemli sonuçlardır. Acu'nun zaptını hemen İstanbul'a bildirmiş, saraya sunulan telhiste özetle şunlar yazılmıştır:

---

24 *Mühimme*, No 184, s. 146, 216 (2 hüküm: evail L 1201/Temmuz 1787-evahir S 1202/Aralık 1787).

25 *Mühimme*, No 185, s. 25, 45, 166, 170 (4 hüküm: CA-N 1202/Mart-Haziran 1788).

Mustafa Paşa'nın gelen yazısı, Moskofludan yakalayıp gönderdiği dil (sorguya çekilen tutsak) ve Soğucak Bina Emini Abdullah Ağa'nın bir adamı bu tarafa ulaştı. Paşa'nın yazısına göre yakalanan dil, Acu kalesinin vaziyetini ve ahvalini bir bir anlatmış. Paşa da içinde az sayıda asker bulunan kaleyi bir hücumla zaptetmiştir. Kaledeki on toptan dördü büyük, altısı küçük olup bunlar Anapa'ya gönderilmiş, büyükleri Acu'da bırakılmıştır. Dil, kıtlık ve veba yüzünden kaledeki on üç bin Moskof askerinden çoğunun öldüğünü anlatmıştır. Ordunun bir gün geç hareket etmesini ise, 'Doğan kuyruklu yıldızın hayırlı bir sonucu olduğuna' yorumlayan Mustafa Paşa daha bir çok fetihlerin müyesser olacağına inanmaktadır![26]

Köse Paşa'nın başbuğluğu, Mart 1788'de Soğucak seraskerliğine Canikli Battal Paşa'nın tâyini ile resmen sona erer. Ancak Battal Paşa, o kadar uzun bir süre ayak sürümüştür ki, bu durum Köse Paşa'nın Soğucak'ta daha bir yıl kalmasını gerektirmiştir. Bu arada, Temmuz 1788'de, Tırhala sancağı üzerinden alınıp ilk kez Rakka valiliğine atanmış; ancak "Soğucak muhafazasında olduğundan, eyaletinin emrad-ı seferiyesinin toplanıp Paşa'nın memuruna teslim edilmesi" öngörülmüştür. Köse Paşa'ya sık sık yazılan hükümlerde hem Rakka valiliği tevcihi tekrarlanmaktadır, hem Soğucak'tan ayrılmaması öğütlenmektedir. Gerçekten büyük sıkıntılara katlanarak ve gelip gelmeyeceği meçhul yarı asi Battal Paşa'nın yolunu gözleyerek Soğucak'ta geçirdiği koca bir yıl, onun devlete bağlılığının kanıtı sayılmak gerekirken *Tarih-i Cevdet*'te bu özverisinden asla söz edilmez:

Köse Paşa Anapa'da ikameti tehlikeli görüp ve öteden beri yakıp yıkıp şunun bunun malını ahz ile kesb-i yesar ve iktidar etmeğe meluf olub Çerkezistan'da ise alacak bir şey olmadığı gibi, daima hediyeler vererek kabilelerin gönlünü kazanmaya çaba göstermek gerektiğinden burada yakayı sıyırmak esbabına teşebbüs etmiştir!

Battal Paşa'nın bölgeye gelmesi 1789 Mart ayına kadar uzadığından, Mustafa Paşa'nın bölge ve sınır işleriyle aralıksız uğraştığı görülüyor. 1788 yaz aylarını güvenlik işleriyle ve Ruslara karşı hazırlıkları hızlandırarak geçirmiştir. Buna karşılık, hükümet ondan esirgediklerini, Soğucak'a bin rica ve minnetle sevk edilmeye çalışılan Battal Paşa'ya bol keseden vermeye hazır görünmektedir. Nitekim daha o yola çıkmadan, Köse Paşa'ya 25 bin kuruş yollanarak geldiğinde Battal Paşa'ya teslim etmesi buyurulmuş, bu vesile ile bir kez daha "işleri aksatmaması, gayretle çalışması..." öğütlenmiştir. Bir başka emirde ise:

---

26 *H. Hümayûn*, No 1047 (yıl 1202/1788).

Battal Paşa Soğucak'a vardığında, senin oradan ayrılıp Ordu-yu Hümayûn'a süratle ulaşman evvelce yazılmıştı. Ancak şimdiye dek Battal Paşa'nın ulaştığı haberi gelmedi. Bundan böyle ise kışın şiddeti yüzünden gecikeceği meydandadır. Soğucak kalesi gibi önemli bir yerin böyle bir zamanda gece gündüz takviyesi ve muhafazası gerektiğinden senin bir süre daha bu görevi bütün icaplarıyla yürütmen din ve devlet borcudur.

denildiği görülmektedir.

Nihayet 1789 Şubat'ında Soğucak ve Anapa Seraskeri Battal Paşa'nın Sohum'a ulaştığı haberi İstanbul'a bildirilince, Mustafa Paşa'ya ivedi bir emir daha yazılır:

Battal Paşa'nın şu ana kadar Soğucak'a varmış olması muhtemeldir. O taraf ahvalini kendisine anlatıp dairenle Soğucak'dan ayrılacaksın. Uygun bir mahalde kapı halkını yeniden düzenledikten, askerini çoğalttıktan sonra, bir an önce sadrazam maiyetine (Batı cephesine) gideceksin.

Bu sonuncu ferman, Paşa'nın İstanbul'dan dönen kethüdası Hasan Ağa ile elden yollanmıştır. Devlet, bir buçuk yıl içinde Köse Paşa'yı Keban'dan alıp Halep'e, oradan Soğucak'a, buradan da Tuna cephesine yolladığının farkında bile değildir.[27]

Bu gelişmeler olurken, Paşa'nın Kapı Kethüdası Hasan Ağa da uzunca bir zaman kaldığı İstanbul'da, efendisine Madenler eminliğini, kendisine de Gümüşhane eminliğini yeniden koparmaya, ayrıca ikide bir öne sürülen eski borçları sildirmeye uğraşmış, bu arada Köse Paşa adına Bâbıâli'ye bir takrir sunmuştur:

Soğucak ve Anapa kaleleri sınır boyunda ve Karadeniz kıyısındadır. Bu kıyılardan tertip edilen ve gelen asker, devletçe gönderilecek mühimmat ve levazımat Serasker Battal Paşa'nın işini kolaylaştıracaktır.

Bana gelince, böyle vakitlerde din ve devlet uğruna her türlü gayretin gösterilmesi farzdır. Bu sebepten burada durup oturmamın bir faydası yoktur. Şu sıra, mevsim gereği düşmanın bir saldırısı da mümkün değildir. Şimdiye dek üzerime düşeni yaptım. Tiflis havalisinde zafer kazanıldı. Buradan ayrılmama bir engel bulunmamaktadır. Halen Keban ve Ergani madenlerinin kazâları halkından olup savaş eri vasfı taşımayan bir iki bin işbilir asker maiyetimdedir. Yoksulları eşkıya zulmünden korumak, havaliyi güvenliğe kavuşturmak, Darphane'ye gereken altın ve gümüşü zamanında teslim etmek şartıyla Erzurum eyaletinin ve Madenler eminliğinin bana tevcihini istiyorum. Deniz mevsimi beklenilmeyip, serasker gelesiye, İpeklizade Mustafa Paşa'nın Anapa'ya, Serdivânegân Yusuf Ağa'nın da mirmirânlık rütbesiyle Soğucak kalesine muhafiz tâyin edilmeleri halinde buradan ayrılmam mümkündür.

---

27 *Mühimme*, No 187, s. 153 (evail L 1202/Temmuz / 1788), no 185, s. 210, 203 (evasıt L 1202/Temmuz 1788); No 189, s. 33, 35, 59 (3 hüküm: CA 1203/Şubat 1789).

Kethüda Hasan Ağa, bu takririn altına koyduğu derkenarda:

> Mustafa Paşa, yukarıda beyan ettiği göreve tercihan ve eğer orduda beğenilir hizmetler yapması isteniyorsa, uhdesindeki Rakka'ya ilhaken Madenler eminliğini ve ayrıca Anadolu sürücülüğünü de kabul edeceğini bildirmiştir. Bu takdirde, dört bin seçkin kapı halkı ile zamanında görev yerinde bulunacağını benim takririme bırakmıştır.

demektedir. Bu belgede önemli gerçekler vardır:

Köse Paşa, *Tarih-i Cevdet*'te belirtildiği gibi, Anapa'ya birkaç yüz kişi ile değil, birkaç bin kişiyle gitmiştir. Soğucak'taki bir buçuk yıl boyunca bu kalabalığın her türlü tâyinatını ve ihtiyacını, servetini ve ödeneklerini tüketerek karşılamıştır. Battal Paşa'nın daha da gecikeceğini hesaplayıp bölgeden ayrılmak için önerdiği koşullar doğrudur, ama devletçe dikkate alınmamıştır.

Paşa'nın yeniden Madenler eminliğine talip olması enteresandır. Şayet bu görev zarardan başka bir sonuç vermemişse, tekrar istekli olmasının, bu uğurda Anadolu sürücülüğünü de göze almasının bir anlamı yoktur. Şu halde, madenleri verimli çalıştırmış, kazanmış ve devlete de kazandırmıştır. Ama sadrazam, madenlerin başına yerleştirdiği soydaşı Yusuf Ağa'yı elbette buradan uzaklaştırmayacaktır. Buna karşılık, Köse Paşa "Madenler eminliğini" elde etmek emeliyle ağzından çıkardığı "sürücülük" gibi belalı bir görevden yakasını sıyıramayacak, devlet onun "Eğer Madenleri verirseniz, sürücülüğü de yüklenirim" önerisini, "İster Madenleri verin, ister sürücü nasbedin" anlamış gözükerek ısrarcı olacaktır. Paşa'nın Madenlere talip oluşunu yalnızca maiyetindeki madenkeşlerin çokluğuna bağlamak da doğru değildir. O, ikinci yazısında bir başka gerekçe ileri sürer:

> Gümüşhane ve Keban madencilerinde benim ve kethüdamın iki yüz yirmi bin kuruşluk gerçek alacağımız vardır. Bu defterli ve senetlidir. Madenler başkalarının üzerindeyken bu alacakların toplanması mümkün değildir. Devlet ise bizden alacak istiyor. Her ikimize türlü yönden haksızlık edildiği açıktır. Alacaklarımız yeni eminlere devirle üzerlerine sermaye yazılmalı, bizim borcumuz silinmelidir. Şayet alacakların devri zor görülüyorsa, Keban Madeninde nümuneli cevher bulunduğu duyulduğundan mutat câizeleri (rüşvetler) ödenmek, bölge halkı gözetilmek, o havaliyi eşkıyadan temizlemek kaydıyla ayrıca Rumeli ya da Kars cihetlerindeki Sefer-i Hümayûnlarda görevlendirilmek; dahası, Keban Maden emininin bir senede hazineye teslim ettiği gümüş hazinesine üç bin okka, Gümüşhane emininkine altı yüz okka gümüş eklenerek iş bitiminde tamamen Darphane'ye ödenmek şartıyla 1203 (M. 1788) senesinden itibaren Madenlerin bana ihalesini talep ediyorum.

Paşa'nın oldukça ağır yükümlülükler öne sürmesi devlet için kaçırıl-

mayacak fırsattır. Kimsenin göze alamayacağı bu koşullar ilkin Darphane'de incelenir. Kapı Kethüdası Hasan Ağa da İstanbul'daki önemli kişilerin gönüllerini hoşnut etmekten geri kalmaz. Ne var ki, Darphane nâzırı, Rikâb-ı Hümayûn'a yazdığı takrirde, Mustafa Paşa'nın adını ve önerisini anmaksızın, yalnızca kethüdası Hasan Ağa'yı Gümüşhane eminliği için aday gösterir! Böylece Darphane'nin en yetkili kişisi, bir devlet alacağının ödenmesi için önerilen çareyi duymazlıktan gelmiş ve işleme koymamıştır. Hatta saraya sunulan takrire padişahın bizzat yazdığı "Hasan Ağa'ya verildikte hem deyni tamam etmiş olur ve hem Darphane'den akçe çıkmaz. Suhulet tarikiyle böyle hüsn-i nizam verile..." Hatt-ı hümayûnu bile göz ardı edilmiştir. Neticede Hasan Ağa, kırk bin kuruşluk önceki borcu üzerine sermaye yazılmak, on beş bin kuruşluk ek sermaye ve harçlık verilmek koşuluyla, Gümüşhane eminliğine atanarak Soğucak'a dönmüşse de efendisine hiçbir avantaj sağlayamamıştır. Elindeki fermanın derkenarında "Kapı kethüdan Kapıcıbaşı ve Gümüşhane Emini Hasan Ağa'ya, kapısını tanzim için on beş bin kuruş verildiği..." yazılmıştır.

Köse Paşa borçlarını tasfiye etmek uğruna bir süre daha çırpınacaktır. Sözgelimi, maden alanlarında bıraktığı on üç bin dört yüz yirmi okka bakırı İstanbul'a sevk edebilmek için ferman çıkarttırıp Espiye limanına taşıtır. Fakat Karadeniz'deki güvensizlik sebebiyle bu cevherin nakli gerçekleşmez ve limanda muhafazaya alınır.[28]

Sonuç olarak, 1787 yılının son aylarında umutsuz ve isteksiz Soğucak'a gelen Paşa 1789 yazında buradan eli boş, askeri bitkin ayrıldı. Bu iki yıla yakın sürede, Soğucak başbuğluğunun yanı sıra, Kasım 1787-Mart 1788 arasında dört ay Trabzon valisi, mart-temmuz arasında dört ay Tırhala mütasarrıfı idi. Temmuz 1788'den başlayarak Rakka eyaleti tevcih edilmişti. Bu ilk Rakka valiliğinin ne kadar sürdüğü kesin bilinmiyor. Şubat 1789'da ikinci kez Rakka valiliğine tâyin edilmişse de bir hafta sonra bu eyalet tekrar Timur Paşa'ya verilmiştir. Ocak 1789-Mart 1790 tarihleri arasında yazılan emirlerde kendisinden yalnızca "Soğucak Başbuğu" olarak söz edilmektedir.

Yerine getirilen Battal Paşa'nın 1789 yılı baharında Faş'a (Poti) ulaştığı, fakat bir süre de burada oyalandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Köse Paşa görevini ancak temmuz ayında devredip Trabzon'a geçmiştir. Bu uzun oyalanma döneminde I. Abdülhamid ölmüş (7 Nisan 1789); III. Selim tahta çıkmış, haziran ayında Koca Yusuf Paşa azledilerek Kethüda Hasan Paşa Sadaret'e getirilmiştir.

---

28 *H. Hümayûn*, No 1100, No 398, No 848 (yıl 1202/1787-88); *Mühimme*, No 189, s. 60 (evahır CA 1203/Şubat 1789).

Babası Canikli Ali Paşa ile birkaç kez bu bölgeye geldiği halde korkaklığını silemeyen ve bunu yazılarında da açıklayan Battal Paşa, Anapa'da iken Ruslarla bir iki muharebe yapacak; Kuban'ın öte yakasındaki askerleri Anapa kalesinde toplamayı başardıktan sonra isyan edecektir. Babasının eski kethüdası Sarı Abdullah Paşa ile olan düşmanlığı yüzünden isyana sapan Battal Paşa Rusya'ya savuşacak, Soğucak seraskerliği rakibi Abdullah Paşa'ya bırakılacaktır... Bütün bu çekişmelerin, kıt görüşlülüklerin, bencilliklerin faturası kısa zamanda devlete çıkacak ve Anapa Ruslara terk edilecektir.[29]

Rakka Valiliği ve Anadolu Sürücülüğü

Vezir Köse Mustafa Paşa 28 Temmuz 1789'da Trabzon'a döndüğünde umutluydu. Devletin iki yıl serhatta kalmış bir paşasını kayırması, bir saltanat borcu olmalıydı. İstanbul'a bir yazı gönderdi. "Battal Paşa'ya görevini devreder etmez gemiler kiralayıp dairesi ve yakınları ile Trabzon'a geldiğini, burada hayvan temin etmek, dairesini düzenlemek ve öteki noksanlarını gidermek için bir süre kalacağını" bildirdi. Gelen cevapta, Padişah III. Selim'in ağzından: "Battal Paşa gelince ilişiğini kesip sadrazam ve serdar-ı ekrem maiyetine gidecektin. Amcam merhum Abdülhamid Han'ın fermanı ile bu husus sana yazılmıştı. Daireni tanzim işini bir an önce bitirerek hemen orduya erişmeğe gayret et. Senden iyi hizmetler bekliyorum" deniyordu.[30]

O sırada, Avusturya ve Rusya'ya karşı açılan savaşlar olanca hızıyla sürmekteydi. Cepheye yeni kuvvetler celbine çalışılıyor, o panik havasında hiçbir sağduyu sahibi göreve çağrılanların ne durumda olduklarını veya ne getirebileceklerini düşünemiyordu. Köse Paşa'nın meramını anlatamayacağı bir bozgun ve yılgınlık ortamıydı. Bu nedenle de 1789 Nisan'ından 1790 Şubat'ına kadar mansıpsız kaldı ve Divriği'de oturdu. (Bu on ay zarfındaki Rakka Valisi ve Sürücü Timur Paşa'nın[31] sürücülük işini savsakladığından azledilmesi, yerine Köse Paşa'nın atanması, daha sonra "ekid ve şedid" emirler yazılarak orduya gelmesinin uyarılması vb gelişmeler aşağıda açıklanacaktır.)[32]

Varını yoğunu Kuban boylarında tüketen Paşa'yı Divriğililer bir gâzi ve muzaffer kumandan olarak karşılamışlar; delikanlılar, günlerce sarayı-

---

29 *Topkapı*, E-6990 (tarihsiz); *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 102.

30 *Mühimme*, No 189, s. 169 (evail B 1204/Mart 1790).

31 Bu Timur Paşa, Milli Timur'dan (Paşa) ayrı bir şahsiyettir. 1790'da ölmüştür.

32 *Mühimme*, No 189, s. 169 (evail B 1204/Mart 1790), s. 66, 33, 59 (RA R 1203/Ocak-Şubat 1789); No 188, s. 26 (Ca 1203/Nisan 1789), *Sicill-i Osmanî*, c. II, s. 60.

nın önünde cirit oynamışlar; kasaba halkı akın akın saraya dolup boşalmış; "Din-i İslam ümmet-i Muhammed aşkına Moskof kâfirine galebe çalan" Paşa'nın mübarek elleri öpülmüştü. Kemah'ın, Kuruçay'ın, Darende'nin, Gürün'ün beyleri, âyânları, ihtiyarları da ziyaretine gelmişler; mehterhane sarayın taş zeminli sahanlığında, bazen kale yamacında ikindi ve yatsı nöbetleri çalmaya başlamıştı.

Bu coşkulu hava sürerken, devlet büyük bir seferberlik ilan etti. Anadolu eyalet ve livalarındaki vezirleri, mirmirânları Rumeli'ye çağırdı. O kışı Divriği'de geçiren Mustafa Paşa'ya da Rakka eyaleti ve Anadolu sürücülüğü verildi. Hemen Rakka'ya hareket eden Paşa türlü bahanelerle sürücülük görevini savsaklamayı yeğledi. Kış sonunda eyalet merkezi Urfa'ya vardı. Bu üçüncü Rakka valiliği idi. Ancak ilk ikisi, seferde olduğu için fiilen gerçekleşmemişti. Atalarının Urfa dolaylarındaki Beydili boyundan oluşu sebebiyle bu eyalete özel bir yakınlığı söz konusuydu. Güvenliği sağlamak, eyaleti düzene koymak, konargöçerlerin yerleşimlerini nizama bağlamak ve özellikle Urfa çevresini haraca kesen Milli Timur'dan şehri ve yolları kurtarmak için karakullukçu, deli ve tüfenkçi bölüklerini kalabalıklaştırdı. Ama ondan beklenen bu değildi. Köse Mustafa Paşa'dan, Rakka'yı inleten eşkıyanın tepelenmesi işini bir başka valiye havale ederek, Anadolu askerini sürüp cepheye getirmesi isteniyordu:

> Anadolu'dan sefere görevli süvari ve piyade bütün askerlerin nevruzdan önce Rumeli yakasına geçip orduya katılmaları, şu sıra en elzem işlerdendir. Askerlerin vaktinde yerlerinden çıkartılıp toplanma mahallerine ulaştırılmaları, vüzera-yı izamımın kavi'yül-iktidar ve dirayet-şiarlarından birisinin sürücü nasbına bağlı görülmüştür. Sen ki vezirlerim arasında sadakatkâr ve dirayet-şiar ve bu makule hıdamat-ı aliyyemin tediyesine sahib-i liyakat ve iktidar olmanla Anadolu sürücülüğü bilhassa sana verilmiştir.

Köse Paşa, İstanbul'dan gelen mübaşirin de yardımıyla, Anadolu askerlerinin alaybeyleri bayrakları altında toplanmalarını sağlayacak; kendisi de asıl orduya ulaşıncaya dek tüm bu birliklerin komutanı olarak defterler çıkartacak; yorucu oyalayıcı tüm işleri nevruza kadar tamamlayıp on binlerce askeri Rumeli'ye geçirecekti. Anadolu sürücülüğünden, Milli Timur'u gerekçe göstererek bağışlanmasını istedi ise de şu tekidi aldı:

> Hâlâ Rakka valisi olup Anadolu'dan sefer-i hümayûnuma tevaif-i askeriyeyi sürerek isâle memur olan vezirim Mustafa Paşa iclâlehuya hüküm ki:
>
> Milli Timur'un tecavüzünü, seferle görevlendirilenlerin de yerlerinden hareket etmeyeceklerini bildirip sürücülükten affını orduya yazmıştın. Bu tutumun senden beklenen sadakat ve görev anlayışına uymamaktadır. Kaldı ki, Milli Timur'un ortadan kaldırılması işi Bağdat-Basra ve Şehrizor valisi Süleyman Pa-

şa'ya verilmiştir. Süleyman Paşa kısa zamanda şakinin hakkından gelecektir. Anadolu askerlerinin gönüllü harekete geçmeyecekleri esasen bilindiğinden, sırf bunları korkutmak maksadıyla sürücü seçilmiş bulunuyorsun. Özürün geçersizdir. Görevini savsaklamadan yerine getirmelisin.

Bu yazışmaların olduğu günlerde, Batı cephesindeki savaşlar kış sebebiyle gerçi yavaşlamıştı ama, taraflar yaz mevsimi için yığınak yapmaya çalışmaktaydılar. Bir taşra veziri olan Köse Paşa'nın bilgisi ve görgüsü, devleti dağılmanın eşiğine götüren 1788-1791 savaşlarını kavramasına elvermeyecek denli kıttı. Eşkıya takiplerinin, aşiret olaylarının, kasaba zorbalarını tepelemenin, nihayet Kuban boylarındaki basit savaşların deneyiminden geçebilmişti. Dolayısıyla sürücü olarak "gönülsüz Anadolu askerlerini" korkutabilmesi, öncelikle kendisinin batıdaki büyük tehlikeyi kavramasına bağlıydı. Gerçi, bunu kavrasa da sonuç değişmeyecekti. Çünkü o karışık ortamda sürülüp götürülecek savaş eri bulabilmek, hiçbir paşanın üstesinden gelebileceği bir iş değildi. Nisan ayında, sürücülük görevi bir daha hatırlatıldıktan sonra mayısta yazılan yeni emirde:

> Bundan akdem meyane-i emsâlinden bil-intihab senin Anadolu sürücülüğüne nasbın; mükemmel kapın halkıyla bir gün evvel Rakka'dan ayrılıp bütün Anadolu askerini topladıktan sonra ve bir asker geriye kalmayacak şekilde hepsini sürüp Rumeli'ye geçmen ve hıdamat-ı cihat ve gazâda kıyam ve karar eylemen içindi. Şimdiye dek kendin dahi kapı halkınla Boğazlardan birine ulaşmış olmalıydın. Bu, herkesten çok senin borcundu. Henüz harekete geçmediğin öğrenilmiştir. Vakit geçirme düşüncesinde olduğun, sürücülük için para talep etmenden anlaşılıyor..

denilmekteydi. Bu fermana III. Selim "elbette hareket edeceksin. Sonra sen bilürsün!" diye tehdit yollu bir hat çekmişti. Bu öfke dolu hatt-ı hümayûn da Paşa'yı etkilemedi. Temmuzda hâlâ Urfa'daydı ve eyalet işleriyle uğraşıyordu. Mübaşir aracılığı ile son bir kez daha uyarıldı. "Aksi halde pişmanlık duyman fayda vermeyecek" denildi. Art arda yazılan emirlerle Mustafa Paşa'nın asker sürücülüğü, Bağdat valisi ile Diyarbekir müteselliminin de şaki Timur'u tenkil etmeleri tekrarlandı. Köse Paşa inatla sürücülüğe yanaşmadı. Altı aya yakın oyalandı, devleti oyaladı. Bunun doğuracağı sonuçlara omuz silkti. Çünkü o tipik bir Anadolu insanıydı. İnanmadığı için sürücülüğe yanaşmıyordu. Bir seferden henüz yakasını kurtarmıştı. Ola ki devletin başka bir cepheye çağırmasına, buna karşılık hiçbir olanak tanımamasına tepki gösteriyordu.[33]

---

33 *Mühimme*, No 188, s. 128 (evahır CA 1204/Şubat 1790), s. 120, 141, 239 (Şaban-Zilkade 1204/ Nisan-Temmuz 1790); *M. Mektum*, No 1, s. 15 (evasıt ZA 1204/ Ağustos 1790).

1790 Ağustos'unda "devlet sabrı"nın taştığı anlaşılıyor. Sadaret kaymakamının takririnde, Köse Paşa'nın tutumu, gelen yazılardan özetlenerek padişaha sunuldu:

> Sultanım, Rakka valisi ve Anadolu sürücüsü Mustafa Paşa'yı orduya katılması için tahrikle yükümlü mübaşir Hâfidizade Ahmed Bey, her ne kadar elindeki emr-i âli gereği kendisini sefere katmaya çalışmışsa da Paşa'nın bir türlü oralı olmadığını, bu işten bağışlanacağını umduğunu yazıyor. İvedi emrini de saklayıp işleme koydurmamış, arzlar, mahzarlar göndererek Ramazan ayı başına kadar (15 Mayıs) Rakka'da vakit geçirmiştir. Daha sonra, düzen ve güvenliği bahanesi ile Birecik kasabasına gitmiş, burayı kuşatmakla meşgulken Timur'un kasabaya yaklaştığını haber alıp oradan ayrılmış. Dönüşünde kırk altı baş katırı zayi olmuş. Antep ovasına, oradan da Maraş'a geçerek orada ikamet etmiştir. O aralık, kendisine yeni bir ivedi emri yazılmış olup, mübaşir bu emrin bir suretini Urfa'dan kendisine yollamıştır. Paşa buna cevaben Ahmed Bey'e yazısında, 'Maraş Mutasarrıfı Zülkadirzade Ömer Paşa ile Şevval'in 15'inde (1 Temmuz) Ayıntab'ın düzeni için harekete geçtiklerini, herhangi bir sebeple yanına gelmemesini, Besni'de oturmasını' bildirmiştir. Anadolu sürücülüğü ise Köse Mustafa Paşa'nın uhdesinde olduğundan, bütün görevliler kendisinin hareketini beklemektedirler.

III. Selim bu telhise şu hattı çekmiş:

> Kaymakam Paşa! Bunun tuğlarını ref', mâlini miriyeye (zaptedip) kendüyü kalebend etdiresiz. Turunçoğlu Süleyman Paşa'ya gidecek Keskin Hüseyin hazır gidiyor. Bunun dahi tuğlarını alıp kalebend eylesin![34]

Cephelerden gelen bozgun haberlerinin etkisindeki padişahı haklı saymamak, hatta Köse Paşa'yı idam ettirmemesini onun hoşgörüsüne vermemek imkânsızdır. Bu hatt-ı hümayûnun gerektirdiği işlemler hemen başlatılmıştır. Ağustosun ilk günlerinde, birbiri ardınca emirler çıkartıldığı, mübaşirler[35] tâyin edildiği izlenir. Darendeli Hâfidizade Ahmed Bey'in,

---

34 *H. Hümayûn*, No 16025 (yıl 1207/1792-93).

35 Yeri gelmişken, devlet emirlerinin infazcıları olan; kıymetli ipeklilerden, kürklerden değerli elbiseleri, bir tavus kuyruğunu andırır ihtişamlı külâhları ve centilmenlikleriyle gittikleri her yerde hayranlık havası estiren mübaşirlere ilişkin şu kısa bilgiyi verelim:
"Padişahın olağanüstü emirlerini ifâ ediyorlar. Levazım toplamak, askerleri cepheye sevk etmek, bir paşanın başını kestirmek veya onu görevinde tebcil etmek, ya da musluk akıtır gibi onun zenginliğinden devlet için bir şeyler sızdırmak... Bazen gittikleri vilayete, tebdil-i kıyafet girerler. Ya da başka bir iş için gitmiş gibi davranırlar. Bir an önce, ellerindeki fermanı şehir kadısına tescil ettirmeye çalışırlar. Paşalar ise, gelen mübaşirleri divanla ve kadı ile görüşmelerine fırsat bırakmadan elde etmeye, taşıdıkları gizli emirlerin kayda geçirilmesini önlemeye çalışırlar." (*The Military Costume of Turkey*, Resim IV, Londra, 1818).

Paşa'nın yanındaki para, mücevher, gizli öteberi ile eşya ve hayvan olarak her nesi varsa tümüne el koymakla; ikinci mübaşir Dergâh-ı âli gediklilerinden Numan'ın, Paşa'yı Rodos'a sürgüne götürmekle; Hassa silahşörlarından Keskin Hüseyin'in de Paşa'nın vezirlik belirtilerini almak, mal varlığını devlet adına müsadere etmekle görevlendirildikleri görülmektedir.

Ahmed Bey'e yazılan emirde şöyle denilmiştir:

> Eski Rakka valisi ve Anadolu sürücüsü Mustafa Paşa'nın, Anadolu askerlerini şimdiye dek orduya ulaştırmaması büyük suçtur. Bu iş boynunun borcu iken, asılsız özürlerle yerinden kıpırdamadı. Buyruklara kulak asmadı. İşi ağırdan alması yüzünden mürettep asker geriye kaldı. Bu vahim durumun tek sorumlusu kendisidir. Bu sebeple tuğlarının ref'i, mallarının zaptı kararlaştırılmıştır. Kendisi de Rodos'a sürgün edilecektir.

Mübaşir Numan'a, ilgililere ve Rodos naibine yazılan ikinci hükümde de suçlamalar tekrarlandıktan sonra, "Köse Paşa kendisini affettirmek için telaşa düşmüş, bütün bütün kusur işlemiştir. Mübaşirle işbirliği edip Rodos'a götürülmesine titizlik göstereceksiniz" denilmiş; naibe "geldiğinde uygun bir yere yerleştirip durumu mübaşirle ilâm edeceksin" talimatı verilmiş; bir başka emir daha yazılarak Rodos'a varıncaya dek yol üzerindeki kazâların kadılarına, naiplerine, şehir kethüdalarına, zabitlerine, "mübaşir Numan'ın Rodos'a ulaştıracağı Mustafa Paşa, hanginizin kazâsından geçerse, bir geceden fazla olmamak üzere uygun bir yere kondurup oyalamayacaksınız" uyarısında bulunulmuştur.

İstanbul'da Keskin Hüseyin'e elden verilen, ayrıca Divriği kadısı, şehir kethüdası ile iş-erlerine hitap eden hüküm de özetle şuydu:

> Paşa'nın Divriği'deki para, mücevher, mal, eşya, hayvan, emlâk... nesi varsa bir zerre bırakmadan devlet adına müsadere edecek, mühürlü defteriyle İstanbul'a göndereceksiniz. Kendisinin büyük servet sahibi olarak şöhret yaptığı ve servetinin Divriği'de bulunduğu malûmunuz olsun. Gizlide ya da başkasının elinde hiçbir şeyinin kalmamasına çalışacaksınız.

Zapt edilecek servetin güvenlikli şekilde İstanbul'a ulaştırılması için de "Divriği'den İstanbul'a kadar yol üzerindeki ilgililere" ayrı bir ferman çıkarılmıştır. Buna göre, Keskin Hüseyin'in yanına silahlı cebelüler katılacak, "büyük servet" geceleri özenle muhafazaya alınacaktı. Gerektiğinde müdahale etmeleri ve Paşa'nın güçlük çıkarmasını önlemeleri için de Madenler Emini el-Hac Yusuf ile Sivas mütesellimine hükümler yazılmıştı. Açıkçası devlet, bu seferlik Köse Paşa'nın canına değil, servetine göz dikmişti.[36]

---

36 *M. Mektum,* No 1, s. 26 (2 hüküm: evahır zA 1204/Ağustos 1790), s. 25,27 (3 hüküm: aynı tarihli); *Mühimme,* No 192, s. 260 (aynı tarihli).

Köse Mustafa Paşa, 1790 Şubat-Ağustos ayları arasında fiilen yedi ay valilik yaptığı Rakka'dan, azlini ve sürgüne gideceğini öğrenerek ayrıldı. Daha önce kendisini sürücülüğe yönlendirmekle yükümlü olan Ahmed Bey kararı tebliğ etti. Paşa önceden tanıdığı bu mübaşir nezdinde kişisel ağırlığını kullanarak vakit kazanmaya çalıştı. Urfa ile ilişiğini kesip memleketindeki varlığını kurtarmak için acele Divriği'ye döndü. Böylece mübaşir Numan'ın, kendisini tutuklayıp Rodos'a götürme girişiminden önce, önemli bir fırsat kazanmış oluyordu.

Devletlilerin umduğunun aksine, Köse Paşa'nın taşınır cinsten değil, taşınmaz varlığı söz konusu idi. Onun dünyası tarım ve bayındırlıktı. Çağdaşı vezirlerle kıyaslanamayacak bir sadelikte yaşıyor, basit giyiniyor, pahalı ve değerli eşyaya heves duymuyor, buna karşılık köprüler, yollar, cetveller, hamamlar, değirmenler, çiftlikler kuruyor; ektiriyor biçtiriyordu. Bu bakımdan, İstanbul'un umduğu büyük servet, gülünç bir hayal olarak kalmaya mahkûmdu. Bununla birlikte, Paşa daha Divriği'ye varmadan, sarayında ve kasabada bir mizanseni kusursuz uygulattı. İlkin halkın arasına, "Salmacılar geliyormuş.. Yeni vergiler konacakmış.. Bundan kurtulmak için, herkes varını yoğunu saklamalı.. Yoksul, aç açık gözükmeli.." haberini yaydırdı. Bir yandan da "sarayındaki halılar, kilimler, değerli eşyalar toplandı. Odalara, sofalara eski keçeler, kilim parçaları, çul palaz serildi" Paşa ile gelen mübaşirin önüne bulgur çorbası konuldu. Bir başka mizansen gereği o akşam bir kısım halk, sopalarla taşlarla konağın avlusunu doldurdular. "Paşa açız!.. Sen ne buldunsa bize de ver!" diyerek bağırdılar. Kalabalığın açlık gösterisi, sarayın perişanlığı, yavan bulgur çorbası, mübaşir Numan'ı şaşırttı. "Devlet, Köse Paşa'nın zenginliği konusunda yanılıyor. Varlığı olsa bile açlıktan gözü dönmüş bu ahali, sarayı basar ne var ne yok talan ederdi.." düşüncesine kapıldı. Mübaşiri o şaşkınlıkta yakalayan kurnaz Paşa, "Gerçekten bu memleketin en zengini benim... İşte halim meydanda.. Servetim, devletli efendilerimizin sandığı gibi değil; ben, aç sefil bunca insanın gözünde zenginim!.." dedi.

Divriği'ye hasta gelişi ise bir an önce Rodos'a götürülmesine engeldi. Dolayısıyla, Numan hem iyileşmesini, hem müsadereye gelecek Keskin Hüseyin'i beklemek zorunda kaldı. Paşa bu İstanbul adamını uzun zaman, aynı açlık yoksulluk yutturmacası ile elbette ki ağırlayamazdı. "Memleketin varlıklı birkaç kişisinden borç bulmuş" görüntüsünde mübaşiri konukladı.

Servet zaptına gelen Keskin Hüseyin ise Sivas'ta hastalandığından, Divriği'ye eylül ayında ulaşabildi. O bir aylık bekleme döneminde, Paşa çiftçilikle uğraşmaya, mansıpsız kalırsa rençberlik edip geçineceğini saraydaki mübaşire göstermeye çalışıyordu. "Keskin Hüseyin Ağa, Dumluca

yolundan kasabaya inerken onu çift süren bir köylü kıyafetinde gördü ve tanımadı. Ayaküstü bir şeyler öğrenmek için yanına yaklaştı; "Paşa sarayının yolunu sordu... Paşa üvendiresini uzatıp: 'İşte saray orada!' dedi. Keskin Hüseyin saraya gidince, mübaşir Numan'dan olup bitenleri öğrendi. Akşam, önünde öküzleri, ayağında çarığı ile ev sahibi çıkageldi!"[37] Koca vezirin bu dramı yeni mübaşiri de etkiledi elbette ....[38]

1790 Ekim'inde, görevliler için çetin bir dönem başladı. Ne Paşa'yı sürgüne götürebiliyorlar ne müsadere edilecek mal bulabiliyorlardı. Numan durumu İstanbul'a yazdı:

> Mustafa Paşa'nın yanına gittim. Emir okunduğunda bağlılıkla, 'Sürgüne giderim' dedi. Ancak illet-i süflâya tutulduğundan inip binmeye gücü yoktur. İyileşinceye kadar memleketinde kalıyor. Mallarını müsadere edecek Keskin Hüseyin Ağa da Divriği'ye geldi. Mevcut mal ve eşya yazılıp defter edildi. Paşa hazretleri emre itaat etmekle birlikte, şu sırada bağışlanmasını efendilerimden istirham etmektedir.

Keskin Hüseyin ise başından geçenleri, Paşa'nın ahvalini, mümkünse bu görevden bağışlanmasını başka bir yazıyla anlatmaya çalıştı:

> Divriği'ye giderken Sivas'ta hastalandım. Berkenek köyünde yirmi üç gün yattım. İyileşince Keban'a giderek birkaç gün de orada kaldım. Madenler Emini el-Hac Yusuf Efendi'nin yanıma kattığı mübaşirle Divriği'ye vardık. Elimdeki emr-i âliyi Mustafa Paşa'ya okuduk. Cevap olarak 'Ben de bütün malım da Padişah efendimizindir' dedi. Kadı ve müftü efendiler, serdar, dizdar ve bütün ileri gelenler toplandıktan sonra, her nesi varsa şer'i yoldan ve cümlenin huzurunda yazıldı. Bu konuda kadıdan ilâm aldım. İşlemler tamamlanınca Paşa'ya, 'Ben bu kadarcık şeyin defterini devlete sunmaya korkarım!" dediğimde: 'Evet benim malım çoktu. Fakat halktan soruşturulabileceği gibi, devletli efendilerimizin de malûmlarıdır ki, Soğucak'ta iki sene düşman karşısında kaldım. Savaş masrafları, ulufe ve bahşiş, maiyetimdeki bayrak ve birliklerin iaşesi, et vesair ihtiyaçları için kendimden yedi yüz kese (üç yüz elli bin kuruş) akçe sarf ettim. Devlet iki senede tarafıma sadece yirmi kese (on bin kuruş) gönderdi. Bu efendilerimizin malûmudur. Sahibi olduğum raht, kesme ve bütüm sim takımlarını, kürklerimi Anapa'da satarak alacaklılarıma verdim. Bomboş Anadolu'ya geçtim. Sonra bize Rakka eyaleti ve sürücülük verildi. Mansıbımız Rakka'ya vardık. Birkaç aylık ikametimiz, yiyecek mutfak masraflarımız, divanegân, tüfekçiyan ve karakullukçuyan ulufeleri, bahşiş ve iaşeleri, bizi üç yüz keseden

---

37 Bu rivayette gerçek payı vardır. Osmanlının acımasızlığı karşısında yalnız o değil, daha ünlü paşalar da müsadere belası ile karşı karşıya kaldıklarında benzer yollara başvurmuşlardır. Sözgelimi, Tepedelenli Ali Paşa'nın "beş parasız kaldım!" uydurmacası ile mendil serip halktan iane topladığını tarihler yazar.

38 Divriği'de muhtelif zamanlarda alınan notlardan.

(yüz elli bin kuruş) fazla bir masrafa soktu. Rakka'dan ayrılışımızda, hazinemizi hazinedarımız ile Urfa'da bırakıp Birecik menziline vardığımızda, katarımızı hazineyi getirmesi için geriye yolladık. Ancak Milli Timur'a rastladığından seksen baş katırımızı adı geçen şaki zapt etti ve ayrıca onun tahriki ile Urfa'daki raht, kesme, kürk ve çok sayıda atlarımızı ahali yağmaladı. Devlet benden mal ister. Siz de benden mal sorarsınız. Devlet bana vezaret buyuralıdan beri yüz kuruş fayda sağlayacak bir mansıp ihsan etmedi. Ben malı nereden aldım? Her ne menfaat edindim ise efendilerimizin malûmudur' yollu cevap verdi. Bu dedikleri doğru mu, yalan mı? Bilmem. Paşa, 'Devlet benim suçumu bağışlayarak her nereye emir buyurursa yüzüm üzere giderim' diye ekledi.

Keskin Hüseyin'in arzuhali ile aynı tarihi (25 Ekim 1790) taşıyan, Divriği Kadısı Mevlâna Mehmed Emin'in ilâmında ise Paşa'nın mübaşire anlattıkları doğrulanmaktaydı:

tesbit edilen mal ve eşyanın mühürlü müfredat defteri İstanbul'a yollanmış, mevcut mal sağlam kefillerle burada muhafazaya alınmıştır. Soğucak'tan ağır bir borçla ve eli boş döndükten sonra, geliri bol mansıpla durumunu toparlaması kısmet olmamıştır. Rakka ihsan edildiği zaman ise bu eyalet toprakları Milli Timur tarafından yakılıp yıkılmıştı. Bu bölgenin huşuneti ve gelir sağlayacak bir yer olmaması yüzünden kalabalık dairesinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ikinci kez borç batağına batmıştır. Timur ve Urfalılar varını yoğunu talan etmişlerdir. Öyle ki, vezirlik esvaplarından bir takımı dahi kalmamıştır. Alacaklılarının tâcizinden rahatsız ve elli bin kuruş borçludur. Urfa'da iken "tir-i sam (sam vurması)" ile hastalanmış olup halen çiftliğinde iyileşmeye çalışmaktadır. Düzelince sürgüne gidecektir. Perişan durumuna acınarak padişahın merhamet göstermesi istirham edilir.[39]

Şer'i yoldan düzenlenen muhallefat defterinde ise, kuruşlandırılmasına dahi gerek duyulmamış öte berilerle çiftliklerdeki hayvanlar ve zahire kaydedilmiştir:

Paşa'nın odasında bulunan eşya: Sırmalı kadife yastık (17), Bursa kutnusu sedir minderi (2), mavi çuka makat (3), Bayburt döşemesi (1), çalar saat (1), kumaş yüzlü köşe yastığı (2), bakır leğen ibrik (2), kumaş seccade (2), halı seccade (1), Cezayir ehramı (1) adet.

Oğlunun (Veli Bey) odasındaki eşya: Diyarbekir çini yüzlü yastık (14), yünden şilte makat içi (3), Diyarbekir çini yüzlü makat (2), orta halısı (1), bakır su güğümü (2), bakır leğen ibrik (2), Bayburt seccadesi (1), babasının verdiği 500 kuruşluk hançer (1) adet.

Selamlıkta hizmetçi odalarındaki eşya: Çit yüzlü yastık (20), çit yüzlü

---

39 *M. Mektum,* No 1, s. 27 (evahır M 1205/Ekim 1790); *C.Dahiliye,* No 1415 (3 belge: a-arzuhâl: yıl 1205/1790, b-arzuhâl: 25 S 1205/4.11 1790, c-İlâm: 15 S 1205/25.10.1790).

minder (10), müstamel kilim keçe (20), bakırdan leğen ibrik su tası (8) adet.

Haremdeki odalarda mevcut eşya: Yün minder (20), yorgan (20), makat şiltesi (3), Diyarbekir çini makat (4), yastık (30), döşeme ve kilim (22), çuval (20), bakır evani (100 okka), at (3), katır (1), konağa ait öküz (4), inek (2) adet.

Hazinesinde bulunan eşya: Kaplan postu (3), yaldızlı alem tuğ topu (3), sancak (1), sancak bayrağı (2), tuğ bayrağı (1), yükrek alemi (1), tam mehterhane (takım), Acem kumaşından at perdesi (1), Mardin at gömleği (1), çuha at gömleği (1), çuha yedek örtüsü (2), çuha yağmurluk kesesi (2), köhne kilim (10), beden vaşak kürkü (1), kontuş çil kafa kürkü (1), kakum cübbe kürk (1), nâfe kürk (1), sade eyer (5), gümüş kaddare (3), gümüşlü topuz (3), silahdar kılıcı (1), sade tüfek (10), piş-tahta (1), divit ve takımı (1), beyazlı sah fitası (1), meşinli harar (5), meşinli hurç (2), bakır mutfak takımı (300 okka), kubbe çadır (5), saka meşku (5 çift), saka beygiri (4), şâli göz nişi (2), göz çuha (1), kaput nişi (1), gümüş çavuş kemeri (10), çavuş çevgânı (10), kahve takımı bakır (10), tombak zarf ve fincan (11) adet.

Dumluca ve aşağı çiftliklerdeki hayvan ve zahire: Öküz (36), koyun-keçi (160), inek (6), at (2), Sivasi kile ekilmiş tohum (80 kile).

Divriği'de ham bakır: 2500 okka[40]

Bu liste bir vezir için gerçekten yoksulluk tablosudur. Değerli sayılabilecek birkaç parça kürk, bir miktar bakır ve gümüşle, kırk iki büyükbaş, yüz altmış küçükbaş hayvan, beş at, on bir katır saptanmıştır. Yaklaşık üç ton ham bakır, Paşa'nın Madenler eminliği döneminden kalmadır ve bundan, aynî kredi olarak Divriği bakırcılarının yararlanmasını sağlarmış.

İstanbul mübaşirlerinin görevlerini yapamamanın sıkıntısı içinde bu uzak yerde bunaldıklarını Keskin Hüseyin'in pusulalarında okumak mümkündür:

İnayet-kâr efendim, İstanbul'a gönderdiğim adamıma yolluğu kendim verdim. Paşa bir param yoktur diye yemin ediyor. Büyüklük gösterip bizi bu işten kurtarınız.

Merhametli efendim. Görev yerimize varalıdan beri kendimden masraf ediyorum. Sağlığım bozuldu. Aptal ve şaşkın oldum. Aziz başınız için beni bağışlamanızı yalvarıyorum.

Bu kulunuzu bu işten lütfen affediniz. Çünkü devletçe külliyetli mal istenmektedir. Ortaya çıkarılanlar ise bundan fazla değildir. İşin sonunda azarlanacağımdan korkuyorum. Aklıma türlü türlü vesveseler geliyor. Büyüklük ve iyilik gösterip beni bağışlayınız...

Keskin Hüseyin bu yalvarmalarıyla sadaret kaymakamını acındırmak

40 *C.Dahiliye*, No 1415, (defter: 15 S 1205/25.10.1790).

çabasındadır. Bu işten bir an önce kurtulmak tek arzusudur. Vezirlere tuğ, sancak, çelenk, menşur, müjde taşıyan, kimilerinin başını İstanbul'a götüren, nicelerini bir yerden alıp başka yere aşıran bu tecrübeli mübaşir Divriği'de çaresiz kalmış, perişan olmuştur!.

Hazırlanan evrak, ilkin Keban'a gönderilmiş, başkentin nihai kararı belirleninceye kadar, mübaşirler de Keban'a gitmişlerdir. Bu, Köse Paşa için, 1790 güzündeki kâbusun atlatılması demektir. Yeni bir sıkıştırma ile karşı karşıya kalmamak amacı ile Madenler emininin aracılığını sağlamıştır. Geleceğin Yusuf Ziya Paşa'sının İstanbul'a postalanan evraka iliştirdiği arzında Paşa'yı kayırdığı görülmektedir:

> Mal, eşya her ne varsa şer'i yoldan ve mübaşir aracılığı ile yazılmış olup mühürlü defteri ile öteki evrak ilişikte görüşlerinize sunulmuştur. Bu yıl yaz aylarında Rakka ve Ayıntap bölgesinde kalan Paşa şiddetli sıcak ve hava vehametinden sağlığını kaybetmiş, memleketine hasta gelmiştir. Sürgün yerine gidebilmesi zordur. Çiftliğinde ikametini yalvarmaktadır. Ancak, buna doğrudan cesaret edemediği için, istirhamını bana yazmıştır. Yakın bir yerde bulunmam sebebiyle durumunu bilmekteyim. Artık iyileşinceye kadar mı, yoksa devamlı mı? Nasıl uygun görülürse çiftliğinde oturmasına müsaade edilmesi istirhamımdır. Çoluk çocuğu da düşünülerek inayet ve merhamet buyrulması niyazımdır. Her ne kadar böyle bir aracılık görevim değilse de hakkımda beslenen itimada güvenerek küstahlığımın bağışlanmasını ümit etmekteyim.

İstanbul'a gönderilen evrak arasında Paşa'nın affını, hatta kendisine tekrar görev verilmesini rica eden bir başka yazı daha vardır. "Kul Hüseyin" adında ve muhtemelen Urfalı bir zat şunları yazmıştır:

> Paşa bundan önce Urfa'da iken, Milli Timur eyaleti yakıp yıkmış, çevredeki köyleri bucakları perişan ederek halkın dağılmasına sebep olmuştu. Halen fitne ve fesadını sürdürmektedir. Köse Paşa bu şakinin hakkından geleceğini bildirmiş ancak, inhasına izin verilmemişti. Milli Timur bir fırsat kollayıp Paşa'nın katarını, adamlarını, hazinesini dahi soydu. Eğer affedilir, uygun mansıp ihsan edilirse, Paşa bu mühim işin üstesinden geleceğini söylemektedir. Şahsiyeti de bunu başaracağının delilidir.[41]

Bütün bu girişimler sonunda devletin tavrı ne olmalıdır? Ne Madenler eminliği dönemiyle ilgili borcu, ne umulan büyük serveti elde edilebilmiştir. Ondan yeni zorlama yöntemleriyle sızdırılabilecek hiçbir şey yoktur. Ha çiftliğinde oturmuş, ha Rodos'a sürülmüş; bunun da pratikte devlet için bir yararı yoktur. Doğal olarak yine Osmanlı'nın çelişik politi-

41 *C.Dahiliye*, No 1415 (Pusula: tarihsiz, Arz: 21 S 1205/1.11.1790, Takrir: 15 S 1205/25.10.1790).

kası işlemeye başlayacaktır: İlk fırsatta geçmişi unutmuş gözüküp ona yeni bir mansıp bağışlamak ve bu ödünün karşılığını beklemek!..

Yeniden Halep ve Rakka Valilikleri

O sıralarda, Ruslarla devam eden savaş Tuna deltasında Türklerin aleyhine olanca hızıyla gelişmiş; General Suvarof 30 Ekim 1790'da Kili kalesini, 22 Aralık'ta İsmail'i zaptetmiş; otuz bin Türkü kılıçtan geçirmişti. Hassas Padişah III. Selim bölgeye takviye kuvvetlerin sevk edilmesi için her tarafa emirler yağdırmakta, paşaları "din ve devlet" için hizmete çağırmaktaydı.

Köse Paşa bu kara günlerde pek duygulandırıcı bir jestte bulundu: delibaşısı Yusuf Ağa'yı üç yüz "deli neferi" ile Üsküdar'a gönderdi! Bu beklenmedik olay üzerine, "Divrikli Mustafa Paşa'nın delibaşısı Yusuf Ağa'ya mirmirânlık verilmesi ile maiyetindeki askerden başka, hanelerde başıboş deli ve enderun ağası gibi kişileri de toplayarak seri şekilde Babadağı ve Tulca yörelerine gitmesi, burada kendisine verilecek muhafaza görevini yerine getirmesi" emredildi.[42]

Zemheri ortasında (Ocak 1791) İstanbul'a asker gönderen mansıpsız Paşa bu davranışıyla III. Selim'in kalbini fethetti. 1791 Mart'ında vezirlikle Halep valiliğine tâyin edilmesi bu davranışının ödülüdür. İlkbaharda Halep'e giden Paşa'ya yazılan fermanlarda, kendisinden iki önemli hizmetin beklendiği belirtiliyordu: Antep'i kana ateşe boğan Battal oğlu Nuri Mehmed Paşa'yla Rakka'yı harap eden Milli Timur'u ele geçirip idam etmek... "Vezirliğinin sırf bu iki maddenin halli için iade edildiği, mükemmel kapısı halkıyla çok acele o tarafa gitmesi.." emrediliyordu.[43]

Halep ve Rakka devletin en karışık yerlerindendi. İskân sorunları çözümlenememiş on binlerce insanın kışlağı buralardaydı. Halep yıllardan beri ihtilal batağındaydı. Gelen valiler âciz kalıyorlar, hiçbir önlem alamıyorlardı. Milli Timur devlet gücünü gölgede bırakacak bir kudretle asıyor, kesiyor, basıyordu. Antep'te, askerin, halkın ve Nuri Paşa'nın ön ayak olduğu karışıklıklar vardı. Yıllık vergiler toplanamamakta, eşkıya sürüleri, derebeyleri halkı inletmekteydi. Kısacası, yaşı altmışa yaklaşmış Köse Paşa'ya yine rahat bir mansıp kısmet olmamıştı.

Halep ihtilalcileri vilayet işlerini düzene koymaya uğraşan Paşa'dan memnun kalmadılar. "Cibilliyetlerinde merkuz fesadı icraya" kalkışarak, eşkıya başı Ahmed'i ve avanesini Paşa sarayına saldırttılar. Asiler ve halk

---

42 *Mühimme*, No 193, s. 69 (evail CA 1205/Ocak 1791).

43 *M. Mektum*, No 1, s. 46 (evahır B 1205/Mart 1791).

sarayı kuşattı. Köse Paşa kapısı halkıyla şehir dışına çıkmaya teşebbüs etti. Kaleden ayrıldı. İki taraf arasında şiddetli bir sokak muharebesi başladı. Çok sayıda asker öldü. Epeyce zayiat vererek Halep'ten uzaklaşmayı başaran Paşa şehre iki saat mesafede çadırlı ordugâh kurdu. Durumu İstanbul'a yazdı. Halep'in uzun zamandır süregelen asayişsizliğini bertaraf etmek, toplanamayan vergileri toplamak için tam yetki istedi. Halep halkının isyanı ve saldırısı şahsına yönelik olmayıp, onlar her valiye aynı oyunu sahneliyor, böylece vergi ödemiyorlardı.

Ağustos ayında gelen fermanda, "seni kudretli, yapıcı ehliyetli bir idareci olduğun için Halep'e tâyin ettim. Haleplileri yola getir ve suçluları cezalandır" deniliyordu. Fakat bunun için, ilkin Paşa'nın kendi durumunu düzeltmesi gerekiyordu. Şehre yeniden girebilmesi kuvvetlerini takviye etmesine bağlıydı. Ayrıca, yetkilerinin arttırılması şarttı. Bu nedenle tekrar sadrazama başvurdu. Gelen ikinci cevapta, "kendisine istiklâl verildiği, suçluları cezalandırması" yazılmıştı.[44]

Daha önce, Bağdat, Basra ve Şehrizor Valisi Süleyman Paşa ile Rakka Valisi İbrahim Paşa'ya havale edilmiş olan Milli Timur isyanı konusunda, Eylül 1791'de, Köse Paşa'ya da bir emir çıkartıldı: "Şaki Timur'un Halep'e on iki saat mesafede bir yere kaçtığı, yakalanması için adı geçen paşalara yardımcı olması ve bu arada Halep'in asayişini sağlaması"[45] tembih edildi. Fakat o, bu emri almazdan bir ay kadar önce, Halep'ten ayrılıp önceki emir uyarınca Battaloğlu Nuri Mehmed Paşa'nın üzerine yürümüştü. Ağustos başında kuşatmaya aldığı Antep'i Aralık sonlarına kadar zorlayacaktı. Eylül ayında İstanbul'a yazdığı arîzada "Nuri Paşa'nın Antep çevresine kaleler yaptırıp toplar yerleştirdiğini, adam topladığını, ele geçirilmesinin zor olacağını, askerle iki kez hücum ettiğini.." yazdı. Nuri Paşa askerlerinden öldürttüklerinin başlarını İstanbul'a yollarken, kuşatmayı takviye amacı ile Birecik ve Halep'ten balyemez topları getirtti. Çevredeki mutasarrıflardan yardımcı asker istedi. Aralık ayında gelen son emirde, kuşatmayı sürdürecek bir miktar asker bırakıp kendisinin şaki Timur üzerine gitmesi bildirildi: "Emir ulaştığında, eğer Nuri Paşa henüz ele geçmemişse, hemen Antep'ten ayrılıp Rakka ve Bağdat valileri ile işbirliği etmesi, daha sonra Nuri Paşa meselesine dönmesi.." isteniyordu. Dört aydır Antep'i kuşatmada tutan Paşa, içeride zahirenin bitmek üzere olduğunu bildiğinden, buradan ayrılmadı. Ocak 1792'de Antep'e girdi

44 *Mühimme*, No:196, s. 125 (evail Z 1205/Ağustos 1791), s. 186 (evasıt M 1206/Eylül 1791).

45 *M. Mektum*, No 1, s. 71 (evahır M 1206/Eylül 1791).

ve Nuri Paşa'yı idam ettirdi.[46] Onun ve adamlarının kesik başları İstanbul'a yollandı.[47]

Köse Paşa'nın Antep'i kuşatması ve Nuri Mehmed Paşa'yı idam ettirmesi halk edebiyatına da geçmiştir:

Köse Paşa kim ki gelip ala benim serimi
Yedi ırmak söyündürmez ateşimi nârımı
Bari bir evladım olsa, tutsa benim yerimi
Kıyma bana Padişahum Nuri Mehmed Paşayım
Genç yaşıma hürmet eylen bari otuz yaşayım..

1791 yılı kasım ayı ortalarında İstanbul'da, Meşveret meclisinin gündemine "Milli Timur maddesi" de alındı. Bağdat ve Rakka valilerinin çelişik tutumları ve hükümeti yanıltmaları konuşuldu. Asinin yandaşlarından Aliyyül Mustafa'yı Süleyman Paşa'nın iskânbaşı seçtiği, sonra, bunun idamı gereklidir dediği; Rakka valisinin, Aliyyül Mustafa'yı övdüğü, iki vezirin aralarında husumet ve geçimsizlik olduğu saptandı. Rakka'nın Halep'e ilhaken Köse Mustafa Paşa'ya verilmesi, kendisinden Milli Timur'un ve Aliyyül Mustafa'nın başlarının istenmesi, Diyarbekir voyvodasının bir miktar askerle maiyetine gitmesi, Rakka'dan alınan ve şuursuzluğu anlaşılan (!) İbrahim Paşa'nın Adana valiliğine verilmesi, Bağdat valisine de "İbrahim Paşa'nın Rakka'dan azlini istemiştin. Timur'un ortadan kaldırılmamasına onu sebep göstermekteydin. İşte İbrahim Paşa alındı. Bir diyeceğin kalmadı. Şimdiye dek işlediğin kusurlar bilinmektedir. Bir daha kusur işlersen bağışlanman mümkün değildir.." yollu ihtarnâme gönderilmesi kararlaştırıldı. Telhise III. Selim şu hattı çekti:

Bu Bağdat valisi bu maddelerde gayet ile hıyanet eyledi. Bunun yanına kalmak lâyık değildür. Takrir mucibince tanzim oluna. Ve aceleten fermanlar gitsün. Ve Mustafa Paşa'ya, İbrahim Paşa gibi hareket etmeyüp ittifak ederek şu Ti-

---

46 Nuri Mehmed Paşa (1759-1792) Antep'teki yeniçerilerle geçinemedi. Halka zulmetti. Antepliler, Kilis Mutasarrıfı Daltabanoğlu'ndan yardım istediler. O gelince Nuri Paşa kaçtı. Fakat, Daltabanoğlu daha beter zulümlerde bulundu. Halk ayaklandı. Nuri Paşa Antep'e döndü. Yine zulme başlayınca idamına ferman çıktı. Köse Paşa'nın "Bu adam mutlaka izale edilmelidir" görüşü, İstanbul'da Meşveret meclisinde tartışıldı. Sonunda, Keki Abdi Paşa'nın iltiması ile affedildiyse de çevrenin öteki derebeyleri ile geçinemediğinden yine isyan etti. Üzerine görevlendirilen Köse Paşa tarafından idam edildi.
Nuri Paşa'ya divan kâtipliği yapan Mütercim Asım, bu yakınlığı yüzünden Köse Paşa'yı haksız göstermeye çalmıştır. (*Asım Tarihi*, c. II, s. 230 vd; *Cevdet Tarihi*, c.V, s. 101 vd; BOA, *Hatt-ı Hümayûnlar*, No: 16031).

47 *M. Mektum*, No 1, s. 76, 84 (S-R 1206/Ekim 1791-Ocak 1792).

mur'un ser-i maktuasını kendüden istedik mi? Dikkatli yazasın. Ve Aliyyül Mustafa'nın tertib-i cezasını Mustafa Paşa'ya ve İbrahim Paşa'ya dahi yazasın. Ve iskânbaşı kimse ânı celb etmesini yazasın.

Bu gelişmelerden sonra Köse Paşa'ya Halep'e ek Rakka eyaleti de tevcih olundu. Böylece 1791 Kasım sonlarından başlayarak bir anarşi bölgesinin yönetimi sırf Milli Timur meselesi yüzünden ona bırakılmıştır. 20 Kasım 1791 tarihli emirde, "Şakinin yakalanması ve idamı kesinlikle senden bekleniyor. Şu sıra Halep ve Rakka dolaylarında adamlarıyla dolaşmakta imiş" deniyordu.

Mustafa Paşa, Antep'e düzen verdikten sonra, 1792 Ocak ayında Urfa'ya geldi. Nuri Paşa'ya karşı kazandığı başarı ve döktüğü kan otoritesini berkitmişti. Yaklaşık yüz elli bin kilometre karelik -bir ülke genişliğindeki- iki eyaletin güvenliği için kapı halkını kalabalık tutmak zorundaydı. Esasen Timur'un tepelenmesi için de kuvvete ihtiyacı vardı. Bu mecburiyet onu ister istemez zulme itecekti. Başıbozuk birliklerin çapulda bulunması kaçınılmazdı.

Rakka aşiretlerin yatağı olup, iskân sorunları çözümlenemeyecek boyutlara ulaşmıştı. Artan nüfus, yetersiz otlaklar, toplanamayan vergiler, aşiretler arası düşmanlıklar, eşkıya olgusu hac ve Bağdat yollarının güvensizliği, Halep isyanları... Düz bir ova görünümündeki bölgede göçebelerin sık sık yer değiştirmeleri, kaçakların ve eşkıyanın kolaylıkla bu seyyar kalabalıklar arasında izlerini kaybettirmeleri ve daha bir yığın sorun Köse Paşa için çetin ve uzun bir dönem başlattı.

Halep'teki asileri yola getirmek için 1792 yılı başında yeniden yetki istedi ve gelen fermana dayanarak Halep'e girdi. Sert bir tutumla isyanın elebaşılarını astırdı. Şehirde sükunet sağladı. Konuya ilişkin yazışmalar gizlilikle yürütüldü. Halep'teki başarısı Milli Timur'un üzerine daha kararlı yürümesinde etkili oldu.

Timur Rakka'nın kalabalık nüfuslu Milli aşireti beyzadelerindendi. 1776'da aşiret iskânbaşısı olmuş, fakat daha sonra isyan ederek 1805'e kadar otuz yıl bütün bir Güneydoğu'yu haraca kesmiştir. Köse Paşa 1792'den itibaren bu azılı şakinin takibini her işin önüne aldı. Timur'un kardeşi ve can düşmanı olan İbrahim'i onun peşine taktı. Uzun uğraşmalardan sonra, Timur aşiretinden koparak perişan oldu. Yüzlerce kişilik süvari çetelerine kumanda ederken "yirmi yedi kişilik bir serseri kalabalığı ile şurada burada gizlenmeye başladı." Mayıs ayında gelen yeni emirle Köse Paşa'ya:

Timur olayını sonuçlandırmak senin borcundur. Şimdiye dek bunu yerine getirmedin. İhmal etmeden üstesinden gelmelisin. Oysa sen bu meseleyi fukaranın malını soymaya gerekçe edinip Halep halkına zulümde bulunmaktasın. Bu

durum pişmanlığını gerektirecektir. Aklını başına devşirip zulümden el çekerek bir dakika beklemeden asinin işini bitirmeye bak... Eğer bundan böyle yoksullara zulümde bulunduğun ve tek akçelerini aldığın duyulur ya da şakinin yakalanması geciktirilirse senin için selamet-i hal musavver olmayacağı bilişitibah olmağla âna göre âkılâne hareket eylemelisin!

yollu tehditte bulunuluyordu. Oysa Timur çölde bir seraptı ve görüldüğü yere varıldığında hiçbir iz bırakmadan tekrar kaybolmaktaydı. Çöl ortamını bilmeyen İstanbul'daki devletliler için tehdit savurmak kolaydı. Gariptir ki, Köse Paşa'nın kesik başını göndermediği bu zorbaya, aynı devletliler kısa bir süre sonra vezirlik tuğu göndereceklerdir![48]

Öte yandan, isyanı ve şikâyetçiliği meslek edinen Halepliler Timur'un peşindeki Mustafa Paşa'yı gammazlamaktan geri durmadılar ve onun yokluğunu fırsat bilerek şehri yeni bir kargaşalığın sahnesi yaptılar. Durumu ters değerlendiren Bâbıâli yine yanılgıya düştü: Kendisinden bir rapor beklemeden, 1792 Mayıs'ında Halep eyaletini Köse Paşa'dan aldı. Yerine tâyin edilen Seyyid Osman Paşa'ya yazılan emirde, "Selefin sabık Halep Valisi Mustafa Paşa iznime uymayan davranışından azledildi; ehliyet ve dirayetine güvenilerek bu eyalet sana verildi. Halkı gözet, güvenliği sağla, suçluları yakala.." deniyordu. Seyyid Osman Paşa'ya çıkarılan ikinci hükümde ise, "Timur, senden önceki valinin hücumuna dayanamayarak kaçmış, çöllerde dolaşmaktadır. Üzerine git ve işini bitir.." denilmesi ilginçtir. Timur'un izini aylardır süren ve onu her an yakalayabilecek durumda olan tecrübeli Köse Paşa o kritik anda geri çekilmekte, bölgede hiçbir deneyimi bulunmayan bir başkası peşine takılmaktadır. Bu son ge-

48 Milli Timur'a daha 1776'da yazılan fermanda, "bundan önce idamını gerektirecek davranışların olmuşsa da sana iskânbaşılık verildi. Bin seçkin süvari ile savaşa gelmeni buyurdum" denilmişti. Zamanla Timur'un gücü ve şımarıklığı arttı. Hiçbir zaman devlete bağlılık göstermedi. Bağdat valisinin otuz bin kişilik ordusunu yer yer bozguna uğrattı. Urfa ve Diyarbekir yörelerinde keyfi bir yönetim kurmaya kalkıştı. Turunçzade Süleyman'a, sırf bu şakiyi ortadan kaldıracağı umularak vezirlik verilerek 1790'da azledilen Köse Paşa'nın yerine Rakka valiliğine getirildi. Ama hiçbir varlık gösteremedi. 1791'de, Bağdat ve Rakka valileri kalabalık askerleriyle yine âciz kaldılar. Köse Paşa, Halep ve Rakka valisi olunca durum değişti ve Timur bütün gücünü yitirdi. Sonunda kaçıp Bağdat Valisi Süleyman Paşa'ya sığındı. Yani bir yıl önce sözde kendisini yakalayıp idam edecek olan insana! Birkaç yıl sonra, Süleyman Paşa'nın yardımıyla mirmirânlık, 1800'de de vezirlik ve Rakka valiliği elde eden Timur Paşa 1803'te azledilince tekrar şakiliğe başladı. Bu kez de karşısına Köse Paşa'nın oğlu Veli Paşa çıktı. En son yine Bağdat valisine sığındı ve 1805'te eceliyle öldü. O, 19. yüzyıla girerken Güneydoğu Anadolu'nun, hayatı senaryo konusu olabilecek en ilginç kişisidir (Kaynaklar: *Sicill-i Osmanî*, c. II, s 60; *Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 340, c. VII, s. 170; BOA, *Mühimme D.*, No 174, s. 35; No 192, s. 71; No 221, s. 79; *Mühimme-i Mektum Defteri*, No 1, s. 46; *Hatt-ı Hümayûnlar* No, 55132)

lişmeyle Köse Paşa'nın 1 yıl 2 aylık Halep valiliği sona erdi. O yıl Şevval tevcihatında (Haziran 1792) Rakka eyaleti üzerinde bırakıldı.[49]

Seyyid Osman Paşa henüz Halep valiliğine gelmediği için, Köse Paşa'nın Timur'u takip görevi yaz mevsimi boyunca devam etti. O bir yandan da, Rakka'nın bozulmuş olan dirlik sistemini düzeltmeye çalıştı. Seferlere katılmayan sipahilerin dirliklerini aldı ve ehliyetli kişilere verdi. Rakka iskânı göçebeleri yerleşik düzene ısındırmak için girişimlerde bulundu. Bu, bir devlet emri olmaktan çok, kendi arzusuydu. 1792 Ekim'inde gelen sadaret yazısından anlaşıldığına göre Timur, Köse Paşa'nın sıkıştırmaları sonucu büsbütün perişan olmuş ve yalnızca beş adamıyla Fırat'ı geçip Mardin dağlarını aşmış, Diyarbekir toprağında İskân Ağa adlı bir derebeyine sığınmıştı. Bunu öğrenen Köse Paşa kapısından beş yüz seçkin süvariyi, deli ve tüfekçibaşılarıyla birlikte takibe gönderdi. Ayrıca Diyarbekir mütesellimi Şeyhzade İbrahim'e, Timur'un başını kesmesi için bir buyruldu yazdı. Meselenin sonuçlanması an işiyken, yeni bir engel ortaya çıktı ve Milli Timur'a fırsat kazandırıldı. Şuursuzluğu ve Timur'un ele geçirilmesine engel olduğu gerekçesiyle Rakka valiliğinden alınan Adana Valisi İbrahim Paşa Köse Paşa'ya, özellikle onun Timur'a galebe çalmasına kin bağlayarak yeni bir çılgınlığa kalkıştı: Nuri Paşa havadarlarını, Timur avanesinden Türkmen eşkıyasını, kendi kapı halkını Antep'e saldırttı. Bu konuda, Köse Paşa ile İbrahim Paşa'nın yazıları birbirini tutmadığından, Maraş'ta yoklamada bulunan mübaşirlerden gerçeği araştırmaları istendi. Neticede, Köse Paşa'nın haklılığı ortaya çıkmakla birlikte,

> senden beklenen Timur'un ortadan kaldırılmasıdır. Oysa sen Maraş eyaletinde ayak sürüyüp ihtilâl-i bilâda ve Timur'un da Adana eski valisi İbrahim Paşa ile anlaşmalarına sebep oluyorsun. Bulunduğun yerden hemen ayrılarak Rakka'ya gidecek ve hem eyaletin imarına, hem de hangi yoldan olursa olsun Timur'un idamına çalışacaksın!

yollu sert bir uyarı aldı.[50]

Her şeye rağmen, Köse Paşa'nın Rakka'daki başarısı inkâr edilememiş, bu nedenle de sürekli Rakka'da kalmasını temin için 1793 Şubat'ından itibaren "Rakka eyaletinin berveçh-i malikâne" kendisine bırakılması kararlaştırılmıştır. Bu yeni durum, Paşa'nın buraya getireceği düzen açısından önemlidir. İskân edeceği insanlarla şenlenecek on binlerce dönümlük

---

49 *Mühimme*, No 192, s. 71 (yıl 1205/1790); *H. Hümayûn* No 55132 (yıl 1207/1792-93); *M. Mektum* no 1, s. 78, s. 93 (2 hüküm: RA-C 1206/kasım 1791-Şubat 1792); *Mühimme*, No 186, s. 121, 145, 152 8 (3 hüküm: N-L 1206/Nisan-Mayıs 1792).

50 *H. Hümayûn*, No 14547 (yıl 1207/1792-93); *Mühimme*, No 186, s. 171, 215, 299 (3 hüküm: evahır L 1206/Haziran 1792-evahir S 1207/Ekim 1792).

araziden elde edilecek muazzam bir gelir söz konusuydu. Ancak göçebenin toprağa bağlanması, ekip biçmesi tam bir güven ortamı gerektirmekteydi. İşte bu düşünce ile, Paşa'nın başıboş gezen kapısız deli ve tüfekçilere karşı amansız bir müçadele açtığı izleniyor. Bunlardan yakaladıklarını öldürtmüş, Anadolu'ya akan göçebe yığınlarını bölgede dizginlemeye çalışmıştır. Bu konuda çektiği güçlükleri, gönderilen mübaşirlerin tek kuruş vergi toplayamadan dönmelerinin sebeplerini Bâbıâli'ye anlatmaya uğraşmıştır. Fakat bu girişimlerinin başkentte dikkate alınmadığı anlaşılıyor. Çünkü III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid yeniliği için paraya ihtiyaç duyuluyordu. 1793 Ekim'inde kendisine şu emir yazıldı:

> Rakka'nın kayıtlı olan mal-i miri ve kalemiyesini gününde göndermek üzere 1207 Şubat'ında bu eyalet malikâne olarak sana ihsan edilmişti. Berat gereği vergilerin ödenmesine titizlik göstermen gerekirken emval-i miri, tarafından tamamen tahsil edilmediği gibi, malikânenin muaccelesi ve diğer masrafları hesabı, vekilin ve başçukadarın Selim Ağa ile görüldüğünde, henüz seksen beş bin iki yüz doksan beş buçuk kuruş borçlu olduğun anlaşılmıştır. Bunun için çukadarından bir senet alınmıştır. Selim Ağa, seninle ilgili işler için ayrıca beş bin kuruş daha harcayarak habersizce tarafına kaçmıştır. Kapı kethüdan senden epeyce bir para beklerken, çukadarının bir adamı ile bin kuruşluk bir borç senedi daha gelmiştir. Bir an önce borçlarını ve emval-i miriyeyi ödemen gerekmektedir.

Mustafa Paşa ne o yıl, ne de ertesi yıl Rakka mukataasından olan borçlarını ödeyemeyecek, sonraki olayların da etkisiyle malikâne mutasarrıflığından atılacaktır. Bu büyük imtiyazı yitirmesinin yanı sıra, suçlu sayılmasına yol açan diğer önemli olaylar şunlardır:

> Göçebelerin iskânı işi için Rakka iskânbaşısı seçtiği Milli İbrahim Bey, kendi aşiretinden topladığı eşkıya ile Rakka'dan ayrılarak, Maden topraklarına (Karacadağ yöresine) geçmiş, eşkıyalığa başlamıştır. Üç yüz süvari ve iki yüz tüfekçi ile havaliyi haraca kesmektedir. Köse Paşa'nın tüfekçibaşısı da yanındadır. Bunlar sözde Rakka iskânlıları nakletmek bahanesiyle Ergani ovasına inmişler, Maden'e kömürkeş olan bir köyden üç bin kile buğday ve arpa ile halkın mal ve eşyasını gasp etmişlerdir.

Bu olay sebebiyle Köse Paşa'nın sert bir şekilde azarlandığı görülmektedir.

İkinci konu, Rumkale mukataasına müdahalesidir. Rumkale mukataası öteden beri, malikâne suretinde mahalli derebeylerine ve kısmen İstanbul'daki ricale verilmekteydi. O sırada bu mukataanın yarı hissesine mutasarrıf olan Matbah-ı âmire Emini Mehmed Bey'in şikâyetine göre:

> Köse Paşa Rumkale halkından haksız yere çok miktarda para almıştır. Bununla

da yetinmeyerek mukataa hissedarlarına ve halen mukataa voyvodası olan Halil Paşazade Sadık Bey'e düşmanlık gütmüş, akrabasından Haydar ve Bekir beyleri yanına çağırarak 'Sizi voyvoda seçtim' demiş, maiyetlerine asker kattıktan sonra Rumkale'ye yollamıştır. Bunlar mukataa hasılatından anbardaki elli bin kuruşluk zahire ile halkın emlak ve eşyasını çapul etmişlerdir. Ahali zulümlerine dayanamayarak dağılmaya başlamıştır.

Köse Paşa bu yüzden de 10 Kasım 1794 tarihli hükümle uyarılmıştır: "...Halk üzerinden zulmün kaldırılması, çapul edilen mal ve eşyanın sahiplerine geri verilmesi, senetsiz voyvodalığa getirilenlerin mukataa işlerine karıştırılmamaları" bildirilmiştir.

Bu olumsuz gelişmeler onun 1795 yılı şubatında, valilikten ve malikâne mutasarrıflığından azliyle sonuçlandı. Ayrıca yüklü bir borç defteri ile bir kez daha sıkıştırılmaya başlandı.[51]

Paşa'nın Rakka'daki bu sonuncu valiliği üç yıldan fazla sürdü. Halep valiliği de eklendiğinde bölgede dört yıl aralıksız kalmış oluyordu. Ne kendisinden önce, ne de sonra, hiçbir vali Rakka'da bu kadar süre tutunamamıştır. Çok sonraları resmen itiraf edileceği gibi, o Rakka'yı şenlendiren ve göçebeleri yerleştiren tek vezir olmuştur. 1792 tensikatında harcanmaması, Vezaret Kanunnâmesi uyarınca elenenler arasında yer almaması başarılı çalışmalarıyla açıklanabilir. Bütün imparatorluk yirmi sekiz eyalete taksim edilip bunlardan bazıları da birleştirildikten sonra mansıp sayısı yirmi bire düşürülünce, nice vezirler açıkta kalmış, vezirliğine ve mansıbına ilişilmeyen paşalardan biri de o olmuştu.[52] Fakat, daha sonraki olaylar Rakka'nın uzun zaman üzerinde kalmasına engel oldu. Öte yandan, III. Selim'in Nizam-ı Cedid aleyhtarı yöneticileri de elediği bilinmekteyse de, Köse Paşa bu tasfiyede de yer almadı. (Hatta onun bir Nizam-ı Ceditçi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Divriği'de yaptırdığı cami ve yerleştiği mahalle "Cedit paşa" adıyla anılır.)

"Hayırlar Babası" Köse Paşa

Bâbıâli'nin Şubat 1795'te çıkardığı ferman üzücü ve düşündürücüdür:

Sabıka Rakka valisi olup aşağıdaki şartlarla memleketi Divriği'de oturmasına iznim çıkan vezirim Mustafa Paşa'ya: Sen ki vezirsin. Öyle gerektiği için Rakka eyaleti alındı. Zimmetindeki devlet alacağını ödemeye dikkat ve titizlik

51 *Mühimme*, No 199, s. 199, 276, 391 (3 hüküm: evahır L 1207/Haziran 1793-evahır S 1208/Ekim 1793), No:201, s. 52 (evasıt R 1209/Kasım 1794); *M. Mektum*, No 2, s. 34 (yıl 1210/1796).

52 *Tarih-i Cevdet*, c. IV. s. 273, 445 vd.

göstermen, fermanıma uymayan hareketlerden kaçınman şartıyle Divriği'de oturtup devletime duacı olmana iznim çıkmıştır.

İmdi, emirlerimin sana ulaştığı yerden hareket ve Divriği kazâsına gidip oturacak, Maliye'den yazılan diğer emrimle bildirilen borcunu tamamen ödeyeceksin. Memleketine vardığını ve yerleştiğini yazacaksın.

Bu haber üzücü ve düşündürücüdür: Çünkü Paşa dört elle sarıldığı Rakka eyaletinde tasarladığı düzeni tam kuramadan azledilmektedir. Düşündürücüdür; daha bu ilk fermanda, ondan yine sürekli sıkıştırmalarla büyük paralar talep edileceği ortadadır. Rakka'dan alınmasının sebep ya da sebepleri nelerdir? Cevdet Paşa'nın konuya ilişkin yorumu üzerinde düşünmek gerekiyor. Çünkü o günün Bâbıâli'si merhamet timsali bir padişahın duygularını sömüren düzenbazlarla doludur. Rüşvet ve iltimas altın çağını yaşamaktadır. Cevdet Paşa şöyle der:

...Rakka Valisi Mustafa Paşa eyaletinin vergilerini toplamada gevşeklik etti.. zimmetinde de çok fazla devlet alacağı vardı. Azli epeyce zamandır düşünülmekteydi. O sırada, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın çukadarı Süleyman Ağa bazı işler için İstanbul'a gelmişti. Kendisinin yapıcı ve bölge özelliklerini bilir bir kişi olduğu anlaşıldı. 1209 yılı 14 Receb'inde (7 Şubat 1795) Rumeli beylerbeyliği ve Rakka eyaleti ihsan edildi. Mustafa Paşa'ya da Divriği'ye gidip oturması ve borcunu ödemesi için ferman yazıldı..

Açıkça görülüyor ki, Köse Paşa bir başkası kayrılmak için azledilmiştir. Bağdat'ın otuz yıllık değişmez valisinin çukadarına beylerbeyliği ve Rakka eyaleti verilişinde ünlü efendisinin parmağı vardır ve rüşvet rol oynamıştır. Dahası, belki de bir öç alınmış, Köse Paşa'dan kurtulamayacağını kavrayan Milli Timur sığındığı Süleyman Paşa'yı Köse Paşa'ya karşı kışkırtmıştır. Çünkü bu veya öteki sebepler olmasa, Köse Paşa'nın azlini gerektirecek ağırlıkta bir olay yoktur. Ama Bâbıâli bürokratlarının suçlamak maksadıyla kaleme aldıkları yazılarda bile, Köse Paşa'nın meziyetlerini gafilane dile getirdikleri gözden kaçmıyor:

Çok miktarda tohum ektirmiştir Anbarları zahire ile doldurmuştur Ekilen arazilerden epeyce bir alacağı vardır!..

Bunlar uzun uzun anlatıldıktan sonra, Rakka mütesellimliğine tâyin edilen Mir Ahmed'den bütün bunlara el koyması, Paşa'nın borcundan düşülmek üzere gereğini yapması istenmektedir. Böylece, ilgililer Paşa'ya ektirip başkasına biçtirerek sözde eski alacakları kurtaracaklardır. Oysa Köse Paşa o hesaplarda olmamıştır. İnsan eliyle şenlenmiş toprağa hayrandır ve en düşkün zamanlarında bile rençberin destekçisi olmaktan vazgeçmemiştir. Mütesellim Mir Ahmed'e gönderilen hükmün devamında, Paşa'nın eski yeni borç tablosu da sergilenmektedir:

Maliye'ye borç (Rakka mukataasından teslim edilmeyen)	300 000	kuruş
Darphane'ye borç (Madenler eminliğinden)	170 000	kuruş
Darphane'ye borç (kethüdasının Gümüşhane eminliğinden)	30 000	kuruş
Toplam	500 000	kuruş

Ayrıca, İstanbul'daki Kapı kethüdasına da seksen bin kuruş borçludur. Böylece altı yüz bin kuruşluk (yaklaşık altı yüz kilo gümüşe eşit) bir talep vardır ortada!.

Azlinden on gün sonra ikinci bir ferman daha çıkarılır. Bunun sırf öfke belirtmek için kaleme alındığı meydandadır:

> Sabıka Rakka valisi olup bu defa tuğları ref' ve zimmetinde olan emval-i miriye ve düyun-u saireyi bi't-tamam edâya ikdam eylemek şartıyla mütekaiden vilayeti olan Divriği'de ikamete memur kılınan Mustafa Paşa'ya ve bu işle görevlendirilen mübaşire hüküm ki: Rakka üzerinden alındı. Tuğların ref' edildi. Maliye'den çıkarılan emrimde açıklandığı üzere, mukataalardan ve madenlerden olan borcunu bir an önce ödeyeceksin. Ödemez ya da geciktirirsen, sürgün edileceğin gibi servetin de müsadere edilecektir.

İlk fermanla valilikten alınan Paşa'ya, herhalde ortaya çıkan borç miktarının yüksekliğinden dolayı, kuru vezirlik de çok görülmüştür. Veya ola

ki isyan yoluna sapmasını önlemek amacıyla, ilkin mülayim davranılmış, Rakka'dan ilişiğini kestikten sonra vezirliği kaldırılmıştır. Hatta asıl maksat onu tutuklatmaktır. Bu amaçla Madenler Emini Yusuf Ziya Paşa'ya, Bozok Mutasarrıfı Cebbarzade Süleyman Bey'e gizli fermanlar uçurulmuştur: "Paşa Rakka'dan mübaşirle Divriği'ye giderken yönetim alanınızdan geçerse tutuklayınız. Borcunu hemen ödeyeceğine dair güven verici bir taahhüde zorlayınız. Kaçarak bir gaile açmaması için gözaltına alınız" denilmiştir. Oysa adı geçenler paşayla yakınlığı olan kimselerdir. Yusuf Ziya Paşa daha önce affi için aracı olan bir dost, Cebbarzade ise dünürüdür.[53] Bu sayede, tutuklanmadan 1795 yılı şubat-mart ayları içinde memleketine dönmüştür. 1800 yılının ağustos ayına kadar beş buçuk yıl süreyle artık Divriği'de oturacaktır. Bu dönemi kasabanın kalkınması için yoğun çalışmalarla geçirdiği izleniyor. Altından kalkılmaz bir borç yüzünden başına gelecekleri tasarlayarak mevcut servetini vakfa çevirmek yaptığı ilk iştir. Bunun için de daha Madenler emini iken başlattığı çalışmaları hızlandırmış ve vakfa konu tesisleri tamamlatmıştır.

---

53 *C.Dahiliye*, No 6821 (15 B 1209/7.2.1975); *Mühimme*, No 201, s. 101 8 evasıt B 1209/Şubat 1795); *M. Mektum*, No 2, s. 166, 118, 167 (3 hüküm: evahır B 1209/Şubat 1795); *Tarih-i Cevdet*, c. V, s. 143; Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapaoğulları*, s. 21.

O yıllarda, Divriği'nin biricik geçim kaynağı tarımdı ve susuzluk yüzünden üretim çok düşüktü. Uzunyazı ovasının cetvellerle sulanması amacıyla Mengücek şahlarının Lik suyunun "Geçit" adlı boğazına yaptırdıkları bent ve on sekiz kilometrelik cetvel zamanla yıkılmıştı. Memleketinin bu en büyük sorununa öncelik veren Köse Paşa yüzlerce işçi çalıştırarak birçok köprü, dayanıklı bent ve ağızlar, derin bir cetvel yaptırarak bu eski su yolunu yeniledi. Madenler emini iken başlattığı bu çalışmaların aralıksız dört beş yıl sürdüğü kesindir. Akıtılan su ile birlikte kasabaya da hayat geldi. Gevar denilen ağızlardan arklara su taksim ediliyor, geniş bir alana yayılmış bulunan kasabanın bütün semtleri ve mahalleleri bu sudan yararlanıyordu. Sarayını memleketin en alt ucunda yaptıran Paşa'nın, bu yeri seçerken, "Eğer benim bahçeme su akarsa, şehirde sulanmayan bağ bahçe kalmamış sayılır. O yüzden konağımı buraya yaptırdım!" dediği rivayet edilir.[54] Kasabanın Kale/Şehir Mahallesi/Kantepe/Çarşı üçgeninden taşıp batıdaki düzlüğe yayılması bu sulama imkânından sonra söz konusu olmuştur. Divriği'ye uğrayan Batılı gezginlerin "Çıplak dağlar ortasındaki yeşillik adası" diye tanımladıkları büyüleyici güzellik Uluark'ın eseridir. Bu bakımdan, Köse Paşa Divriği'nin ikinci kurucusu sayılır.

Devlet onun "siciline", "Zimmetine akçe geçirdi... Görevine gitmeyip ayak sürdü... Cibilliyetinde düşmanlık saklı!" gibi kayıtlar düşedursun, o kendi memleketinde iyilikleri ödeşilmez bir büyük olmayı başarmıştır. Zamanında kendisine beslenen saygının her şeyin üstünde olduğu söylenir. "Sarayının önünden geçenler atlarından inerler, taş kemerli büyük kapıdaki kavasları selamlayıp biraz uzaklaştıktan sonra tekrar binerlermiş."[55]

Onun ikinci önemli girişimi Uluark denen su cetvelinin yaşatılabilmesi için bir vakıf tesis etmek olmuştur. Azlinden on ay sonra düzenlenen bu vakfiyenin tarihi H. 1210 yılı Cemazeyilâhiri başıdır (12 Aralık 1795). Vakfiyenin giriş bölümü şu şekilde kaleme alınmıştır:

> Rakka eski valisi olup Divriği'de oturan Mustafa Paşa bin Hacı Osman Ağa bin Hacı İsmail Ağa, Kuloğlu mahallesindeki sarayında kendisine mahsus odada şer'i meclisi toplantıya çağırdı. Bu vakfı düzenletti ve tescil ettirdi. Hasbi mütevelli tâyin ettiği Çalapverdizade Ahmed Ağa hazırken ikrarda bulundu..

Vakfa bağlanan taşınmazlar ise şunlardır:

---

54 İbrahim Aslanoğlu, 16.3.1978 tarihli mektup: Necibe Sakaoğlu: 1975'de alınan not; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, s. 227, 231, TTK Basımevi, Ankara, 1975. Bu son eserde, köprülerin yapım tarihi olarak verilen H. 1170/M. 1756 yanlıştır. Bu tarihte Divriği'deki su köprülerinin bazılarını yaptıran Köse Paşa değil, Sarı Mustafa Paşa'dır. H. 1306 tarihli *Sivas Salnâmesi*'nde (s. 212) de aynı yanlışlık vardır.

55 Fahri Divrik, 21.12.1977'de alınan not.

Saray: Dömbelekoğlu Minas mülkü, Kazikoğlu mülkü ve anayolla çevrili mülki-i menzil. Selamlığında yirmi dört fevkani oda, altında ahırları, avlusu vs, hareminde fevkani ve tahtani odaları, toyhane, kilerler, mutfak, aralık, hamam ve öteki evleri. Bitişiğinde iki damlı bahçesi. Arkın üst tarafında üç çermar üzüm bağı, bağçe vesair müştemilatı ile.

Bağ: Kuloğlu mahallesinde iki parça.

Tarla: Sarı Mustafa Paşa köprüsü yanında ve diğer yerlerde toplam yirmi beş kile tohum alır sekiz parça.

Yoncalık: İki adet.

Değirmen: Hornavil, Vartan, Sincan, Ziniski, Armutak, Mursal köylerinde, ayrıca şehirdeki Uluzar ve Alaybeyi değirmenleri olmak üzere sekiz adet.

Hamam: Şehirde Hatip hamamı denen çifte hamamın evret bölümünün tamamı ile rical bölümünün yüz sehimde otuz dört sehimi.

Dükkân: Köşkerler ve Kuyumcular çarşılarında, Arasta hanı, Kuloğlu hanı ve Debbağhane yanında, Tahmishane bitişiğinde, mağaza, demirci ve mılıçı dükkânları. On beş adet.

Ağaç: Odur köyünde, Uluark boyunca ve tarlaların çevresinde çok sayıda söğüt.

Bunların tümü kendisi tarafından alınmış, yaptırılmış, diktirilmiştir. Vakfiyenin son bölümünde,

Vakıf sandığından, Divriği'ye akan Nehr-i Kebir üzerinde yaptırdığım Çeper, Lâle, Değirmenderesi, Karamahmudoğlu, Büyük Köprü, Çaybaşı Köprüsü ile ötekiler olmak üzere sekiz su köprüsünün her yıl onarımları ile yıkılanlarının yenilenmesi; Erşün yoluna yaptırdığım iki çeşme ile Diblehanı önündeki bir çeşmenin onarımları yaptırılacak, sandıktan artan para mütevellinin olacaktır.

denilmektedir.

Ancak, mevkuflar arasında yer alan saray, gelir getirmeyeceği gibi, bir vakfın geçerliliğinde aranan "yıkılmağa sökülmeğe mahkûm olmamak" kuralına da uymamaktadır. Ancak, Köse Paşa, borçluluğu yüzünden sarayının bile haczedilebileceğini düşünmüş, onu da hile-i şer'iye ile vakfa katmıştır. Düzenlenen belge bir "vakf-ı evladiye"dir:

Yaşadığım sürece kendim, ölümümden sonra erkek evladımın yaşça büyük olanı, daha sonra onların çocuklarının yaşça büyük olanları mütevelli olacaklar, bu düzen kuşaktaş kuşağa devam edecektir. Allah saklasın soyum tükenirse, hâkimin reyi ile dindar ve iyi bir kişi mütevelli seçilip o ölünce aynı şekilde yenisi seçilecektir. Şartların işlemesi mümkün olmazsa, gelir yoksullara dağıtılacaktır...

Vakfiyeye şahit sıfatı ile imza koyanlar: Müftü es-Seyyid Abdülaziz Efendi, Naip Hacı Emin Efendi, Bekirpaşazade Mecid Bey, Kuloğlu el-

Hac Salih, Doğancıoğlu İsmail Ağa, Bazağazade Hasan Ağa, Selam Ağası Hüseyin Ağa'dır.

Gerçi, Köse Paşa'nın borçluluğu sebebiyle vakıf tesis etmesi mümkün değildir. Çünkü bir kişinin vakıfta bulunabilmesi için "borçsuz olması" ilk kuraldır. Bu şartı soruşturmak ve kesin bir yargıya varmak da hâkimin görevidir. Şu halde, şer'i meclis ya Paşa'nın zimmetindeki devlet alacağını borç saymış ya da bundan habersiz gözükmüştür.[56] Hayra yönelen herkes gibi Paşa'nın da bu vakıf vesilesiyle devlet nazarında aklanmış sayıldığı, artık borç tehdidi ile rahatsız edilmediği olasıdır. 1795-1800 arasında, kendisiyle ilgili hiçbir yazışma yoktur. Bu dönemde tek kuruş borç ödemediği ise ölümünden sonra düzenlenecek defterde hâlâ altı yüz elli bin kuruş borçlu gözükmesinden anlaşılmaktadır.

Mazuliyet yıllarında, Paşa'nın yeni inşaatlara giriştiği; Divriği'yi kalkındırmak, çevreye açmak için uğraştığı görülmektedir. Bunu yaparken, salt kasabayı düşünmediği de açıktır. Harcamadığı her kuruşu devletin her an elinden kapması muhtemeldir. İsteyen, ama hiçbir şey vermeyen devlet maliyesine metelik kaptırmadan, "Osmanlı" damgası taşıyan ne bir göz köprünün, ne bir hamam kurnasının, ne bir çeşme lülesinin bulunduğu Divriği'ye hayırlar yapmayı amaçlayan Köse Paşa'nın batı yolunu açmak, ticareti canlandırmak, içme ve sulama suları akıtmak, dine ve eğitime yeni kurumlar sağlamak işlerine yönelmesi doğaldır. Kaldı ki o dönemde, yalnız servetini saklamak veya kaçırmak zorunda kalan "..ekâbirin değil, hemen hemen her devletlinin ve zenginin gücü ve serveti yaptırdıkları hayrât ve müberrât kıyasıyle mütebeyyin" olduğu da biliniyor.[57] Sonuç olarak, hangi yönden bakılırsa bakılsın, Köse Paşa kendisini hayra adamaya mecbur hissetmiş ve şu eserleri yaptırmıştır:

Kız Köprüsü: Çetin boğazlar ve sarp kayalıklar nedeniyle batıya kapalı kasabayı Ziniski-Sincan-Yağbasan-Karabel üzerinden Sivas'a bağlamak için Çaltı suyu üstüne inşa ettirmiştir. Bu suyun üstündeki köprülerin en büyüğüdür. Üç gözlü olup 70 m uzunluğundadır. Az ilerideki Pamuklu hanla birlikte Divriği Batı caddesinin başlangıcı sayılır. Rivayete göre, aynı yerdeki eski bir köprünün adını taşımaktadır. Köse Paşa "Sincan çiftliğine gidip gelirken bir yıkık köprüye, bir de kayalıklara asılı kalmış büyük bir taşa bakar durur, 'Ah, şu taş yuvarlansa Çaltı'ya inse... Ben de üstüne bir köprü bağlasam!' dermiş. Bir gün kaya uçmuş, ırmağın ortasına mıhlanmış. Köprünün orta ayaklarından tekine o kaya temel olmuş." Kimbilir, belki de bu Tanrı inayetinin coşkusuyla Paşa'nın, Kız köprüsü yapılır-

56 *H. Hümayûn,* no 4115 (vakfiye: gurre C 1210/12 Aralık 1795).

57 *Netayic'ül- Vukuat,* c. III, s. 89.

ken, "eteğine taş doldurup ustalara taşıdığı, işçileri gayrete getirmek için avuç avuç çeyrek altınları saçtığı, gözler kemerler örüldükçe vecde gelip oynadığı, elinde kürek harç kardığı..." anlatılır.

Bir öykü de şudur:

> Köprü başında hummalı çalışmaların sürdürüldüğü bir gün, mübaşirler çıkagelmiş.. Toza toprağa belenmiş Paşa niye geldiklerini sormuş. 'Köse Paşa ile işimiz var' demişler. Tepeye kadar çıkıp karşıda beyaz badanası ile şavkılayan sarayı göstermiş.. Adamlar gidedursun, kestirmeden bir uşağını saraya uçurmuş. 'Bir yavan pilav pişirsinler!' buyruğunu vermiş. Akşamüzeri Paşa ırgat giysileri içinde saraya dönüp kapıda saygıyla karşılanınca mübaşirler hayrette kalmışlar.. Yemek sırasında: 'Paşam, Divriği'nin vergisini almaya geldik!' demişler. 'Allah allah, paşası yavan bulgur pilavı yiyen, köprüde çalışan bu halktan ne bulup ne alacaksınız?' diyerek onları halkının yoksulluğuna inandırmış. Vergi yükünden herkesi kurtarmış.[58]

Kız köprüsü halen sağlamdır ve yaptırıcısının küçük bir kitabe taşı koydurmayacak kadar soylu ve hayırsever olduğunu düşündürerek kullanılmaktadır.

Çaykenarı Köprüsü: Üçgözlü köprü de denen bu eserin adı, ilgili vakfiyede "Kebir köprü"dür. Kız köprüsü ile aynı yıllarda yapıldığı sanılıyor. Halk arasında "Koçik köprüsü" de denilen bu geçidi kullanan sakaların, Kestoğan eteğindeki Koçik kaynağından kasabaya içme suyu taşımaları köprünün yıkılışına kadar sürmüştür.

Bu köprü Divriği merkezinin kuzey ve doğu arazisi ile olan dağ yolu bağlantısında önemliydi. Kız köprüsü ile aynı yapıda olup bulunduğu yer bakımından sel sularından yıkılmasını önlemek için, Çaykenarı düzlüğüne yüzlerce dut ağacı dikilerek ırmak mecraya alınmaya çalışmış; giderek küçük bir koruya dönüşen bu yer, "Dutluk" adıyla kasabanın mesirelerinden olmuştur. Çaykenarı köprüsü varlığını 20. yüzyıl ilk çeyreğine kadar koruyabildi ve azgın bir bahar selinin önünde, üstünden geçen sonuncu su taşıyıcısı ile birlikte sürüklenip gitti.[59]

Tabakhane Köprüsü: Tek gözlüdür. Çarşı kenarından geçen Abıçimen deresi üstündedir. Eskiden burada tabakhaneler vardı.[60]

Kuloğlu Hanı: Köse Paşa'nın ticari etkinlik kazandırmayı amaçladığı Divriği'de, ekonomi durgundu ve dışarıya satılabilecek oranda hiçbir şey üretilmemekteydi; kısır bir pazar köyünü bırakıp gurbete gidenlerin sayısını her yıl artırmaktaydı. Tefecilik almış yürümüştü. İş hayatını ellerinde tutan Ermenilerle mütegallibe dışında köylü şehirli bütün halk yoksuldu.. Kuban

---

58 Fahri Divrik, 21.12.1977'de; Hüsnü Yüksel, 1.10.1971'de alınan notlar.

59 Divriği'de derlenen notlar; BOA, Tapu Tahrir Defteri, No 156, s. 206-207.

60 *H. Hümayûn,* No 4115 (vakfiyye :9 RA 1214/12 Ekim 1799).

boylarından Halep pazarlarına kadar dış âlemi gezip tanıyan Paşa'nın değişik bir dünya görüşü taşıması, kendi insanlarına, atalarının gözüyle bakmaması doğaldır. Onun insani olduğu kadar, millî-dinî hislerle de hemşehrilerine yardımcı olmayı amaçladığı muhakkaktır. Çünkü Divriği çarşısı bir avuç Ermeni esnafının elindeydi. Bu dengesizliği bir ölçüde Türklerin lehine çevirebilmek için Paşa bir han yaptırmıştır: "Mukaddeme Kuloğlu hanı demekle maruf olub badehu harab olmağla müceddeden arsa-yı mezkûr üzerine bina eylediği han-ı mezkûr derûnunda vaki 39 adet dükkân"ı, Müslümanlara kiralamış, bunlara dokuma tezgâhları kurdurmuştur. Eminliği ve valiliği zamanında ise işsiz Divriğililerin kendisine başvurdukları, madenlerde ve diğer yerlerde iş buldukları anlatılır. Rivayete göre, azledildiği zaman, "İstanbul'da muhtelif resmi işlerde çalışan ve onun arcılığı ile buralara yerleştirilmiş olan yirmi bin (!) Divriğili de işten çıkartılmış." Sayı abartılıdır, ama yine de rivayetin bir gerçek yanı olmalıdır. Bir başka rivayete göre ise "Divriği'nin yıllık vergisini toptan devlete öder, sonra herkesten hal ve vaktine göre taksitle toplarmış.." Bu söylenti onun malikâne mutasarrıflığını ve tüm vergileri kesime aldığını düşündürür.

Ahali Paşa'yı çok severmiş. O da fakir fukara herkesi gözetirmiş.. Dul kadınlara çıkrık ve pamuk verir, iplik eğirttirir, bir okka ipliği iki okka pamukla takas edermiş... Sonbaharda Çukurova'dan kervanla pamuk getirtir, toplanan iplikleri dışarıya yollarmış... Kadınlar kârlı buldukları çıkrıkçılığa "küçük bezirgân" adını takmışlar. Paşa'dan sonra torunları da bu işten vazgeçinemişler... Çocuklar da Paşa'nın çıkrıkçılığı özendirişini anlatan bir oyun oynarlarmış:

Çıttır çıttır çıt kelep
Eğirdiğim beş kelep
Paşamızın sandığı
İçi dolu fındığı[61]

Bu oyunun adı vızvız oyunu imiş. Paşa'nın zamanında çalışmamak ayıp sayılırmış. Sakat, yaşlı erkeklere de iâne bağlanırmış.

Divriği dağlarındaki demir madeni yataklarından yararlanılması için de Köse Paşa'nın çaba gösterdiği, köylerde küçük işletmeler kurdurduğu söylenir. Geçen yüzyıl başında Divriği'ye uğrayan Batılıların notlarında bu konuya ilişkin bilgiler vardır. O zamanlar, Dumluca, Ziniski, Kilisecik yörelerindeki küçük ocaklardan çıkarılan cevherler ilkel ocaklarda eritilip demir elde edilmekteydi. Buna ek olarak Paşa'nın kasabada bir demirciler çarşısı kurdurduğu, burada nal, mıh, saban demiri vb. yapıldığı anlatılır. Vakfiyede ise kendisine ait dört mıhçı ve bir demirci dükkânından söz edilmektedir.

61 Necibe Sakaoğlu'ndan 1975'te yazılmıştır.

Tarımı geliştirmek için bir tür kredi uyguladığı için ölümünden sonra düzenlenen muhallefat defterindeki kayıtlardan öğreniliyor. Köylüye tohumluk ve çift öküz verip karşılığında yıllık taksitlerle tahıl alırmış. Sıkışan rençbere borç para verir, fakat bu işlemde şer'i oranda bir faiz dahi uygulamazmış. Çiftliklerinde ve öteki köylerde hayvancılığı geliştirmek üzere damızlık koyun, sağmal inek bulundurur, sürüler besletirmiş. Kasaba ve köylerde değirmenler yaptırmış; şehirdeki şahna anbarlarında devamlı tahıl stoklayarak sık sık karşılaşılan kıtlıklar için önlem almış.

İçme sularının yetersizliği sebebiyle Pireyüp deresinden kaldırılan şebeke suyunu yeni baştan tesis etmiş, bunun için ayrı bir vakıf düzenlemiştir. Köy yollarına yaptırttığı çeşmeler, şehirdeki eski bir hamamı onartıp çalıştırması tespit edilen hizmetlerindendir.[62]

Paşa Camii: Onun el attığı son bir hizmet alanı ibadet ve tahsil olmuştur. "Cedit Mustafa Paşa Camii" denen yapı kendisinindir. Bu, 12 ve 13. yüzyıllardaki Mengücek eserlerinden sonra, yani altı asırlık bir ara ile Divriği'de yapılan ilk kârgir mabet, Osmanlı egemenliği boyunca burada yapılan en güzel ve büyük eserdir. Minaresinde, giriş cephesinde, plan ve kubbe taksimatında, kemerlerinde klasik üslûp hâkimdir. Bu şirin camiin yapımı için Paşa'nın Urfa'dan sanatkârlar getirttiği sanılmaktadır. Dış cephe duvarlarındaki karataş bordürler Diyarbekir ve Urfa eserlerini, kapı fasadındaki yüzeysel desenler de Ulucami'deki tezyinatı hatırlatır. Yol kenarında, küçük bir arsaya sığdırılan caminin bulunduğu semt Köse Paşa sarayının yapılması ile nüfus yoğunluğuna kavuşmuştur. Bu semtte daha önceleri tek tük Ermeni evleri bulunduğu tesbit ediliyor. Öte yandan, cemaati iyice azalmış bulunan Kale camiinin minberi ve bazı eşyası bu yeni camiye taşınınca, tarihi cami yıkılmaya bırakılmıştır.

Cedit Paşa Camii kitabelerinde "Allah'ın rahmetini dileyen Mustafa Paşa"nın adı iki kez tekrarlanıyor. Yapım tarihi H. 1214'tür (1799). İsim ve tarih veren kitabenin altında, üç yazı panosu daha vardır. Ortadaki, ebcetle düşürülmüş tarihi içerir:

Muhâkkak bânisidir Mustafa Paşâ-yı zi-câhi
Girüb cennet sarayına bâ-safâ olsun ilahi

Küçük avluda ahşap "medrese" yer alır. Burası daha çok semtin mahalle mektebi işlevinde olagelmiştir. Vakfiyede, "iki dersanede ikişer yatılı öğrenci ile dört fakihin barınacaklarından ve ilimle uğraşacaklarından"

62 Kazım Erçoklu, 30.12.1969 tarihli mektup: Fazıl Yöney (1956-58'de Divriği kaymakamı), 8.4.1976'da alınan not; Necibe Sakaoğlu, 6.12.1973'de alınan not; *H. Hümayûn*, No 4115 (H. 1210 ve 1214 tarihli vakfiyeler); *C. Evkaf*, No 19407 (tarihsiz).

söz edilir, ama bu düzenlemenin ne kadar zaman yürütüldüğü bilinmemektedir.[63]

Sonuç olarak, Köse Paşa gerçekleştirdiği bu işler için binlerce altınlık harcamada bulunmuştur. Bunların yaşatılmaları için de aşağı yukarı aynı değerde taşınmazları vakfetmiştir. Bu hesaba ölümünden sonraki muhallefat bedeli de katıldığından, onun tüm varlığının otuz kırk bin altın lira dolayında olduğu kabul edilebilir. Bu tahmini servet Madenler eminliği ve Rakka valiliği döneminde devletçe istenen alacağın yarısı bile değildir. Bu basit hesap Köse Paşa'nın ne ölçüde haksız bir taleple sıkıştırıldığını düşündürür. Gerçi para kaçırmış olabilir. Bunun kişiyi inkâra itecek boyutta abartılması, devletin beş para sızdıramamasına, berikinin de gönüllü ya da gönülsüz yatırımlara yönelmesine yol açmıştır.

7 Rebiülâhir 1212 (9 Eylül 1799) tarihli ikinci vakfiye de Paşa'nın özel odasında düzenlenmiştir. Bağlanan taşınmazlar şunlardır:

Han ve dükkân: Kuloğlu hanı arsası üzerine yaptırılan yeni handa 39 adet.
Tarla: Toplam otuz kile tohum alır, yedi parça.
Bağ: Sarayın yanında ve diğer yerlerde altı adet.
Değirmen: Yellice ve Hargün'de iki adet.

Vakıf sandığından yapılacak harcamalar bölümünde şunlar sıralanmıştır:

Medresenin müderrisine on, fakihlerden her birine dört, cami hatibine bir, öğle ve ikindide imamlık edene bir kuruş aylık; müezzine on, ferraşa altı kuruş yıllık verilecektir. Kebir köprü, Kız köprüsü, Tabakhane köprülerinin onarımları yapılacaktır. Cami veya köprülerden biri harap olursa vakıf sandığından onarılacaktır.

Mütevelliliği üzerine alan Paşa, ölümü sonrası için, "Eşi Hümeyra Hanım binti Ebubekir Paşa'nın, ölünce bu eşinden olan erkek evladının ve onun soyunun, eğer bu eşinden erkek evladı olmazsa öteki eşlerinden olan erkek evladının; başka hatunlarından da erkek evladı olmazsa, büyük oğlu Hafiz Veliyeddin Bey'in ve sonra evlatlarının nesilden nesile mütevelli olacaklarını" şart koşmuştur. Bu dolaşık şartla belli bir amaç gözetildiği muhakkaktır. 1795'teki ilk vakıfın mütevelliliğini büyük oğlu Veli Bey'e bırakan Paşa, bu ikinci vakfi ile de ikinci eşi Hümeyra Hanım'ı ve ondan doğan çocuklarını düşünmüştür. Fakat Hümeyra Hanım'dan yalnızca Meşev adlı kızı dünyaya gelmiştir. Vakfiyenin düzenlendiği sırada Meşev'in doğmuş olup olmadığı bilinmemektedir.[64]

---

63 Cedid Mustafa Paşa Camii kitabeleri (1967'de tarafımızdan okunmuştur).

64 Meşev Hanım, H. 1288'de (M. 1871) babasından yetmiş yıl sonra öldü. Paşa mezarlığındaki taşında "Sene 1288/Hâzel-kabre'l-merhume/Meşev Hanım binti Mustafa/Paşa fatiha" satırları okunur.

(Bu vakfiye aynı zamanda tarihsel bir olaydaki yanlışlığın düzeltilmesi için de belgelik ediyor. Birçok kaynakta komutan olarak Köse Paşa'nın adı verilen Ebuhur çıkartması (1799 Temmuz ayı) sırasında, o Divriği'de oturmaktadır ve görevsizdir. Ebuhur çıkartmasını yapan ve tutsak düşen ise Nakibzade Mustafa Paşa'dır.)[65]

Divriği'nin Köse Paşa'lı yıllarının huzurlu geçtiği; zalimden de, mazlumlardan da söz edilmemesinden, şikâyetlerin kesilmesinden anlaşılıyor. Eğer bu vakfiyeler de olmasa, bu kısa dönem için Divriği'ye ilişkin yazılı belge denilebilir ki yoktur. Yalnızca, 1797'de Paşa'nın emektâr kethüdası Hasan Ağa'nın ölümü üzerine, 1785'lerdeki Gümüşhane eminliğinden kalma 29 bin kuruşluk borcu için Divriği'ye mübaşir çıkartıldığına dair bir belgeye rastlanıyor. Hasan Ağa Kesme köyü mukataasından da bin kuruş borçlu ölmüştür.[66]

Köse Paşa'nın Divriği'deki nüfuzlu varlığı 1780-1802 arasını kapsar. O, memleketine yokluklar ve terör çemberi ortasında gönenç ve güven yaşatmış; yoksulundan zenginine, köylüsünden kentlisine herkesi güçlü kanatları altında tutmuş gözüküyor. Doğal ki, sürekli oturduğu beş buçuk yıl boyunca, bayramlar, düğünler, şenlikler daha coşkun ve zengin yinelenmiştir. Çarşıya, pazara, hanlara, hamamlara canlılık dolmuş; yeni mahalleler kurulmuş; bağlar bostanlar yeşermiş; köylü ekip biçmiş, ürününü kasaba pazarında satabilmiştir.

İki Yıl Sivas Valiliği

1798'de Napoléon "Bâb-ı Haremeyn-i Muhteremeyn" Mısır'ı işgal edince, İstanbul'da ilkin bir sadaret değişikliğine gidilerek Erzurum valisi ve Madenler emini Vezir Yusuf Ziya Paşa sadrazamlığa getirildi. İki gün sonra da Fransa'ya savaş ilân edildi. 1799 baharında İstanbul'dan ayrılan sadrazam ve serdar-ı ekrem Mısır'a yöneldi. Bir süre Şam'da kalarak "ikmal-i esbab-ı seferiyyeye" el atması gerekiyordu. Yaz aylarında, Şam'dan sevk edilen öncü birlikler bozguna uğradığı gibi Akdeniz yoluyla yapılan Ebuhur çıkartması da başarısızlıkla sonuçlandı. Suriye'de baş gösteren kıtlık ve veba Anadolu askerinin kırılmasına yol açtı. Birliklerin büyük bir kısmı da dağıldı ve firarlar başladı... İşte, şanssızlıklarla dolu ortam unutulan Köse Paşa'nın hatırlanmasına fırsat verdi. Yusuf Ziya Paşa'nın bu eski dostundan bir şeyler ümit etmesi doğaldı. Bölgesindeki nüfuzu dikkate alınınca epeyce bir asker sağlayabileceği düşünüldü.

Sivas Valisi Vezir Alâeddin Paşa, bir buçuk aylık bir görevden sonra,

---

65 *H. Hümayûn*, No 4115 (H. 1214 tarihli vakfiyye).

66 *Divriği Şer'iye Sicili*, (L 1211/Nisan 1797).

16 Ağustos 1800'de alındı ve yerine Köse Mustafa Paşa getirildi. Tâyiniyle birlikte ondan peş peşe emirlerle hem birtakım görevler, hem de kapısını düzenleyip süratle sadrazamın ordugâhına katılması istenmeye başladı.

Vezirlik ve Sivas valiliğinin tevcihini bildiren ilk fermanda, "Sivas, Divriği, Arapgir'den toplayacağı güzide ve bahadır ve ceng ü harbe kaadir iki piyade neferi ile orduya dahil olmak üzere hazırlanması" da emredildi.

Eylül başında yazılan ikinci fermanda, "Selefin Alâeddin Paşa'dan, liva alaybeylerinin eşkinci, züema ve tımar erbabını bayrakları altında toplayıp çok acele orduya gelmesi istenmişti. Ancak, eyalet halkının düşkünlüklerini ileri sürerek kayıt başına yüze elli kuruş ödemek şartıyla bağışlanmalarını rica etmeleri üzerine, eyaletin orduya uzaklığı da düşünülmüş ve bu isteğin kabul edildiği yazılmıştı. Sivas eyaleti eşkinci, züema ve tımar erbabı toplam bin elli üç nefer olup, yüz elli kuruş hesabı ile yüz altmış beş bin dört yüz elli kuruşun yarısını hemen, yarısını da on beş yirmi gün içinde toplatıp mübaşire teslim etmesi" Köse Paşa'ya bildirildi.

Sivaslı serdengeçti binbaşısı Hamza daha önce, serdengeçti bölükleriyle savaşa gitmek için halktan zorla para almış, yol boyunca kanunsuz paralar toplamıştı. Mısır'da savaşmaması bir yana, kaçıp Sivas'a dönmüştü. Eylül ayında Mustafa Paşa'ya yazılan diğer bir emirde: "Sen ki vezirsin. Vezaretin ibkâ edilerek Sivas eyaleti tevcih edildi. Senden iyi hizmet bekliyorum. Hamza'yı yakalayıp cezalandır" denilmekteydi.

O seferberlik havası içinde, devletin almak istediği sert önlemler isyana hevesli birçok valinin nerede patlayacağı belirsiz birer serseri mayın gibi Anadolu'da ve uzak eyaletlerde dolaşmalarına sebep olmuştu. Bunlardan biri de Şerif Mehmed Paşa idi.[67] Eylül 1800'de, Mustafa Paşa'ya şu hüküm gönderildi:

> Eski Adana Valisi Şerif Mehmed Paşa'nın Çıldır valisi iken halka zulmünün hesabı yoktu. Devlete karşı da çirkin hareketlere kalkışmaktan geri durmamıştı. Eğer bir süre daha Ahıska'da kalırsa isyana sapacağı anlaşıldığından, o zaman Erzurum valisi olan Yusuf Ziya Paşa üzerine sevk edilmiş ve mansıbından zorla çıkarılmıştı. Daha sonra kendisine Halep verildiyse de burada da halka zulümden el çekmedi... Mısır harbi çıkınca, bu yolda hizmet beklendi ve Şam'da görevlendirildi. Fakat hiçbir faydası görülmedi. Dönüşünde Adana eyaleti ile Karahisar-ı sahip sancağı ve Kıbrıs muhafızlığı tevcih edildi. Bu emre uymayarak Ahıska'ya yöneldiği haber alınmıştır. Maksadının Ahıska halkına düşmanlık olduğu kesindir. Şu muhataralı dönemde böyle asilerin cezalandı-

67 Şerif Paşa Doğu Anadolu'nun en kudretli derebeyi idi. Battal Paşa'nın ölümü, Tayyar Paşa'nın Rumeli'nde oluşu onu daha da güçlendirmiş; Erzurum valisinin hücumlarını püskürtmüş; Revan hanının araya girmesiyle bağışlanmış; neticede bütün yaptıkları yanına kâr kalmıştır.

rılması farzdır. Sen ki vezirsin. Eğer Şerif Paşa Sivas toprağından geçecek olursa yakalayıp idam ettirmeni buyurdum.[68]

Aynı şekilde Maraş Valisi İsmail Paşa ile Rakka Valisi Silahdar Hüseyin Paşa da serkeşçe tavırlarıyla kaygı uyandırdıklarından Köse Paşa'ya ve Bozok Mutasarrıfı Cebbarzade Süleyman Bey'e, "adı geçenlerin mansıplarına gitmeyerek ayak sürüdükleri, maksatlarının Anadolu'nun beri taraflarında birtakım zulüm ve yolsuzluklar yapmak olduğu, gerekli tedbirlerin alınması" uyarısı yapılmıştı.

Köse Paşa'nın 20 Eylül 1800'de İstanbul'a gönderdiği ilk raporundaki bu garip paşalarla ilgili açıklamaları ilginçtir:

> Cebbarzade casuslarıyla paşaların durumlarını araştırmış, niyetlerinin Anadolu ve Sivas dolaylarında saldırılar düzenlemek olduğunu sezerek derhal boğazları, yolları tutturmuştur. Paşalar haklarındaki emr-i şerifi öğrenince, Antep toprağında toplanmışlardır. Eğer Kayseri üzerinden gelmezlerse, Maraş'tan veya Küçük Ali Oğlu ile işbirliği edip Payas'tan Adana'ya, oradan da Tekfur yaylağı üzerinden Sivas'a çıkmaları muhtemeldir. Bunu önlemek için Tekfur yaylağı ile öteki boğaz ve yolların tutulmasına dair bana ve öteki görevlilere emirler yollanmıştı. Gizli şekilde paşaların ahvalini inceletirdim. Rakka Valisi Silahdar Hüseyin Paşa'nın Urfa'ya girdiğini, Maraş Valisi İsmail Paşa'nın[69] ise daha önce Maraşlılarla savaşıp Antep'e geldiğini, bilahare Anteplilerin aracılığı ile Maraş'a girdiğini tespit ettim. Sivas taraflarına gelselerdi emriniz yerine getirilecekti. Şerif Paşa meselesine gelince, Sivas eyaleti üzerime verilmezden önce, eyalet toprağından geçerek Ahıska'ya gideceğini bildirmiştir. Adana'ya gitmediği açıktır.[70]

Bu acıklı bir durumdur. Paşalar pervasızdırlar. Devlet birinin ardına ötekini takmakta, zorla mansıbına sokulan asi soyguncular dan eyalet yönetimi, devlete bağlılık beklenmektedir!.

Diğer yandan, padişahın ağzından kaleme alınan fermanlarda -eğer bu yazılar, güç ya da masraf gerektirir bir hizmetle ilgiliyse- iltifatların esir-

---

68 *Sivas Vilayeti H 1289 Salnâmesi*, s. 26, 34; *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 104, 192 vd; *Mühimme*, No 211, s. 64 (evasıt S 1215/Temmuz 1800); *Sivas Şer'iye Sicili*, (23 RA 1215/16.8.1800); *Mühimme*, No 211, s. 98. 89, 100 (3 hüküm: evasıt R 1215/eylül 1800), s. 154 (evail N 1215/Ocak 1801).

69 Mısır harplerinde Maraş Valisi Mustafa Paşa şehit düşünce, birlikleri dağılmasın diye, kethüdası İşbu İsmail'e vezirlik ve Maraş tevcih edilmişti. Savaşmamak için türlü yollara başvurmuş; Cezzar Paşa'ya sığınmış, mansıbına dönmeyerek birkaç bin dağlı eşkıyası ile etrafı yakıp yıkmıştır. Maraşlılar şehre sokmamışlar; gizli bir emirle yakalanıp öldürülmesi istenmiş; halk sarayını kuşatmış; yüzlerce adamı öldürülmüşse de o, yakınları ile kaçıp Küçük Ali oğluna sığınmayı başarmıştır. (*Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 167).

70 *H. Hümayûn*, No 4736 (kaime: gurre CA 1215/20.09.1800).

genmemesinin daha o zamanlar, Bâbıâli kurnazlıklarından olduğu anlaşılıyor. Kişiyi coşturup gayrete getirecek bir rapsodi havası taşıyan bu tür fermanları yazmak kalem efendilerinin ustaca becerdikleri işlerdendi. Ekim 1800'de böyle bir ferman da Köse Paşa'ya yollandı:

> Sen ki vezir-i gayyur ve müşir-i sahib-i dirayet ve'ş-şuur müşarünileyhisin. İbzâl-i nişâne ve zuhûrundan berü cilveger-i mücellâ-yi tebrüz olan akılâne ve dirayetnümûne hareket ve zapt ü imâl ve idare-i askeriyyede sülûk ü seyrin ve me'mur ve müstahdem olduğun hıdamat-ı mühimmenin te'diyesine sarf-ı bâlâ-yı liyâkat edegeldiğin bi't-tücrübe malûm ve umur-u seferiyyeye vukuf ve ittılâ-nâmın ve herhalde din ü devlet-i aliyyeme ibraz-ı hüsnü-i hizmet ve sadakat edeceğin meczumum olub senin gibi diyanet-i tamımesi olan sadakatkâr ve dirayet-şiârın böyle vakıtda kenarda kalması doğru görülmediğinden orduyu hümâyunumda bizzat bulunman ve savaş sırasında gereken hizmetleri yerine getirmen şarttır. Bu sebeple iki bin piyade ve bin süvari asker yazıp silahlandırarak kendin de başlarında olduğun halde çok acele orduya katılacaksın. Bu husus ve vezirliğinin ibkâsı ile Sivas eyaletinin üzerinde kalması, serdar-ı ekrem tarafından istenmiştir. Sadrazamın senin hakkındaki övücü sözlerine binaen bundan bir süre önce vezirlik ve Sivas eyaleti tevcih edilmişti. İvedilikle Sivas'a gitmen ve daireni düzenlemen, hemen sonra istenen askeri toplayarak orduya gelmen sadaret kaymakamı tarafından sana yazılmıştı. Sadrazam Fransa keferesi üzerine hareket edecektir. Bu bakımdan bildirilen miktarda askerle bir an önce orduya katılmalısın. Bir dakika gecikmeden, bir tarafa sapmadan, halka zulümde bulunmadan, hızlı bir yürüyüşle orduya katılman gerekiyor. Bu husus, öteki bütün işlerden daha önemlidir. Sadrazamın hakkındaki tanıklığını doğrulamalısın.[71]

Şam'daki ordugâhtan yazıldığı anlaşılan bu fermanın aynen verilen ilk bölümünde, Köse Paşa'yı gayrete getirmek amacı saklıdır. Bu basmakalıp giriş Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın övücü ifadesini taşırsa da, yeniden vezirlik ve valilik tevcihi, sadece sadrazamın bu eski veziri şereflendirmek düşüncesiyle açıklanamaz. Bir yıldır, Şam'da kurmaya çalıştığı geniş kadrolu ordu için paşalara ve onların getirecekleri askerlere ihtiyaç vardır. Bu nedenle İstanbul'a yazdığı ve görevlendirilmelerini istediği kişilere ilişkin listeye Köse Paşa'yı da katmıştır. Ancak, sadrazamın tasarıları gerçekleşinceye dek, Şam'daki durum perişanlığa dönüşecektir. Halk kıtlıktan ve hastalıktan orduyla birlikte kırılmaktadır. Bu kez de acele gelmesi buyrulanlara "Hele biraz oyalan!" fırsatı verilecektir. Çünkü Şam'a düşenler eriyip gitmektedir.

Yukarıdaki fermandan bir hafta sonra çıkarılan ikinci bir fermanda Köse Paşa'dan bir miktar daha asker istenmektedir:

---

71 *Mühimme*, No 211, s. 113 (evail C 1215/Ekim 1800).

...Mısır'ı Fransa keferesinden geri almak ve halkı kurtarmak bütün Müslümanların borcudur. Gazâ ve cihat dinin en mühim görevlerindendir. Sen ki vezirsin. Divriği'den eli kılıç tutan beş yüz seçkin piyade askeri yazıp donatarak ve başlarına ehliyetli bir başbuğ atayarak çok acele orduya göndermen fermanımdır.[72]

Bu iki hükümle Paşa'dan toplam üç bin beş yüz asker beklenmektedir. Kendisi eyalet askeriyle, tâyin edeceği başbuğ da Divriği gönüllüleri ile Suriye'ye ineceklerdir. Köse Paşa'nın fiilen sefere katıldığına dair hiçbir bilgi yoktur, ama, gitmediğini söylemek de mümkün değildir. Yazışmalar 1801 baharında henüz Sivas'ta olduğunu tahmin ettirmektedir. Muhtemelen, 1801 yılı nisan-temmuz ayları arasında ve Mısır seferinin son safhasında Şam'a gitmiş ve dönmüştür. Sadrazamın, sefer dönüşü, Deliktaş menzilinde kendisiyle görüşmesi ve seraser samur kürk giydirmesi bunun kanıtı sayılabilir.

Unutulduğu, tüm servetini vakfedip elinde eteğinde bir şey bırakmadığı bir zamanda, yeniden vezirlik ve mansıp verilmesi Paşa için bir sürprizdir. Bu sürpriz onu ciddi sorumluluklara ve tekrar ağır masraflara çekerken, yakınlarının, özellikle oğlu Veli Bey'in birtakım çıkar hesaplarına kapılmaları doğaldır. Divriği mütesellimliğini ve malikâne voyvodalığını ellerinde tutan Paşa'nın kardeşleri Mehmed ve Abuş beylere karşılık, Veli Bey de Eğin voyvodalığı buyruldusunu babasından koparmıştır. O günlerde Eğin'de ihtilal vardır. Veli Bey sözde ortalığı yatıştıracaktır. Eğinliler bu sert voyvodadan ilk günlerde hoşnutturlar. Bu, ona ikinci bir fırsat kapısını da zorlama cesaretini verir: "Eğin ve Arapgir mukataalarının ayrı ayrı kişilere iltizamının birtakım anlaşmazlıklar doğurduğu gerekçesiyle her ikisinin tekelden idaresini" önerir. Mustafa Paşa'ya ve ilgili kadılara 25 Aralık 1800'de yazılan fermanda "İmdi emir vardığında, söz konusu mukataanın üçte iki payı Veli Bey tarafından toptan deruhte ve iltizam olunacaktır" talimatı verilir. Veli Bey'i Eğin voyvodalığına ataması yaşlı babanın Sivas valiliğindeki talihsiz girişimlerinin ilkidir. Çünkü Veli kısa zamanda Eğin halkına zulmetmeye kalkışacak, 1800 yılı aralık ayında, babasına şu emrin yazılmasına sebep olacaktır:

Madenlerin tam kapasite ile çalışması, can ve mal güvenliğinin sağlanması gerekirken, sen ki vezirsin, oğlun Veli Bey'i Eğin voyvodası nasbetmen yüzünden, Ergani ve Keban Madenlerine kütük sevkıyatı durmuş, seferle ilgili işler kesilmiştir. Ayrıca Veli Bey, serbesti şartlarına aykırı olarak, tüfekçi takımına maden halkını tutuklattırmıştır... Kırgınlığıma ve kızgınlığıma uğramaktan titizlikle kaçınmalısınız...[73]

72 *Mühimme*, No 211, s. 113 (evail C 1215/Ekim 1800).

73 *C.Dahiliye*, No 9313 (hüküm: 9 Ş 1215/25.12.1800); *Mühimme*, No:212, s. 168 (evasıt Ş 1215/Ocak 1801), No 214, s. 181 (evasıt C 1216/ekim 1801).

Bu uyarıya rağmen, Veli Bey'in zulüm ve engellemeleri o yıl boyunca devam etmiştir. Köse Paşa'nın o yaşlılık çağında, sakalını oğluna kaptırdığı ortadadır. Buna karşılık Veli babasının sağduyusundan yoksundur. Bâbıâli'nin sert uyarısı üzerine Eğin voyvodalığından alınmışsa da haşin yaratılışı ve intikam duygusu ile bu kez de çevrenin terör elebaşısı olmuştur. "Karasu ırmağının ve kollarının belirli noktalarına yerleştirdiği tüfenkçilere akarsulardan Keban'a sevk edilen kütükleri toplattırıp yaktırmış, madenkeşleri tutuklatmaya başlamıştır.." Bu serseriyane eyleminin amacı, Madenler eminini başarısız göstererek, babasına eminlik yolunu açmaktır! Mısır harbinin, Rumeli'ndeki dağlı eşkıyasının, isyan eden eyalet paşalarının cenderesindeki devletin ise bu tür eylemleri "derebeyi şımarıklığı"na verip sonuçlarına katlanmaktan başka çaresi yok gibidir. Gerçek bir çözülmüşlük ve başıboşluk silahlı güçleri bile eşkıya oyuncağı haline getirmişken, Veli'nin uslandırılması en geriye bırakılacak sorunlardandır. Sözgelimi, Mısır harbi için Ortadoğu'ya sevk edilmeye çalışılan birlikleri "başıboş deli taifeleri" soymaktadırlar!. Mustafa Paşa'ya yazılan Mart 1801 tarihli emir bu konudadır:

> Bir süre önce Ordu-yu Hümayûnu yağmaya cesaret eden deli taifesinin, Sivas ve Bozok taraflarına vardıklarında yakalanıp idam edilmeleri Cebbarzade'ye buyrulmuştu. Şimdilerde ise Rumeli'ye gidecek ordu birliklerini yağmalamaya ve vurmaya niyet güden deli taifelerinin Sivas toprağında gezip dolaşmakları... haber alınmıştır.[74]

Şu halde, cepheye giden teçhizatlı ve kalabalık birlikler daha kendi yurtlarında başıbozuklarca soyulmaktadır. Bu sözde birliklerin ne Ortadoğu'da, ne dağlı eşkıyası karşısında, hatta ne de zorbalık provalarına kalkışan Veli Bey gibilerin önünde bir başarı şansları bulunmaktadır.

1801 yılı ilkbaharında, Köse Paşa'yı etkileyen önemli bir başka olay, Soğucak başbuğluğunda ardılı olan Erzurum Valisi Battal Paşa'nın ölümüdür. Bâbıâli boşalan Erzurum valiliğine Köse Paşa'yı uygun görmektedir. Sadaret kaymakamı öneriyi şöyle gerekçeklendirmiştir:

> ... Battal Paşa, asi Şerif Paşa'yı tepelemekle görevli iken ölmüştür. Onun ölümü Şerif Paşa'nın o bölgeyi bütün bütün perişan etmesine sebep olacaktır. Erzurum'a tezelden, 'bu maddeye cespan ve zi-iktidar' bir vali lâzımdır. Sivas Valisi Mustafa Paşa bu nitelikte görüldüğünden Erzurum'a nakledilmeli, Şerif Paşa gailesini defetmesi kendisinden istenmeli, iki konağı bir ederek hemen yeni mansıbına ulaşması yazılmalı, kapı kethüdasına da tevcihat bildirilip hıl'at giydirilmelidir...

---

74 *Mühimme*, No 198, s. 123 (evail ZA 1215/Mart 1801).

III. Selim'in bu takririn telhisine koyduğu hat ilginçtir:

Köse Mustafa Paşa Erzurum'a süratle gider ise ve Çıldır maslahatına germiyetlü ikdam edeceğini akıl keser ise tevcih olunsun. Zira şimdiler ol havali bir kat daha karışur. Bir hoşça mülâhaza olunsun. Etrafiyla bilinsün. Sonra bir hata olmasun..

Bu uyarı üzerine Erzurum eyaleti Sâbit Paşa'ya tevcih edilmiştir. Sadaret kaymakamının takririnde bir bölüm özellikle dikkati çekiyor:

Battal Paşa hazineye ve sarraflara bin kese borçlu ölmüştür. Oğlu Tayyar Paşa o tarafta olsa idi babasının borcu kendisine yüklenirdi. Oysa, dağlı eşkıyası ile meşguldür. Battal Paşa'nın muhallefatı için mübaşir çıkarılsa, Tayyar Paşa bunu haber alır almaz, görevini bırakıp o tarafa gidecektir. En doğrusu, Canik ve Karahisar mukataaları Tayyar Paşa'ya bağışlanmalı, merhumun muhallefatı da alacaklılarına bırakılmalıdır. Tayyar Paşa'ya da 'Hakkınızda padişahımızın teveccühü devam etmektedir. Şanınızı ve nüfuzunuzu korumak düşünülmektedir. Hemen şu eşkıya meselesini bitirin. Hanedanınız bundan böyle sizinle kaim olacaktır' gibi teşvik edici bir yazı gönderilmelidir...[75]

Görülüyor ki, paşaların ölmeleri de ayrı bir sorundur. Onlar, elde ettikleri mukataaların bedelini, İstanbul'daki kefilleri aracılığı ile gayrimüslim bankerlere borçlanarak ödediklerinden, ölümleri bu borçlarının temizlenmesi bakımından devletin yeni ödünler vermesini gerektiriyordu. (Bunun bir benzeri Köse Paşa'nın ölümünde de görülecektir.)

Sivas eyaletinin doğusunda, Veli'nin uyumsuzluğu ile gelişen karışıklık 1801 yılı sonlarında elebaşı değişimi ile yeni boyutlar kazanınca, ekim ayında Madenler Emini Ahmed Hulusi'ye şunlar yazılmıştır:

Erzurum sancağındaki Kuruçay kazâsı yılda belli bir miktar kalhane kütüğü ve mağara ağacı sağlamak şartıyla Keban Madenine bağlanmıştı. Kazâ voyvodası Sağırzade Abdülbâki, ılımlı ve halk koruyucu olmasına rağmen, Sivas Valisi Mustafa Paşa tarafından sebepsiz azledilmiş, yerine Gülşenzade Süleyman Bey getirilmiştir. Oysa bu adam Şehsuvaroğulları denilen ve hiçbir ferdine voyvodalık verilmemesi için ferman çıkarılan ailedendir. Bunlar bir zamandan beri, Kuruçay voyvodalığını elde edebilmek için, o çevrede fitne ve fesat çıkarmaya başlamışlar, Gülşen Süleyman ise Sivas Valisi Mustafa Paşa'nın kapısına sığınmıştır. Paşa'nın ise karışıklık çıkarıp madenleri tekeline alma niyetinde bulunduğu bilinmektedir. Bu maksadının gerçekleşmesi uğruna Gülşen Süleyman'ın ardına çok sayıda rezili katarak Kuruçay'a saldırı düzenletmiştir. Adı geçen zorbanın her türlü zulme açıkça cesaret ettiği haberi alınmıştır. Mustafa Paşa'nın delibaşısı Danabaş'la birlikte hâlâ oralarda büyük zararlara öncülük

---

75 *H. Hümayûn*, No 1703 (telhis-*H. Hümayûn*: yıl 1214/1799-1800); *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 183.

ettikleri, Kuruçay'a savaşarak girdikleri, biçare halkı ayaklar altında ezdikleri, maden için hazırlanan yirmi bin kalhane kütüğünü yaktıkları öğrenilmiştir. Şu sırada, adı geçen delibaşının Kuruçay'a bağlı Arınıdan köyünde oturduğu, Mustafa Paşa'nın deli ve tüfekçilerinin ise maden kazâlarına girdikleri haber verilmiştir.

Sivas valisine Madenler yöresindeki adamlarını ve delibaşısını derhal çekmesi, Maden kazâlarına mübaşir ve buyruldu göndermemesi, madenlerin hiçbir meselesine müdahale etmemesi ihtar edilmiş olup Gülşen Süleyman'ın cezalandırılması için de başka bir emir çıkartılmıştır.

Bu emir kasım ayında tekrarlandığına göre, buyruklar kâğıt üstünde kalmıştır.[76]

Oğlunun girişimleri yüzünden başarısızlığa kürek çeken Mustafa Paşa'nın, diğer yandan hayır ve bayındırlık hizmetlerine Sivas'ta da ara vermediği görülüyor: Kızılırmak üzerindeki meşhur Eğri köprüyü bu sırada yaptırmıştır. Derler ki:

Bir iş için Divriği'den kalkıp Sivas'a gitmiş... Hanları odaları dolaşıp usta ırgat aramış. Kılık kıyafetinden kim olduğu anlaşılamayacak durumdaymış. Bulduğu bir usta ile Eğri köprünün başına gitmişler. Köse Paşa 'Şöyle yapacaksın, böyle isterim' yollu konuşunca adam dayanamamış: 'Sen bu işlerden anlıyorsun, ama köprü yaptırmaya gücün yetmez. Bu zengin işi!' demiş. Bu cevaptan alınan Paşa, terkisindeki heybeden avuç avuç altınlar çıkartıp Kızılırmak'a fırlatmış!. Usta işin ciddiyetini anlayarak hemen ekibini kurmuş ve tamirata başlamış.[77]

Aynı şekilde, Erzurum'a uzanan yol üzerindeki Boğaz köprüsünü de tamir ettiren Paşa Sivas çarşısındaki harap Meydan camiini de yenilemiştir. Sivas valiliği döneminde, bir vakıf daha tesis ettiği görülmektedir. Maden emini iken Gümüşhane'de Ulucami avlusuna yaptırdığı şadırvanla Hacı Mehmed Ağa çeşmesinin bakımı ve devamlılığı için bir değirmen vakfetmiş ve Gümüşhane müftüsünü mütevelli seçmiştir. Urfa, Sivas ve Gümüşhane'deki girişimleri onun hayır ve imar konusunda yalnızca memleketi Divriği'yi düşünmediğini ortaya koymaktadır.[78]

Hicri 1216 Şevval (M. 1802) genel tevcihatında, Köse Paşa'nın Sivas'tan Trabzon'a nakledildiği saptanmaktadır:

Sabıka Sivas valisi olub bu defa kendüye Trabzon eyaleti tevcih ve ihsan-ı hü-

76 *Mühimme,* No 214, s. 184 (evasıt C 1216/Ekim 1801), s. 186 (evahır C 1216/Kasım 1801).

77 Fahri Divrik, 21.12.1977'de alınan not.

78 *C. Evkaf,* No 12167 (13 L 1216/18.2.1802).

mâyunum olan vezirim Mustafa Paşa iclâlehuya hüküm ki: Mükemmel kapun halkıyla hareket ve seri olarak doğru Trabzon'a gidecek ve memleket yönetimine el koyacaksın.

Bu emrin bir sureti "Sabıka Trabzon valisi olup Sivas eyaleti verilen Vezir Hüseyin Paşa'ya", bir sureti "Diyarbekir valisi ve Canik muhassılı olup ibkâ edilen Vezir Seyyid Mahmud Tayyar Paşa'ya" yazılmıştır. Bu Hüseyin Paşa 1800'de Rakka mansıbına gitmeyip isyan denemelerine kalkışan ve Köse Paşa'dan tenkili istenen zattır. Daha sonra, Diyarbekir'e, oradan Trabzon'a, ancak, Diyarbekir'den ayrılmadan bu kez de Sivas'a verilmiştir. Devlet bu haşarı veziri herhangi bir mansıpta birkaç ay için olsun oturtmaktan çekinmekte, oradan oraya gezdirmeyi yeğlemekte, böylece halkı ezmesini önlemektedir! Sivas'a gelir gelmez zulüm tırpanını işletmeye başladığından bir ay içinde Köse Paşa tekrar Sivas'a alınarak bu serkeş paşayı tenkili emredilmiştir. Mart ayındaki bu yeni değişiklikle Tayyar Paşa da Diyarbekir'den Trabzon'a nakledilmiş, Hüseyin Paşa azledilmiştir. Köse Paşa'ya tekrar Sivas tevcih edildikten sonra şu ferman yazılmıştır:

> Selefin Hüseyin Paşa Diyarbekir'den Sivas'a gelirken, Alacahan vesair köylerde beşer onar gün kalmış, Niksar ve diğer kazâlardan on beşer yirmişer bin kuruş alınış, ırzlara tecavüz etmiştir. Sivas'ta ise zulümlerine dayanamayan halk firara başlamıştır... Onun bu çirkin tutumu gelen mahzarlardan ve senin yazından öğrenilmiş bulunuyor.. Şu sırada, Sivas dolaylarında başıboş dolaşmakta ve eylemlerini sürdürmekte olduğundan, üzerine gitmen ve idamını gerçekleştirmen için işbu emir çıkartılmıştır.

Asi Hüseyin Paşa'nın ele geçirilmesi konusunda çekilen güçlükler Köse Paşa tarafından İstanbul'a yazılınca, 1802 yılı mayısında yeniden iki emir çıkartılmıştır:

"Hüseyin Paşa'nın mal yağmaladığı, insanları öldürdüğü, türlü zulümlerde bulunduğu" tekrarlanarak, tenkili işi Mustafa Paşa'dan, bu konuda yardımcı olmaları da Cebbarzade'den ve Tayyar Paşa'dan istenmiştir. Nihayet, Köse Mustafa Paşa bu asi veziri o yılın nisan ayında yakalatarak idam ettirince, tarihlere "Hüseyin Paşa vak'ası" diye geçen bu olayın ardından, kendisini öven bir tebriknâme ile seraser kaplı bir sırt samur kürkü gönderilmiştir.[79] Yine aynı günlerde, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın maiyetine bin süvarilik bir birlik sevk etmesi bildirilmiş; bunu da derhal yerine getirmiştir.[80]

---

79 *Mühimme*, No 217, s. 30, 65 (2 hüküm: L-Z 1216/Şubat-Nisan 1802); *M.Mektum*, No 4, s. 44 (evail ZA 1216/Mart 1802); *Mühimme*, No 213, s. 37 (evail M 1217/Mayıs 1802); No 217, s. 89 (evail M 1217/Mayıs 1802).

80 *Mühimme*, No 217, s. 64 (evail Z 1216/Nisan 1802); *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 250 (sadrazamın İstanbul'a dönüşü 3.8.1802 tarihindedir).

Köse Paşa'nın 1802 yılı yaz ayları sıkıntılarla dolu geçti. Oğlu Veli'nin ön ayak olduğu Eğin olayları yeni bir safhaya girerken, ölümle arasındaki mesafe artık günlerle sınırlı kalmıştı. Veli'nin tahrikine ve aldatmacasına uyarak hayatı boyunca asla kalkışmadığı bir tür isyan provasına ayak uydurdu. Aslında Köse Paşa için sonun başlangıcı Mısır seferinden dönen sadrazamın, Malatya-Sivas arasındaki konaklamalarında edindiği izlenimlerle gelişmeye başladı. Temmuz ortalarında Malatya'ya ulaşan Yusuf Ziya Paşa, Eğinli şikâyetçilerden Veli Bey'in yaptıklarını dinlediğinde Veli'den çok Köse Paşa'ya gücenmiş olmalıdır. Sivas toprağına giren orduyu ve sadrazamı, eyalet valisi Mustafa Paşa Deliktaş'ta karşıladı. Muhtemelen kendisi de seferden yeni dönmüştü. Deliktaş menzilinde sadrazamla yaşlı vezir Osmanlı teşrifatının gerektirdiği biçimde buluştular.

Sadrazam ilkin, Mısır harbindeki yardımından dolayı teşekkür etti ve "Zümridî çukaya kaplı sırt samurdan bir kürk" giydirdi. Köse Paşa'nın delileri, tüfekçileri sadrazamın önünde cirit oynadılar. Sonra, Yusuf Ziya Paşa oğlu Veli'den şikâyetçi oldu. Ona yandaşlık eden Eğin ihtilali elebaşısı Serdar Mehmed'i halen kapısında himaye etmesinin doğru olmadığını söyledi. Yönetimde daha tutarlı davranması ricasında bulundu. Fakat Köse Paşa ak kara demedi, oğlu için özür dilemedi. Onun bu tutumu mutlaka bir sebebe dayanıyordu. Ya Eğinlilere inanan sadrazamı iknaya uğraşmanın bir anlamı yoktu. Veya Paşa oğlu için özür dilemeyi kişiliğine yediremedi. Bu sessizlik Yusuf Ziya Paşa'nın güvenini büsbütün yitirmesine ve onu "Caygir-i zamirinde fesat ve melânet saklı" bir adam olarak tanımasına yol açtı. Sivas'tan ayrılışından sonra da şikâyetler oldu. Sözgelimi, İlbeyli halkı, "Tokat hassı aklâmından olan nahiyelerinden Mustafa Paşa'nın yüz keseden fazla cerime aldığı, korkularından dağlara sığındıkları, ekinlerinin telef olduğu, paşanın delibaşısını köylere göndererek yedi kişiyi bağlatıp Sivas'a aldırdığı ve kalebent ettirdiği"nden yakındılar.

Ordunun İstanbul'a dönüşünden (3 Ağustos 1802) hemen sonra çıkarılan bir fermanla, "Tokat hassının Padişah'ın kız kardeşi Beyhan Sultan uhdesinde olduğu, İlbeyli halkının asla incitilemeyeceği, yoksulların dağılmasına sebep olacak hareketlerden şiddetle kaçınılması gerektiği..." hatırlatıldı.[81]

Bu emir "Sivas Valisi" unvanını taşıyan Köse Mustafa Paşa'ya devletçe gönderilen yazıların sonuncularındandır. Sadrazamın İstanbul'a döner dönmez yaptığı ilk iş, onu Diyarbekir'e nakletmek olmuştur. Böylece kendisinin ve oğlunun Sivas'taki olumsuz eylemlerini kırmayı, bir yandan

81 *Mühimme*, No 213, s.70 (evasıt R 1217/Ağustos 1802).

da Diyarbekir'deki ihtilali bu tecrübeli vezir aracılığı ile bastırmayı tasarladığı sanılmaktadır.

Köse Paşa'nın Sivas valiliği, arada bir aylık Trabzon tevcihi dikkate alınmazsa, Ağustos 1800-Ağustos 1802 arasında tam iki yıl sürmüştür. O Sivas'tan gelip geçen, sayıları yüzü aşkın eyalet vali ve mutasarrıfları arasında adı unutulmamış üç beş kişiden biridir. Halk belleğine "hayır ve hasenatı seven" bir vezir/vali olarak yerleşmiştir. Paşaların büyük çoğunluğu keselerini doldurmayı ve sözde asayişi sağlamayı gözetirken, o "hayra ve imara düşkün, köprüler camiler inşa eden.." bir vezir sıfatıyla ad bırakmıştır.[82]

Ölümlü Sonbahar

1802 yazında, Diyarbekir karışıklıklar içindedir. Vali Zühdü İsmail Paşa ihtilalden ve sıcaktan bunalır, tezelden görevinden alınmasını sadrazama yazar. Bir becayişle Mustafa Paşa Diyarbekir'e, Zühdü İsmail Paşa da Sivas'a tâyin edilirler. Köse Paşa'ya hakkındaki olumsuz düşünceler unutulmuş gibi davranılarak, gayrete getirici bir ferman çıkartılır:

> Büyük vezirlerim arasında gayretin, hamiyetin, olgunluğun ile tanınmış bulunuyorsun. Öteden beri memleketin imarına ve herkesin refahına çalışageldin. Senden her zaman beğenilir hizmetler beklenmektedir. Bir süreden beri Diyarbekir taraflarında ortaya çıkan ihtilalin bastırılması ile memleket düzeninin yoluna konulması hususlarında öncekinden fazla gayret göstereceğin muhakaktır. Emr-i şerifim ulaşınca muntazam kapı halkın ve dairenle hareket edip doğru yoldan Diyarbekir'e gideceksin..

Fakat ölüm meleği her iki valiyi de bir ay ara ile almak üzeredir. Zühdü İsmail Paşa becayiş emri ulaşmadan vefat edince, Sivas Vezir Alâeddin Paşa'ya verilir.[83] Köse Paşa ise Diyarbekir'e hareket etmek yerine günlerini sevimsiz ve anlamsız girişimlerle geçirmeye kalkışmıştır. İstanbul'a ulaştırılan şikâyetler üzerine ağustos ayı sonuna doğru kendisine bu kez öfke dolu bir emir daha yazıldığı saptanıyor:

> Diyarbekir Valisi Vezirim Mustafa Paşa'ya hüküm ki: Sen ki vezirsin. Şu sırada gerekçesiz olarak çok sayıda askerle Eğin kasabasına yönelip burayı kuşattığın

---

82 *Sivas Vilayeti H. 1302 Salnâmesi*, s. 302 "Melhuzat: Müşarünileyh Meydan Camisi ile Bağdat ve Erzurum Caddeleri üzerinde Eğri ve Boğaz köprülerini tamire muvaffak olmuşlardır."

83 *Mühimme*, No 217, s. 127 (evasıt CA 1217/Eylül 1802); *C.Dahiliye*, No 1721 (hüküm: CA 1217/Eylül 1802); *Mühimme*, No 217, s. 183, 194 (2 hüküm: C-Ş 1217/Ekim-Kasım 1802); No 215, s. 139 (evahır C 1217/ekim 1802); *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 254 vd.

ve voyvodası olan Sağırzadeleri idam niyetinde bulunduğun haberi alındı. Bu tutumun vediatullah olan yoksulların ve bütün ahalinin aşırı ıztıraba ve zarara uğramalarına sebep olmaktadır. Durum Eğin'den gelenlerin ihbarlarından anlaşıldı. Eğin gibi büyük bir kasabaya fermansız olarak askerle gitmen, kuşatmaya kalkışman, senden beklenen olgunluğa ve bağlılığa yakışmadığı gibi, rıza-yı şahâneme de aykırı düşmektedir.

Kısa bir süre önce sana Diyarbekir eyaleti tevcih edilmişti. Bu emrim eline geçer geçmez, söz konusu niyetinden cayıp Sivas'a ve diğer yerlere uğramaksızın, doğru yoldan mansıbına varmaya acele edeceksin.

İmdi, tuttuğun kötü yolu bırakmaz, hemen hareket etmezsen, kasaba voyvodasına ve halkına zulmü önlemez ya da ayak sürürsen, mazeretin hiçbir şekilde kabul edilmeyecek, hakkındaki iyi düşünce ve inanç sarsılacaktır..

Bu emrin suretleri Madenler Emini Abdi Bey'e, Çemişkezek, Arapgir, Eğin voyvodalarına yazılmış, "Paşa tutumunu değiştirmezse, halkın canlarını mallarını korumak için tedbir almaları.." emredilmiştir.[84]

Hayata sayılı günlerle bağlı olan Mustafa Paşa gözden düşmektedir. Çok geçmeden Keban'dan ve Eğin'den gelen yeni yazılar, mahzarlar üzerine henüz gitmediği Diyarbekir valiliğinden azledilecektir. Gerçi, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın 8 Eylül 1802'de hazırlanan takrir-i âlisi ile; Kuruçay, Kemah, Gercanis naiplerinin 1-8 Eylül 1802 tarihli ilâmlarının aynı günlere rastlamasının bir ilgisi ve bağlantısı yoktur ve sadrazam, bu ilâmları almadan, önceki raporlara dayanarak takririni saraya sunmuştur. Ama Kuruçay, Gercanis ve Kemah naiplerinin ilâmlarındaki ağız birliği bir rastlantı eseri değildir. Birbirine çok yakın bu kazâlarda, olaylara aynı tepkiyi göstermiş olmak bakımından, ortak bir metin kullanılmış, ilâmlar ayrı ayrı yollanmıştır:

Der-i devlet mekine arz-ı dâi- kemine budur ki:

Maadin-i Hümayûn'a bağlı kazâmızdaki (Kuruçay, Kemah, Gercanis) İslamlar ve reaya ile kütükçülerin hepsi, şer' huzuruna gelip şöylece anlattılar:

'Sadrazam ve serdar-ı ekrem hazretleri Sivas'tan kalkıp yola çıkınca, Sivas eyaleti valisi Mustafa Paşa karargâhı olan Sivas'tan ayrılıp Divriği'ye gelerek şahsî düşmanlıkla madenlerin çalışmasını durdurmak üzere harekete geçti. Bu maksatla, Kuruçay kazâsına, Fırat üzerindeki Pingân, Dostal, Lordin köylerine, Poşadı kazâsına bağlı İliç, Bağıştaş ve Bakçe adlı köylere çok sayıda piyade ve süvari askeriyle toplar ve kumbaralar yerleştirdi. Yolları kesip kütük için görevlendirilen kelekçi işçilerini tutarak asker yaptı. Bu yüzden kazâ köyleri halkı firar ettiler. Kütükçüler dağıldı. Kütük kesmek ve Fırat üzerinden sevk etmek

84 *Mühimme*, No 199, s. 335 (evasıt M 1208/Ağustos 1793); N: 215, s. 129 (evasıt CA 1217/Eylül 1802).

imkânsız hale geldi. Durumu böylece devlete ilâm ediver' dediler. Anlatılanlar doğrudur ve olmuştur.[85]

Bu olaylar elbette ki bir istiklal ve ihtilal provası değildi. Köse Paşa, sadrazamı uğurladıktan sonra, oğlu Veli Bey'in yönlendirmesiyle bir intikam duygusuna kapılmış, Eğin'i kuşatmaya, Maden'i durdurmaya kalkışmış veya sadrazam Deliktaş'taki buluşmalarında Eğinlilerin Malatya'daki şikâyetlerini aynen aktararak "Madenler emini senden yakınıyor! Ben geçip gittikten sonra, bunlardan öcünü alırsın!" kışkırtmacılığını yapmış olmalıdır.

Yusuf Ziya Paşa'nın 8 Eylül tarihli takrir-i âlisinde şunlar anlatılmaktadır:

> Ferman gereği Keban'a kütük sevkiyle yükümlü Eğin voyvodalığı, şu yakında Diyarbekir valisi olan Mustafa Paşa tarafından daha önce iltizamla oğlu Veli Bey'e verilmişti. Veli Bey Eğin kasabası ve köylerinden çok miktarda akçe aldığından, halk şikâyetçi olmuş; Veli Bey azledilerek, mukataa mutasarrıfı tarafından Kemah voyvodası Sağırzade Abdülbaki Bey voyvoda seçilmişti. İşte hem bu yüzden, hem Eğin serdarının Paşa'yı tahrik etmesi sonucu, Sağırzade ile Mustafa Paşa'nın arasına düşmanlık girmiş ve şekavet başlamıştır.
>
> Ben Malatya'da durumu öğrendim ve Mustafa Paşa ile Deliktaş'ta görüştüğümüzde her şeyi etraflıca anlatıp gerekli uyarı ve öğütte bulundum. Fakat Paşa oralı olmadı. İstanbul'a döndükten sonra ise, Sağırzade'ye karşı Paşa'nın düşmanca girişimlerde bulunacağı ihbar edilmiş ve hemen kendisine icap eden yazı çıkarılmıştı. Ancak Mustafa Paşa, 'Caygir-i zamiri olan fesat ve melâneti icradan' vazgeçmediği gibi, bir süre önce Cebbarzade Süleyman Bey'in vergi tahsili ile görevli adamının topladıklarını da gasp etmiştir. Mazarratının kolayca bir yoldan def edilmesi için, Sivas eyaletinden Diyarbekir'e tahvil edilmişti. Fakat halen çok sayıda süvari ve piyade ile Eğin'e hücum ettiği, oradan da Kemah'a hareket hazırlığında olduğu, maden işlerini sekteye uğratacağı gelen yazılardan anlaşılmaktadır. Bu yazılar takımı ile görüşünüze sunulmuştu. Paşa şu sırada, Eğin'e yakın Pingân köyünde çok sayıda asker ile kalmaktadır. Niyeti ise Sağırzade'ye hücum etmektedir.
>
> Sağırzade Abdülbâki Bey maiyetimde Mısır'a gitmiş, yiğitlik göstermiş, bağlılığı doğruluğu denenmiş bir kişidir. Dolayısıyla, Paşa'nın saldırı niyeti sırf söz konusu Eğin voyvodalığı olayına dayanmaktadır. Öğüt ve uyarıların bir faydası beklenmemelidir. Çünkü zatında mermûz olan huşunet lâzimesince tavr ü mesleğinden şaşmayacağı besbellidir. Eğer biraz daha orada kalırsa kalkıştığı uygunsuzluk yüzünden maden işleri bütün bütün yüzüstü kalacak, yörenin düzeni altüst olacaktır. Bu arada, suçsuz bir alay zavallı ayaklar altında kalacaktır. Bu bakımdan hem madenin üretimden kalmasını önlemek için, hem de

85 *H. Hümoyûn,* No 3327 (3 ilâm: 2-9 CA 1217/1-8 Eylül 1802).

emirsiz ve izinsiz böyle bir harekete saptığı için Mustafa Paşa'nın vezirliği kaldırılarak Divriği'de oturtulması vakte ve zamana en uygun çaredir..

Bu takririn telhisine Sultan III. Selim öneriyi onayladığını gösteren bir hat çekmiştir. Böylece o Pingân'daki tertibini sürdürürken, vezirlik defteri dürülmüşse de bu kararı içeren ferman ulaşmadan, Köse Paşa, 1802 yılı eylülünün son günlerinde Divriği'deki sarayında öldü.[86]

Ölüm haberi İstanbul'da duyulunca bu kez, devletlilerin ellerini çabuk tutarak muhallefatını müsadere etmek hevesine kapıldıkları saptanıyor. Ekim ayının son haftasında kaleme alınan ferman bu aceleciliği ve hayal edilen muazzam serveti belgeliyor:

> Madenler Emini Abdi'ye ve aşağıdaki önemli iş için mübaşir tâyin edilen Mehmed'e hüküm ki: Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa şu sırada eceliyle ölmüştür. Bu zat hayatında hasisliği ve tutumluluğu ile tanınmıştı. İnsanoğlunun hoşlandığı ve bağlandığı dünya zevklerinden hiçbirini tadmadan ve bunlardan zevk almadan, gençliğinden beri para biriktirmekle şöhret bulmuştu. Hatta kendisinde bir define bulunduğu da duyulmuştur. Bu sebeplerle aşırı gelirinin yanı sıra, çok miktarda malı mülkü, akarı, hayvanı bulunduğu ortadadır.
>
> Maliye'den çıkarılan emr-i şerifimde açıklandığı üzere devlete büyük çapta borcu vardır. Bu bakımdan, bütün parasının, altın gümüş evanilerinin, giyim kuşamının, mal ve mülklerinin, hayvanlarının devletçe zaptı için irademiz çıkmıştır.
>
> Sen ki mübaşirsin. Çok acele bu taraftan hareket edecek, Maden emini ile haberleşip Mustafa Paşa'nın Divriği ve çevresindeki bütün varlığını, bir akçesi ve bir parçası gizli kalmayacak şekilde ortaya çıkaracaksınız. Devlet adına tümüne el konduktan sonra sağlıklı bir defterini mevcut parasıyla hemen İstanbul'a ulaştıracaksınız.
>
> İmdi, akranların arasından seni seçip bu önemli işle görevlendirmekten amaç, acele o tarafa gitmen ve Maden emini ile haberleşip elbirliği ederek müteveffanın bütün varlığını müsadere etmendir. Çünkü ölen paşanın serveti ve zenginliği umulandan da fazladır... Bir akçesinin zayi edilmesi ya da saklı kalması doğru olmayacaktır. İşi ağıra almak ya da kusur göstermek gibi bir durumda pişmanlığın fayda vermeyecektir...
>
> Sen ki Madenler eminisin. Saltanatımın sadık ve gayretli hizmetlilerinden olduğuna inancım tamdır. Bir akçesi geriye kalmamak şartıyla mevcut parasının hemen İstanbul'a gönderilmesi beytülmale büyük hizmet olacaktır. Bunu senden bekliyorum. Aykırı davranıştan titizlikle kaçınmalısın.[87]

---

86 *H. Hümayûn,* No 13485 (Tokrir-i âli: 9 Ca 1217/8.9.1802); No 4508 (telhis ve *H. Hümayûn*: 1217/1802).

87 *Mühimme,* No 217, s. 177 (evahır C 1217/Ekim 1802)

Gerçi ölen paşaların mallarına kanunnâme gereği el konulması yalnızca Köse Paşa'ya uygulanmamıştır. Hatta onun bir de borçlu öldüğü dikkate alınınca, bu işlem daha da haklılık kazanır. Ama yıllarca devlete iyi kötü hizmet etmiş emektar bir vezirin ölümüne adeta sevinilmesi düşündürücü olduğu gibi, köprü yapmak, su akıtmak, değirmen döndürmek, vakıf tesis etmek gibi yararlı işlerin de insanoğlunu mutlu kılan tutkulardan sayılmaması da ilginçtir. Bâbıâli Köse Paşa'dan kalan akıl almaz bir servet düşlemekte, yirmi yıl önceki define hikâyesini bir daha gündeme getirmektedir. Çok şey beklemek, hiçbir şey elde edememek, bu yanılgıyı mütemadiyen tekrarlamak ise Osmanlılığın vazgeçemediği bir gelenekti.

Mustafa Paşa'nın ölümü Divriği için o yılların en büyük hadisesi olmuştur. Anlatıldığına göre, "Bütün memleket yasa batmış, günlerce aylarca ağlanıp sızlanmış.. Kadınlar kara bağlamışlar. Bir matem geleneği uyarınca hamamlar bir yıl çalışmamış, düğünler yapılmamış, kırlara gidilmemiş, kahkaha ile gülünmemiş." Bâbıâli'nin hain ve melun saydığı günlerde ölen Paşa'nın halkının gönlünde böylesine sevgi bulması şaşırtıcı değildir. Çünkü devlet sağan, halk sağılan olageldiği için devletten yana olan halkın gözünde, halktan yana olan devletin gözünde zalim damgası yiyordu.

Köse Paşa'nın ölüm sebebi bilinmiyor. Belgelerde "eceliyle" öldüğü yazılıdır. Altmış beş, yetmiş yaşlarında olan Paşa'nın, Eğin harekâtıyla aşırı yorulması, gelip giden mübaşirler, yazışmalar, değiştirilen mansıbı, nihayet yaşlılığı ve yaz sıcaklarının etkisi sonucu yaşama gücünü yitirdiği düşünülebilir. Bu debdebeden uzak, vezirlik şatafatına aldırış etmeyen halk adamı Söğütlük'teki aile mezarlığına defnedilmiş, kendisi için bir türbe düşünülmediğinden, daha sonra oğlu ya da torunu zamanında, hanedan için özel bir mezarlık, Köse Paşa'ya da mermerden bir mezar yaptırılmıştır. Köfeki taşından bir zarfla korunmaya alınan sarı mermer şahidenin büyük bölümü zamanla kırılıp kaybolmuştur.[88] Kalan alt kısımdaki üç satırda:

Hemişe sıdk- ile dua kılup Erkânî diye tarih
İta-kez Mustafa Paşa ecli'l hayrat.
Ruhuna el-fatiha sene 1217

88 Bu taşın yok edilişi ilginçtir: Köse Paşa'nın Divriği'de teşvik ettiği yerli demirciliğin, 20. yüzyıl başındaki ustalarından teki, ham demir parçalarını ocağında ilkel yöntemlerle eritmeye uğraşırken mermere ihtiyaç duyar; çırağının eline bir çekiç tutuşturup; "Koş, Paşa'nın mezarından bir parça daha kopar!" dermiş. Divriği mezarlığındaki bu biricik mermer taş, bu şekilde kırıla ufalana küçük bir parçadan ibaret kalmıştır.

okunabilmektedir. (Erkânî her zaman bağlılıkla dua ettikten sonra, "Eli açık Mustafa Paşa, hayrat için yaratılmıştı" diyerek ölümüne tarih düşürdü.) Bu üç satır Paşa'nın kimliğini veciz bir şekilde özetlemektedir.[89]

Ekim ayı sonunda yola çıkan Mübaşir Mehmed Emin aynı zamanda başbakıkuludur. Kasım ayı ortalarında Keban'a ulaşır. Madenler Emini Abdi Bey sadrazama "böyle hayırlı bir iş için benim de Divriği'ye gitmem gerekmişse de madenlerin düzenli üretimi için, kethüdam Hacı Osman Ağa'yı mübaşire kattım. Divriği ahalisine hitap eden bir buyruldu, Veli Bey'e de bir kaime yazdım.." içerikli bir arzuhal postaladıktan sonra, görevlileri Divriği'ye yollar. Kasım ayının ikinci yarısında muhallefatın tespiti işlemine başlanır. Yapılan üstünkörü sayım ve yazımın defteri ilkin Madenler eminine götürülür. Fakat Abdi Bey, "icap edenlerin tekrar sıkıştırılmasını, başka şeylerin de ortaya çıkartılmasını, devleti inandıracak bir defter düzenlenmesini.." isteyerek mübaşirleri bir daha Divriği'ye gönderir. Ahali tekrar toplatılarak soruşturulur. İleri gelenlerle işbirliği yapılır. Ölçenler, tartanlar sıkıştırılır; defter toplamı kabartılmaya çalışılır. Bu yüzden, işlemlerin tamamlanması o yılın Ramazan'ının ilk günlerine (aralık ayı sonu) kadar uzar. Bu gecikmenin İstanbul'daki ilgilileri kuşkuya düşürdüğünü, yazılan yeni emir göstermektedir:

> Merhumun çok miktarda parası, akarı, emlak, eşya ve hayvanı olduğu biliniyor. Devlete olan borcuna mahsuben, yanında, sarayında ve o havalide her neyi varsa müsaderesi kaçınılmazdır. Yapılması gereken bu iken, şimdiye dek görevinizi yerine getirmediniz. Bir haber ve bir eser ulaşmadı. İşi ağıra almak ya da kusur işlemek gibi bir tutumun asla hoş görülmeyeceğini tekiden bildirmek üzere işbu emir çıkarıldı..[90]

Divriği'deki mübaşirler ise yazdıkları kaime ve arzuhallerde muhallefat işlemlerini özetle şöyle anlatmışlardır:

> ... Elimizdeki ferman uyarınca beldenin bütün ahalisine hiçbir şeyin gizlide kalmaması için uyarıda bulunduk. Merhum maldan sayılan her neye malikse tamamı, gizli ya da açık araştırılıp soruşturuldu. Kıymetleri teker teker ölçüldü biçildi. Hem şer'i yoldan, hem de memleket ileri gelenlerinin işbirliğiyle bütün muhallefatın seksen bin bu kadar kuruşa eriştiği anlaşıldı. Nakit olarak tek kuruşu çıkmadı. Geldiğimizden beri gece gündüz araştırıyoruz. Merhumun tek tanesi bir kimsenin zimmetinde kalmadı. Saklanan veya kaçırılan bir şey yoktur. Mustafa Paşa Divriği'deki bütün emlâkini vakfetmiştir. İki vakfiyesinin suretleri ile muhallefat defteri, belde halkının mahzar ve ilâmları yüce katınıza sunulur...

---

89 Necibe Sakaoğlu, 8.12.1973'de alınan not; Söğütlük kabristanı ortasında yer alan Paşa'nın kırık mezar taşı, tarafımızdan 1969'da okunmuştur.

90 *Mühimme*, No, 215, s. 177 (evasıt N 1217/Ocak 1803).

Muhallefat defterinde yazılan çiftliklere az paha konulmuş denilirse, bu çiftlikler Aşudu nahiyesindedir. Aşiretlerin ve Kürtlerin merkezidir. Merhum çiftçileri ve çevre köylerin yoksullarını korumak amacıyla yaptırmıştır. Emir ve muhafazası ancak kendisine mahsus olup başka bir müşteri çıkmamıştır. Bu yüzden oğluna satılmasına karar verilmiştir..

Mübaşir Mehmed Emin'in tedirginliği gözden kaçmaz. Çünkü devlet en azından beş-altı yüz bin kuruşluk bir muhallefat bedeli beklerken seksen iki bin kuruşluk bir varlık ortaya çıkartılabilmiştir. Sadrazama özel bir kaime yazmak gereği duyar:

Merhumun muhallefatının miktarı ortada. Devletin kendisinden talep ettiği borç da bilinmekte. Ben hayrete düştüm. Durumu yüksek görüşünüze, Ağa efendimize, Kethüda Bey'e, ayrıca Nizam-ı Cedid-i Hümayûn el-Hac İbrahim Efendi'ye ayrı ayrı yazdık...

Divriği ahalisinin mahzarı mübaşirleri doğrulayacak bir ifadeyle kaleme alınmıştır.

Atabe-yi ülyâya:

Divriği şehrinde oturan ulema, eimme (imamlar), hutebâ (hatibler), âyân ve eşraf, çarşı esnafı ahali, reaya ve berâyanın ve fukaranın mahzarlarıdır:

Diyarbekir valisi merhum Mustafa Paşa'nın muhallefatının devletçe zaptına irade çıkmış, bunun için İstanbul'dan mübaşir tâyin edilen Dergâh-ı âli kapucubaşılarından eski Hassa Bostancıbaşısı el-Hac Mehmed Ağa ile Madenler emininin kethüdası el-Hac Osman Ağa kasabamıza gelmişlerdir. Bunlar merhumun muhallefatını yazmaya başladılar. İki ağanın işbirliği ile gerek şer'i yoldan, gerekse bütün belde ileri gelenlerinin hazır bulunuşu ile icap eden araştırma, soruşturma, düzeltme yapılarak her şey tespit edildi ve deftere geçirildi. Hepsi seksen iki bin kuruşa erişti. Fazla bir şey çıkmadı. Bir zerre saklanmadı. Merhumun İslam ve reaya tüccarlarından bir kişi ile ortaklığı ya da sermayesi bulunmadığı da anlaşıldı.

Paşa hayatında hayır ve hasenata düşkündü. Varlığını vücuh-u birre (hayır işlerine) harcamıştı. Vezir olduğundan beri, yakınları ve dairesiyle çoğu vaktini hanesinde geçirdiğinden ağır masraflara batmış, bu yüzden servet edinmesine imkân olmamıştır. Gelen emirdeki define konusu bir iftiradan ibarettir. Ölümünden sonra oğlu Veli Bey'in, kurtulma ümidiyle Trabzon valisi Tayyar Paşa'ya giderken çok miktarda mal götürdü diye bazılarının ortaya attığı da asılsızdır. Veli Bey İstanbul'dan mübaşir tâyin edildiğini yolculuğu sırasında öğrenmiş, Tayyar Paşa'ya ulaşamadan geri dönmüştür. Geriye bir şey getirmediği de anlaşılmıştır.

Bu mahzarda Müftü Abdülaziz'in, müderrislerin, imam ve hatiplerin, Voyvoda Ömer'in, yeniçeri serdarının, kale dizdarının, alaybeyinin, ket-

hüdayerinin, âyânların, esnafın, köy kethüdalarının imzaları vardır. Şehir kadısı Ali de ilâmında aynı şeyleri anlatmıştır.[91]

Bu belgeler Köse Paşa'nın hayatı boyunca varını yoğunu hayra, tarıma ve toprağa harcadığını bir kez daha doğrular. Bir başka husus onun sık sık azledilerek uzunca zaman Divriği'de oturması yüzünden servet edinemediğinin belirtilmesidir. Yıllar önce Hinora köyünde bulunan altın paralar sebebiyle bir defineye konduğu iddiasının asılsızlığı da vurgulanmıştır. Murabahanın, sermaye ortaklığının yaygın olduğu o dönemde, Paşa'nın faizcilik etmediği, buna karşılık herkese yardım eli uzattığı da ortaya çıkmakta ve muhallefat defteriyle belgelenmektedir.

Ortaya dökülen muhallefatın bir ölçüde göstermelik olduğu söylenebilir. Oğlu Veli Bey'in yükte hafif pahada ağır birçok şeyi, krediler, borçlar dağıtan babasının epeyce bir parasını ortadan kaldırdığı kesindir. Hümeyra Hanım'ın da birçok ziyneti, kendi malı ve çeyizi göstererek muhallefat kapsamından ayırdığı düşünülebilir. Ortaya dökülenler eninde sonunda bir bedel karşılığı hanedana bırakılacak türden şeylerdir. Hatta Veli Bey muhallefat ölçüsünü kendisine vezirlik sağlayacak pazarlığın pey akçesi miktarında tutmuştur da denebilir. Defterde göze çarpan çok değerli birkaç eşyanın ve ziynetin ise şüphe çekmemek için feda edildiği sanılmaktadır. Bunun dışında, muhallefat Paşa'nın özel eşyası, silahları, araç ve gereçleri, senetli alacakları, sarayın kullanılmış öteberisi, çiftliklerdeki hayvanlarla tahıl stoklarından ibarettir. O gün için pek yoksul sayılan bu muhallefat yine de bir zenginliği sergilemektedir:

Müteveffa Köse Mustafa Paşa'nın muhallefat defteridir:

	adet	kıymet (kuruş)
Savaş araç ve gereçleri		
- Serapa mercanlı sim kablı yaldızlı Trabzon işi kavalhâre tüfenk	2	400
- Yarısı mercanlı sim kablı yaldızlı Trabzon işi kavalhâre tüfenk	3	390
- Sim bilezikli boylu şişhane-hâre tüfenk	2	120
- Sarı teneke bilezikli boylu hâre tüfenk	5	250
- Çift demürlü İngiliz işi sade filinta tüfenk	1	150
- Eski Mısır sade kaval tüfenk	1	40
- Mısır işi fitilli tüfenk	23	230
- Sarı taslı piştov	7	21
- Trabzon işi simli mercanlı çifte piştov	1	150
- Kara kın içinde sade neriz kılıç	1	20

91 *H. Hümayûn*, No 4115, (2 kaime, 1 mahzar: 5 N 1217/31.12.1802).

Yanları simli balta ile külünk		2	25
- Kabaraları yaldızlı dâvudî zırh ve tası		1	250
Toplam			2396

Gümüşten muhtelif eşya	**(dirhem)**		
- Sim gülâbdan buhurdanla beraber (çift)	330	2	165
- Sim macun hokkası, (2 hokka 1 kaşık)	120	3	60
- Gümüşhane işi sim matara	317	1	198
- Gümüşhane işi sim leğen ibrik	560	1	308
- Sim ve yaldızlı iki peçeli, zırh enselikli kemer, raht, başlık	1960	1	1274
- Sim çavuş kuşağı	300	6	150
- Siyâh kabzalı simli kaddare		1	25
- Sim sulu nargile (tabağı ile imamesi marpuçlu)		1	150
- Kabak imameli eteği mercan sargılı çıbık		1	60
- Kehribar imameli sargılı çıbık		1	15
- Sim leğen, ibriği ile beraber	600	1	339
- Sim gülâbdan ve buhurdan	165	2	82,5
- Sim hokka ve kaşığı .	65	1	32,5
Toplam	4987	30	3090

Değerli muhtelif eşya		
- Zümrüt yüzük	1	90
Altın hancer 50 miskal	1	450
- Sim koyun saati	1	80
- Çalar saat	1	50
Toplam	4	670

Kullanılmış elbiseler

- Ankarî çuha üzerine sim kabaralı haşe	1	100
- Mor çuha üzerine mor işli kabaralı haşe	1	150
- Göküz çuha üzerine etrafı haşiyeli haşe	1	130
Nefti çuha üzerine İstanbul işi kabaralı haşe	1	250
- Nefti ve kumru göğsü sofkerrâke	2	20
- Engürü şâlisi göküz kerrâke	1	10
- Beyaz Engürü şâlisi biniş	2	20
Beyaz şal üzerine işlemeli kahve makraması	1	60
- Sarı canfes üzerine işleme kahve makraması	1	15
Elvan canfes üzerine işleme kahve makraması	7	35
- Boyama	10	5
- Turuncu şal üzerine işleme berber takımı	1	100
- Beyaz üzerine işleme kavuk örtüsü	1	5

Halep çiçeklisi sofra ve peşkiri	1	20
- Som sakal tarağı, meşin kılıflı	1	10
- Kimon kermesûde kablu Erzurum nâfesi cübbe kürk	1	30
- Sadrazamın Deliktaş'ta giydirdiği zümrüdi çulhaya kablu sırt samur kürk	1	3000
- Sarı çuhaya kablu biniş, çulha kürk	1	80
- Göküz çuhaya kablu biniş samur kürkü	1	100
Halep ve Diyarbekir çetarisi entari	2	20
Destar	2	30
- Çuha şâli çakışır	2	25
- İşlemeli abdest havlusu	5	15
- Omuz makraması	6	18
- Bayağı abdest futası	1	3
- Sarı şal	1	40
- Çamaşır (kat)	3	50
Toplam	58	4341

Muhtelif eşya

Edirne işi sandık divit telâtin rik sofrası ile (vezareti zamanında gelmiş)	1	50
- Cedit çatma yastık yüzü (çift)	5	50
Bakır üzerine yaldızlı tuğ babası	3	9
Kaplan postu	3	45
- Sade meşin piştov kuburu (çift)	10	5
- Sivas işi kayış at başlığı, sinebendi ile	3	15
- Tonbak zarf, fincanlarıyla	9	18
- Küçük şerbet güğümü	2	10
- Küçük kahve ibriği ve cezve	4	4
Erzurum işi pirinç şamdan	4	20
- Kastamonu işi bakır üzerine yaldızlı kuşhane (takım)	7	140
- Haremde selamlıkta mutfakta eski yeni bakır (400 okka)		800
Bakır, yaldızlı leğen ve ibrik	1	25
Bakır, yaldızlı leğen ve ibrik	1	10
- Sade leğen ibrik	4	24
Toplam	57	1125

Merhumun Selâmlıktaki odası takımı

Yünden çatma yastık (6 çift), yün minder (3), al çuha makat (3), Selânik orta keçesi (1), ehram (1)	20	200

Merhumun haremdeki odasında olan eşyası

- Çatma yastık (12), al çuha makat (3), minder (3)	18	150

Merhumun haremdeki eşyası		
- Yorgan (Diyarbekir, Urfa basması, Halep çiçeklisi)	24	345
- Döşek (Diyarbekir, Rakka basması, yün dolu)	24	240
- Baş yastığı (Diyarbekir basması, yün dolu)	24	96
- Merhumun yatağı: Halep çiçeklisi yorgan, basma yorgan, basma döşek ve baş yastığı	4	60
- Büyük ve küçük Kürt kilimi	31	540
- Halı	2	40
- Kaliçe seccade	3	30
- Selânik işi seccade	2	140
Toplam	132	1641
Genel Toplam	351	13408
Muhtemel yanlışlık		92
		13500

Tuğ, sancak, bayrak ile mükemmel takım. Bayrağın topu sim, diğerlerininki yaldızlı bakırdır. Buraya şerh verildi.

Merhumun at, katır, beygir, çadır, çerge ve obası		
- Arap dorusu diye meşhur at, sade eyeri ile yaşlı	1	500
- Al at, sade eyeri ile	1	250
- Kır at, sade eyeri ile	1	2000
- 2,5 yaşındaki boz-kır tay	3	450
Beygir	2	140
Katır	20	3000
- Tahtırevan katırı	4	1000
Toplam	32	5540
- Müstamel yedek ördüsü	3	15
- İkişer direkli beyaz sekban çergesi	38	1900
- Beyaz kubbe çadır, tozluğu ile	14	1000
- İçi kutnu menakış oba, Zokak ve babaları ile	1	1500
Toplam	56	4415

Senetli senetsiz alacakları	
- Sağırtaş, Hamo, Norşun, Örenik, Hapa, Ağılderesi, Sağırtaşfrengi, Kâhtik, Gömündürün, Kesme köylerinde (toplam olarak)	21365
- Livanlı köyünde oturan Nermikânlı Kürtlerde	110
- Cidme, Kâhtik, Purunsur, Savrun köylülerinde perakende olarak	212,5
- Gümüşhane'nin Venk köylülerinde	100

- Muhtelif köylülerde katır, öküz, tahıl vs bedeli olarak			346,5
- Çemişkezekli değirmenci ustasında			220
- Divriğili Şemunoğlu Abdullah'da			250
- Müezzinoğlu Molla Mehmed'e şirket için verilen mal			2400,5
- Urfa'da Reşidağı ihtiyarlarında			1000
Vilayet masrafı için Divriği halkı adına verilen			3100
- Divriği'den ordu masrafı için istenen zahire bedeli			2006,5
Toplam			31106

Merhumun Höbek çiftliğinde olan zahire, hayvan ve alacakları

- Çiftlikteki buğday (anbarda ve ekilen)	kile	256	2048
- Çiftlikteki öküz		35	700
- Demirbaş koyun ve keçi (koyun 7 kr, keçi 5 kr.)		318	1990
- Çiftlik ahalisine takviye için verdiği para			4100
Toplam			14838

Merhumun Dunıluca çiftliği ile Şükürler mezrasındaki mevcudu

- Çiftlikteki buğday (anbarda ve ekilen)	kile	103	824
- Çiftlikteki öküz		18	360
- Çiftlikteki inek		10	160
- Çiftlikteki keçi		100	500
- Çiftlik ahalisine takviye için verdiği para			250
- Çiftliğin bina ve arazi değeri			400
Toplam			6114

Merhumun Yellice çiftliğindeki mevcudu

Bu sene ekilen tohumluk bağday	kile	21	172
- Çiftliğin bina ve arazi değeri			1000
Toplam			1172

Merhumun dağınık arazi ve hayvanları

- Hacı Veli Ağa palangasında 15 kile tohumluk miri tarlası			2500
- Bu sene ekilen tohum	kile	15	120
- Paşüncük'de 10 kile tohumluk miri tarla ve 3 dam			500
- Bu sene ekilen tohum	kile	10	80
- Savrun köyünde ortak davar hissesi (keçi)		33	165
- Mirçinge köyünde 1 kile tohumluk miri tarlası			50
- Ekilen tohumluk buğday	kile	1	8
Bu köydeki koyun hissesi		17	109
Venk köyündeki 5 kile tohumluk miri tarlası ve damı			250
- Bu sene ekilen tohumluk	kile	5	40
- Koyun hissesi		22	154

Toplam	3986
Genel Toplam	82117
Muhtemel Yanlışlık	92

Muhallefat dışı tutumlar

- Mükemmel tabl ü alem	1 takım
- Büyük top, arabası ile	4 adet
Küçük top, arabası ile	3 adet
- Küçük sade top	1 adet
- Zenbelek	2 adet
8 top ve 2 zenbelek konağında olduğundan buraya şerh verildi.	
Hüseyin Paşa vak'asında gelen seraser kablu samur kürk (hanımına vermiş)	2 000 kr.
- Kendisine İstanbul'dan gelen elmas yüzük (Hanımına vermiş)	300 kr.
- Cebbarzade Süleyman Bey'in gönderdiği İngiliz işi altın mücevherli saat (Oğlu Veli Bey'e vermiş)	1 500 kr.

Bu defter şer'i yoldan düzenlenmiştir: (mühürler) Divriği Kadısı Ali; merhumun oğlu Serbevvabin Hafiz Veliyeddin.[92, 93]

Bu uzun ve kalabalık liste şöyle özetlenebilir:

Muhallefat kalemleri	Toplam bedeli	Oranı
1. Silah, eşya, ziynet, elbise evani vs	14 000 kuruş	% 17
2. At, sığır, koyun keçi	10 000 "	% 12
3. Askeri araç ve gereç	4 000	% 5
4. Arazi	14 000	% 17
5. Tahıl	4 000	% 5
6. Kredi ve borç	36 000	% 44

Paşa'nın ortaya çıkarılan tüm varlığının yarıya yakın bölümü (yüzde 44'ü) köylüye dağıttığı takviye (kredi) ile halk adına ödediği vergi ve salyane borçlarından ibarettir. Üçte biri (yüzde 34) arazi hayvan ve tahıl kıymetlerinden oluşur. Geriye kalan küçük bir bölümü ise (yüzde 22) eşya ve vezirlik araç gereçleridir. Ama bu basit tahlili o dönemin yöneticileri

92 Bu tablo çok yönlü özellikleriyle ve o günün rayiçleriyle dikkati çekiyor: 1 kile (60 kg) buğdayın 8 kuruş olmasına karşılık, bir öküz 20 kuruştur. Tahıl aşırı pahalı, hayvan ucuzdur. Daha somut bir örnekle 150 kg buğdayla bir öküzün fiatı aynıdır. Elbise, silah, maden vs de çok pahalı gözükmektedir.
[Kile (Sivasi): 60 kg, dirhem: 3,2 gr kuruş: 14,4 gr. gümüş para, miskal: 4,5 gr, okka (kıyye): 400 veya 320 dirhemdir.]

93 *H. Hümayûn*, No 4115 (Defter: 5 N 1217/31.12.1802).

elbette ki yapmamışlardır. Paşanın halka yönelişi, çiftlikler kurması, ektirip biçtirmesi, borç ve kredi dağıtması, öküzü olmayana öküz, katırı olmayana katır alması, İstanbul'dakileri ilgilendirmez. "Çiçekli yorgan, basma döşek" içinde yatan, basit eşyalar ve eskimiş giysilerle yetinen bu garip Paşa işte asıl bu görüntüsü ile hem hasislik, hem zenginlik damgası yemiştir. Devletliler onun yaşayışını dünya zevklerinden nasipsizlik olarak yorumlamışlar, bu Anadolu adamında çok şeyler bulunduğunu vehmetmişlerdir. Gerçi yukarıda da belirtildiği gibi ölümünden sonra yakınları epeyce bir varlığı şüphesiz gizlemişlerdir. Hatta bunlar ortaya çıkarılanlardan fazla bir yekûn tutabilir. Ama bu, Köse Paşa'nın yalın ve ucuz yaşadığı, köylüye kentliye yardım eli uzattığı gerçeğini değiştirmez.

Sonuç: Köse Paşa ulusal tarihimizin bir kahramanı değildir. Sıradan bir vezir olduğu, bu uzun hayat hikâyesinden anlaşılabilir. Buna karşılık, devletin yüzyıllarca ihmal ettiği bir yöreye hizmet götürmüş bir "baba"dır. Vezir ve yönetici Mustafa Paşa'nın kusurları bulunabilir, fakat Divriği'deki koruyucu derebeyliği kusursuz olmuştur.

Yine insafla belirtmeli ki, çarpan, soyan, öldüren, isyan eden çağdaşı nice vezire bakılınca onun idareciliği de kolay aklanır. Eğer o dönemin vezirleri Köse Paşa düzeyinde olabilselerdi, iyi niyet ve hoşgörü timsali III. Selim'in çırpınışları boşa gitmez, ülke ve toplum sarsıntılar, ıztıraplar içinde kalmazdı...

Köse Paşa'nın Vakıfları

Divriği'de, 1228'de Ulucami ve Darüşşifa'yı yaptıran Mengücek Meliki Ahmed Şah'la Turan Melek'ten altı yüzyıl sonra en önemli vakıfları tesis eden Köse Paşa'dır. Bunların sulama, ulaşım, ibadet ve eğitim amaçlı olduğu görülüyor. Fakat vakıfların ev, dükkân, han, hamam gibi zamanla yıkılacak türden oluşu bir şanssızlıktır. Bunun yanı sıra, su cetvelinin, kemer ve köprülerin her yıl büyük masraflar gerektirecek onarımlara ihtiyaç göstermesi, ardıllarının Köse Paşa gibi hayra düşkün olmamaları ise vakıf tesislerinin kısa zamanda işlerliklerini yitirmelerine sebep olmuştur. Mütevellilik haklarının evlada bırakılması, taşınmazların bir kısmının konak, bağ, bahçe gibi ailenin yararlandığı mülkler olması da vakıf şartlarının kötüye kullanılmasına yol açmıştır. Nitekim, Paşa'nın ölümünü izleyen yıllarda kimi vakıflar işlemez durumda görülüyor. Örneğin, 1795 vakfında yer alan değirmenlerden çoğu haraptır, Hatip hamamı körelmiştir, öteki akar ve emlakten sağlanan ürünü ve parayı Veli Paşa, Abuş Bey ve konak halkı yemektedirler. Bu vakfın mütevellisi olan Veli Paşa'nın hayrata beş kuruş harcadığını gösterir bir belirti yoktur.

1799 tarihli vakıfın dükkânlarının sayısı 39'dan 29'a düşmüş, bir değirmen yıkılmıştır; bağların mahsulünü konak halkı yediğinden vakfa bir faydası dokunmamaktadır; yedi tarladan altısının ürünü aynı şekilde Veli Paşa ve konak halkı tarafından alınmıştır. Bir tarlanın üç yüz kuruş icarından yüz kuruşunu Veli Paşa, iki yüz kuruşunu Köse Paşa'nın hanımı almış, hanım bu parayı vakfa harcamıştır.

19. yüzyılın ortalarına doğru Köse Paşa torunlarından İmam ve Osman beylerin dedelerinin hayrına el atarak vakıflara bir parça canlılık getirdikleri söylenebilirse de, giderek dağılan ve gücünü yitiren aileyle birlikte vakıflar da sönmeye yüz tutmuştur. Bununla birlikte, her iki kurumun tevliyetlerinin 1948'e kadar devam ettiği,

> Divriği'de Köse Paşa diye anılan Rakka Valisi Mustafa Paşa'nın H. 1210 ve 1214 tarihli iki vakfiyesi kayıtlı olup bunlara göre tevliyetinin, erkek evladına yoksa kız evladına meşrut olduğu ve buna göre 13 Ramazan 1331'de (16.8.1913) İsmail Beyzade Esad Bey'e, ölümü (1919) ile de Tevfik Bey kaymakamlığı ile kız evladının en yaşlısı Fatma Hanım'a tevcih olunduğu, adı geçenin 1948'de ölümü ile de boş kaldığı..

saptanmaktadır.

Diğer yandan, gerçek birer ihtiyacı karşılayan Köse Paşa hayratı (örneğin sulama cetveli, köprüler, cami ve mektep) halk gücüyle yaşatılmıştır.[94]

Köse Mustafa Paşa ile Karıştırılan Mustafa Paşalar

III. Selim (1789 1807) döneminde Mustafa adında çeşitli rütbelerden birçok görevli vardı: Yamak Reisi Mustafa Bey, Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa, Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa, Rumeli Valisi Mustafa Paşa, Zeamet Nâzırı Mustafa Rasih Efendi, Haseki Mustafa Ağa, Seyyid Mustafa Paşa, Anapa Muhafızı Mustafa Paşa, Sinekli Mustafa Paşa, eşkıyadan Kara Mustafa, Deli Mustafa, Bosna Valisi Silahdar Mustafa Paşa, Hac Emiri Mustafa Kethüda, Ebuhur'a çıkan Nakibzade Köse Mustafa Paşa, Şeyhülislam Mustafa Efendi, Darphane Nâzırı Mustafa İffet Bey, *Divrikli Köse Mustafa Paşa,* Kabakcı Mustafa, Kazancı Mustafa, Şah Sultan kocası Mustafa Paşa, III. Selim'i şehit edenlerden Bostancı Mustafa...

Bunlar arasında Köse Mustafa Paşa ile çağdaş ikisi vardır ki, bunların ve Köse Paşa'nın kişilikleri ve görevleri tarihçiler tarafından karıştırılmıştır:

İpekdizade Mustafa Paşa (Anapa muhafızı),

---

94 *C. Evkaf,* No 19407 (defter: tarihsiz); Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 23.6.1950 gün ve 84072-7 sayılı yazısı: "Köse Paşa vakıfları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2103 nolu f-defterinin 330. Sayfa 352. sırasında kayıtlıdır."

Nakibzade/Seyyid/Köse Mustafa Paşa (Tırhala mutasarrıfı, Akdeniz başbuğu).

Sicillerde, tarihlerde, yakın zaman araştırmalarında, Köse Mustafa Paşa ile özellikle bu iki adaşının ve bazen ötekilerinin hayatları ve faaliyetleri konusunda çözülmesi zor karıştırmalar (iltibaslar) görülmektedir. Çağdaş Mustafa Paşa'ların başlıcaları şunlardır:

1- *Hafız* Mustafa Paşa: 1763'te Madenler emini, 1769'da Malatya mutasarrıfı, [*Başb. Arş. Mühimme D.* No 163 (s. 170, 304), 164 (s. 57, 58, 59, 69, 151, 257), 165 (s. 439), 166 (s. 144)].

2- *İpeklizade* Mustafa Paşa: Divriğilidir. Çatalcalı Ali Paşa yetiştirmesidir. Köse Paşa Soğucak başbuğu iken Anapa muhafızı idi. 1790'da vezir oldu. [*Sicill-i Osmanî* c. IV, s. 457, *Mühimme D.* No 192 (s. 225), *Cevdet (Dahiliye)* No 11705, mahalli derlemeler].

3- *Nakibzade /Seyyid / Köse* Mustafa Paşa: 1789'da Akdeniz başbuğu, 1792'de Soğucak başbuğu (Köse Paşa'dan üç yıl sonra), 1798'de vezirlikle Hanya mutasarrıfı, 1799'da Mısır'a sevk edilen askere başbuğ. Ebuhur çıkartmasında esir düştü ve 1800'de Mısır'da öldü. [*Tarih-i Cevdet,* c. IV, s. 373, c. VII, s. 70, 109, 162, c.V, s. 309, *Sicill-i Osmanî,* c. IV, s. 457; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c.V, s. 37; E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları,* s. 65; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* c. IV, s. 563, *Başb. Arş. Mühimme D.* No 192 (s. 62); 186 (s. 221); 199 (s. 320); 201 (s. 71) 202 (s. 105), 207 (s. 52, 84), 208 (s. 20)].

4- *Sinekli/Seyyid* Mustafa Paşa: Selaniklidir. 1794'te vezir ve Rumeli valisi. 1798'de Ege adaları, 1799'da Belgrad muhafızı oldu. [*Tarih-i Cevdet* c. VI, s. 144; *Mühimme D.,* No 201 (s. 132), 202 (s. 182), 203 (s. 242), 206 (s. 65), 207 (s. 75, 124), 212 (s. 90)].

5- Mustafa Paşa: 1792'den 1803'e kadar Mora valisidir. [*Mühimme D.,* No 186 (s. 149); 199 (s. 55); 204 (s. 82); 209 (s. 282); 218 (s. 169)].

6- *Gürcü* Mustafa Paşa: 1797'de vezir ve İnebahtı muhafızı, ardından on beş gün ara ile ilkin Niğbolu, sonra Halep valisi. 1798'de azil. Ertesi yıl Niğbolu valisi, 1800'de İnebahtı muhafızı oldu. 1802'de Köse Paşa ile aynı yıl öldü. Hazinedar Ali Paşa'nın kethüdalığını yapmıştı. [*Sicill-i Osmanî,* c. IV, s. 459, *Tarih-i Cevdet,* c. VIII, s. 207, *Mühimme D.,* No 206 (s. 75.)]

7- *Seyyid* Mustafa Paşa: 1782'de vezir ve Rakka valisi. 1786'da Halep valisi. (Bir yıl sonra Köse Paşa'nın da Halep valiliği vardır.) [*Mühimme D.,* No 181 (s. 73, 294, 290); 182 (s. 20); 183 (s. 362)].

8- Mustafa Paşa: 1786'da mirmirân ve Trabzon beylerbeyidir. Batum'a

sürüldü. (Bir yıl sonra Köse Paşa'nın da Trabzon valiliği vardır.) [*Mühimme D.*, No 178 (s. 311): 183 (s. 326)].

9- Mustafa Paşa: Mirmirân. 1784'de Kars beylerbeyi, sonra Çorum Mutasarrıfı. (*Tarih-i Cevdet*, c. II, s. 237).

10- *Zaimzade* Mustafa Paşa: 1790'da Rumeli valisi ve seraskeridir. [*Mühimme D.* No: 192 (s. 117)].

11- Mustafa Paşa: 1794'de vezir ve Trablusşam valisidir [*Mühimme D.* No 201 (s. 63)].

12- *Silahdar* Mustafa Paşa: 1798'de vezir ve Bosna valisidir [*Mühimme D.*, No 204 (s. 77); 207 (s. 147)].

2.
VEZİR HAFIZ VELİYEDDİN PAŞA

Köse Paşa'nın bu tek oğlu için, yumsuzluğu doğuşunda getirmiş derler: O doğarken Köse Mustafa yıkanıyormuş. Müjdeciler hamama koşmuşlar. Baba Mustafa sevinecek yerde üzülmüş: 'Eyvah! Ben çıplak, oğlum çıplak!' diyerek haberi hayra yormamış."[1] Bu söylenti için ne demelidir? Yıllar sonra Veli'nin akibetini görenlerin sonun başlangıcı için düzdükleri bir öykü mü, yoksa Veli'nin yazgısını sezen Paşa'nın ermişliği mi? Gerçek şu ki, Köse Mustafa daha ünlenmeden doğan Veli, hanedanının uğursuzu olmuştur. Akıllı babanın kendisine hazırladığı parlak gelecek, bu uğursuzluğu trajik boyuta ulaştırmaktan başka işe yaramamıştır.

Yazgının cilvesi Veli'nin adı ile kişiliğini de çeliştirmiştir: Sözlükler bu adın anlamını "sıddık, koruyucu, yardımcı, efendi, Hakka yakın, seçkin kul.." gibi birbirinden güzel, okşayıcı, yatıştırıcı kavramlarla açıklayadursun; o, yaşamı boyunca düşmanlığı dostluğa, eziciliği koruyuculuğa, zulmü merhamete, isyanı bağlılığa yeğ tutmuş gözükmektedir.

Veli'nin doğum tarihi ve ilk hayat dönemi karanlıktır. Doyurucu belgeler son yirmi-yirmi beş yıllık serüvenini tarih aydınlığına çıkarabilmektedir. Daha eskiler için, Veli ile ilgisi oldukça zayıf tek belge vardır. "1776'da katledilen eski Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın başını İstanbul'a götüren ve kendisine kapıcıbaşılık payesi ihsan edilen Veli Bey" kimdir?[2] Köse Paşa'nın oğludur demek, zaman, isim ve rütbe yakıştırmasına dayandırılabilir. Ama, 1776'da değilse bile 1785'te, Veli kapıcıbaşı rütbesindedir ve Divriği'nin mütesellimidir. Bu kesin tarihleme 1755-1765 yılları arasında doğduğunu tahmin ettirir.

Çocukluğu tahsil zorlamaları ile geçmişe benziyor. Adının önündeki "hafızlık" bir ön isim değildir kesinlikle. Çünkü gelenek bu sıfatın

---

1 Hüsnü Yüksel: 3.10.1971'de alınan not.

2 *Tarih-i Cevdet*, c. I., s. 127 vd; *Topkapı* E-956 (1) (14 M 1179/3.7.1765).

Kur'an'ı ezberleyenlere verilmesini öngörmüştür. Dedelerinin hacılığı, babasının dindarlığı dikkate alınınca Veli'ye de güçlüğü ne ölçüde olursa olsun binlerce ayeti hıfzetmek düşmüş olmalı. Ne var ki bu niteliği özde değil sözde kalmış; Veli, belleğine işlenen binlerce ayetten, "Allah ölüden diriyi, diriden de ölüyü yaratır!" (Kur'an-ı Kerim, Rum s., 19) hikmetine, " diriden türeyen ölü" örneği olmaktan kurtulamamıştır.

Onun ilk gençlik yılları taşra hanedanlarının giderek sivrildikleri Sultan I. Abdülhamid dönemine rastlar. O, Kur'an hıfzını daha tam bitirmeden, nice yaşıtları ve çevre derebeylerinin çocukları gibi atıcılık, binicilik, avcılık talimlerine hevesle girişmiş olmalıdır. Böylece koynunda ilahi kelam, kolunda çıngıraklı doğan, altında at, ardında seyis, yakın geleceğe hırslı ve hızlı bir derebeyi adayı olarak hazırlanmıştır. O zamanlar, taşra ileri gelenlerinin çocukları için idealleri iki alana yönelikti: İlim sahibi etmek -ki ilim kavramı din kavramı ile özdeşti-; binicilik ve atıcılık öğretmek.. Bu ise, bir asilzade için her şeydi. Askerlikti, politikaydı, meslekti, eğlenceydi.. Doğal ki ne Veli'ye, ne de öteki derebeyi adaylarına ileride ele geçirecekleri mertebeler düşünülerek hesap-hendese, siyaset, tarih... belletmek gereğine inanılıyordu.

İşte bu üstünkörü hazırlık sağduyudan yoksun Veli'ye de kimi zaman cesaret, kimi zaman kuruntu kaynağı olacaktır. Yetişmesinde, babasının Divriği'deki uzun süren mirmirânlığı da etkili olmuştur. Paşa'nın kapısındaki deliler, leventler, tüfenkçiler ve yanaşmalar körü körüne bağlılık, anlamsız ve sırasız düşmanlık duygularıyla dolu kara cahillerdi. Nişancı ve soyguncu olmanın ötesinde bir donanımları yoktu. Bunlar Kürttü, Türkmendi, Arnavuttu... Ortak bir konuşma dilleri çat pat bir Türkçeydi. Veli'nin çocukluğunda ve ilk gençliğindeki her haşarılığı o ortamda yiğitlik sayılarak alkışlandı. Oyuncakları ve avadanlığı ise şüphe yok ki değişik türden kılıçlar, hançerler, palalar, piştov ve tüfeklerle bozdoğanlardı. O yaratılış, bu çevre ve bu araç gereç arasında kişiliğe büründü; üstelik "ağazade, paşazade" olarak!.

Köse Paşa'nın bu tek ardılını durgunlaştırmak için uğraştığı söylenebilir. Ancak bu yoldaki başarısızlığını ima yollu itiraf etmek zorunda kalmıştır. Payeler ve görevler sağlamakla oğlunun durulacağını uman olgun babanın, ilk ağızda Veli için devletten koparabildiği imtiyaz, onu "saray kapıcıbaşıları" arasına sokmak olmuştur. İstanbul'dan çok uzaklardaki bu mirmirân oğlu gerçek bir kapıcıbaşı değildi elbette... İmparatorluk yasalarının uzunca bir süre sayılarını titizlikle koruduğu asıl kapıcıbaşılar sultan saraylarında görevlerini yapadursunlar, onların bu çalımlı adları taşrada türemeye başlayan derebeylerine "kişinin sultana yakınlığını" delillendi-

ren bir paye olarak bol bol dağıtılıyordu. İşte Veli bu zümreden bir kapıcıbaşı olmuştu.[3]

1788-1789 yıllarına ilişkin iki kayıtta, "Mustafa Paşazade Hafız Veliyeddin Bey halen Divriği mütesellimidir"; "Divriği mütesellimi Köse Paşazade" cümleleri okunuyor.[4] Bu kısa bilgiler ölüm tarihinden yirmi beş yıl önceye aittir. Anlaşılıyor ki, voyvoda ve mütesellim olarak uzun zaman yönetimi elinde tutan babası çeşitli görevlerle Divriği'den ayrılışlarında, buradaki lordluğunu kardeşlerine ve oğluna bırakıyordu. Nitekim, Veli'nin mütesellim gözüktüğü sırada, o Soğucak başbuğudur.

1790'da, saltanatın gazabına uğrayan Köse Paşa'nın mal varlığına el konulurken, sayım memurları "oğlunun odasındaki mefruşatı" da listeye geçirmişlerdir. Mütesellim Veli Bey'in odası o sayımda gerçi pek yoksul bir manzara verir. Beş on parça yastıktan, makat örtülerinden, bir halıdan ve babasının hediye ettiği beş yüz kuruş kıymetinde altın bir hançerden başka şey yoktur. Bu tespit işleminin düşündürdüğü husus, Paşa ile birlikte oğlunun da cezalandırıldığıdır.

Yine muhtemelen 1785-1795 yılları arasında, Veli Bey ünlü Anadolu derebeyi Cebbarzade Süleyman Bey'in sayıları kırkı geçen çocuklarından Asiye Hanım'la evlenmiştir. Buna karşılık, Veli Bey'in anasının adı bile bilinmiyor. Şu kadar ki kendisinin Memiş Paşa ailesine yakınlığı dikkate alınarak anasının o aileden olduğu söylenebilir. Fakat bu hanım babasının daha sonra evlendiği, yine Memiş Paşalar'dan Bekirpaşa kızı Hümeya Hanım değildir.

1791-1795 arasında, Köse Paşa Halep-Rakka valiliklerinde bulunurken Veli Bey'in de yine Divriği mütesellimliğine konduğu ya da babasıyla birlikte gittiği sanılıyor. Bu durumda, Halep, Antep ihtilalleri, baş veren paşalar, şaki Timur'un takibi gibi olaylar içinde deneyim kazanmış, 1795'te babasıyla Divriği'ye dönmüştür. Köse Paşa memleketinin kalkınması uğruna cami inşaatından köprü inşaatına, su cetvelinden değirmen bendine koşarken Veli Bey'e de çiftliklerin yönetimi, göçebelerin yeni köylere yerleştirilmesi, sarayın işleri ile uğraşmak düşmüş olmalıdır.

Ama Veli'nin masallardaki yırtıcı kuş gibi asıl havalanması, her soluyuşunda ve kanat vuruşunda ahaliye ecel terleri döktürmeye başlaması 1800'de babasının Sivas valiliğine tâyininden sonradır.

1800 yılının son aylarında, Mustafa Paşa'nın oğlu Veli Bey'i "fermansız ve şartnâmesiz" Eğin voyvodalığına getirdiği görülüyor. Türkünün "Eğin dedikleri de kurban bir küçük şehir.." diye tanımladığı bu şirin kasaba, Karasu kıyısında taşlık bir araziye serpilmiş evlerle sık bahçelerden kuruludur.

3 *Netayic'ül-Vukuat*, c. III, s. 85 vd; *Military Costume of Turkey*, Resim IV.

4 *Sivas Şer'iye Sicili*, (2 kayıt: 1203/1788 ve M 1204/Eylül 1789).

Kasabada çok sayıda halı ve bez tezgâhı, boyahaneler, tabakhaneler vardır. Kuyumcuları, dericileri meşhurdur. Eğin'den kervanlar çözülür büyük pazarlara... Sarı sahtiyan, ipek manusa bezi, halı ve kökboya karşılığında dışarıdan altın gelir, gümüş gelir. Sanatkârlar genellikle Ermenidirler ve ticaret bunların tekelindedir. Sermayesini daha da kabartanlar bir yolunu bulup İstanbul'a taşınırlar. Galata'nın ünlü banker-sarrafları arasında Eğinli Ermeniler ün yapmıştır. Devlet 18. yüzyıl sonlarına doğru denemeye başladığı ve giderek yaygınlaştırdığı malikâne sistemine Eğin mukataalarını da kattığından, malikâne mutasarrıfları ve bunların voyvodaları ile mahalli mütegallibe arasında sürüp giden nizalar söz konusudur. Malikâne gelirinin ticari etkinlik sebebiyle kabarıklığı sorunun asıl kaynağıdır. Sivas valisi olduğu günlerde Eğinliler yakınmak için Mustafa Paşa'ya giderler. O da sanki, "Ben size bir bela sarayım, aklınız başınıza gelsin!" dercesine oğlunu Eğin'e voyvoda olarak gönderir. Veli Bey babasının kapı halkından ayırdığı epeyce bir deli ve tüfekçi ile Eğin'e gider. Eski voyvodayı uzaklaştırır. Herkeste "kudretli bir adam" duygusunu uyandırır. Halk memnunluklarını gösteren mahzarları İstanbul'a gönderince, aralık ayında, voyvodalığı için ferman da çıkar. Ama çok geçmeden, damarlarına dolup taşan haşarılık ve ataklık ortalığı velveleye vermesine yetecektir.

1801 yılı boyunca bir yandan Keban Madeni işlerini aksatacak şuursuz girişimlerde bulunurken bir yandan da koruyup kollaması gereken Eğin'e baskınlar düzenler. Sözde bu baskınlar birer teftiş ve salyâne tahsili gereğidir! Bu eylemlerinde Eğin'in yerli azılıları Serdar Mehmed ve kardeşi Hasan'la işbirliği eder. Salyâne ve cerayim akçesi adı altında halktan gasbedilen para, üç yüz bin kuruştur. Bir buçuk yıl süren voyvodalığında yaptıklarını, Eğin naibi ve halk ilâmlarla, mahzarlarla dile getirmeye çalışmışlardır:

> Veli Bey ve tahrikçisi Serdar Mehmed senetsiz para topladılar... Halka her türlü zulmü reva gördüler... Bir ikindi vakti, adamlarına baskın düzenletip toplu halde hamamda bulunan kadınların ırzlarına tecavüz ettirdiler..

Rezaletin ayyuka çıkması sonucu voyvodalıktan alındığı, yerine halkça "ocakzade, iktidar sahibi" olarak tanınan, Kemah ve Kuruçay Voyvodası Sağırzade Abdülbaki Bey'in fermanla tekrar voyvoda seçildiği görülüyor. Yeni voyvoda Veli'nin ve kafadarlarının soyduğu paranın miktarını, mağdurları ve şahitleri dinleyerek tespit ettirir. Geri alınması için de kadıya başvurur. Serdar Mehmed'le kardeşi Veli'ye haber uçururlar. O ve babası Köse Paşa bu zorbaların oyununa gelmemekle Eğin sorunundan bir ölçüde sıyrılabileceklerken, meseleyi büsbütün aleyhlerine çevirecek girişimlere kalkışırlar: Veli Bey 1802 Nisan'ında, peşine taktığı gözü dönmüş bir alay kalabalıkla Eğin'e bir daha saldırır ve Abdülbaki Bey kuvvetleriyle kasaba için-

de savaşa tutuşur. Meşru voyvodanın adamlarını öldürerek Serdar Mehmed'i ve kardeşi Hasan'ı kasabadan çıkarır. Naip Ali'nin ilâmda belirttiğine göre, "çevredeki Kürtleri ve eşkıyayı başına toplayıp Eğin'e yeni bir hücum düzenlemek maksadındadır." Her gün bu korkuyla yatıp kalkmaktan bıkan halk, "Allah ve peygamber hakkı için bunların zulmü üzerimizden kaldırılsın. Müslim ve gayrimüslim bizlerden zorla aldıkları paralar tahsil edilerek mağdurlara dağıtılsın. Şu kötü durumumuza acınıp Veli Bey ile Serdar Mehmed'in İstanbul'a celpleri ve muhakemeleri için ferman çıksın" diye feryat etmektedirler.

Gafil Veli ve ihtiyar baba bu işlere oyuncak oladursunlar, Mısır seferinden dönen Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa temmuz ayı başlarında Malatya'ya vardığında Eğinliler ayaklarına kapanırlar. Veli'ye ve Köse Paşa'ya haklılık ihtimali bırakmaksızın olanları aktarırlar; ilâmlar, mahzarlar, defterler sunarlar. Şer'i alacak defteri Veli Bey'in terör ve soygununu birçok köyde de sürdürdüğünü belgeler:

Kasaba voyvodalığını zorla elde ettikten sonra 1215 ve 1216 senelerinde Veli Beyi'in gasbettiği paraların defteridir:

Kasaba merkezi Müslümanlarından	15 560	kuruş
Kasaba merkezi gayrimüslimlerinden	65 629	kuruş
Venk köyünden	41 437	kuruş
Sorek köyünden	31 346	kuruş
Apçağa köyü islam ve reayasından	2 220	kuruş
Gemürgâb köyü islam ve reayasından	5 564	kuruş
Gerişle köyü islam ve reayasından	2 472	kuruş
Hayanus köyü islam ve reayasından	3 027	kuruş
Ekrek köyünden, muaf müsellemken aldığı	5 156	kuruş
Ergeh köyü ahalisinden	6 111	kuruş
Sandık köyü ahalisinden	3 285	kuruş
Pegir köyü ahalisinden	7 553	kuruş
Muşga köyü islam ve gayrimüslimlerinden	2 500	kuruş
Hasgil köyü, 60 yıldır dağılıp halkı kasabada yerleşmişken aldığı	2 073	kuruş
Kindir köyü ahalisinden	1 500	kuruş
Abrenk köyü ahalisinden	1 750	kuruş
Navrul köyü ahalisinden	2 000	kuruş
Bezmişen köyü ahalisinden	5 352	kuruş
Poşadı'dan defterle aldığı cürüm ve salyâne	97 334	kuruş
Eğin çarşı esnafının defterli alacağı	28 526	kuruş
	325 526	kuruş

Bu defter, alacaklıların beyanına göre düzenlenmiştir. Eğin Naibi.

Çalışkan ve tutumlu Eğinlilerin katlandıkları zulüm ve kazandıklarını avuç avuç bir zorbaya akıtmaları canlarını yakmıştır.[5]

Veli'nin Eğinlilerden aldığı para babasının muhallefat bedelinin (seksen iki bin kuruş) tam dört katıdır ve bu nedenledir ki, o Köse Paşa'nın tuğlarına ve vezirliğine konmak için kesenin ağzını rahatlıkla açmaya hazırdır. Sonraki gelişmelere bakıldığında, gasp ettiği paraların zimmetinde kaldığı anlaşılıyor. Üstelik, babasına son günlerde düzenlettirdiği "Eğin harekâtı" da sırf bu alacak şikâyetinin intikamı sevdasıyla tasarlanmıştır. 1802 sonbaharı Köse Paşa'yı ecelle karşı karşıya getirirken, Veli'yi de ilkin can kaygısına, sonra vezirlik hevesine düşürmüş; bu arada Pingân'da kümelenen ve Eğin'e yönelen büyük korku kendiliğinden dağılmıştır. Veli artık Eğinlilerin değil, babasının vezirliği peşinde olacaktır.

Bir Vezaret Savaşı

Köse Paşa haremdeki odasında yer yatağında son nefesini verirken, yakınları, memleketin ileri gelenleri başucunda idiler. Tek erkek varisi Veli Bey o cemaatin arasında eksik olamazdı. İşlediği cürümlerin üzerine yatan, kendisini ipten idamdan kurtaran vezir baba ölüyordu. Oysa o atına atlayıp, haytalarını peşine takarak, umut bağladığı yeni koruyucusuna kanat açacaktı. Bu tasarısını ve telaşını babasının defin işleri bitesiye sakladı. "Divriği evliyası"nın ölümü ile ciğerleri yanan halkın arasına "Şimdi salmacılar gelip hem paşanın malını mülkünü zaptedecek, hem de ahaliden salyâne alacaklarmış,... Çaresini Veli Beyefendi bilir, ama ona da akçe gerekliymiş..." fısıltısını yaydı. Halktan ve çarşı esnafından "yolluk" yutturmacası ile epeyce bir para toplandı. Heybesi para dolu, iki konağı bir ederek Caniklioğulları'nın ünlü siması Vezir Tayyar Paşa'ya yöneldi. Çünkü Eğin'e karşı girişilen harekâtın ve daha önce bu kasabada işlediği cürümlerin bağışlanması, zorlu bir iltimas ve yüklü bir rüşvet sağlanmadıkça imkânsızdı. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın olanca hışmıyla kendisini ezmeye kalkışması söz konusuydu. Tek umut Tayyar Paşa'ydı. Her ne kadar belgelerde, "Giderken çok miktarda mal götürdü diye bazılarının ortaya attığı iftiradan ibarettir" denilmişse de, o yanında çok şey götürüyordu.

Sivas-Tokat caddesinden Samsun'a gitmekte olan Veli'ye hafiyeleri önemli bir haber ulaştırdılar: "Mübaşirler, babasının muhallefatını zapta gidiyorlardı, ama ellerinde kendisinin cezalandırılması için bir emir yoktu..." Veli Bey "Mübaşirlerin geldiğini yolculuğunda öğrenince Tayyar Paşa'ya gitmekten vazgeçip memleketine döndü.." Yine de bir adamını Tayyar Paşa'ya yetiştirmiş veya hızlı yolculuğunu sürdürerek Canik derebeyi ile gö-

5 *H. Hümayûn,* No 3327 (Mahzor ve ilâm: Evahir Z 1216/Nisan 1802, Defter: 25 ZA 1216/30.03.1802).

rüştükten, himaye güvencesi aldıktan, yeterli parayı teslim ettikten sonra Divriği'ye dönmüş olmalı. Çünkü, sadrazamın 1803 Ocak ayında saraya sunduğu takririnde, " Tayyar Paşa'yı aracı edinerek bedel-i muhallefat ve câize-i vezaret adı altında beş yüz kese sunmuştur" denilmektedir. Şu halde, bu para Tayyar Paşa tarafından hemen sadrazama uçurulmuş, "para hırsı siyasi ihtirasına ağır basan" Yusuf Ziya Paşa ilk hamlede yumuşatılmıştır. Veli'ye vezirlik verilmesi konusunda Divriği'deki kurenaya mühlet tanınması bu ilk cömertliğin sonucu olmuştur. Veli için artık, sağa sola para dağıtmak, bu sayede hem canını, hem babasının varlığını kurtarmak, hem de vezirliğe oynamak zamanıydı.[6]

Divriği'deki mübaşirleri Paşa Sarayı'nda ağırlayan Veli Bey, İstanbul'un bu kibar erkânına pek ince ve içten davranmaya, halim selim gözükmeye gayret etti. Yemedi yedirdi... Muhallefat tespitinde -görünüşte- güçlük çıkarmadı ama, kasabanın ileri gelenlerinden mübaşirlerle teması olanlara, ehl-i örf takımına abanın altından sopa göstermeyi unutmadı. Fırsat düştükçe, "devletin izni gerçekleşir, padişahımın inayeti söz konusu olur da babamın tuğları ihsan edilirse çevrede ve herkesin yanında nüfuzum su götürmez olduğundan, babamın bin üç yüz kese borcunu ve muhallefat bedelini, hatta daha fazlasını ödeyebilirim" dedi. "Babam gibi kusur işlemem; emirlerden zerrece sapmam. Malımla, vücudumla kul kurban olurum!" diye yeminler etti, vaatlerinin, ricalarının arasına "Maazallah isteğim kabul edilmezse, pederimin muhallefat bedelini dahi ödemekte âciz kalırım!" yollu tehditler de sıkıştırdı. Belde ileri gelenleri de "babasının tuğları ihsan edilsin diye her gün yalvarıp yakardılar. 'Bu mümkün olmazsa bizlere perişanlık gelir,' dediler."

Neticede, mübaşirler sanki asıl görevleri Veli'ye vezirlik sağlamakmış gibi şartlandılar. Raporlarında konuyu döndürüp dolaştırıp bu noktaya bağladılar:

> Gerçekten vezirlik verilirse bu, beytülmal bakımından da faydalıdır. Kendisinin başka bir şekli kabul etmeyeceği anlaşılmıştır. Devletin emrinden çıkmayacağı, yapıcı bir vezir sıfatı ile hizmette bulunacağı anlaşılıyor. Sadrazamın kendisine beslediği teveccühe gerçekten lâyıktır.. Kısacası, ricamız ve gayretimiz sırf devlet içindir. Kendi çıkarlarımızı düşünmüyoruz.. Veli Bey büyük servet sahibi değilse de hatırı sayıldığından peşin ödemeyi borçlanarak yapabilir. Kalanını ise, çıkarılacak emirnâmenin vereceği gayretle taksit taksit öder.

dediler. Veli Bey o ara, babasının çiftliklerini de mübaşirleri kandırıp elden fiyatlarla üzerine geçirmeyi başardı. İşlemler tamamlanıp yazılar İstanbul'a yollanırken bizzat kaleme aldığı bir arzuhali de evraka kattı:

6 *H. Hümayûn,* No 4115/J (Mahzar ve ilâm: 5 N 1217/31.12.1802), No 4173 (Arz ve *H. Hümayûn*: L 1217/Ocak 1803).

Eski Diyarbekir valisi merhum babamın bütün muhallefatının devletçe zaptına irade çıktığından, bana gönderilen fermannâmeyi okumuş bulunuyorum. Mübaşirlerce babamın bütün muhallefatı yazıldı. Tamamı seksen iki bin bu kadar tuttu. Ağalarca imzalı defteri huzurunuza sunuldu. Hakkımda, padişahımın inayet ve ihsanı gerçekleşir ve babamın tuğları bana verilirse, çevrede ve ahali arasında nüfuzum inkâr edilmez. Allahın da yardımıyla babamın borcunu ve muhallefatı bedelini taksit taksit ödemeyi taahhüt ediyorum. Padişahımın rızasına ve kulluğuna boyun uzatmış bir köleyim. Çerağ buyrulmama irade çıkması için işbu arzuhali yazmaya cesaret ettim.

Veli Bey son girişimini de sadrazam ile Darphane nâzırı katında saygınlığı olan Madenler emini aracılığıyla yaptı. Abdi Bey Veli için şunları yazdı:

Veli Bey her yönden emr-i âliye uymuş, mübaşirlere karşı en ufak bir kötü davranışta bulunmamıştır.. Kendisi padişahımızın yetimi (!) olup merhamet ve atıfete muhtaçtır.[7] Babasının tuğları ihsan edilir ve çerağ buyrulursa, ödeyeceği meblağı bulmakta güçlük çekmeyeceği kanaatindeyim.[8]

O sıkıntılı günlerde herkesten medet uman, Canik yollarına düşen Veli Bey'in kayınpederi Cebbarzade Süleyman Bey'e sarılmaması karanlıkta kalmış bir noktadır. Süleyman Bey'in padişah yanındaki ağırlığı o yıllarda herkesinkinden fazlaydı. Gerçi, Canikli oğulları baba ata dostuydular, lakin Veli Bey'e Cebbarzade kadar yakın değillerdi. Üstelik, bu iki hanedan arasında ezeli bir düşmanlık vardı. Veli niçin kayınpederine gitmeyi düşünmemiş, onun can düşmanı Tayyar Paşa'yı tercih etmişti? Üstelik Tayyar Paşa ile sadrazamın arası pek de iyi değildi. Gerçekleyin, o günkü devlet ricali ile taşra hanedanları arasındaki ilişkilerin doğru bir tahlilini yapmak zordur. Sözgelimi, birkaç yıl sonra, Süleyman Bey'le Tayyar Paşa arasında savaşmalar başladığında, Veli de bambaşka bir sebepten ötürü kayınpederinden şikâyetçi olacaktır.

Nedenler ve meçhuller bir yana, Tayyar Paşa'nın Veli Bey adına sunduğu beş yüz kese ve iltimas yazısı umulan yankıyı sağladı. Sadrazam Tayyar Paşa'ya şu öneride bulundu:

Senin aracılığın ile sunduğu bedel-i muhallefat ve cevaiz-i vezaret beş yüz kese yeterli değildir. Köse Paşa devlete bin iki yüz kese borçlu idi. Ayrıca muhallefat bedeli için de daha bin beş yüz kese akçeyi Veli Bey ödemeyi kabul ederse, ancak o zaman isteğini padişaha arz ederim.

---

7 Osmanlı yasalarına göre, idam edilen veya borçlu ölen vezirlerin malları müsadere ediliyor, çocuklarına devlet yetimi gözüyle bakılarak atiyede bulunuluyordu.

8 *H. Hümayûn,* No 4115/F, İ, L, E, B (Mübaşir Mehmed ve Osman ağaların kaime ve arzuhalleri, Veli Bey'in arzuhali, Maden emininin yazısı: 5 N 1217/31.12.1802 tarihlidirler.)

diyordu. Demek ki, iki bin sekiz yüz kese daha beklenmekteydi. Fiyat pahalıydı, ama bir diyalog sağlanmıştı. Tayyar Paşa'nın ikinci girişimine hacet kalmaksızın Divriği'deki mübaşirlerin tatarları İstanbul'a içinde raporlar, arzuhaller, mahzar, ilâm, hesap pusulası vb bulunan bir evrak torbası ulaştırdılar. Hafız Veliyeddin Bey ödemeyi göze aldığı paranın dökümünü iki ayrı pusulada vermişti:

(Birinci pusula) Senet: Babamın borcu	1 300	kese
Muhallefat bedeli	165	kese
Muhallefata zam	200	kese
	1 665	kese
Kurenaya peşin ödenen	165	kese
Takside bağlanacak	1 500	kese

Bu meblağ bir uzlaşmanın "biraz daha pazarlıkla" kolaylaşacağını göstermekteydi. Veli Bey sıcağı sıcağına muhallefat bedelini mübaşirlere ödemiş ve babasının tüm servetini kurtarmıştı. Oysa bu senetle birlikte, "saf" mübaşirlerin kaimesinde, "Vezirlik verilmezse, muhallefat bedelini bile ödeyemeyeceği" ileri sürülüyordu!

Veli Bey ikinci pusulusında kimlere ne kadar "rüşvet" üleştirebileceğini özetlemişti:

Muhallefat bedeli	165	kese (ödenen)
Sadrazama	100	kese (câize/rüşvet)
Bazı yerlere	50	kese
Sadrazam kethüdasına	15	kese
Bâbıâli ricaline	60	kese
	380	keseyi,

Bu üç yüz seksen keseyi tuğların gelişinden itibaren otuz bir gün tamamlandığında ödemeyi taahhüt ederim. Hafız Veliyeddin Bey, Serbevvabin-i Dergâh-ı Ali!

Böylece o, daha önce ödemeyi taahhüt ettiği bin beş yüz kese dışında, yeniden iki yüz on beş keseyi daha gözden çıkarmış bulunuyordu. Gelen yazı takımı ve bu senetler Bâbıâli'de, Maliye'de, Darphane'de görüşüldü, tartışıldı. Durum sadrazama arzedildi. Yusuf Ziya Paşa daha önce Tayyar Paşa'ya olan önerisi ile şimdi gelen bu taahhüdün arasındaki yaklaşımı görerek bir miktar da kendisi kırdı:

> Veli Bey babasının bin üç yüz keselik borcu ile yüz altmış beş keselik muhallefat bedelini, buna ilâveten iki yüz keseyi, ayrıca daha önceki câizeden fazla olarak bana ve diğer görevlilere iki yüz on beş kese vermeyi kabul ediyor. Muhallefat bedeli ile bu iki yüz on beş keselik cevaiz peşinen, geriye kalan bin beş yüz kese

taksitle ödenecektir. Veli Bey'e vezirlik verilmesi ve babasının muhallefatının kendisine bırakılması ise gelen yazıların değerlendirilmesinden en uygun yol görünmektedir. Bu yönde irade çıkarsa, devlete ödeyeceği toplam bin altı yüz altmış beş kesenin üzerine dört yüz kese daha zam edilmesi ve devlete iki bin altmış beş kese ödemesinin istenmesi, mutat miktarların da katılması ile bana ve öteki görevlilere üç yüz seksen kese sunulması; bunlardan son zammedilen dört yüz kesenin ve üç yüz seksen keselik cevaizin peşin, geriye kalanının ise takside bağlanması yerinde olacaktır. Eğer bu benimsenir ve irade çıkarsa, Veli Bey'e, Maden eminine ve mübaşire gereken emirleri yazacağım. Peşinler hemen getirtilip kalanı için en kısa vadelerle iki taksitle senetler düzenlenecektir.

Salt alacağı rüşveti düşünen sadrazamın bu takririne III. Selim şu düşündürücü hattı çekmiştir:

Benim vezirim,
Köse Paşa'nın Darphane'ye borcu vardı. İbtidâ gelen akçeden Darphane borcu ödenerek tamamen edâ ve teslim edilmek şartıyla takrir gereği tanzim edilsin.

Padişah Darphane'sini, hazinesini, sadrazam ise kesesini düşünüyordu. Başlangıçta kendisine bir beş yüz kese sunulmuştu; şimdi yüz kese daha sağmayı amaçlıyordu. Hazine alacaklarının Veli Bey gibi bir zorbanın zimmetinde kalması ve takside bağlanması bir aldatmacaydı. Bunu en iyi bilen de bizzat Yusuf Ziya Paşa idi.[9] Daha o yaz marifetlerini öğrendiği böyle bir adama vezirlik tevcihinin ardındaki fırtınayı en iyi sezmesi gereken tek sorumluydu. Alacağı rüşveti hesaplamaktan vezirlik bağışlanacak kişinin tıynetini hesaba katmadı. Divan efendisine buyurdu ve tumturaklı bir anlatımla "mektub-ı sâmi"ler kaleme alındı. Veli Bey'e yazılanında para konusu yarı öğüt, yarı tehdit hatırlatıldı. Fermanlar tatarla yerlerine uçuruldu. Bir çabuk cevaplar geldi. Sadrazam bunların bir özetini saraya sundu:

Bizce istenen akçenin tamamı kabul ediliyor. Ancak Veli Bey beş yüz kesesini vezirlik müjdesinden, dört yüz kırk beş kesesini mansıbına varışından sonra, kalan bin beş yüz keseyi de taksitle dört senede ödeyeceğini yazıyor. Erzurum ya da Sivas eyaletlerinden birisini istiyor. Bu yazılar ve Veli Bey'in bir pusulası görüşünüze arz edilmiştir. Bu durum hale ve vakte uygun düşmektedir. Eğer padişahım da onaylarsa, ilk önce göndereceği dokuz yüz kırk beş kesenin altı yüzünü vezirlik müjdesi ulaşınca, geri kalanını mansıbına varışında ödemesi, bin beş yüz keseyi taksitle üç yılda tamamlaması, peşin altı yüz keseyi hemen sağlamasının bildirilmesi, ancak mübaşirin bu kadar parayı birden alacağım diyerek

9 "Yusuf Ziya Paşa ihtişama düşkün ve mal canlısı idi. İdare ve askerliğe pek kaabiliyetli değildi." (Süleyman Duygu, "Osmanlı Devlet Ricâlinden M. Celâleddin Paşa," *Türk Kültürü*, S. 147-148-149, s. 147).

oyalanmadan iki yüz, üç yüz ne kadar olursa temin edip yollaması, ondan sonra ardını alması tenbih edilecektir.

Veli Bey Erzurum veya Sivas'ı talep etmektedir. Erzurum Alâeddin Paşa'dadır. Bu sebeple rütbe-i vezaretle Sivas'ın tevcihi, buradaki Abdurrahman Paşa'ya Karaman, Karaman Valisi Osman Paşa'ya Kandiye, buradan açığa çıkacak Derviş Abdullah Paşa'ya ise Resmo'nun ilhakıyla Hanya sancağının tevcihi uygun görülmektedir.

Bu takrire eklenen "defter" ise kesinleşen pazarlığın rakamlarını içermekteydi:

Devlet alacağı	1300 kese
Muhallefat bedeli	165 kese
Veli Bey'in kabul ettiği zam	200 kese
Bu kez zammedilen	400 kese
Vezirlik câizesi ve tertip	380 kese
	2445 kese (1 kese 500 kuruştur.)

Bu çirkin pazarlık yozlaşmış bir Osmanlı kurumunun nasıl işlediğini örneklendirir. Bu işleyişte sağduyu, halk ve ülke çıkarları söz konusu değildir. İnsan değerlendirmesi hiç yoktur. Birkaç ay önce köyleri kasabaları basan, cinayetlerde, yolsuzluklarda başı çeken kişiye, sızdırılacak paraların hatırı için, devletin en yüksek rütbesi peşkeş çekilmektedir. Eğin olaylarının faili Veli'nin boynuna kement gönderilecekken, nisan yağmurlarının ıslattığı yollara müjdeciler koyuverilmiştir. Yeni mübaşir Veli Bey'e "vezaret menşuru ve Sivas eyaletinin uhde-i ehliyetine tevdi edildiğini" içeren "tevcih beratı" götürmektedir. H. 1218 (M. 1803) yılı olaylarını kendine özgü anlatımla açıklayan Cevdet Paşa'ya göre bu normal bir işlemdir:

Tahkikat-ı mahalliye ve muhaberat-ı câriyenin neticesinde, deyn-i miri ve bedel-i muhallefat ve câize-i vezaret vesaire cem'an iki bin dört yüz kırk beş keseye kat' olunarak altı yüz kesesi müjde-i vezaret vürûdunda mübaşir-i mumaileyhe teslim ve üç yüz kırk beş kesesi mansıbına dühulünün altmış ikinci günü edâ ve bâki bin beş yüz kesesi, 1218 senesinden itibaren senevi beş yüz kese itâ ile üç senede tamam olmak şurutu tanzim olunub evasıt-ı zilhicce de (Nisan 1803) mumaileyh Veli Bey, uhdesine Sivas eyaleti tevcih olunmağla selefi Abdurrahman Paşa'ya Karaman tevcih kılındı.[10]

Bu tevcih Osmanlı devlet çarkının nasıl rüşvet ve gaflet batağında dön-

10 *H. Hümayûn*, No 4115 (Telhis ve *H. Hümayûn*: Tarihsiz). 4115/H, A (Veli Bey'in senedi ve defter: 5 N 1217/31.12.1802) No 4173 (Arz ve *H. Hümayûn*); *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 276 vd.

düğünün yüzlerce örneğinden biridir. Yeni adı ile Vezir Hafiz Veliyeddin Paşa için ise sonun başlangıcıdır ve günü gelince, kasaba voyvodalığından vezirliğe fırlamanın ağır faturasını ödeyecektir.

Sivas Valisi Devletli Hafız Veliyeddin Paşa Hazretleri

Veli'ye vezirlik müjdesi 1803 yılı mart ayının son günlerinde, bu rütbeye özgü giysiler ve belirtiler ise nisan başında ulaştırıldı. Köse Paşa'nınki gibi, Veli Paşa'nın vezirlik menşurunun Divriği'ye getirilişinde, geleneksel "menşur okuma" töreni, mehter konseri ihmal edilmemiş olmalı. O gün Veli'nin neler giydiğini, sarığının biçimini de bilmiyoruz.

Hacı İsmail'in, Voyvoda Hacı Osman'ın torunu Voyvoda Veli'nin yazgısı, belki sonraki kuşaklara da bu biraz da korkutucu adla aktarılacaktı; ama onun babası vezirlik elde etmiş bir akıllı kişiydi. Veli atalarının değil, babasının unvanına heveslenmiş; devlete borçlu ölen babasının bu kötü mirası kendisine şans kapısı olmuştu. Rüşvetini alan Bâbıâli, tahsili kuşkulu bir borç senedini imzalattıktan sonra onu üç tuğlu vezir yaptı. Voyvoda Veli gitti, padişah hitabıyla "Vezirim Hafiz Veliyeddin Paşa iclâlehu" geldi. Hil'atı, tuğları, nöbethanesi, kavasları, kethüdalarıyla...

Köse Paşa'nın yasına batan Divriği'de, Veli kendi vezirliğini şamatalı törenlerle duyurmadı. Kasaba çarşısını tekbir getirerek dolaşan, vezaretinin sürekliliği ve meymeneti için dua eden bir softa takımına yaptırttığı seremoniyi halk endişeyle izledi. İstanbul'un tanımadığı Veli'yi herkes yakından tanıyordu.

Yönetim deneyimi Divriği'de mütesellimlik ve Eğin kasabasında voyvodalıktan ibaret olan Veli Paşa'ya küçük bir ülke genişliğindeki Sivas eyaleti tevcih edildiğinde, birçok vali de bir gezinti yapmaya zorlandı: Daha 1803 yılı ocak ayında Sivas Valisi Alâeddin Paşa Erzurum'a, Erzurum Valisi Abdurrahman Paşa da Sivas'a alınmışlardı. Bu sefer, Abdurrahman Paşa'ya Karaman'a gitmek düştü. Karaman'daki biraz daha öteye, oradaki daha ileriye... Bu zincirleme ve zoraki gezintiler herhangi bir sebeple bir noktadan başlatılınca, Asya topraklarından Avrupa yakasına ya da Balkanlar'dan Arabistan'a kadar yayılabiliyordu. Veli Paşa, babasının Sivas valiliğinden alınması üzerinden henüz altı-yedi ay geçmişken, Zühdü-Mehmed-Alâeddin ve Abdurrahman Paşaları izleyen beşinci Sivas valisi oluyordu!. Kendisi de yedi ay kalabildiğine göre, bir yılda değiştirilen valilerin sayısı altıyı bulur. Peşlerinde aileleri, daireleri, askerleriyle valilere gerçekten nasıl eza verici bir işlem uygulandığı ortadadır. Tabii bu zoraki turların asıl acısını ise halk çekiyordu.[11]

---

11 *Mühimme,* No 220, s. 10 (evail L 1217/ Şubat 1803), s. 68 (evail z 1217/ Nisan 1803); *S.Ahkâm,* No 21, s. 16 (evahir ZA 1217/Mart 1803).

Veli Paşa vezir ve vali olunca hemen Sivas'a gitmedi, eniştesi Memişpaşazade Mehmed Bey'i eyalet merkezine mütesellim tâyin etti. 2 Zilhicce 1217 (25 Mart 1803) tarihli bir buyruldu ile bunu Sivas halkına duyurdu.[12] Bizzat gitmeyişini bir belgeye dayanarak gerçeklendirmek mümkün değildir. Ola ki, eyaleti Divriği'den yönetmeyi düşünmüştü veya dairesini tanzim için bir süre burada kaldı..

1803 Nisan-Kasım ayları arasındaki kısa valiliğinde, onun başarısını gösterecek bir ize ve belgeye rastlanmıyor. Ama bu kadarcık bir zaman için olsun rahat durması gerekirken eyaletin şurasında burasında zulmünden şikâyetlerin yükselmesini engelleyemedi:

> Veliyeddin Paşa zamanında, Hafik'ten ve Ulaş'tan saraya birçok şikâyetler oldu. Vergiden muaf bazı köylerden zorla vergi almak üzere kalabalık bölüklerini köylere göndermişti. Bu başıbozuklar kanun nizam tanımadılar. Yem yiyecek aldılar. Bağdat ve Maden caddelerinde önemli bir menzil olan ve gelip geçen ulakların, taşınan hazinelerin güvenliğinden sorumlu bulunan, bunlara hayvan temin eden Ulaş köylülerinden usulsüz akçeler aldırdı. Kendisine kızgınlık dolu emirler yazılarak böyle haksız isteklerde bulunmaması ihtar edildi..

Kasım 1803'te, Sivas'tan Diyarbekir ve Rakka valiliklerine nakledildiğine ilişkin hükümde ise, Tokat dolaylarındaki zulümlerinden vazgeçmesi isteniyordu:

> Sabıka Sivas valisi olup halen Rakka ve Diyarbekir valisi olan Vezir Veli Paşa'ya hüküm ki:
>
> Hemşirem Beyhan Sultan'ın malikânesi olan Tokat ve bağlı yerler mukataası öteden beri serbesti şartında olup buraya bağlı Kozanlı'da serbesti ile yönetilmektedir. Buralara mukataa voyvodası dışında, mirlivâ ve ehl-i örfün ilişmemeleri gerekir. Ancak Sivas valilerinin serbesti şartlarına uymayarak müdahale ettikleri daha önce bildirildiğinden, 1210'da (1795) çıkarılan emirle müdaheleye kalkışanların cezalandırılacakları duyurulmuştu. Tokat halkının Sivas valileri için belirlenen hazeriye ve seferiyeden paylarına düşeni noksansız ödedikleri de öğrenilmiştir. Ancak valilerin yine de kaftan-bahâ, ikramiye, devriye vb adlar altında zulmedegeldikleri haber alınmaktadır. Hemşiremin mukataasında bu tür zulümlerin tekrarlanmaması için işbu senenin Cemaziyelevveli ortasında (Eylül 1803) yeni bir emr-i şerifim çıkarılmıştı. Sen ki vezirsin. Bu emrime ve serbesti şartlarına uymayarak Tokat merkezinden on üç bin, Kozanlı'dan beş bin, İlbeyli'den dört bin kuruşu zorla aldığın ihbar edilmiştir. Söz konusu yirmi iki bin kuruşu mübaşire derhal teslim edeceksin. Sudan bahanelerle baştan savmaya kalkman nedametine sebep olacaktır.

Diğer yandan, vezirlikten bıkıp zorbalığı özleyen (!) Gürcü Osman Paşa o aylarda isyan halindeydi. Bu azılı derebeyi-paşanın yakalanması için

12 *Sivas Şer'iye Sicili* (2 Z 1217/25 Mart 1803).

Veli Paşa'ya da ekim ayında bir hüküm gönderildi:

> Anadolu eski valisi Osman Paşa'nın fukara halkına zulümlerinin önlenmesi için idam ve izalesi gerekmektedir. Daha önce kendisine Erzurum eyaleti verilmişse de yolda, Karahisar-ı Şarkı'de zulümlerde bulunmuştur. Üzerine görevlendirilenler her ne kadar sıkıştırmışlarsa da henüz ortadan kaldırılamamıştır. Sen ki vezirsin. İş bu emir adı geçeni yakalayıp idam etmen için yazıldı..[13]

Veli Paşa hükmün çıkışından bir ay sonra, Rakka ve Diyarbekir eyaletlerine tâyin edildiği için, bu asi ile uğraşma derdinden kurtulmuştur. Osman Paşa ise, ardına takılan öteki görevlileri daha uzunca bir zaman oyalayacaktır. 1804 yılı boyunca Doğu Anadolu'da zorbalığını sürdürecek, Madenler emini ile Kemah'da savaşacak, burada toplar bırakarak biraz daha doğuya kaçacaktır.

Rakka-Diyarbekir ve Halep Valilikleri

Tarih-i Cevdet'e göre, Veli Paşa'nın Sivas'tan alınıp Güneydoğu'ya verilmesi basit bir işlemdir:

> Diyarbekir Valisi Mehmed Paşa sağlık sebebiyle burada duramadığından, diğer bir eyaleti istida etmişti. Rakka Valisi Timur Paşa ise el-Abid muharebesinde bozgına uğradığı için orada kalması uygun görülmedi. Şaban ayının başında (Kasım 1803) Mehmed Paşa'ya Sivas, Veliyeddin Paşa'ya da Rakka ve Diyarbekir tevcih buyruldu.

Oysa kendisine yazılan fermanda tâyin sebebi başka gerekçelere dayandırılmıştı:

> Sen ki vezir-i müşarünileyhsin. Vüzera-yı izâmımın kâr-güzar ve umur-âşinalarından olup memur ve müstahdem olduğun hıdamat-ı devlet-i aliyyemin tediye ve tesviyesine ibraz-ı hüsn ü hizmete sarf ü sa'y-i iktidar edegeldiğin bedidâr ve bundan böyle dahi senden muvafık-ı rızâ hizmet ve sadakat zuhuru me'mûl ve melhûz-ı şehriyâra-nemden idügi açıktır. Bu sebeple çıkartılan hatt-ı hümâyûnum uyarınca sana, Diyarbekir katılarak Rakka tevcih edildi. Diyarbekir'e halkı koruyan tecrübeli bir mütesellim tâyin edecek, kendin doğru yoldan Rakka'ya ulaşacak ve eyalet merkezinde oturacaksın. Eşkıyanın ortadan kaldırılmasını sağlayacak, halkın korunup kollanmasına gayret edeceksin. Rakka'nın bazı gaileler yüzünden dağılan ve perişan olan halkının iskânlarını sağlayarak baban müteveffa Mustafa Paşa zamanında olduğu gibi, memleketin şen ve bayındır olmasına önem vereceksin.
> İmdi, iki eyaletin sana tevcihi sırf memleketi düzene koyman ve etrafa dağılan

13 *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl: 1218/1803); *S.Ahkâm,* No 21, s. 84, 85 (evail Ş 1218/Kasım 1803); *M. Mektum,* No 4, s. 92 (evahır C 1218/Ekim 1803); *Mühimme,* No 219, s. 122 (evasıt L 1218/Şubat 1804).

halkını iskân etmen içindir. Halkın üzerinden fesat ehlinin ve eşkıyanın zulmünü kaldıracaksın. Mansıbının öncekinden birkaç kat daha bayındır ve gelişmiş olmasına son derece gayret etmelisin. Allah'ın emaneti sayıp gözetmeye çalıştığımız yoksul halka en ufak bir kötülük yapılmasına iznim yoktur.

Bu fermana göre ise tâyin gerekçesi Rakka'nın bozulan düzenidir. Köse Paşa, 1792-1795 arasındaki valiliğinde, göçebeleri yerleştirmiş, Milli Timur'u bölgeden uzaklaştırmıştı. 1803'te Veli Paşa'ya gelesiye, bir dizi vali Rakka'da düzeni sağlayamadılar. Veli'den önceki vali ise, bir zamanların ünlü eşkıyası Milli Timur'du!. O, 1800-1803 arasındaki valiliğinde, eyaleti mahşer yerine çevirmişti. Rakka halkının şikâyetleri sonucu, buraya güçlü ve yapıcı bir vezir gönderilmesi kararlaştırılınca, "Babası başarmıştı, bu da becerir" varsayımı ile olmalı, nice vezir arasından Veli Paşa bulunmuştu. Diyarbekir'in ikinci bir eyalet olarak verilmesi ise hem karışıklıkların oraya da yayılmış olmasına, hem de ödeyeceği taksitler için Veli Paşa'ya kolaylık sağlanmasına bağlanabilir.

Fermanın yukarıya aynen alınan giriş bölümünün tumturaklı resmi anlatımındaki öze kulak verildiğinde hayrete düşmemek elde değildir: "Veli büyük vezirlerin en iş bilirlerindendir. Her önemli işi üstün başarı ile ve tam otorite göstererek sonuçlandırmıştır. Bundan böyle de bağlılıkla hizmet edeceğine padişahın inancı sonsuzdur.." Oysa, fermanın son bölümü bu güzel girişle çelişir. "Sen ne maksatla övdüğümü bilirsin. Ne mal olduğun bizce belli... Alışkın olduğun zulümleri tekrarlama!." demeye getirilmektedir.

Veli Paşa o yılın sonbaharında Urfa'ya gitti. Diyarbekir'e mahalli hanedandan bir mütesellim tâyin etti. 4 Şevval 1218 (17 Ocak 1804) tarihindeki "umum tevcihat"ta; "Eyalet-i Rakka ile Eyalet-i Diyarbekir"in; "Sabıka Sivas Valisi Vezir Hafız Veliyeddin Paşa" da ibkâ edildiği görülmektedir. Buna ilişkin "defter" Osmanlı devletinin otuz eyaleti ile otuz yedi livasını yöneten "vüzerâ-yı izâm ve mirmirân-ı kirâm"ın kimler olduğunu da göstermektedir ki, bunlar arasında Cezzar Ahmed Paşa, Mahmud Tayyar Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, oğlu Veli Paşa gibi ünlüler de vardır.[14]

1804 yılı ocak ayında gönderilen ibkâ yazısı ile her iki eyaletin kendisinde bırakıldığı duyurulan Veli Paşa, Nisan 1804'te, ödemesi gereken borç taksidini ödemediği için başka bir hükümle uyarıldı:

Pederin müteveffa Mustafa Paşa'nın muhallefatı bedelini ve borcunu bir an ön-

14 *Tarih-i Cevdet*, c. VII, s. 357 (evail Ş 1218/Kasım 1803); *Mühimme*, No 214, s. 233, (evail Ş 1216/Aralık 1801); No 218, s. 32 (evahır RA 1218/Temmuz 1803); No 219, s. 68 (evail Ş 1218/Kasım 1803), s. 149 (evail L 1218/Ocak 1804); özel arşivimizdeki 4 L 1218 tarihli tevcih defteri.

ce ödemen için, çok geniş olan iki eyalet tevcih edilmişti. Yükümlülüğün ve senden beklenen bağlılık uyarınca, söz konusu bedeli zamanında hazineye ödemen şarttır. Oysa taksit süresi geçmiştir. Bu tutum her yönüyle iznime aykırıdır. Emrim ulaştığında, söz konusu parayı mutlaka ve çok acele hazineye göndereceksin. Bundan böyle de taksitlerin ödenmesinde tehir ve oyalama olmamasına dikkat edeceksin.[15]

1804 yılında kendisinden beklenen en önemli görev on iki yıl önce babasını da hayli uğraştıran Timur'un ortadan kaldırılmasıdır. Köse Paşa'nın karşısına "şaki Timur" olarak çıkan bu ünlü zorba şimdi "Rakka eski valisi Timur Paşa"dır... Veli Paşa bu fırsatı değerlendirerek Urfa halkını kazanmak çarelerini aramayı yeğledi, Rakka valiliğinde uzunca bir süre kalmak amacıyla da hükümete başvurdu. Haziranda yeni bir emr-i âlişan çıkartıldı:

Rakka ve Diyarbekir valisi vezirim Veliyeddin Paşa iclâlehuya hüküm ki: Sen ki vezir-i müşarünileyhsin. Sen vüzerâ-yı izâmımın rıza-cûy ve kâr-dânâ ve reayâperver ve umur-aşinalarından.. olup bir süre önce Rakka eyaleti seçimle senin yetkine ve yeteneğine bırakılmıştı. Birkaç seneden beri bazı sebeplerden ötürü halkın ve köylünün uğradığı zarar ve zulmün önlenmesi, herkesin sâyemde korkusuz ve rahat yaşaması, dağılanların geri getirtilerek iskân edilmeleri için, baban Mustafa Paşa vaktindeki gibi çaba gösterip memleketin şen ve bayındır olmasına gayret etmen tevcih beratında yazılmıştı.

Şu sırada, tarafından Dersaadetime gönderilen yazı, ilâm ve mahzardan anlaşıldığına göre, Rakka'nın sana verilmesinden dolayı 'etvar-ı muktedirâne ve harekât-ı hakimânenden, bilcümle ahalinin müteşekkir ve hoşnud oldukları' anlaşılmıştır. Sen de yazında, üç seneden beri Rakka'nın harap olması yüzünden, dairenin idaresi için şimdiye dek halktan bir şey istemediğini, gerek dairen, gerekse Rakka'nın imarı için kendinden harcadığını bildiriyorsun. Timur Paşa'nın, Rakka üzerinden alındığından beri, Habur'da oturduğunu, aşiretlerle düşüp kalktığını, 'Rakka yine bana tevcih olunacak!' diye aşiret ve kabileleri ihtilale kışkırttığını yazdıktan sonra, bu eyaletin uzun müddet sende bırakılmasını talep ediyorsun. Zatında merkûz olan dirayet ve levâzım-ı rıza-cûy ve hamiyet uyarınca memleketin yönetimi, dağılan halkın iskânı, güvenliğin temini konularındaki otoriter tutumun nezdimde pek makbul görülmüştür. Bundan böyle de gayretin eksilmedikçe Rakka senden alınmayacaktır. Selefin Timur Paşa'ya tekrar verilmesi ise hiçbir şekilde mümkün değildir. Hareket-i mergûbe ibrazına bezl ü sa'y-i ikdam ve hılâf-ı ferman ve münafi-yi tenbihat-ı şâhanem bir maddede na-mülâyim va'z ü hareket ve kusur ve rehavet vukuunu tecvizden çekinmen için bu emrim yazıldı.[16]

Gerçi, Veli Paşa bu fermanı elde etmekle, Timur Paşa propagandasının asılsızlığını, uzunca bir zaman Rakka'da kalma güvencesini, övülen bir ve-

15 *Mühimme* No 221, s. 8 (evail M 1219/Nisan 1804).

16 *Mühimme* No 221, s. 79 (evahır S 1219/ Haziran 1804).

zir olduğunu belgelemiştir. Bu fermandaki övücü cümlelerin, bir öncekine oranla daha abartılmış olduğu da gözden kaçmıyor. Bu da sebepsiz değildir. O günlerde Bâbıâli'de yeni bir savaş tehlikesinin korkusu yaşanmaktadır. Girit açıklarındaki Fransız donanması Mısır'a yönelik yeni bir harekâtın belirtisidir. Bir önceki savaşın yüz akı Cezzar Paşa'ya adeta sultanlık bağışlanmış, "Sayda, Mısır, Şam ve Trablusşam eyaletleri ve mir'ül-haclık" verilmiştir. Güneydoğu ve Ortadoğu'daki valilerin sırtları sıvazlanmakta, zorbalığa sapmamaları için, hayali bağlılıklarından, yeteneklerinden söz edilmektedir.

Temmuz ayı başında, Diyarbekir valiliği Veli Paşa'dan alınır. Bu tarihten sonra Rakka valisi olarak kendisinden beklenen biricik iş Timur Paşa'yı tepelemesidir. Esasen, Timur aynı bölgede barındıkça o da huzurlu değildir. Asi paşanın Rakka valiliği dönemindeki zulümlerini hükümete bir daha yazar, şekavetten bir türlü caymadığını bildirir ve yetki ister. 1804 yılının temmuz, ekim ve aralık aylarında çıkarılan üç ayrı emirle Timur'u tepelemesi tekrarlanır. Veli Paşa'nın bütün bir yaz ve güz sürdürdüğü takipler sonucu, Timur Paşa yanında az sayıda aşiret halkıyla Rakka topraklarını terk etmek ve Diyarbekir'e geçmek zorunda kalır. Ekim tarihli hükümde şunlar okunmaktadır:

> Rakka Valisi Vezirim Veliyeddin Paşa,
>
> Gönderdiğin mektup ve tahrirat ile ekleri olan ilâm ve mahzarda, Timur Paşa'nın üç senedir sürdürdüğü zulümlerden Rakka'nın yıkılmaya yüz tuttuğu, şimdi ise adı geçen zorbanın başına topladığı haşerat ile haydutluk ettiği anlatılıyor. Rakka'ya gittiğinden beri perişan durumdaki halkın ve aşiretlerin güvenliklerini sağlamaya çalıştığını, ancak Timur'un bazı aşiretleri yanına alıp halktan külliyetli para gasp ettiğini, Maden kazâlarına saldırdığını, yolları tuttuğunu vs yazıyorsun. O ortadan kaldırılmadıkça huzurun sağlanamayacağını da daha önce bildirmiştin. Halen, Diyarbekir'e üç saat mesafede Şat (Dicle) kenarında, Milli aşiretinden üç yüz çadırlı ile oturan Timur Paşa'nın etrafa haberler göndererek Diyarbekir eyaletinin kendisine tevcihi için mahzarlar düzenlettirdiği de öğrenilmiştir. Gerekiyorsa Muş mutasarrıfını da maiyetine celbederek üzerine gitmen ve tepelemen için işbu emir çıkartılmıştır.

Görüldüğü gibi, Veli Paşa'nın sıkıştırmaları sonucu Timur Diyarbekir yöresine kaçmıştır. Ancak o bunu yeterli saymamakta, rakip gördüğü bu kudretli kişiyi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Oysa Timur Paşa yaşlıdır ve ne yeni bir isyanı denemesine, ne de zorla mansıp almaya yeltenmesine imkân yoktur. Milli aşiretinin bir parçası ile şurada burada gezmektedir. O yılın sonuna kadar bu meselede yeni bir gelişme görülmez. Aralık ayında, iki ay önceki emir tekrarlanır. Mansıp elde edemeyen, Veli Paşa'nın saldırı-

larına daha fazla dayanamayan Timur Paşa kış yaklaşırken, bir kez daha Bağdat Valisi Süleyman Paşa'ya sığınmak zorunda kalır ve orada eceliyle ölür. Bu, sebep ne olursa olsun, kırk yıllık "Timur gailesi"nin, Veli Paşa'nın Rakka valiliği döneminde bertaraf edilmesi demektir.

1804 yazında, Veli Paşa'nın uğraştığı başka konular da olmuştur: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa imparatorluğun birçok bölgesinde zengin mukataaları iltizam yoluyla alıyor, bunları ikinci ellere satarak servetine servet katıyordu. Urfa'da da mukataalara sahipti ve Siverek bunlardan biriydi. Siverek halkı sadrazama yaslanıp Rakka valisinin buyruldularına kulak asmıyordu. Mübaşirler "devriye" toplamaya başlayınca ilk sızlanmalar duyuldu. Veli Paşa'nın Milli iskânbaşılığına getirdiği Milli Mahmud Bey'in, "yanındaki ekrat ile sadrazam mukataatında Siverek toprağında çadırlı yerleşime geçip halka ve yolculara zulümlerde bulunması", Veli Paşa mübaşirlerinin devriye akçesi diye bin kuruş toplamaları şikâyetleri kabarttı. Bunun üzerine Veli Paşa'ya çok sert bir emirnâme gönderildi![17]

O sıcak yazın asıl büyük kargaşalığı ise Halep'te patlak verdi. Buraya vali tâyin edilenlerin kaderi çoğunlukla eyalet merkezine savaşarak girmek oluyordu. Yeni Halep valisi Ebumerak Mehmed Paşa sözde Vehhabi isyanını bastırmak üzere Cidde başbuğluğuna seçilmişti. Oysa değil öyle büyük bir isyanı söndürebilmek, Halep'e germeyi dahi başaramamıştı. Sadaret kethüdasına yazdığına göre:

> Memleketin güvenliği için Halep'teki ocaklıya ve şeriflere karşı sert bir tutum takınmış, fitne elebaşılarından Siyakzade Abdurrahman ile müftüyü tutuyor gözükmüş, bir ihtilali önlemek gayesiyle her zümreden insanları ordusuna katıp Cidde'ye sefere çıkmayı kararlaştırmıştı.. Halk arasında, 'Vali hareket ederse şehirde isyan çıkacakmış!' dedikodusu yayılınca yürüyüşünü ertelemiş, Siyakzade ile müftüyü Humus'a sürdürmüş, fakat orada da rahat durmadıklarından Magosa'ya kalebentliklerini istemişti.

Mehmed Paşa, bu elebaşıların tahrikleri sonucu, ocaklının eyleme geçtiğini, çevreden getirtilen binlerce atlı Kürdün Halep çarşılarını yağmaladığını, şehrin yakılıp yıkıldığını, kendisinin ise kapısı halkıyla Halep'i terk edecekken isyancıların sarayına saldırtıp, kurşun yağmuruna tuttuklarını, sayısız kölesinin, mal ve eşyasının telef olduğunu uzun uzun anlatarak devletten yardım istemekteydi. İşin üstesinden geleceği umulan Veli Paşa'ya ağustos ayında bu konu yazıldı: "Sen ki vezirsin. Mehmed Paşa'yı Halep'e sokman, görevine başlatman, suçluları yakalatıp cezalandırman buyuruldu"

---

17 *Mühimme,* No 221, s. 137 (R 1219/Temmuz 1804); *M. Mektum,* No 4, s. 186 (evahır RA 1219/Temmuz 1804), s. 187 (2 ayrı hüküm: B-Ş 1219/Ekim-Aralık 1804); *Mühimme,* No 221, s. 113 (evahır RA 1219/Temmuz 1804).

denildi. Kavaslarının ve öteki vezirlerin kapılarında rastlanmayan acayip kıyafetli haytalarının arasında Halep harabelerine giren Veli Paşa, Mehmed Paşa'yı kaledeki paşa sarayına sokmayı başardı. Haytalarını -ki onlar, soygunu alışık ve bu konuda pek usta olmalıydılar- şehre saldı. Suçlular kılıçtan geçirildi. Köşebaşlarına kelleler yığıldı. Halep zindanları boyunlarında, bileklerinde demir laleler, zincirler taşıyan muztarip ve perişan insanlarla doldu. Veli Paşa elebaşı Siyakzade'yi, zincire vurulmuş olarak, arkasında kırbaççılar Halep çarşılarında dolaştırttı. İki tellal adım başı durup Siyakzade'nin cürümlerini bağırdılar. Bir kadı ayaküstü yargıda bulundu ve boynu vuruldu. Bu kez de kesilen başı mızrağa takılıp gezdirildi... Halep'teki Divriğili tüccarlar ve yolcular hemşehrileri Veli'nin bu ürpertici zaferini dehşetle izlediler; bir destan üslubuyla da Divriği'ye taşıdılar. Bu olay çok uzaklarda geçmesine rağmen, Divriği'de uzun zaman unutulmadı. Fakat daha çok Siyakzade için yakılan ağıt yaşatıldı:

Uzunçarşı'dan geçerken üstümüze doğdu nur
Cellat Allah'ın seversen gâhi eylen gâhi dur...
Perçemim al kan içinde, katilimsen Halep ey..
Ben neyledim şu Paşa'ya çağırdı karşısına
Çifte tellâl tâyin olmuş Haleb'in çarşısına..
Perçemim al kan içinde, katilimsen Halep ey..[18]

Ağıt unutula unutula, günümüze bu altı dizesiyle ulaşabildi.

Veli Paşa'nın Halep operasyonu, "fitne elebaşılarından Siyakzade Abdurrahman Ağa ile bir çok suçlunun idam, Müftü Abdullah ve ötekilerinin ise sürgün edilmeleri, Şeyh Seyyid Vefa'nın bile bu fırtınadan kurtulamaması" ile noktalanmış gözüküyor.[19]

Hicri 1219 Şevval (1805 Ocak) genel tevcihatında söz verilen Rakka Veli Paşa'da bırakıldı. Bu hususdaki fermanın aslı Yanya ve Tırhala Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa'ya yazılmıştır. Garip bir rastlantı da budur: Biri, imparatorluğun ta batı sınırında, öteki güney boylarında, birbirini tanımayan iki vezirin, değişik zamanlarda sultanın hışmına uğrayacak bu iki devletlinin adları belgede bir araya gelmiştir.[20]

1804 sonbaharından 1805 sonbaharına kadar Veli Paşa'ya yazılan üç ayrı emirde ise konu Rumkaleli Bekir Bey'dir. Bekir Bey Köse Paşa zamanında ve onun desteğiyle sivrilmiş; o ve avanesi Rumkale hanedanından ve

18 Hüsnü Yüksel, 8.8.1969'da alınan not.

19 *Mühimme*, No 221, s. 146 (evahır R 1219/Ağustos 1804); *Topkapı*, E-3854, E-3873, E-11176 (Ebumerak Mehmed Paşa'nın yazıları, 1219/1804).

20 *Mühimme*, No 222, s. 10 (evail L 1219/Ocak 1805).

hassa silahşorlarından Mustafa Bey'i evini basarak öldürmüş, taraftarlarına ait altmış evi ateşe vermişlerdi. İdam edilecekken Veli Paşa'nın aracılığı ile kurtuldu ve çevre halkına daha beter zulümlere koyuldu. Bunun üzerine Veli Paşa'dan "mutlak surette ele geçirip idam etmesi" istendi. Fakat o bu emri kulak ardı etmeye çalışmıştır.[21]

Hicri 1220 Şevval (1805 Aralık) tevcihatında ise Veli Paşa, her ne kadar uzun süre kalacağına güvence verilmiş idiyse de, Rakka'dan alınarak Halep'e atandı. 1803 Kasım'ında başlayan Rakka valiliği iki yıl bir ay sürmüş olup, bu sürenin ilk sekiz ayında Diyarbekir eyaleti de uhdesindeydi. Rakka'daki görevinin ondan beklenilmeyecek düzeyde başarılı geçtiği, ahalinin 1811'de devlete başvurup valilerin zulümlerine dayanamadıklarını, kendilerini koruyup kollamada kusursuz olan Veli Paşa'nın tekrar Rakka'ya verilmesini istemelerinden anlaşılmaktadır.

Veli Paşa'ya tevcih edilen Halep'te ne Veli Paşa'nın desteği ile daha o yaz şehre giren Mehmed Paşa, ne onu izleyen Alâeddin Paşa başarılı olabilmişlerdi. 1220 tevcihatında Halep'e nakli bundandı: "Sabıka Rakka valisi olup bu def'a Halep eyaleti kendiye tevcih ve ihsan olunan Hafiz Veliyeddin Paşa"dan ilk beklenen, Halep'i düzene koyması idi. Onun babasının da iki kez valilik yaptığı bu kozmopolit eyaletin yönetiminde de güçlük çek-

mediği seziliyor. Ezici kudretinin etkilerini unutmayan şerifler ve ocaklılar yeni bir fesada kalkışmamışlardır. Fakat bu kez de çevrede huzursuzluk vardır. Delibaşı Kör İsmail adlı şaki peşindeki sayısız haydutla yolları kesiyor, kervanları vuruyor, kasabaları zaptediyordu. Veli Paşa'ya, Aralık 1805, Şubat ve Haziran 1806 tarihli emirlerle "Delibaşı Kör İsmail'i yakalayıp başını kestirmesi" buyruldu. Bu azılı şakinin yakalanmasında, Antakya voyvodası ile Lazkiye muhassılının da kendisine takviyede bulunmaları bildirildi. Haytalar bu kez Kör İsmail'in peşine düştülerse de yakalayamadılar. Veli Paşa "Şekavetin önlenemediğini, üzerine gidildiği halde adı geçen zorbanın yakalanamadığını, halen kervanlar vurup kasabaları zaptettiğini" İstanbul'a yazdı ve yetki istedi.[22]

Ancak, İstanbul'daki yönetim, özellikle yeni sadrazam İsmail Paşa 1806 yılı sonuna doğru Veli Paşa'yı Halep'ten aldı.[23]

Bu tarihten sonra, Veli Paşa'ya yeni bir mansıp yerine Divriği'nin malikâne mutasarrıflığı ihsan edildi. O üç yıllık Güneydoğu hizmetinden mem-

---

21 *M. Mektum* No 5, s. 18, 38 (3 ayrı hüküm: Ş 1219/Kasım 1804; B 1220/Eylül 1805).

22 *M. Mektum* No 5, s. 54 (evahır L 1220/Ocak 1806); *Mühimme* No 223, s.72; No 224, s.55 (L 1220/Ocak 1806-CA 1221/Temmuz 1806); *M. Mektum* No 5, s. 48 (evail L 1220/Aralık 1805).

23 *M.Mektum* No 5, s. 57, 73 (2 hüküm: Z 1220/Şubat 1806-R 1221/Haziran 1806).

leketine dönedursun, uzak batıda Sırp ihtilalinin kıvılcımları tutuşmaktaydı ve yeni bir Osmanlı-Rus savaşı çıkmak üzereydi. Yıllardır eşkıya ve âyân elinde inleyen Rumeli'nin ıslahı için Kadı Abdurrahman Paşa yirmi dört bin kişilik bir Nizam-ı Cedid ordusu ile o tarafa sevk ediliyor, Pazvandoğlu'nun isyanı kendisine vezirlik bahşedilerek yatıştırılmaya çalışılıyordu...

Tuna Boylarında Bir Derebeyi Vezir

Yeni görevi "Berveçh-i malikâne Divriği sancağı mutasarrıflığı" olan Veli Paşa bölüklerini, bayraklarını dağıtarak memleketine döndü. Kasabayı kuşatan kırmızımtırak dağları ilk karlar alacalandırırken, ortalığa bir de Veli Paşa ürpertisi çöküyordu. O artık memleketinin sahibiydi. Vergileri toplayacak, beldeyi yönetecekti. Sivas valiliğine ise, bir yıl önce, kayınbiraderi Cebbarzade Celâleddin Paşa devletin en genç veziri sıfatı ile getirilmişti. Denilebilir ki, Veli için Divriği'de "yarı bağımsız" bir saltanat başlamaktaydı. O, güvendiği adamlarını ve kasaba ileri gelenlerini, malikâne voyvodalıklarına getirdi. Buyrulduları her yanda okundu. Şehir ve köy mütegallibesi, her fırsatta hortlayan eşkıya zümreleri ve bozguncular onun gölgesinde toplanmak zorunluğu duydular. Her şeyin sözde sütliman olduğunu hissettiren bir durulmuşluk dönemine girildi.

1807 kışı biterken, birçok Anadolu yöneticisi bu arada Celâleddin ve Veli Paşalar da Rumeli'ye sefere çağrıldılar. Yirmi yıl önce babasını kuzeydoğudaki Kuban boylarına sevk eden devlet, şimdi de Veli'yi Tuna cephesine istemekteydi. Nisan başlarında, "Divriği'nin harp ehlini" peşine takarak İstanbul yolunu tuttu. Başkentteki resmi geçitlere katıldıktan sonra, Sadrazam ve Serdar-ı ekrem İbrahim Hilmi Paşa'nın Edirne'deki ordugâhına gitti. Ordudaki keşmekeş, kimin ne maksatla nereye gönderileceğinin dahi tespit edilemeyeceği yoğunluktaydı. İstanbul'da ise Kabakçı isyanı başlamıştı. Napoléon'un Avrupa'daki nüfuzu karşısında şaşıran Rusya Osmanlılara ilan ettiği savaşı başlatmaya istekli değildi. Dolayısıyla kaygı dolu ve belirsiz bir bekleme dönemine girilmişti.

Bu kararsız ve karışık günlerde, Divriği'den ulaşan jurnaller Veli Paşa'nın ayrıca kaygılanmasını gerektirdi: Bir yıl önce, 1806 yazında (o daha Halep'te iken) kasabada karışıklıklar çıkmış, "ara yerde halk eziliyor" bahanesiyle Cebbarzade Süleyman Bey'e, Celâleddin Paşa'ya koşan fitne öncüleri, bunların Divriği'ye asker sevk etmelerini ve bazı kişilerin tepelenmesini istemişlerdi. Büyüyen olaylar sonunda fesatçılar ortadan kaldırılarak ihtilal yatıştırılmıştı. Veli Paşa'nın Divriği'ye mutasarrıf tâyininin bir gerekçesi de bu olaydı. Karışıklıkların âdet haline gelmesini önlemek bakımından, burasının korkutucu bir vezire verilmesi düşünülmüştü. Kendisini Edirne'de bulan hafiyeleri, "kazâdan ayrılmasını fırsat bilen fesatçıların geçen yılki

olayları bir daha tezgâhlamak üzere olduklarını" söylediler. Konunun düşündürücü yanı bu muhtemel kargaşalığa Cebbarzade Süleyman Bey'in adının da karışmasıdır. Veli Paşa, sadrazam katında girişimlerde bulunarak kayınpederi Süleyman Bey'e 9 Mayıs 1807'de tehdit dolu bir ferman gönderilmesini sağladı:

> ...Divriği kazâsının berveçh-i malikâne mutasarrıfı olup bu kez ferman gereği sefer-i hümayûnumda görevli olan Halep eski valisi düstûr-ı vezirim Hafız Veliyeddin Paşa, Divriği'den hareketle ordugâha varmıştır. Onun kazâdan ayrılışını fırsat bilen ihtilalcilerin seni tahrikten geri durmadıkları anlaşılıyor. Şu sırada Veliyeddin Paşa seferberdir. Tarafından, malikânesi kazâlarına saldırıda ya da müdahalede bulunulmamalıdır. Çünkü böyle bir hal, senden umulan doğruluğa ve bağlılığa aykırıdır. Veliyeddin Paşa ise, erkân-ı saltanat-ı seniyyemden olan vüzerâ-yı izâmımdandır. Allah'ın emaneti olan ve gölgemize sığınan zavallı halkın, her zaman ve bilhassa böyle sefer sırasında korunup kollanmaları, bütün valilerin, hâkimlerin, hizmetlilerin borcudur... Başkaları ile kıyaslanmayacak dindar ve koruyucu bir kişi olman sebebiyle bundan böyle, Veliyeddin Paşa'nın mukataası halkına, nahiyelerine ve köylerine, asılsız haberlere dayanıp müdahale ve saldırıda bulunman beklenmemektedir...[24]

Seferdeki damadının malikânesine Süleyman Bey'in şu ya da bu bahane ile saldırıya kalkmasının sebebi neydi? Akla gelen aralarındaki düşmanlıktır. İkinci olasılık, Veli Paşa'nın sefer yükümlülüğünden sıyrılıp geri dönmek ve yüzlerce fersah ötedeki malikânesine tekrar kavuşmak istemesidir.

Serdar-ı ekremin, Veli Paşa'yı ilkin İğneada muhafızlığında görevlendirdiği görülüyor. Fakat daha oraya yönelmeden görev yeri değiştirilmiş, daha stratejik bir nokta olan Vidin'e gitmesi emredilmiştir. Veli Paşa bu sayede hiç tanımadığı ülkeleri, insanları gördü. Dorukları karlı Rodoplar'dan, Balkan dağlarının eteklerindeki mümbit ovalardan geçti. O, Vidin'e gidesiye, başka kuvvetler oraya ulaşmış ve Vidin muhafızı kaleye yeterince asker geldiğini sadrazama yazarak sevkıyatın durdurulmasını istemişti. Böylece, anlamsız ve amaçsız Vidin yolculuğu yarıda bıraktırıldı. Bu kez Veli Paşa'ya, temmuz ayında tekrar İğneada muhafızlığı ve Niğde sancağı mutasarrıflığı tevcih edildi. Gariptir ki, İğneada'ya varmazdan, "halen oradaki asker sayısı yeterli görüldüğünden" bir daha geri döndürüldü!. Her nedense, çok sayıda askeri ardına takan, ağır masraflara katlanan Veli Paşa'ya oradan oraya gitmek, her defasında yoldan çevrilmek düşmüştü. Tabii, daha birçok vezir ve mirmirân da benzeri turlara katlanmak zorundaydılar.

Eylül ayı başında Niğde sancağı mutasarrıflığına bilfiil gitmesi bildirildi: Bu emrim nerede ulaşırsa derhal muntazam kapı halkınla hareket edip

---

24 *Mühimme*, No 225, s.25 (evahır Z 1222/Mayıs 1807).

Gelibolu boğazından Anadolu'ya geçerek doğru mansıbına gideceksin. Niğde'de oturup memleket yönetimi ve halkın korunması ile uğraşacaksın" denildi.

Daha birçok görevliler birlikleri ile dönüş emri aldığından, Anadolu yakasına geçmek hepsi için büyük bir sorundu. Bu taşra vezirleri, "müzayakaya yol açacakları" endişesiyle, İstanbul'a yaklaştırılmadan Anadolu'ya savuşturulmak isteniyor, bunun için de Gelibolu güzergâhını kullanmaları buyruluyordu.

Veli Paşa Niğde'de oturmayı Divriği'deki pozisyonu açısından uygun bulmadı ve İstanbul'daki kapı kethüdası aracılığı ile sadaret kaymakamına başvurdu. Ekim 1807'de çıkarılan hükümle, "Niğde'yi mütesellime bırakıp Divriği'ye dönmesi için Rikâb-ı hümayûn'dan emr-i şerif çıkartıldığı, bu emir nerede eline geçerse gereğini yapabileceği" bildirildi. Nihayet aralık ayında, yine Rikâb'dan Niğde kadılarına yazılan emirde:

> Niğde sancağı, Halep eski valisi vezirim Hafiz Veliyeddin Paşa edâm allahü teâlâ iclâlehuya işbu cemaziyelevvelin 21. günü Ordu'dan tevcih olunmuştur. Daha sonra 4 Şevval'de (8 Aralık 1807) ibkâ edilmiştir. Veliyeddin Paşa'dan, Niğde'ye halksever ve yetenekli bir mütesellim seçmesi istenmiş o da Alaybeyizade Hasan'ı inha etmiştir...

deniliyordu.

Bu aylar içinde, İstanbul'da Kabakçı isyanının çalkantıları henüz yatışmamıştı. 1807 Mayıs'ı sonunda tahttan indirilen III. Selim'in yerine IV. Mustafa tahta çıkmış, Nizam-ı Cedidçilerin çoğu öldürülmüş, kaçabilenler gizlenmişlerdi. Bunlar arasında İrad-ı Cedid Defterdarı Divriğili Ahmed Bey de vardı. 18 Haziran'da Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa azledilerek yerine Çelebi Mustafa Paşa getirilmişti. 25 Ağustos'ta imzalanan geçici antlaşma ile Rus cephesindeki savaş daha başlamadan durdurulmuş, fakat Sırp isyanı alevlenmişti. İstanbul zorbaların elinde, kaçanlar Rusçuk Âyânı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında, paşalar yollarda cephelerde idiler... Bu karışıklık devam ederken, aralık ayında Veli Paşa'yı ilgilendiren bir sefer emri daha çıkarıldı:

> Hâlâ Niğde sancağı mutasarrıfı olup bu defa livâ-ı mezbur kendisine ibkâ olunan vezir-i mükerrem adaletlü Veliyeddin Paşa hazretleri, Niğde'yi görevlendireceği mütesellim ile yöneterek kendisi mükemmel kapısı halkıyla Vidin'e gidecektir. Orada, Vidin muhafızı ve öteki komutanlarla işbirliğine uyarak Sırpların ezilmesine yardımcı olacaktır...

Bu gerekçe, kış kıyamet demeden, yüz geri edip teptiği yolları bir daha arşınlayarak Vidin Muhafızı Derviş Paşa'nın maiyetine gitmesini zorunlu kılıyordu. Fakat o, bu emir gelesiye, Niğde'ye, oradan da Divriği'ye geçmiş olduğundan, muhtemelen bahara kadar oyalandı. 1808 baharında ise, kısa

sürecek yeni bir barış dönemine girilecek, Sırp cephesine gitmesine hacet kalmayacaktır. Ancak Veli Paşa'nın o kışı, seferber olarak yollarda konaklarda (Rumeli'nde) geçirdiğini tahmin ettiren belgeler de vardır. Niğde kadılarına yazılan bir hükümde, "Veli Paşa'nın mütesellimi Alaybeyizade Hasan'ın zulümkârlığı yüzünden azledildiği, yerine İstanbul'dan Musa'nın tâyin edildiği" belirtilmektedir. Bu işlem, Veli Paşa'nın Vidin'de bulunuşu nedeniyle müteselliminin re'sen değiştirildiğini düşündürüyor. 1808 Nisan'ında ise, yine Niğde kadılarına çıkarılan başka bir hükümde, "Veli Paşa'nın kapı kethüdasının sunduğu takrir üzerine, Musa'nın mütesellimlikten alınıp yerine yerliden tâyin yapıldığı.." okunur. Bu da onun seferber olduğuna kanıttır.[25]

1808 yılının, İstanbul'da III. Selim'in öldürülmesi, IV. Mustafa'nın tahttan indirilip sonra boğdurulması, II. Mahmud'un tahta çıkması, Alemdar'ın trajik sonu ile dolu geçen aylarını, Veli Paşa Divriği'de atlattı. Tayyar Paşa'ya yakınlığı göz önünde tutulunca onun Nizam-ı Cedid karşısındaki gerici kadroda yer aldığını söylemek güç olmaz. Esasen Veli Paşa gibi zoraki icat edilmiş bir taşra vezirinin İstanbul entrikalarına akıl erdirmesi, yakından ya da uzaktan katkıda bulunmaya kalkışması düşünülemez. Koruyucusu olan ve kısa bir süre sadaret kaymakamlığında bulunan Tayyar Paşa'nın da 1808 yılı başlarında ikbal yıldızının kaydığı ve can kaygısına düştüğü izleniyor. Mart ayında Tuna Seraskeri Alemdar'a yazdığı mektupta:

> Bazı kişilere uymadığından kaymakamlıktan atıldığını, fakat vezirliğine ilişilmediğini, Trabzon valiliği ile ordu-yu hümayûnda görevlendirildiğini, İstanbul'dan hareketle Karıştıran'a vardığında vezirliği de alınarak Dimetoka'ya sürgünle cezalandırıldığını, kendisine bu darbenin hemen herkesten, özellikle nüfuzlu kişilerden kuşkulanan sadrazamdan (Çelebi Mustafa Paşa) geldiğini, Dimetoka gibi bir yerde hayatından endişe edeceğini, bu sebepten kendisine sığınmak üzere Kırkkilise üzerinden Varna'ya yöneleceğini, askerleriyle emrine gidip ne buyurursa ona göre davranacağını...

anlatıyordu.[26]

Kendilerine "Rusçuk Yârânı" denilen yenilikçi İstanbul ricalinin yanı sıra bu ünlü derebeyi-vezirin de Alemdar'a sığınmak istemesi ilginçtir. Herkes kendi başının derdine düşmüştür. Veli Paşa, ikisi padişah yüzlerce insanın can verdiği 1808 olaylarının çok uzağında kalmakla talihli gözükmektedir.[27]

---

25 *Mühimme*, No 225 , s. 126 (evahır C 1222/Eylül 1807); No 226, s. 8, 50 (2 hüküm: B-L 1222/Ekim-Aralık 1807); No 195, s. 102 (evasıt L 1222/Aralık 1807); No 226, S.62, 115 (2 hüküm: evasıt ZA 1222/Ocak 1808-evasıt RA 1223/Nisan 1808); *Asım Tarihi*, c. II, s.34, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul (ty).

26 *Topkapı*, E-8492, E-4360 (S 1223/Şubat 1808).

27 Olayların dışında ve uzağında kalan bir başka Veli Paşa daha vardır. O da vezirdir

Bir yıl sonra ikinci kez sadrazamlığa çağrılacak olan Vezir Yusuf Ziya Paşa ise o günlerde Halep valisi ve Madenler eminidir. Bu haris politikacının, İstanbul oyunlarına yatkınlığı sebebiyle, uzakta da olsa gelişmeleri izlemekten kendisini alamadığı, sayılı kişilerle bu arada Alemdar'la yazıştığı görülüyor. 1808 Eylül'ünde, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın kendisine yazdığı cevapta şunlar okunur:

> Geçenlerde huzura çıktığımda Padişah, 'Ne kadar vezir var ve bunlardan elyevm seferde olanlar kimlerdir ve sadakat ve hizmet ve emek ve gayreti sebkat edenler kangılarıdır? Defterini takdim edesin' dediğinde, vüzerâ-yı izâm hazeratı karındaşlarınızın hal ve şanları ve her birinin emek ve hizmetleri yâd ve tezkâr olundu. Padişahımız, sizin için de 'Babam ve amcam zamanlarındaki gibi benim zamanımda da nimetşinaslıkta kusur etmemelidir' dedi. Ben de dilim döndüğü kadar hizmetlerinizi anlattım. Bunun üzerine, 'Gerçekten de Yusuf Paşa dediğin gibidir... Pederim zamanında Maden emini olup sadakatle meclûbiyetini dinlemiştim. Amcam Sultan Selim vaktinde dahi serdar-ı ekremlik makam-ı cesimesinde ve Mısır'ın fethinde çok hizmet eylediği hakikattir. Devlet babası ve saltanat-ı seniyemin hayırhah ve emektarı vezirimdir. Taraf-ı hümayûnumdan selâm ve selâmet ulaştır. Ve bana ait bir murassa hançer gönder' dedi...

Öyle anlaşılıyor ki, yeni Padişah II. Mahmud, eyalet eyalet, cephe cephe ülkenin teslim edildiği vezirleri -bu arada Veli Paşa'yı- tanımak istemiş ve sadrazama bir rapor hazırlatmıştır. Ne yazık ki hepsi de III. Selim'den devrolunan bu vezirlerin durumu hiç iç açıcı değildir. Eyaletleri genellikle zalim ya da zulme çare gözüyle bakan valilere teslim eden III. Selim'in gönül alıcı, gurur okşayıcı, merhamet aşılayıcı fermanlarla insafa getirmeye çalıştığı bu paşalar çoğunlukla gaddar insanlardı ve merhametli padişahla çelişki oluşturuyorlardı. Sözü edilen Yusuf Ziya Paşa belki bir ölçüde bu zümrenin dışındaydı, ama onun da gözünü servet ve ihtişam hırsı bürümüştü. "Bâbıâli olayları" sırasında bile hâlâ birtakım çıkar hesapları peşinde koştuğu belgelenebiliyor. İstanbul'daki kapı kethüdası aracılığı ile Eğin ve Diyarbekir iltizamlarını koparmaya çalıştığı ve bunu başardığı görülmektedir. Olayların karşısında bunalan yeni Padişah Sultan Mahmud ise çok geçmeden bu eski politikacıdan medet umacak, 1809 yılı başında -son derece kritik bir dönem için- onu sadarete ve başkomutanlığa çağıracaktır.[28]

ve daha sonra Vidin'de de görevlendirilmiştir. Bu Tepedelenlioğlu, Mora Valisi Veli Paşa'dır. İki Osmanlı Veli'sinin adaşlıkları, çağdaşlıkları, derebeylik ve vezirlikleri, zulümleri şaşırtıcı rastlantılar olarak kalmaz. Onların hayatları da Osmanlı yasalarının en acımasızı ile noktalanmıştır. Tepedelenli Veli Paşa'nın 1807-1812 arasındaki Mora valiliğinde yaptığı zulümleri anlatan sayısız belge vardır. Genel tarihlerde adı sık geçen Veli Paşa bu zattır. (Birkaç kaynak: *Topkapı S. Arş.*, E-8645, E-9754, E-11068, D.-9901, BOA, *Mühimme-i Mektum D.*, No 6, s. 18 vd.)

28 *Topkapı*, E-1419, E-3871 (Y Ziya Paşa ile ilgili mektuplar: 1223/1808).

Veli Paşa'nın Divriği'deki Lordluğu

Kaydıhayat şartı ile Divriği malikânesi mutasarrıflığı bağışlanan Veli Paşa 1807 sonlarında memleketine çekildi. Bu çekiliş babasının 1795-1800 arasındaki tuğsuz ve mansıpsız dönemini hatırlatır. Ancak, babası o dönem boyunca her adımını "hayır" ve "sevap" prensipleriyle atmışken, Veli'nin bu tezgâhta hemen hiç bezi olmadı. Tek istisna akraba hanedan Memişpaşaların sarayı bitişiğindeki harap camiyi yeniletmesi oldu. Babasının özenli camiindeki övünmekten uzak kitâbeyi hiç okumamış gibi, bu basit yapının girişine kendisini yüceleyen bir taş plaka koydurttu:

> Cami yapdı Veli Paşa edüb ihyâ / Kıldılar hayır duâlar hem imam-ı mıkdâdin / Âlem-içre müttekine ola dâim karin / Hem şefi' ola kıyametde nebi-yi mürselîn / Bârekallah âl-i himmet ol vezir ibni vezir / Basmış ol taht-ı tevazu üzre amma bî-nazir / Cümle hayrı ola makbul ind-i semi'ül-Basir / Sahibü'l-hayrata muradın vere Rabbilâlemin /
> Devletin te'yid kılsın ömrünü efzun Hudâ / İnkıyad edüb şeriat hükmün etdikçe edâ / Nusratullah ola tevkıfdan hiç olmaya cüdâ / Zamın-ı elifle düştü tarih 'hüve hüyrünnâsırın'

Dizelerin sonuncusuna eklenen "Allah yardım edenlerin en hayırlısıdır" (Kur'an-ı Kerim, Al-i İmran S., 150. Ayetin sonu) hikmetinden, birtakım ebced zorlamaları ile Hicri 1224 (1809) tarihi elde edilir.[29]

Kerpiçten dört duvar, ahşaptan bir minare ile ulvi bir görevi yerine getirdiğine inanan Veli Paşa'nın babasının sarayını genişletmek ve imparatorluğun dört bir yanında gördüğü muhteşem saraylara benzetmek için kesenin ağzını açmaktan kaçınması ise düşündürücüdür. Bu tarihi mekân, Veli Paşa döneminde "Cennet/cehennem" paradoksuna yeni bir örnek oluşturacak bir biçimlemeden geçirilmiştir: "Harem-Selâmlık arasındaki orta avluya mermerden bir havuz, üstüne çıhar-tak bir kubbe, kubbeden sarkan ve havuzdaki fıskıyeden yükselen suların çarpmasıyla hareketlenen, birbirine çarparak tatlı nağmeler yayan pirinçten büyük çalpareler yapılmış; salonlar odalar freskolarla süslenmiş; pencereler kapılan tavanlar yaldızlanmış; yeni köşkler odalar eklenmiş"; buna karşılık "domruk damları, zindanlar inşa edilmiştir."

Veli'den önceki Divriği derebeylerinin de kullandıkları bu domruk damlarında suçlular, yan yana bir tomruğa çeneleri altından zincirle bağlanıyordu. Bunlar, uzun sürmeyecek bir bekleyişten sonra ölümle yüz yüze geliyordu. Veli bu ilkel ve insafsız işkence yöntemini valilik yaptığı Urfa'da,

---

29 Bu kitabe 1967'de tarafımızdan okunmuştur.

Halep'te de görmüştü.[30] Divriği sarayının domruk damında bir de darağacı vardı. O, "Fetvaya, ilâma hacet duymaksızın, koyduğu kurallara uymayan güçsüz insanları burada sallandırıyor; görende ve duyanda cesaret zerresi bırakmıyordu.."

Kasabayı tekeline almak için bir yönteme daha başvurdu: Fırınlarda, hamamlarda, ocaklarda yakılan odunlar, inşaat keresteleri Karabel ormanlarından kesilip Çaltı suyuna bırakılarak getiriliyordu. Mütegallibeden kesimciler ırmağa bırakılan kütük ve odunlarını, omcacı denilen işçilere izlettiriyorlar ve kasabada kıyıya çektirip istifletiyorlardı. Veli bu odun ve kereste depolarına el koyarak rüsum ve ruhsat uygulamaya başladı.[31]

Gelip geçenlerin sızıltıları İstanbul'a kadar ulaştırmalarını önlemek için de Divriği'yi tecrit etmeyi amaçladı. O yıllarda, geniş bir bölge eşkıya ve konargöçer hareketleri sebebiyle güvensizlik içindeydi. Bağdat ve Erzurum caddeleri muhatara nedeniyle boşalmış, Sivas'tan Keban'a ve Erzurum'a gidip gelmelerde Divriği'den geçen ara yollar kullanılır olmuştu. Ayrıca, Sivas-Divriği-Arapgir-Keban ara bağlantısı kestirme idi. Bu sebeplerle atlılar, arabalılar, tatarlar, hatta küçük kervanlar Divriği'den gelip geçmekteydiler. Şehrin gelişmesi ve ticaretinin canlanması için sevindirici olan bu durum Veli'yi rahatsız ediyordu. Sivas valisi olan kayınbiraderi Celâleddin Paşa'yı da ikna ettikten sonra, Sivas'tan doğuya, Arapgir'den batıya gidecek olanların, Divriği üzerinden geçmelerini yasakladı! 1809 yılının nisanında Arapgir voyvodasına yazdığı buyruldu bu girişimini belgelemektedir:

> Kıdvet'ül-emâcid ve'l-âyân hâlâ Arapgir voyvodası Sa'adetlü İzzet Hasan Efendi zide-mecidiye inhâ olunur ki:
> Öteden beri Devlet-i aliyyenin sağ ve sol ve orta kol caddelerinde menâzil vaz'ı ve her menzilhaneye kazâlar rabt eylediği cümlenin malûmu ve üç koldan gayri kasabat ve kazâlarda ve alelhusus Arapgir ve Divriği kazâlarında mahsus menzilhane olmayub ihyânen memuriyetle bir hademe ve ulak zuhur ederse kira beygirleriyle i'mal olunageldiği cümlenin meczûmu iken birkaç sene zarfında Devletli efendimizin, Karahisar ve Erzurum ve Maden taraflarında

30 "Urfa sarayının bodrumlarında dokuz ihtiyar vardı ki üç buçuk yıldan beri burada, boyunlarına lâleler ve zincirler takılı çürümekteydiler.." (Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 173) Tomruğa vurmak, derebeyi ve zorbaların yüzlerce yıldır uyguladıkları cezalardandı. (Bkz. H. İnalcık, "Adaletnâmeler", Belgeler, Sayı 3/4, sf: 110.)

31 Captain Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, s. 334 vd. "Hızlı akan Çaltı suyunda yüzen epeyce kütük görülüyordu. Bunlar, yukarıdaki çamlıktan kesilmiş ve bu usulle Divriği'ye yollanıyordu." Çaltı, bu işlevini uzun zaman sürdürdü. Odun ve kereste ticareti ile uğraşanlar, kesilen ağaçları, ateşte kızdırılmış özel domgoları ile işaretledikten sonra suyolu ile sevk ediyorlardı.

sâye-endaz-ı iclâl olunduklarıyçün kesret-i amed ü şüd sebebiyle Arapgir'de mücmelen bir konak menzilhanesi ihtira ettikleri için geçen seneden beri ulak taifesi kolayca bir tarık vererek külliyen caddeyi boşaldub bütün bütün cadde Arapgir ve Divriği'ye düşmeğin otuz kırk kadar beygir ile idare olunamayub iki sancağın harabına bâdi ve bu keyfiyet Devletli Efendimize istizan olundukta, bir gûnâ rızâ-yı âliyyeleri olmadığı tahkık olunmağın imdi bundan sonra Divriği'ye dair ferman-ı âli veyahud buyrulduyla tevarüd eden bir memuriyeti olmayan hademe-i devlet ve çukadar ve tatar velhasıl kangı ulak olursa olsun bir bacak beygir vermeyüb bu tarafa irsal etmeyesiz. Eğer eslemeyüb göndermeniz lâzım gelürse o makule ulak ve hademe ve her kim olursa olsun bu taraftan bir beygir verilmeyüb tevarüd eden Arapgir beygirleri ile Sivas'a gönderileceğini ve sürücülerinizin te'dib olunacağını yakınen bilüb lâzım gelenlere tefhim ve âna göre hareket etmeniz babında işbu buyruldu tahrir ve ısdar ve irsal olunmuştur. İktizasına göre husus-ı veçh-i meşrûh üzere ber-mucib-i buyruldu amel ve hareket ve hılâfından hazer ve münacebet olunmak deyü fi 17 Safer 224 (3 Nisan 1809)[32]

Bu buyrulduda, Veli Paşa'nın oval biçimli büyük vezaret mührü de dikkati çekiyor. Beş bölümlü mühüre dualar ve iki ayet kazılmıştır:

(üstte) "Ve mâ-tevfik-i illâ-billâh" (Yardım ve başarı Allah'tandır)
(altta) "Ni'mel-mevlâ ve ni'me'r-refik" (nimet Allah'tandır)
(solda) "Hasbün Allahü ve ni'mel-vekil" (Allah bize kâfidir ve iyiliklerin vekilidir)[33]
(sağda) "Nasr'ün-min'allahü ve fethûn karib" (Başarı Allah'tandır ve Fetih yakındır.)[34]
(ortada) "Allahü veliyyü't-tevfik" (Başarının sahibi Allah'tır)

Ne yazık ki, bu güzel ve anlamlı hikmetler, Veli Paşa'ya bir öğüt ve uyarı görevi yapamadan mühründe kalmışa benziyor.

Onun bir başka girişimi ise, babası zamanında şenlendirilmeye çalışılan Aşudu yöresine mülkiyet hukuku ile sahip olmak ve buraya yerleştirilenleri yılda belirli icarlara bağlamak olmuştur:

Kanlı aşireti vatan edindikleri bu arazide daimi yerleşmek istediklerini, göçebelikten bıktıklarını Veli Paşa'ya bildirdiler. O da Hicri 1225 (1810) tarihinde, kendi parası ile bu araziye damlar yaptırdı. Her aileye ekebileceği kadar toprak verdi. Aşiretin iskânını sağladı. Buna karşılık, ev başına senede bir batman yağ, ektikleri arazi için de iki çerik buğday icar koydu.[35]

---

32 *Topkapı,* E-288 (73) (Veli Paşa'nın, Divanî kırması ile yazılmış buyruldusu: 17 S 1224/2 Nisan 1809)
33 Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran suresi, 173. âyet.
34 Kur'an-ı Kerim, es-Sâf suresi, 13. âyet.
35 *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1268/1852); *İ.M. Vâlâ,* No 13418 (21 Z 1270 15.9.1854).

Sinop Muhafızlığı ve Alâiyye Mutasarrıflığı

1809 yılı İstanbul'a değişiklikler getirdi. Sadarete çağrılan Yusuf Ziya Paşa ilkbaharda başkente geldi ve yaz ortalarında, yeniden kızışan Rus savaşı sebebiyle cepheye hareket etti. Bu arada, kendisine yakın bildiği eski vezirlere önemli görevler verdi. Veli Paşa'ya da Divriği'den geçici olarak ayrılıp Sinop'a gitmek düştü. Rusların Karadeniz üzerinden saldırmaları söz konusuydu ve kıyı kalelerine güçlü, güvenilir muhafızlar seçilmişti. Veli Paşa bunlardandı:

> Düşman-ı mekkârın etvarı malûm ve Sinop Limanının hıfz u harâseti tamam (...) ve ne derecelerde mehamm-ı umûrdan idügi(nden), Divriği'de ikamet üzere (olan) Mustafa Paşazade Vezir Veli Paşa'ya liman-ı mezbûru muhafaza etmek şartı ile Alâiyye sancağı tevcih olunmağla, livâ-yı mezbûru mütesellim ile zapt ve kendüsi daire ve ittiba'ını tanzim ve tetmim-birle Sinop'a varıp ol havali memurları ve ağavatı ile merasim-i muharebeye riayet (...) ederek muharese-i sevahil ve (...) muhafaza-i kal'a (ya) mübaderet eylemesi zımnında taraf-ı müşirânelerine emr-i âlî tahrir olundu.

Bu emr-i âli ile Divriği malikânesi mutasarrıflığı da kendisine bırakılmıştı.[36]

1809-1810 çetin savaşları içinde Veli Paşa yoktu, ama kaderin kısa bir süre sonra karşısına çıkaracağı Pehlivan İbrahim Ağa o sıcak savaşta efsaneleşiyor, adı cönklere geçiyordu.[37] Rusları Tatariçe'de bozguna uğratan Pehlivan'a vezirlik bahşedildi. 1810'da esir düşmesine rağmen, Sultan II. Mahmud'un gözdesi ve umudu oldu. O yılki "cihad-ı ekber" çağrısında da Veli Paşa'ya ilişilmedi ve Sinop'ta bırakıldı. Kayınpederi Süleyman Bey ise Anadolu harmanından yiğitler devşirip Rumeli'ye sevk ediyor, oğlu Celâleddin Paşa cephede başarılar kazanıyordu.[38]

Veli Paşa'nın Sinop muhafızlığı ve Alâiyye mutasarrıflığı görevlerinden alınış tarihi bilinmiyor. 26 Şubat 1811'de "Divriği'de ikamet üzere", ağustos ayında ise, Alâiyye mutasarrıflığının başka bir kişide olduğu göz önüne alındığında bu görevi o yılın başında bitmiş olmalıdır.[39] Hicri 1225-27 (1809-11) yıllarına ait şer'iye sicillerinde ise,

> Divriği kazâsı cizye evrakı bohçalarının, İstanbul'dan Hafız Veliyeddin Paşa'ya

---

36 *Şanizade Tarihi*, c. II, s. 307; *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 615; İ.Hakkı Konyalı, *Alanya*, İstanbul, 1946, s. 478, 479, 489.

37 Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, s. 330 vd, Milliyet Yayınları, İst., 1976.

38 Süleyman Duygu, "Osmanlı Devlet Ricalinden M. Celâleddin Paşa", *Türk Kültürü*, S. 147, 148-149, s. 147 vd.

39 İ. H. Konyalı, *Alanya*, s. 489.

ihale olunduğu kaydına rastlanıyor. Bir başka kayıt da "Eski Halep Valisi Vezir Hafiz Veliyeddin Paşa'ya, Divriği ve tevabii mukataasının fermanla tevcih sebebiyle bu kazâdan Sivas valilerinin başka bir şey istemeyeceklerini, Divriği ve havalisinin senelik beş bin dokuz yüz yirmi beş kuruşluk mukataasının Veli Paşa'ya ait olduğunu, malikânenin kendisinden sonra çocuklarına ve torunlarına kalacağını...

içeren ferman ve berat suretlerini vermektedir.[40]

II. Mahmud derebeyi-paşaların en azılılarını idam ederek, daha az zararlılarını uzak mansıplara göndererek 1811'de bir temizlik operasyonu başlattı. Divriği'de oturan Veli Paşa'nın azlini ya da idamını gerektiren bir tutumu henüz söz konusu değildi. Şu halde, o memleketinden uzaklaştırılacaklar grubuna alınmış olmalı ki, padişah Kastamonu'ya ilişkin şikâyetleri özetleyen takrire koyduğu hattında:

> Kastamonu yerliden birisine bırakılsa, bir taraf şikâyetçi ise diğer taraf memnun kalacaktır. Dolayısıyla yerliye mukataa, sancak ve kazâ tevcihi bir güzel şey değildir. Derebeyi ve âyân makuleleri yüz bulup kuvvet kesbederek birbirine düşman birkaç nüfuzlu adamın türemesine ve böylece düzenin bozulmasına sebep olmaktadır. Mansıpların mümkün mertebe vezirlere verilmesi, vezir kaldırmayacak yerlere ise İstanbul'dan denenmiş kimselerin gönderilmesi halkın refahını sağlayacaktır.

diyerek "Kastamonu sancağının Veliyeddin Paşa'ya tevcihini" irade etmişti. Böylece, padişah bir taşla iki kuş vurmayı amaçlamış, hem Divriği'nin Veli Paşa hâkimiyetinden kurtarılmasını, hem Kastamonu'ya dışarıdan güçlü bir yöneticinin gitmesini tasarlamıştı. Sadrazam, bu irade üzerine Kastamonu ve Veli Paşa konularında bir soruşturma yaptıktan sonra şu arizayı yazdı:

> Sultanım, Kastamonu sancağının iradeleri doğrultusunda Veli Paşa'ya tevcihi bu sancağın derebeyi hırsızları elinden kurtulması bakımından son derece isabetlidir. Ancak Veli Paşa kullarının pederi Divriğili Mustafa Paşa merhum ılımlı, halkı koruyucu, eşkıya tepelemekte başarılı, yiğit bir vezirdi. Amma Veli Paşa babası gibi değil imiş.. Vehim ve vesveseye tâbi, zulüm ve irtikâba mail bir rabıtasız âdem imiş. Böyle ise Kastamonu'da hiçbir işe yaramaz. Gittiği yerleri daha ziyâde ihtilale düçar eder. Ayrıca Kastamonu kazâları zayıf durumda olduğundan vezire tahammül edemez. Bunu bilenler haber vermiştir. Daha eskiden işbaşındakiler Kastamonu mukataası iltizam bedelini seneden seneye artırarak sancağın kaldırabileceği miktarın iki katına ulaştırmışlardır. Bu ise halkın giderek yoksullaşmasına yol açmıştır. Bütün bunlar göz önüne alınarak Kastamo-

40 *Sivas Şer'iye Sicili* (3 ayrı kayıt: a-tarihsiz, b-3 S 1226/26.2.1811, c-2 R 1231/2.3.1816).

nu'nun Veli Paşa'ya tevcihinden vazgeçilmesi; takrirde sözü edilen Eligüzelzade'ye -iyi haline tanıklık edenler bulunduğundan- tezelden bırakılması, başka adam bulmanın güçlüğü yüzünden isabetli olacaktır.[41]

Sadrazamın bu sunuşundaki samimiyet tartışılabilir. Çünkü o Eligüzelzade'yi kayırma düşüncesindedir. Veli Paşa'yı kötülemesi sırf bundandır denebilir. Ancak, arizada Veli ve babası için yazılanlar su götürmez gerçeklerdir.

Umutsuz ve Uğursuz Pazarlık

Kastamonu işi yeni sadrazamın olumsuz görüşüne dayalı olarak suya düşünce, Veli Paşa yeni ödünler koparmak üzere faaliyete geçti. Çoğu valiler seferber oldukları için eyaletler mütesellimlerin elindeydi. Yerli mütesellimlerden yılgın Urfalılar Veli Paşa'ya tekrar Rakka valiliğini sağlamak üzere girişime hazırladılar. Öte yandan yıllarca Madenleri elden bırakmayan Yusuf Ziya Paşa, son sadrazamlığında, Divriğili Ahmed Paşa'yı vekil seçerek işletmeleri yönetmiş, fakat 1811'de sürgün edilince Madenler eminliği de bir umut olmuştu. Veli Paşa her iki görev için hükümete başvurdu. Sadrazam cephede bulunduğundan, 1811 yılı yaz başlangıcında, sadaret kaymakamı başkanlığında toplanan Meşveret meclisi bu başvuruyu görüştü. Alınan karar saraya sunuldu:

> Eski sadrazamın ayrılması ve madenlerin uhdesinden alınmasından sonra, Divriği'de mansıpsız oturan Kösepaşazade Veli Paşa Madenler eminliğini elde etmek arzusuna kapılmış ve bu maksatla dairesini kalabalıklaştırmış, silahdarını da İstanbul'a göndermiştir. Ancak, Madenler Eminliğine vekâlet eden Ahmed Paşa'nın asalet beratı çıkarılmış olup şu günlerde gönderilmiştir. Bir süre önce Rakka'ya gidip dönen silahşör Mehmed Emin Ağa ise Rakka halkının bir mahzarını ve ilâmını Bâbıâli'ye sunmuştur. Bunlarda, Rakka'nın epeyce bir zamandan beri mütesellim ile yönetildiği, valisiz kaldığı; bu eyalet aşiret ve kabilelerden ibaret olduğundan halkının bağlılık ve güvenlik işlerinin oldukça zor sağlandığı, vergilerin toplanmasının güçleştiği, kudretli bir vezire valilik verilse halkın razı olmayacağı, dairesi küçük bir vezire ise itaat etmeyecekleri anlatılmakta ve Veli Paşa'nın tâyini istenmektedir.
>
> Veli Paşa'nın silahdarı İstanbul'da olduğundan, kendisi Bâbıâli'ye çağırılıp, 'Rakka verilirse babası gibi, halkın refahı ve güvenliği için çalışır mı?' diye sorulmuştur. Silahdar, 'Devletin kulu olduğuna göre neresi münasip görülürse gidip güvenliği sağlamaya gayret edeceğini' söylemiştir. Konu Meşveret meclisimizde tartışılmıştır. Neticede, Veli Paşa her ne kadar babası gibi değilse de Rakka'nın tevcihinde hiçbir sakınca bulunmadığı anlaşılmıştır. Hâlen Rakka mukataatı miri emvalinden ve muhallefat bedelinden altı yüz keseden fazla matlubat birikmiş

41 *Topkapı*, E-4598 (1) (Arz; takriben 1226/1811).

olduğuna ilişkin defterdar pusulası da mecliste dikkate alınmıştır. Şayet iradelerine uygun düşerse, bu eyaletin Veli Paşa'ya tevcihi için, cephede olan Behram Paşa'dan alınması gerekmektedir. Bu konu sadrazama yazılmalı ve Rakka'nın ordudan Veli Paşa'ya tevcihi, kendisinin Divriği'den alınıp Rakka'ya götürülmesi, biriken emvali Veli Paşa aracılığı ile toplayıp İstanbul'a getirmek üzere bir mübaşir tâyini münasip görüldü.

Bu takriri okuyan Sultan II. Mahmud'un buyruğu şu olmuştur: "Tevcih olunsun. Senetler getirtilsin. Mübaşir gönderilsin. Bundan sonra sadrazama ilmühaber yazılsın. Behram Paşa sadrazam tarafına havale edilsin. Behram Paşa işe yarar âdem değildir. Sadrazam, benden habersiz niçin yapılmış? demez."

Bunun üzerine 1811 yılı temmuzunda çıkarılan emr-i şerifle Veli Paşa ikinci kez Rakka valisi oluyordu:

> Divriği'de ikamet eden ve kendisine Rakka eyaleti tevcih buyrulan Vezir Veli Paşa'ya hüküm ki; vezirlerim arasında yarar, işbilir, hamiyet ve sadakatle ün yapmış bir vezirsin. Babanın eserine uyarak güvenliğe verdiğin önem bilinmektedir. Bu zamana kadar, önemli devlet işlerini yürütmekte gösterdiğin gayret unutulmamıştır. Urfa halkı seni vali tâyin etmemi istemişlerdi. Bu sebeple senden yine hayırlı, yararlı hizmetler bekliyorum. Emrim ulaşınca, mükemmel daire ve kapı halkınla hareket edecek, yolculuğunda sağa sola sapmaksızın, yoksullara, gayrimüslimlere zarar vermeksizin, doğru yoldan Rakka'ya varacak, eyalet merkezinde oturacaksın. Memleketin yönetimine, halkın güvenliğine, zulümlerin kaldırılmasına, devletçe istenen işlerin yerine getirilmesine titizlik göstereceksin..[42]

Bu tâyin emrinin çok seri şekilde Divriği'ye ulaştırıldığı, tebliğ zaptının bir ay sonra İstanbul'a getirilmesinden anlaşılıyor. Veli Paşa için yazgının acıklı oyunu asıl bu emirle başlamıştır. II. Mahmud gerçi bu son fermanında onun hayali meziyetlerinden bol bol söz etmiştir, ama bunun hükümdarı bağlayıcı bir yanı elbette ki yoktur. III. Selim'den ve Yusuf Ziya Paşa'dan ödünler koparmaya alışık Veli, bu kez de II. Mahmud'la şanssız bir pazarlığa kalkışacak; Rakka valiliğini kabulü için, Madenler eminliğinin de verilmesini şart koşacaktır![43]

Yazık ki onun bu basiretsizliği, devlet işlerini sadizmle yönlendiren Rikâb-ı hümayûn kethüdası Halet Efendi'nin Veli Paşa'nın başını ibret taşında görmek istemesiyle çakışınca olanlar olmuştur! 1911 yılının temmuzundan aralıkına kadar, beş ay Divriği'de ayak sürüyen ve direnen Veli'nin zorbalıklara kalkıştığı, çevredeki terör olaylarını körüklediği saptanmaktadır.

---

42 *H. Hümayûn,* No 23143 (Takrir-i N. Hümayûn: tarihsiz); *Mühimme,* No 233, s.61 (evahır C 1226/Temmuz 1811).

43 *M.Mektum,* No. 6, s. 80 (evahır N 1227/Ekim 1812)

Örneğin, Arapgir âyânı ve voyvodası İzzet Hasan Efendi'yi katledenler gelip kendisine sığınırlar. 20 Ağustos 1811'de yazılan emirde, "Katil Yusuf sana sığınmıştır. Emrim ulaştığında, bir tarafa kaçmasına izin vermeyerek yanındaki çalıntı mal vesaire ile mübaşire teslim edeceksin" denilmektedir. Daha önce Divriği'ye tatar ve ulak göndermemesi için uyardığı İzzet Hasan Efendi'nin öldürülüşünde, kuşkusuz Veli Paşa'nın rolü vardı. Nitekim o, bütün zorlamalara rağmen katil Yusuf'u şeriata teslime yanaşmayacaktır. 20 Eylül'de Sivas eyaleti kadılarına şu hüküm çıkarılmıştır:

> Evini basıp İzzet Hasan Efendi'yi öldüren, odasındaki sandıklarda mevcut altın ve eşyayı gasp eden katillerden Yusuf Rakka Valisi Vezir Veli Paşa'ya sığınmıştır. Adı geçen vezire daha önce katili ve çaldıklarını mübaşire teslim etmesi yazılmıştı. Öldürülenin külliyetli parasının katillerde olduğu anlaşıldığından, mutlaka yakalanmaları gerekmektedir. Bunlardan bazıları ise Sivas eyaletinde dolaşmakta imişler... Hepiniz elbirliği edip yakalatacaksınız.[44]

Mansıbına gitmemek, Madenler eminliğinde ısrarlı olmak, bir katili korumak gibi olumsuz tutumları, nihayet azline ilişkin belgede üstü kapalı geçiştirilen "memleketin ihtilaline sebep olacak hareketlere" girişmesi Veli Paşa'yı kısa zamanda sultanın gözünden düşürmüştür. Nitekim 1811 Aralık ayında çıkarılan gizli bir emirle azledildiği görülmektedir:

> Sabıka Rakka valisi olup bu defa vezareti kaldırılarak Divriği'deki ikamete memur kılınan Veli Paşa'ya ve Divriği kadısına, paşanın vezaretini refle Divriği'de oturtmaya Dersaadetimden mübaşir tâyin edilene hüküm ki: Sen ki paşasın. Bir süreden beri mansıpsız, vilayetinde olmanla senden iyi hizmet beklendiği için Rakka tevcih edilmişti. Emre uyup süratle mansıbına gitmen gerekirken, iradeye uymamış ve aykırı harekete kalkışmış bulunmaktasın. Hakkındaki padişahlık teveccühümün değerini bilmeksizin, memleketin ihtilaline sebep olacak eylemlerde bulunduğun öğrenilmiştir. Bu tutumun kızgınlığımı gerektirmiştir. Her ne kadar hakkında daha ağır bir işlem icap etmekte ise de bu kez vezirliğinin kaldırılması ve memleketinde oturman yeterli görülmüştür.[45]

Tâyini gizli, azli de Rikâb-ı hümayûn'dan, yani Halet Efendi'nin girişimi ile gerçekleşen Paşa hiç olmazsa o kış mevsimini usluca geçirmeyi akıl edememiştir. Çünkü, kendisinden alınan Rakka, ilkin Sadaret Kaymakamı el-Hac Mustafa Paşa'ya, on beş gün sonra da Abdullah Paşa'ya verilmiş; Kastamonu sancağı Tersane Emini Salih Paşa'ya bırakılmıştı.[46] Sivas cephe-

---

44 *Mühimme* No 233, s.64, 67 (2 hüküm: Arapgir Naibine: evahır B 1226/Ağustos 1811 =, s. 87 (Mübaşire ve Veli Paşa'ya: evahir-Ş 1226/Eylül 1811).

45 *M.Mektum,* No 6, s. 79 (evail Z 1226/Aralık 1811): *H. Hümayûn,* No 48784 (telhis ve *H. Hümayûn,* 1226/1811).

46 *Mühimme* No 233, s. 142 (2 hüküm: M 1227/Şubat 1812).

deki Celâleddin Paşa'daydı. Veli için öfkelerin yatışmasını beklemekten başka yol yoktu. Fakat o, bütün bir yaz boyu, kalabalık bir daire oluşturmuştu. Divriği malikânesinin sınırlı geliri ile bu kadroyu tutabilmesi zordu; bin türlü korku ve vesvese yüzünden, dağıtmaya da cesareti yoktu. Böylece, bir daha adımını geriye alamayacağı bir girdaba düştü. Dairesinin ağır masraflarını karşılamak için, çevre kazâ ve köylerden "mutasarrıf çalımı" ile, veya "borç" diyerek paralar sızdırmaya başladı. Eğin kadısının Şubat 1812 tarihli ilâmı ve eki olan defter bunu belgelemektedir:

Devletli Veli Paşa efendimize, istediği borç akçesi olarak ayrıca memleketin zulümden kurtarılması ümidiyle de Maden Emini Ahmed Paşa'ya, dairesi ilgililerine, sarraflara ve saireye ödenen, memleket defterine yazılmayan masrafların defteridir:

Veli Paşa'ya tahville verilen	10 000 kuruş
Ahmed Paşa ve dairesi ilgililerine	6 500 kuruş
Mühürdar Efendi'ye	300 kuruş
Kethüda Ağa'nın oğluna at parası	200 kuruş
Veli Paşa'nın haytabaşısına ve uşaklarına	262 kuruş
Haytabaşının kardeşine	72 kuruş
Mahmud Ağa'ya hizmet akçesi	200 kuruş
Madende Hüsnü Efendi'ye buyruldu harcı	100 kuruş
Veli Paşa'dan gelen voyvoda Kantoş Osman'a tebiyet olundu diye buyruldu harcı	250 kuruş
Buyrulduyu getirene mübaşirlik	221 kuruş
Mübaşirle gelen tüfenkçi, kavas ve saireye	116 kuruş
Sahabet buyruldusu için	140 kuruş
Öteki masraflar, harç vesaire	1 592 kuruş
	20 003 kuruş
Muaf köylerden, masraf için toplanan	4 000 kuruş
Eğin, Poşadı ve köylere bölüştürülecek	16 000 kuruş

Uyanık Eğinliler yirmi bin kuruş ceremenin acısını sineye çekmeyerek bu defterle birlikte mahzarlar düzenleyip şikâyetçi olacaklardır.[47] Onların Ahmed Paşa'ya ödemek zorunda kaldıkları ve "memleketin korunmasını" amaçlayan harç da yine Veli Paşa korkusu yüzündendi.

Ancak yalnız Eğin değil, okun yaydan çıktığı o günlerden başlayarak Divriği ve çevresi de güvensizliğe sürüklenmekteydi. Bu atmosfer Veli'nin isyancı ruhunu okşamış olmalıdır. Ferman dinlemez insanların kaynaştığı bir ortamda, olası ki her türlü teröre kışkırtıcılık veya elebaşılık ediyordu.

47 *Topkapı* D-6603 (Defter: evail S 1227/Şubat 1812).

Örneğin Divriğili yeniçeriler ve serdarları olan âyân yıllardır ocak kurallarına kulak tıkayarak eşkıyalığa başlamışlar, Veli Paşa'nın dümen suyuna girmişlerdi. 1811 Aralık ayında Divriği naibine ve ocaktan gönderilen mübaşire yazılan emirde "Divriği serdarlarının 1798'den beri câizelerini göndermedikleri, giden varidat mübaşirlerinin eli boş döndükleri" hatırlatılıyordu. Divriği sancağı züema ve tımar erbabının da emirlere uymadıkları, seferlere katılmadıkları, Şark seraskeri tarafından 1812 yılı başında bir buyruldu ile duyurularak elebaşıların tepelenmesi, korkutucu bir mübaşirle sipahilerin yola getirilmeleri, olmazsa, ibret için tımarlarının havass-ı hümayûna katılması isteniyordu.

Veli Paşa'nın musallat olduğu Eğin'de ise güvenlikten eser yoktu. Zoraki voyvoda tâyin ettiği Kantoş Osman Ağa, Keban emininin gönderdiği çok sayıda asker tarafından 1812 ilkbaharında kasabada yakalanmış ve Keban'a götürülerek hapsedilmişti. Fakat bu kez de Kemah beyleri Eğin'i zulme boyadılar. Diyarbekir valisinin kuvvetleri tarafından savaşılarak kasabadan çıkarılan Demir ve Fettah beyler, Eğin beyinin ve diğer bazı kişilerin tahrikiyle birkaç yüz süvari ve piyade toplayıp Şırzı'da üslendiler. Diyarbekir valisi bir daha kuvvet sevk etti. Şakiler kaçarak tekrar Eğin'e girdiler. Kemah beylerinden olan Demir ve Fettah'ın, Veli Paşa ile doğrudan isyan ortaklıkları belki yoktu. Fakat iki taraf da kendi eserleri olan bulanıklıktan yararlanmayı gözettiler. (Kemah beylerinin isyanları, 1815'e kadar etkili olacaktır.)

Yollarda, geçitlerde, menzillerde yolkesen eşkıyası yuvalanmıştı. Nüfuz alanını Deliktaş'a kadar sarkıtan ve Bağdat caddesinin güvenlik sorumluluğunu yüklenen Cebbarzade Süleyman Bey yaşlılığı sebebiyle olup bitenleri önleyemiyordu. 1812 baharında, siyasi sonuçlar doğurabilecek bir soygun olayı gerçekleşince Süleyman Bey bir fermanla uyarıldı:

> ... İran devleti Müdebbir-i Umuru olan ve Dersaadetimde oturan el-Hac Hüseyin, İstanbul'a gelirken Sivas sınırında Deliktaş'a vardığında soyulmuş ve dokuz bin iki yüz elli kuruşluk malı gasp edilmiştir. Soruşturma sonunda, soyguncuların Rişvan aşiretinden Moroğlu Hasan ve avanesi olduğu, Rişvan aşiretinin ise belli bir yerde oturmayarak göçebe oldukları anlaşılmıştır. O çevre ise sana havale edilmiş; bunların yaylaklarda ve kışlaklarda oturmaları, vergilerinin tahsili senin sorumluluğuna bırakılmıştı. İran şehzadesi Mirza Abbas bir yazı ile gasp edilenleri istemektedir. Şu ana kadar bu önemli meseleyi sonuçlandırmaman doğru bulunmadı. Soyguncuları mutlaka yakalayıp çaldıklarını ele geçirmen ve İstanbul'a göndermen için bu emir çıkarıldı..[48]

---

48 *Mühimme,* No 233, s. 116 (Yeniçeri serdarları hk. Evahır ZA 1226/Aralık 1811); *H. Hümayûn,* No 17314/A (Divriği tımar erbabı hk. 3 M 1227/18.1.1812); *Topkapı,* E-

Rişvan oymakları ile olan soy bağlantısı kadar babasının ve atalarının zamanından beri süregelen yakınlık da Veli'nin bunlar üzerindeki nüfuzunu tartışmasız kılmıştı. Aşiret mensuplarının böylesine cüretli soygunlara kalkışmalarında güçlü olasılıkla Veli Paşa'nın parmağı vardı. Çevredeki her menzile haytalarını yerleştiren Paşa'nın göçebe sergerdelerine soygunlar düzenlettiği, kayınpederinin de bu oyunlara katlanmak zorunda kaldığı tahmin edilebilir. Bu kötü gelişmelerin ardından, dış meselelerin yoğunluk kazandığı, batıda binlerce kilometrekarelik toprak kayıplarına uğranıldığı, Sırp isyanının yeni bir safhaya ulaştığı 1811-1813 döneminde, Veli Paşa'nın isyanı başlayacak; yirmi iki ay sürecek olan bu eylem, belirtilen kritik durum yüzünden açığa vurulmayacaktır.

Gizli Kalan Bir İsyan

Divriği kasabasının kırk elli yıl önceki keyif kahvehanelerinde kümeleşen yaşlıların başlıca sohbet konularından biri kaynaklarda bahsi geçmeyen "Veli Paşa isyanı" idi. Toplum yönetimi ölçülerinin önemsenmediği, kişisel niteliklerin dikkate alınmadığı bir dönemde rüşvetle vezirlik elde ederek dokuz yıl bu en yüksek rütbeyi taşıyan Veli Paşa'nın isyanı Akçadağ-Keban-Eğin-Divriği-Darende-Hekimhanı'nın yer aldığı geniş bir bölgeyi sarstığı halde, nazik bir dönemden geçildiği gerekçesiyle resmen örtbas edilmiştir. Dolayısıyla, gizli tutulmuş benzeri başka isyanlar da var mıdır sorusu akla gelmektedir. Herhalde o dönemin asileri, Sağıncalı Veli, Sancaklıoğlu Süleyman, Acemoğlu Ahmed, Topuzoğlu, Tokatçıklı Süleyman, Gelür Hasan Ağa, Kıllıoğlu Ömer, Küçük Ali oğlu, Fettah oğlu Ağçe Bey, Tuzcuoğlu Memiş, Dağdevirenoğlu, Şehbenderoğlu, Bulutkapan değildi sadece... Pazvandoğlu'nun, Karaosmanoğlu'nun isyanları ise, ateşi ve dumanı saklanamayacak boyutlara ulaştığından elbette ki gizlenememiştir. Sayısız isyancının ve isyanın ardındaki gerçekler ve gerekçeler tarihin henüz dokunulmamış konularıdır.

Sultan II. Mahmud'un İstanbul sorunlarını yatıştırdıktan sonra el attığı en önemli konu, Anadolu'yu ve Rumeli'yi sivrilmiş mütegallibeden arındırmak olmuştu. O, önceki padişahlardan vezirlik, mirmirânlık almış nicelerini tepelerken merkezi otoriteyi yeniden kurmayı, ola ki biraz da yazgısı yoksulluk ve ezilmek olan halkı rahatlatmayı düşünüyordu. Oysa bu çok güçtü. Batılı bir gözlemci şunları yazıyor:

Sultan Mahmud derebeylerinin, Karaosmanoğlu, Çapanoğlu gibi az sayıdaki

4568 (Eğin zorbası Osman hk. 3 R 1227/16.4.1812); *Mühimme,* No 233, s. 195 (Demir ve Fettah Beyler hk. Evail CA 1227/Mayıs 1812); *C.Dahiliye,* No 6026 (Demir ve Fettah hk. 21 M 1230/3.1.1815); *Mühimme,* No 234, s. 10 (Deliktaş'ta İranlının soyulması: C 1227/Temmuz 1812).

büyük ailenin babadan oğula süren kudretlerini yok etmiş ve vilayetlerin aşırı kuvvete sahip paşalarını, biri (Mehmed Ali Paşa) müstesna yenmişti (...) Yıkıma devrini kapattıktan sonra bunların yerine yenisini ve iyisini koyacaktı (...) Fakat o zaman, bir devlet yapısının eksik taraflarını görmenin, buna çare bulmaktan ne kadar kolay, yapmanın yıkmadan ne kadar güç olduğu meydana çıktı.[49]

İşte, Veli Paşa olayı bu yıkma devrinin daha başlangıcında alevlenmiş ve söndürülmüştür. Ama bu, tek kişinin ve tek olayın bitirilişidir. Sultan, söz konusu temizlik operasyonuna başlarken, ilkin epeyce bir veziri "sırası düştükçe bertaraf etmek üzere" mimleyip açığa almıştır. 1812 sonlarına doğru düzenlenen bir defter bunu belgeliyor. Gerçi listede henüz tek "idamlık" Veli Paşa'dır, ama daha sonra bunlardan epeycesi şu ya da bu nedenle o yazgıya ortak olmaktan kurtulamayacaklardır:

Vezaretleri kaldırılmış olanların isim ve ikamet yerleri defteridir:

1. Azimzade Nasuh Paşa: (Hama'da sürgün) 1219'da (1804) azledilmiştir.
2. Eski Kars Muhafızı Nu'man Paşa: (Kars'ta sürgünken kaçmıştır. Erzurum'a girmek üzeredir) 1222'de (1807) azledilmiştir.
3. Eski Derya Kaptanı Seydi Ali Paşa: (Karahisar-ı sahip'te sürgün) 1224'te (1809) azledilmiştir.
4. Eski Erzurum Valisi Halepli İbrahim Paşa: (Tokat'ta sürgün) 1225'te (1810) azledilmiştir.
5. Eski Alâiyye Mutasarrıfı Çelikpaşazade İbrahim Paşa: (Konya'da sürgün) 1226'da (1811) azledilmiştir.
6. Eski Hanya Muhafızı Abdülkadir Paşa: (Bursa'da sürgün) 1226'da azledilmiştir.
7. Eski Rakka Valisi Veli Paşa: (Önce, evail Z 1226/18 Aralık 1811'de Rikâb-ı Hümayûn'dan çıkarılan emr-i âli uyarınca Divriği'de oturması emredilmiş, daha sonra hakkında idam hükmü çıkarılmıştır) 1226'da azledilmiştir.
8. Eski Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamı A. Şâkir Paşa: (Tekaüden İstanköyü adasına sürülmüştür.) 1226'da azledilmiştir.
9. Eski Vidin Muhafızı İdris Paşa: (İsteğine göre Kavala veya Sofya'ya sürgün edilecektir) 1227'de (1812) azledilmiştir.
10. Ordu Çarhacısı sabık Sürurî Mehmed Paşa (Keşan'da sürgün) 1227'de azledilmiştir.
11. Eski Sadrazam Yusuf Ziya Paşa: (Rodos'a sürülmüştür) 1226'da azil.
12. Eski Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa: (Sakız'da sürgün) 1226'da azil.
13. Eski Sadrazam Ahmed Paşa: (Bursa'da sürgündedir) 1227'de azil.
14. Çıldır Valisi Şerif Paşa,
15. Eski Çıldır Valisi Selim Paşa: (Bu ikisinin aralarındaki savaş, Ahılkelek kalesinin düşman eline geçmesine sebep olduğundan, ilkin Selim Paşa'nın, sonra Şerif

49 Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 280

Paşa'nın cezalandırılması için Erzurum Valisi Emin Paşa'ya emr-i âli yazılmıştır) 1277'de azledilmişlerdir.

16. Tırhala Mutasarrıfı Alâeddin Paşa: (Tekfurdağı'na sürülmüşken isteği üzerine memleketi Sivas'a oturmasına izin çıkmıştır) 1226'da azil.
17. Genç Yusuf Paşa: (Suçu bağışlanarak dış mesele halledildikten sonra Cidde sancağı verilmek üzere şimdilik tekaüden Mısır'da oturmasına izin verildi)
18. Eski Kaptan Râmiz Abdullah Paşa: (Rusya'da firardadır)
19. İpsalalı Ahmed Paşa: (Esirlerin ihracı ile görevli olup İstanbul'a gelmek üzeredir)
20. Eski Sivas Valisi Cebbarzade Mehmed Celâl Paşa: (Mansıpsızdır)[50]

Sultanın Veli Paşa'yı daha ilk kıpırdamasında tepelemekte tereddüt etmediği görülüyor. Çünkü onun için, sözgelimi bir Tepedelenli'ye uyguladığı sabır denemesini gerektirecek siyasi bir endişe söz konusu değildi. Buna karşılık, Sened-i İttifak'a imza koyanlara içerlediğinden o belgede imzaları bulunmasa da tüm derebeylerine kini vardı. Bu sebeple de Veli Paşa'ya ilk fırsatta darbe indirmeye kalkışması doğaldır. Kaldı ki o, Sened-i İttifakçılardan ve derebeylerinin en kıdemlilerinden Cebbarzade'nin de damadıydı.

Diğer taraftan Veli, değil bahane arayan sultanı, sabır taşını çatlatacak bir gözü dönmüşlükle 1812 yılı boyunca Divriği'de zulüm kustu! Vehmini çılgınlığa dönüştüren Veli Paşa'nın cinayetleri konusunda şu olaylar hikâye edilmiştir:

> Halkı yıldırmak maksadıyla zulme başlamış. Sarayının kapısına kurdurduğu darağacında, hemen her gün bir zavallıyı nâhak yere sallandırırmış. Arada, eşraftan bazı kişileri de Purunsur deresinde öldürtmüş. Herkese ölüm korkusu çökmüş. İki kişi bir araya gelip konuşamaz olmuş. Esnaf dükkânını açmaktan, rençber tarlasına gitmekten, köylü şehire inmekten korkarmış...
>
> Mirmirân emeklisi Kuloğlu Mustafa Paşa'nın oğlu, bir gün sarayın önünden geçerken, atından inmemiş. Haytalar yakalayıp domruk damına atmışlar. Veli Paşa sorguya çekmiş. 'Sen benim sarayımın önünden nasıl böyle güzel bir atla geçebilirsin?' demiş. İşkence ile öldürtmüş. Kuloğlu bu acıyla İstanbul'a gitmiş ve idamına ferman çıkmasını çabuklaştırınış...
>
> Norşunluzadelerin Çifte Veli Ağalar ya da Büyük Veli, Küçük Veli diye adlandırılan ikiz delikanlılarını kaleye kaldırtmış. Orada boyunlarını vurdurup başlarını analarına göndermiş. Evinin avlusunda yufka pişirmekte olan kadıncağız, kesik başlar önüne fırlatılınca çıldırmış...
>
> Erçüklüoğullarının konağını bastırıp ateşe verdirmiş. Ev halkını iriden ufağa öldürtmüş. İçlerinden teki samanlıkta otların altına gizlenmiş. Bir hayta ayağını

50 *Topkapı* D-5730 (yıl 1227/1812).

görerek üstünü açmış. 'Sen bana bir zaman iyilik etmiştin' diye görmezlikten gelmiş. Aileden bir tek o kurtulmuş...

Veli Paşa gündüzleri işlediği cinayetlerin tesiri ile geceleri uyuyamaz, korkunç düşler görürmüş. Bir gün müftüyü çağırtmış. Saraya gidenlerin bir daha dönmediklerini bilen müftü, ailesiyle helalleşip yola öyle çıkmış. Veli Paşa, 'Efendi, kaç gecedir uyuyamıyorum. Bana oku!' demiş. Müftü içinden çocuk gibi sevinerek okumuş üflemiş. Ertesi sabah yine haytalar gelip müftüyü götürmüşler. Bu kez, çok rahat uyuduğunu söyleyerek teşekkür etmiş...[51]

Handan hana, kulaktan kulağa İstanbul'a yetiştirilen ve orada belgelere geçen cürümler, yukarıdaki rivayetleri doğruladığı gibi, Veli Paşa'nın başka eylemlerini de su üstüne çıkarmaktadır. Asıl şanssızlık ise, öngörüsüz Veli'nin padişahın yönetim anlayışına ters düşmesidir: "Vezirler vücudumun parçalarıdır. O makama sayemde gelmişlerdir. Bunun şükrünü, emirlerime uymakla ödemeleri şarttır. İrademde şeriata aykırı bir husus olamaz ki, onlara ağır gelsin ve serkeşlik yoluna sapsınlar!"[52] II. Mahmud'un bu yorumuna göre, Veli Paşa Rakka valiliğine gitmemekle "kemende boynunu kendisi uzatmıştır" Hükümetin tespitlerine göre ise işlediği cürümler şunlardır:

Vezirlik belirtilerinden vazgeçmemek, her gün sarayının önünde mehterhane çaldırmak, "edavat-ı hükümet"le vezirlik eden valiler gibi davranmak, memleket halkına ve köylülere türlü türlü bahanelerle 'tarh-ı tevziat ve tahmil-i tekliftât'da bulunmak (vergi koymak ve toplamak). Halktan, iki bin keseden fazla akçeyi zorla toplamak. (Eğin'den senet karşılığı on bin kuruş bu cümledendir.)

Divriği ileri gelenlerinden suçsuz altı kişiyi haksız yere idam etmek. Bunların mallarını, eşyalarını almak. Yine ileri gelenlerden bazılarını hapse koymak, her birinden üçer beşer bin kuruş cerime almak...

Yeni bir saray yaptırmak. (Bu eylemi, yaptırdığı yeni sarayın eklentilerine çok sayıda toplama asker yerleştirdiği için suç sayılmıştır.)

Çiftliklerinde baruthaneler kurdurup sürekli barut imal etmek. (Bu da bir isyan ve savaş hazırlığıdır şüphesiz. O yıllarda Divriği çevresindeki aşiret mensuplarının barut yapmaya özel bir merak duydukları, Batılı gezginlerin de dikkatini çekmiştir.)

---

51 Veli Paşa'nın zulümleri (Metindeki anlatım sırasına göre):
Sait Aygün, 19.7.1970'de alınan not: Bu olayı, 1840'larda doğan ve Veli Paşa'ya akraba olan büyükannesinden dinlemiş. İsmail Üçüncü, 1.10.1971'de alınan not. (Norşunlu Velilerin ve Kuloğlu'nun öldürülmeleri.) Kâzım Erçoklu, 5.2.1972'de alınan not: Olayın kendi ailesiyle ilgili ve kesinlikle doğru olduğunu belirtmiştir. Şevki Baykal, 22.12.1977'de alınan not: Veli Paşa'nın vehmini ve müftüyü çağırmasını anlatmıştır.

52 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler,* c. II, s. 195.

Yeni palangalar inşa ettirmek ve imal edilen barutları buralarda depolamak. (Bugün *palanga* diye anılan, Uzunyazı'daki eski Hacı Veli Ağa palangasının bu girişimle ilgili olduğu kesindir. Veli Paşa'nın biri şehrin doğusunda, öteki batısında olmak üzere -Uzunyazı ve Çamçıkı'ya- iki palanga yaptırttığı, kritik bir durumda buralarda savunma yapmayı amaçladığı anlaşılıyor.)

Divriği'de bir kale inşasına kalkışmak.. (Bu herhalde bir abartmadır. Çünkü kasabanın bir kalesi vardır ve Veli Paşa surları, kapıları, burçları, damları, depoları ile gayet metin durumdaki bu kaleyi isyanının ilk günlerinden itibaren kontrole almış olmalıdır.)

Belgelerde sıralanan bu ithamların yalnızca biri bile o ortamda bir vezirin başını almaya yeterlidir. Nitekim, çıkarılan fermanların son bölümlerinde kesin idam kararı (zamanın deyimi ile "ferman-ı kazâ cereyan-ı sudûr ettiği) tekrarlanır:

Veli Paşa'nın kalkıştığı cürümler gerçek haberler olarak ulaşmıştır. Divriği halkı kendisinden çok fazla korktuklarından durumlarını şikâyet edememişlerdir. Böylece isyanını ve düşmanlığını açığa vuran asinin ortadan kaldırılıp mazlum halkın 'dest-i mezalimden' kurtarılması farz olmuştur.

1812 yılı eylül ayında Rikâb-ı hümayûn'dan çıkarılan ve Veli Paşa'nın idamı işini Madenler Emini Ahmed Paşa'ya havale eden bu emirdeki talimat şuydu:

... Sen ki Madenler eminisin. Asinin yakalanıp idam edilmesi görevindir. Emrim ulaştığında, gereken önlemleri alarak paşaya asla fırsat vermeksizin, yeter sayıda askerle ansızın Divriği'ye gideceksin. Göz açtırmadan idam edecek, kesik başını İstanbul'a göndereceksin. Kemah beylerine, Arapgir voyvodasına, Divriği halkına da ayrı ayrı emirler yazılmış; bu gizli emrim mühürlü olarak gönderilmiştir. Bu maslahatta tasvip edilmeyecek bir tutum; paşayı kollama, kaçmasına sebebiyet verme vs söz konusu olursa asla hoş karşılanmayacaktır...![53]

Veli isyana sapmakla neyi amaçlamıştı? Geniş bir imparatorluğun göbeğinde, sancak lordluğundan bağımsız beyliğe geçmeyi elbette ki düşlememişti. İsyanı karanlığa taş atmaktan ibarettir. Ya hükümeti yıldırıp tekrar valilik ve vezirlik elde edecek veya başka bir kurtuluş gözükmediğinden isyanını sürdürebildiğince yaşayacaktı... Osmanlı tarihinde, bu yazgı kumarında Veli'ye örneklik eden pek çok vezir vardır. Onların bazıları affa erişebilmişler, kimileri idam edilmiş, kimileri de savaşıp direnerek daha bir süre yaşadıktan sonra can vermişlerdir.

Veli Paşa isyanının ilk evresinin Divriği yöresinde geliştiği saptanıyor.

---

53 *Topkapı*, E-1813, (Ferman-ı âlişan: yıl 1228/1813); *M.Mektum*, No 6, s. 80 (evahır N 1227/Ekim 1812).

1812 yılının eylül ayı sonlarına doğru idam fermanı yazıldıktan sonra, İstanbul'da ikinci bir emrin kaleme alınmasına kadar geçen iki ay boyunca Veli son hazırlıklarını tamamlamış, üzerine sevk edilen kuvvetlerle çarpışmış olmalı. Tek şansı, hakkındaki idam hükmünü kendisini öldürmekle görevli Ahmed Paşa ile hemen aynı günlerde öğrenmiş olmasıdır. Keban'a ulaştırılan gizli fermanın içeriğinin kimler tarafından kendisine duyurulduğu bilinmiyor. Ahmed Paşa'nın birlikleri Keban'dan harekete geçerlerken, o da Çamçıkı mıntıkasına kaçmayı başarmıştır.[54]

Çamçıkı köyündeki ilk çarpışma için etraflı bilgi yoktur. Eldeki belgelere dayanılarak bu evre şu şekilde özetlenebilir:[55]

Madenler emini kethüdasını bir miktar askerle keşfe çıkartır. Bir yandan da Kemah ve Arapgir voyvodalarını maiyetine çağırır ve bunlarla birlikte kendisi de Keban'dan ayrılır. Asinin Çamçıkı'ya çekildiğini öğrenince oraya yönelir. Kethüdasını takviye ederek köyü kuşatır. Sıkıştırılan Veli Paşa dayanamayacağını anlayınca, kuşatmayı yararak Divriği'ye döner. Ahmed Paşa'ya göre, yakalanmamasında ve kasabaya kaçmasında, maiyetindeki Keman voyvodası Abdülbaki Bey'in parmağı vardır. Kemah derebeyinin, eski düşmanlığına rağmen Veli Paşa'ya destek vermesi ilginçtir.

Asinin Çamçıkı'da sıkıştırıldığını öğrenen Divriğililer padişah emrine itaat ve Ahmed Paşa'ya yakınlıkla, üzerlerine düşeni yapmaya hazırlanırlarken kasabaya dönen Paşa, halkın tüm erkeklerini cebren ve kerhen metrislere sokar. Ardını izleyen ve Üçtaş mevkiine gelen Ahmed Paşa'nın yardım talebine kasaba halkı olumlu cevap veremez. Çünkü Veli'nin pençesi altında yapabilecekleri hiçbir şey yoktur.

Asi için şanssız günler başlarken umulmadık bir gelişme olur ve Cebbarzade Süleyman Bey'le oğlu Sivas Valisi Celâleddin Paşa, "emr-i âliye uymayarak Veli Paşa'ya imdat için bin beş yüz asker gönderirler. Bu birlik kasabaya girince Ahmed Paşa askerlerine korku düşer" Anlaşılıyor ki Veli Paşa henüz Çamçıkı'da iken, Madenler emininin haksız ve sebepsiz hücuma geçtiğini bildirerek Celâleddin Paşa'dan yardım istemiş, Sivas valisi de idam hükmünden habersiz gözükerek ve "akrabalığı sebebiyle" asker göndermiştir. Bâbıâli'ye ait olan bu yorum aynı zamanda bir itiraftır: Veli'nin bölgesindeki pozisyonu enine boyuna araştırılmamış, Cebbarzadelerin takınacakları tavır hesaplanmamıştır. Halkın yardıma yanaşmaması, Sivas askeri-

54 Sait Aygün, 19.7.1970'de alınan not. "Rakka valiliğinden kaçıp gelmiş. Bir iki bin asker toplayıp isyan etmiş. 'Kara' lakaplı bir komutanla savaşmış. Veli Paşa Çamcıkı'ya kaçmışsa da orada da tutunamamış."; *M.Mektum,* No 6, s. 81 (hüküm: Veli Paşa'nın Divriği köylerinden birinde olduğu yazılıdır, evail Z 1227/Ağustos 1812).

55 Bkz. aşağıda dipnot 58.

nin kasabaya dolması, kışın yaklaşması üzerine, Ahmed Paşa hiçbir sonuç alamadan Keban'a döner.

İşte halk için asıl büyük felaket bundan sonra başlamıştır: Veli Paşa, "Sizler emr-i âliye itaat eylediniz!" diyerek müftüyü, kadıyı, ileri gelen kişileri gerekçesiz ve haksız katlettirir. Ahaliden zorla para ve zahire toplar. Herkesi "fils-i ahmere (en küçük değerde bakır para)" muhtaç bırakır. Fırsat bulanlar etrafa dağılırken açlık ve yoksulluk dayanılmaz dereceye varır. Halka göre, Cebbarzade'nin Veli Paşa'ya zahire ve takviye yollaması padişah iradesine aykırıdır. Buna karşılık, Ahmed Paşa harekât sırasında doğruluktan şaşmamış, ihtiyacı olan zahireyi dahi kendi parası ile almış, kimseyi incitmemiştir. 70-80 gün kaldıktan sonra, kışın şiddeti yüzünden kalkıp Maden'e gitmiştir. O gidince Veli Paşa kasabayı ve köyleri tekrar yağmalatır. Yüzlerce insan, "El-aman, hasbetenlillah melik'ül mute'al, gaddar ve zalim olan Cebbarzade ve Veli Paşa'nın ellerinden bu fukaralarınızı kurtarmaya inayetleri rica olunur. El-aman!" diyerek gizlice mahzarlar yazarlar.

Bu evrede Veli Paşa'nın cesaret ettiği en büyük cinayet, sayılı kişileri idam ettirmesidir: "Müftüyü, kadıyı ve memleket ileri gelenlerini yakalatıp huzuruna getirtmiş: 'Sizler benim aleyhime harekete geçtiniz. Emre uyup Ahmed Paşa'ya el verdiniz?!' dedikten sonra kırk kişiyi Purunsur deresinde idam ettirmiş..." Ne gariptir ki, Köse Paşa'nın yolculara, kervanlara kolaylık olsun diye yaptırdığı Kız köprüsünden oğlunun zincirlere vurdurduğu masum insanlar geçirilerek idam vadisine götürülmüştür. Purunsur deresi, kendilerine "efendi" denen müftü ile kadının idamından sonra, "Efendi deresi" adını almıştır. Halk bu korkunç kıyımı ağıtlaştırmıştır:

Hey ilahi zulum arşa dayandı
Kadı müftü al kanlara boyandı..[56]

Bir başka halk söylencesi de şudur:

Veli Paşa kasabada muhasara altında iken, cephane sıkıntısı çekmiş. Babasının yaptırdığı camiin kubbe kurşunlarını söktürerek mermi imalinde kullanmış. Çok yıllar önce Köse Paşa bu camiyi kurşunlatırken birisi: 'Paşam, kiremit daha ucuz. Niçin kurşundan yaptırıyorsun?' demiş. Paşa da gülümseyerek: 'Gün gelir oğlum söker mermi yapar!" cevabını vermişmiş.[57]

---

56 Hüsnü Yüksel, 3.10.1972'de alınan not: "Veli Paşa zulümkârmış. Bir savaşta taltif edilmediği için sergerdeleri ile Divriği'ye gelmiş. Hükümet yöneticileri ile sancağın ileri gelenlerinden kırk kişiyi kaleye kaldırtarak burada boyunlarını vurdurmuş ve Çaltı suyuna attırmış. İşte bu acıklı olaylar üzerine halk ağıt yakmış. Ben çocukken büyük annem bu macerayı uzun uzun anlatırdı.."

57 Tâhir Divrik, 7.2.1970'de alınan not. "Veli Paşa zulümkârmış. Bir çarpışmada, Paşa

Öldürme, işkence ve korku bir yana, kasaba halkının ve köylülerin o dayanılmaz kışa kıtlıkla girdikleri kesin. Çünkü Veli soyup soğana çevirmiş, Celâleddin Paşa'nın bin beş yüz askeri bir aydan fazla kalmış, bunların iaşelerini karşılamak her şeyi bütün bütün tüketmişti. Böylece erzaktan yoksun halk, enselerinde kılıç korkusu, Veli'nin ve kışın insafına kalırlarken, İstanbul'daki yetkililer kış faktörünü dahi düşünmeksizin, olayın ardını kollamak gereğini duyuyorlardı. Divriği'den, Keban'dan gelen yazıları özetleyen yeni sadrazam Hurşid Paşa, saraya sunduğu takririnde şöyle diyordu:

> İdamından geri durulmak çeşitli sakıncalar getirecek, öteki fermanlı asilere de cesaret gelecektir. Bu sebeple Madenler Emini Ahmed Paşa'ya görevinin tekidi, maiyetindeki memurlara ise, Veli Paşa'nın hiçbir şekilde bağışlanmayacağının iyice anlatılması gerekir. Ayrıca, yardım etmesi, ister emr-i âliyi öğrenmesinden önce, ister sonra olsun, Celâl Paşa'ya, Veli Paşa'yı ölü ya da diri yakalaması için ferman çıkartılmalı; bu hususta en ufak bir ihmali görülürse akıbetini ona göre hesaplaması uyarılmalıdır. Süleyman Bey'e de oğluna tam bir destekle, Veli Paşa'nın idamını kolaylaştırması, aksi halde padişahın kendisine olan teveccühünün kalmayacağı bildirilmelidir. Benim düşündüğüm tedbirler bunlardır.

Sadrazamın yazısına Sultan II. Mahmud şu hattı koymuştur:

> Bu maddeyi Cebbarzade ve oğlu Celâl Paşa'dan matlub edesiz. Ve tekidi havi evamir-i âliyem ısdar ve isaline mübaderet oluna. Ve Maden emini tarafına dahi tekid oluna.

Veli Paşa'nın idam fermanı Eylül 1812'de, sadaretin el değiştirdiği günlerde çıktığına göre, Hurşid Paşa noksan ve hatalı karardan sorumlu olmadığını padişaha anlatıyor, görüşlerini sıralıyor ve onun da onayını alıyordu. Bundan sonra Rikâb-ı hümayûn'da, Ketlıüda Halet Efendi'nin talimatına göre, yeni emirler yazılmış; aralık ayı başında ilgililere gönderilmiştir. Celâleddin Paşa'ya yazılan emr-i âlide şöyle denilmektedir:

> Veli Paşa'nın mutlak surette ortadan kaldırılması sultanlığının kesin iradesidir. Bu sebeple maiyetindekilerle birlikte görevini yerine getirmesi Madenler emininden tekrar istenmiştir.
>
> Sen vezirlerim arasında emirlerime uyan, sadık bir yöneticisin. Padişahlık gazabına uğramış bir kişiyi koruman, asker yollayarak yardımda bulunman gerçek sayılmamıştır. Aranızdaki akrabalık bir gerekçe olsa da adı geçen asi için verdiğim kararı öğrendikten sonra, böyle bir şeye kalkışmayacağın gibi, emirlerimin

---

Camii üzerindeki kurşunları söktürerek cephane yapımında kullanmış." Kâzım Erçoklu, 9.3.1970 tarihli mektup: "Tahir Bey'in rivayet ettiği kurşun söktürme hikâyesini ben de çok kişiden dinlemiştim. Yazılmasında tereddüt edilecek bir cihet yoktur."

yerine getirilmesinde de akranlarına örnek olacağın kuşkusuzdur. Veli Paşa'nın ölü ya da diri ele getirilmesini senden ve baban Mir Süleyman'dan istiyorum. Şayet, bir tarafa kaçması gibi bir durum ortaya çıkarsa, özürünüz kabul edilmeyecek, pişmanlığınızın bir yararı olmayacaktır. Kesilen başını İstanbul'a göndermen fermanımdır. Kaçacak olursa, bu senin ruhsatınla gerçekleştirilmiş kabul edilecek, vahim sorumluluğu sana yüklenecektir.

Bu emrin suretleri beş ayrı yere daha yazılmış ve her birinin giriş bölümünde Veli Paşa olayının başlangıcı uzun uzun anlatılmıştır. Süleyman Bey'e yazılanında "asinin yakalanmasında kusuru olursa asla göz yumulmayacağı, bunun pişmanlığına sebep olacağı, oğluna yardımda bulunması" öğütlenmektedir. Madenler eminine yazılan ikinci surette " görevinin devam ettiği ve kusur işlememesi" uyarılmaktadır. Kemah voyvodası ile Kemah ileri gelenlerine yazılanda ise "Abdülbaki Bey'in Veli Paşa'ya yardımı her ne kadar cezalandırılmasını gerektirmişse de, bundan böyle yardımdan kaçınması şartıyla bu seferlik bağışlandığı" hatırlatılmıştır. Bu kesin emirler ve tehditler sorumluları kaygılandıracak bir üslupla kaleme alınmıştır. Osmanlı politikasının insafsız bir prensibi uygulanarak "oğlunun ipi babasına çektirilmek" istenmektedir. Yaşlı ve yorgun Süleyman Bey'e damadının, Celâleddin Paşa'ya da eniştesinin idamı görevi verilirken, Halet Efendi'nin sadizmi de herhalde yeni bir doyuma ulaşmaktaydı. Veli Paşa'yı idamlıklar safına itiveren bu ünlü adam, onunla aynı duyguları paylaştığı sezinlenen Darphane Nâzırı İbrahim Sârım ayrı ayrı mektuplar yazarak Ahmed Paşa'yı gayrete getirmeye çalışmaktaydılar. İbrahim Sârım'ın 9 Aralık 1812 tarihli mektubunda şunlar okunmaktadır:

Sivas valisi elini çekmezse başa çıkamayacağınızı yazıyorsunuz. Bu durumu bildiren kaimeniz Bâbıâli'ye sunuldu. Durum padişaha da arz edildi. 'Veli Paşa'nın idamı sizden isteniyor' denilerek Cebbarzade'ye ve oğluna, ayrıca görevinizi tekiden size emr-i âliler yazılması için irade çıktı. Şu günlerde bu emirler gönderilmek üzeredir. Asinin idamı çarelerini bulmaya canla başla çalışmalısınız. Cebbarzadelerden asker gelinceye dek bir muhataralı yere kaçmasını önlemek bakımından geçit noktalarının tutulması ihmal edilmemelidir.

İbrahim Sârım'ın ileriyi görme ve muhtemel gelişmeleri hesaplama açısından akıllı ve tecrübeli olduğu seziliyor. Veli Paşa'nın kaçabileceğini tahminle uyarıda bulunmaktadır. Halet Efendi'nin, Madenler eminine yazdığı mektup ise 25 Aralık 1812 tarihlidir:

... Sivas valisi ile babasının açık ya da gizli surette Veli Paşa'ya yardımdan el çekmeleri ve mutlaka sizinle birlikte savaşa katılmaları konusunda emr-i âliler, Kapıcıbaşı Mehmed Nuri Ağa ile gönderildi. Kemah, Divriği, Arapgir kazâları beylerine de emirler çıkarıldı. Dördüncü bir emirle de göreviniz tekid edildi. Bu

dört emri getiren Kapıcıbaşı Mustafa Ağa tebliğ eder etmez, Celâl Paşa ile işbirliğine dikkat etmeniz ve kazâ beylerini de maiyyetinize aldıktan sonra asinin üzerine kalkmanız şarttır. Bu, padişahımın ve benim kesin isteğimizdir.[58]

Karakış başlarken, mübaşirler yollara düştüler. Onlar iki konağı bir ederek Keban'a, Sivas'a, Yozgat'a gidecekler, emirleri tebliğ edeceklerdi. Bu görevlerini 1813 yılı ocak ayının ilk günlerinde tamamlayabildiler.

Beri tarafta, umudunu kış şartlarına bağlayan Veli Paşa, baharda o köyden ötekine kaçarak gittikçe kendisinden uzaklaşan kurtuluşu yakalamayı ümit etmiş olmalıdır. İstanbul'dan gönderilen emr-i âliyi, yakınlığı sebebiyle oğlundan ve Ahmed Paşa'dan daha önce alan Cebbarzade Süleyman Bey damadı Veli Paşa için yapabileceği son iyiliği de esirgemez. Bir adamını uçurarak "Devlet benden kesik başını hükm-i kat'i ile istiyor. Kaçmaktan başka çaren yoktur. Firar et ki uygun bir zamanda Devlete yalvarırız; affınızın ilacına bir tedbirimiz olur. Başka türlü kurtuluşunuz imkânsızdır. Kaçmanın tedbirine bak!" der.[59]

Bu sayede Veli, Madenler emini ve Sivas valisi ile hemen hemen aynı günlerde, yazgısıyla ilgili son kararı öğrenmiş oldu. Tutunacağı dal, güveneceği devletli yoktu artık... Kapısına doldurduğu insanların çoğunluğu Akçadağ'dan getirttiği Kürne, Kürecik aşiretleri atlılarıydı. Onların ünlü boybeyleri Kasımoğlu Ali Bey de yanındaydı. "Başka çaresi olmadığı için Ali Bey'e ve aşiretlere sığındı." Halk Veli'nin bu acıklı küçülüşünü türküleştirdi:

O dağında bu dağında
Kan kalmamış dudağında
Akçadağ'da bir yiğit türemiş

---

58 Veli Paşa isyanının başlangıcına ilişkin belgeler:

M. Mektum, No 6, s. 82-83 Cebbarzade'ye yazılan hüküm: Akrabalık sebebiyle asiye yardım ettikleri konusunda, evasıt M 1228/Ocak 1813.

Topkapı, E-11765, Divriği kasabası halkının arz-ı mahzar müsveddesi: Bu müsvedde, o karışıklıkta temize çekilmeden ve imzaya açılmadan İstanbul'a uçurulmuş olmalı. Takriben 1812 yılının son günleri.

H. Hümayûn, No 18718, Telhis ve H.Hümayûn: Halkın mahzarı ile Maden emininin kaimesi üzerine sadaretçe padişaha sunulan takrir ve padişahın hattı. Takriben Aralık 1812 tarihli.

M. Mektum, No 6, s. 81. Sivas valisine, Cebbarzade'ye, Madenler eminine, Kemah, Arapgir voyvodalarına, Divriği kadısına yazılan hükümler. Evail Z 1227/5.15 Aralık 1812.

Topkapı, E-831 (3), Darphane nâzırından Maden eminine: 5 Z 1227/9.12.1812, E-4337; Halet Efendi'den Maden eminine mektup: 21 Z 1227/25.12.1812.

59 *Topkapı*, E-4736, Cebbarzade'nin Veli'ye tavsiyesi: M 1228/Ocak 1813.

O da Kasımoğlu ocağında...[60]

Veli Akçadağlı sergerdelerle kaçmayı kurarken, Celâleddin Paşa'nın birlikleri Divriği'yi sarmaya başlamış, o uğursuz karakışın kaçmaya elverişli bir gününü ya da gecesini yakalamaya fırsat kalmamıştı. "Sivas valisinin topları kasabaya hâkim Üçtaş mevkiinden sarayı dövmekte iken", vezirlik giysilerini soyunup aşiret kılığına büründü. Başına bir Diyarbekir alacası doladı. "Kurt bildiği dağa kaçar" atalar sözünce, ardına taktığı altı yüz atlı ile gecenin karanlığında kaybolup gitti.[61] O yıllarda yaşayan Dadaloğlu, böyle kelle koltukta o dağdan o dağa kaçmak zorunda kalan fermanlılar için, bir bozlakla sesleniyordu:

Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir!

Atlar Veli'yi, Ali'yi, Çekov'u, cümle yandaşlarını ve haytaları Akçadağ'ın sarp arazisindeki aşiret kucağına kadar uçurdu. "Akçadağ Veli'nin ataları olan Badılı aşiretinin de harmanlandığı yörelerden biriydi. İlkin oraya, oradan da Urfa'ya geçmeyi tasarlamıştı."[62]

Kaçışın son derece hesaplı ve dikkatli gerçekleştirildiği muhakkaktır.

---

60 Bu dörtlüğün bir versiyonunu içeren bir başka "Kasımoğlu" destanı da şudur:
Biner atın iyisine
Sürer yolun kıyısına
Harput'ta bir beg asılmış
Haber verin dayısına

Biner ata at yakışır
Yola çıkar yol yakışır
Ağa beglerle konuşur
Küccük çaplı ile döğüşür

O dağında bu dağında
Kan süzülmüş dudağında
Harput'ta bir beg asılmış
Kasımoğlu oymağında... vs.

(H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Kürecik*, Ankara, 1993, s. 73).

61 Sait Aygün 19.7.1970'de alınan not. "Akçadağ aşiret reisi Kasımoğlu'na sığınıyor. O zaman bu türkü yakılıyor."; Kâzım Erçoklu, 1967'de alınan not; İbrahim Arslanoğlu, 21.2.1978 tarihli mektup; Şevki Baykal, 21.12.1977'de alınan not. Bu dört rivayetçi de Veli Paşa'nın 600 atlı ile Akçadağ'a firar ettiğini, yaşlılardan dinlediklerini belirtmişlerdir.

62 Kâzım Erçoklu, 1967'de alınan not, 18.4.1969 tarihli mektup.

Çünkü bütün çevre tutulmuştu. Sivas valisi Divriği'ye yürürken enistesi Veli Paşa'nın Akçadağ'a firarını önlemek için "hazinedarını bir miktar askerle Hekimhanı'na sevk etmişti." Madenler emini ise, kethüdasını epeyce bir kuvvetle Divriği'ye göndermiş, ayrıca "kollar tertipleyerek geçitleri denetime almıştı".[63] Bu önlemlere karşın Veli'nin kaçışına engel olunamadı. Veya buna olanak tanındı. Ağır kış şartların bu kaçışın gerçekleşmiş olması düşündürücüdür.

Buraya kadarki gelişmeler Hicri 1228 yılının Muharrem ayı (4 Ocak/2 Şubat 1813) içinde oldu. Veli Paşa'nın Divriği'den kaçışı ve Akçadağ'a gidişi konusunda üç ayrı belge vardır: Bunlardan ilki, Eğin voyvodası Osman'la, Eğinli Ermeni Goncagüloğlu Asador'un Madenler eminine yazdıkları ortak mektuptur:

> Devletlü inâyetlü merhametlü veliyünniâm sultanım hazretleri, devlet ve ikbâl ile sağ olsun. Kullarınızın arzı şudur:
>
> Bundan önce Divriği'de oturmakta olan Veli Paşa hakkında biraz asılsız havadisler çıkmışsa da hepsi boşunadır. Son olarak Kesme köyündeki sarrafın adamı Pingân köyüne gelip köyün karşısında köylüye şöyle seslenmiş: 'Veli Paşa Akçadağ tarafına bir miktar adamı ile firar ve haremini dahi Abuş Bey'e teslim ve konağını boşaldub kapılarını açık bırakarak kendisi bu şekilde Ağcadağ tarafına firar etmiştir.' Pingân köyünden Goncagüloğlu'na da mahsus adam gelerek bu şekilde ihbarda bulunduğundan Veli Paşa'nın gerçekten firar ettiği anlaşılmıştır. Bu sebeple bu arizâmızı yazdık. İnşallah devletli efendimizin haberi olunca gereği yapılır.

İkinci belge Ahmed Paşa'ya yazılan Muharrem 1228 (Ocak 1813) tarihli ve "Hüseyin" imzalı pusuladır:

> Benim inâyetli merhametli efendim; Tanrı her zaman hayırlı işler başarmada sizi mahcub etmesin. Benim efendim; bu arizâmı yazdığım gün, Ağcadağ ağalarından Kasımoğlu Alov, kardeşi Çekov, avaneleri ile Veli Paşa'nın yanından geldiler ve şu haberi verdiler: Cebbarzade, Veli Paşa'ya haber gönderip 'kaçmanın tedbirine bak!' ihtarında bulununca Veli Paşa firar etmiş. Yakınları onun Hazinedaroğlu Süleyman Paşa'nın[64] yanına gittiğini söylemekteymişler. Öte yandan, bizim taraflı köylüler geldiler. Allah saklasın, gerek Divriği'nin, gerekse köylerinin Veli Paşa tazyikinden içine düşükleri kıtlık ve yokluk yakın vakitlerde hiçbir

63 *Topkapı* E-11168 Malatya müftüsünün yazısı: (23 R 1228/23.4.1813).

64 Hazinedaroğlu Süleyman Paşa Canik derebeylerindendi. Tayyar Paşa'dan sonra bölge derebeyliği için mücadele vermiştir. Cebbarzade ile aralarında düşmanlık vardı ve Veli Paşa'nın kaçtığı günlerde bu iki derebeyi de birbirleriyle savaş halindeydiler. Veli'nin kayınpederi ile savaşan bir kişiye sığınmak istemesi o günkü koşullarda olağandır. (*Topkapı S. Arş.* E-1659, tarihsiz bir takrirden).

yerde görülmemiş derecede imiş. Sözün kısası onlar da Veli Paşa'nın kesinlikle Hazinedaroğlu tarafına gittiğini haber verdiler.

Hüseyin'in kim olduğu ve mektubu nereden yazdığı bilinmiyor. Bu mektup bir aldatmacanın eseri gibi gözükmektedir: Veli Paşa'yı Divriği'den alıp Akçadağ'a aşıran Kasımoğlu, takipçi kuvvetlerin dikkatini Canik (Samsun) yönüne çevirmek için 'Veli Paşa bizden ayrıldı, Hazinedaroğlu tarafına savuştu!' dedirterek iz kaybettirmek istemiş olabilir. Veya "Hüseyin", Madenler eminine yandaşlık etmelde birlikte Veli'yi ve Kasımoğlu Ali Bey'i koruyarak böyle bir taktik uygulamıştır.

Üçüncü mektup kaçıştan yirmi-yirmi beş gün sonra, "Abdullah" mührü ile 17 Şubat 1813'te Divriği'den yazılmış ve yine Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir. "Abdullah", kuvvetli bir ihtimalle, Veli'nin amcası Hacı Abdullah (Abuş) Bey'dir:

> Devletlü, mürüvvetli efendim sultanım hazretleri,
> Veli Paşa'nın firara kaçma teşebbüsü haber alındıktan sonra konunun açıklanmasını buyuran şukkanız ve herkese hitabeden buyruldunuz, ayrıca cümle ahalinin kendi işi gücü ile uğraşarak gelip geçen tüccar ve yolculara ilişilmemesine dair tezkireniz, Enderunî Osman Ağa eliyle bu tarafa ulaştı. Emirleriniz anlaşıldı. Buyruldu ve tezkire, herkesin hazır bulunduğu mecliste okundu. Cümlemiz dua ettik.

> Veli Paşa'nın firarı şöyle oldu: Sivas valisinin çok sayıda askerle Sivas'dan hareket ettiğini casusları haber verince, 'Kemah tarafına gideceğim!' diyerek kendi dairesini, deli ve haytabaşılarını beraber alıp bu taraftan ayrıldı. Ancak Kemah tarafına gitmeyip Ağcadağ'a yöneldiği öğrenilmiştir.
>
> Divriği'nin ne ölçüde bir hasara uğradığı ve ne kadar yoksulluğa düştüğü, zahirenin tamamen bittiği, yoksulların ıztırap içinde oldukları siz devletli efendimizce öğrenildiğinde, inşallah mürüvetinizi esirgemezsiniz.

Anlaşılıyor ki, Ahmed Paşa ilk haberlere dayanarak durumu Divriği'den sormuş, birtakım emirler vermiştir. Hatırlatılması gereken bir husus, onun da Divriğili oluşudur.[65] Bu nedenle isyan olayı boyunca memleketini korumaya çalışmıştır. Abdullah mektubunun derkenarında bir özür beyanında bulunmaktadır:

---

65 Halen Divriği'de bir mahalle ve küçük bir cami, adını taşıyor. Ahmed Paşa, Seyyid Mehmed Gâlib Paşa'nın kapısında yetişmiş, mirmirânlığa kadar yükselmiştir. 1804-1813 arasında Keban ve Ergani Madenleri Eminliği yapmıştır. Veli Pşa'nın isyanı sırasında memleketi Divriği'yi zarardan korumak için çalışması, asiyi koruduğu biçiminde yorumlanarak Eminlikten azledilmişse de dürüstlüğü sebebiyle 1815'te Niğde Mutasarrıflığına getirilmiştir. (Sicill-Osmanî c. I s. 286, Kâzım Erçoklu, özel bir notundan; Mühimme No 236, s. 37, s. 79, 228; H. Humayun No 35979; Topkapı E: 779.

İnayetkârım; durumun daha önce yazılmamasını benim kusurum olarak görmekte ve beni azarlamaktasınız. Ancak, bu tarafın ahvalini takdir buyurmalısınız. Zira kıtlık yokluk bir taraftan, Sivas valisinin çok sayıda askerle gelişi bir taraftan, hepimiz şaşkın vaziyetteyiz. İnhâ etmek üzere iken kışın bastırması ile yollar kapandı.[66]

Veli Paşa'yı o kışta kıyamette firara zorlayan başlıca gelişmeler, Süleyman Bey'in "Kaç ki kurtulasın!" uyarısı ile Celâleddin Paşa'nın kendi geleceğini düşünerek üzerine yürümesidir. Celâleddin Paşa, 1812 yılı aralık ayında yazılan fermana göre, yine de epeyce bir gecikme ile harekete geçmiştir. Eyalet içinde yayımladığı 25 Muharrem 1228 (28 Ocak 1813) tarihli buyruldusundan öğrenildiğine göre, bu tarihte yola çıkmak üzeredir. Onun, üç günlük seri bir yürüyüşle 31 Ocak'ta kasabaya ulaştığı tahmin edilebilir. Bu belirleme ise Veli Paşa'nın 31 Ocak-2 Şubat tarihleri arasında kaçtığını ortaya koyar. Sivas valisi, söz konusu buyruldusunda, Veli Paşa'nın yakalanamamasını Ahmed Paşa'ya yükler: "Madenler emininin su-i tedbiri yüzünden sultan iradesi yerine getirilememiştir. Yaptığı çarpışmalarda yenilmiş, korkuya kapılmış, çekilmek zorunda kalmıştır." Buyruldusunun son bölümünde ise, çok sayıda asker toplayıp gereken hazırlıkları yaptığını, babası Süleyman Bey'in de kethüdası Hüseyin Ağa'yı epeyce bir askerle Sivas'a gönderdiğini açıklayarak Divriği'ye yürüyeceğini belirtir. Askerinin zahire ve iaşesi için, Sivas sancağından ve öteki kazâlardan yeteri kadar buğday ve arpanın kadılıklarca toplanmasını istemekte, Sivas'dan sevk edilecek askerin beş yüzden fazla olacağını açıklamaktadır. Derkenardaki kayda göre, Celâleddin Paşa bizzat Divriği'ye gidip dönmüştür.[67]

İstanbul'daki yetkililerin ise aynı günlerde, Veli Paşa meselesi için yeni bir görevli seçtikleri görülmektedir. Bu, üç yıl Rusya'da esir kaldıktan sonra 1813 başında serbest bırakılan Pehlivan İbrahim Paşa'dır. Sultan II. Mahmud bu kahraman vezirden yeni hizmetler beklemektedir:

Sabıka Rakka valisi olup bu defa kendisine Sivas eyaleti tevcih edilen Vezir Pehlivan Seyyid İbrahim Paşa'ya hüküm ki: Sen ki vezirsin. Sivas eyaleti sana tevcih edildi. Vezirlik şânına yaraşır biçimde daireni ve kapını tanzim ederek mübaşirle birlikte mansıbına varacak ve valiliği devralacaksın.

Celâleddin Paşa ise, Halep'e atanmıştır:

Öyle gerektiği için, Sivas eyaleti Pehlivan Paşa'ya tevcih edilmiştir. Büyük vezir-

---

66 *Topkapı* E-9280 Voyvoda Osman ve Asador'un yazısı. (Tarihsiz); E-1659 Ricalden birisinin takriri, (Tarihsiz); E-4736 Hüseyin Mühürlü ve Maden eminine hitaben yazı: (M 1228/Ocak -Şubat 1813): E-1658 Abdullah mühürlü: (15 S 1228/17.2.1813).

67 *Sivas Şer'iye Sicili,* M. Celâleddin Paşa'nın buyrultusu: (24 M 1228/Ocak 1813).

lerim arasında olgunluk, emre bağlılık ve doğrulukla tanınmış olduğundan, ayrıca savaşlardaki gayretin sebebiyle bundan sonra da senden Halep'te güzel hizmetler beklemekteyim.[68]

Ayrıca Rikâb-ı hümayûndan çıkarılan gizli bir emir elden Pehlivan Paşa'ya verilerek tâyinindeki maksat açıklanmıştır:

> Eğer senin Sivas'a varışına dek Veli Paşa idam edilmemişse, eyalete girer girmez Madenler emini, Cebbarzade ve ötekilerle yazışmalarda bulunup bu konuyu bütün işlerin önüne alacaksın. Göreyim seni, her ne yoldan olursa olsun adı geçen paşanın ele getirilip idamını sağlamalı, başını Dersaadetime göndermelisin...

Bu arada, Cebbarzade Süleyman Bey'e de ayrı bir ferman yazılarak görevi tekid edilmiştir:

> Veli Paşa, bâgî ve asi güruhundan olup bağışlanması hiçbir şekilde düşünülemez. Mutlaka yakalanacak ve idam edilecektir. Daha önce oğlunun, akrabalık gözetip yardım ettiği anlaşılmıştı. İşi aksatmak, engellemek, ağıra almak gibi bir tutum asla tasvip görmeyecektir. Asinin idamı, herkesten önce senin boynuna borçtur. Gevşek davranırsan bu, onu koruduğuna verilecektir. Eğer bir kolayın bulup bağışlatmayı düşünüyorsan bunun kesinlikle mümkün olmayacağını bilmelisin. Bağlılığını ispatlamanın şimdi tam vaktidir.[69]

Bu buyruğun amacı açık ki, hem Cebbarzade'ye abanın altından sopa göstermek hem de onun gizli girişim ve tasarılarından haberdar olunduğunu kendisine sezdirmektir. Cebbarzade ise kırk yıllık derebeyliğinin son demlerini yaşamakta ve giderek gözden düşmektedir. Kızının asi kocasının saplandığı isyan batağı ise, hayatının son trajik sahnesi olmaktadır.

Pehlivan Paşa'nın Anadolu'ya geçip Sivas'a varması,[70] birkaç aylık bir zaman gerektirecektir. Yolculuğu sırasında çetelerle savaşacak, sık sık padişaha ve Bâbıâli'ye raporlar gönderecek, Merzifon dolaylarının azılı eşkıyası Halil'i tepeleyecektir.[71]

---

68 *Mühimme* No 234, s. 146 (evasıt M 1228/Ocak 1813).

69 *M. Mektum* No 6, s. 85,82 (2 hüküm: evasıt M 1228/Ocak 1813)

70 *Şânizade Tarihi*'nden (c. I, s. 188): "Rusya'dan avdet eden ve Sivas eyaleti tevcih buyrulan Pehlivan Paşa, Asitâne'ye vürud ile tanzim-i daire ve etbâ'ı içün Üsküdar'a karib Kuzguncuk nâm karye civârında Yazıcı-yı esbak Mehmed Efendi sahilhanesinde biraz eyyâm meks ve ku'ud eylediği esnâda maiyetine birkaç sür'at topçuları ile bir miktar topçu askeri tâyin olunarak... Rebiülevvel'in yirmi birinci günü hareket eyledi.." Pehlivan Paşa'nın konuk olduğu sahilhanenin sahibi Yazıcızade Divriğilidir ve herhalde Pehlivan Paşa onlardan bölge ve Veli Paşa hakkında epeyce bir bilgi almıştır.

71 *H. Hümayûn* No 16379 (telhis ve *H. Hümayûn* yıl 1228/1813).

Akçadağ ve Akçadağlılar

Hemen Mevlâ ile sana dayandım
Arkam sensin kale'm sensin dağlar hey!

Yoktur senden gayri kolum kanadım,
Arkam sensin kale'm sensin dağlar hey!
(Köroğlu)

Divriği'nin yaklaşık 200 km güneyinde, Malatya, Elbistan ovaları arasında kalan 1800-2000 m rakımlı bir kabartı vardır. Tohma'nın ve Sultansuyu'nun kucakladığı bu dağlık yöre daha güneydeki Nurhak dağının uzantısıdır. Kimi yerde ak, kimi yerde bozarık kaya katmanlarının haşin uçurumlarıyla örülü bu kayalığa Akçadağ denir. Buradaki ulaşılmaz tepeler, kale gibi doruklar ürkütücüdür. İnleri, mağaraları Anadolu uygarlığının her çağında kullanılmış, insan eliyle biçimlendirilmiştir. Bu doğal kaleler şimdiki Akçadağ merkezi (Arga) ile Levent bucağı arasında yer alır.[72]

18. yüzyıl başlarında, bu sarp araziyi vatan edinerek aşiretlerinden kopan dağlılar yarı çete, yarı göçebe ruhuyla burada bir topluluk oluşturmuşlardı. Osmanlının "Akçadağlı" dediği bunlardı. Şeyhuşağı, Polatuşağı, Kurtuşağı, Bilâmuşağı, Tataruşağı, Kubatuşağı, Kalikuşağı, Kadiruşağı, Kelikuşağı, Kasımuşağı gibi adlar taşıyan küçük oymaklar birer boybeyinin buyruğu altında yaşayagelmişlerdi. Akçadağlılara yandaşlık eden, aynı bölgede yaşayan Rişvan kopuntusu diğer oymaklar, Şamanlı, Kürne, Kürecik, Keruşağı, Leventoğlu'dur. Her ilkbahar, Urfa-Adıyaman yörelerinden harekete geçen Rişvan aşiretlerinden Mandalu, Hamolu, Çelgânlu, Rumanlu (Rumyanlu), Türkânlu (Türkmânlu) oymakları da Akçadağ'a gelip yaylamak istediklerinden, yerleşiklerle aralarında korkunç çarpışmalar yinelenmiştir.

Yöre tarihine bakıldığında Akçadağlıların o sıralarda devlete kızgın ve kırgın oldukları saptanır: 1760'larda boybeyleri Asaf oğlu Haydar'ın ırz ve kan dâvası güderek açtığı isyan bayrağına devlet acımasızca yürümüş, yüzlerce insanın kanı akmıştır. Daha sonra Akçadağlılar kömür yükümlüsü olarak Keban'a bağlanırlar. Bu onlara çok ağır gelir.[73] Yeni başkaldırmaları daha ezici tepelemeler izler...

---

72 Belgelerde "Akçadağ kalesi"nden söz edilirse de tanımlanan bu doğal kalelerden başka kale yoktur. Akçadağ kasabasının kuzeybatısındaki kayalıktan eski devirlerde kale gibi yararlanılmıştır. Fakat Levent bucağına bağlı Bağköy'deki (Malatya-Kayseri Karayolunun kırkıncı kilometresinde) Penikli kayası sığınma ve savunma bakımından çok daha elverişli olagelmiştir. (Arkeolog İ. Hakkı Beyoğlu, 13.7 ve 17.8.1979 tarihli mektuplarından.)

73 1780 tarihli bir hükümde; "Akçadağ kazâsının eskiden Malatya'ya bağlı iken sonradan dört bin yük kömür yükümlülüğü ile Maden'e bağlandığı, o zamandan beri Akçadağlıların kızgın oldukları, Hısnıbatrıyk ve Hasançelebi menzillerini çalıştırmayarak ulakları göç durumda bıraktıkları.." anlatılır (BOA, *Mühimme Defteri,* No 176, s. 344).

Akçadağlıların ekecek fazla arazileri yoktu. Aşağılardaki verimli ovalar Rişvanzade derebeylerine bırakılmıştı. Üstelik bu derebeyleri "Rişvan voyvodalığı" imtiyazıyla kendilerinden çeşitli vergiler de almaktaydılar. Bütün bu olumsuzluklar Akçadağlıları isyan ateşiyle sarmış bulunuyordu. Canından bezgin, yoksul ve disiplinsiz yığınlar; "bağlılıktan" bütün bütün uzak kalmak eğilimindedirler. Ozan bunu şöyle dillendiriyor:

Ağcadağdır bizim kuh-i Kaf'ımız
Hünkâr da edemez asla lafımız
Halep bezirgânı çeker havfımız
İner bac alırız gürân önünde...[74]

Gerçekten de sığındıkları dağlardan inip kervanların önünü kesmeyi, haraç almayı iş edinmişlerdir.

İşte, zemheri ortasında Divriği'den firar eden Veli Paşa'nın sığındığı Akçadağ o zaman böyle bir ortamdı ve sanki Tanrı Akçadağlılara, başını devletin istediği bir veziri, baş olarak göndermişti!

Aşiret atlıları ve boybeyleri ile gelen Veli Paşa'nın nasıl iskân ettiği, nerede üslendiği bilinmemektedir. Belgeler "Akçadağ ekradı içine" gittiğini yazar. O sıralarda bir köy olarak yeni teşekkül etmiş bulunan Arga'nın kuzeybatısındaki doğal kaleyi tercih etmeyerek Malatya'ya daha uzakta kalan, savunma ve barınma açısından daha elverişli olan Penikli kalesine yerleştiği sanılmaktadır. Çünkü burası, değme kalelerin boy ölçüşemeyeceği sarplıkta, büyük mağaraları, sarnıçları olan gerçek bir savunma noktasıydı.

Her şeyini terk etme pahasına güvenliğini sağlamış gözüken Veli, kolay tırmanılamayacak kayaların üstünde, gerektiğinde etek etek taş getirip aşağıya yağdıracak yürekli kadınların, ellerinde sapanları olan gözüpek ve mükemmel nişancı yiğitlerin arasındaydı. İlk zamanlar boybeylerinin, aşiret halkının öbek öbek gelip bu Osmanlı vezirine, Beydili soylusuna saygı ve bağlılık sundukları kesindir.

Veli Paşa serüvene sürüklediği yakın adamlarından birçoğunu, özellikle işbilir kethüdalarını, hayta, deli ve tüfekçi başılarını Akçadağ'ın çevresindeki geçitlere, hanlara ve köylere yerleştirdi. Böylece hem ileri karakollarını kurdu, hem de yanındaki insan kalabalığını dağıtarak iaşe ve barınma yükünü hafifletti. Nitekim, Darphane Nâzırı İbrahim Sârım, Madenler emininin raporuna 24 Şubat 1813 tarihinde verdiği cevapta: "Mağdûb-i padişahî Veli Paşa'nın kethüdalarını ve öteki sergerdelerini yerleştirdiği geçitleri muhasara etmeniz isabetli olmuştur" denmektedir.[75]

Darphane nâzırının yazısına bir pusula ekleyen Ahmed Paşa'nın İstan-

---

74 Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım,* s. 288. Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.

75 *Topkapı* E-1732(1) Darphane nâzırının kaimesi: (23 S 1228/24.2.1813).

bul'daki Kapı kethüdası Ömer Râsim ise bazı konularda efendisini uyarmaktadır.

> İnayetli, mürüvvetli, fütüvvetli, seniyy'ül-himem efendim hazretleri,
> Padişahın gazabına uğrayan Veli Paşa'nın idamına devletli efendimizin memur olmaları ile bazı sebeplerden dolayı, dirayetinizle fazla miktarda asker çıkarılarak asinin güzergâhı olan yerlere yerleştirilmelidir. Maden işleri için gereken bütün koruma önlemlerine dikkat ettiğinizi açıklayan tahriratınız gelmiş, uygun bir zamanda nâzır efendimize verilmiştir. Tanrı çekilen emekleri inşaallah heder etmez. Bu hususta her türlü mükâfata nâil olmanız temennimizdir. Hatırınızı sormak maksadıyla yazdığımız işbu pusula size ulaştığında, bu dostunuzu gönlünüzden geçirmenizi dilerim..[76]

Mevsimin kış olmasına rağmen, Keban-İstanbul arasındaki yazışmaların şaşırtıcı bir ivedilikle yürütüldüğü izleniyor. Firar ihbarının Ahmed Paşa'ya ulaşması, bunun İstanbul'a bildirilmesi, İstanbul'dan cevabın verilmesi 24 Şubat'a kadarki yirmi gün içinde olmuştur. Aynı şekilde, ocak ayının son günlerinde Akçadağ'a kaçan Veli'nin durumu şubat ortalarında İstanbul'a yazılmış; yeni iradeler mart başında çıkarılmıştır. Ama buna karşılık, 1812 Aralık ayı sonunda yazılan ve Divriğililere hitabeden emr-i âli, 1813 Mart'ında, Veli'nin kaçmasından bir buçuk ay sonra işleme konulmuştur. Demek ki, maksatlı oyalanmalar da söz konusu olmaktadır. Divriği Kadısı es-Seyyid Mehmed Emin bu emr-i âliyi ve öteki yazıları kimbilir nasıl bir korku ya da düşünce ile bekletmiştir? Mart ayında yayımladığı ilâmında şöyle diyor:

> Sivas valisine gönderilen emr-i âli ile kaymakamlık mektubu alınıp okundu. Affi ve salıverilmesi mümkün olmadığından, Veli Paşa'ya yardımda bulunmak veya sahip çıkmak, yandaşlık etmek düşüncesinde olanların da aynı şekilde gazaba uğrayacakları, taraftarlarına eğilim gösterilmemesi, Veli Paşa adam gönderip malından bir şey isterse yerine getirilmemesi vs konulardaki buyruldu da Çukadar Osman Ağa eliyle Divriği mahkemesine vâsıl oldu. Bu herkes hazırken açılıp okundu. Cümle ahali emre uyduğunu beyan etti. Veli Paşa halen Akçadağ ekradı içindedir. Bundan böyle de hiçbir şekilde kendisine yaklaşılmayacak, yakınlık gösterilmeyecek, bir nesne verilmeyecektir.[77]

Kadı Mehmed Emin Veli Paşa'nın idam ettiği bir önceki kadının intikam duygusunu taşıyor olmalıdır. İlâmdan sezilebildiği kadarıyla, Divriği'de asi paşaya el altından yardım edenler bulunmaktadır.

Hicri 1228 Yılı Muharrem Ayından Ramazan'ına Uğursuz Serüven

Veli Paşa isyanı, bölgede, 1228 (1813) yılının en önemli olayıdır. Fira-

76 *Topkapı* E-1732(2) Ömer Râsim'in pusulası: (25 S 1228/26.2.1813).

77 *Topkapı* E-9837 Divriği kadısının ilâmı: (gurre Ra 1228/Mart başı 1813).

rın gerçekleştiği Muharrem (Ocak) sonundan itibaren, Veli için bir tükeniş, devlet için bir bekleyiş başlamıştır. Ayağını düzlükten kesip dağa çıkan Veli'nin savunmaktan başka yapabileceği kalmamıştır. Bozkırın sarp bir adasında kendi tutsaklığını hazırlayan asi, mantık hesabı yapamama sonucu, aynı tuzağa saf aşiret halkını da düşürmüştü. Daha işin başında yüzlerce insan açlığa sürüklendi. Asi Veli göçebelerin kinlerini ve yiğitliklerini koz edinirken, erzak ve mühimmat takviyesi almaksızın ne kadar dayanabileceğini hesaplayamamıştı. Normal zamanlarda bile çoğu kez açlıkla yüz yüze gelen Akçadağlılar, gerçi ilk günlerde kendi yoksul dünyalarına sığınan paşaya olanca varlıklarıyla teslim olmuşlardı, ama çok geçmeden açlık ve kırım korkusu Veli heyülasını bastıracak; hayvanları ve iştahlı adamlarıyla aşiretin ekmeğine ortak olan Veli'nin zulmü Akçadağlıların Osmanlı'ya duyduğu kini kısa zamanda kendisine yöneltmeye yetecektir.

Görünüşte bekleyişe çekilmiş havası veren devlet ise meseleyi unutmuş değildi. Şubat ayı ortalarında Rikâp'dan ve Bâbıâli'den yeni emirler yazıldı. Sivas Valisi Pehlivan Paşa'ya elden verilen emr-i şerifte, ".. Ahmed Paşa, Madende kalarak Veli Paşa'nın geçmesi muhtemel yerlere askerler yerleştirecek ve arkasını bırakmayacaktır. Sen de bir kolayını bulup idam edeceksin. Geçebileceği yerlere asker yerleştirerek Divriği'ye dönmesine fırsat bırakmayacaksın" deniyordu. Böylece Madenler emini ikinci plana alınıyor; sorumluluk Sivas valisine yükleniyordu. Çünkü Ahmed Paşa sunduğu yazılarla, "Asi ile uğraşmaktan maden işlerine bakamadığını, üretimin duracağını.." ileri sürmüştü. Ona yazılan emirde ise ".. Veli Paşa'nın yollarını tutması, Divriği'ye dönmesini engellemesi ve Maden işlerine hız vermesi, ayrıca Sivas valisine de yardımcı olması.." bildiriliyordu. Üçüncü bir emirle de Cebbarzade Süleyman Bey'e bir kez daha " ele getirilmesi işi, herkesten ziyade senden bekleniyor!" deniyordu. Sonuncu bir emir, Malatya sancağı mutasarrıfı ve Besni kaymakamı olan Rişvanzade Abdurrahman Paşa'ya çıkarıldı:

> Veli Paşa'nın canını kurtarmak ümidiyle Besni ve Malatya taraflarına dahi vurması muhtemeldir. Bu paşa saltanatımın emirlerine uymayarak düşmanlığını açığa vurmuş ve hakkında idam hükmü çıkarılmıştır. Bağışlanması şöyle dursun, kendisini korumaya çalışanların ya da bağışlanmasını yazmaya kalkışanların dahi pişmanlık duyacakları şüphesizdir. Bu bakımdan, şüpheli yerlere adamlar koyacak, firaren Besni'ye gelir veya sığınma umuduna düşerse aman ve zaman vermeyerek ölü ya da diri yakalayıp başını İstanbul'a göndereceksin.[78]

Zayıf bir şahsiyet olduğu belgelerden anlaşılan Abdurrahman Paşa'nın,

---

78 *M.Mektum,* No 6, s. 84 (evasıt S 1228/Şubat 1813). s. 83, 85 Madenler eminine, Cebbarzade'ye, Rişvanzade'ye hükümler: (evasıt S 1228/Şubat 1813).

bu emri aldıktan sonra Veli'ye arka çıkması kolay değildir. Böylece bir abluka tamamlanmış olmaktaydı. Dört bir yandan kaçış yolları tutulduğu, kış yolları belleri kapattığı için, Veli Akçadağ platosunun dondurucu göğü altında zulüm simgesi bir kazık gibi çakılakaldı!

Darende Voyvodası Mir Ahmed Rıfat, 1813 yılı baharı başlarken, Madenler eminine gönderdiği ve birçok konuyu içeren yazısında, Veli Paşa ve Akçadağ için de bir paragraf ayırmıştır. Bu cümleler, yalçında geçirilen kışın asiyi ve yandaşlarını nasıl çökerttiğini açıklar:

> Divriği'den Veli Paşa tarafına gelip giden yoktur. İzlemekte kusur olunmaz. Veli Paşa olduğu mahalde hâlâ oturuyor. Bu taraflarda kasaba ve köylerimizi sıkı yasak ve kontrol altında tutuyoruz. Bugünlerde Akçadağlıların öyle bir sıkıntısı var ki hayvan gibi ot yiyip dağlara düştüler...[79]

Yine o bahar başlangıcında, Sivas'a gelerek görevine başlayan yeni vali Pehlivan Paşa ilkin bir fermanla Veli'nin ve hanedanının Divriği malikânesi mutasarrıflıklarına son verdirmiş; Divriği kazâsı malikânelikten çıkartılmış; vergisinin iltizam yöntemiyle her yıl isteklisine ihalesi, vali tarafından seçilecek bir mütesellimle yönetilmesi padişahça irade edilmiştir.[80]

Veli'nin isyanı yüzünden Divriği'deki nüfuzları sarsıntı geçiren Köse Paşa hanedanı bireyleri, olabildiğince olayların dışında kalmayı yeğlemiş görünürler. Hatta, Veli Paşa'nın amcası Hacı Abdullah Bey'le arası açılmıştır. Buna rağmen, Pehlivan Paşa Hacı Abdullah Bey'i mütesellimlikten uzaklaştırarak yerine kendi kethüdası Eyyüp Sabri'yi atamış; yeni mütesellim Hacı Abdullah'ı ve Veli Paşa'nın oğullarını yakalayıp Sivas'a göndermiştir. Bunlar, isyan vartası atlatılıncaya dek, Sivas'ta göz hapsinde tutulacaklardır.[81]

Diğer yandan, Pehlivan Paşa eyâlet vâliliğine başlarken, Anadolu'yu yeni bir isyanlar dalgası sarmış bulunuyordu. Doğu Karadeniz boylarında Tuzcuoğlu Memiş'in ayaklanması henüz başlamıştı. Çermik beyi Seyfullah isyan etmiş; üzerine gönderilen Çötelizade Mehmed de aynı havaya uyarak Harput kalesine çekilmişti. Beride, Kemah beyleri haydutluğa başlamışlardı. Hem bunlarla hem Veli Paşa ile uğraşmak durumunda kalan Ahmed Paşa'nın ise artık başarılı bir Maden eminliğinden söz edilemez.[82] Maraş,

---

79 *Topkapı* E-4598(2) Darende voyvodasının yazısı: (tarihsiz).

80 *M.Mektum* No.6. s. 92 (evahır R 1228/Nisan 1813).

81 *Sivas Şer'iye Sicili* (11.Z 1228/4.12.1813); *M.Mektum* No:6, s. 167.

82 Çok geçmeden Ahmed Paşa suçlanıp, görevinden alınacaktır. Yerine tâyin edilen Mustafa Nuri Paşa; Çötelizade'yi tepeleyip idam ettiren Ahmed Paşa'nın idamı için Bâbıâli'den ferman isteyecek ve "İzin verin Ahmed Paşa'nın başını İstanbul'a göndereyim. Böylece çevrede etkinliğim ve itibarım artar!" diyecektir... (*Topkapı S. Arş.* E-11426)

Antep, Kilis eşkıya ve derebeyi zulümlerinden inliyordu. Kalender Paşa Kâve dağında vatan tutan Abdülfettahuşağı Ağca'nın peşindeydi. Halep, Antep, Kilis, Adana ve Payas'daki haşaratın başı bu Ağca idi. Asi Hamud Paşa Kilis'i kana bularken, Küçük Alioğlu Çukurova yollarını kesmişti. Moro adlı azılı şaki Malatya'yı haraca kesiyordu. Sivas eyaletinde ise, Merzifon'dan Malatya sınırına kadar sayısız eşkıya vardı. Yollarda güven yoktu. İhtiyar Cebbarzade'nin denetimindeki Deliktaş menzili haydut yuvası olmuştu. Menzilci Hasan Kürtlerle anlaşarak yolcuları soyuyordu. Pehlivan Paşa kuvvet sevk edince o da kaçıp Cebbarzade'ye sığındı.[83]

Pehlivan Paşa Sivas'taki görevinin ilk günlerinde Veli Paşa'ya ilişkin sağlıklı bilgiler topladı:

> "Üzerine yürüdüğünde, Akçadağlıların, Mandalu, Hamolu, Çelgânlu, Rumanlu, Türkmânlu oymaklarının da isyan.edeceklerini; Darende halkının Akçadağlılara sonsuz kin ve nefret duyduklarını; Akçadağ eşkıyasının Darende'ye tecavüzlerinin eksilmediğini; bu nedenle Veli Paşa isyanına katılmasalar da tepelenmelerinin şart olduğunu; Darendelilerin Akçadağlıları dağlılık ve kabalıkla horlamakta, hayvanlarını yok pahasına almakta olup, buna karşılık tuzu bezi ateş pahasına sattıklarını; Akçadağ eşkıyasının bu sömürünün eyleme dönüşmüş tepkisinden başka şey olmadığını....

saptadı ve bu genel durumu İstanbul'a bildirdi. 1813 Haziran ayı sonunda yazılan hükümle, "itaatsizlik gösterenlerin, isyana kalkışanların tepelenmesi konusunda" kendisine izin verildi.[84]

Pehlivan Paşa, Akçadağ'a yürümezden önce, Veli'ye omuz veren aşiretleri caydırmak veya nüfuzlu adamlarını etkisiz hale getirmek için girişimlerde bulundu. Oymakları korkutarak boybeylerinden ve ileri gelenlerinden epeycesini yanına getirtti. Bunların bir kısmını tutuklattı. İsyan çalkantısının hırsını daha harekete geçmeden kırdı. Haziran'da yazdığı raporda "Veli Paşa'nın bir bölük Kürdün içinde kalmış olduğunu, ayrıca yanına gelen iki oğlunu hapsettirdiğini, kalabalık kapı halkı ile Akçadağ'a yürüyeceğini, Madenler emini ile haberleştiğini" vs bildiriyordu. Bâbıâli bir kez daha kendisinden, "halka zarar vermeden, Veli Paşa'yı idam etmesini" istedi. Aynı emir Ahmed Paşa'ya, Çemişkezek Voyvodası Karahotikzade'ye de yazıldı.[85]

---

83 *Topkapı* E-6023, Çermik beyinin isyanı: (13 CA 1228/14.4.1813); E-11426 Çötelizade'nin idamı: (1228/1813); E-4352, Kalender Paşa'nın yazısı: (14 CA 1228/15.5.1813); *M.Mektum,* No 6, s. 167 Pehlivan Paşa'ya haydut Moro hk. (1228/1813); *Mühimme,* No 234, s. 368: No 235, s. 429. Deliktaş menzilcisi Hasan'ın şekaveti hk. (1228-29/1813-14).

84 *M.Mektum,* No. 6, s. 102 (evail B 1228/Temmuz 1813).

85 *M.Mektum,* No 6, s. 101,102 (2 hüküm, evail B 1228/Temmuz 1813).

Harekâtın başlatılacağı günlerde, Pehlivan Paşa ile Ahmed Paşa arasında bir sürtüşmenin söz konusu olduğunu, Ahmed Paşa'nın ağustos ayında Hazine eminine yazdığı kaime açığa vurmaktadır:

> Benim görevim kaçış yollarını tutarak maden işlerini aksatmamaktı. Emre uyup Hekimhanı, Ayvalu, Hısnıbatnyk taraflarına deli ve tüfekçibaşılarımızı çok sayıda askerle tâyin ettim. Asinin etrafını tutturdum. Sivas valisine, bu işin bir an önce bitirilmesi için kendisinin de asker sevk etmesi gerektiğini defalarca yazdım. Ancak o bunu benden beklemektedir. Birkaç gün önce ise kendisinin Sivas'tan bizzat hareket etmek üzere olduğunu, benim de Hekimhanı taraflarına gelmemi buyuran yazısını, bir fermanı ve emirnâmeyi aldım. Her ne kadar bu emri yerine getirmem farz ise de saf gümüş hazinesini çıkarttıktan, sermaye geldiğinde madencilere dağıttıktan, maden işlerini düzene koyduktan sonra irade gereği Hekimhanı'na yönelebileceğimi yazdım. Maden'den ayrılırsam işler duracak, burada kalsam Veli Paşa Akçadağ'a sığınalı neredeyse sekiz ay oldu. Deli ve tüfekçi askerine her gün yapılan masraf ve aylık ulufe iki yüz elli tezkireye ulaştı. Borca battım. Şikâyet etmiyorum, canım feda olsun. Ancak, vezir hazretleri henüz Sivas'tan hareket etmedi. Zaman yitirildikçe ekrad eşkiyası zahire getirtip ikmalde bulunmaktadır. Bu hususları da valiye defalarca bildirdim. Dikkate alınmadı. İşin bitirilmesi gün geçtikçe zorlaşıyor. Şu anda üzerlerine asker gitmemiştir. Benim ise kudretim kalmadı. Ancak Maden işlerini düzene koyabilirim.

Bu yazı üzerine, Darphane Nâzırı İbrahim Sârım'ın Bâbıâli yetkilileriyle görüştükten sonra, 4 Eylül günü Ahmed Paşa'ya gönderdiği kaimenin içeriği şudur:

> Sorularınız ve müşkülleriniz Bâbıâli'ye arz edildi. Ayrılmanız üretimin düşmesine yol açacağından, göreviniz gereği, gümüş ve bakır üretiminin artırılmasına gayret etmeniz; valiye yardım konusunda ise her türlü kolaylığı esirgememeniz için size ve Pehlivan Paşa'ya emr-i âliler hazırlandı. Ayrıca ben de valiye bir kaime gönderiyorum. Bunu ve emr-i şerifi kendisine sunup hemen Maden'e dönmeniz uygundur.

İbrahim Sârım yazısının derkenarında, "taahhüdünüze göre şimdiye dek ikinci hazinenin gelmesi beklenirken, henüz evvelki bile gelmedi. Bu türlü bir kusuru tecviz ettiğim yoktur. Kısacası bu gidişi beğenmiyorum. Hakkınızdaki güzel tanıklığımızda bizi mahcup edecek çirkin bir durumun ortaya çıkmasından korkuyorum!" diye yazmış ki, bu da tipik bir Osmanlı insafsızlığıdır. Ahmed Paşa'yı sekiz-on aydır, başta Veli Paşa olmak üzere asilerin peşinden koşturanlar, Maden üretimini de fazlasıyla beklemektedirler. (Nitekim Veli Paşa ortadan kaldırıldıktan sonra ve o yılki üretim sağlama alınır alınmaz Ahmed Paşa azledilecektir.)

Kapı Kethüdası Ömer Râsim ise yine 4 Eylül günü Ahmed Paşa'ya

bir pusula yazmış, İstanbul'da olup bitenleri hikâye etmiştir: "Yazınız alınınca hemen teşebbüse geçildi. Ancak Ramazan başlangıcına rastladığından birkaç gün gecikildi" demekte ve çeşitli konularda efendisini uyarmaktadır.[86]

Darphane nâzırının takriri üzerine 3 Eylül'de, Sivas valisine, Madenler eminine yeni emirler hazırlandı. "Ahmed Paşa'nın harekâta katılması durumunda üretimin aksayacağı, kömür ve kütük temini, mağara açılması, cevher çıkarılması işlerinin duracağı, bu yüzden Maden'den ayrılmayarak Sivas valisine azami ölçüde yardımda bulunması..." bildirildi. Bir emirle de Rişvanzade tekrar uyarıldı: "Şu günlerde Sivas valisinin üzerine gideceği, Veli Paşa şayet yeniden firar edip Malatya ve Besni taraflarına gelecek olursa ya da kıyafet değiştirerek başka bir yere geçme teşebbüsünde bulunursa aman zaman vermemesi.." öğütlenerek "bu şaki ötekilere benzememektedir. Ortadan kaldırılması vacip bir haindir. Onu korumak, gizlemek isteyenler de katımda onun gibi bâgî ve asi gürûhundan sayılacaklardır" deniliyordu.[87]

Akçadağ'daki duruma gelince: Kışı dondurucu soğuk altında açlıkla geçiren Veli ve Akçadağlılar bahara ve yaza daha güç şartlarla girdiler. Kayadan aşağıya inemiyorlardı. Bu, Akçadağlılarla Veli Paşa'nın aralarını açan belki de tek nedendi. Pehlivan Paşa'nın bazı ekrat beylerini yanına getirtmesi, çoğundan bağlılık andı alması, buna yanaşmayanları tutuklatması ise aşiret içinde tepkilere yol açmış; cesaret kırılmış, dostluk sarsılmıştı. Halk gidenin dönmediği Sivas'a değil, buna sebep olan Veli'ye kızgındı. Veli ise Pehlivan Paşa'ya ilticaları ihanet saydı. Onları dönmeye zorlamak için, Akçadağ'daki yakınlarına zulme başladı. Bir aşiret beyinin oğlunu astırdı. Öfkesi, zulmü ve vehimi sonuncu kez kabarıyordu. Halkın "marta" (yiğit) dediği tüm gençleri doğal kalenin çevresindeki uçurak başlarına mevzilendirdi. Bunlar, yarı aç yarı susuz, günleri geceleri inanılmaz bir dirençle geçirdiler ve sonu hüsran olan bir amaca kölelik ettiler. Dayak, hapis, hatta ırza tecavüz eksilmedi, arttı. Ancak, bütün bunlara karşın verilen söz uğruna, bu Osmanlı asisine son ana dek itaat edildi.

Veli Paşa belki bir kez daha kaçmayı tasarladı. Fakat istihbaratı bunun bir intihar olacağını ortaya koydu. Dört yanı tutulmuştu. Ne tek başına, ne de kalabalık içinde kaçabilmesi mümkündü.

O yılın Ramazanı 28 Ağustos'ta başladı ve bayram günleri ile eylül so-

---

86 *Topkapı* E-3463. Ahmet Paşa'nın, Hazine eminine yazısı, (tarihsiz), E-1732(4). Darphane nâzırının kaimesi (8 N 1228/4.9.1813); E-1732(B) Ö. Râsim'in pusulası: (8 N 1228/4.9.1813).

87 *M.Mektum,* No 6, s, 110, 111 (3 hüküm: Sivas valisine, Madenler eminine ve Rişvanzade'ye: (evail N 1228/Eylül 1813).

nunda bitti. "Veli kıssası" da işte o kutlu ayda son evresini tamamladı. Pehlivan/Baba İbrahim Paşa oldukça kalabalık bir birlikle Sivas'tan hareketc geçtiğinde, "ölüm meleği" de yanına katılmıştı! "Zalim, Allah'ın kılıcıdır. Fakat sonra bu kılıçtan intikam alınır!" hikmeti, kimbilir kaçıncı kez ispatlanacaktı!

Baba Paşa'nın disiplinli kuvvetine karşılık, Veli Paşa'nın donatımdan yoksun başıbozukları ve bitik çeteleri vardı. Veli'ye savaş kurallarını bilen subaylar yerine, Kasımoğlu Alov, Çekov, Ferhat, Toska, Deli Emin... gibi aşiret sergerdeleri omuz verecek; savunmayı kılıçlı sapanlı, pek azında delik-demir bulunan aşiret yiğitleri yapacaktı. Vali, çevre yöneticilerine buyruldular göndererek, Veli Paşa'nın üstüne gittiğini, süvari ve piyade bölükler tertipleyip ordugâha göndermelerini istemişti. Darende gelen askerlerle doluydu. Yalnızca Siverek naibi "istenen iki yüz askerin, eşkıya korkusu ve yoksulluk sebebiyle gönderilemeyeceğini" bildirmişti.[88] Pehlivan Paşa Uzunyayla üzerinden Gürün'e, oradan Darende'ye indi. Eşkıya peşinden gitmekten yorulmayan bu namlı vezir güneye inerken yalnızca Veli'yi hedef almamıştı. O çevrede yuvalanan öteki azılıları da tepeleyecekti. Darende'ye vardığında, Malatya Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın kardeşi bir dilekçeyle kendisine başvurdu ve "Hüveydi aşiretinden Moro adlı şakinin, bir alay eşkıya ile halen Abdurrahman Paşa'nın yanında olduğunu, bütün işleri şeriata aykırı, 'âyin-i ekradıye' üzere yürüttüğünü, kardeşinin bu şakinin elinden kurtarılmasını" rica etti.[89]

Ordunun Darende'ye ulaştığını öğrenen Veli Paşa en gözüpek silahşörlerini Akçadağ girişindeki Kurt Lapa boğazına yığdı. Bunlar, Şamanlı, Kürne, Kürecik, Keruşağı, Leventoğlu oymaklarının yiğitleri ile Akçadağ halkından savaşçılardı. Dağdaki tüm halk uçuraklara taşlar yığdı, "ustun" denen çadır direklerini boğaz boğaza bir savaş için hazırladı. Fakat daha dört yıl önce binlerce Rus askerine karşı bir avuç Türkle savaş veren Tatariçe kahramanı Baba Paşa'nın, üç beş yüz kişilik gerilla ve çapulcu ile baş edemeyeceğini sanmak aldanmaktı. Kurt Lapa boğazındaki kısa süreli müsademede "oymaklar birliği" iki yüz ölü bırakarak yenilgiye uğratıldı. Açılan yol Baba Paşa'nın kolayca Akçadağ'a girmesini sağladı ve hemen kuşatmaya geçildi. Kendi yurtlarında kendi dağlarında asılı kalan Akçadağlılar için sonu belirsiz yeni bir felâket başlıyordu. Kurt Lapa'da ölenlerin ya da esir düştükten sonra idam edilenlerin kesik başları katırlara yüklenip dağa gönderildi. Veli Paşa'yı teslim etmezlerse âkibetlerinin bu olacağı kaledekilere anlatılmaya çalışıldı. Ramazanın ortalarındaki bu gelişme üzerine,

---

88 *Topkapı* E.831 (4) (Siverek Naibinin ilâmı: tarihsiz).

89 *Topkapı* E-3727. Sivas valisinin yazısı özeti: (7 L 1228 / 2.10.1813).

özellikle aşiret kadınları arasında daha sert bir tepki uyandı. Uğruna kocalarını, kardeşlerini, oğullarını feda ettikleri asiye besledikleri kin dindirilmesi imkânsız bir intikam duygusuna dönüştü. Kuşatmanın daha ilk ya da ikinci gününün gecesinde, "gon" denen bir aşiret çadırında, boybeylerinden habersiz toplanan zınıklar (kadınlar) korkunç bir karar aldılar ve hemen uygulamaya geçtiler: Kavaldaklı (barok hotozlu) bir kadınlar kalabalığı, ellerindeki çadır direkleriyle Veli'nin çadırına yürüdüler. Bir anda içeri daldılar. Uykudaki zorbanın toparlanmasına, hatta uyanmasına fırsat tanımayan bir hırsla ve çabuklukla, başına bedenine öldürücü değnek darbeleri yağdırdılar. Korkunun tutsağı Veli Paşa, ölüm korkusunu yaşamadan, birkaç dakika içinde, yerdeki keçenin üzerine yığılıp kaldı. O, idam edilen, öldürülen Osmanlı paşalarından hiçbirine uygulanmayan bir infaz yöntemiyle yirmi yıllık cürümlerinin cezasını çekmiş oldu.[90]

Tuhaftır ki, anlatılan bunca olay ve bu trajik ölüm ne Osmanlı tarihlerinin konusu olmuş, ne de halk öyküleri arasında yer almıştır. Yalnızca çağdaş halk ozanlarından Kusurî cönküne eklediği "Hâzâ Tevârih-i sinniyat ve Âhir-i Tevarihnâme" adını verdiği kronolojide bu olaya da yer vermiş; Sivaslı Meftunî de olaydan etkilenerek bir destan kaleme almıştır:

90 Belgelerde her ne kadar, Veli Paşa'nın sağ olarak Pehlivan Paşa'ya teslim edildiği yazılı ise de, biri diğerini doğrulayan rivayetlere göre, aşiret kadınları onu eski bir namus meselesini bahane ederek ölen erkeklerinin intikamını almak için öldürmüşlerdir. Bu konudaki söylenceler özetle şunlardır:

"Veli Paşa Akçadağ'da Alevi Kürt karıları tarafından ve bir ırz meselesi yüzünden öldürülmüştür." (Kâzım Erçoklu, 26.11.1969 tarihli mektubundan.)

"Takibiyle görevli asker Akçadağ'a gidiyor, Kasımoğlu'na haber gönderiliyor. Teslim et diye... Kasımoğlu, bu isteğe karşılık, Veli Paşa'nın çadırına kadınları göndererek boğduruyor ve başını Baba Paşa'ya yolluyor." (Sait Aygün, 17.7.1969'da alınan notlardan.)

"Veli Paşa Akçadağ'da saklanmağa muvaffak olmuşsa da, vaktiyle Veli Paşa'nın uğruna bir oğlunu feda etmiş bir kadın saklandığı yeri ihbar etmiştir. Başı kesilip İstanbul'a gönderilmiştir." (Yazar İbrahim Aslanoğlu, 16.3.1978 tarihli mektubundan.)

"İstanbul'dan vazifelendirilen bir şahıs, kendi adamı gibi yanına sokulmağa muvaffak olup onu aniden öldürmüş.. Üzerine gelenlere de elindeki fermanı göstermiştir." (İ. Aslanoğlu, aynı mektubundan.)

"Veli Paşa kaçmış, bir Kürt beyinin evine sığınmış. Devlet kuvvetleri sarınca, 'Ben teslim olacağım, benim yüzümden kimse zarar görmesin' demiş. Halbuki Kürtler, 'sonuna kadar seni koruruz!' demişler. Fakat o teslim olmuş. Veli Paşa haklı mıydı, haksız mıydı bilmiyoruz." (Şevki Baykal, 21.12.1977'de alınan notlardan.)

Kaynaklarda ise, Veli Paşa'nın isyanı ve idamı açıklanmıyor. *Tarih-i Cevdet*'te: "Merufu'ül-vezare Yusuf Paşa (Veliyeddin yerine yanlışlıkla Yusuf denilmiştir) mukaddema vuka gelen su-i harekâtına mebni bâ-ferman-ı âli bu esnada Anadolu cihetinin ıslahatına memur olan Sivas valisi Baba Paşa tarafından idam olunmuştur" deniliyor (c. X, s. 131).

Destan
Pehlivan Paşa'nın sırrı bilinmez
Sair vezirlerle kıyas olunmaz,
Umur-ı devlette dengi bulunmaz
Kim dayanır sahip-kıran önünde?

Baba Paşa bir kahramanın dengi
Düşmanın bağrına vurur hazengi,
Karşıladı gören eyledi cengi
Kurt Lapa namında bir han önünde.

Baba geldi Ağcadağlı belle ki
Atar penbe gibi dağları belki
Cem olsa bir yerde seksen bin tilki
Hiç durabilir mi aslan önünde?

Ağcadağlı der ki kalmayız geri
Üç beş paşa geldi senden ileri,
Hele payımızdır Maden askeri
Gönderin kırk elli çoban önünde!.

Baba der, sarmışım her bir yanını
Batırırım Ağcadağ'ın şanını
Koparırım inşallah Nuh tufanını
Ova tozar tabl-ı boran önünde...

Atlılar çektiler bayrağı dağa
Döktüler üleşi dağdan aşağa
Ferhat, Toska, Deli Emin Ağa
Çok cenk etti Mahmut-Kıran önünde

Aldı eline kargı Pehlivan Paşa
Allah allah dedi girdi savaşa
Bozuldu görenler döküldü taşa
Atlılar perişan yayan önünde.

Kırk kurda karşı gelüp görenler
Azrail gelüpdür anda bilenler
..... Murdar ölenler?
Kılavuz ulaştır şeytan önünde.

Veliyeddin Paşa gel çık dışarı
Alır Ağcadağ'ı girer içeri
Verirsin akibet Baba'ya ser'i
Okunsun Meftûni ferman önünde!..

Kusurî ise Veli Paşa olayına, kendisinin "Maraş'ta Kalender Paşa kapu-

suna intisab ettiği" H. 1215 tarihinden ve "bâdehu Sadr-ı azâm Mısır'ı fethedüb Fındık Paşa'yı kesüb ol haftada pederim merhum olduğu tarihi 1216"dan sonra, "bâdehu Baba Paşa'nın Veli Paşa'yı kesüb devlete gönderdiğinin tarihi 1227" cümlesiyle vererek "bâdehu Baba Paşa'nın azil vaktında bir taun alâmeti zuhûr edüb oğlum Mustafa merhum olduğunun tarihi 1228" diyerek değinmiştir.[91]

Akçadağ'ın çatal yürekli kadınları o Ramazan gecesi Veli Paşa'yı kan, yara bere içinde bırakıp, kırık külçesi haline getirmekle ne elde ettiler, ne yitirdiler? Osmanlılığa beslenen yüzyıllık kin asi paşaya indirilen darbelerle bir bakıma yatıştı. Basit yaşayışlarını bir kurt gibi dalayan, dokuz aydır tüm varlıklarını kemiren, eşlerinin, kardeşlerinin, oğullarının ölümüne neden olan zalim Veli yok edildi. Ölenlerin demi diyeti alındı... Boybeylerinin, aşiret geleneklerini çiğneyerek Veli'yi teslim etmek zorunda kalmaları önlendi. Ertesi gün, Pehlivan Paşa ile anlaşabilmeleri için en önemli ödün, cansız ve zararsız hazırlanmış oldu. Ama kurtulabilmelerinin belki de tek koşulu olan "Veli'yi sağ teslim etmek" fırsatı da yitirilmişti.

Güz yellerinin estiği o gece, Veli Paşa'nın defteri dürülünce uğultular birden kabardı. Salamalar alevlendi. Aşiret halkı ve Veli'nin yoldaşları olayı beş-on dakika içinde öğrendiler. Kürtçe, Türkçe bağrışmalar aldı yürüdü. Ertesi sabah, toplar dağı döverken, askerler de kayalara tırmanmağa başladılar. Savunmanın anlamsızlığını kavrayan Kasımoğlu Ali Bey ve birkaç ileri gelen Baba Paşa'nın huzuruna gittiler. Pişmanlık belirtip Veli'nin başını getireceklerini söylediler. Paşa, "Sağ isterim, yoksa dağınızı pamuk gibi atarım!" deyince berikiler ne cevap vereceklerini şaşırdılar. Kasımoğlu, "Veli Paşa teslim olmaya yanaşmaz. Yanında adamları var. Bizim gücümüz diri getirmeye yetmez. Ancak, geleneğimizi çiğneyip gafilane öldürebiliriz" dedi. Vali "Siz getiremezseniz, ben çıkar alırım" diye gürledi ve gelenleri tutuklattı. Baba'nın askerleri başsız buğsuz, aç susuz dağ ehlinin direnişini kırmakta güçlük çekmedi. Öldürülenler kayalardan aşağıya fırlatıldı, yakalananlar Arga'daki karargâhta cellada teslim edildi. Ne boybeyi kaldı, ne yiğit... Resmi belgeye göre yüz on yedi kişi de Darende kalesine gönderildi. Belki bir elli yılın bile yarasını saramayacağı bir tenkil tamamlanmış oluyordu. Dağları vatan tutan Akçadağlıların büyük çoğunluğu yaşlılar, dullar ve yetimlerdi ar-

91 Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım*, s. 241/2, 405/6. İbrahim Aslanoğlu, 16.3.1978 tarihli mektubunda: "Sivaslı şair Meftunî Akçadağ olaylarını bir destanla anlatmıştır. Yalnız bendeki elyazmasında, şiirin bulunduğu sayfaların baş tarafı yırtık olduğundan, tamamı tesbit edilemedi. Bu şiiri Cahit Öztelli'ye göndermiştim. O da eserinde yayımladı" diyor. M. Kaya Bilgegil, *XVIII inci Asır Saz Şairlerinden Kusuri*, İkbal Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 7 ve sondaki levha.

tık. Bir yeni kırımın ağıtları, ağlayışları, kargışları yıllarca dağlarda yankılanacaktı!

III. Selim'e, IV. Mustafa'ya ve II. Mahmud'a on yıl süreyle vezirlik etmiş, eyaletler yönetmiş Veli Paşa Akçadağlı kadın katillerine minnettar ölmüş olmalıdır. Çünkü eğer onlar öldürmese idiler, Sivas Valisi'nin Arga'daki çadırı önünde diz çöktürülecek, cellat bir kılıç çalımı ile başını gövdesinden alacaktı!. O anı yaşamak, Veli için bin kez ölmekti.

Baba Paşa Veli'ninkiyle birlikte elebaşı boybeylerinin başlarını kırbalara koydurup üstlerini balla dolduttu. "Kelle götürücüler" geleneksel yarışı başlattılar. Sultan kapısındaki ibret taşlarına yüzyıllardır taşınan binlerce başın sonuncularını uçuruyorlardı. Unutmamalı ki, II. Mahmud "baş" isteyen padişahlar dizisinin sonuncusudur.

"İti öldürene sürükletirler" sözü uyarınca, Veli'nin başsız ölüsünü Akçadağlılardan küçük bir müfrezeye teslim eden Baba Paşa, onu Divriği'ye götürmelerini emretti. Eski bir harara sarılan ceset bir katırın sırtına bağlandı. Köyden köye, belden bele aşılarak yine o Ramazan ayının üçüncü haftası içinde Divriği'ye ulaştırıldı. Akçadağlılar cesedi Çarşıbaşı meydanına bırakıp geri döndüler. Veli altı yüz atlısı ile ayrıldığı memleketine bir katırın sırtında başsız ve cansız döndü! "Akçadağ'da öldürülmüş, cesedi sürüklene sürüklene ta Divriği'ye kadar getirilmiş" rivayeti, bu korkunç dönüşle ilgilidir.[92] Divriğililer onu götürüp Köse Paşa'nın yanına defnettiler. Kelle götürücülerin İstanbul'a ulaştırdığı kanlı başı ise gelenek uyarınca ilkin teşhis edildi, sonra "sarayın büyük kapısı önünde hakaretle yere fırlatıldı, ibret taşına kondu." Veli'nin kesik başı âdet uyarınca Karacaahmet mezarlığına gömülmüştür.[93]

Sadık vezirlerini bir yangından ötekine koşturan II. Mahmud Akçadağ'daki başarıdan memnundu. Eylülün son günlerinde bir ferman ve emr-i şerifle Sivas valisinin zaferini kutladı. Fermanın başında padişah, "Mübarek hatt-ı hümayûnu ile Devletli Baba es-Seyyid İbrahim Paşa hazretlerini" iltifatlara boğuyordu:

> Sen ki Sivas valisi vezir-i gayret-semirim İbrahim Paşa'sın. Bu def'a vuku bulan hizmetin, nezd-i şâhânemde makbul olmağla seni teşrifat-ı mülûkânâme idhal ile taltif eyledim. İşbu emr-i âlişânımı mütaleâ edip mazmun-ı münifini harf be harf icraya say' ile hakkında dekkâr olan hüsn-i nazar-ı şâhânemin tezayüdü-

92 Hüsnü Yüksel, 3.10.1972'de alınan not: "Veli Paşa Akçadağ'da öldürülmüş, cesedi sürüklene sürüklene Divriği'ye getirilmiş."

93 *Sicill-i Osmanî*'de (c. IV, s. 616) "Üsküdar'da medfundur" denilmesi bundandır. Olasılıkla Karacaahmet'te, başının gömüldüğü yere yazılı bir mezartaşı dikildiği söylenir.

nü mucib olacak veçhile harekete dikkat eyleyesin. Din ve devlet yolunda sadakat ile hizmet edenleri Hak-teâlâ Dâreyn'de makbul eyleye amin.

Emr-i şerifte ise Pehlivan Paşa'nın yazısı özetleniyor, bölge halkından isyan meyilli görülenlerin tepelenmeleri için talimat veriliyordu:

> Görevin gereği Akçadağ'a yöneldiğini, Kurt Lapa boğazını tutan Şamanlı, Kürne, Kürecik, Kerışağı ve Leventoğlu eşkıyasını yenerek Akçadağ'a geçtiğini, Veli Paşa'yı ekrattan sağ teslim alıp (?) idam ettiğini, söz konusu aşiretin ise sana sığınmaları sebebiyle güvenliklerinin sağlandığını, ancak bunlar öteden beri mal yağmalama, adam öldürme, ırza geçme ile tanındıklarından bir düzene bağlanmalarının gerektiğini, bu ve öteki işler için bir süre daha o çevrede kalman yahut eyalet merkezine dönmen için izin verilmesini, Akçadağ'a giderken yolda zahire kıtlığı çekildiğinden dönüşünde de aynı sıkıntının çekileceğini, hangi güzergâhtan emredilirse o yoldan döneceğini açıklayan yazın geldi.
>
> Veli Paşa'nın kesik başı Bâb-ı hümayûnum önünde toprağa atılıp ibret için teşhir edilmiştir. Sen vezirlerim arasında isteğime uyan, sadık, gayretli, yiğit bir kişisin. Emirlerimi yerine getirmede senden umulan gayreti ve başarıyı göstermiş olmanla hizmetini pek beğendim. Sırf bu hizmetini ödüllendirmek ve şanını yüceltmek için 'Hıl'at-ı fâhire-i şâhânemden serâsere duhte bir sevb-i samur ile bir kabza-i şemşir-i aduvv-ü tedmir-i hakanî'yi sana ihsan eyledim. Ulaştığında, ululama ile karşılar, kürkü giyer, kılıcı kuşanırsın. Devletime ve ömrüme dua edersin.
>
> Bu Akçadağlılar aslında Maden'e bağlı iseler de barındıkları arazinin sarplığı sebebiyle uzun zamandan beri itaatten çıkmışlar, isyana sapmışlardır. Terbiye edilmeleri gerekmektedir. Şu sırada, senin gayretinin eseri, benim saltanatımın parlaklığı ile oldukça yatışmışlarsa da bu kadarcık tenkil yeterli değildir Sen döndükten sonra öncekinden daha fazla düşmanca hareketlere kalkışacakları açıktır. Bir süre o çevrede kalarak bunları bir düzene koyman şarttır. Kış girince dağın müsait bir yöresinde ikamet eder ve topluluğu itaate aldıktan sonra hangi yol uygunsa o yoldan dönersin.[94]

Padişah Veli yangınını söndürmeyi yetersiz buluyor; akıtılacak daha çok kanın daha uzun vadeli bir yatıştırmayı getireceğine inanıyordu. Islahatla sindirme kavramlarının birbirine karıştırıldığı bir otorite anlayışı vardı çünkü... Baba İbrahim Paşa da ıslahatçı değil, savaş adamıydı. Başardıkları o gün için belki geçerliydi. Fakat ilerisi açısından kapanması güç yaralar açacaktı. Nitekim yirmi beş yıl sonra, yine Sultan Mahmud'un bir başka ko-

94 *Sivas Şer'iye Sicili*: "Devletli Baba es-Seyyid İbrahim Paşa hakkında sâdır olan mübarek hatt-ı hümayûndur." (Evail L 1228/Ekim 1813); *M. Mektum*, No 6, s. 164, 166: Sivas valisine ve Madenler eminine hükümler: (evail L 1228/Ekim 1813)

mutanı Müşir Hafiz Paşa Akçadağlılarla bir kez daha savaşmak ve uğraşmak zorunda kalacaktır.

Pehlivan Paşa henüz Arga'da iken yeni gelişmeler oldu ve bunları da İstanbul'a yazdı. Sadrazamın konuya ilişkin 2 Ekim 1813 tarihli takririnde şunlar okunuyor:

> Pehlivan Paşa Akçadağ'ı tamamen ele geçirmiş, kötü yaratılışlı boybeylerini, ağalarını öldürtmüş, ileri gelenlerinden yüz on yedi kişiyi Darende'de kalebent ettirmiştir. Boybeyleri Kasımoğulları'ndan hayatta kalan bir gencin anası oğlunu kurtarma umudu ile Pehlivan Paşa'ya gidip, Darende ileri gelenlerinden Akçadağlılara yardım niyeti güdenlerin mühürlü tezkirelerini vermiştir. Bunlardan birkaçı yakalanarak kaleye konulmuşlardır. Akçadağlıları tahrik eden Darende eski voyvodası Abdurrahman Bey ise kaçmıştır.
>
> Sivas valisi halen Akçadağ kalesi önünde olup, Darende, Elbistan ve Malatya ahalilerini bundan böyle emirlere ve düzene başkaldırmamaları için birbirine kefil olmaya ve yemin ettirmeye çalışmaktadır.
>
> Malatya Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Sivas valisinin dairesine gelmiştir. Halkın güvenliğini sağlaması için kendisini Malatya'ya davet etmektedir. Abdurrahman Paşa'nın Malatya'dan ayrıldığını duyan bir alay canı yanmış insan şaki Moro'yu ve adamlarını yakalamak isterlerken Moro kaçmış, halk da yandaşlarından olan Malatya naibini katletmiştir!.. Pehlivan Paşa Moro'nun yakalanması için çevre sancak ve kazâlara buyruldular göndermiştir.
>
> Besni müftüsünü katleden başka bir eşkıya sürüsünden iki kişi bir süre önce Abdurrahman Paşa tarafından yakalatılarak başları kestirilmiş ve Pehlivan Paşa'ya gönderilmiştir.
>
> Elbistan uleması hem Veli Paşa'nın idamı, hem de Akçadağlıların tenkilleri vesilesiyle bir teşekkür mahzarı düzenleyip valiye sunmuşlardır."

Fermanlar, yazılar, buyruldular birbirini izledikçe, söndürülen bir tuğyanın kıvılcımı bir başka köşede yeni bir isyanı tutuşturmaktadır. Nitekim, kasım ayında Pehlivan Paşa'ya yazılan bir emirde, "bir süreden beri Malatya, Gerger, Çermik ve dolayları ahalilerinin itaatten çıktıkları, vergi ödemedikleri, bunların itaate alınmaları, biriken vergilerin toptan tahsili"nin emredildiği görülmektedir.[95]

Bölgesel terör sürerken, ekim ayı ortalarında İstanbul'dan yola çıkarılan gösterişli bir alay padişah armağanlarını Arga'ya getirdi. Pehlivan Paşa, bu değerli ödüllerin ulaşması üzerine, Enderun'daki büyük bir zata (herhalde Halet Efendi'ye) 18 Kasım 1813'te bir teşekkür mektubu yazdı:

---

95 *Topkapı* E-3727 (Pehlivan Paşa'nın tahriratı: (7 L 1228/2.10.1813) ; *M. Mektum,* No 6, s. 167. Malatya, Gerger, v.s. yerler halkının itaatten çıktıklarına, vergi ödemediklerine ilişkin.

Saadetlü atufetlü râfetlü mürüvvetlü karındaş-ı izzi ü ekremim sultanım hazretleri:

[duadan sonra] Tatarımızla gönderdiğiniz yazınız geldi. Padişahımın emirlerine bağlı bir görevli olarak Akçadağ'ın mücaviri Arga adlı köyde askerimle çadırlı ordugâhtayım. İşbu zilkâdenin 7 Cuma günü (31 Ekim 1813) padişah hizmetinde istiklâlimi belgeleyen baş tarafı Hatt-ı hümayûn'la şereflendirilmiş Ferman-ı âli ile yine Padişahımın benim gibi bir kusurlu kul için lâyık gördüğü serasere kaplı kürk ve murassa kılıç getirildi. Derhal bütün askerimi içtima ettirerek enderun ve birun görevlilerimi üç saat mesafeden karşılamaya çıkardım. Ben de ordudan ayrılıp ağırlama ve yüceleme ile karşıladım. Kürkü giydim, kılıcı kuşandım. Azim alay ve şenlikler düzenlettim.

Arga düzlüğünde kürk giyen, mücevherli kılıç kuşanan Pehlivan Paşa ata, esvaba, silaha düşkündü. Bu gelenlerle yetinmedi. Veli Paşa'nın methini duyduğu at takımlarını da müsadere ettirdi. "Maktul Veli Paşa'nın Divriği'deki sarayında bulunduğu haber verilen eyer takımlarını arzu etti. Gönderilen bir müfreze, metebli takımlarıyla iki eyer, iki çift üzengi, işleme iki lebeb ve işleme iki başlığı alıp getirdi."

Yine o günlerde Divriği'ye gönderilen müjdeciler, davullu zurnalı bir alayla Pehlivan Paşa'nın Veli Paşa'yı idam ettiğini, "Allah zalimleri kahreder!" nidalarıyla çarşı pazar dolaşıp duyurdular ve yüz elli beş kuruş müjde topladılar.[96]

Sultanın gözbebeği Pehlivan İbrahim Paşa daha bir yıl güney batağından kurtulamayacaktır. Eşkıyanın yuvalandığı Altuntaş kalesini yıkacak, Rumkaleli Bekir Bey'e sığınan Moro'yu yakalamak için oraya yürüyecektir.[97]

---

96 *Topkapı* E-3190 (Pehlivan Paşa'nın Enderun'da büyük bir zata mektubu: 25 ZA 1228/18.11.1813); *Sivas Şer'iye Sicili* (Pehlivan Paşa'ya verilen eyer hk. 25 L 1228/20.10.1813); *Sivas Şer'iye Sicili*; müjdecilerin Divriği'ye gelmesi hk. (1229/1814 Ocak).

M.Mektum, No 6, s. 167 (evail M 1229/Aralık 1813)

97 Rumkale ve Moro (Miro) meselesi ancak 1815 Nisan'ında sonuçlandırılabildi: "Rumkale'ye sığınan Moro'yu ele geçirmek zordu. Timurlenk, önüne gelen her kaleyi mancınıkla zaptetmişken, burayı yıkamamıştı.. Halk Rumkale'nin alınamayacağına inanırdı. Barutun mancınıktan kuvvetli olduğunu düşünen yoktu. Baba Paşa lağımlar sürerek kaleyi üç taraftan sıkıştırmaya başlayınca, Bekir Bey Moro'yu teslim etti. Fakat kalenin zaptından vazgeçilmedi, Bekir Bey ve adamları da yakalanarak idam edildiler." (*Tarih-i Cevdet*, c. X, s. 164; BOA, *Mühimme D.,* No 235, s. 224, evail Şevval 1229/Eylül 1814)

Baba/Pehlivan/Seyyid/İbrahim Paşa: Savaşlarda yararlığı görüldüğünden kapıcıbaşı, sonra mirmirân olmuş, 1809'da vezaretle Rakka valiliğine tâyin edilmiştir. Ertesi yıl, Hacıoğlu Pazarı muharebesinde Rusya'ya esir düşmüş, 1813'te dönmüştür. İlkin Sivas, sonra Erzurum, 1816'da tekrar Rakka, ardından Diyarbekir valiliklerinde bulun-

Veli'siz Hanedan, Hanedansız Şehir

Köse Paşa vezirlik mertebesini elde etmekle kalmamış, yüceliğini ve yapıcılığını "beynennâs" tescile yarayacak kalıcı ve hayırlı işleri de samimiyetle tamamlayarak adına ve hanedanına "hayırseverlik" kazandırmıştı. Veli bu babanın bütün mirasına nizasız ve ortaksız kondu. Çiftlikler, vakıflar, malikâne mutasarrıflığı, saray... Nihayet rütbe ve mansıp... 1803'te üç tuğlu vezir olan Veli Paşa daha on yıl yaşadı. Bu sürenin dokuz yılını vezir, son yılını günbegün rezil olarak geçirdi. Fakat bu kötü son tümüyle kendi eseri değildir. II. Mahmud'a gelesiye padişahların başlıca emelleri "ülkeden eşkıya adını ve varlığını yok etmekti." Oysa bu yenilikçi padişah "ülkeyi bir baştan öbür başa, derebeyi zulmünden ve adından temizlemek" idealini benimsemişti. Veli, cürümlerinin yanı sıra, bu idealin de kurbanı olmuş; defterinin dürülmesini çabuklaştıracak bir gayretle bu devrimci padişahın gazabına herkesten önce koşmuştur.

Veli'nin idamı ile başında bulunduğu derebeyi ocağı söndürülemedi. Çünkü üzerine yürünürken onun kişisel suçluluğu gerekçe gösterilmiş, idamı ile de mesele kapanmıştır. Divriği'deki menkûp hanedan içinde ise "rükün"lük edebilecek bir dizi insan vardı: Veli'nin amcası mütesellim Hacı Abdullah Bey, amcazadeleri Mehmed Emin ve Hacı Said beyler, Veli'nin oğulları İmam Hüseyin ve İsmail...

Sivas Valisi Pehlivan Paşa, Veli'yi bertaraf ettikten sonra, sultanın siyasetini okşayıcı bir öneriyi hükümete bildirmesi üzerine, buna olumlu cevap geldi:

> Divriğili maktul Veli Paşa'nın iki oğlu ile amcası dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Abdullah Bey, tarafından getirtilerek şimdiye dek Sivas'ta gözaltında tutulmuşlardır. Bunların aşiretler ve Akçadağ ekradı ile çok eskiden beri dostluk ve yakınlıkları vardır; Divriği'de oturmaları uygun değildir diyerek, evleri, aileleri ve bütün yakınları ile Sivas'a yerleştirilmeleri için emir istiyorsun. Bu isteğin uygun görülmüş ve Rikâb-ı hümayûn'dan işbu emir çıkarılmıştır. Divriği kadısı adı geçenleri ferman gereği memleketlerinden hareket ettirecek ve Sivas'a gelmelerini sağlayacaktır. Neticeyi İstanbul'a yazacaksın.[98]

Bu karar üzerine, bir yıl önce Divriği'deki paşa sarayından kocasını bir

---

muş, 1817'de azledilerek Bursa'ya sürülmüştür. 1820'de Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı başlayınca, II. Mahmud bu cesur vezire yeniden ihtiyaç duydu ve İnebahtı valiliğine getirdi. Yanya kuşatmasında, komutanlardan İsmail Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Neticede, Deliormanlı bu gözüpek vezir, İsmail Paşa tarafından zehirletilerek öldürüldü. (BOA, *Mühimme D.*, No 236, s. 44; *Mühimme-i mektum D.*, No 8, s. 67; *Sicilli-i Osmanî*, c. II, s. 41, W. Plomer, *Yanya Sultanı*, çev. Murat Belge, s. 300-307).

98 M. Mektum, No. 6, s. 167 (evail M. 1229/Aralık 1813), bkz. Ekler, Belge XXI.

isyan hercümercine yollayan Cebbarzade kızı Asiye Hanım'ın da aileyle birlikte Sivas'a gittiği görülüyor. Bu zoraki göçün gerçekleştiği günlerde, babası Cebbarzade Süleyman Bey de Yozgat sarayında esrarengiz bir şekilde ölmüştür.[99] Anadolu soylusu Asiye Hanım'ın yaşam öyküsü, kadın değersizliği ve belge yetersizliğinden, tıpkı görümcesi Meşev Hanım'ınki gibi maalesef karanlıktadır. Ancak, tüm aileyi Sivas'a kaldıran Pehlivan Paşa'nın ona ve çocuklarına belli bir süre sonra yakınlık gösterdiği anlaşılıyor.

Bir diğer sorun ise Veli Paşa'nın muhallefatıdır. Bu konuda eski katı kuralların uygulanmadığı düşünülebilir. Belgelere göre, idamından sonra çiftliklerinin zaptına gidilmişse de çok geçmeden tüm varlığının oğullarına bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca, giriştiği isyan Veli'ye çok ağıra mal olmuş, dolayısıyla, sayımı dökümü yapılabilecek bir muhallefat bırakmamıştır.

Veli için son söz ne olabilir? O, 18. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başına kadar uzanan hanedanının tek isyancısı, tek maktulüdür. Caniklioğullarının, Cebbarzadelerin, Zârelizadelerin cellâda baş veren ikişer üçer paşaları gerçi vardır, ama onlar daha büyük hanedan olmanın bedelini belki de böyle ödemişlerdir! Kayıtsızlığını ve acımasızlığını göz koyduğu başı alıncaya dek sürdüren Osmanlı'nın, çoğu kez bir merhamet nöbetine tutularak katledilenlerin ardıllarına "devlet yetimi" gözüyle bakması, böylece yakın gelecek için yeni başların sivrilmesine olanak vermesi ne ilktir, ne de son... Kaldı ki Veli Paşa'nın oğulları gerçekten de yetim sayılacak yaşlarda babasız kalmışlardır.

Söylenebilecek diğer bir husus, Veli Paşa sağken, kendisiyle ilgili şikâyetlerin ardı arkası kesilmezken, öldürülmesinden sonra hak ve alacak davası ile ortaya çıkana rastlanmamasıdır. Bu, "etti buldu!" avuntusunun bir eseri midir? Bilinmez. Divriği mahkemesinde 1820'de görülen bir davada:

> "el-Hac Mustafa, Veli Paşa havalesi olarak Hamo köylülerinden on sekiz bin beş yüz kuruş alacağı olduğunu ileri sürmüşse de köylüler -Veli Paşa öldüğü için- borcu kabul etmemişler; dâvacı da alacağım yoktur diye ikrarda bulunmuş ve dâva düşmüştür.[100]

Kısacası, Veli bir sis pus ortamında vezirlik alan, taşra vezirliği geleneğinin sonuncu tiplerinden, zalim bir derebeyidir. Bir hiç uğruna baş verecek kadar öngörüden yoksun bu adam kimi zaman Kuzey Suriye'yi, kimi zaman Güneydoğu Anadolu'yu yönetmiş, Balkanlar'da seferlere katılmıştır. Devlet aynı kırattaki nice insanı vezirlik ve mirmirânlıkla ödüllendirip eyaletleri, cepheleri kendilerine teslim ederken "iti ite kırdırma" politikasına

---

99 Süleyman Duygu, "M. Celâleddin Paşa", *Türk Kültürü*, sayı 147-148-149, s. 151.
100 *S.Ahkâm* No 27, s. 23 (evail Z 1235/Eylül 1820).

güvenmiş, isyan edenin üzerine berikini, onun üzerine ötekini kaldırtmıştır. Ne devletin, ne de bu oyuna kulluk eden düzmece devletlilerin uzun boyutlu tarih bilgileri de elbette ki yoktu ve tarih hiçbir zaman onlar için bir ders öğesi olamadı. Ancak, bu kırdırma politikası merkezi otoritenin herkese karşı yenilmezliğini bir ölçüde kanıtlamış gözüküyorsa da, ara yerde ezilen toplumların vebalini bu geleneksel politika hiçbir zaman önemsememiştir. Sözgelimi, Veli Paşa olayında 1811-1813 arasındaki iki yılda, başta Divriği olmak üzere, Eğin-Arapgir-Keban-Darende-Akçadağ-Hekimhanı havalilerinin binlerce insanı felâkete sürüklendi. Acısı ve tahribatı yıllarca giderilemeyecek olaylar cereyan etti. Bütün bunların müsebbibi görünürde Veli Paşa'dır, ama gerçekte devlet de suç ortağıdır... Veli'nin idamına ferman çıkarmakla da aklanmış sayılamaz.

3.
İMAM HÜSEYİN BEY

Veli Paşa'nın uyandırdığı yaygın öfke ailesinin ve memleketinin perişanlığına sebep oldu. Vali hanedanı Sivas'a kaldırırken, devlet de aileye bırakılmış olan yıllık altı bin kuruşluk Divriği mukataalarını "içlerinden yine Veli Paşa gibi birisi sivrilir!" kaygısıyla geri almıştı. Madenler Emini Salih Paşa 1814'te, Divriği'nin Maden-i hümayûn'a bağlanmasını ve mukataanın iltizam suretinde kendisine bırakılmasını, ödemenin ise senede üç bin kuruş kömür bedeli ile beş bin adet kalhane kütüğü olarak yapılmasını hükümete kabul ettirdi. Divriğililer, arazilerinde orman yokluğunu ileri sürerek, kütük temin edemeyeceklerini belirttiler ve yükümlülüğün ağırlığından yakındılar. Bunun üzerine, yılda beş bin kuruş kömür ve kütük bedeli ile o yıl Madenlere bağlandılar.[1]

Bu önlemler kısa ömürlü olmaya mahkûmdu. Divriği henüz derebeyi düzeninden kurtulacak refaha ve güvene kavuşamamıştı. Halk, o ya da öteki olsun, başına yerliden bir derebeyi arama alışkanlığındaydı. Kendi toplum yapısına yabancı kalan, soymaya ve sömürmeye alışmış, yukarıdan gönderilme yöneticilere güven duyulmuyordu. Devlet yeni birisi sivrilmesin derken, halk şu ya da bu hanedandan yeni bir otoritenin kanat açmasını bekliyordu.

Durum böyleyken, 1813-1814 arasında Sivas'ta tutulan aile mensupları da boş durmayarak, olup biteni Veli Paşa'ya yükleyip kurtulma gayretine düşmüşlerdi. Pehlivan Paşa 1814 yılının son günlerinde Erzurum valiliğine tâyin edilince, Veli'nin bedbaht hanımına acıdı ve "dairesiyle birlikte Divriği'ye dönmesine" izin verdi. Oğullarını da "babalarının çiftliklerine talip olmaları için" İstanbul'a gönderdi. Yerel rivayetlere göre, "Veli Paşa'nın hanımı da İstanbul'a gitmiş ve padişahın ayağına kapanarak çocuklarının bağışlanmasını, mallarının müsadere edilmemesini"[2] yal-

1 *Sivas Şer'iye Sicili* (2 R 1231/2.3.2816); *H. Hümayûn*, No 32461 (yıl 1816).

2 *C.Dahiliye*, No 6532 (13 S 1230/25.1 1815); İbrahim Aslanoğlu, 16.3.1978 tarihli mektubundan, *Sivas Şer'iye Sicili* (tarihsiz).

varmıştır. Yine Pehlivan Paşa Sivas'tan ayrılırken hem kendisini aklamak, hem Köse Paşa hanedanına bir iyilik daha etmiş olmak için, kethüdasından ve kardeşinden sonra (her ikisi de Divriği'yi zulümle yönetmişlerdir) mütesellim tâyin ettiği yeğeni Mehmed Bey'i de -aşırı zulmü yüzündengeri alarak Veli Paşa'nın amcası Hacı Abdullah Bey'i tekrar mütesellim tâyin etti. 1815 yılının ilk aylarında, Hacı Abdullah Bey'in "Sivas'ta ikametine dair ferman kaydının düşülmesi için" sultan iradesi çıktı. Yeni vali Mehmed Said Galib Paşa Sivas'a gelmekte iken Erzurum'a hareket eden Pehlivan Paşa kendisine bir kaime ulaştırmıştı. Bu yazısında, Veli Paşa ailesi için gözettiği kayırmanın devamını, İstanbul'daki çocuklarının saray ve Bâbıâli'ce anlayışla karşılanmalarına aracı olmasını rica ediyordu. Sivas'a gelen Galib Paşa öncelikle bu meseleye eğilmek gereğini duydu. Çünkü bir fermannâme ile Veli Paşa hanedanının durumu kendisinden de sorulmuştu. 25 Ocak 1815 tarihinde, sadrazama bir ariza ve bir kaime yazdı. Arizasında şunları anlatıyordu:

> Müteveffa Divrikli Veli Paşa'nın devletçe zaptedilen çiftliklerine İstanbul'daki oğulları taliptirler. Geçmişteki duruma bakılarak bunların söz konusu emlâke tasarrufları ve Divriği'de oturmaları ilerisi için mahzurlu mudur, değil midir soruşturulması ve sonucun bildirilmesi konusundaki fermannâme, yolculuğumda elime geçti. Gerek yolda, gerekse Sivas'a vardıktan sonra, bilenlerden ve memleketin ahvalini ilâm etmek üzere Divriği'den gelen ulemâdan bir zattan soruşturdum: Tespitime göre, bunlar babalarının bilinen hareket ve eylemlerinden sağlığında da nefret ve kızgınlık duymuşlar, buna karşılık kendilerinden hiç kimse incinmemiştir. Divriği'ye dönüp oturmalarında bir sakınca görülmemektedir.
>
> Müteveffanın karısı ise Pehlivan Paşa' tarafından Sivas'ta oturtulmuş, burada hayli yokluk ve sıkıntı çekmiştir. Kısa bir süre önce ise, Pehlivan Paşa Sivas'tan ayrılırken hallerine acımış, dönmesine izin vermiştir. Halen Divriği'de ikamet etmektedir. Veli Paşazadelerin dileklerinin de kabul edilmesi, padişah iradesine uygun gözükmektedir...

Galib Paşa, Bâbıâli'nin de onaylayacağı bu önerisiyle, Köse Paşa hanedanının aklanmasını sağlamaktaydı. Böylece, bir daha nüfuz kazanmamaları için iradeler çıkarılan aile, iki yıl gibi kısa bir sürede, hem varlıklarını, hem itibarlarını elde etmiş olmaktaydı.

Sivas valisi, arizasına eklediği kaime ile de, Hacı Abdullah Bey'in mütesellimliğini düze çıkarıyordu:

> Ben yolda iken, Pehlivan Paşa'nın bir mektubunu aldım. Bu mektupta, yeğeni Mehmed Bey'i Divriği mütesellimliğinden aldıktan sonra yerine Hacı Abdullah Bey'i gönderdiğini, çünkü Veli Paşa mahlûlünden oğulları İmam Hüseyin ve İsmail beylere ihsan buyrulan mukataa hissesinin yönetimi için

bunun zaruri olduğunu anlatıyor. Benden Hacı Abdullah Bey'i mütesellimlikte bırakmamı rica ediyor. Divriği'den gelen bir ilâmı da ekte görüşünüze sunuyorum. Bundan anlaşılacağı üzere, eski mütesellim Mehmed Bey'in aşırı zulmü ahalice Pehlivan Paşa'ya şikâyet edilmiş. O da yeğenini azlederek Köse Paşa'nın kardeşi Hacı Abdullah Bey'i tâyin etmiş. İlâmda ahalinin kendisinden hoşnut ve razı oldukları doğrulanıyor ve mütesellimlikte bırakılması isteniyor. Bana acaip ve garip gelen bu isteğin sebebini ve Hacı Abdullah Bey'in içyüzünü etraflıca araştırdım: Divriğililer Yeğen Mehmed Bey'in zulümlerinden çok fazla ürkmüş durumdalar. Yine dışarıdan bir mütesellim gidecek olursa ona benzemek ihtimal ve korkusundan, aralarından seçilmesini istemektedirler. Öte yandan, Hacı Abdullah Bey her ne kadar Veli Paşa'nın amcası ise de gidişatı hiçbir yönden ona uymamaktadır. Hatta, Veli Paşa hayatta iken, ikisi arasında mücadele ve tecavüz meydana gelmiş; Veli Paşa amcasını idama bile yeltenmiştir. Hacı Abdullah Bey ise Divriği'de evine kapanıp şimdiye kadar uygunsuz hiçbir harekette bulunmamıştır. Merhum kardeşi Köse Paşa'nın mesleğinde, yoksullara yâr olup kendi arazisini işleterek geçinmektedir. Bence kendisinin şimdilik bu görevde bırakılması uygundur. Ancak durumun bir kere de siz sadrazama sorulması düşünülmüştür. Çünkü, Hacı Abdullah muhalifi olsa bile Veli Paşa'nın amcasıdır. Mütesellimlikte tutulması padişah iradesine uygun mudur, değil midir? Vekâletpenahilerinin görüşü alındıktan sonra gereği yapılacaktır.

Bu iki yazıya 1815 yılı nisan ayında cevap verilmiştir. Bu arada, İstanbul'daki İmam Hüseyin ve İsmail beylerin, nüfuzlu Divriğilileri aracı kılarak, 1 Nisan 1815'teki sadaret değişikliğinden sonra isteklerini hükümete kabul ettirebildikleri anlaşılmaktadır. Galib Paşa'ya gönderilen hükümde, " Sen ki vezirsin. Veli Paşa oğullarının gidişatına tarafından dikkat edilerek sultanlık iradesi dışında bir tutumda bulunmamaları şartıyla memleketlerinde oturmalarına dair hatt-ı şerifim çıkarılmıştır. Kimsenin müdahalede bulunmamasına ve Divriği'ye dönmelerine iznim vardır" denilmekte, hükmün derkenarında ise "Emr-i âlide ismi Mehmed Abdullah Bey olan zatın mütesellimliği için sadrazamca mektup yazılmıştır" cümlesi okunmaktadır.[3]

Saray ve Bâbıâli, baba tarafından Köse Paşa'nın, ana tarafından Cebbarzade Süleyman Bey'in torunları olan İmam ve İsmail beyleri, ellerine malikâne beratları, temliknâmeler tutuşturduktan ve her vezir çocuğuna bahşedildiği gibi bunlara da "kapıcıbaşılık" rütbeleri verdikten sonra, memleketlerine göndermiştir. Bu, bir anlamda, Veli Paşazadelerin Divri-

3 *M.Mektum,* No 6, s. 167 (1. Derkenar: CA 1230/4.1815,2. Derkenar; 3 B 1231/3.5.1816); *C.Dahiliye,* No 6532 (arz: 13 S 1230/25.1.1815, kaime: 13 S 1230/25.1.1815), *M.Mektum,* No 6, s. 234 (CA 1230/4.1815).

ği'de 20. yüzyıl başına kadar sürecek ikinci dönem derebeyliklerinin onaylanmasıdır ve büyük kardeş İmam Hüseyin Bey bu sürenin ilk elli yılını bir Ortaçağ derebeyi azametiyle dolduracaktır.

Bu iki kardeş dedeleri Köse Paşa'nın son yıllarında bir iki yaş ara ile doğmuşlardı. Küçüğüne verilen "İsmail" adı hanedanın ceddine aittir. Fakat büyük kardeşin "İmam Hüseyin" adı ilginçtir. Çünkü bu bileşik isim, "Kerbela şehidi"nindir ve olası ki bir adak isim olarak kendisine verilmiştir. 1795 yılında doğduğu tespit edilen İmam Hüseyin Bey ve kardeşi İsmail vezir torunları, vezir oğulları olarak herhalde şımartılarak büyütüldüler. Doğal ki, kasabanın tanınmış müderrislerinden sarayda din, İslam tarihi, hat, kıraat öğrendiler. Sonra tıpkı babalarının yetişmesindeki gibi, binek atlarının, av köpeklerinin, eğitimli atmacaların gürültülü şamatalı ortamında palaları, kılıçları, zemberekleri, şeşhaneleri oyuncak edindiler.

Baba Veli'nin 1811'de tutuşturduğu isyan kasırgası içinde ocakları bir yıkıma sürüklenirken, yeni yetme bu gençler de şımarıklığı unutarak kâh ecelle pazarlık, kâh zindanda çürüme karabasanlarını yaşadılar. Sivas'a kaldırılmaları, günleri ayları ölüm terleri dökerek geçirmeleri, babalarının öldürülmesi, anne dedeleri Cebbarzade'nin esrarlı ölümü sıkıntıya alışık olmayan bünyelerini de, beyinlerini de kimbilir ne ölçüde depresyonlara tutsak etti? Bu vezirzadelerin birer vezirzedeye döndükleri o evreyi uzun uzadıya tahlile gerek yoktur. Badireyi atlatmak ergenlik çağındaki İmam Bey'in kısır kalmasına, İsmail'in ise kendisini genç yaşta ölüme götürecek bir hastalığa yakalanmasına yol açmıştır.

İşte, Divriği'de korkulu bir ıssızlığa gömülen Paşa Sarayı'nı şenlendirmek üzere, saltanat yönetiminin dönmelerine izin verdiği gençler bunlardı. Hacı Abdullah Bey'in bu yetim yeğenlerini kanadı altına alıp ölümüne dek koruduğu muhakkaktır. Çünkü onun erkek çocuğu yoktu ve soyunun bu gençlerden yürümesi mukadderdi. Kızı Hatice Hanım'ı İsmail Bey'le evlendirdi. Bu izdivaçtan Mehmed, Osman, Ahmed ve İsmail adlı hanedan torunları dünyaya gelmiştir.

İmam Hüseyin ve İsmail beylerin sancağın malikâne mutasarrıflığını birlikte nasıl yürüttükleri bilinmiyor. Ekber evlat İmam Bey, vakıfların mütevelliliğini, büyük amcasının ölümünden sonra da sancak müteselimliğini yürütmüş gözüküyor. Buna karşılık, İsmail Bey "Aşudu arazisinin tasarruf hakkını elde etti ve Kanlı aşiretinden yıllık icar olarak yağları, buğdayları" babasının ürkütücü kişiliğini aratmayan bir disiplinle almayı başardı. Kısa ömrünü Veli Paşa'yı hatırlatan bir tutum takınarak geçirdiği birkaç belgenin yardımı ile sezinleniyor. Oysa ağabeyi babasının korkutuculuğu kadar dedesinin hayırseverliğini, soyunun saltanat ve

şevketini tevarüs ederek ve renkli bir kişilikle Divriği lordluğu yolunu tutacaktır.[4]

Veli Paşa oğullarının belgelere geçen ortak bir cürümleri 1819'da bir vakfa müdahaleleri ile ilgilidir:

> Pireyyup mezrasının tamam malikânesi zaviye vakfı, divanisi havass-ı hümayûn mülhakatından iken kasabadaki suyollarının onarımı için 1199'da (1785) fermanla havass-ı hümayûndan çıkarılmıştı. Zaviye mütevellisi Mehmed şikâyette bulunarak 'Pireyyüp mezrasını çiftlik edinen Velipaşazadelerden, ürünün divanî canibine ödemeleri gereken öşürlerini, suyollarının onarımı için talep ettiğinde vermediklerini, 'Burası bizim çiftliğimizdir' dediklerini bildirmiştir. Oysa kasabanın suya ihtiyacı çok fazladır. Suyolcularının ücretleri, künklerin onarımı için işbu mezranın divanîsi, havass-ı hümayûndan çıkarılıp bu işe ayrılmıştır.

İmam ve İsmail beylerin bu tür bir eyleme kalkışmaları, derebeylik deneylerine oldukça erken giriştiklerini gösteriyor. Diğer yandan, büyük amca Hacı Abdullah Bey'in ölümünden sonra dışarıdan gönderilen mütesellimlerin (Şerif Ahmed ve Alişan Bey) Divriği'de varlık gösteremeyerek bu genç derebeyleri karşısında acze düştükleri anlaşılıyor. 1821 yılında İstanbul'a giden eski mütesellim Şerif Ahmed, Bâbıâli'ye sunduğu dilekçe-

de: "Veli Paşa oğlu Mir İsmail'in ve kasabadaki diğer mütegallibenin kendisine olan toplam beş bin üç yüz yirmi üç kuruş borçlarını ödemediklerinden ve zorbalıklarından" dert yanmıştır. Bu eski idareci kasabanın âyân ve eşrafına soyulacak denli beceriksiz kaldığını itiraf etmiştir!. Başka birkaç belge daha, İsmail Bey'ini zorba kişiliğini belirginleştirir.

1827'te Divriği naibine gönderilen hükümde, "İsmail Bey'in 1823'te Divriğili Abraham'dan sekiz yüz elli, Güresin köyü zabitinden iki yüz, Abdülkadir'den altmış kuruş gasp ettiği, türlü zulümlerle halkı incittiği.." yazılıdır.

Yıl yılı kovaladıkça onun daha bir ferman dinlemez tavırla yol kesen, kervan vuran bir haydut kimliğine büründüğü görülür. 1837'de Sivas Müşiri Hafız Paşa'ya yazılan fermanda, İsmail Bey'in 1835'te gerçekleştirdiği soygun anlatılmaktadır:

> Eğinli Odanis hükümete sunduğu dilekçesinde, babası Kaspar'ın Eğin'e giderken Divriği'ye yarım saat mesafedeki Susuzbel'de, kasaba hanedanından İsmail Bey ve adamlarınca önünün kesildiğini, adı geçenlerin tüfekle Kaspar'ı ve yanındakileri öldürdüklerini, otuz iki bin kuruş emanet para ile on bin kuruşluk eşyasını soyduklarını şikâyet etmiştir.

---

4 *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1268/1852).

Fermanda sultanın kesin iradesi hatırlatılarak, memleketin her yanında güvenliğin sağlanması, bu tür soygunlara meydan verilmemesi, bu menfur olayı gerçekleştirenlerin yargılanmaları Hafız Paşa'dan ve Divriği naibinden istenmiştir.[5] Bayağı cürümlerden sayılamayacak bu olayın Osmanlı devletinin azınlık sorunlarını önemsemeye başladığı bir dönemde meydana gelmesi elbette ki yukarıdakileri telaşlandırmıştır. Kaspar'ın ve yol arkadaşlarının katli, para ve mallarının gasbı -ki, sekiz-on milyonluk bir soygundur- nedeniyle nasıl cezalandırıldıklarını çok sonraki yıllarda, bir başka dâva sırasında, İmam Bey açıklayacak ve Sivas'ta kalebent olduklarını söyleyecektir.

Bir derebeyi hülyası ya da çete reisliği tutkusuyla belleri, yolları kesen, soygunlar düzenleyen, sonunda zindana atılan İsmail Bey'in 1840'lara doğru hayatta olmadığı anlaşılıyor. Çünkü 1844 tarihli Esami defterinde adına raslanmaz.[6] Ecel "Onun işini geçirmiş/Ölüm odu'nu içirmiş"dir!. Kırk yaşlarında ölen İsmail Bey'in oğulları İmam Bey'in, dolayısıyla hanedanın varisleri olacaklardır. Sivas Şer'iye sicilinde, İsmail Bey'in eşi Hatice Hanım binti Abdullah, çocukları ise Mehmed, Osman, Ahmed ve İsmail olarak gösterilmektedir. Hatice Hanım, büyük amca (Köse Paşa'nın kardeşi) Abdullah Bey'in kızıdır.

İmam Hüseyin Bey'e gelince, o ne halkı haraca kesen bir zorba, ne Divriği'den yol bulanları kasaba varoşunda soyacak kadar izansız ve insafsız biri olmuştur. Gerçi o da bu konulardaki becerikliliğini, nice yıllar sonra planlayacağı bir başka kervan soygunu ile ortaya koyacaktır. Kardeşinin Susuzbel'de pusu kurduğu yıllarda ise, allar şallar sırmalar içinde, gümüş savatlı eyer takımıyla donatılmış küheylan sırtında, kasaba halkının gözünde "küçük padişah" imajını berkitmekle meşguldür. Ve asıl derebeyi İmam Bey, kardeşi İsmail dünyadan göçtükten, cürüm ve ceza vartası atlatıldıktan sonra sahneye çıkmak üzeredir.

Kaymakam Rıf'atlü İmam Hüseyin Bey

1840'lara doğru giderek sessizliğe gömülen Divriği ortamını göz önüne getirmek zor değildir: Issız ve tozlu yollara Köse Paşa'nın açtırdığı arklarından su mırıltıları yayılıyor; yeşerttiği kavaklardan serin gölgeler iniyordu. Kasabanın üç yanına hâkim tepelerden bakıldığında, bahçe öbekleri, yeşil kordonlu tarla açıklıkları, toprak damlı mesken toplulukla-

---

5 *S.Ahkâm,* No. 26, s. 78 (2 ayrı hüküm: R 1234/Şubat 1819); No 27, s. 124(R 1236/Ocak 1821; No: 29, s. 184 (M 1248/Ağustos 1827); No 32, s. 118 (C 1253/Eylül 1837).

6 H. 1260 Esami Defteri; *I.M. Vâlâ,* No 2990 (mazbata: 20 CA 1264/25.4.1848).

rı, yabancı gezginlerin deyimiyle "pitoresk" bir hava uyandırıyordu. Kendi dünyasında inzivaya çekilmiş kasabanın ne ticari bir etkinliği, ne doğu-batı bağlantısında önemli bir konak oluşu söz konusuydu. Burada doğup, ömrünü bu dokuda geçiren insanlar çoğunluktaydı. Onlar için dünya Kale-Iğımbat-Dumluca tepelerinin çevriminde kalan engindeki kasabadan ibaretti. Bu kitle için iktidar da, saltanat da, zenginlik de Köse Paşa sarayında odaklaşıyordu. Orda yaşayanların memlekete hükmetmeleri kadar doğal bir durum yoktu.

İstanbul'dan yüzlerce fersah uzaktaki bu yerde, "Sultan Sarayının Kapıcıbaşısı" unvanı ile ve gerekçesi izah edilemeyecek bir protokol taşkınlığı içinde, paşa sarayında yaşayan İmam Bey, Divriği'nin doğal beyi, açıkçası bu küçük ve kısır dünyanın hükümdarı olurken elbette ki hiçbir tepki almayacaktı. Onun gerçekten ne olduğunu ve ne olmadığını bilenler, yani öteki hanedanların önde gelenleri, şehir kadısı ve daha birkaç kişi bildikleri bu gerçeği kendilerine saklamak durumundaydılar. Yarı çekinme, yarı çıkar duygusu onları da halkla birlikte İmam Bey'i "tek ve eşsiz" saymaya iten sebepti. Saray dedesinin, babasının dönemlerindeki gibi kalabalıktı. İşsizlik deryasında boğulmaktansa bir derebeyinin güvencesi altında, onun ekmeğiyle hayat sürdürmek ve ona hizmet etmek isteyenler ise çoktu. Dolayısıyla İmam Bey, otoritesi ve görevi gereği değil, sırf doyurup barındırabildiği için, yüzlerce işsiz insanı her an konağında ve huzurunda el pençe divan bulabilmenin rahatlığındaydı. Ama kalabalık saray halkının bir elit ve çekirdek kadrosu elbette vardı: Yeğenler ve amcazadeler... Hemen her gün ve gece, sarayın geniş divanhanelerinde, tezyinata boğulmuş salonlarında ya da havuzbaşında, serendaz halılara bağdaş kurup sırtlarını halı yastıklara dayayan, şetâri entarili, kürklü, renk renk destarlı bu kibar zevat çubuklarını tüttürüp çiftlik işlerini, kasaba sorunlarını tartışırlar, köy kethüdalarını dinlerler, buyruklar verirlerdi. Eyalet paşalarının buyrulduları, kadının, müftünün de katılması ile yine bu tipik divanda okunup görüşülür; esnafın, rençberin, gayrimüslimin dertleri dinlenirdi. Şehirde devlet varlığını temsil eden ve çoğu yerli olan ehl-i örf takımının yetkisi, bu yetkin ve etkin divanın yanında sözde kalmaktan öteye geçemezdi. Cumalarda, bayramlarda, ramazanlarda bu kişizadelerin parlaklıkları, muharip bir süvari bölüğünün ürkütücü ve göz kamaştırıcı çalımı ile sokaklardan çarşıya canlılık taşırdı. Kavaslar, seyisler, kesedarlar, çubukçular, atlı beylerin çevresinde camilere gidip dönerler; dilencilere avuç avuç sadakalar dağıtılırdı. Zengin şölenlere, iftar sofralarına halk tabakaları öbek öbek kondurulur; anısı unutulmayacak toylar, düğünler düzenlenirdi. Hanımefendiler aynı parlaklığı kaçgöç karanlığındaki kadınlar dünyasına yansıtırlardı.

Bu ışıltılı hayatın güneşi olan İmam Hüseyin Bey, babasının uyandırdığı soğukluğu ve yüz çevirmişliği yok etmek, halka daha yumuşak ve müşfik gözükebilmek için, haremindeki cariyelerinin üstüne "kadın efendi" olarak bir ulema soyluyu seçti ve Divriği'nin en saygıdeğer kişilerinden Mütfü Mehmed Şâkir Efendi'nin kızı Safiye Hanım'la evlendi. Bu izdivaçtan da çocuk sahibi olamayınca, kayınbiraderi Sâlih'i "manevi evlat" edindi. Söz konusu evliliğin bir belgesi Abıçimen Camiindeki kitabe taşındadır:

Sahib'ül-hayrat ve râğıb'ül-hasenat
Hacı Safiye Hanım binti es-Seyyid eş-Şeyh
Mehmed Şâkir Efendi el merhum ve hâlile-i hazret-i
Mir-i Ekrem İmam Hüseyin Beyefendi. Sene 1256 (1840)

Harap camiyi onartarak bu kitabeyi koyduran "Hacı Safiye Hanım"ın dindarlığı su götürmez. Kocası ise Osmanlı resmi unvanları arasında pek rastlanmayan "mir-i ekrem" (beylerin en yücesi) unvanı ile tanıtılmış, ayrıca isminden önce "hazret", sonra "beyefendi" unvanlarıyla anılmıştır. Safiye Hanım cami yaptırırken, İmam Bey'in de kayınpederi için aynı semtte küçük bir konak yaptırdığı söylenir. Anlatıldığına göre, sarayının tantanalı hayatından bunaldıkça gelip burada dinlenirmiş.[7]

Dindarlık konusunda İmam Bey'in eşine ayak uydurduğu düşünülmemelidir. İlkin, derebeylik kuralları bunu engeller. Sonra, onun hovardalığı türkülere konu olmuştur. Türkünün unutulmayan öyküsüne göre o, "Purunsur köyünde bir kadını sevmiş. Çiftliklere gidip gelirken köylü sevgilisi, bir orta-zaman kadınının duyguları ile bu erişilmez insanın yolunu gözlermiş.." Bir derebeyi ile bir köy'kadını arasındaki ilginç sevdayı, her eğlencede çalınıp söylenmesinden vazgeçilemeyecek kıvraklıkta söze ve saza döktüren yerli ozan gerçi âşıkların adlarını vermemiştir. Ama havanın adı "İmam Bey'in türküsü"dür. Ozan, "Hele bak, buraya mı?" deyimini, köy ağzı ile "Hele bah burya mı? söyleyişiyle dizeye işleyerek, kadını ele verirken İmam Beyi de "Aslı da beyzadelim!" övgüsüyle deşifre etmiştir!

Bir elinde şişe birinde meze
Cihana gelmemiş böyle de bir tâze
Billor piyâlelim hele bah burya mı geldin?
Aslı da beyzadelim hele bah sen sefâ geldin.

---

7 Mustafa Alpay, 1969'da alınan not: "M. Şakir Efendi müftü idi. Kızını İmam Bey'e vermişti. Bu evlilikten çocukları olmayınca İmam Bey kayınbiraderini evlatlık edinmiş. Şakir Efendi'ye de yeni bir ev yaptırmış. Abıçimen Camii hanımı tarafından yaptırılmıştır.."

Her sabah her seher gel geç buradan
Gamı kasaveti kaldır aradan
Ne gözel yaratmış seni yaratan!...[8]

Saltanatı sevdiği söylenen İmam Bey ola ki bu hayattan bıktıkça bir bohem yaşayışına özeniyor ve Purunsur'daki sevgilisini arzuluyordu. Tabii bunu kendisine yakıştıramayan halkının diline ve türküsüne düşmekten kurtulamamıştır.

Avrupa görmüş paşaların imparatorluğa yeni bir düzen kazandırma emeliyle getirdiği 1839 Tanzimat yeniliğinin ilk günlerinde, İmam Bey de Divriği sarayında bir Batılıyı ağırlamıştır. İngiliz Kraliyet Bilim Cemiyeti üyesi Ainsworth o sırada Anadolu'yu dolaşıyordu; Divriği'yi ziyaretinde İmam Bey'in renkli yaşayışı onu büyüledi:

> Divriği'ye vardığımızda hava iyice kararmıştı. Bey'in saraydan farksız şahane konağında bizi çok güzel karşıladılar. Tatarımız bizi Bey'le tanıştırdı. Bu evde her şey son derece lüks ve muntazamdı. Yıkanmamız için sıcak su hazırlandı. Odalardaki büyük şamdanlar her köşeyi pırıl pırıl aydınlatıyordu. Akşam yemeği için ayrı bir salonda sofra hazırlanmıştı. Yemekten sonra ev sahibi Bey ziyaretimize geldi. Bu parlak ve samimi konukseverliğinden dolayı kendisine minettar kaldığımızı bildirdik.[9]

Görülüyor ki, İmam Bey'in sarayı ve sofrası soylu bir İngilizi hayran bıraktıracak görkemdeydi. Anadolu'nun madenli topraklarını inceleyen Ainsworth, eserinde ondan ve sarayından söz etmeden geçememiştir.

İmam Hüseyin Bey'i öne çıkartan asıl neden kuşkusuz Divriği ortamıydı. Veli Paşa karabasanının ardından, yaklaşık yirmi yıl kasaba halkı için sıkıntılar ve acılarla dolu geçmişti. Yerli âyân ve mütegallibenin zulümleri, vergi dağıtımındaki adeletsizlikler, tefecilik, eşkıya korkusu... Bu ağır koşullar ezile ezile yaşayabilmeye izin vermişti. Oysa dedesinden ve babasından boşalan otoriteyi ailesinin öteki bireylerini ardına alarak 1840'larda ele geçiren İmam Bey'le yeni bir dönem başladı. Kasaba onun güven verici gölgesinde giderek canlılık kazandı. İstanbul'da Tanzimat ufukları açılırken Divriği de kendi yeniliğine açılıyordu. Bu dönem boyunca ticari hareketlilik kasaba zenginlerine ve eşrafa bol para harcayıp gösterişli evler konaklar yaptırma olanağı sağlarken, yeni mahalleler kuruldu, nüfus arttı, düğünler birbirine inat ağır masraflarla eğlenceye boğuldu. Felekten günler çalınarak geçirilen o dönemin anıları, "Kilisenin

---

8 Dr. Phil. Ahmed Caferoğlu, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, TDK yayını, İstanbul 1994, s. 91 (Nuri Üstünses'den derlenmiştir); Fahri Divrik, 1977'de alınan not.

9 W. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor*, c. II, s. 7.

bayırına", "İreyhan eker misin", "Analar sunalar", "Halil Oğlan" gibi oynak kaşık havaları, "Akşam olur güneş gider ay gelir" örneği mayalarla günümüze ulaşmıştır. Yerli müzik ustalarının ısrarla belirttiklerine göre, bunlar hep "İmam Bey devranındandır"

1842'de İmam Bey, Bâbıâli'nin hitabıyle "Dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Divriği kaim-i makamı Hüseyin Bey dâmm-ı mecide" olarak yepyeni bir unvanla karşımıza çıkmaktadır. O Divriği'yi kaymakam sıfatı ile yönetenlerin ilkidir. Sancak statüsündeki Divriği uzun zaman müteselimlerle yönetilmişti. İmam Bey ise kaymakamlığa atanmadan önce Divriği'nin son mütesellimi idi. "Liva kaymakamlığı" adı altında getirilen yeni düzenleme Tanzimat'ın bir gereğiydi ve birçok sancakta uygulamaya konulmuştu. Eski sistemlerin bırakılıp yeniliklerin benimsemesi sürecinde, devletin Divriği'yi bir derebeyi ocağının yeterince sivrilmiş bir bireyine bırakması şaşırtıcıdır. İmam Bey'in "Tanzimat-ı Hayriye"nin sözü dışında, getirip götürdüklerinden herhalde haberi bile yoktu. O bu makama tâyin edilirken, İstanbul'daki güçlü hemşehrilerinin ve yakınlarının desteğini bulmuştu. Divriğili Arif Mehmed Paşa o sırada sadaret müsteşarı (bir süre sonra Meclis-i Vâlâ reisi) idi.[10] Ayrıca İmam Bey'in dayıları olan Vezir Celâleddin Paşa ile Mirmirân Abbas Paşa devletin sayılı yöneticileri arasındaydılar.

Onun 1841-1842'de başlayan kaymakamlığı, 1847 yılı ortalarına kadar altı yıl sürdü. Ardıllarının birer yıl bile bu makamda kalamadıkları dikkate alınınca bu bir rekordur. Aynı süre içinde Sivas'tan sekiz vali geçmiştir. Şu halde devlet, koyduğu prensiplerle çelişen kişiliğine karşın, onu başarılı görmüş olmalıdır. Kaymakamlığı boyunca vergi düzenlemeleri, nüfus sayımı, murabahacılarla mücadele gibi önemli konuların ele alındığı izlenmektedir. Şehirdeki başlıca rakibi Karamahmud oğlu Âyân Mehmed Ağa ile didişmeleri de yine bu zamana rastlar. Onun gücü sayesinde, halk zulme ve haksızlığa katlanmaktan vazgeçip rahatça şikâyetçi olabilmiştir. Bâbıâli'nin ilk iki yıl içinde yağan şikâyetleri, özellikle tefecilikten yakınmaları İmam Bey'e havale ettiği saptanıyor. Kendisine yazılan kırka yakın hükümden yirmi beşi 1842-43 tarihlidir ve hemen tümü murabahacılarla ilgilidir.[11] Kaymakamlığın son üç yılında ise şikâyetlerin azaldığı görülüyor. Bu durum haksızlıkların büyük ölçüde önlendiğini düşündürmekte-

10 Arif Mehmed Paşa, (öl. 1861) Ramazanoğullarından Divrikli yazıcı Mehmed Efendi'nin oğluydu. (*Sicill-i Osmanî*, c. III, s. 275)

11 *S.Ahkâm*, No 32, s. 292, 293 (3 ayrı hüküm); No 33, s. 12, 17, 20, 23, 27, 29, 37, 40, 41, 45, 66, 70, 70, 116, 129, 147, 156, 160, 161 (32 hüküm, L 1258/ekim 1842-RA 1263/Şubat 1847). Hükümler genellikle murabahacılardan, sipahilerden, angaryacılardan şikâyetlere ilişkindir.

dir. Bu güçlü derebeyi-kaymakama yalnızca 1843 yılında yazılan ve hepsi de murabahacılıkla ilgili olan hükümler, aynı zamanda köylünün sürüklendiği ekonomik tutsaklığı da düşündürmektedir:

Mart 1843: "Susuzören ve Bahtiyarlılar şehirdeki murabahacılardan aldıkları borca külliyetli faiz ödemişlerdir. Asıl borcun taksitle kapatılmasına yanaşmayan alacaklılar, köylüleri toptan ödemeye zorlamaktadırlar. Durum şer'le görülecek, 10'u 11,5'tan fazla murabahaya izin verilmeyecektir."

Nisan 1843: "Anzağar nahiyesinde Kârsud ve Pağnik halkının şikâyetleri incelenecek, kasabadaki murabahacılara olan yüz elli bin kuruş borçlarının fahiş işleme tâbi tutulması önlenecektir."

Nisan 1843: "Gâmhu köylüleri 1831'de aynı köyden murabahacı Koca İstefan'dan tekâlif (vergiler) sebebiyle beş yüz kuruş almışlar; şimdiye dek faiz diye yüz elli bin kuruş vermişler, fakat hâlâ ödeşmiş sayılmamışlardır. Faizinin faizi diye daha otuz bin kuruş ödemeye zorlanmaktadırlar. Bu haksızlık derhal önlenecektir."

Haziran 1843: "Bir kısım halk hükümete başvurarak taife-i senedden Mahmud oğlu İsmail'e borçları karşılığı ve 10'u 13'ten ve 15'ten senede sekiz-on bin kuruş faiz ödediklerini, asıl borçlarının ise işkence yoluyla altmış-yetmiş bin kuruşa çıkarıldığını anlatmışlardır. Halkın böylesine ezilmesine engel olunacaktır..."

Temmuz 1843: "Birestik ve Kâhtiklilere, Divriği'deki murabahacıların 'altı ayda bir, 10'u 13 hesabıyla senede kırk bin kuruştan fazla faiz alırız!' diye zulmettikleri ve köylünün perişan olduğu öğrenilmiştir."

Temmuz 1843: "Tuğut köyünden Mehrioğulları Nebi ve İbrahim'le ötekileri, kasabadaki murabahacılardan Sırçacıoğlu Hasan'a ve diğerlerine kırk bin kuruş borçlanmışlardır. Bu borcun faizini dahi ödeyemez duruma düştükleri anlaşıldığından, hak ve adalet ilkesiyle hareket edilmesi gerekmektedir."

Eylül 1843: "Hazerkekli Gökali oğlu Süleyman, Divriği'de Karamahmud oğlu Emin Ağa ile ötekilerinden aldığı borcun faiziyle birlikte ödenmesi imkânsız bir miktara yükseldiğini şikâyet etmiştir."[12]

İmam Bey bu tür yolsuzluklarla nasıl uğraşmış, murabahacıları nasıl

---

12 *S.Ahkâm,* No. 33, s. 28 (S 1259/Mart 1843); No 34, s. 25 (L 1264/9.1848: Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşılarından Divriği Kaymakamı Hüseyin Bey'e ve Divriği naib, müftü ve meclis ozalarına; Sivas Mutasarrıfı Abbas Paşa'ya; Hacegândan Divriği Kaymakamı Sami'ye hükümler: Susuz ve Bahtiyar köylülerinin şikayetleri); No 33, s. 32 (Anzağar Karsud, Bağnik); s. 36 (Kamhu), s. 43 (Birestik), s. 47 (Tuğut), s. 52 (Hazerkek) köylülerinin şikâyetleri: (1259/M. 1843).

dize getirmiştir? Kişisel otoritenin her şeye baskın olduğu bir dönemde, üstelik devletin kaymakamı olan İmam Bey'in dediğini yapmamak için ondan daha güçlü olmak gerekirdi. Kaldı ki, İmam Bey sıradan bir kaymakam da değildi. Sancak lordluğunun kaymakamlık tevcih edilerek resmen onaylandığı ortadadır. İtaatsizlik edenleri ezmesine yetecek silahlı adamları, bir işaretine bakan aşiret kalabalıkları vardı. Kendisini güçlü ve zengin görüp umursamazlık edenleri bir gecede evi, ailesi ve varlığı ile yok etmesi işten değildi. Hatta o, gerekli gördüğünde -hem de Tanzimat-ı Hayriye uyarınca (!)- idam cezası bile uyguluyordu: "Babası gibi zulümkârdı ve suçluları idam ettirirdi"; "konağında iki siyaset halkası varmış; suçluları bu halkalardan sallandırırmış", "ahali, İmam Bey memleketin en ileri geleni olduğu için onun emirlerine boyun eğiyordu. Halbuki onun kimseden korkusu yoktu. Memleketin yarısına sahipti ve herkes kendisine muhtaçtı..." gibi yorum ve yargılar onun kimliğini ve yönetim anlayışını açığa vurmaktadır.[13]

Anlatılan şu olay nasıl bir yönetici olduğunu örneklendirir:

> Sindirmeye çalıştığı murabahacılardan Sırçacıoğlu, ona karşı gücünü denemeye kalkışınca bir gece oğlu kaldırılıp yok edilmiş. Sırçacıoğlu tek tanık, tek delil bulup dâva bile açamamış. Ardından evi yakılmış, kendisi de Divriği'de barınamaz duruma düşmüş. Halk arasında da 'Sırçacıoğlu kim ki intikam ala?' girişli yanık bir türküye konu olmuş! Bu türküyü o zamanlar, 'Gelip geçen duyar, devletlilerin kulağına gider!' kaygısı ile İmam Bey yasaklatmış, ama düğünlerde tepsiye tahta kaşık vurularak söylenmesine engel olunamamış.[14]

İmam Bey'in kaymakamlığına koşut olarak Divriği'de bir de "Küçük Meclis" kurulmuştu. Bu meclisin asıl görevi vergi dağıtımında adaleti sağlamaktı. Fakat memleket yönetimiyle ilgili işler de görüşülebiliyordu. Reisi kaymakam, azaları ise "Hanedan-ı belde" denen kişilerdi. Doğal olarak bu meclis de onun güdümüne bırakılmıştı.[15]

Anlatılanlara göre, başkentten, Sivas'tan gelen mübaşirler, ulaklar sarayda ağırlanıyorlar; konuk edilenler tuz hakkı, kahve hatırı gözeterek ayrılıyorlardı... Ölenin öldürenin dâvası huzurunda görülüyor, aşiret kavgaları, mera çekişmeleri, türlü sorunlar İmam Bey'in kararı ve buyruğu ile çözümleniyordu. Sözgelimi, mesken yaptırmak isteyenlerin ondan izin almaları zorunluydu. İmam Bey, başvuranın kişiliğine ve sınıfına göre evini

---

13 Tahir Divrik, 7.2.1970'de alınan not; Osman Ağa, 1969'da alınan not.

14 Necibe Sakaoğlu, 28.10.1978'de alınan not.

15 *I.M. Vâlâ*, No 2990 (1845'lerde meclisin azaları hep eşraftandı; Mehmedbeyzade M. Emin, Karamahmudlu Abdullah ve M. Emin, Hacihalilzade Hacı Mehmed bu cümledendir.)

kaç, bölümlü kaç pencereli yapabileceğini belirliyor, hatta cümle kapısının boyutlarını sınırlandırıyordu!. Yeni yapılan evlerin sokağa bakan pencereleri olsun istemiyordu:

> İkizgil ailesi Hargelebaşı'nda yeni bir ev yapmak için işe koyulduklarında, aile bireylerinin gücüne güvenip: 'İmam Bey niçin karışsın? Biz bildiğimiz gibi yaparız!' demişler. Çok pencereli bir ev yapmışlar. Bina bitince İmam Bey silahlı adamlarını gönderip kurşun yağmuruna tutturmuş, kim varsa öldürülmüş. Bazıları beş altı kurşun yarası birden almış. Ev de ateşe verilip yerle bir edilmiş.
>
> Topçuoğlu Osman Ağa İmam Bey'in yakın adamlarındanımış. Ondan izin alarak gösterişli bir konak yaptırmış ve büyük odasının duvarlarını silahlarla donatmış...[16]

Bu örnekler, Divriği'de devlet erki yerine derebeyi erkinin geçerli olduğunu açıklar. Her ne kadar bu keyfi terörün kamuoyunu genelde incitmediği anlaşılmaktaysa da, yasal dayanaktan yoksun bir İmam Bey kurunun yanında yaşı da yakmış gözükmektedir. Ne gariptir ki, 1847'de sona eren kaymakamlığı çok geçmeden aranır olmuş; 1863'te Divriğililer yüzlerce imzalı mahzarlarla Bâbıâli önlerine dökülüp, "Kazâmız İmam Bey'in yönetiminde iken Müslim, gayrimüslim cümlemiz güven altında, kendi işimiz ve ticaretimizle vakit geçirirdik. Devletle ilişkilerimiz düzenliydi. Sonra gelenler memleketi ihtilale ve perişanlığa sürüklediler" diyerek, onun tekrar kaymakamlığa getirilmesini istemişlerdir.[17]

Şansın ve zamanın İmam Bey'den yana olduğu yıllarda, yaşıtı ve derebeylikte rakibi Karamahmudlu Âyân Mehmed Ağa'nın bile susmak gereğini duyduğu kuşkusuz. Çünkü o, murabahacılıkta meslektaşı olan Sırçacıoğlu Hasan Ağa'nın serencamını izleyenlerdendi. Bu zoraki suskunluk Mehmed Ağa'yı da bir müddet zorbalıktan alıkoymuştur. Fakat o ve kardeşi Emin Ağa, İmam Bey'in gözden düşmesi ve kaymakamlıktan atılması için el altından uğraşmışlar, İstanbul'daki Divriğililerin hükümete bir yığın şikâyet ulaştırmalarına çaba göstermişlerdir.[18]

İmam Bey döneminin en önemli bir olayı 1844'deki ilk genel sayımdır. Tahrir memurları muhteşem sarayda aylarca kalarak Hicrî 1260 "Divriği Sancağı Esami Defteri"ni o yıl hazırlamışlardır. Sayım ve yazım sarayın bulunduğu Cedit Mustafa Paşa mahallesinden başlatılmış ve 1 no'lu hane kabul edilen sarayda ilk yazılan İmam Bey olmuştur:

---

16 Tahsin İkiz (öğretmen), 12.7.1979'da alınan not; N. Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi*, s. 58.

17 *İ.M. Vâlâ*, No 22141 (S.1280/Temmuz 1863).

18 *İ.M. Vâlâ*, No 4192 (17 Ş 1265/7.7.1849).

"Serbevvabin-i Dergâh-ı âliden İmam Hüseyin Bey bin Veliyyeddin Paşa. Orta boylu, kır sakallı, 47 yaşında. Manevi evlâdı es-Seyyid Sâlih bin el-Hac Şâkir Efendi. 8 yaşında." Bu kısacık künyeleme, o ünlü derebeyinin yaşı ve fiziği konusunda, eldeki tek güvenilir bilgidir.[19]

İmam Bey'in kaymakamlığı 1847 yılının mayıs ayında sona erdi. Yerliden olmayan yeni kaymakam Derviş Ağa zayıf kalmıştır. Bu nedenle, Sivas Valisi Aşkî Paşa, "Sivas'ta ikamet eden, Divriği hanedanından Ahmed Bey'in geçim sıkıntısı çekmesi sebebiyle Divriği'ye kaymakam tâyinini" önerip Derviş Ağa'yı uzaklaştırmak istemişse de, Meclis-i Vâlâ, "Derviş Ağa'nın yeni gönderildiğini, Ahmed Bey'in eyalet içinde başka bir kazâya verilmesini" uygun bulmuş ve öneriyi geri çevirmiştir.

Derviş Ağa'nın, bir yıl kadar süren kaymakamlığı boyunca, Küçük Meclis'te aza olan murabahacı ağaların oyuncağı olduğu gözden kaçmaz. Eski zulümler tekrar başlamış, İmam Bey de bütün hayatını lekeleyecek olan "kervan soygunu"nu Derviş Bey'in kaymakamlığında sahnelemiştir.[20]

Bir Derebeyinin Yargılanışı

İmam Bey "Serbevvabin-i Dergâh-ı âli" (Kapıcıbaşılık) onursal sanını gerçi ölümüne kadar korudu ve protokolde Divriği'nin en önde gelen kişisi konumunu yitirmedi, ama derebeyliğine meşruiyet kazandıran kaymakamlık görevinden alınması ona ağır geldi. Yerine dışarıdan bir kaymakamın gönderilmesi ise bağışlanmaz bir hataya sürüklenmesine yol açtı. Sarayına çekilip çiftlik işleriyle, vakıflarla uğraşır gözükmesi elbette ki lehine sonuçlar verebilirdi. Fakat o bir derebeyi idi ve bunu köşeye çekilmekle sürdüremezdi. 1847 baharını kararsızlık içinde geçirdi. Bir bakıma sarayının ve kadrosunun bir anlamı kalmamış gibiydi. "Sabık kaymakamlık" yadırgatıcı bir sıfattı. Bundan bir mizansenle kurtulmayı tasarladı. Aşudu bölgesindeki Kanlı aşiretini soyguna ve isyana teşvik ederek, "İmam Bey kaymakamlıktan alınınca ondan çekinen aşiretler emir ferman dinlemez oldular!" kanısını uyandırmak istedi.

Mursal toprağında yaşayan Diricanlılar, öteden beri kervanlarla gelir, Aşudu bölgesindeki Hargün tuzlasından tuz satın alarak Malatya ve Maraş'a götürürlerdi. O yaz Diricanlılar yine tuzlaya geldiler. Basit bir tahrik Diricanlı kervancıların hayvanlarını ekili araziye salmalarına, üstelik Kanlı aşiretine mensup bir kızı da kaçırmalarına yetti. Sıra Kanlıları tahrike gel-

19 Divriği Sancağı H. 1260 Esami Defteri s. 1/b

20 *İ.M. Vâlâ*, No 2072 (Tezkire ve ekleri 26 C 1263/11.6.1847); *S.Ahkâm*, No 33, s. 174, 182; No 34, s. 19 (yıl: 1263-64/1847-48).

mişti: Kaymakamlığı süresince "müdür-i umûr"u olan Hacı adlı has adamını aşiret içine yolladı. Yağbasan köyüne giden Hacı, şahna odasında, boybeyi Süleyman Ağa'nın kardeşi Gül Mustafa'yı kandırmaya uğraştıysa da muhatabı, tehlikeden söz ederek, aşireti belaya sürükleyemeyeceğini bildirdi. Diğer aşiret ileri gelenlerinden de olumlu cevap alamayan Hacı, en son, boybeyinin amcası oğullarından Gür Mustafa ile görüştü. "Bu Diricanlılar sizden kız kaçırdılar, ekinlerinizi telef ettiler. Kervanlarını vurup eşya ve hayvanlarını alınız. Kaymakam ya da vali hesap sorar diye çekiniyorsanız, birkaç güne dek kaymakamlık yine bizim Beyefendi'ye verilecektir. Size bir şey sorulmaz, biz önünüzdeyiz. Şimdi tam fırsattır!" dedi. O günlerde bir Diricanlı kervanı daha tuzlaya gelmiş bulunuyordu. Gür Mustafa, Cafer oğlu Ahmed, Hamo oğlu Gür Ali ve Hakverdi oğlu Mehmed, Hacı'ya kanarak bir çete kurdular.

Bu zayıf ve hazırlıksız çete tuzla yolunu kestiğinde, Diricanlı kervanının büyük bölümü uzaklaşmıştı. Bir iddiaya göre, arkada kalan sekiz baş hayvanla birkaç adam karşılarına çıktı. Çatışma kısa sürdü ve bir Diricanlı hayvanları bırakıp hızla asıl kervana yetişti. Çete ise hayvanları önlerine katıp Yağbasan yolunu tutmuştu. Durumu öğrenen kervanbaşı sekiz-on atlıyı geriye gönderdi. Bu öfkeli müfreze çeteyi bulur bulmaz, tüfekler patladı, kılıçlar sıyırıldı. Divriği sarayındaki derebeyinin üfürdüğü fesat Yağbasan kırında vahşete dönüştü. Müfrezeden bir kişi vurulunca, Diricanlılar yakaladıkları Gür Mustafa ile Gür Ali'yi oracıkta çarmıha gerdiler; altlarında odun ateşleyerek yaktılar! Olayın Yağbasan'da duyulmasının ardından, Gül Mustafa on atlı ile yetişti. Fakat her şey olup bitmişti. Boğazlanan, yakılan cesetler, başıboş hayvanlar ve şuraya buraya atılmış eşyalar vardı. Yirmi sekiz baş hayvanla bir miktar eşya toplanıp aşiret içine götürüldü. Bunlar arasında "zülfü siyah, yüzü letâmeli, kulağı delik, beyaz kuyruğu deste, alnı sakar, burnu dağlı, alnı beyaz, gümüş burunlu, boz kulaya meyilli, kuyruğu aşıkta, doru, demir-kır, iğdiç, kancık, kısrak, erkek, palanlı, sade eyerli atlar katırlar, sehil kundaklı tüfekler, kara Kürt kılıçları, Macar tüfenkleri, hurçlar, keçeler, Maraş ve Gürün abaları, maşlahlar, Tokat basması hindiler" vardı. Gül Mustafa, olay dâva konusu olunca, bütün bunları bir senetle Diricanlı aşireti imamına teslim edecektir. Ancak, mahkemedeki ifadelerden anlaşılmaktadır ki, çatışma iki taraftan üçer beşer kişi arasında değil, oldukça kalabalık gruplar arasında geçmişti.

Olayın ardından, Divriği Kaymakamı Derviş Bey Gül Mustafa'yı çağırtır. Fakat İmam Bey ve Hacı haber gönderip kaçmasını öğütlerler. Mustafa Emirhan köyünde bekleyen Hacı'nın yanına gider. Hacı, "firardan başka çaren yoktur, kaymakam seni prangaya vurdurur!" deyince, Mustafa kaçmak zorunda kalır.

Öte yandan, soygun yüzünden tuzlaya kervan gelmez olmuştur. Tuzla memuru İbrahim Ağa, Kanlı aşireti boybeyi Süleyman'ı bularak, "aşiretinin yaptığı soygun sebebiyle kervanlar kesildi!" diye çıkışır. Süleyman Ağa meseleyi kapatma düşüncesiyle Gürün taraflarına giderek kendi kefilliği altında müşteriler getirtir. Oysa İmam Bey tuz sevkıyatını durdurmak, Divriği kaymakamını bu yönden de zor durumda bırakmak amacında olduğundan, boybeyine haber gönderip "niçin müşteri getirtmiş, benden korkmuyor mu?" yollu gözdağı verir.

Nihayet Kaymakam Derviş Bey olup bitenleri anlatmak için 1847 yazı sonunda Sivas'a giderek Vali Aşkî Paşa ile görüşür. İmam Bey'i tutmadığı sezilen vali, sadarete yazısında, "zulümkârlığından dolayı Divriği'de birtakım olayların meydana geldiğini, cinayetlerin işlendiğini, tutuklanarak Sivas'ta yargılanması için emirnâme gönderilmesini" ister. Emirnâme gelince de İmam Bey'i, Gül Mustafa'yı, boybeyi Süleyman Ağa'yı, tuzla memurunu ve tanıkları Sivas'a getirtir. 29 Mart 1848'e kadar sürecek uzun bir yargılama başlar.

Bu yargılamanın özel bir anlamı vardır: Tanzimat'ın koyduğu adalet ilkeleri koca derebeyinin tutuklanmasını, Sivas'ta hapse konulmasını, bir yargı kurulu önünde avamdan kişilerle yüzleştirilmesini sağlamıştır. Sivas Müşiri Aşkî Paşa'nın başkanlığındaki Eyalet Büyük Meclisi'nde, Derviş Bey'den köylü tanıklara kadar otuz-kırk kişi birçok kez sorguya çekilirler. Kanlıların kervan soygunu, vergi konusu, Uluark sorunu tartışılır. Mahpushaneden meclis huzuruna her getirilişinde İmam Bey'in biraz daha eridiği, en yakın adamlarını bile kendi kurtuluşu için harcamayı göze almasından anlaşılıyor. Başlangıçta, kervan soygunundan habersiz olduğunu ileri süren Hacı'nın, tanıkların "tahrik Hacı tarafından yapıldı" demeleri üzerine can kaygısına düşerek, "tahriki İmam Bey'in gizli emriyle yaptım; her ne kadar kendisini töhmetten kurtarma umuduyla mecliste, bundan haberim yoktur dedi ise de yalandır!" diyerek yemin etmesi de ilginçtir. Aşkî Paşa bu ifadeyi İmam Bey'e okutur. O da "Hacı suçtan kurtulmak için tahriki bana isnat ediyor. Benim bu olayda parmağım ve haberim yoktur; kasem-i billah ederim!" demek zorunda kalır. Bu iki taraflı inkâr Kanlı aşiretinin tahriki gerçeğini ortada bırakmıştır. Sivas meclisinde düzenlenen mazbatada vergi ve öteki konular açıklandıktan sonra, "İmam Bey halen Sivas'ta tutukludur. Sadrazam hazretleri nasıl emrederse ona göre gereği yapılacaktır" denilmiş, sadaretin havalesi üzerine dâvaya bir de Meclis-i Vâlâ'da dosya üzerinden bakılmış ve şu karar çıkmıştır:

> Kervan olayında İmam Bey üzerine her şey sâbit olmamıştır!.. Gasp edilenler sahiplerine teslim edilmiştir. Ancak, kervan denen şeyde elbette beş on adam

bulunacağından, üç Kürdün bir kervanı vurup muharebede ikisinin ölmesi, birisinin ise eşya ve hayvanları gasp edebilmesi acayip gözükmektedir. Daha önceki inhalar dikkate alındığında, İmam Bey'e karşı kötü bir maksadın güdüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, memleketine dönmesine izin verilmesi, bundan böyle bu tür olaylarda soruşturmaya özen gösterilmesi, kötü maksatlardan sakınılarak inhaların doğruca yapılması gerekir.

Böylece, Sivas meclisinin kararına, Derviş Ağa'nın çırpınmalarına rağmen, devletin en yüksek yargı organı İmam Bey'i beraat ettirmiş oluyordu. O, yenik ve mutsuz ayrıldığı memleketine, altı ay tutuklu kaldıktan sonra 1848 yılı mayısında "yaptığı yanına kâr kalmış" yenilmez adam olarak döndü. O aylarda, Aşkî Paşa'nın yerine Mirmirân Abbas Paşa Sivas mütasarrıflığına getirildi. Bu değişiklik İmam Bey'in nüfuzunu bir kat daha berkitti; çünkü Abbas Paşa dayısıydı. Ona yaslanıp Derviş Ağa'yı azlettirmede hiç de zorluk çekmeyecektir.[21]

Başka bir suçlama konusu, Tanzimat gereği Divriği sancağında vergi düzenlemesine gidilirken, İmam Bey'in hanedanına ait çiftlik ve köylere vergi koydurmayışıydı. Derviş Ağa'ya göre İmam Bey, "senede elli altmış bin kuruş vergi kaldıracak çiftlik ve köylerden birkaçına, vergi diye pek az bir şey koydurmuş; ötekilerini gizlice muaf tutmuştu" Bunun için de yüzleştirildiler. İmam Bey:

Yağbasan ve Emirhan köyleri karayolu üzerindedir. Bunlara daha önce vilayetten yetmiş seksen kile zahire verilirdi. Ahalisi yolun güvenliğinden sorumlu olup şimdiye kadar muaf olagelmişlerdi. Buna rağmen Tanzimat'ta Yağbasan'a beş yüz, Emirhan'a üç yüz kuruş vergi konuldu. Benim senede ödediğim sekiz yüz kuruşun yarısı şahsi gelirlerim, yarısı da çiftliklerdeki halkın kazançları içindir. Bunu yıl yıl ödemekteyim. Biraderzadelerin durumunu bilmiyorum. Çiftliklerde yaşayan aşiret mensupları yabancıdır. Firarlarından çekinildiği için, Divriği meclisince vergi konulmamıştır. Hatta yirmi seneden beri kendilerinden ağnam resmi alınmayıp Tanzimat'ta ancak iki seneliği tahsil olunmuştur. Bunların evleri ile arazilerinin birazı benimdir. Ecdadım zamanından beri icar olunarak senede her haneden altışar okka sade yağ alınagelirken bazı kere vermiyorlar, dedi.

---

21 *İ.M. Vâlâ*, No 2990 (7 parça):

1- İfade: Tuzla memuru, Boybeyi, Hacı ve İbrahim'in. Tarihsiz.

2- İfade: Hacı, Habeş Kethüda, Hasan, Gül Mustafa ve Ahmed'in. Tarihsiz.

3- İlâm: Sivas kadısının, 5 S 1264/12.1.1848 tarihli.

4- Meclis mazbatası: Sivas Büyük Meclisi'nin. 21 R 1264/29.3.1848.

5- İfade: İmam Bey ve Hacı'nın. 21 R 1264/29.3.1848.

6-Mazbata: Ahkâm-ı Adliye'nin. 20 CA 1264/25.4.1848.

7- Arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi: 6 C 1264/11.5.1848.

Buna karşılık Derviş Ağa:

- Tanzimat gereği, bu köylerden gelip geçenlerin sudan başka bir şey istemeyeceklerini, nüfus ve kazançlarına göre vergi ödemelerinin gerektiğini belirterek, vergi konan köyler arasında çiftliklerin isimleri yoktur. Vergi denen sekiz yüz kuruş, İmam Bey'in kendi kazancı payıdır. Adı geçen Cihanbeğli, Kanlı ve Zaza aşiretleri kırk elli seneden beri mülk sahibidirler. Tanzimat'tan önce ve şimdi, bunlardan devren öşür alınmayıp eski alışkanlıkta maktuen her haneden öşür adıyla ikişer üçer kile buğday ve arpa alınmaktadır. Firarda gözleri yoktur. Bunu ispat edebilirim, dedi.

Sivas meclisi vergilerin düşüklüğünü onaylayarak köylere ve aşiretlere durumlarına göre yeni vergiler konulmasının çıkarılacak iradeye bağlı olduğu sonucuna varırken, Meclis-i Vâlâ İstanbul'daki Divriğililerin ifadelerini de aldıktan sonra, bu sancakta vergi dağıtımının adaletsiz olduğu kanısına varmış, ancak, İmam Bey'i koruyucu bir ağızla, "Yağbasan ve Emirhan köyleri ile çiftliklere ait vergi miktarları sorununun fesat ehlince abartıldığı, yeni emr-i âli ve talimat uyarınca düzenlemenin şu günlerde yapılması gerektiği..." mazbatada özellikle vurgulanmıştır.[22]

Oysa, Divriği toprağının dörtte birine sahip hanedan mensupları, senede sekiz yüz-bin kuruş gibi gülünç bir vergi payı ile sözde kullukta kusur işlemezlerken, sancağın yıllık vergi yükü iki yüz altmış bin kuruşa varmaktaydı. Toprağın dörtte birine sahip olanların vergi payı 250'de 1 oranındaydı! Bundan dolayı, hanedan köylerinde ve çiftliklerinde yaşayan halkın devlete değil, İmam Bey'e ve amcazadelerine kulluk etmeleri doğaldı. Sadaret, Maliye nâzırlığı aracılığı ile, İmam Bey hanedanının vergi konusunu bir kez de Divriği'den sorduruncа, 21 Haziran 1848'de toplanan Küçük Meclis'te, henüz beraat edip dönmüş bulunan İmam Bey'i koruyucu bir mazbata düzenlendi:

> İmam Bey'in Divriği kaymakamlığı zamanında, çiftliklere vergi konulmaması ile köylere ve aşiretlere az vergi konulmasının sebebi şudur: Vergi tahsili sırasında İmam Bey Sivas'taydı. Divriği'ye dönüşünde, bütün lâyihalar ve talimat kendisindeydi. Çoğunu meclisimizde okumadı. Sözlü olarak 'çiftliklere vergi istemez; bazı köylerin vergileri eğer uygun konacak olursa, buna dayanamaz ve firara kalkışırlar,' demişti. Çiftliklerin çoğu kendisinin ve yakınlarınındır. Birkaç çiftlik de ahalinindir. Tabii İmam Bey ailesine ait olanlara vergi konmadığından diğerlerine de konulmamıştır.

---

22 *I.M.Vâlâ* No 2990 (2 parça)

1- İfade: İmam Bey'in muhtelif konulardaki açıklaması. Tarihsiz.

2- İfade: Hanedan çiftliklerine ve vergilerine dair. Tarihsiz.

Bu mazbatayı, liva kaymakamı Derviş ile naip, müftü, mal müdürü, azalar Mehmed Beyzade Mehmed Emin, Bâkipaşazade Mehmed bin Tâhir, Karamahmudzade Mehmed Emin, Hacıhalilzade Hacı Mehmed, Ermeni temsilcisi Vasil Ohan imzalamışlardır.[23]

Görülüyor ki İmam Bey'in çıkarı, çiftlikleri ya da çiftlik hisseleri bulunan meclis azalarının da çıkarınadır.

Üçüncü konu, Divriği'yi sulayan Uluark'ın yeni vergi düzeni içinde yaşatılması sorunuydu. İmam Bey'le Derviş Ağa çekişmesinde bu da Sivas Büyük Meclisi'nin gündemine getirilmişti. Tanzimat "muaflığı" kaldırıyor, herkesten gelirine göre vergi alınmasını öngörüyordu. 1842'de vergi dağıtımı Divriği Küçük Meclisi'nde görüşülürken İmam Bey, "Odur ve Erşün köylüleri Uluark'ın temizlenmesine, bendlerinin onarılmasına kadimden beri yükümlüdürler" diyerek, "bu hizmetlerini aynen yapmaları şartı ile bunlardan vergi alınmamasını" önermiş, meclis de bunu onaylamıştı. Sivas meclisinde Derviş Ağa'nın öne sürdüğü "bu iki köyden, Tanzimat kurallarına rağmen vergi alınmamıştır" iddiasını, İmam Bey yukarıdaki gerekçe ile çürütmeye çalışır ve "arkın uzunluğu epeyce mesafedir; bakım ve onarım masrafı iki köyden alınacak vergiyle karşılanamaz" der. Büyük Meclis durumu bir kez de Divriği'den sormayı kararlaştırır. Divriği'ye dönen Derviş Ağa'nın başkanlığında 27 Mart 1848'de toplanan Küçük Meclis şu mazbatayı düzenlemiştir:

> Bu nehrin menbaı kasabaya beş saat mesafededir. Uluark kasabanın tarımına ve diğer işlerine çok faydalıdır. Birkaç köyün de hayat kaynağıdır. Söz konusu iki köy halkının nehir bendine ve kırk sel ağzına hizmet etmeleri için, her nasıl çare bulunmuşsa kendilerine vergi konulmamıştır. Oysa Tanzimat gereği, derbentçi, köprücü, ark temizleyicisi vs muaf ve yarı muafların herkesle eşit tutulmaları irade edilmiştir. Buna göre bu iki köye de kazânın öteki köyleri gibi nüfus ve kazançlarına göre vergi konması zorunludur.
>
> Nehrin bendi Odur köyüne iki saat, Odur-Erşün arası ise bir saattir. Bu üç saatlik su yolunda yedi sel ağzı vardır. Allah saklasın, şiddetli yağmur yağacak olursa sel ağzı denen yerin arkı tamamen yıkılacaktır. İki köy reayasından dörder kuruş yevmiye ile amele tutup derhal tamir ettirilmesi buraca uygun görülmüştür. Çünkü bu leziz suyun kasabaya akmaması gibi bir durum meydana gelirse, hamam, çeşme, sarnıç ve cami şadırvanları işlemez. Bu iş aynı zamanda su ilminden anlar bir de memura muhtaçtır. Masrafı mal sandığından karşılanmak kaydıyla senede sekiz bin kuruş masraf tahmin olunmuştur. Bu durumda, Odur'a sekiz bin, Erşün'e dokuz bin kuruş vergi konularak onarım ödeneğinin bundan ayrılması tek çıkar yoldur. İki köyün reayaları tarla, bahçe ve kavaklıklarını bu nehirden sulayarak ayrıca yararlanmaktadırlar. Bu bakım-

23 *İ. M. Vâlâ*, No 2990 (Divriği Meclisi mazbatası. 15 B 1264/21.6.1848).

dan vergileri uygundur. Su ağalığına mahsus resimlerin de, eskisi gibi, Erşün köyünden kasabaya su getirecek su yolculara bırakılması, iki köy arasındaki onarımların amele tutulup yaptırılması öngörülmektedir...

Bütün bu konuları içeren "İmam Bey'in dâva dosyası" en son İstanbul'da, Meclis-i Vâlâ Ahkâm-ı Adliye komisyonunda ele alındı. Sivas meclisinin kararları aynen benimsenerek sadaretçe saraya sunuldu. Ancak, arz tezkiresinde, İmam Bey'in öteki dâvaları arasında bu Uluark sorununa yer bile verilmemiş, bu konu tezkireye ekli dosya içinde saraya ulaşmıştı. İşte, asıl ilginç durum, sarayın bu soruna özellikle eğilmesidir. Bürokrasi gereği, aynı ifadelerin tekrar tekrar yazılması ile en son merciye ulaşan dosyanın padişah uyarısı ile geri çevrilmesi düşündürücüdür. Sadaretin değinmediği Uluark için, 11 Mayıs 1848 tarihli Mabeyn şerhinde şöyle denilmektedir:

> Her ne kadar nehrin onarım ve bakım masraflarının mal sandığından karşılanması, Odur'a sekiz bin, Erşün'e dokuz bin kuruş vergi konması, Divriği meclisince öngörülmüşse de, öteden beri halk bu nehrin bakımı ile uğraşagelmiştir. Şimdi, tahmin edilen masrafın iki katı vergiyi ödemekte güçlük çekeceklerdir. Bu haksızlıktır. Kaymakamlıkça arkın onarım ve bakımı titizlikle yapılmazsa, zamanla suyun akışı duracak, ıslahı büyük masraflar gerektirecektir. Bu sebeple tekrar incelenmesini, devlet, hazine ve halk için en hayırlı çarenin arz edilmesini padişah emir buyurmuştur!.

Sadaret kaleminden geri dönen yazı ve ekleri 17 Mayıs 1848'de Maliye Nezareti'ne havale edilirken, bu geri çevrilişin Divriği kaymakamının tutarsızlığı yüzünden meydana geldiği belirtilmiştir:

> İki köye konan verginin fazlalığı kaymakamın bilgisizliği eseridir. Vergi bakım masraflarına denk olmalıdır. Öteki onarım masrafları ise hazineden ödenebilir. Eğer vergiden daha çok bakım masrafı öngörülürse, köylüler bunu bir çeşit kazanç sayarak bir taraftan yapıp bir taraftan bozmayı alışkanlık edinebilirler. En doğrusu, iki köye uygulanacak düzeltme sonunda vergi ne kadarsa, tamamı bakım ve masrafa ayrılmalı, iş iki köye keseneye verilmelidir.

Maliye Nezareti de bu görüşe katılır ve konu Meclis-i Vâlâ'nın 14 Haziran 1848 tarihli toplantısında görüşülür: "Padişah uyarısında ve emrinde bir keramet bulunduğu!" inancına varılır.[24]

---

24 *İ. M. Vâlâ,* No 2990 (Divriği meclisinin Uluark'a ilişkin mazbatası: 19 R 1264/27.3.1848 arz tezkiresi ve mabeyin şerhi, 6 C 1264/115.1848); *İ. M. Vâlâ,* No 3109 (3 parça)

1- Fermanname-i Samî: Vergi, soygun ve su konularına ilişkin. (12 C 1264/17.5.1848).

2- Mazbata: Ahkâm-ı Adliye'nin (11.B.1264/14.6.1848.)

3- Arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi: (25 B 1264/28.6.1848).

Devlet işleri kapsamında önemsiz kalan bu olay, Tanzimatçıların yerleştirmeye çalıştıkları köklü yeniliklerle eski düzen arasında nasıl bocaladıklarını, kitabına uydurmak şartıyla eski uygulamaların birer ikişer yaşatılmasına nasıl göz yumduklarını göstermektedir.

İstanbul'da bu işlemler tamamlanırken, Sivas Valisi Aşkî Paşa korumaya çalıştığı Derviş Ağa'yla ilgili Fermannâme-i Sâmi'yi, altı aylık oyalamadan sonra ele almış ve sadrazama şu cevap yazılmıştır:

> Derviş Ağa'nın bir süre daha kaymakamlıkta kalması halinde asayişin bütün bütün bozulacağının haber alındığını ve durumun soruşturulmasını emreden yazınız alınmıştı: Gerçi, Derviş Ağa bu gibi görevlerde bulunmuş, yönetimden anlayan bir kişidir. Şimdiki durumda güvenliği bozan bir olay da yoktur. Ancak, Divriği kazâsının etrafında çok sayıda aşiret yaşamaktadır. Buranın sürekli iyi yönetilmesine kendisinin zekâ ve görüş derecesinin pek de elverişli olamayacağı anlaşılmaktadır. Başka uygun bir görevle kayrılarak mahalli hanedandan zeki, çevik, otoriter birisinin ya da İstanbul'dan bu yetenekte bir münasibinin tâyini emrinize sunulur...

Vilayetin bu yazısı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de 30 Haziran 1848'de görüşülmüştür. Derviş Ağa'nın somut bir kusuru ya da yeteneksizliği ortaya konulmamakla birlikte, "... kaymakamlığı yolu ile yürütmeye yeteнekli olmadığından değiştirilmesi; yerine İstanbul'dan bir uygununun tâyini düşünülmekteyse de maaşının iki bin kuruştan ibaret oluşu dikkate alınarak burada taliplisinin zor bulunacağı anlaşılmaktadır.." denildiği görülür. Düşünülmesi gereken bir çelişki şudur: Ülkeyi "yerli hanedanlardan kurtarmak" amaçken, en yetkili meclis azılı bir derebeyi ile uğraşan kaymakamı yeteneksiz görüp görevinden almakta, maaş azlığını gerekçe gösterip yönetiminde güçlük çekilen bir sancağı tekrar derebeyine bırakma yolunu seçmektedir!. Maaşın yükseltilmesi ise düşünülmemektedir! Saraya sunulan arz tezkiresinde, "...mahalli hanedandan eski kaymakam İmam Bey'den başka birisinin seçilip tâyini" öngörülmüşse de paranın azlığına karşın İstanbul'dan yine de bir istekli çıkmış; Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn'dan Sâmi Efendi 15 Temmuz 1848'de Divriği kaymakamlığına tâyin edilmiştir. Saray bürolarının bu kibar şefi Divriği'de bir yıl kadar kaymakamlık yaptıktan sonra yerini, İmam Bey'e değil de, onun genç yeğeni İsmail Beyzade Osman Bey'e bırakıp dönecektir.[25] Devlet işleri kap-

25 *İ. M. Vâlâ,* No 3143 (3 parça):
1-Tahrirat: Sivas Müşiri Aşkî Paşa'nın (gurre B 1264/4.6.1848).
2-Mazbata: Ahkâm-ı Adliye'nin (27 B 1264/30.6.1848).
3-Arz tezkiresi ve Mabeyin Şerhi (12 Ş 1264/17.7.1848).
S.Ahkâm, No 34, s.22, 25,39,43, 61: Kaymakam Samî Efendi'ye yazılan hükümler. (1264-65/1848-49).

samında önemsiz kalan bu olay, Tanzimatçıların yerleştirmeye çalıştıkları köklü yeniliklerle eski düzen arasında nasıl bocaladıklarını, kitabına uydurmak şartıyla eski uygulamaların birer ikişer yaşatılmasına nasıl göz yumduklarını göstermektedir.

Bir Vergilendirme Öyküsü

18. yüzyılda yüz gösteren çeşitli sorunlar, mirî arazilerin kötü biçimde kullanılmasını zorlamıştı. Öşür, resim, maden, tuzla vb gelirlerinin iltizam yoluyla; tımar ve zeametlerin de mukataa olarak; daha da ileri gidilerek bu tür gelirlerin birkaç yıllığına bir "muaccele" biçilip "berveçh-i malikâne" isteklilerine bırakılması yaygınlaşmıştı. Bunun sonucu olarak, mültezimlerin giderek hükümet içinde hükümet kesildikleri, imparatorluğu parasal yönden yıkıma götüren nedenlerin başında yer aldıkları bir süreç başlamıştır.[26]

Gülhane Hattı-ı Hümayûnu, "alât-ı tahribiyeden olan ve hiçbir zaman semere-i nâfiası görülmeyen iltizamat usul-ü muzırrasının, memleketin siyasi ve mali işlerini bir adamın ihtiyarına ve belki pençe-i kahrına teslim demek olduğunu" öne sürerek, bundan böyle herkesten gücüne ve kazancına göre bir vergi alınması ilkesini getirmişti.[27] Ancak, öngörülen bu akılcı ve insaflı yaklaşımın gerçekleştirilmesi kolay değildi.

Bütün bir 18. yüzyıl boyunca mültezim, voyvoda, vali ve mütesellimlerin bitip tükenmez istekleri karşısında Divriğililer de murabahacının ocağına düşerek yaşayabildiler. Mültezim halktan istiyor, halk murabahacıya koşuyor, murabahacı senetler düzenliyor, beş verecekse yirmi beş yazıyor, bununla da yetinmeyip bir yılda iki, hatta dört faiz devri uyguluyor, nihayet en çok iki-üç yıl içinde alacağına karşılık köyleri çiftlik, köylüyü borç batağında boğulmuş irgat haline sokuyordu. İşte, Köse Paşa hanedanının Divriği'deki değeri, bu insafsızlığa uzunca bir ara verdirip halkı korumalarıyla ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, hanedanın geçici söngünlük döneminde Divriğililerin, yeni vergi yükümlülükleri ve meydanı boş bulan tefecilerin kolları sıvamaları sonucu, tekrar ezilmeye başladığı 1816 tarihli sadaret takririnde apaçıktır:

> Divriği sancağı voyvodalığı iltizam suretiyle Salih Paşa'ya ihale edilmiş; senede beş bin kuruş kömür ve kütük bedeli ile düzen sağlanmıştı. Şimdiki Madenler Emini Nurullah Paşa belde ileri gelenlerinden birkaç kişiyi getirtti-

---

26 Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, s. 61, 346.

27 Dr. İ. Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*, s. 13; E. Engelhartd, *Türkiye ve Tanzimat*, Çev.Ali Reşat, İstanbul, 1328, s. 18.

ğini, selefi Salih Paşa'nın söz konusu beş bin kuruş üzerine üç bin beş yüz kuruş da eminlik ikramiyesi eklediğini öğrendiğini, kendisinin bu ikramiyeden vazgeçerek kömür ve kütük bedelini altı bin kuruş olarak istediğini, halk temsilcilerinin de buna razı olduklarını yazıyor. Ancak, eklediğine göre, Divriği Naibi Tâhir Efendi ile dizdar namına bir kişi eracif bırakarak halkı kışkırtmışlar; kazânın tekrar Sivas eyaletine katılması umuduyla bazı kişileri İstanbul'a göndermişlerdir. Öte yandan, halkın Rikâb-ı hümayûn'a sunduğu arzuhâl, ilâm ve mahzarda; kazâ mütesellimliği fahiş öşürü Divriği mukataasından ibaret olup, eskiden beri mütesellimliğinin mukataa mutasarrıfları tarafından yönetilegeldiği, Sivas valilerine tevcih ve ibkâlarında belli bir miktar nal ve mıh ikramiye verildiği açıklanmakta, geçen yıl Maden halkının kandırması, Salih Paşa'nın da isteği üzerine kendisine ihale edildiği, ancak bu kazâda madenlere ilişkin malzeme bulunmadığı, halkın dahi, yapıları için gerekli keresteyi kazâları dışından satın aldıkları anlatılmaktadır. Salih Paşa'nın mütesellimiminin dayanılmaz zulümlerde bulunduğunu, Nurullah Paşa mütesellimiminin de ondan geri kalmadığını belirten ahali, tekrar eski düzenle Sivas'a bağlanmalarını, aksi halde memleketin harap olacağını yazmaktadırlar.

Darphane nâzırı ise, Madenlerin düzenini ve bu kazânın henüz Maden'e bağlandığını gerekçe göstererek, isteğin reddini önermektedir. Ancak birkaç yüz kişilik topluluklarla sık sık Bâbıâli'ye başvuran şikâyetçileri yatıştırmak mümkün olmamaktadır. 'Bundan böyle, Maden tarafından memleketinize müdahale olmayacaktır. Darphane'den ılımlı müteselliinle iyi şekilde yönetileceksiniz' yollu cevap verilmiş, fakat ilkin buna da yanaşmayarak birkaç gün daha yalvarmışlar, sonunda kömür ve kütük bedeli denen altı bin kuruştan bin kuruşun düşülmesini, Darphane'den voyvoda tâyinini kabul etmişlerdir. Gerçi bu şart, Divriği'nin Maden-i Hümayûn'a bağlılığı konusunda pek açık gözükmüyorsa da halkın son derece ezik ve ağlamaklı yalvarmalarına bakılarak bundan başka çare kalmadığına kanaat getirilmiştir.

Bu takrire Sultan II. Mahmud'un koyduğu hat çok ilginçtir:

> Benim vezirim, Divriği kazâsı senede beş bin kuruşu Maden'e ödesin. Voyvodalık da adı geçen mütesellim tarafına verilsin. Yoksa içlerinden Veli Paşa gibi biri teferrüd eder ve hayli uğraşmak gerekir.[28]

Divriğililerin yerliden olmayan voyvodalardan, ağırlaşan vergi yükünden yakınmaları İmam Bey'in güçlenmesine kadar sürmüştür. Derebeylerini yok etmeyi, angaryayı, iltizamı, muaflığı kaldırmayı, vergi adaletini sağlamayı amaçlayan Tanzimat yöneticileri ise, İmam Bey gibi kimi eski derebeylerini ilk yıllar korumuşlardır.

Diğer yandan, Gülhane Hattı-ı Hümayûnu'nun mali esaslarını içeren

---

28 *H. Hümayûn* No 32461 (Takrir/*H. Hümayûn*, yıl 1231/1816).

Talimat-ı Seniyye'ye[29] göre, vergi dağıtımı iki türlü olabilecekti: Hükümet ya cemaatin üzerine bir miktar vergi koyacak ve herkesten kendi payına düşeni muhassıla ödemesini isteyecek, ya da yükümlünün vergisini doğrudan belirleyecekti. Tabii, masrafsız ve zahmetsiz olan birinci yol seçildi. Ancak, bunun uygulamada büyük haksızlıklara neden olacağı açıktı. Ayrıca bu uygulama için her yerde birer mahalli meclis (muhassıllık meclisi) kurulması gerekiyordu.[30] İşte, İmam Bey 1840'larda Divriği'de kurulan bu meclisin başkanı ve tek söz sahibi oldu. Vergi dağıtımı konusunda Sivas meclisi ile temas kurduğu ve emirleri elden aldığı için, meclis üyeleri de ister istemez onun sözüne ve oyuna uydular. Divriği'ye biçilen ve "an-cemaatin tevzii" istenen vergi üç yüz bin kuruşu aşıyordu. 1841'de, bir önceki yıla mahsuben bu miktarın iki yüz elli sekiz bin kuruşu toplanabildi. Halk hem vergi yükünden, hem kıtlık ve pahalılıktan perişan oldu. "Ahalinin çoğu geçim için başka yerlere göçe kalkıştılar." Şikâyetler arttı. Bâbıâli'ye ve vilayete sunulan dilekçeler üzerine, konu 9 Ocak 1842'de Ahkâm-ı Adliye'nin gündemine alındı ve şu karar çıktı:

> 1841 senesi için de aynı miktarda vergi toplanması istenirse başka yerlere gidenlerin dönmeyecekleri, kalanların ise bu yükü bütün bütün kaldıramayacakları anlaşılmaktadır. Geçen seneki üç yüz bin kuruştan altmış beş bin kuruşu ordu masrafları içindi. Dolayısıyla asıl vergiden değildir. Ayrıca halk perişan durumdadır. Bir süre önce ayarlamalar yapılmış, çoğu yerin vergileri indirilmişti. Fakat o zaman, bu kazânın müfredat defterleri henüz gelmemiş olduğundan, bunlarınkinden bir şey düşülmemişti. Bu yönden de merhamete muhtaçtırlar. Altmış beş bin kuruş düşüldükten sonra kalan iki yüz otuz beş bin kuruşun vergi konması, geçen yıl fazladan toplanan yirmi üç bin kuruşun ise bu yılki vergiden sayılması uygundur...[31]

Şikâyetler köylerden yükseliyordu. Çünkü konan vergiyi kasaba ileri gelenlerinden kurulu Küçük Meclis tevzi etmişti. İddiaya göre merkezde hane başına 15-20 kuruş konulurken bu, köylerde 80-100 kuruşu bulmaktaydı. Sonuç, eski sistemin Tanzimat'la kılıflanmış devamıydı. Murabahacılar yine üçer beşer köyün vergisini "senet karşılığı" ödeyeceklerdi!. İlk yedi-sekiz yıl bu şehirli kurnazlığı su üstüne çıkmadı. İmam Bey'in Si-

---

29 Tanzimat Tekâlif-i şer'iye denen vergilere ilişmeksizin, tekâlif-i örfiyeden olup her yerde adları, uygulamaları başka başka olan, mültezimlerin kan kusturmasına fırsat veren vergi türlerinde reformu öngörmekteydi. (Geniş bilgi için bkz. A. Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, c. II, s. 48 vd.)

30 A. Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, c. II, s. 3 vd; *İ. M. Vâlâ*, No 182 (28 N 1256-23.11.1840).

31 *İ. M. Vâlâ*, No 564: Meclis mazbatası ve Arz tezkiresi: (5 Z 1257/18.1.1842).

vas'ta görülen dâvasında ise Kaymakam Derviş Ağa konunun bu yönünü ortaya serecek yerde, bazı köylere noksan vergi koydurduğunu, bazı köylere hiç koydurmadığını ileri sürerek İmam Bey'i suçlamaya çalışmış, köylüyü soyup soğana çeviren ve kimileri mecliste aza olan murabahacılardan dâvacı olmamıştı.

1849'da şikâyetler başlayınca, bir sadaret emirnâmesi ile Sivas Mutasarrıfı Abbas Paşa'dan durumla ilgilenmesi istendi. Abbas Paşa soruşturmanın sonucunu, yeğeni İmam Bey'i koruyan bir ifadeyle Bâbıâli'ye yazdı:

> Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından ve Divriği hanedanından Rif'atlü İmam Hüseyin Bey hakkında, eski kaymakam Derviş Ağa'nın inhasının düşmanca maksada dayandığı ve iftira olduğu şimdiki kaymakam Sâmi Efendi'nin inhasından ve iki mazbatadan anlaşılmıştır. Ahali ise arzuhallerinde İmam Bey'in uygunsuz herhangi bir davranışı bulunmadığını, ancak meclis azalarının mürtekip ve murabahacı olduklarını, kazâ kaymakamlarına yaslanarak halka verdikleri parayı senede iki defa 10'u 12'den zorla devrettirdiklerini, mallarını mülklerini sattırarak aldıklarını, taraftarlarının vergi paylarını yoksullara yüklediklerini, tahsili için de kadınları bile hapse koyup incittiklerini, fakat bu hususlar mahallinden sorulacak olursa gerçeğin ortaya çıkarılamayacağını ifade etmektedirler.

> İmam Bey bu kazânın hanedanı ve kişizadesidir. Kendisinden himaye ve hürmetin esirgenmemesi gerekir. Meclis azalarının tebaayı rahatsız ettikleri doğru mudur ve ne şekildedir? Bunun iyice araştırılması için başka yönlü bir ifadeyle şukka yazıp kâtiplerimden Rıfat Efendi ile Divriği'ye gönderdim. Getirdiği rapor, eski kaymakam Derviş Ağa'nın İmam Bey'e iftirada bulunduğunu, mahalli meclis mazbatasının sağlıklı olduğunu doğruluyor. Divriğililerin arzuhâline göre ise, İmam Bey'in bazı karşıtları vardır. Bunlar kaymakama yanaşarak kendisine "hürmet-i fâikanın" gösterilmesini engellemektedirler. Şimdiki kaymakam Sâmi Efendi'nin önceki inhasını unutup, fesat ehline uyarak İmam Bey aleyhine dönmesi de bundandır. Birkaç aydan beri sebepsiz düşmanlığa kalkışmıştır.
>
> Mürtekiplerden 10'u 12'den hesaplayanlar bu kazâda çoktur. Senede iki defa faiz devrini mübah sayan murabahacılar, gerçekten halkın varını yoğunu sattırmayı alışkanlık edinmişlerdir. Bunlar bu işlerini sürdürebilmek için kaymakamlara dayanmaya muhtaçtırlar. Halk eziyet içinde yaşamaktadır.
>
> İleri gelenler kendi yandaşlarının vergi payından bir miktarını yoksullara yükleyip vergi yönünden de haksızlık etmişlerdir. Vergi tahsili konusunda da yarı pahasına eşya sattırmak, erkekleri kadınları hapsettirmek gibi haksızca ve serkeşçe hareketlerde bulundukları rivayeti yaygındır. Hatta Sâmi Efendi önceki kaymakamların zulümlerini bastıracak bir kötülüğe kalkışmış, Pargam köyü halkının davar ve hayvanlarını, mallarını sattırmış, on bir kese akçe toplayıp Divriği murabahacılarından Emin Ağazade Abdullah Ağa'ya, Susuz köyü hal-

kının mal ve hayvan bedelini de Coştanoğlu Hüseyin Ağa'ya teslim etmiştir. Bunlar kesindir.

Murabaha zulmünün tamamen yasaklanması ile borçlulara kanuni yüzde 5 faiz uygulanmasına izin sağlanması, vergi dağıtımının ise usule uydurulması için emirnâme çıkarılması zorunludur..

Abbas Paşa'nın bu tahriratı Meclis-i Âhkam-ı Adliye'de 6 Ağustos 1849 tarihinde görülmüş ve şu karara varılmıştır:

Bu gibi zulümlerle belli kişilerin güçsüz halkı ezmelerine göz yumulamaz. Edinilen bilgilere bakılırsa olaylar, kaymakamın kötü yönetiminden kaynaklanmaktadır. Öncelikle görevinden alınması, bir uygununun iki bin beş yüz kuruş maaşla tâyini şarttır. Gerçi liva kaymakamlarının birçoğu bu taraftan gönderilmektelerse de, hem maaşının azlığı, hem de Divriği'nin vaziyeti bakımından, iyi idareye yetenekli olduğu anlaşılan İsmail Beyzade Osman Bey'in tâyini münasiptir. Diğer hususların etraflıca soruşturulması yeni kaymakamdan istenmektedir...

Bu karar 20 Ağustos'ta onaylanmıştır.[32]

Böylece, Abbas Paşa Sâmi Efendi'yi azlettirmiş, yerine "mimli" yeğeni İmam Bey'i değil de, onun yeğeni Osman Bey'i getirtmeyi başarmıştır. Kuşkusuz ipler yine İmam Bey'in elindedir.

Veli Paşa'nın torunu, İsmail Bey'in oğlu Osman Nuri Bey'in 1849 yılı sonlarına doğru kaymakamlığı kesinleşirken, Divriği çetin günler yaşıyordu. Zorba ağalar silahlı yandaşlarını kullanarak köylüleri topluca getirtip tomruğa vuruyor, cebren senet imzalatıyor, hayvanlarını çevirtiyorlardı. Öldürme, ırza geçme olayları sürüp gitmekteydi. En önemli sorunsa vergi haksızlığıydı. Osman Bey'in kaymakamlığında da halk lehine bir sonuç alınamadı. İstanbul'daki Divriğililer, "köylerin İslam ve reaya ahalisi" imzasıyla 1850 Nisan'ında hükümete sundukları dilekçede şu şikâyetleri dile getiriyorlardı:

Vergimizi ödemede bir kusurumuz yoktur. Ancak şehirdeki ağalarımız, mecliste azadırlar. Kaymakam (Osman Bey) da yerlidir. Kendilerinin emlâk arazi ve ticaretleri çoktur. Aralarında fukara tarafından meclis azası bulunmadığı için kasaba halkının vergi hisselerini köylerin ahalisi üzerine yüklemişlerdir. Altı ay önce istida verdik. Yürürlükteki vergimizin tadil ve tesviyesi şartlarına göre tevzi ve tahsil edilmesini istedik. Çıkarılan emirnâmenin gereği halen yerine getirilmedi. 6 aydır ara ara arzuhal sunarak perişan durumumuzu

32 *İ.M. Vâlâ*, No 4192 (3 parça):
1-Tahrirat: Sivas Mutasarrıfı Abbas Paşa'nın (17 Ş 1265/7.7.1849).
2-Mazbata: Ahkâm-ı Adliye'nin (17 N 1265/6.8.1849).
3-Arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi: (27 N 1265/16.8.1849)

anlattık. Eski kaymakam Sâmi Bey, Derviş Ağa, mal müdürü İstanbul'dadırlar. Durumumuz bunlardan Allah rızasıyçün sorulsun. Çevremizdeki Kemah, Gercanis, Eğin, Kuruçay, Arapgir kazâlarında miri vergilerin hane başına dağıtımı aralarında yapılmıştır. Biz de vergimizin mahallinde ve kendi aramızda tadil ve tesviyesini istiyoruz. Şehirlilerin zulmünden kurtarınız. Durum Meclis-i Vâlâ'da görüşülsün. İstidamıza, takrirlerimize bakılsın. Mübaşirli bir emir çıkartılsın. Kasaba merkezinde ve köylerimizde verginin hane başına tahsisi ile bunca zarara sokulmaktan kurtarılmamızı arz ederiz.

Her türlü yolluğu ve diğer masrafı tarafımızdan karşılanmak üzere, vergimize bakmak ve memlekette oturarak yoksulların ahvalini anlamak için bir mübaşir tâyinine emir ve ferman...

Köylüler gerçeği apaçık ortaya koymakta, "vergi dağıtımını yapan Küçük Meclis şehirlinin elinde, bizden aza yoktur!," demekte; Bâbıâli'nin toplanan kalabalığı savuşturmak için, "Diyarbekir ve Harput'a giden mübaşire emir verdik. Sizin oraya da uğrasın" savsaklamasından bir sonuç alınmayacağını yana yakıla anlatmaya çalışmaktadırlar.

"Şikâyet konusu her şeyin ayrıntılı soruşturmasının yapılmasını ve İstanbul'a yazılmasını" içeren sadaret emirnâmesine, Kaymakam Osman Bey 1850 Nisan'ında şu şukka ile cevap vermiştir:

Divriği kazâsının idaresinde zulüm belirtileri ve meclis azalarının yoksullara haince işlemler yaptığı inha edildiğinde, durumun soruşturulması bana yazılmıştı:

Meclis azasından Karamahmud oğlu Mehmed ve Emin ağaların cesaret edebildikleri uygunsuz ve yakışıksız eylemler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar dörder beşer köyün salyânesini kendileri ödeyerek, 10'u 12 üzerine murabaha zemmedip iki ay geçince hizmetkârlarını köylere yollamakta, fukarının zahiresini rayiç fiyattan düşük bedelle ve hayvanları ile mallarını alarak hepsini borçlu bırakmaktadırlar. Üstelik köylerin salyânesini de mal sandığına zamanında ödemeyerek sandığın hesaplarını aksatmaktadırlar. Konan verginin tadil ve tesviyesi ise bu iki kişinin de oyları ile bir buçuk sene önce yapılmış, o zaman halkın hoşnutluğunu gösterir mazbata ve mahzar sunulmuştu. Hal böyle iken, birtakım idraksizlerin kandırılması sonucu kazâ fesada verilmiştir. Kendileri gelirlerin toplanmasını engellemektedirler. Halen bunların yoksul halk üzerindeki zulümleri inanılmaz derecededir. Padişahımızın uğurlu saltanatında böyle hareketlere girişenlerin mecliste bulunmaları her yönden Tanzimat'a aykırıdır. Bu bakımdan, meclisten atılmaları, halkın seçimi ile iki yeni aza tâyini iradenize bağlıdır. Bundan böyle de adı geçenlerin memleket işlerine karışmamaları için ayrı bir sadaret emri gereklidir.

Osman Bey gerçekleri ortaya dökmekten çekinmemiştir. Ancak, onun da salt Karamahmutluları suçlama eğiliminde olduğu görülmektedir.

Genç kaymakama göre, bir buçuk yıl önceki vergi dağıtımından köylü şehirli herkes memnundur!

Bu şukka Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de 16 Temmuz 1850 günü görüşüldükten sonra, alınan karar 5 Ağustos'ta onaylanmıştır:

> Kaymakamın anlattıkları halkın şikâyetlerini doğrulamaktadır. Önerilen çare de uygundur. Sadaret ağalarından Ali Ağa'nın yirmi bin kuruş mübaşirlik hizmeti ile mahalline gönderilmesi, bu paranın 1266 (1850) senesi kazâ vergisine eklenmesi, gereken vergi düzenlemesinin yapılması, adı geçen ağaların zulümlerinin tarafsızca soruşturulması yerinde olacaktır...[33]

Bu kararlar alınadursun, aynı günlerde Divriği'deki ağalar hiddet ve şiddetlerini doruğa ulaştırıyorlar, sürü sürü insanları zincire bağlatıp şehre getirtiyorlar, zindana koydurup dayağa çektiriyorlardı. Perişan köylüler ise bulup buluşturdukları kâğıtları yana yakıla çiziktirerek, kasem-i billahlar ederek dertlerine el atacak yetkili aramaktaydılar. Onların İstanbul'daki hemşehrileri aracılığı ile Meclis-i Vâlâ'ya, sadrazama, Maliye nâzırına ulaştırdıkları mektuplardan, otuz kadar köyün birinci ve ikinci muhtarları ile imamları tarafından imzalanan 6 Ağustos 1850 tarihli ilki şudur:

> Saadetli himmetli,
>
> Divriği kazâsına tâbi köylerde bulunan ağaların bilcümlesi başka başka selamlar eder hatırlarınızı sorarlar. Çorbacıların da hatırlarını sual ederler. Eğerçe bizim halimizden sual buyrulur ise Allaha şükür bu mektubun tarihine kadar vücudumuz sıhhattedir. Sonra, hepinizin malûmlarınız olsun ki bir aydan fazla hanemizde olmadığımızı bildirelim. Salyâne zimmeti sebebiyle şehir köşelerinde kaldık. Nihayet, Sivas'tan devletli Vali Paşa tarafından salyâne işi için biri mübaşir geldi. Fakat şehirde bulunan ağalar gereği gibi muamele ettirmediler. Sözün kısası ahval eskiden olduğu gibi. Sivas tarafından gönderilen devletli paşanın buyruldusu şu idi: 'Şehir ve köyler İslam ve reayaları hepiniz bir kardaş gibisiniz. Kendi aranızda verginizi bilmelisiniz.' Yoksullardan daha çok alınıyordu. Padişahımıza ve devletli paşamıza buranın yoksulları çok dua ediyorlar. Fakat ne çare ki bu da yürümedi. Ağalar bize şöyle cevap verdiler: Köylerin ne selâhiyeti var ki şehir merkezinin vergisin sorarlar? Ya da elinizde emir mi var?.. Biz de şöyle cevap verdik: - Arapgir ve Eğin kazâlarında yapıldığı gibi, şehirdeki ve köydeki haneleri yazıp sayalım. Emredilen vergimizi hane başına her ne kadar kuruş düşerse verelim. Buna da şöyle karşılık verdiler: - Padişaha arzuhal yazın, bunun için ferman getirin!.

33 *I. M. Vâlâ*, No 5288: 5 parça: a-Divriği köylülerinin iki arzuhali, (C 1266/Nisan 1850), b-Kaymakam Osman Bey'in şukkası, (15 C 1266/28 Nisan 1850), c-Ahkâm-ı Adliye mazbatası (6 N 1266/16 Temmuz 1850), d-Arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi, (26 N 1266/5 Ağustos 1850).

Netice olarak sizlere rica ediyoruz. Sizler gayret edin. Geceyi gündüze katın. O tarafta, padişaha bir arzuhal sunun ve orada gereken yerlere halimizi anlatın. Hane başına ferman çıkmasına gayret ve himmet ediniz. Bu yoksulları ezilmekten kurtarın. Biz de padişahımıza duacı olalım. Bu sebepten tarafınıza mektup yazdık. Ve böyle bilmiş olasınız: Mektubumuz oraya vardığında ferman çıkmamışsa, gereği için arzuhal vermek lazım gelirse, arzuhalin ifadesi şöyle olsun: Bu tarafa bir tahrirci isteyesiniz. Şehir ve köylerin haneleri dikkatle tahrir edilsin. Devletimiz memleketimize ne kadar vergi ferman ederse, o vergiyi hoşnutlukla beher haneye taksim edip her kaç kuruş düşerse veririz. Yani size yazdığımızın sebebi şudur: Belki siz arzuhal verdiğiniz zaman, hane başına mesela elli kuruş istemiş olursunuz ve arada, memurlar Divriği'nin kaydını yokladıkça, tahrir olunmuş haneleri noksan çıkarırlar. Sizin istediğiniz elli kuruş yerini doldurmaz. Devletin istediği vergiden az kalır. Bizler ise devlete hainlik etmiş sayılırız. (...) Belki bu yüzden arzuhalimiz neticesiz kalıyor. Fakat biz biliyoruz ki haneler yeniden tahrir olunsa belki elli kuruştan da az düşer. Kimbilir, oradaki kayıtlar doğru tahrirlere dayanmamaktadır. Kısacası, arzuhalde, 'hane başına ne düşerse vermek makbülümüzdür' diye yazın. Vesselam, herhalde Allah için bunu göresiniz.

Yüzyılların ihmaline, zulümlere rağmen, köylünün hâlâ vergi yükümlülüğünün gereğine, bunu ödemezse ya da az verirse hain sayılacağına inanması ne kadar ilginçtir?

İkinci mektup 20 Ağustos 1850'de yazılmış, Gâmhu, Karageban, Tuğut, Kürtlâr, Birestik, Pingân, Zımara köylerinin birinci ve ikinci muhtarları ile imamlarınca imzalanmıştır. Bu daha da ilginçtir:

Saadetli himmetli,

Bu tarafın ahvali sual buyrulursa, halimizi mektup yazmakla anlatmak olmaz. Şöyle ki: Herhangimiz şehre gidip halimizi anlatırsak kimimizi tomruğa vururlar, kimimize dayak atarlar. Bize ettikleri eziyet sorulursa bir bir anlatalım:

Bu tarafta Tuğut köyü sakinlerinden Ali Yazıcı'yı, Timur Ağa'yı, Veli Bey oğlu Veli Ağa'yı ve Büyük İmam oğlu Ali Ağa'yı, bu dört kişiyi, şehirden kaymakam tarafından gönderilen beş altı zaptiye zorla şehire götürdüler. Bayram arifesi gününde şöyle demişler: - Salyânenizden düşülecektir. Muhtar mühürlerinizi verin!. Onlar da: - İstanbul tarafından gelen dört yüz seksen kese akçe (iki yüz kırk bin kuruş) değil mi? Hatta devlet tarafından beş yüz kese akçe de istense razıyız. Ancak, şehirdeki ve köylerdeki bölüştürmeden razı değiliz. Çünkü şehir merkezinde beher hane başına on yedişer yermişer kuruş ancak düşmektedir. Bu ağalar bazı köyleri kendilerine "yiyelim" düşüncesiyle mülk edinmişlerdir. Bu köylerin salyânesini de şehir merkezindeki gibi on yedişer yirmişer kuruş veriyorlar. Diğer bazı köylerin de noksandır. Birçok köylerimizde ise, beher hane başına yüz kuruştan iki yüz kuruşa kadar devşirilir, demişler. Mecliste bulunan aza ağalar ile Sivas eyaleti eski hanedanından Hacı

Ali Bey oğlu mübaşir Süleyman Bey ise bize şöyle suçlama yönelttiler: Köylerin ne yetkisi var ki şehrin salyânesini sorarlar? Ayrıca bu ne cesarettir ki huzurumuzda bu şekilde karşılık verirsiniz?

Sözün kısası, bu tür suçlamalarla yukarıda adları yazılı ağaları ve reayadan yedi sekiz çorbacıyı, birkaç köyün muhtarlarını, kimini yüzünün üstüne tomruğa dâr-ı zencire vurup ve kimine dayak vurdular ve kimini mahpus eylediler. Ötekilerine de türlü eziyetler verdiler. Bu salyâne macerasından dolayı "kendi lisanları ile" gözdağı verdiler. Vergiden düşülecektir diye muhtar mühürlerini celp edip geri yollarlar. Bu işlerin sebebi kimdir diye sorulacak olursa, Karamahmudoğlu Âyân Mehmed Ağa, Karamahmudoğlu Emin Ağa ve Dizdar Ağa'dır. Malûmunuz olsun. Sonra bu işten başka bir iş daha tuttular. Nüfus nâzırı ağayı nüfus sayımı için köylere çıkardılar. Nâzır köylerde: Nüfusunuz doğru olsun! diyerek beyaz kâğıda muhtar mühürlerini bastırmıştır. Sonradan haber aldık ki, bu mühürlü beyaz kâğıtlara: -Yoksullar, salyâne hususunda düşülmüştür! diye yazmışlar. Bu hususta mazbata hazırlanıp Sivas'a ya da İstanbul'a göndereceklerdir. Eğer bu mazbata o tarafa varırsa, biliniz ki yoksulları aldatarak aldılar. Bu mazbatalardan bizlerin haberi ve bilgisi yoktur. Bunun için tarafınıza mektup yazdık.

Padişahımız, 'yoksullarım ne durumdadır?' diye sual buyurur. Galiba siz kulak altı etmiş oturursunuz. Bu mektubumuz üzerine kulubete (resmi müzakerelere) bakıp bu tarafa bildirsinler. Burada bizlere çok zulüm ediyorlar. Divriği kasabası İslam ve reayası iki bin beş yüz hanedir. Salyâneden kırk yedi bin kuruş ödüyorlar. Geriye kalan yüz doksan üç bin kuruş ise köylere teslim ediliyor. Köylerin haneleri sayısı da Divriği kadar ancak var. Ona göre hesap edip kolayına bakınız.

İstanbul'da Unkapanı'nda iş tutmuş bulunan Divriğili köylüler bu mektupları alınca Bâbıâli'ye başvurmak isterler. Ancak, onlara kılavuzluk eden kurnazlar vardır ve bu öncüler yukarıdaki iki mektubu aynı zamanda Kaymakam Osman Bey'in aleyhine kullanmayı da amaçlamaktadırlar. "İstanbul'daki İslam ve reaya yoksul halkın vekilleri" imzasıyla sundukları arzuhalde konunun nasıl çarpıtıldığı dikkati çekmektedir:

Çıkan irade gereği Divriği'nin vergisi için emr-i âli yazılmış ve mübaşir tâyin edilmişti. Ancak daha mübaşir gitmezden önce, orada durumu öğrenenler birkaç yüz zavallıyı türlü türlü işkencelere tâbi tutmakta, yaralamakta, hapsetmektedirler. Memleketten gelen mektuplar bu zulümleri doğrulamaktadır. Bütün bu işkence ve zulümlerin (şimdiki) kaymakam tâyin edildiğinden beri meydana geldiği ortadadır. Kaymakam yerinde kaldıkça haklar alınmaz. Eğer iradeye uygun görülürse, kaymakamın azliyle bu taraftan yenisinin tâyini, eğer bu başarılamazsa zavallıların iskân edilebilmesi için bir yer bulunması..

Kendilerini "halkın vekilleri" sayan bu kişiler, salt Osman Bey'i azlet-

tirme peşindedirler ve köylülerin yakındıkları ağaların adlarını dahi anmamışlardır. Klasik bürokrasisinden uzaklaştıkça daha karmaşık bir bürokraside boğulan Bâbıâli, dünkü kararlarla bugün verilecekler arasında bir uyum sağlamaktan, hiç olmazsa üstteki arzuhalle ekleri arasındaki çelişkiyi görebilmekten yoksundur. Meclis-i Vâlâ bu arzuhali ve ilişik mektupları ekim ayında görüşür ve eski kararlara değinmeksizin şu kararı alır:

> Osman Bey'in zulüm ve zorbalığından bahsedilmektedir. Bu kaymakam hakkındaki rivayetlerin doğruluğu sebebiyle azledilmesi, yerine Alâiye Kaymakamı İbrahim Ağa'nın iki bin beş yüz kuruş maaşla tâyini veya münasip bir başkasının gönderilmesi..

Bu üstünkörü kararı alan Meclis-i Vâlâ'nın başında, bir yıl önceki (Divriğili) Arif Mehmed Paşa yoktur. Bu yüzden de konu "o gitsin, öteki gelsin!" denilerek geçiştirilmiştir.[34]

Osman Bey 1850 Kasım'ında azledilmiş, İbrahim Ağa gelmiş, fakat vergi meselesi düze indirilememiştir. Mübaşir Ali Ağa o yıl içinde Divriği'ye gidip çözüm aramışsa da, sarayına konuk olduğu İmam Bey'in hanedan geleneği bir mizanseniyle atlatılmıştır:

> Vergi işi için İstanbul'dan mübaşir gelmiş. İmam Bey bir tabur asker alacak büyüklükteki sarayında oturuyormuş. O sabah, çarık giyip dolak sarmış. Öküzleri önüne katıp çift sürmeye gitmiş. Mübaşiri konakta ağırlamışlar. Akşam, İmam Bey dönünce, bütün uşaklar koşup cümle kapısında hürmetle karşılamışlar. Bu töreni izleyen mübaşir şaşakalmış: -Yahu, bu saray, bu mefruşat, bu kalabalık ne, adamın hali ne? demiş. Sırası düşünce İmam Bey'e sormuş. O da şu cevabı vermiş: Bunlar ceddimden kalma. Biz ancak kendimizi, bir de şu adamlarımızı geçindirebiliyoruz! Böylece kendisine az vergi yazdırmış, memlekete yük olmamış..[35]

Sürüncemeye bırakılan vergi meselesine 1851-1852 yıllarında da ilişilmediği görülüyor. İbrahim Ağa'nın iki yıllık kaymakamlığı boyunca bu konu ele alınmamıştır. 1852 Aralık ayında "müdür" unvanı ile tâyin edilen Şeci Efendi ile Divriği'nin üç yüz elli yıllık sancaklık statüsü de resmen sona ermiştir. Bu tarihten başlayarak bir kazâ (ilçe) birimi olacaktır. Şeci Efendi'nin altı ay süren müdürlüğünde vergi sorununun yeniden alevlendiği dikkati çeker.[36]

---

34 *İ.M. Vâlâ*, No 5595: 5 parça; a- Divriği köylülerinin 2 mektubu, (27 N ve 11 L 1266/6-20 Ağustos 1850), b- Arzuhal, İslam ve reaya vekillerinin (11 L 1266/20 Ağustos 1850), c- Ahkâm-ı Adliye mazbatası, (Z 1266/Ekim 1850), d-Arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi, (aynı tarihli).

35 Şevki Baykal, 21.12.1977'de alınan not.

36 Ferman: Özel arşivimizden. (Evahır R.A 1267/Ocak 1851); *S.Ahkâm,* No 34, s. 90,

O yılın sonlarında vilayete, Bâbıâli'ye yapılan toplu şikâyetler öfke ve isyan duygusuyla doludur. Köylüler adına Sivas'a giden ve Eyalet meclisinde dâvacı olan temsilciler tutuklanmışlardır. Nihayet 20 Sefer 1269 (1 Aralık 1852) tarihinde, Bâbıâli Süleyman Ağa adında bir mübaşir tâyin eder ve bir emirnâme ile de Sivas Valisi Mehmed Hamdi Paşa'yı uyarmak gereğini duyar:

> Verginin hane üzerine dağıtımı için birkaç kez tahrirat çıkarılmış, mübaşir gönderilmişse de İmam Bey ve Karamahmudoğlu Mehmed Ağa uygulatmamışlardır. Sivas meclisinde ise dâvacılara kulak verilmemiştir. Adı geçen derebeyleri vilayetçe yapılacakları da engellemişlerdir. Halk, bu yüzden perişan olduklarını, temsilcilerinin bir buçuk aydır Sivas'ta mahpus tutulduklarını, şaşırıp kaldıklarını, İmam Bey'le Mehmed Ağa'yı Sivas meclisi azalarının açıkça koruduklarını vs şikâyet etmektedirler. İradeye aykırı bu tutum onaylanamaz. İmam Bey için öteden beri pek çok şikâyet vardır. Hatta geçende duyulan bir rivayet üzerine, hesaplarının görülmesi, zimmetindeki devlet alacağının tahsili emredilmişti. Kendisinin yargılanması, köylerin vergisi sorununun da hemen bitirilmesi için bu emirnâme çıkarılmıştır..

İmam Bey'le hasmı Mehmed Ağa'yı işbirliği içinde düşündüren bu emirnâmeyi, Sivas Valisi Mehmed Hamdi Paşa iki buçuk ay sonra cevaplandırırken şunları yazmaktadır: 24

> ... Köylülerin istekleri verginin hane üzerine dağıtımından ibarettir. Ancak, bunda ise nizam bakımından bazı haksızlıklar söz konusudur. Şöyle ki, bu köylerin ahali ve reayasının birkaçı bir hanede oturmaktadır. Şehir halkı ise böyle değildir. Bu bakımdan, vergi herkesin malî gücüne oranla dağıtılmalıdır. Eğer köylülerin istekleri uygulansa, öteki kazâlara da yayılacak sızıltılar doğacaktır. İstek beyhudedir. Diğer kazâlarınki gibi, nüfus ve kazanca göre verginin orantılanması hak ve adalet açısından en doğrusudur. Bu çözüm Divriği merkezinden getirtilen kişilere önerildiğinde, kabule yanaşmışlarsa da, köylerin vekili Mehmed Efendi hane üzerine dağıtım dışında bir yola peki demeyeceklerini bildirmiştir.
>
> Sivas kazâlarının hepsinde vergi düzeltme işinin yapılıp bir bu Divriği'de güçlük çekilmesinde bir sebep olmak lazım geleceğinden, işin aslı soruşturulmuştur: Mehmed Efendi köylülerce yüksek bir maaşla vekil tutulmuştur. 'Verginizi şöyle düşüreceğim, böyle düzelteceğim!' diyerek birkaç yıldır aylık ve masraf adı altında çok miktarda akçe sızdırmaktadır. Bu uydurmalarına rağbet vererek maaşının kesilmemesi için ısrarını sürdürmekte, halkı kandırıp şikâyete zorlamaktadır. Ayrıca ikide birde İstanbul'daki odacı ve mehter takımları ile Unkapanı'ndaki arpacı esnafını kışkırtarak Bâbıâli'yi usandırdıklarını, geçenler-

98, 106, 140, 147, 164 Kaymakam İbrahim'e, halefi müdür Şeci'ye yazılan hükümler (yıl: 1267-69/1851-53).

de İstanbul'da bulunduğum sırada haber almış; Mehmed Efendi ile kafadarlarının fesatlarının önlenmesi maksadıyla siz sadrazam hazretlerine bir tezkere sunmuştum. Bunun üzerine, Mehmed Efendi böyle şeylere karışmamak ve memleketine gidip kendi işiyle uğraşmak üzere kefile bağlanmıştı. Fakat daha sonra yine bu işe burnunu sokarak halktan vekâlet almış, mübaşirle bu tarafa gelmiştir. Gelecek emre göre gereğinin yapılabilmesi için kefili istendi. Bulamadığından hapse kondu. Bir gece içeride kaldıktan sonra kefil buldu.

Verginin mahallinde hakça düzeltilmesi amacıyla taraflar Divriği'ye gitmeyi dilediklerinden, gelenlerle Mehmed Efendi'nin ellerinden senetler alındıktan sonra mübaşirle gönderildiler.

İmam Bey ve Mehmed Ağa vergi işine asla karıştırılmamışlardır. Sivas meclisinde korunmaları da doğru değildir. Mübaşir, bu kez yolladığı şukkasında, Müdür Şeci Efendi'nin vergi sorununa eğilmediğini, oysa bunun bir an önce sonuçlandırılması gerektiğini bildirmektedir. Bu müdür gerçekte işbilir bir adam değildir. Tesviyeyi iyi şekilde başaramayacağı ortadadır. İmam Bey'in muhasebesi ise elde görülmektedir..

Acaba Mehmed Hamdi Paşa'nın anlattıkları doğru mudur? Köylünün önündeki Mehmed Efendi'nin İstanbul'u, Sivas'ı gezmiş dolaşmış, vükela vüzera huzurlarında konuşmuş, okuryazar kurt bir kişi olduğu anlaşılıyor. Vergi adaletsizliğinden bunalan köylüleri istismar ettiğini ileri süren vali onunla ilgili yargısında haklı olabilir. Ama "köylerde birkaç ailenin bir hanede barındığı" tezini haklı saymak zordur. Köylü yoksulluğundan bu düzendedir. Ayrıca şehirliler de, ataerkil kurallar gereği, birkaç aile bir arada yaşamaktadırlar. Bu nedenle, hane başına dağıtımın köylerde ve şehirde bir dengesizlik meydana getirmesi o günkü koşullarda herhalde söz konusu olamazdı.

Nihayet, valinin başkanlığındaki Sivas meclisinde, şehir temsilcileri Burnazzade Mustafa Ağa, Karamahmudoğlu Mehmed Ağa ve daha on yedi kişi ile köylerin vekili Mehmed Efendi, varılan kararlara uyacaklarına ilişkin ayrı ayrı senetler imzalamışlardır:

Büyük Meclis'te belirlenen kurallar doğrultusunda, mahalli meclisin alacağı karara hepimiz razı olacağız.

Mehmed Efendi'nin imzaladığı senet ise şöyledir:

Aramızda eşitlik ilkesiyle vergi dağıtımının yapılması önerilmişse de, kazâ halkının zenginlik dereceleri, kazançları tam bilinmediğinden, bunun adaletle yapılabilmesinin ancak mahalli mecliste mümkün olacağı, Büyük Meclis'e tarafımızdan arz edilmiştir. Bu önerimiz benimsenmişse de, her iki taraf yerlerine gittikten sonra komşuluğa ve kardeşliğe yakışmayacak bir soğukluk yüzünden, değişiklik işleminin aksaması muhtemeldir. Büyük Meclis, bunu önlemek

için, karşı tarafla beraberlik, yakınlık, komşuluk ilkelerinde birleşmemizi, aradaki düşmanlığı kaldırmamızı, mahalli mecliste mübaşir aracılığı ile çıkacak karara uymamızı, köylü-şehirli halkın üç sınıfa ayrılarak verginin düzenlenmesini istemiştir. Bu sebeple Divriği'ye vardığımızda, anlaşmazlık yolunu tutmayacağımıza, İstanbul'daki halkımız arasına dedikodu yaymayacağımıza, bundan böyle dilekçe sunarsak kulak asılmamasına dair işbu senet yazılmıştır.

Bu anlaşma gereği Divriği'de yeni düzenleme çalışmaları başlayadursun, Sivas valisinin yazısı ve ekleri İstanbul'da bürokratik boğuntuya takılı kalır: Sadrazam görüş bildirmesi için Maliye nâzırına, o Varidat muhasebesine havale ederler. Varidat muhasebesinin müzekkeresinde, "Divriği'deki mübaşirin şukkasından, Müdür Şeci Efendi'nin vergi işine bakmadığının anlaşıldığı, oysa meselenin sürüncemede bırakılamayacağı, İmam Bey'in kaymakamlığı dönemiyle ilgili hesabının ise elde görülmekte olduğu" yazılmakta, valiye yeni bir emirnâme çıkarılması, müdürün durumunun da Meclis-i Vâlâ'da görüşülmesi önerilmektedir. Maliye Nâzırı Muhtar Paşa bu müzekkerenin özetini sadrazamın yazısına derkenar etmiştir. Bu işlemler 1853 yılı nisan-mayıs-haziran ayları boyunca tamamlanabilmiştir.

Bâbıâli'de Müdür Şeci Efendi'nin başarısızlığına inanıldığı günlerde, Sivas valisi kendi yetkisiyle onu görevinden almış, yerine has adamlarından ziraat müdürü Abdullah Behçet (Abdi) Efendi'yi yollamıştır. Bundan sonra, Şeci Efendi'nin birkaç ay sürecek sızlanması başlar. Damad Mehmed Ali Paşa'nın yakınlarından olan Şeci Efendi'nin 20 Nisan 1853 tarihli iki ayrı arzuhalle, derdini doğrudan sadrazama anlatmaya çalıştığ, "tek dayanağım sizsiniz; tekrar kayrılmamı ve bana acımanızı istirham ederim" dediği görülmektedir. İddiası şudur:

> Bundan dört ay önce Divriği kazâsı müdürlüğüne tâyin edilmiştim. Görevimde zerrece kusurum olmadı. Devlete borçlu olanların hesaplarını çıkarttım. Emval vergisindeki eşitsizliğin giderilmesine çalıştım. Bu sırada vali, sadaret emri gereği, kasaba ve köy temsilcilerini Büyük Meclis'e celbettirdi. Verginin düşürülmesi sonuçlandırılmadan taraflar Divriği'ye döndüler. Konu mahalli mecliste görüşülecekti. Valinin buyruldusu herkesin huzurunda okundu. Eşitliğin sağlanması amacıyla bir hafta uğraşıldı. Tam düzenine konmak üzere iken, 'kürsi-yi eyalete celbiniz lüzûmludur; acilen gelesiniz' yollu emir aldım ve Sivas'a gittim. Vali huzuruna çağırıp, 'kazânın tensikatını başaramadınız; halkın birbiriyle geçimsizlikleri ve düşmanlıkları söz konusudur' dedi. Birkaç gün sonra da, İmam Bey'in ve Mehmed Ağa'nın dostu Abdullah Behçet Efendi'yi yerimize tâyin etti. Beni tekrar çağırıp: 'Becayişle Zile'ye müdür vereceğim' dediyse de bunun bir aldatmaca olduğu oyalamasından anlaşılmaktadır. Valinin niyeti irade çıkıncaya dek beni tutuklamaktır. Çünkü İmam Bey'in

devlete olan borcunu ve devlet malının tuzunu ortaya çıkarmıştım. Ayrıca, Karamahmudoğlu'nun ihzarlı olarak İstanbul'a gitmesini sağlamıştım. Meclisin yeni azaları Mehmed Ağa'yı kolladıklarından bana karşı bu düşmanlık doğdu. Suçsuz yere azledildim. Kırk bin kuruştan fazla borca battım. Çoluk çocuğum Divriği'de sefil olmaktalar. Ben de sekiz on uşağımla sebepsiz yere yirmi gündür Sivas'ta tutuluyorum. Benden bütün yoksulların memnun oldukları açıktır. Vergi konusunda da bir kusurum yok. Kazânın yıl muhasebesi ile pürüzüm ve ilişiğim, miri emvalden bir akçe zimmetim söz konusu değildir. Mal sandığına hayli gelir temin ettim. Geçmiş yıllar devlet alacaklarını yok olmaktan kurtardığım için kötü oldum. Vali bütün başarılarını boşaverip, birtakım uydurmalarla 'kazâ meclisinin azalarını kendiliğinden değiştirmiş, vergi işine ikilik sokmuş, tahsilata bakmıyor!' diyerek töhmette bulunarak Eyalet Büyük Meclisi'nden hakkımda dilediği gibi mazbata almıştır. Ne yapacağımı, ne işleyeceğimi şaşırdım!.

Bu yakınmalarda bazı gerçeklerin saklılığı kesindir. Nitekim Sivas valisi sıkı sansür uygulayarak Şeci Efendi'nin yazılarını posta arabasından aldırtmıştır. Bunun üzerine bir kez de Şeci'nin Divriği'deki kardeşi Mir Hasan, 23 Nisan 1853 tarihli mektupla sadrazama başvurma yolu aramıştır:

Öteden beri has kullarınızdanım. Kardeşim Şeci Efendi, İstanbul'dan hareketle 15 Muharrem 1269'da (29 Ekim 1852) Divriği'ye varmıştı. Canla başla çalışmakta iken, İmam Bey zimmetine geçirdiği devlet alacağından, Âyân Mehmed Ağa da bazı dâvalar sebebiyle Sivas'a celbedildiler. Orada vali paşanın yakınlarına yanaşarak kardeşim hakkında iftirada bulundular. Ne yapacağımızı şaşırdık. İstanbul'a dönersek, şimdiye kadarki masraf otuz bin kuruşa ulaştı. Ailesi perişandır. Eskiden beri iyiliğinizden yararlanageldik. Yalvarmalarımızı dikkate alarak yine Divriği müdürlüğünde bırakılma için emir gerekiyor.

Mehmed Hamdi Paşa, değiştirdiği müdürün başına iş açabileceğini sezince, 2 Mayıs 1853'te sadarete yeni bir yazı göndermiştir:

Vergi işi tam halledilecekken, Şeci Efendi kasaba halkına bir türlü, köylülere başka türlü konuşarak sözü ayağa düşürmüştür. Hatta bir uygunsuzluğun çıkmasından korkulmaktadır. Bu yüzden kendisi Sivas'a getirtilmiş, yapılan soruşturmada tensikat işini başaramayacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple görevinden alınmış, hem vergi işi için, hem İmam Bey ve Mehmed Ağa ile ilgili konuları soruşturmak üzere oranın durumunu yakından bilen, ehliyetli birisinin müdürlükle gönderilmesi, Şeci Efendi'nin ise haline uyan bir görevle kayrılması düşünülmüştü. Çünkü Divriği halkının özelliği başka hiçbir yerinkine benzemez. Hacegân'dan Abdi Efendi'nin tâyini bu gerekçe ile yapılmıştır. Kendisi vergi konusunu çözümlemek üzeredir. Ancak, hem bunu başarması, hem çıkan söylentileri önlemesi, hazine tarafından memuriyetinin işleme alınmasına, maaş suretinin yollanmasına bağlıdır.

Mehmed Hamdi Paşa uzun yazısında, İmam Bey'in Âyân Mehmed Ağa'nın halkı fesada vermekten geri kalmadıklarını da itiraf eder. Çünkü o sıralarda Mehmed Ağa'nın cüret etmediği zorbalık kalmamıştır. Yığın yığın halk Bâbıâli'ye dolarak Rusya ve azınlıklar sorunları ile başı dumanlı hükümeti usandırmaktadırlar. Sivas'a yazılan peş peşe emirler sonucu, vali Mehmed Ağa'yı tutuklatarak İstanbul'a gönderecektir. Bu gelişme İmam Bey için kuşku uyandırıcıdır. Vergi işini görüşmekte olan Küçük Meclis'in oturumuna katılarak, "devlete bağlılıktan, konacak vergi her neyse herkesin seve seve ödemesinin farz olduğundan.." söz edecek, Abdi Efendi'nin işini kolaylaştıracaktır. Öte yandan, Şeci Efendi'nin Divriği müdürlüğünü elde etmek için her yolu denediği izlenmektedir. 10 Mayıs 1853'te, yeni bir arzuhal ile Divriği'den getirttiği 2 Mayıs tarihli mahzarları sadrazama yollar (ancak, bu yazılar İstanbul'a ulaşamadan sadaret el değiştirecek, Şeci Efendi'nin umutları da suya düşecektir):

> Kırk beş gündür Sivas'ta tutuluyorum. Kimse şikâyetçim değildir. Valinin tutumu sırf düşmanlıktır. İhzarlı olarak İstanbul'a gitmek üzere Âyân Mehmed Ağa, 'İhzarını sağlayanların alacakları şu kadardır. Oysa Mehmed Ağa onlardan şu kadar alacaklıdır' diye benden bir mazbata istemişti. Bunu yapmadım. O ve İmam Bey bana düşmandırlar. Abdi Efendi Divriği'ye gidince her ikisiyle el ve ağız birliği etti. Vali hakkımdaki düşmanlığı gizlemek, İmam Bey'le Mehmed Ağa'nın yaptıklarını örtbas etmek maksadıyla bizim beceriksiz davrandığımızı gösteren bir mazbata hazırlattı. Oysa benim burada tutulduğumu haber alan İslam ve reaya, hemen başka başka mahzarlarla hoşnutluklarını bildirmişlerdir...

Şeci Efendi'nin sözünü ettiği mahzarlar 2 Mayıs'ta yazılmıştır. Kasaba Müslüman halkından iki yüz doksan üç kişinin imzaladığı ilkinde, "edip, olgun, dürüst, tecrübeli olduğundan, halk ve hükümet işlerini şeriat ve kanuna göre yürüttüğünden, âlimleri, mazlumları koruyuculuğundan, rezilleri uslandırdığından..." söz edilir. Altmış Ermeninin imzaladığı ikincisinde de "seçkin, işbilir, dindar, güzel ahlâk sahibi bir kişi olduğu, kimseyi incitmediği, herkesin kendisinden memnun kaldığı, düşmanca niyet güdenlerin aleyhine çalıştıkları" vs anlatılır. Fakat bütün bunlar, Şeci Efendi'ye eski mevkiini sağlamayacaktır.

Abdi Efendi'ye gelince, 1853 yılı nisan ve mayıs aylarını köylüyle şehirliyi uzlaştırma çabasıyla geçirdiği sanılıyor. 18-21 Mayıs günlerinde tüm belgeleri tamamlayarak valiye göndermiştir. Hazırlanan ortak senette şöyle denildiği görülmektedir:

> ... Vergi konusunda bazı dedikodu olmuştu. Hane hesabıyla düzenlenmesi padişah iradesi gereğidir. Aramızda tam bir anlaşma sağlandı. Kasaba merkezi

İslam halkının senelik vergilerinin elli bin kuruşa çıkarılması ile bunun aranızda ölçülü şekilde dağıtılmasına razı olduk. Köy ahalileri kasaba reayasının da yine haneleri itibariyle beher köyün vergisi meclisçe ayrılarak düzeltilecektir.

Bu belgeyi, protokole göre, ilkin "serbevvabinden İmam Hüseyin", sonra sırası ile hacegândan kazâ müdürü Abdullah Behçet, naip, müftü, meclis üyeleri, mübaşir Süleyman Ağa, müderrisler, muhtarlar, köylerin vekili es-Seyyid Mehmed bin Sadullah, Ermeni vekili ve diğerleri imzalanışlardır. Zinekârlı Mehmed Efendi ile diğer köy vekillerinin yazdıkları ortak arizada ise "Abdi Efendi'nin dedikoduları önleyip tensikat işini canla başla ele aldığı, aradaki anlamsız nizayı kaldırdığı, bundan ötürü kendisini Divriği müdürü tâyin edenlere teşekkürün borç bilindiği" belirtilmiştir. Abdi Efendi'nin köyler halkından da aza seçtirerek yeniden teşkil ettiği Küçük Meclis ise 21 Mayıs tarihli mazbatasında vergi düzenlemesinin nasıl yapıldığını ortaya koymaktadır:

Kasaba merkezinin hane sayısı nüfus defterinde yazılı ise de, kayıtlar karışık olduğundan, yeniden mahalle mahalle soruşturulmuş, her mahallenin defteri muhtarlardan alınmıştır. Vergi yükümlüsü sayılamayacak yoksul, dul ve yetim mevcutları da tespit edilmiştir. Toplam bin elli adet vergili, yüz otuz iki adet vergisiz hane çıkmıştır. Köylerin vekili Zinekârlı Mehmed Efendi ile diğer köy muhtarları, Zımaralı Boğos oğlu ve öteki muhbirler çağrılmış; toplanan mecliste, Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Rıf'atlu İmam Bey, ulemâdan Ali Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Karamahmudoğlu Mehmed Ağa, Mütfüzade Abdülkadir Ağa, Müezzinzade Emin Ağa ve diğer birkaç muhterem zevat, tensikat memuru Süleyman Ağa, vekil, temsilci ve muhtarlar hazırken gereği görüşülmüştür. Kasaba merkezi İslamlarının eski vergisi olan kırk bir bin altı yüz yirmi sekiz kuruşun üzerine on dört bin üç yüz yetmiş iki kuruş daha, işbu yılın martından itibaren eklenerek elli altı bin kuruşa çıkartılmasına taraflar razı oldular. Aradaki soğukluk giderildi. Bu meblağ hanelere, kazanca ve nüfusa göre paylaştırılacaktır. Hane üzerine hesap işlemi ilkin köylerde ve kasabadaki reaya mahallelerinde, sonra İslam mahallelerinde komşuca ve kardeşçe düzeltilecektir...

İmam Bey'in bu oturumda toparlayıcı bir önderlik yapması, "Padişah emirlerini yerine getirmek herkes için kurtuluş ve iyilik yoludur. Köylerin ve kasabanın bu çözüme uyması farzdır" demesi mahalli meclisin sonuç almasını kolaylaştırmıştır.

Sivas Valisi Hamdi Paşa, gelen yazılara dayanarak sadarete yazdığı 25 Mayıs tarihli tahriratında, " meselenin böyle iyi yoldan düzeltilmesi Abdi Efendi'in eşitlik ve hukuk ilkesiyle davranmasının eseridir. Divriği'de dedikoduların önü alınmıştır. İstanbul'da bilinen bazı kişilerin ikide birde Bâbıâli'yi rahatsız etmelerinden duyduğum utançtan çok şükür kurtulmuş

bulunuyorum. Kazânın güvenliği ve bir daha benzeri olayların tekrarlanmaması için, Abdi Efendi'nin hazinece dahi memuriyetinin tescili ve maaş suretinin gönderilmesi elzemdir" der.

Bu uzun hikâye o yılın yazında sonuçlandırılmıştır. 16 Temmuz günü Meclis-i Vâlâ'daki görüşmelerde: "... Vergi işinin halledilmesi ile tesviye defterlerinin geldiğinin ve hazineye konduğunun anlaşıldığı.." belirtilmiş, Sivas valisinin inhası gereği, Abdi Efendi'nin iki bin kuruş muhassas maaşla müdürlüğe asaleten tâyininin Maliye nâzırlığınca onaylanması, Şeci Efendi'nin de Zile'ye verilmesi 26 Temmuz 1853 tarihindeki oturumda tasvip görmüştür.[37]

Netice şudur: İmam Bey ve Mehmed Ağa'nın derebeyi tavırlarının gereği olarak Divriği vergisine müdahaleleri, on yıl süreyle devleti uğraştırmış, halkı huzursuz etmiştir. İstanbul'daki Divriğililer Bâbıâli'de baskı kurarlarken, kasabada da bu iki derebeyinin baskısı artmıştır. Konunun kapanışı ardından, İmam Bey'in ve Âyân Mehmed Ağa'nın İstanbul'da ayrı ayrı yargılanmaları başlayacaktır.

Ancak belirtmeli ki, vergi konusunda köylülerin iddialarında abartma olduğu da ortaya çıkmıştır. Kasaba iki bin beş yüz hane değil, bin iki yüz Müslim, tahminen dört yüz de gayrimüslim olmak üzere bin altı yüz hane kadardır. Bin elli Müslüman yükümlünün kırk bir bin kuruşluk vergisi elli altı bin kuruşa çıkarılmış; önceki, hane başına ortalama kırk kuruşluk vergi payı elli beş kuruşa yükseltilmiştir. Köylüler için de elbette ki bundan daha fazla bir miktar konulmamıştır. Oysa İstanbul'daki köylülerin şikâyetine göre, şehirliye oranla on misli fazla vergi ödeniyordu.

25 Mayıs 1853'te tekrar toplanan Divriği Küçük Meclis'inin gündeminde şu konular vardı:

- İmam Bey'in zimmeti ve tutumu,
  Zinekârlı Mehmed Efendi'nin borçları,
  Kanlı aşireti boybeylerinden Gül Mustafa'nın borcu,
  İstanbul'daki köylüleri tahrik edenler...

---

37 *İ. M. Vâlâ*, No 10832 18 parça: a- tahrirat, Sivas Valisi Hamdi Paşa'dan. (7 CA 1269/16 Şubat 1853), b- 2 senet Divriği ahalisinin, c- Maliye nâzırlığının, Varidat muhasebesinin yazıları, d- 4 arzuhal, Şeci Efendi ile kardeşi Mir Hasan'dan, e-tahrirat, Sivas valisinden (23 B 1269/2 Mayıs 1853), f- Mahzar: Divriği Müslim ve gayrimüslimlerinden (25 B 1269/2 Mayıs 1853) g- Senet: Kasaba ve köyler ahalilerinin (10 Ş 1269/18 Mayıs 1853), h- ariza, köy vekil ve temsilcilerinin (11 Ş 1269/19.5.1853), i- mazbata, Divriği Meclisi'nin (13 Ş 1269/21.5.1853), j- tahrirat, Sivas valisinden, (17 Ş 1269/16.7 1853), k- mazbata, arz tezkiresi, Mabeyin şerhi, (8 Z 1269/11.9.1853).

Bu gündeme ilişkin olarak meclisin aldığı kararlar mazbatada şu şekilde özetlenmiştir:

> İmam Bey'in emre ve izne uymayan bir hareketi gizli ya da açık haber alındığında hemen bildirilecektir. Şimdilik şikâyetçisi yoktur. Evinde oturmaktadır.
>
> Zinekârlı Mehmed Efendi, halen İstanbul'da bulunan, Divriği'nin on beş köyünde sakin kişilerin tensikatı için, Taşhan'daki Pingânlı sarraf Bedros'dan senetle kırk bin kuruş almıştır. Bunun bir kısmını mübaşir Süleyman Ağa'ya yolluk diye vermişse de kalanını yemiştir. Sivas'tan, Divriği'den aldığı borçların toplamı ise dört bin kuruş kadardır. Köylerden tevziat yolu ile bir şey alıp almadığı henüz meydana çıkarılamamıştır. Sağdan soldan topladıkları faiziyle birlikte tahminen altı bin kuruş dolayındadır. Bunun mübaşirlik hizmeti karşılığı olanından arta kalanının halktan toplanmasına izin verilmemelidir. Adı geçen sarraf ve senedi mühürleyen kişiler İstanbul'dadırlar. Gereği hükümetçe yapılmalıdır..
>
> Kanlı aşireti miri Gül Mustafa'nın 1852'de İstanbul'a gidip yine Mehmed Efendi'nin kefilliği ile bir sarraftan aldığı yirmi üç bin kuruşun da aşiret halkına vergi diye yüklenmesi doğru değildir.
>
> İstanbul'daki bekârları tahrik edenler Palhalı Mehmed Kethüda ile bazı muhtarlardır.. İstanbul'da ise Tülünklü Kel Ali ve yandaşları oradaki köylüleri kışkırtmış, fesadı başlatmışlardır. Daha sonra kasabadan gidenler de ortalığı bütün bütün velveleye vermişlerdir. İstanbul'daki yerlilerin bazıları ise yalan beyanlarla alacaklıları borçlu, borçluları da alacaklı gösterip memleketin ticaretle uğraşan kişilerini zarara sokmak kastında olmuşlardır

Sivas valisi, bu mazbataya dayanarak, 31 Mayıs günü sadarete bir yazı gönderir:

> İmam Bey'den şikâyetçi yoktur. Zinekârlı Mehmed Efendi ile ötekilerinin sarraftan aldıkları faizli borcu halka yüklemeye kalkıştıkları haber alınmıştır. Divriği müdürünün bildirdiğine göre, tensikat sebebiyle bazı köylerin vergilerinde düşme olacağından, bu masrafları söz konusu köylerden sağlamaya çalışacakları sezilmektedir. Ancak, bu kesinlikle önlenecektir...

Ne meclis, ne müdür, ne de vali, sadaretin ısrarla üzerinde durduğu "İmam Bey'in devlete olan borcuna" değinmişler, bu konuyu küllendirmeyi amaçlamışlardır. Onun derebeyi tavrı ile kimseyi incitmediğini ise özellikle belirtmeleri dikkati çekmektedir. Nihayet İstanbul'a ulaşan yazılar Meclis-i Vâlâ'dan ve saraydan geçerek aynı kararlar doğrultusunda kesinleşir.[38]

---

38 *İ. M. Vâlâ*, No 11262 5 parça: a- mazbata, Divriği meclisinin (17 Ş 1269/25.5.1853), b- pusula, Zinekârlı Mehmed Efendi'nin (aynı tarihli), c- tahrirat, Sivas Valisi Hamdi Paşa'dan (23 Ş 1269/31.5.1853), d- mazbata, arz tezkiresi, Mabeyin şerhi, (8 Z 1269/11.9.1853).

İmam Bey'e İndirilen Darbe

Hargün arazisinde iskân edilen Kanlı aşireti Veli Paşa tarafından maktu icara bağlanmıştı. Bu yükümlülüğü 1849'a kadar aksatmayan aşiret mensupları, Divriği sarayına kırk yıl boyunca yüzlerce batman yağ, yüzlerce kile buğday taşıyıp durdular. Kanlıların "cayalım mı?" düşüncesine kapılmaları İsmail Bey'in ölümü, İmam Bey'in kaymakamlıktan azli ve dâvalar yüzünden nüfuzunun sarsılması, nihayet Tanzimat yeniliğinin uyandırdığı umutla ilgiliydi. Aşiret arasında konuşulmaya başlanan, "yetti gayrı; kırk yıl nafakamızı sadaka ettik, vermezsek nice olur?" uyanışını aşiret ihtiyarları susturmaya çalıştılar. Söylentiye göre, etkisiz kalınca da aşiret ileri gelenleri olarak Divriği'deki saraya geldiler. Bu yaban insanları kemerli büyük cümle kapısından, geniş avlulardan, kavasların uşakların arasından, uzun sofalardan geçerek dekorasyonlu yaldızlı duvarlara, süslemeli tavanlara bakarak ilerlediler ve "huzur"a çıktılar. İmam Bey gelenlerin amacını biliyordu. Paşa odasının duvarlarında yankılayan bir sesle sordu:

Niye geldiniz? Köylünün üçü beşi hayrı değil, şerri terviçte müttefiktirler!

Yorgun ve yoksul insancıklar birbirlerine bakıştılar. Salonun dip köşesinde birer çivi gibi kalakaldılar... İçlerinden en yüreklisi durumu kurtarmak için öne atıldı:

-Beyefendi hazretleri! Aşiretimizin cümle ahalisi duacınızdır. Şimdiye dek maktuumuz olan sade yağı ödemede kusurumuz çoktur. Aramızda meşveret ettik. Bundan kelli kusur işlemeyiz. Lakin, yağı eritip de mi getirelim, eritmeden mi?

İmam Bey bir daha gürledi:

Ecdadımın ve benim ekmeğim Kanlıları terbiye etmişse, bunun şükrünü eritilmiş yağ getirerek gösterin!.

Kanlılar önlerine kurulan sofrada İmam Bey'in ekmeğini bir kez daha yiyip, şaşkın vaziyette büyüleyici saraydan çıktılar. Zavallılar bir okka eksiltiriz umuduyla teptikleri yolları, bir buçuk okka artırmanın yenikliğiyle arşınlayıp Hargün'e döndüler. Bu başarısızlık aşiret içinde infial uyandırdı:

Gayrı ne olursa olsun. Ne bir dirhem yağ, ne tek dane tahıl veririz. Gücü varsa gelsin alsın!, dediler.

İş lafta kalmadı, direnişe dönüştü. 1850-51-52 yıllarında maktu icar giderek düştü, hatta ödenmez oldu. İmam Bey, şeriat ve kanun dallarına tutunmak için, aşireti dâvacı olmaya zorladı. Boybeyinin kardeşi Gül Mustafa 1852'de Sivas mahkemesine başvurdu. Vali Mehmed Hamdi Paşa'nın huzurunda bakılan dâvaya İmam Bey hüccet, temlik, senet, berat

vb yüklü bir tomarla girdi. Dört yıl önceki çirkin ve kaçamaksız durumla kıyaslanamayacak bir haklılıkla hanedan hukukunu savundu; aşiret halkının haklarına tecavüz ettiğini ileri sürdü. Kardeşi İsmail Bey sağken bu aşiretin icar işleriyle ilgilendiğini, o ölünce kendisine ve yeğenlerine maktunun ödenmemeye başladığını belirtti, şahitler dinletti. Dâvacılar ise: "Yıllardır ödedik, doğrudur. Ancak burası bizim vatanımız. Bizden başka hiçbir köy halkı, damı ve toprağı için beylere icar vermiyor. Eğer Hargünî arazisi beylerin mülkü ise, devlet bize yeni bir vatan göstersin. Seve seve gideriz!" dediler. Aslında bu dâva aşiret halkının kervan soygunundan beri İmam Bey'e güvenlerini yitirmelerinin ve kinlerinin bir tepkisiydi. Fakat Kanlılar hem geç kalmış, hem de İmam Bey'i tutan bir valinin döneminde dâva açmışlardı. Eyalet Büyük Mecli'sinden, Sivas kadılığından, İmam Bey hanedanının Hargün toprağındaki hukukunu berkiten kararlar çıktı; ilâmlar, buyruldular yazıldı.

Aşiret halkı belki umutsuz bir sessizliğe gömülerek, maktu icarı kerhen ödemeyi sürdüreceklerdi. Ama 1853 yılında olaylar yön değiştirdi. Hamdi Paşa gitti, Sivas valiliğine İsmail Paşa geldi. Koçgiri eşkıyası Divriği ve havalisine büyük bir baskın gerçekleştirdi. Birçok köyler, ulaşım ağı, kervanlar bu baskından zarar gördü. Yeni vali tuğyanın ateşleyicisini İmam Bey olarak gösterip onu şiddetle ezmeyi amaçladı. Bunun için, Divriği'den bazı kişilere verdiği borçları alamayan Antuvanoğlu'nun iddiasını gerçek sayıp İmam Bey'in tahrikçilik ettiğini öne sürdü. İsmail Paşa yaşlanmış derebeyini bir kez daha Sivas'a getirtti ve aylarca gözaltında tuttu. Yapılan yargılamadan kesin bir sonuç alınamadı. İsmail Paşa ve İmam Bey ayrı ayrı Bâbıâli'ye başvurdular. O sırada Âyân Mehmed Ağa da tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiş bulunuyordu. İmam Bey ise, Sivas'tan yakayı sıyırır sıyırmaz, 1854 yılı sonbaharında İstanbul yollarına düştü. Arkasından Kanlı aşireti ihtiyarı Gül Mustafa da -valinin teşviki ile- İstanbul'a gitti. Böylece, mazlum, mağdur, müşteki birçok Divriğili başkentte toplandılar.

Mehmet Ağa hakkındaki dehşet verici ithamlardan aklanabilmek için, İmam Bey Hargün arazisini kaybetmemek sevdasıyla etek dolusu rüşvet yedirmek ve bir o kadar da masrafa boğulmak zorunda kaldılar. Sıkıntılı İstanbul serüveni her iki derebeyinin maddi varlıklarını ve bu arada nüfuzlarını yedi bitirdi...

Âyân Mehmed Ağa'nın tutuklanıp İstanbul'a sevk edilmesi, otuz yıllık zulmünün hesabını sormaktan çok, 1853 ve 1854 yıllarında estirdiği terörden ötürü idi. Gerçekten de o, İmam Bey'in geçirdiği sarsıntıyı fırsat saymış, halka kan kusturmaya başlamıştı. Canından bezip başkente üşüşenlerin: "Mehmed Ağa ahalideki alacağını üç ve altı ayda devrettirip

asıl paraya 10'a 12'den ziyade faiz ekliyor, borçlularından senet aldıktan sonra tohumlarını, ekinlerini, hayvanlarını sattırıyor. Zulmünden yılanlar terk-i vatan ediyor!" diye yakınmaları karşısında öfkelenen sadrazam, Sivas valisine tehdit dolu bir emirnâme göndererek, Mehmed Ağa'nın derhal tutuldattırılıp yollanmasını istemişti. Buna karşın, Divriği kaymakamı Abdi'nin başkanlığındaki mahalli meclisin, 18 Ramazan 1270 (17 Haziran 1854) tarihli mazbatasında, Mehmed Ağa'yı devletlilerin hışmından bir ölçüde kurtaracak ılımlı bir ifade kullanıldığı dikkati çekiyor:

> Konu bütün halka anlatılmış, nahiyelere tezkireler yazılmıştır. Mehmed Ağa'dan şikâyetçi yoktur. Köylülerin mahzarı asılsız ve maksatlıdır. Birkaç kişi bir araya gelip mazhar kılıklı bir şey düzenleyerek sahte mühürlerle mühürlemişler, İstanbul'daki bekârlar aracılığı ile Bâbıâli'ye sunmuşlardır. Bu, ahalinin eski alışkanlığıdır. Düşmanlık niyeti güdenlerin bir daha bu çeşit işlere kalkışmamaları için önlerinin kesilmesi, alışveriş erbabına (!) zarar vermemeleri gerekir.

Mahalli meclisin bu tutumu sebepsiz değildir. Azaların hemen hepsi Mehmed Ağa'nın adamıdırlar. Yalnızca ziraat müdürü çekimser kalabilme yürekliliğini göstermiştir. Bu mazbatayı aldığı günlerde Sivas valiliğinden azledilen ve İstanbul'a giden İsmail Paşa, sadarete sunduğu yazısında, "gerçekten de Divriği ahalisinin birkaç ayda bir kere tahvil değiştirmeleri alıştıkları bir durumdur. İlişikteki mazbataya göre Mehmed Ağa'nın dâvacısı yoktur. Kendisi de halen İstanbul'dadır" demektedir. Halbuki aynı günlerde, kendilerine "İstanbul'daki yoksul Divriği ahalisi" diyen kalabalık gruplar Bâbıâli'ye arzuhaller veriyorlardı. Bunlardan Eylül 1854 tarihli ilkinde şöyle deniliyordu:

> Karamahmudoğlu Mehmed Ağa'nın izinsiz ve kanunsuz, Tanzimat'a mugayir alacağı cerayim ve zulümleri bir bir sayalım:
>
> Gâmhulu Koca Alioğlu Hüseyin Ağa'nın kardeşi Cafer'in kur'ası çıkmış, 'kurtarırım' diyerek bir at almıştır. Bununla yetinmeyerek üç bin kuruş daha koparmıştır. Buna rağmen Cafer'i askerlikten kurtaramamıştır. Yine aynı köyde bir başkasından aynı bahane ile dört bin kuruş ve beş top sivasi almıştır. 'Sizden birisi için bedel verdim' diyerek, Hinoralalılardan on bir bin kuruş toplatmış, ardından üç bin kuruş daha gasp etmiştir. Köyümüzde bir at zayi ettim uydurmacası ile bin yedi yüz kuruş almıştır. Köylerden kadınları getirtip ahırına hapsetmiş, bunlardan bazısı delirmiş, bazısına ise türlü hakaretlerde bulunarak 'şöyle ederim, böyle ederim' yollu tehditlerde bulunmuştur. Kasabadan namuslu bir ailenin hatununu evine getirip ırzına tecavüz etmek istemiş, kadın teslim olmayınca dört yerinden yaralamıştır. Kadının kocası ailesini alarak İstanbul'a taşınmak zorunda kalmıştır. Halen Bâb-ı Âsafi'de kavastır.

Mehmed Ağa bir ay önce İstanbul'a getirilmiştir. Fakat Divriği'de oğlu ve damadı mahalli meclis azasıdırlar. Damadı aynı zamanda müftüdür. Oğlu Çamcı'nın evini basmış, hamile karısı korkudan çocuğunu düşürmüştür. Müdüre, kadıya altı bin kuruş rüşvet vererek meseleyi örtbas etmişlerdir. Kadın sakattır. Göresin köyünden Bazesar'ın evini ve tarlasını Mehmed Ağa zorla zaptederek bu zavallı gayrimüslimi perişan etmiştir. Ömerli köyü beş kapı yoksul evinden ibaret olup, doksan kuruş vergisi varken 'sizin için her sene üç bin kuruş veriyorum' deyip faizinin faizi üç yüz keseden fazla akçe talebiyle bu köyü çiftlik edinmiştir.

Yaptıkları hadsiz hesapsız. Aldıklarını geri istemiyoruz, o varken canımız ve malımız emniyette değildir. Bunun için kazâmızdan temelli uzaklaştırılmalıdır. Yoksa hırsız ve eşkıya Kürtlerle birlik olup halimizi perişan edeceğinden korkuyoruz. Aman, el aman efendim, Allah rızası için, çocuğunuzun başı için kendisinden kurtulmamız ne şekilde olacaksa her birimizi kurtarınız!

İkinci arzuhal 19 Eylül 1854 tarihlidir ve Meclis-i Vâlâ'ya verilmiştir:

Mehmed Ağa öteden beri kışkırtıcılık, fesatlık yapmaktadır. Bir daha memleket işlerinde görevlendirilmemek üzere meclisten azledilmiştir. Ancak, oğlu Mustafa'yı hile ile kazâ meclisine aza seçtirmiştir. Mehmed Ağa'nın ahvali sadaretçe Sivas'tan sorulmuştu. Bunun cevabı Meclis-i Vâlâ'ya ulaşmışsa da Mehmed Ağa burada, oğlu Divriği'de fesatlarını sürdürüyorlar. Merhametinize sığınarak rica ediyoruz. Kendisinin Divriği'deki şahsi vergisi aramızdan durumu müsait olanlara yüklensin. Başka yere iskân edilsin. Bu kadar zavallının zulmünden ezilmesine izin vermeyin ve bizleri kurtarın.

Köylüler yakınadursunlar, Mehmed Ağa'nın boş durmadığı, birtakım manevralarla Divriği'de baskınlar düzenlettiği 16 Ekim 1854 tarihli üçüncü arzuhalden anlaşılıyor:

Memleketimiz Divriği'nin müdürü Abdi Efendi'nin koruyup kollamadaki yetersizliği yüzünden, hırsız Kürtler zulüm ve tecavüze kalkışmışlardır. Kazâmız bütün bütün perişan oldu. Şu günlerde, Balican köyünden bir kişiyi öldürdüler. İki Ermeniyi dağa kaldırdılar. Köylüler eşkıyaya ağır kurtarmalık ödeyerek zavallıları kurtarabilmişlerdir. Tuğut köyünde, müşterilerin değirmendeki zahire, ırnal ve eşyaları yağmalandı. Bir ağıl ve bir harman basılıp yakıldı. Sarpan köyünden dokuz katır götürüldü. Meclis azası Emin Ağa'nın oğlunu Koçgirili Gül Süleyman Hornavil köyünde yakalayıp bağlamıştır. Köylerden kazâya gidilemez olmuştur. Bu şekavet olaylarının el altından yaptırıcısı halen İstanbul'da bulunan Mehmed Ağa'dır. Buradan yolladığı mektuplarla bu işleri çevirmektedir. Aman efendim, zavallı halkın perişanlığına acıyınız. Mehmed Ağa'nın bundan böyle kazâya sokulmaması ile müdürün azledilmesi, yerine cesur birisinin getirilmesi istirhamımızdır.

Bu çırpınışlar sürdürülürken hükümetin duyarsızlığı enteresandır.

Yüzlerce köylü, şehirli Bâbıâli'ye dökülmüşken hâlâ "mahallinden soruşturulması..." kararında ısrar edilmektedir. Nihayet halk 17 Ekim günü dördüncü bir arzuhal hazırlayarak bir daha Bâbıâli'ye doluşurlar:

> Karamahmudoğlu için verdiğimiz arzuhal Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmişti. Bizden Mehmed Ağa'nın cünhaları konusunda müzekkere istenmiş, onu da vermiştik. İki üç yüzden fazla fakir fukara her gün Bâbıâli'de dâvacı iken, yine yerinden ve ahaliden sorulması yazılıyor. Ahali de biziz, şikâyetçi de... Biz Mehmed Ağa'nın otuz seneden beri yaptıklarını ifade ve hikâye etmedik. Son bir yıldaki cünhalarını açıkladık. Celp pusulaları yazıldığı halde Meclis-i Vâlâ'da henüz muhakeme olmadık. Bunca yoksul İstanbul'da ayaklar altında perişan olduk. Aman efendim, yalvarmalarımıza Allah rızası için kulak verilsin.

Gel gör ki, Kırım çıkartmasının başarıldığı, "Sivastopol önündeki gemilerden" topların gürlediği 1854 Ekim ayının bu günlerinde, zafer sarhoşluğundan coşan hükümet yetkililerinin bir iki taşra zorbası ile ve halkın şikâyetleriyle ne uğraşacak vakti, ne de bunu ciddiye alacak anlayışı söz konusudur. Nihayet, konu 24 Ekim'de Meclis-i Vâlâ'nın gündemine alınmıştır:

> ...İki taraf defalarca meclisimize çağrılarak durum incelenmişse de, halkın dâvalarını doğrulayacak deliller ortaya konamamıştır. Mamafih, şu murabaha keyfiyeti pek önemlidir. Kazâ müdürünün güvenliği sağlayamaması, eşkıyanın da soygun ve adam öldürmesi gerçek ise bunlar da üzerinde durulacak konulardır. Mehmed Ağa'nın kefili alınarak İstanbul'da tevkifi ile öteki şikâyet konularının bir kez daha mahallinde incelenmesi için, o taraftaki mübaşirin görevlendirilmesi, murabaha meselesinin Kütahya vesair yerlere çıkarıldığı gibi, Divriği'ye de Divan-ı Hümayûn'dan bir emr-i âli ve Sivas valisine bir sadaret emirnâmesi yazılarak icabına bakılması uygundur.

Yeni soruşturmanın Mehmed Ağa aleyhine sonuçlanması düşünülemez. Görevlendirilen kâtip Fevzi Efendi, Divriği'de İmam Bey'in Kanlı aşireti ile dâvasını da soruşturmaktadır. Uzun zamandır kasabada kalan bu zatın, Mehmed Ağa taraftarlarınca kazanılması elbette ki zor değildir. Meclis-i Vâlâ'nın kararı sarayca da onaylanmış, 2 Kasım 1854'te kesinleşmiştir. Aylardır İstanbul'da sızlanan ahaliye kış başlamadan alelacele memleketlerine dönmek düşmüş, Mehmed Ağa da bir kolayını bulup özgürlüğüne kavuşmuştur. Onun bir daha Divriği'ye dönmeyerek İstanbul'a yerleşmek istediği, Karakullukçu'da ev, arsa alma girişimindeyken çubukçusu Alanlıoğlu'nun, "Ne yapıyorsun? Herkes senin için, İmam Bey'den ve ahaliden korktu, dönemedi diyecek!" uyarısı üzerine bu niyetinden cayıp Divriği'ye döndüğü söylenir.

Bu dönüşten sonra o, bir yandan varlıklı kişilerden "borç" adı altında paralar sızdıracak, diğer yandan murabahacılığa devam edecektir. Alacaklı-

larından Ahmed, Karayılanoğlu, Mustafa, Karabet dâvacı olacaklar, "mübaşir marifetiyle rüyet edilmezse kendisinin İstanbul'a celbi" için fermanlar çıkacak, bunlardan bir sonuç alınamayacaktır. Hatta Karayılanoğlu denen dâvacısı İstanbul'a kadar gitmiş, şeyhülislam huzurunda mürafaa olmuşsa da eli boş dönmek zorunda kalmış; dâva öylesine çarptırılmıştır ki, elli iki bin beş yüz kuruş alacaklı iken, yirmi dört bin.beş yüz kuruş borçlu çıkmıştır. Zavallının karısı, sunduğu arzuhalde, "kocasının bu borcu ödemesi için İstanbul'da altı ay hapsedildiğini, kefille serbest bırakıldığını, Divriği'ye dönünce beş paraya muhtaç kaldığını, bu sefer de Mehmed Ağa'nın, 'bu parayı ödemeyince salıvermem!' diyerek kendisini bir altı ay daha hapsettiğini, kendi üstüne tapulu evini ve bahçesini sattırıp, içindeki bütün eşyasını gasp ettikten sonra serbest bıraktığını" anlatmıştır.[39]

Eski vali İsmail Paşa'dan ve Kanlı aşiretinden intikam alabilmek umuduyla İstanbul'a giden İmam Bey'in de o kadar dökünmeye rağmen hiçbir şey elde edemediği ve 15 Eylül 1854'te -yani Divriğililerin Mehmed Ağa hakkında şikâyet arzuhalleri yağdırdıkları günlerde- "Serbevvabin-i Dergâh-ı âliden Mir İmam Hüseyin" imzasıyla saraya bir dilekçe sunduğu saptanıyor.

> Divriği kazâsında oturan Kanlı aşiretinin vatan edindikleri arazi seksen yıl önce büyükbabam Mustafa Paşa'nın tasarrufu altına girmiş, babam Veliyeddin Paşa bu araziye damlar yapurarak ekilip biçilen araziyi şenlendirmiştir. 1225 (1809) tarihinde, bu dam ve tarlalar için beher hane başına bir batman yağ, iki çerik buğday maktu icar konmuştur. 1265 (1849) senesine kadar bu icar alınmış ise de, aşiret ihtiyarı Gül Mustafa boş yere dâvaya düşerek eyalet kürsüsü olan Sivas Büyük Meclisi'nde, devletli Hamdi Paşa'nın huzurunda, muhakeme olunmuştur. Tasarruf hukukumuzu ispat ettiğimizden, fetva ve hüccet gereği, aşiretin damlardan ve arazilerden çekilmeleri, biriken icarları ödemeleri için ilâm ve buyruldu alınmıştır. Ancak, Gül Mustafa bu tarafa gelerek sadrazama dilekçe vermiştir.
>
> Elimdeki fetva ve şer'i hüccetler ile diğer evrak, kırk günden beri, sadaret divittarı yanında kalmıştır. Bu böyle iken mahkemesi gerekip gerekmediğine ve ne şekilde bir karar uygulanacağına dair emir çıkmamıştır. Evimden ayrılalı on bir ayı geçiyor. Sivas eski valisi İsmail Paşa, Koçgirili olayından bana gücenerek ve Antuvanoğlu'nun akçesinin tahsilini bahane ederek beni uzun zaman Sivas'ta tutuklamıştı. O zaman, valinin hakkımdaki hakaretlerini, Antuvanoğ-

39 *İ. M. Vâlâ*; No 13418: 8 parça: a- Divriği meclisinin mazbatası (18 N 1270/16.6.1854), b- tahrirat, Sivas Valisi İsmail Paşa'dan (7 ZA 1270/4.8.1854), 24 M 1271/17.10.1854, c- M. Vâlâ mazbatası, arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi, (S 1271/Kasım 1854). Vehbi Ayanoğlu'dan 15.12.1977'de alınan not; *S.Ahkâm*, No 34, s. 106, 107 (3 hüküm, yıl: 1268/1851); No 35, s.51 (yıl: 1273/1857).

lu'nun akçesi meselesini, Gül Mustafa dâvasını içeren beş bölümlük bir müzekkere Ahkâm-ı Adliye'ye, bir arzuhal de eski sadrazama sunulmuştu. İsmail Paşa'nın hakaretlerine dayanamadığımı ve ihzarıma sultanlık iradesi olmadığını padişaha arz etmek üzere İstanbul'a geldim. Ancak, vali Gül Mustafa'yı dâvacı ederek arkamdan gönderdi. Dört haftadan beri burada oyalanmaktaysam da söz konusu dâva halledilemedi. Herhangi bir emir de çıkmadı. Bu yüzden İstanbul'da sefil ve başıboş kaldım. Evimde işlerimi idare edecek kimim kimsem yoktur. Ailem bütün bütün yüzüstü kalmış durumdadır. Bir müddetten beri bir de hastam vardır. Ağır borca battım. İdare edemez vaziyette ve ıztırap içindeyim. Düştüğüm zor durum ve sefalet dikkate alınarak, Allah ve Resul aşkına, padişahımızın cümle hakkındaki sahiplik ve ihsanının benden de esirgenmemesini yalvarıyorum...

Taşranın sorunları ve insanları imparatorluk başkentinde küçülmekte ve önemsizleşmektedir. Anadolu'ya sırt çevirmeyi gelenekleştiren Osmanlı devlet anlayışı, sorunları genellikle valilere havale edegelmiştir. Valilerin tutumu ise meydandadır. Hamdi Paşa İmam Bey'e arka çıkmış; İsmail Paşa onu ezmeyi amaçlamıştır. Fakat bu girişimi bir sonuç vermeden o da azledilmiş, yerine derebeyi kökenli Feyzullah Paşa getirilmiştir. İstanbul'da ise Bâbıâli'dekilerin başlarını kaşıyacak vakitleri yoktur. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin ilk yıllarında toplantı gündemleri en yeni olayları kapsarken, giderek birikmeler kaçınılmaz olmuştur.

İmam Bey'in girişimleri ve bulduğu aracıların sıkıştırması 1854 Ekim ayında etkisini gösterir. Meclis-i Vâlâ konuyu bir ön müzakereden geçirdikten sonra, Maliye nâzırlığından görüş sorar. Meclisin konuyu tezelden bir karara bağlama eğiliminde olduğu, birkaç gün sonra ikinci bir tezkire yollanmasından anlaşılmaktadır. Maliye nâzırlığı, "İmam Bey'le ilgili arazinin halen tasarrufunda olup olmadığının mahallinden soruşturulması" gibi baştan savma bir cevap verince bu kez Meclis-i Vâlâ, Defterhane nâzırlığından, "Divriği hanedanından İmam Bey ve biraderzadeleri ile Kanlı aşireti arasındaki uyuşmazlık için bir kâtibin yerine gönderilmesini" istemiştir! Defterhane'den gelen cevapta, "Tercan kazâsına tâyin edilen Fevzi Efendi'nin Divriği'ye de uğramasının, vardığı tarihten itibaren üç bin kuruş aylık ödenmesinin uygun görüldüğü" okunmaktadır. Ancak, Meclis-i Vâlâ Divriği'den gelecek rapor ve ölçümlerin uzun zaman gerektireceğini dikkate alarak, 15 Ekim 1854'te şu karara varmıştır:

Sivas kadısının ilâmı ile ekli şer'i hüccet ve diğer evrak incelendi: İmam Bey ile biraderzadeleri Mehmed, Osman, Ahmed ve İsmail beylerin baba ve dedeleri olan Veli Paşa, Hargünî arazisini, 1225'te (1810) Kanlılara taksim ederek her evin belirtilen miktarda icarları ödemeleri şartıyla düzen vermiştir. Aşiret halkı 1265'ten (1849) beri söz konusu icarı vermemeye başlamışlardır. Bu yüzden

biriken icarın ödenmesi ile bundan böyle, ya işgal ettikleri arazi ve damlar için o miktar icarı ödemeleri veya evlerden ve araziden el çekmeleri ahaliden istenmektedir. İki tarafın vekilleri getirilerek Sivas mahkemesinde dâvalarına bakılmış, "bu arazi yoz ve boş olduğundan, aşiretin çiftleriyle 1238 (1822) senesinde toprak şenlendirilmiştir. 1247 (1831) senesinden 1265 (1849) senesine kadar, İmam Bey zorla her haneden birer batman sade yağ aldı' diye aşiretçe dâva öne sürülmüşse de, arazi üzerindeki damlar Veli Paşa'dan kalmadır. 1225'te (1809) aşirete kiralanmıştır. Bu durum şahitlerin ifadeleriyle de anlaşılmıştır. Arazinin ve damların iki senelik icarının toptan ödenmesi, bundan böyle bu araziyi eker ve damlarda otururlarsa maktu icarı ödemeleri, eğer bundan yüz çevirirlerse araziden ve damlardan çıkmaları gerekeceği" kararına varılmıştır. Hatta biriken kiraların alınması için buyruldu ile mübaşir dahi tâyin edilmiştir. Ancak, Fetvahane'den söz konusu ilâma yazılan hamişe, Divanı Hümayûn'dan çıkarılan derkenara göre, bu ilâm çeşitli yönlerden bozuk ve tutarsızdır. Aşiret ahalisine arazi icarı ise kanuna aykırıdır. Bu konu için İstanbul'a gelen aşiret mensuplarının istidaları dikkate alınarak, Defterhane'den özel bir memurun Sivas'a gitmesi, orada yanına katılacak bir meclis üyesi ile yerine gidip araziyi şer'i yoldan ölçtürmeleri, adı geçen beylerin elinde ne kadar yer vardır ve değerleri nedir diye bilirkişilerden soruşturulması, ellerine tapu senedi verilmesi uygun görülmüştür.

Makamlarınca da bilindiği gibi, taşralarda ve özellikle başkentten uzak yerlerde, bu tür ileri gelenler ve hanedandan bazı eski adamlar ellerindeki araziyi kanuna uygun şekilde işletmeksizin, akla hayale gelmez gayrimeşru yollardan ektirip biçtirmekte, halkın elinden bütün mahsulü almakta, zavallıları perişan etmektedirler. İşte, bunlar da söz konusu toprağı adeta yasaklanmış yurtluk ve ocaklık usulüne koyarak yoksullardan batmanlarla yağlar, şunlar bunlar alarak ezmeye ve sömürmeye koyulmuşlardır. Bu tür sömürmelerin halk üzerinden kaldırılması elzemdir. Zira bu araziyi vaktiyle her nasılsa Veli Paşa zaptetmiş, sonra bunlara kalmışsa da ellerinde güvenilir tapu senetleri yoktur.

Arazinin ölçülüp sınırlandırılması, kaç tür tarla ve mera varsa artırma ile satışa çıkartılması, ahaliden almak isteyenlerin bildirilmesi, beylerin tasarrufları ortaya çıkar, buradaki kayıtlar da bunu doğrularsa, alınacak bedellerinin kendilerine ödenmesi, eğer bir hakları yoksa devlete irat yazılması uygundur. Bu arazinin öyle aklî ve indî biçimde maktuen yönettirilmesine izin verilmemelidir.

Bu belge gerçekten ilginçtir: Devletin bir meclisi "halkın sömürülmesine" açıkça karşı çıkmakta, derebeylerin geniş topraklar üzerindeki nüfuz ve tasarruflarına artık kesinlikle son verilmesi zamanının geldiğini ilân etmektedir. Bu görüş aşamasına göre, Sivas Büyük Meclisi'nin hâlâ eski geleneklere bağlı kaldığı meydandadır. Muhakkak ki İmam Bey de böyle bir karar beklemiştir. Maktu icarın azaltılması, birikenlerin bağışlanması, araziden bir bölümünün icar dışı bırakılması ve benzeri şıklar bile en kötü

ihtimaller iken, bu hiç beklenilmeyen karar onun Divriği'deki kudretini boşlukta bırakacak kadar ağır olmuştur.

Meclis-i Vâlâ'nın mazbatası sadaretçe özetlenerek 19 Ekim 1854'te saraya sunulmuş ve 21 Ekim'de onaylanmıştır.[40]

Kesinleşen bu kararla Köse Paşa hanedanının "zevali" de artık gündemdedir. Devlet birtakım yenileşmelere rağmen nasıl ki sınırlarının giderek daralmasına katlanmaktaysa, bünyesindeki ırsi derebeylerinin yerel varlık ve kudretleri de benzeri bir yazgıya ortak olmaktadır. Esasen, Batı'daki meşru asalet ve toprak hükümranlığına bağlı lordluk anlayışını hiçbir zaman benimsemeyen ve İslam geleneklerini tercih eden Osmanlılık, artık yerel zorbaların kendilerini hanedan ilân edişlerine ve toprak tasarruflarına son verme sürecine girmektedir.

Dönmek, Yaşlanmak ve Ölmek

Umutları yıkılan İmam Bey uzunca bir zaman kaldığı İstanbul'un 19. yüzyılın ikinci yarısındaki yepyeni çehresini acaba nasıl bulmuştu? Kırk yıl önceki, "papatya tarlalarını" andıran beyaz sarıklılar kalabalığının yerini artık kırmızı fesler almıştı. Ola ki o da dönüş hazırlığı yaparken kendisine ve yakınlarına son moda Mecidiye fesleri almıştır! Artık, değişen renkler ve kıyafetlerle birlikte nice şeylerin de silinip gittiği bir döneme girilmişti. Divriği derebeyleri İmam Bey ve Âyân Mehmed Ağa, İstanbul'un Batı esintili yeni ortamında, antropolojik birer kalıntı gibiydiler!. 1854-1855 kışı başlamadan, Anadolu'ya çözülen büyük kervanlar onları da kendi dünyalarına götürdü. İmam Bey yıllarca önce, babasının idamından sonra İstanbul'a bir kez daha gitmiş, yüz sürdüğü sultan tahtının önünden doğrulurken kendisine kapıcıbaşılık rütbesi ve birçok imtiyazlar bağlanmıştı. İşte şimdi, o imtiyazın belgelerini sultanlık inkâr ediyordu! Kendisine ise "bakiye-yi zalemeden bir derebeyi" gözüyle bakılmış, umutları kırıldıktan sonra memleketine dönmesine izin çıkmıştı...

Bu dönüş bir bakıma hanedanının da sönüşüne başlangıçtır. Çünkü ailenin asıl gücü, Hargün'deki insan yığınlarına hükmetmesinden kaynaklanıyordu. Artık, "yağ getir, bal getir..." keyfi egemenliği sona eriyor, yarım yüzyıl serflik eden Kanlılara tadını bilemedikleri özgürlük bahşediliyordu.

Divriği'ye yenik dönen yaşlı derebeyi, başarabildiği sürece "fildişi kule" yöntemiyle itibarını korumak zorundaydı. Alımlı çalımlı bünyesini hır-

---

40 *Sivas Şer'iye Sicili* (yıl 1268/1852); *İ. M. Vâlâ*, No 13418: İmam Bey'in yazısı, (21 Z 1270/15.9.1854); No 13352, 5 parça: a- 3 tezkire, b- M. Vâlâ mazbatası, c- arz tezkiresi ve Mabeyin şerhi (28 M 1271/21.10.1854).

palayan yaşlılık, kamburluk ve körlük sevimsiz şeylerdi. Hem bu nedenlerle, hem Kanlılardan aldığı ders gereği, öteki köylerle olan ilişkilerinde görünmezliği ve gizliliği yeğlemeye başladı:

> Çiftlik köylerine tahtırevanla gidiyor, köydeki mutemet adamının evi önünde tahtırevanla kapı arasına kilimler geriliyor, bu kapalı koridordan içeri geçip yanına ev sahibinden başkasını sokturmuyordu. Bir yakını sebebini sordu ve şu cevabı aldı: 'Herkes beni hâlâ heybetli, bedenen güçlü hayâl ediyor. Kör gözümle, yaşlanmış vücudumu görürlerse, değil öşür, icar vermek, köyden kovarlar!'

Halk psikolojisini iyi bilen bir derebeyinin bu düşüncesine denecek söz yoktur. Nitekim onun bu yöntemi, körlüğüne ve kamburluğuna alışmış kasabada uygulamadığı da anlatılır.

> Yaşlılığında bile sokağa en güzel atla çıkarmış. Yanında altı kavas bulunurmuş. İkisi atının ön, ikisi arka sağrısına ellerini koyup yaya yürürlermiş. Biri atın başını çeker, çubukçusu da peşinden gidermiş... Yolda sık sık altın bahşiş atmak âdetiymiş. Çocukları çok sever, onlara da para dağıtırmış. Kör gözünü ise sargıyla ebaniyeli fesinin altından bağlarmış.[41]

Bu portre, 19. yüzyıl Anadolu'sunda sanki son bir derebeyi tiplemesidir. Zira o yıllarda, artık, eyalet paşaları bile sokağa tantanalı kalabalıklarla ve at sırtında çıkmaktan vazgeçmişler, bir faytonla dolaşmayı tercih eder olmuşlardı.

Oysa İmam Bey kasabadaki debdebesini ölünceye dek tavsatmıştır; tıpkı sultanın "Cuma Selamlığı" gibi, o da bu küçük dünyada selamlıklar düzenlemeyi, atı veya tahtırevanı ile camilerden birine kalabalık bir maiyetle yönelmeyi, dualar, saygılı eğilişler arasında turunu tamamlayıp sarayına dönmeyi aksatmamıştır. Halk ve ondan bol sadaka almaya alışık dilenci kalabalıkları cuma ve bayram namazlarında kendisini, padişahın bir gölgesi gibi alkışlarlarmış. Ölümüne dek işlevini sürdüren sarayında yaz kış, hemen hemen her gün konuklar ağırlanır, İmam Bey burada, özel ve resmi toplantılara başkanlık edermiş. Herkes için, kadıya başvurmadan önce İmam Bey'e gidilmesi, başlangıcı tespit edilemeyecek kadar eski bir gelenekmiş.

Fakat bütün bu görkeme karşın, 1854'ten 1871'e zincirlenen yıllar, İmam Bey'in yaşlılık ve küskünlük dönemidir. Bu küsüş kasaba işleriyle eskisi gibi uğraşmamaktan ibarettir. Ona göre Kanlı aşireti, yüzlerini Sivas'a çevirmiş "nankör" bir topluluktur! Üstelik, yeşerttikleri özgürlüğün

---

41 Fahri Divrik, 21.12.1977'de alınan not. Bu bilgileri, İmam Bey'i yakından tanıyan ve akrabası olan amcası Emin Bey'den (1854-1944) nakletmiştir.

tohumları Dumluca, Yellice, Sincan çiftliklerinde de boy atmaya başlamıştır. Fakat buralarda yaşayanlar, "mülkiyet ve hürriyet" çanlarını tıngırdatmaya koyulduklarında, İmam Bey dünyasını değiştirmiş olacaktır.

1855 Mart'ında, üç yıldır Divriği müdürlüğünü yürüten Abdi Efendi'nin azledildiği görülür. Sivas valisine yazılan emirnâme, bu yöneticinin niteliğini ve hangi prensiplerde İmam Bey'le uyuşmuş olduğunu tahmine elverir:

> ...Abdi Efendi'nin Sivas, Tokat rüsumat ve aşar bedellerinden, Darürreha gelirlerinden toplam elli altı bin kuruş zimmeti çıkmıştır. Başka yerlerde de epeyce alacaklısı vardır. Müdürlükte bırakılırsa borçlarının tahsili zorlaşacağından hemen azli gerekmektedir...[42]

Sivas valisi, müdürlük için, "Hacı Mehmed Kelâmi Ağa ile Divriği hanedanından Osman Bey'i" aday gösterir. Bâbıâli ve Meclis-i Vâlâ her ikisini de beğenmez: "Divriği kazâsının büyüklüğü münasebetiyle idaresinin çok fazla önem gösterdiği" dikkate alınarak iki bin kuruş maaşla İstanbul'dan, Golos eski kaymakamı Mustafa Efendi tâyin edilir.[43]

Yine o 1855 yılında, İmam Bey'in ünlü bir hemşehrisini ağırladığı biliniyor: Güresinlizade Hafız Hasan 1840'larda nefer urbası giyip ailesiyle vedalaştıktan, İmam Bey'in elini öptükten sonra askere gitmiş, aklını ve şansını kullanmış, ferikliğe (tümgeneral) yükselmiştir. Şimdi o, Sultan Abdülmecid'in göğsünü zafer nişanları ile doldurduğu genç bir general olarak sılaya geliyordu. Karşılama için Divriği'de olağanüstü hazırlıklar yapılır.

Kırk yıllık kapıcıbaşı, eski kaymakam, vezir torunu, vezir oğlu İmam Bey, herkesle birlikte ve en önde yollara düşer. Selavat tepesi eteğinde "Ferik Hasan Paşa'yı tanzimle istikbal eder". Erlikten generalliğe yücelecek derecede zeki adam, memleketinin bu yaşlı derebeyinin elini öper! Birlikte at sürerler. Halk İmam Bey'i ve yanındaki Kırım harbinin başarılı subaylarından Hasan Paşa'yı hayranlıkla izler.[44] İmam Bey'in misafir paşaya sarayında verdiği ziyafetler de unutulmamıştır.

---

42 Abdi Efendi, varlığı müsadere edilerek Hafik'e sürülecek, daha sonra bağışlanarak 1867'de Koçgiri kaymakamlığından emekli olacaktır. Meclis-i Vâlâ, "Devlete uzun zaman divan katipliği, Sivas tahrirat kâtipliği, muhtelif kaymakamlıklar yaptığını, 16 kişilik ailesiyle geçimini sürdüremediğini, hasta ve yaşlı olduğunu, bir süre dedelerinden kalan malları satarak geçinmeye çalıştığını, fakat artık hiçbir şeyi kalmadığını tesbit ederek 500 kuruş emeklilik bağlanmasını" önerecektir (Başb. Arş. İ. Meclis-i Vâlâ, No 25851).

43 *İ. M. Vâlâ*, No 14699, mazbata ve ekleri (17 L 1271/3.7.1855); *S.Ahkâm*, No 34, s. 35, 47, 168. Divriği Müdürü Abdi'ye yazılan hükümler (yıl 1269-73/1853-56).

44 Güresinlizade Hafız Hasan Paşa, Divriği'de kardeşleri Hacı Ahmed Bey'le Hacı Hüseyin ve Mamuş ağaların, İmamoğlu Mahallesindeki büyük konağında misafir

Sonraki yılların İmam Bey'in hayatını nasıl doldurduğunu kestirmek güçtür. Onu ölüme taşıyan son on beş yıl, hemen hiç belge bırakmadan gelip geçmiştir. 1857'de, Divriği müdürlüğüne tekrar Şeci Efendi'nin getirildiği,[45] aynı yıl, Karamahmudzade Âyân Mehmed'in ağalık kürkünü soyunup kefen kuşandığı biliniyor.

Bu sessiz ve hareketsiz gözüken dönemde, sadece 1863 yılının İmam Bey'e bir umut ışığı yaktığı görülmektedir. İktidar ve idare hırsından uzaklaşması, aşiretler ve köyler üzerindeki ağırlığının sarsılması Divriği'nin güvenliğinin de tehlikeye düşmesine yol açmıştı. O zamana kadar kasaba ufuklarına fazla yaklaşamayan Koçgirili ve Diricanlı çeteleri, yıllardır soygun talan görmeyen bu yöreye sarkmaya kalkışmış bulunuyorlardı. İşsizliğe, toprak verimsizliğine bir de bu tedirginlik eklenince, köy gençleri üçer beşer İstanbul'a göçmekte, bekâr odalarını doldurmaktaydılar. Daha çok Unkapanı'nda kümeleşen bekârların, arpacılık ve ayak işleri yapmaktan, gelecekleri için beş on kuruş biriktirmekten gayri emelleri yoktu. Fakat bir tür lonca düzeninde örgütlendikleri için, sınırlı kazançlar art arda gelenlerle daha küçük paylara bölünmekteydi.

Biricik çare Divriği'den göçü durdurmaktı. Bunun için de eskilere göre memleketlerinin güçlü bir yöneticinin elinde olması koşuldu. Divriği'ye gidip dönenler, durulmuş ve küsmüş İmam Bey'in ihtiraslarını depreştirdiler. O, mutemet adamı Hacı Abdullah'a bir daha görev vermek zorunda kaldı. Kervan soygunu operasyonunu eline yüzüne bulaştıran Hacı, on beş yıl sonra, yeni bir mizanseni sergilemek için İstanbul'a gitti. Bekârların akıl hocası Divriğili Kanişoğlu'nu ve odabaşlarını buldu. Dilekçeler Bâbıâli'ye ve Meclis-i Vâlâ'ya sunuldu. Kalabalıklar, mavnalara dolarak Sultan Abdülaziz'in sahilsarayı önünde gösteri yaptılar. Diğer yandan, Divriği köylerine "şöyle şöyle arzuhaller yazıp yollayın!" diye haberler uçuruldu.

Olaya eğilmek zorunda kalan hükümet, durumu Sivas valisinden sordu. Gelen cevap, istek ve şikâyetlerin gerçekle ilişkisizliğini gösteriyor, olayın bir tertipçinin başı altından çıktığını ortaya koyuyordu. Fakat İstanbul'daki kargaşacılar yatıştırılamadı. Üstelik, 1863 yazında, Divri-

---

oldu. Kendisi alay'dan yetişmeydi. Abdülaziz zamanında uzun süre Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye reisliği yaptı. Son görevi Hassa reisliği idi. 1876'da İstanbul'da öldü ve Eyüp'e gömüldü. Oğlu Nâil Bey, Limni ve Elaziz mutasarrıflıklarında, Nüfus Genel Müdürlüğünde bulunmuştur. Hafız Hasan Paşa, Divriği'de, kendi adıyla anılan yeni bir medrese açtırmıştı. (*Sicill-i Osmanî*, c. II, s. 100; K. Erçoklu, *Bütün Veçheleriyle Divriği*, s. 60).

45 *S.Ahkâm*, No 35, s.47, 51,91,115: Secî'ye ikinci müdürlüğünde yazılan hükümler: (yıl 1273-76/1857-59).

ği'den de yüzlerce Müslim ve gayrimüslimin imzaladığı mahzarlar geldi. Herkes ısrarla İmam Bey'in kaymakamlığını dilemekteydi:

> ...Kazâmız hanedanından rıf'atlu İmam Hüseyin Bey hakkında, İstanbul'daki bekârların sadaret makamına sundukları arzuhal üzerine sadrazam hazretleri, Sivas valisi devletlü paşadan, emirnâme ile bilgi istemiştir. Bekârların dile getirdikleri tamamen doğru olup İmam Bey, kaymakamlığı sırasında tek kişiye zarar vermemiştir. Kaymakamlığını istemeleri kendisinin tahrikiyle değil, çevrenin ve Kürtlerin zulmüne dayanamadıklarındandır. Kürtlerin ahalimize zulümleri ise, kazâ müdürlerinin tahrikiyle olmaktadır. İmam Bey ihtiyardır. 'Kaymakamlığı idare edemem!' demekteyse de hepimiz kendisinden hoşnutuz.

Yüz seksen üç kişinin imzaladığı belge, kasabanın tüm halkının eski derebeyine yeniden kaymakamlık verilmesinde birleştiğini gösteriyor. Müderrisler, imamlar, hatipler, mahalle muhtarları, başta Karamahmudoğulları olmak üzere hanedan mensupları, Ermeni ileri gelenleri, meclis azaları, müftü ve naip mahzarı imzalayanların ön sırasındadırlar. Halk samimidir; onun kazâyı yönetmesi herkes için ortak bir güven ortamı sağlayacaktır. 1847'de azlinden sonra gelip geçen kaymakam ve müdürler, mahalli otorite temsilcileri olmadıklarından başarısız kalmışlar, kısa aralıklarla azledilmişlerdir. Bâbıâli'nin yanılgısı "halkın bu adamı istemesi kendisinden korkmalarındandır" zannından doğmaktadır.

Bu yazıların Bâbıâli'ye ulaştığı 1863 Temmuz'unda, başkentteki bekârlar da yeni bir arzuhal sunarlar:

> Divriği kazâsı, eskiden kaymakamlık adıyla Velipaşazade İmam Hüseyin Bey'in yönetimindeyken Müslim, gayrimüslim cümlemiz güven altında, kendi işimiz ve ticaretimizle vakit geçirmiştik. Devletle olan işlerimiz zamanında yapılmıştı. İmam Bey ise vazifesinde doğruluk ve bağlılıkla davranırdı. O ayrıldıktan sonra, kazâ müdürlüğe çevrildi. Şimdiye dek, taşradan ve yerliden tâyin edilenlerin gözetim ve denetim yetersizlikleri sebebiyle kazâınız bütün bütün ihtilale battı. Birtakım eşkıya ve zulümkârların kötülüklerine artık katlanamıyoruz. Geçim derdinden bile el çektik. Vatanımızı terk ederek dilenci olageldik. İmam Bey'in kaymakamlığı ve yoksulların eşkıya pençesinden kurtarılması için istida sunmuştuk. Kaymakamlığına irade çıkmış olmasına duacıyız. Ancak, halen tâyini tahakkuk etmedi. Durumu birkaç defa sadarete arz ettik, bir sonuç alamadık. Son olarak kazâ meclisinden mazbata, köylerden mahzarlar düzenleyerek biri Eyalet Büyük Meclisi'ne, biri de eklice Padişah katına sunulmuştur. Malumunuz olduğunda ricamız ve yalvarmalarımız odur ki, İmam Bey'in kaymakamlığı geciktirilmesin...

Aralarında odabaşılarının da bulunduğu elli köylünün imzaladığı bu arzuhal ve öteki belgeler, nihayet bir daha Meclis-i Vâlâ'nın gündemine

girdi. İstanbul'daki köylüler sarayın rıhtımlarına yanaşarak nümayişlerde bulununca, içerden "dileğiniz kabul edildi, padişah İmam Bey'i kaymakam tâyin edecek!" yollu cevap verildi. Ne var ki, konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmediğinden, bu sözün geçerliliği yoktu. Kanunlar ve kurallar padişah iradesini aşma noktasındaydı ve Divriği köylüleri bunu bilmeksizin, saraydan aldıkları cevabı yeterli sayıyorlardı. Meclis-i Vâlâ 28 Temmuz 1863'te uzun bir mazbata düzenledi:

> ...Gereği görüşüldü: Padişaha sunulan arzuhalin esası üzerinde, şimdiye kadar Bâbıâli'ce elde edilen bilgiler ve sağlıklı soruşturma görüşmelerin de sağlıklı geçmesine yaradı. Geçende sunulan meclis mazbatasında da belirttiğimiz gibi, bu ahali, bundan birkaç ay evvel yine bu yolda padişaha dilekçe sunmuşlar ve kalabalık bir toplulukla Bâbıâli'ye dahi gelmişlerdi. İçlerinden söz anlarlar o zaman meclisimize çağrıldı. Dilekleri sorulduğunda, kazâ müdürlerinin kötü yönetiminden, eşkıyanın zulmünden, İmam Bey'in ise daha önce çok iyi hizmet ettiğinden bahsettiler. Yeniden kaymakam unvanı ile tâyinini istediler. Halbuki İmam Bey denilen adam, 'bakiyye-i zalemeden' ve oralarca müteferrid (eşi olmayan) nüfuzlu bir kişidir. Yürürlükteki İdare-i Muntazama-i Adliye uyarınca, onun oraya tâyin edilmesi nizam ve usule aykırı olduğu gibi, eğer o tür kötülükleri gerçekten söz konusu ise önlenmesi, suçlu ise müdürün de değiştirilmesi gerekmektedir. Bu hususlar adı geçen arzuhal sahiplerine anlatıldı.
>
>
>
> İşin içyüzü Sivas valisinden de sorulmuştu. Gelen tahrirat ve mazbatalardan anlaşıldığına göre, bu konudaki istidaları yazanlar ve olayları tertipleyenler İstanbul'daki fesatçılardır. Bunlar memleketlerine birtakım asılsız sözlerle dolu mektuplar gönderip yönetime karışıklık katmaktadırlar. Mamafih, bunca yaygaradan sonra müdürün yerinde bırakılması doğru değildir. Söz konusu kötülükler anlatıldığı ölçüde olmasa da yine de önlem alınmalıdır.
>
> İşin doğrusu budur. İmam Bey, "bakiyye-i zalemeden" olup kendisini hükümet idaresine koymak, bile bile bunca tebaayı gözetimine bırakmak, hikmet-i hükümet kurallarına ters düşmektedir. Kürt eşkıyanın zulümleri, bilfarz anlatıldığı derecede olsa bile, herhalde bu da İmam Bey'in tahrikiyle meydana gelmektedir (!). Buradaki ahaliyi heyecana ve yaygaraya boğan da odur. Hatta bu iş için Abdullah adında bir uşağını İstanbul'a göndermiş ve şikâyetçilerin önüne düşürmüştür. Şikâyetçiler ise çok seneden beri İstanbul'da arpacılık ve benzeri ticaretle uğraşan, burada yerleşmiş kişilerdir. Kendileri geçen gün takım takım meclise çağrılıp istidalarının tutarsızlığı ve kötü maksatlara dayandığı anlatıldı. Söz anlarları dâvaları olmadığına ilişkin senetler vermişlerken, yine tek durmayıp böyle cemiyetle ve mavnalarla edebe aykırı olarak padişahı rahatsız etmeye kalkışmaları ve bilhassa şu işlemden dolayı, memleketlerinde ele geçirilip Bâbıâli'ye gönderilen mektuplarında, hemşehrilerinin zihinlerini karıştıracak türlü türlü şeyler yazmaları adeta sözü ayağa düşürerek 'zabıta-i belediye'yi bozmak, hükümetin manevi otoritesini zayıflatmak türünden davranışlardır.

Dördüncü Ordu merkezi Erzincan'a alınmıştır. Akçadağ ve diğer eşkıya yatağı yerlerin ıslahı ve bu arada Divriği ve Harput havalilerinde asayişi bozan olaylar varsa bunların önlenmesi orduca yapılacaktır. Şayet bu arzuhalcilerin ve İmam Bey'in önü kesilse bile yine dediklerine ve dileklerine ulaşmak için hileden geri durmayacakları, başkalarına örnek olup birtakım kötü hareketlerin meydana gelmesine yol açacakları ortadadır. Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin zeylindeki 'Evamir-i devlet ve kavanin ve nizamatın icrasına muhalefet içün sarf-ı nüfuz ve kuvve-i müessire' edenlerin, bir yıla kadar hapisle cezalandırılmaları gerektiğinden, ilişik pusulada yazılanların süresiz olarak Tekfurdağı ve Gelibolu'ya sürülmeleri, İmam Bey'e ise, görevinden başka işlere burnunu sokmaması için sıkı tenbihatta bulunulması, uymazsa eyalet içinde bir yere sürülmesi için valiye emirnâme yazılması kararlaştırıldı...

Meclis üyelerinin Anadolu derebeyleri için ödün vermez derecede peşin hükümlü oldukları ortadadır. İmam Bey'e asla güven duymamakta, halkı ezeceğine inanmaktadırlar. Ayrıca böyle bir uygulamanın yürürlükteki kurallara uymayacağını da öne sürmüşlerdir. Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı, sadaretten ve saraydan geçerek 31 Temmuz 1863'te kesinleşmiş, "tüccardan Kanişoğlu Yusuf, Palabıyık Veli, Ali Kethüda ve Süleyman Akteri Gelibolu'ya; Tuğutlu Sarı Hasanoğlu Mehmed, İmam Bey'in uşağı Abdullah ve Bektaşlı Bekir de Tekfurdağı'na" sürülmüşlerdir.[46]

Bu karar İmam Bey için son umudun da sönüşüdür. Artık hiçbir güç, onu koltuklayıp resmi bir mevkiye oturtamayacaktır. Devlet onu "zalimlerin bir kalıntısı" saymaktadır. Bu deyim, neredeyse ölümsüz bir yaşama ayrıcalığına sahip bulunduğunu düşündürecek kadar ölçü dışıdır...Oysa yaşlı derebeyi, 1790'lı yıllarda başlayan yaşamını trajik çalkantılar içinde, 1870'li yıllara zor ulaştıracaktır. Tanzimat'ın azımsanmaya, Batı esintili hürriyet şarkılarının İstanbul'da duyulmaya başladığı heyecanlı günlerde İmam Bey hastadır. Korkulu, renkli, görkemli, tehlikeli bir yaşamı sonsuzluğa gömmek üzeredir. Asırlık sarayda, yetmiş beşlik İmam Bey dedesinden ve babasından daha uzun yaşamıştır. Haremde ise bir başka yaşlı vardır. Halası (Köse Paşa'nın kızı) Meşev Hanım hâlâ hayattadır.

İmam Bey 1871 yılının bilinmeyen bir gününde öldü. Nüfus kütüğüne ölüm tarihi Hicri 1287 (M. 1871) olarak düşülmüştür.[47] Bu ölüm bir anda tüm kasabayı bir zelzelenin uyandıracağı panik derecesinde havalandırmış; minarelerden, mescit damlarından, kale burçlarından yükselen sa-

---

46 *I. M. Vâlâ*, No 22141: 5 parça: a- mahzar, Divriği ahalisinden (11 M 1280/28.6.1863), b- arzuhal, bekârların ve vekillerin. (S 1280 /Temmuz 1863), c- pusula, sürgün edilenlere dair, d- mazbata, arz tezkiresi Mabeyin şerhi (14 S 1280/31.7.1863).

47 Divriği Sancağı H. 1260 Esami Defteri s. 1/b (buraya düşülen ölüm tarihi).

lâlarla acı haber dalga dalga yayılmış olmalıdır. Herkesi saran korku ve üzüntü, kuşkusuz ölümün getirdiği boşluktan ve yokluktan çok, ölenin kişiliğine dönük ürküntüden kaynaklanıyordu.

Bu son büyük derebeyinin cenaze töreni, kendisinden altmış dokuz yıl önce ölen dedesi Köse Paşa'nınkine benzeyen bir cemaat mahşeri ile kaldırılır; aynı saraydan aynı musallaya, ordan da aynı mezarlığa taşınır. Tabutunu omuzlayanlar arasında onun bir oğlu yoktu; yeğenleri, amcazadeleri vardı. Zaman ve şartlar ise bunlardan hiçbirine onun boşluğunu doldurabilme şansını tanımayacak kadar değişmişti. Beş arşın beze dolalı soy ve memleket büyüğünün ölüsünü, başsız vezir Veli'nin yanı başındaki kabre bu yeğenler ve amcazadeler indirdiler. Söğütlük mezarlığını örten cemaat "Mir-i ekrem, Serbevvâbin-i Dergâh-ı âliden esbak Kaymakam İmam Hüseyin Bey bin Hafiz Veliyeddin Paşa bin Mustafa Paşa" için fatihalar okunduktan sonra dağıldı...

İmam Bey, III. Selim'den Abdülaziz'e kadar bir dizi padişahın getirmeye çalıştıkları yeniliklere karşın, derebeyliğini ve memleketindeki etkinliğini kırk yıl kesintisiz sürdürebilmiş ender kudretlilerdendi. Herhalde ölürken de kendi tipinin geride kalmış son örneklerindendi...

4.
OSMAN BEY VE HANEDANIN SÖNÜŞÜ

Amcası İmam Bey'den sonra Köse Paşa ocağını temsil görevini yüklenen Osman Bey, atalarından miras "korkutucu" imajı yumuşak bir beyefendi sıfatıyla törpüleyerek, büyük dedesinin iyi huylarını tekrarlayarak, yaklaşık kırk yıl memleketine efendilik etti.

Veli Paşa'nın torunu, İsmail Bey'in ikinci oğlu olan Osman Bey'in doğum tarihi Hicri 1240'tır (M. 1824). O, Divriği'nin kültür potasında yine de en iyi biçimde yetiştirildi. Mührüne "es-Seyyid" sanını kazandırmaya hak kazandıran bir erişkenlik elde etti. Künyesi en uzun biçimiyle "Hanedandan İsmail Beyzade es-Seyyid Osman Nuri Bey"dir. Devletten aldığı bir pâye yoktu, ama kendisine gelinceye dek ailenin edindiği kadimlik ve soyluluk olgun kişiliğinde özümleşmiş; devlet rütbelerinin veremeyeceği anlamlı ve manevi bir yücelikle atalarına halef olmuştu. Bundan ötürü, halkının gözünde "tek ve gerçek bey"di. Bu kabulleniş; sevecenliği, yoksula kimsesize sofrasını ve kesesini açık tutması, sarayını bir sığınma kapısı yapması ile doruğa ulaştı. Dönemine yetişenler, sofrasına bağdaş kuranlar, yardımına avuç açanlar, "Osman Bey memleketin sahibi, beyi, kutbu, her şeyi idi..." yargısında ortaktılar.

Bu yorum ve tanım, ürkütücü derebeyi tipinin ötesinde, halkın arayışına ve sığınışına kucak açmış bir otoriteyle ilgilidir. O yıllarda, devlet gücünün zayıf kaldığı yörelerin insanları devlete sadıktılar, fakat mahalli bir beye de muhtaçtılar. Osman Bey ise, yalnızca zenginliği ve cömertliği ile değil, şehirli-köylü, eşraf-eşkıya, Sünni-Şii, Müslim-gayrimüslim, zengin-yoksul çaprazlamaları ortasında gerçek bir arabulucu ve söz sahibi oluşu ile de tam bir beydi.

Etkili bir beyefendiliğin kurallarını yıllar yılı, amcası İmam Bey'den öğrenmişti. Fakat zamanın ve yeni koşulların sınırlarını zorlayıcı girişimlere hiçbir vakit iltifat etmedi. Buna karşılık, yaptırımcı bir beyliğin gereği olarak hanedan sarayına yerleşti. Onlarca ve onlarca odadan meydana geldiği söylenen o büyük mekânın bir kısmı haraptı. Sağlam bölüm-

leri ise yakın geleceğin kasvetiyle yüklüydü. Gıcırdayan kapıların, göçük cumbaların, uçuklamış yaldızların ve boyaların, tarazlanmış tirfillenmiş mefruşatın tozlu ve solgun ortamında, yaşlı halayıklar, hizmetçiler ve haremdekilerle yaşamaya başladı.

İsmail Bey'in oğulları olan Osman Bey ve üç kardeşi, İmam Bey'in ölümüne kadar birer prens hayatı sürmüşlerdi. Kardeşlerin en büyüğü olan Mehmed Bey (1822-1878) hanedan sarayının bulunduğu semtten uzakta, Gökçecami mahallesine yerleşmişti. 1844 sayımında, bu mahallenin 1 no'lu hanesinde ve ilk isim olarak yazılmış, "hanedan-ı belde" olduğu belirtilmiştir. Osman Bey'den 6 yaş küçük olan Ahmed Bey (1830-1881) de aynı mahallede ve hanede yaşadı. Mehmed ve Ahmed beyler erkek çocuk bırakmadan öldüler. Kasaba hayatında fazla etkinlikleri de olmadı. 1853 yılında düzenlenen bir mahzarı imzalayanlar arasında "İsmail Beyzade Mir Mehmed" de vardı ve o yıllarda, Divriği Küçük Meclisi'nin dört azasından tekiydi.

Kardeşlerin en küçüğü İsmail Bey (1839-1910) babasının adını taşıyordu ve muhtemelen hacca gittiği için "Hacı Bey" adıyla ünlenmişti. Bunun da oğlu yoktu. Kızlarından Fatma Hanım (1882-1948) Osman Bey'in oğlu Esad Bey'le evlenmiştir. Hacı Bey, Cedit Paşa mahallesindeki güzel ve güleç konağında yaşadı. Selamlık dairesi caddeye bakan bu konak, çıkmalı odaları, avluya açık, uzun ve gösterişli divanhanesi, geniş at örtmesi, çeşmeli "orta dairesi" (mabeyini) ve haremi ile meşhurdu. Taş kemerli büyük cümle kapısının iki yanında geceleri fenerler yanar, gündüzleri kavaslar dururdu. İçeride, aşçılar halayıklar çoktu. Hacı Bey dindardı ve sakin yaşamayı seviyordu. "Şetari entari, sarı safranlı mest papuç, lâhuri şal, yeşil cübbe, ebaniye dolalı fes giyip kuşanıyor; şal kuşağının arasına murassa kapaklı çalar koyun saatini, kozalı tütün kesesini yerleştiriyordu. Sokağa çıkarken entarisinin altına sırma işlemeli çuha şalvar giyerdi". Halis ipek ve yünden, sarı, kırmızı, beyaz, mor, yeşil renklerin okşayıcılığını; pembe-beyaz bir yüz, kırlaşmış bir sakal canlandırıyordu. O, tipik bir Anadolu efendisi idi. Tanzimat'ın ilan edildiği yıl dünyaya gelen bu beyzade, heybetli kapısının önünden geçen davullu zurnalı şamatadan II. Meşrutiyet'in ilanını duyduğu zaman, yetmiş yaşlarındaydı. Ağabeyi Osman Bey'den birkaç yıl sonra "soy büyüğü" olarak öldü.[1]

Osman Bey'e gelince: İmam Bey'in bu yeğenine ayrıcalık tanıdığı

1 İsmail Bey'in oğulları için kaynaklar: Divriği H. 1260 tarihli Esamî Defteri,Gökçecami Mah. Hane No:1; *İ. M. Vâlâ*, No 10832: mahzar ve mazbata, (sene 1853) ; N. Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi*, s. 101 vd; Zeynep Gazioğlu'ndan (1882-1950) alınan anılar. Adı geçen, Hacı Bey'in kızları ile yaşıt ve arkadaş olup sık sık konağa gidermiş.

muhakkaktır. Çünkü, daha 1849'da yirmi beş yaşlarında iken Divriği'ye kaymakam tâyin edilmesini o sağlamıştı. O sırada Sivas mutasarrıfı bulunan Abbas Paşa, (İmam ve İsmail Beylerin dayısı) İmam Bey'i Bâbıâli'ye kabul ettiremediğinden, onun yerine "...Divriği mevkiinin özel durumu, mahalli hanedanından İsmail Beyzade Osman Bey'in iyi idareye ehliyet ve liyakati sebebiyle iki bin beş yüz kuruş maaşla" kaymakamlığını gerçekleştirmişti. Ancak Osman Bey, mütegallibeyle uğraşmada başarılı olamadı. Bir yıl sonra, "...zulümler ve işkenceler kaymakamlığı zamanında artmış bulunuyor.." denilerek azledildi.[2]

1855'te ise, "Divriği müdürlüğüne getirilmesi için" Sivas valiliğince yapılan öneri de hükümetçe geri çevrildi.[3] Çünkü, İstanbul'daki yetkililer, ezici nüfuzları denenmiş eski derebeyi kalıntılarına resmi görev vermemeye kararlıydılar. Nihayet Osman Bey için "seçenekler" değil, tek "seçenek" vardı: Ahali üzerindeki nüfuzunu sertliğe başvurmadan sürekli kılmak ve hanedanı ayakta tutmak... Fakat 1871'de İmam Bey'in ölümü ardından bu bile hayal olmaya başladı:

1873'te çiftliklerin ahalisi, Bâbıâli'ye ve Sivas valiliğine dilekçeler verip yancılıktan bıktıklarını, yeni vergi düzeninin kendilerine de uygulanmasını, nizamî onda bir öşür hukukundan yoksun bırakıldıklarını şikâyet ettiler. Bu kıpırdanmaları yatıştırmak için Osman Bey epeyce çırpındı, dökündü. Ailesine ait çiftliklerden, eskisi gibi maktu öşür bedeli alınmasını gerektiğini savundu. Elindeki mülknâme ve ferman-ı âlinin suretlerini hükümete sundu. Divan-ı Muhasebat'a havale edilen belgeler incelendiğinde, söz konusu çiftliklerin ahalisince eskisi gibi ortak tohum ekilerek ve Yeni-il voyvodalarına verilegelen yıllık bin kuruş yine ödenmek üzere, yetmiş beş bin kuruş muaccele ile satıldığı anlaşıldı. Ancak Tanzimat'ın uygulandığı her yerde, nizamî öşür alınması gerekiyordu. Üstelik, mülknâme ve ferman-ı âlinin de geçerlilikleri kalmamıştı. Bu sebeplerle söz konusu çiftliklerden "nizamî öşür alınacağı" hükmüne varıldı.[4] Hicri 1274 (M. 1858) çünkü Arazi Kanunnâmesi'nin 130. maddesi, "ahalisi mevcut bir köyün çiftlik edinilmesini izin vermiyordu.[5] Oysa eski uygula-

2 Osman Bey'in kaymakamlığına ilişkin belgeler: *S.Ahkâm,* No: 34 s. 62, 63,81 (yıl 1266 M 1849-50); *İ. M. Vâlâ,* No 4192, 5388, 5595 (yıl 1266, M 1849-50).

3 *İ. M. Vâlâ,* No 14699 (17 L 1281/13.9.1873 tarihli mazbatanın altındaki 22 C 1271/10.3, 1855 tarihli emirnâme-i sâmi kaydı).

4 *İ. Dahiliye,* No 46968 (17 Ş 11290/13.9.1873 tarihli takrir arz tezkiresi).

5 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi,* s. 305 vd; "1263/1847 tarihli Tapu Nizamnâmesi, şahsa tasarrufu altındaki toprakların tapusunu veriyordu. Bu, toprağa fiilen tasarruf eden âyânların işine yaramıştır ve Tanzimat'ın onları bertaraf edemediğini gösterir.. 1274/1858 Arazi Kanunnâme-i Hümayûnu toprak düzenini değiştiriyordu. Bu kanunla mülkiyet hakkına oldukça yaklaşılmıştır."

maya göre, çiftlikte yaşayanlar Köse Paşa hanedanı ile ortak ekip biçiyor, hanedan mensuplarına her yıl maktu bir öşür bedeli ödüyorlardı. Gerçi alınan karar Osman Bey ve yakınlarının çiftliklerdeki hukuklarını tamamen ortadan kaldırmamaktaydı. Köylülerin yarıcılığı devam edecek, fakat ortak ürünün öşürü devlete verilecekti. Bu daha ziyade, köylülerin Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmalarına yol açmıştı. Eskiden, ürettiklerinin yarısını hanedana verip maktu öşüre karışmazlarken, şimdi hem öşür verecek, hem yarıcılığa katlanacaklardı.

Onlar bu çatal kazıktan kurtulabilmek için kendilerine yol yordam gösterecek bir akıllının çıkışına dek beklemek zorunda kaldılar. Gün geldi, "Hoca Süleyman Efendi" adında bir zamane aydını, Yellice, Erşün, Odur köylülerine zorlu bir kılavuz oldu. 1895'lere kadar mırın kırın sürdürülen ortaklık, bu tarihten başlayarak Süleyman Efendi'nin "fit sürmesi" ile kopmak kertesine dayandı.[6]

Aynı yıllarda Koçgirili ve Diricanlı çeteler kasabayı ve köyleri basıyor, yolları kesiyordu. 1878'lerdeki büyük Dirican isyanı halkın bu isyandan on beş yıl önce İmam Bey'i kaymakamlığa istemelerindeki gerekçeyi doğruluyor; 1878'den sonra, kasabanın Ermeni mahallelerini hedef alan Kürt baskınları ise Divriği'de otorite kalmadığını gösteriyordu. İmam Bey göçmüş; etkisiz ve yetkisiz Osman Bey sarayına çekilmişti. Çevrede ise "Osman Bey de kim oluyormuş? Biz Padişahı bile tanımayız!" diyecek kadar pervasız çeteler türemişti.

İşte Süleyman Hoca, derebeyi gücünün böylesine ayak tozuna belendiği bir ortamda köylülerin aklını çeldi. O, Osman Bey'in elindeki mülknâmenin hepten geçersiz olduğunu biliyordu. Köylüye, "korkmayın, dâvacı olun, kazanacaksınız!" dedi. Osman Bey çiftlik kâhyalarını, köy muhtarlarını çağırtarak sindirici ve utandırıcı azarlamalarda bulundu. Fakat bu duygusal tepkilerin, açlıkla yoklukla boğuşagelmiş toplulukları dizginlemesi artık zordu. Tehlikeyi sezen Osman Bey, Sivas Valisi Hacı Hasan Hilmi Paşa'ya (valiliği 1898-1901 arasındadır) koştu. Divriğili Ermeni sanatkârlara yaptırdığı gümüşten leğenle ibriği sunarak yardım diledi. İsyan ruhunun Divriği'yi sardığını, halkın ve hakkın heder olduğunu, atadan kalma çiftliklerine dahi gidemediğini yana yakıla anlattı. Teftiş bahanesiyle Divriği'ye gelen vali, köylüleri efendilerine

---

6 Süleyman Giryani (Hoca): Divriği'de doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Arapça ve Farsçayı öğrendi. Divriği ve Kangal köylerinde öğretmenlik yaptı. Kürtlârlı köyünde 1913'te öldü. Şiirlerini *Necm'ül-kulub* adlı 200 sayfalık bir mecmuada toplamıştır. Bu eser 1949'da yayımlanmıştır. Hem Divan, hem halk tarzında söyleyen usta bir şairdi. Giryani, Süleyman, Sırrı, Âşık Ağa mahlas ve adları ile şiirlerini bağlamıştır. (İbrahim Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, s. 76, İstanbul, 1961).

itaatkâr olmaya çağırdı. Yellice'ye kadar gidip halkı topladı. Tehdit dolu bir konuşma yaptı. Köylülerin arasına gizlenen Süleyman Hoca başka türlü fısıldıyordu:

Aman, peki demeyin! Valinin sözlerine kanıp dâva dilekçenizi geri almayın!

Hasan Hilmi Paşa o kadar insandan tek cevap alamayınca öfkelendi. Yellicelilerin hediye etmek istedikleri "küheylan"ı da kabul etmeyerek Sivas'a döndü. Osman Bey'e arka vermek, köylüden öç almak için kapısındaki "Karakalpaklıları (Kafkas göçmeni sergerdeler)", Divriği'ye sevk etti. Bunlar çiftlik köylülerinin başına belâ kesildiler. Hayvanlarını ekinlere saldılar, harman ortasına ev yapmaya kalkıştılar. Yaktılar, yıktılar. Sonunda köylüler: "Size üç yüz adet kuzulu koyun, vali hazretlerine de yüz altın verelim, mülkiyet dâvamızdan vazgeçelim" demek zorunda kaldılar. Süleyman Hoca yine önlerini aldı. Valiye gönderilecek olan rüşveti yollatmadığı gibi, dâvadan da caydırtmadı. Köylüye akıl hocalığı edeni öğrenen vali, Yellice'ye zaptiyeler gönderip Süleyman Hoca'yı tutuklatmak istedi. Fakat çevrenin ünlü aşiret ağalarından Davutoğlu kendisini Hekimhanı tarafına aşırttı. Zaptiyeler köyün ileri gelenlerini yakalayıp Sivas'a götürdüler. Süleyman Hoca ve birlikte kaçanlar, "Diyarbekir'deki genel müfettişe başvurup Erzurum hattından telgraf çekme izni aldıktan sonra", Sultan Abdülhamid'e, sadarete ve Dahiliye nezaretine uzun birer telgraf çektiler. Sultandan "dâvanın devamı, valinin azli, köylülerin eski yerlerine iadesi için" irade çıktı.

Hasan Hilmi Paşa'nın yerine Reşit Âkif Paşa'nın gelmesi, Süleyman Hoca'yı umutlandırdı. Bu yeni vali için kasideler yazdı.

Merhaba, hoşgeldin, ey nur-i çeşmi-i âfâk
Bezmi-i şecaatde meydan senindir.[7]

Osman Bey ve yakınları her çareyi deneyerek bir zaman dâvayı sürüncemede bıraktırdılar. En son, hukukî zorlamalarla bazı arazi parçalarını sağlam tapulara bağlayabildiler. Bütün dâvalar, yüzleşmeler, toprak kayıpları, doğal olarak hanedanın gücünü ve erişilmezliğini de eritip aşındırmaktaydı.

Henüz bu sarsılma başlamadan önce, Osman Bey İngiliz gezgini Burnaby'yi konağında misafir etmişti. Burnaby, Osman Bey'in atalarının yüzyıldan beri hükmettikleri Divriği toprağına, yolu üstündeki Yağbasan köyünde bir gece konakladıktan sonra girdi. Bu köy Hargün arazisi

7 Halil Ergün, 1970'te alınan notlardan. Halil Ergün çocukluğunu annesinin görevli bulunduğu paşa sarayında geçirmişti. Ayrıca, Süleyman Giryani'nin de öğrencisi olmuştu.

içinde kalıyordu ve hanedanla Kanlı aşiretinin uzun mücadelesi burada yaşanmıştı. Gerçi Yağbasanlılar artık hür ve toprak sahibi idiler. Fakat bu kez de yoksulluğun pençesindeydiler.

Bu açıdan, Burnaby'nin gözlemleri çok ilginçtir:

> Binbir güçlükle dağdan indik. Karın yerini diz boyu çamur almıştı. Bir yük hayvanı sendeleyerek balçığa yığıldı. Onu kaldırmaya yetecek güç kimsede yoktu. Çaresiz, yükünü diğer hayvanlara dağıttık. Geceyi geçirmek için ileride-ki titrek ışığa doğru yürüdük. Yarbasan (Yağbasan) köyünde, elimdeki bütün imkânları kullanarak rahat etmeye çalıştım. Radford ve Mehmed eşyaları indirdiler. Yüklü hayvan kapıdan geçemediğinden her şey sokağa bırakıldı. Ama ne sokak! Bir tek saman çöpünün bulunmadığı çiftlik toprağı bile Yarbasan sokaklarından daha temizdir. Köylüler, kurt hücumundan korunmak için, sığırlarını köyde muhafazaya almışlar. Eğer birisi yolun karşı tarafındaki komşusuna gitmek isterse batacağı çamur deryasına girmeden, kendisini Tanrı'ya emanet etmelidir! Konuk olduğumuz evin yaşlı sahibi şehirden yeni gelmişti. Samanlarla bacaklarını ovuyor, ocağın karşısında ısınmaya çalışıyordu.
>
> Neden yıkamıyorsun yahu?, diye sordum. Dışarıdaki çamur ancak yazın kurur. Şimdi yapacağım temizlik boşa gider! cevabını verdi.[8]

> Evin içi bir domuz ahırı gibiydi. Atlar, inekler, koyunlar ve insanlar bir arada kalıyorlardı. Zaptiyelerle ev sahibi birer köşede sızdılar. Birkaç dakika sonra, komşu mahalleden, üst kısmını paçavra yığını örten, ayak ve bacakları çamur sıvalı bir kadın geldi. Elindeki tahta tepside, yeni pişmiş ince ekmekler (bazla-ma) vardı. Bana ikram ettikten sonra zaptiyelere götürdü.[9]

Burnaby, canlı bir yer olmadığı için, Yağbasan'dan hemen kurtulmak istediğini ekliyor. Fakat onu kasabada daha güzel şeyler beklememektedir:

> Kaymakam, zaptiye komutanı ve askerler bizi karşılamaya çıkmışlardı. Zaptiye komutanı Arap atının sırtında türlü akrobatik hareketler yapıyor, eliyle yere dokunmak için eyerinin yanına sarkıyordu. Sanıyorum bu numarayla biz gâvurların sinirlerini deniyordu. - Eyvah, tepetaklak düştü!... Ben kaymakamla konuşurken bu ses uşağımdan geldi ve komutanı yerde çamurun ortasında gördüm. Radford bakışlarımı yakalayarak: Hak etmişti, hayvana çok eziyet çektirdi. Bu adam, Astly's'deki gösterileri herhalde Küçük Asya'da yapa-bileceğini sanıyor ve bizi binicilikten anlamaz görüyor, diye konuştu.
>
> Kaymakam yolu gösterdi ve Sivas valisinin dostlarından olan efendi bir Türkün (Osman Bey) ikametgâhına geldi. O bizi nezaketle karşıladı. Amacımızın madenleri incelemek değil de Anadolu'yu gezip görmek olduğunu öğrenince şaşırdı: Çevremizde zengin maden yatakları var. Çok

---

8 Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, s. 337 vd.

9 Burnaby, *age*, s 329.

eskiden kullanılmış ocaklar. Ne yazık ki, günümüzün insanları kaz kafalılıklarından ve tembelliklerinden bunları değerlendiremiyorlar. Atalarımız akıllıydılar. Taş yapılarda yaşadılar. Oysa bizler kerpiç evlerde sürünüyoruz. İngiltere'de evler hangi malzemeyle yapılıyor?

- Tuğladan, yani ateşte pişmiş kilden...

Evet, İngilizler atalarını geçtiler. Ya biz, biz niye geriliyoruz?...

Belki de eşlerinizi hareme kapatıp eğitmemenizdendir. Bilgisiz kalıyorlar, çocuklarını da iyi yetiştiremiyorlar. Gençleriniz yarı cahil. Meseleler de bundan doğuyor. Eşlerinizi yeteneklerine bakarak seçseniz, şimdiki durumda olmazdınız sanırım.

Ev sahibi Bey'in divanındaki ihtiyar bir Türk lafa karıştı:

İngiliz haklı. Adam, 'iyi bir buzağı yetiştirmek istiyorsanız, ineği de öküz kadar cins seçiniz!' diyor. Biz ise böyle yapmıyor, başkalarının sürülerini üstün görüp yeriniyoruz.

Ev sahibi:

Gerçekten de eskiden kadınlarımız Frenk kadınlarından daha bilgililermiş... Duyduğuma göre, sizin kadınlarınız hadlerini bilmez ve Tanrı'nın buyruğu olan 'kocalarından daha aşağı olma' düşüncesini reddederek yüzleri açık saçık gezer, eşitlikten söz ederlermiş... Daha sonra konuyu değiştirdi: - Sivas valisi olan dostum sizi rahat ettirmemi istemiş. O bütün Avrupalılara iyi davranır. Muhakkak ki siz daha da eşref saatine rastladınız veya yıldızlarınız barıştı.

- Paşa öyle şeylere inanır mı? dedim.

- Tabii. Falcıya sormadan hiçbir iş yapmaz ve yola çıkmaz.[10]

Osman Bey, Burnaby'nin maden arama amacında olmayışına şaşmıştır. Çünkü Divriği'ye uğrayan yabancılar milletlerinin sömürgecilik tutkusuyla dopdoludurlar. Anadolu'nun jeolojik yapısı, mineralleri, doğal kaynakları ve tabii sosyal yapısı harıl harıl etüt edilmektedir. Bu genel taramaya birbirinden habersiz, fakat amaçta ortak İngiliz, Fransız, Alman araştırıcılar katılmaktadırlar. Divriği'ye kadar uzananları, Türk konukseverliğinin temsilcisi sıfatı ile karşılarında hep Köse Paşa hanedanı mensuplarını bulmaktadırlar. Bir berata veya fermana dayanmayan bu yükümlülüğü, kuşku yok ki, Osman Bey de yüksünmeden yerine getirmekteydi. Zamanın sınırsızlığı içinde, her kapı çalanı konuk edip ağırlamak, pahalı bir külfet olmakla birlikte bu, mahalli hanedanların imtiyaz isteklerinin bir mazereti olmuştur.

Divriği'ye 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin arifesinde gelen

10 Burnaby, *age*, s. 337 vd.

Burnaby, kaymakamdan halkın savaşa gitmekteki isteksizliğini öğrenince: "Niçin Ermenilere silah vermiyorsunuz?" diye sorar. Muhatabı şu karşılığı verir: "O zaman, Ruslarla birleşir ve bize karşı savaşırlar. Çünkü iç bölge Ermenileri Rusya'daki gerçek şartları bilmiyor ve körü körüne Ruslara sempati besliyorlar. Rusların bunları bizimle savaşmaya kandırmaları kolay... Oysa sınır boylarındaki Ermeniler Türk tebaası kalmayı tercih etmektedirler. Eğer teklifiniz doğrultusunda aramızdaki Ermenileri silah altına alsak, başımıza gelecekleri Allah bilir..."

Osman Bey'in odasında bu ilginç konuşmalar sürerken Burnaby ile görüşmek isteyen bir Ermeni salona girer. Hanistan Ereek, bir süre Paris'te kaldığından Fransızca konuşabilmektedir. Babası bir Türkten, on iki yıl önce, üç yüz kuruş borç almış, ödeyemeden ölmüş. Hanistan Divriği'ye dönünce, babasının alacaklısı altı bin kuruşluk bir taleple kendisini yakalattırmış. Üç ay hapse mahkûm olmuş.

"Berbat bir durum!" dedim. Kaymakam: "Hayır. Bu bizde kanundur. Aynı durum bir Türk için de geçerlidir. Benzeri bir olay sizin memleketinizde olsaydı, hapis uygulamaz mıydınız?" "Asla! Oğullar, babalarının borçlarını ödemekle yükümlü değillerdir" cevabını verdim. Kaymakam: "Her memleketin kendine özgü kanunları olabilir. Ama ben ölen babamın borcunu ödemeyi görev bilirim" deyince bu, bana iyi bir fırsat yakalatmıştı: "Güzel bir çözüm yolu... Peki, ya devlet, bir akit sonucu borçlanmışsa, sonradan iktidara gelenler mi ödemeli borcun faizini?" Kaymakam sakalını sıvazladı ve kadıya baktı. O: "Hükümeti hapse koyamayız!" yargısında bulundu. Ben: "Devletinizin bize yüz milyondan fazla borcu var. Faizini ödemediğiniz gibi, borcu da inkâra kalkıştınız" dedim. Kadı: "Nasıl ödeyebiliriz? Altınımız yok. Kaime var. Bunu kabul etmiyorsunuz. Ruslardan yakamızı sıyırınca ödeyebiliriz!" dedi.

Bu konuyu, önemli bir noktayı aydınlatmak için yazdım. Kaymakam ve Ermeni önümde münakaşa ettiler. Ermenide en ufak bir korku belirtisi yoktu. Şikâyetini serbestçe yaptı. Eğer anlatıldığı gibi, kötü bir işlem söz konusu olsaydı, Hanistan şehir kadısı ve kaymakam önünde benimle böylesine rahat konuşmazdı.[11]

Bir Batılının bu tarafsız gözlemi sonraki yılların badirelerinden hemen öncedir. Halkın "Büyük Seferberlik" dediği 93 Harbi (1877-1878) yıllarından ta Milli Mücadele'ye kadar, giderek artan asayişsizliğin ağır sonuçları eski birçok gerçeği ve olguyu unutturmuştur. Osman Bey'in "artık hükmüm geçmez oldu" diyerek yakındığı o fetret yıllarında, Divriği'nin dört yanı eşkıya yatağıdır. Diricanlılar 1878, 1893 ve 1895'te

11 Burnaby, *age*, s. 322.

üç kez kasabayı basmışlar, özellikle gayrimüslimleri hırpalamışlardır. Bunun doğurduğu siyasal, ekonomik ve psikolojik sonuçlar baskıncıları elbette ki ilgilendirmemiştir. Giderek viraneleşen sarayında hanedan geleneklerini sürdürmeye çalışan Osman Bey ise, otoritesini kaybettiğinin farkındadır ve ancak, gittikçe zayıflayan bir hatır gönül faktörünü ayakta tutmaya çalışmaktadır. Diğer yandan, hükümet kuvvetlerine karşı bir iki üstünlük elde eden Diricanlılar geniş kadrolu çeteler oluşturmuşlardı:

> Üç beş senedir şekavet yolunu tutan Dirican aşireti reisi Veli Süleyman ve avanesinin Arguvan, Divriği, Hasançelebi halkına zulümlerinden dolayı emirler çıkarılmış, şakinin ele geçirilmesi için üç bölük redif askeri sevk edilmiş, cemiyeti dağıtılmışsa da kendisi kaçmış...[12]

Veli Süleyman'ın ya da ötekilerinin sık sık yineledikleri baskınlarda, şehirdeki mütegallibe ve zadegân zümresinin de parmağı vardı. Müslümanlara oranla hayli zengin olan Ermeniler ise kaygılarını siyasi nedenlere bağlayarak: "Bozukluk yukarıdan... Bari canımıza kıymasalar!.." demekteydiler. 1895'teki büyük baskının ardından, kasabadaki fırınlar geceli gündüzlü çalışmış, Ermenilere yardım kampanyaları başlatılmıştır. Halk yüzyılların mirası dirlik ve düzenliği yaşatmak arzusundadır. Eski parasal ve sosyal gücünü yeniden elde etmek için, Diricanlılarla gizli işbirliği yapan mütegallibenin de yardımlara katılarak (!) komployu örtbas etmeye çalıştığı söylenir. Ama olayların hemen ardından "talan"dan aldıkları paylarla boyalı konaklar yaptırıp debdebeli bir yaşayışa heveslenmekten kendilerini alamamışlardır. [13]

Eşkıyanın ve mütegallibenin varlıklı Ermenilere sataşmalarında, murabahacılığın rolü olmuştur. 1880'lere doğru, kazâ halkı tam anlamıyla borç batağındadır. Sülükoğlu, Gebeşoğlu gibi Müslüman tefecilerin yanı sıra, yerli Ermeniler de hemen herkesten üç yüz ilâ beş bin kuruş alacaklıdır.[14]

> Şehirde aktif bir ticaret hayatı yoktur. Ermeniler getirdikleri emtiayı yüksek fiyatla satmakta, mültezimlik yapmakta, Müslümanlardan faiz sağmaktadırlar. Eski Türk ailelerin çoğu mahvolmuştur. Onların mağrur çocukları yarı aç yarı tok yaşamak durumundadırlar.[15]

---

12 *İ. Dahiliye*, No 62435: mozbata, talimat, arz (7 R 1295/10.4.1878).

13 Necibe Sakaoğlu'nun, babası Gazi Mehmet Ateştenyılmaz'dan dinleyip anlattıklarından 10.2.1974'te alınmıştır.

14 *S.Ahkâm*, No 34, s. 43,98 (yıl 1849-51); No 36. Muhtelif sayfalarda Divriği murabahacılarının zulümleri ve bunlara dair şikâyetler vardır. (Yıl 1878-79).

15 Burnaby, *age*, s.343,

Osman Bey olup bitenlerin karamsar izleyicileri arasındadır, ama atalarının koyduğu geleneklerden olabildiğince ödün vermemek çabasındadır:

> Her Allah'ın günü sofrasında misafir bulunması teamüldenmiş. Buna öylesine alışmıştır ki, konuk sofralarının kalabalıklığı onu avutur, mutlu kılarmış.
>
> Muharrem ayında, sarayın avlusunda yer yer ocaklar çatılmakta, kazanlar dolusu aşure kaynatılıp kasabanın bir ucundan öbür ucuna her eve dağıtılmaktadır...O zamanlar evlerde, kararından fazla pişirilen yemekler için, "Osman Bey'in aşuresi!" denilirmiş.
>
> Ramazanda, bayramda zekâtı, sadakası, kurbanı bütün yoksulların gönlünü alacak ölçüdedir. Kimsesizleri, düşkünleri gözetmekten geri kalmaz. Tıpkı büyük dedesi Köse Paşa gibi, her sonbahar, bir kervan yükü (?) pamuk getirir; Uzunyazı'da pamuk ektirir; kadınlara bir okka iplik karşılığı iki okka pamuk verirmiş. Herkes kendi pamuğunu eğirir iplik yapar, evinin bez ihtiyacını karşılarmış:
>
> Eğir eğir ellerim
> Yorulmasın kolların
> Düğündeki hallarım
> Yine geldi aklıma!
>
> türküsü, bu geleneğin hatırasını taşımaktadır.[16]

Kurumaya yüz tutmuş yemiş ağacının bol meyvesi gibi, Osman Bey'in de çok sayıda çocuğu olmuştur. Nüfus kütüğünde dört oğlu, üç kızı kayıtlıdır. Fakat bu bolluktan ömürlü bir erkek ardıl çıkmamıştır. Üç oğlu çocuk yaşlarda ölmüşlerdir. Bu ciğerpârelerinin onu nasıl kavurduğunu tahmin zor değildir. Kızlarından Asiye ve Fatma hanımlar, Mehmedbeyzadeler'den Mahmud ve Abdullah Bey (Paşa) kardeşlerle, Hatice Hanım Memişpaşazadeler'den Mehmet Bey'le evlenmişlerdir:

> Osman Bey'in iki kızı iki elti olmuşlar. Kocalarının konağında pişen yemekleri beğenmemişler. "Horasan'da halı dokunur, enine mi, uzununa mı?" (Yemeklerin eti harcı belli değil anlamında bir söz) diyesi olmuşlar. Abdullah Bey hemen yeni bir aşçı kadın tutmuş. Osman Bey'in sarayında olduğu gibi, her gün bir koyun kestirmeye başlamış. Padişah gibi devran sürmüşler... Uşaklar aşçılar, giren çıkan, yiyen içen belli değilmiş...[17]

Bu bahtları açık, kısmetleri bol gözüken bey kızları, bey paşa hanımları Asiye ve Fatma hanımlar da genç yaşlarda ölmüşlerdir.

---

16 Nadir Özer, 22.12.1977'de alınan not. Necibe Sakaoğlu, 28.10.1978'de alınan not.

17 Necibe Sakaoğlu, 14.3.1976'da alınan not.

Geriye, yukarıda sayılan yedi evlattan bir erkek Esad Bey ile kardeşlerin en küçüğü bir kız (Hatice Hanım) kalıyor. Hatice Hanım, bir büyük derebeyi ocağının sonuncu torunu olarak 1970'lerde ölmüştür.[18]

Esad Bey, babasının bu biricik umudu ise, daha toy delikanlı iken, Veli'nin ve İsmail'in sulbünden geldiğini ispatlamaya mecburmuş gibi, elini kana bulamış; beyzadeliğin, çevresindeki dalkavukların ve sarhoşluğun verdiği cesaretle kavradığı bıçağın, nelere yol açacağını düşünmemiştir. Koçik deresindeki tüyler ürpertici cinayetten sonra sağlığını yitirmiş ve kısır kalmıştır:

> Devir de eski devir olmadığından neredeyse kısas uygulanacakmış. Bir çaresi bulununcaya kadar Sivas valisi himayesine almış. Osman Bey yanına epeyce bir altın alıp İstanbul'a gitmiş. Sultan Hamid'in ayaklarına kapanmış: 'Oğlumun diyeti her neyse ödeyeceğim. Gerekirse para ile tartılsın. Bu benim tek oğlum, mahkûm olursa hanedanım da söner!' demiş. Padişahın özel af fermanı ile Esad Bey bağışlanmış. Öldürdüğü gencin ailesine de diyet verilmiş...[19]

Osman Bey, kendisini manen yıkan bu olaydan bir süre sonra, benzeri görülmedik bir düğünle kardeşi Hacı İsmail Bey'in kızı Fatma Hanım'ı Esad Bey'e almıştır:

> On beş gün süren şenliklere memleketin bütün halkı, çevre köylüler, Gürün, Arapgir, Kemah, Refahiye, Kangal, Darende, Sivas ileri gelenleri davet edildiler. Yenilenin içilenin hesabı olmadı. Toy meydanı olan Paşa Tarlası, kurulan kaldırılan sofralara yetmedi. Bu meydan geceleri meşalelerle aydınlatılıyor, halaylar, çengiler, hokkabazlar, İstanbul oyuncuları... herkesi coşturuyordu. Çevre derebeyleri, aşiret ağaları, yerli eşraf, devlet memurları, sarayın selamlık ve orta dairelerinde ağırlandılar. Osman Bey, düğün hediyesi sunan herkese, daha değerli bir hediye ile karşılık verdi.[20]

Bu şölen ve ağırlama, ta Selçuklu döneminin "hân-ı yağma"ları geleneğinin sanki son bir tekrarı olmuştur. Anlatılanlara göre "Cirgişan semti atlar, arabalar, çadırlar ve yüzlerce insanla dolmuş, ortalık mahşere dönmüş. Tellallar her gün çarşı pazar dolaşarak ahaliyi o günkü düğün yemeğine çağırıyormuş. Kısacası altından kalkılacak bir düğün değilmiş."

---

18 Osman Bey'in nüfus kaydı, H.1260 tarihli Divriği Esamî Defteri'nde Gökçecami Mah. Hane No:1 ve H.1320 Tahrir Defteri Ceditpaşa Mah. Hane No: 1'dedir.

19 Gazi Mehmet Ateştenyılmaz'ın (1869-1956) anlattığı bu olay, bilgilerine başvurulan diğer yaşlılarca da doğrulanmıştır.

20 Halil Ergün, 1970'te alınan notlardan. Kendisi baştan sona bu düğünün içinde bulunmuştur; Necibe Sakaoğlu, 23.5.1978'de, bu düğünün tafsilatını, büyüklerinden dinlediği şekilde aktarmıştır.

Bu düğün hanedanın iki yüzyıllık tantanasının kreşendosudur. Osman Bey temsil ettiği ocağın dünkü gücünü ve üstünlüğünü, henüz başlayan 20. yüzyıla duyurmak istermişçesine ve sanki bilinçaltı bir buyrukla bu şenlik uğruna bir servet tüketmiş, düğün dağdağasının ardından büsbütün sarayına kapanmış. Yaşlılığında hemen hemen hiç dışarıya çıkmamış.

Kasaba halkı onunla ilgili anıları uzun zaman unutmamıştır:

> Mütevazı, halim selim, tam bir efendi idi. Bir gün âşar iltizamı almaya gittik. Yüz yaşını geçmişti. Yavaş bir sesle bize 'Âşarı teamül-i kadim üzere alıyoruz' dersiniz. 'Köylüleri yıldırmayın!' öğüdünde bulunmuştu.
>
> Son zamanlarında âşar mültezimliği yapıyordu. Bahçede oturur, çarşıya pazara çıkmazdı. Ahali üzerindeki nüfuzunu, çok yaşlanmasına rağmen, ölümüne kadar sürdürdü.
>
> Kamburu çıkmış, bembeyaz sakallı, ihtiyar bir zattı. Her gün sofrasına misafir toplatırdı.
>
> Divriği'nin Bekri'si Ramazan'ın ikinci günü sarhoş yakalanmış. Osman Bey huzuruna getirtmiş. Bekri çok korkmuş. Ne yapsın? Daha o bir şey sormadan atılmış: 'Beyefendi hazretleri, bari buraya gelmişken öğreneyim, Ramazan ne gün başlıyor' demiş!

> Sofrasında misafir olan bir köy kethüdası, saray aşçıları tarafından hazırlanmış ufacık sarmaları, ikişer üçer kaşıklayıp yutuyormuş. Osman Bey takılmış: 'Ağa sizin köyde bir mezara kaç ölü gömerler?' Kurnaz köylü hazırcevapmış: 'Beyefendi, köylü kısmı ufak tefektir. İkisini üçünü bir çukura gömeriz!' diyerek nükteye nükteyle cevap vermiş.[21]

Osman Bey, mihnet ve matem yüklü bir hayatı geride bırakıp 1906'da öldüğü zaman, seksen iki yaşındaydı. Fakat, hastalıkların, salgınların, savaş badirelerinin ömürleri kıyasıya törpülediği o dönemde, bütün bir kasabada yaşıtı bulunmadığından, herkes yüz yaşını geçtiğini sanıyordu. Bu son derebeyi de Söğütlük'teki atalarının "Paşa Mezarlığı"na defnedildi. Şimdilerde, mezar taşını bulmak mümkün değildir. Kendisinden bir yıl önce ölen ve uzun yıllar kasaba kadınlarının üstünde "Hanımefendi" sanı ile hâkimiyet kuran karısı Asiye Hanım'ın basit mezar taşı ise her nasılsa ayaktadır ve kitabesi okunabilmektedir.

Sene 1323 (1907)

---

21 Bu bilgiler sırası ile şu kişilerden derlenmiştir: Osman Ağa (1969'da), Nadir Özer (22.12.1977'de), Rıfat Açıkalın (23.1.1975'te), Halil Ergün (1970'de). Bu sonuncusu, yakından tanıdığı Osman Bey'in öldüğü zaman yüz yaşını geçmiş bulunduğunu ileri sürmüştür.

Hâze'l-kabr'el-merhume
Asiye Hanım binti Ahmed
İsmail Bey-zâde Osman
Beyefendi zevcesi ruhuna
Fâtiha

Esmer bir kalker parçası üzerindeki bu kısa yazı, sönen ve tarihe gömülen bir hanedanın son belgelerindendir.

Son Portreler

Osman Bey'in hayattaki biricik oğlu Esad Bey, babasının boşluğunu dolduracak kişiliğe ve olanağa sahip değildi. Zayıf, hastalıklı, ürkek ve durgun yaradılışlıydı. Her şey bir yana, bir çağ değişikliği alışılagelen ne varsa hepsini sil süpür etmek üzereydi. Henüz otuzunu bulmamış Esad Bey'in resmi hiçbir sıfatı da yoktu. O sadece bir "beyzade", Divriği küçük dünyasının masal prensi idi.

Öte yandan, Köse Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey'in soyundan gelen ve Osman Bey'in kızı Asiye Hanım'la evlenerek Divriği sarayına damat olan Abdullah Bey, sönmekte olan hanedanın temsilciliğini geçici ve aldatıcı bir parıltı ile yüklenmeye tek adaydı. 1865'te doğan Abdullah Bey'in çocukluğu ve gençliği, çiftliklerden su gibi gelirin konaklarına aktığı yıllarda geçmişti. Zeki, becerikli ve cömertti. Kayınbiraderi Esad Bey ne ölçüde karamsarsa, o, öylesine iyimser ve umutluydu. Beriki yaşadığı toplumdan giderek soyutlanıp "yalnız beyzade" kimliğine bürünürken, Abdullah Bey aynı toplumun liderliğine tırmanıyordu. Ne yazık ki, bu birbirinden kaçan mizaçları dahi aynı yazgıya ortak edecek bir kasırga ufuktaydı.

Esad Bey'e miras kalan hanedan sarayı, masallardaki "kırk oda kırkı da boş oda..." sarayların korkutucu sessizliğine boğulmuştu. Yaşlanmış birkaç halayık, kambur, kör uşaklar bu harap mekânda ona yoldaşlık edecek hayaletlerdi. Eşi Fatma Hanım'la burada barınamadılar. Hacı Bey'in derli toplu, aydınlık konağına taşındılar. Köse Paşa sarayındaki hanedan hayatı, böylece 20. yüzyılın başında sona ermiş oldu. Bu tarihi yapının ayakta tutulabilmesi ise oldukça zordu ve buna ihtiyaç da kalmamıştı. Esad Bey, 1909'da iyice harap bölümleri söktürerek çarşı içinde, kendi adıyla anılacak bir arasta inşa ettirdi. Ancak, bu yeni dükkânlar 1912 yangınında kül oldu. Sarayın daha sağlam daireleri, hükümet bürolarının, karakol ve redif askerlerinin, muhacirlerin elinde 1917'ye kadar can çekişti. O yıl, Doğu'ya sevk edilen bir tugay zemheri ortasında burada konakladı. Askerler, donmamak için, koparabildikleri her şeyi, yaldızlı pervazları, arabesk işlemeli dolap kapaklarını, azman trabzanları acımadan

söküp kırıp yaktılar. Birlikler bir sabah erkenden yürüyüş emri alınca, bırakılan ateşler bir yangına dönüştü. Kasaba halkı gökyüzünü tutan boğuk ve karanlık dumanlı, kızıl ve sıcak bir cehennemi tam üç gün seyretti. Orası, yani bir zamanların en zengin ve görkemli noktası, ibretle seyredilecek bir harebeye döndü. Geriye sadece, eski Selçuklu eyvanlarını hatırlatan muhteşem cümle kapısının taş kemeri kaldı. (Bu kemer de bir süre sonra yıkılıp taşları okul temelinde kullanılmıştır.)[22]

Esad Bey, hayırsever ve zengin bir aileden geldiğini göstermek kaygısı ile olacak, taşındığı yeni konağın sokak başına 1909'da basit bir çeşme yaptırarak, kendi adına bir de kitabe koydurdu:

(besmele) "ve sakahüm Rabbühüm Şarâben tahûra[23]
Sahib'ül-hayrat Osman Bey-zade Esad Beyefendi
Sene 327" (1909)

Hanedanın miras bıraktığı yangınların, yıkılışların, ölümlerin acısı içinde, kimbilir o ne susuzluklar duydu ve çeşmelere yazılması gelenek olan buradaki âyeti, nasıl tekrar tekrar okudu?...

Onun kişiliğine ve yazgısına uyan solgun bir fotoğrafı, 1911-1913 yılları arasındaki kısa belediye başkanlığı döneminin hatırasıdır. Geri plandaki dövizde, II. Meşrutiyet'in "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" ilkeleri yazılı amblemi vardır ve bunun önünde kaymakam, kadı, müftü, belediye başkanı ve Ermeni mümessili ile komutan, Meşrutiyet kaynaşmasını yansıtır bir biçimde omuz omuza oturmuşlardır. Bu resimdeki Esad Bey, kendisini tanıyanların "uzun burunlu, geniş omuzlu, şık giyimli" tariflerine tıpa tıp uymaktadır. İlerleyen bir hastalığın belirtileri soluk ve zayıf çehresinde, elemli bakışlarında pek barizdir.

O, belediye başkanı olmazdan önce de Divriği kaymakamlığındaki muhtelif komisyonlarda görev almıştır. Kalıplı kırmızı fesinin altında, Batı'nın redingotunu Divriği'de ilk giyen, bu kıyafet ve alafranga bastonla çarşıda ara sıra gözüken bu yalnız adam, vaktinin çoğunu bir müze gibi kendisini saklayan konağında geçirmiştir. Taparcasına bağlı bir hanım, bir iki hizmetçiyle atsız arabasız sürdürülmeye çalışılan bu çok sade yaşayış bile zar zor 1915 fırtınasına kadar götürülebilmiştir.

Damat-enişte Abdullah Paşa'ya gelince, Esad Bey'den on beş yaş kadar büyük olan bu zatın yüz elli yıllık hanedanı ve onun son temsilcisi Esad Bey'i unutturacak nüfuzunu 1895-1915 arasında kesintisiz ayakta tutabildiği saptanıyor. 1895'teki eşkıya-mütegallibe işbirliği ile

---

22 Necdet Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi*, s. 18, 19 ve Tablo 1.

23 Kur'an-ı Kerim, el-İnsan suresi, 21. ayetin sonu.

gerçekleştirilen talandan en büyük payı aldığı söylenen bu şanslı adamın, varlıklı Ermenilerden Karabet Paşa'nın (bir unvan paşasıdır) definesini bulan hovarda meşrep komşusundan da bu serveti kendisine akıtmayı başardığı ve zenginliğine zenginlik kattığı bir rivayettir.[24]

Abdullah Bey'in geleceğe dönük tasarılarını sağlam bir temele oturtmak için, ilkin görkemli bir konağa ihtiyaç duyduğu anlaşılıyor. O, bu düşünceyle Köse Paşa Sarayının karşısındaki baba toprağına, ünlü konağının yapımını 1898'de başlattı. Üç yılda yükselen bina, dik bir yamaca bir masal yaratığı gibi yaslandı. Kademeli, taşıntılı, yer yer üç katlı, yıldız köşklü, alınlıklı... Abdullah Paşa konağı öylesine hareketli bir eser oldu ki, hemen karşısındaki yorgun ve yaygın Paşa Sarayını "asriliği" vurgulayan bir fiyaka ile bastırdı. Gözü yücelerde olan Abdullah Bey'in bu ruh hali, verdiği tasarım direktiflerini doğru algılayan Bıdıkgilin Ömer Usta tarafından garipsenecek bir formda somutlaştırıldı. Abdullah Bey'in, inşaat boyunca, başusta Ömer'e ve kalfalarına her gün ziyafetler çektiği, bir yerine beş yevmiye ödediği rivayet edilir. Salonların tavanları mahalli ahşap işçiliğinin motifleriyle bezenirken, çalışanların önüne değişik desenlerde dilimlenmiş baklava tepsileri sürülüyor, "ustalar, tavan nakışları için, baklava dilimlerinden ilham alıyorlardı".[25]

Konak tamamlanınca Abdullah Bey İstanbul'a gitti. Bir idealini Sultan II. Abdülhamid'in Hicaz Demiryolu kampanyasına katılarak gerçekleştirdi. Bu kampanya Tanzimat'ın hışmına uğramış mahalli âyân ve derebeylerinin torunlarına yepyeni bir fırsat kapısı aralamış ve hiç yok-

---

24 İsmail Üçüncü, 1.10.1971'de alınan notlar: "Kasaba Ermenilerinin en zengini olan Karabet Paşa -bir unvan paşasıdır- baskın öncesinde tehlike kokusu alarak altın gümüş neyi varsa, konağının avlusundaki kuyuya indirmiş. Komşusu bunu görmüş ve baskından birkaç gün sonra kuyudaki muazzam serveti aşırmış. Fakat bu servet, ata, ite ve tazıya meraklı, delidolu ve ayyaş adama fayda etmedi. Koşu atı alması, buna gümüşten nal döğdürmeye kalkışması, yeni nişanlısına misli görülmemiş takılar yollaması Abdullah Bey'in dikkatini celbetmiştir. Söylendiğine göre, adamı evine davet ederek yedirip içirmiş, karşısına alıp kumar oynamış. Türlü yolu deneyerek adeta mıknatıs gibi bütün serveti kendisine akıtmıştır.

Diricanlı ve Koçgirili baskınları konusunda, baskıncılarla kasaba mütegallibesinin gizli ortaklığına dair İsmail Üçüncü'nün anlattıklarını, kendilerinden not aldığımız diğer yaşlılar da doğrulamışlardır.

25 Necdet Sakaoğlu, *Divriği'de Ev Mimarisi*, s.103, vd.

26 Tâhir Divrik, 1.5.1970 tarihli mektubundan: "Meşrutiyet'ten evvelki devrelerde rütbe-i ulâ, rütbe-i sanî, mir, mirmirân gibi pâye ve namlar altında ve 40-100 altın lira bedel mükabilinde, Mabeyin'e mensup kimselerin delâletiyle saraydan mülkî rütbeler verilir, ayrıca böylelerine bir kılıç ile yaka-kol ve göğsü sırmadan işlenmiş birtakım siyah elbise ve tevcihnâme yollanırdı. Bunlara sahip olanlar, teşrifata idhâl ve dâvet edilerek üniformaları ile dinî ve resmî törenlere iştirak ederlerdi."

tan rütbeler alabilmelerini sağlamıştı.[26] O sırada Sultan'ın sadık adamları ve paşaları her tarafta çoğalmış, küçük kasabalarda bile "Abdülhamid Paşası" sanı ile bayramları, törenleri renklendirir olmuşlardır. İşte, Abdullah Bey 1320'de (1902) bu zincire katıldı ve Hicaz Demiryolu için iki yüz altın lira bağışta bulundu. Verilen tevcih beratında paşalığı tescil edildi: "Sivas vilayeti mülhakatından Divriği kazâsı muteberânından Mehmetbeyzade emir-i malûmdan Abdullah Paşa" Bir nişan, sırmalı apoletler, kılıç ve hepsinden de değerlisi" "paşalık" bahşedilerek memleketine uğurlandı.[27]

Artık bu tarihten başlayarak, Divriği'nin namlı, nüfuzlu ve "turfanda" bir Abdullah Paşa'sı vardır. Dönüşünde, konağı için modern mefruşat, gramofon, yemek takımı gibi eşya getirmeyi de unutmadı. Osman Bey'in iyice yaşlandığı, kardeşi Hacı Bey'in dindarlığı yeğlediği, toy ve çekingen tabiatlı Esad Bey'in varlık göstereemediği bir ortamda, hemen bir on yıl için kasabanın sonuncu lordu o oldu. Aradaki II. Meşrutiyet devrimine (1908) rağmen, Balkan savaşı başlayıncaya (1912) kadar, memleketin her işinde ve meselesinde ilk sırayı aldı:

> Her gün hükümet konağına gidiyor, dairelerdeki nüfuzunu kullanarak işleri kolaylaştırıyor, meselelere çözüm buluyordu.

> Hükümet içinde hükümet olmuştu. Beş on sene sürecek dâvayı beş on günde bitirdi. Vuran da vurulan da ona gidiyordu. Sofrası açıktı. Altını akıtıp geriye koymayan bir adamdı.
>
> Tam bir derebeyi idi. Ağır hediyeler gelirdi. Çok nüfuzluydu. İlk subaylık yıllarımda tanıştım. Esad Bey'e kıyasla daha güçlü durumdaydı. Birkaç kere sofrasında bulundum. Esad Bey ve el üstü şahsiyetler vardı. İçki içilmiyordu.
>
> Abdullah Paşa ve öteki bazı nüfuzlular, nahiye müdürü pâyesinde zevattandılar. Tecer Ağası Mehri Ali Bey, Kangal Ağası Hacı Ağa, Alacahan Ağası Mehmed Ağa, Çöplü Ağası Mustafa Bey, Hekimhanı Ağası Garip Ağa, Divriği Ağası Abdullah Paşa ve Karaağaoğlu Mustafa Efendi bu meyandadır.[28]

1906'da, Sultan Hamid'in tahta çıkışının otuzuncu yıldönümünde, ülkenin her yanında cülûs bayramı büyük coşkuyla kutlanırken Divriği'de de şenlikler ve törenler birkaç gün sürdü. Ve işte kasabanın bin yıllık tarihinde "çağ tekniğinin bir mucizesi" bir kez de bu bayramda gerçekleşti:

---

27 Bu tevcihnâme ve Abdullah Paşa'nın bir fotoğrafı, oğlu Faik Açıkalın (1905-1972) tarafından 1969'da bize gösterilmiştir.

28 Bu bilgiler sırasıyla şu kişilerden derlenmiştir: Rıfat Açıkalın (Abdullah Paşa'nın oğlu, 23.1.1975'te), Osman Ağa (1969'da), Nadir Özer (22.12.1977'de), Hasan Hasip Aksoy (24.8.1975'te).

Sivas'tan gelen Ermeni bir fotoğrafçı yeni yapılan hükümet konağının önünde Divriği ileri gelenlerinin fotoğrafını çekti. Bu resim bir uzay hediyesi kadar değerli ve önemlidir. Çünkü en azından iki yüzyıl Divriği'ye hükmeden ailelerin son temsilcilerini topluca göstermektedir. Tabii, bunlar arasında genç Esad Bey'le, şöhretin servetin doruğundaki Abdullah Paşa da vardır. Fotoğrafçı, çekeceği tören hatırası için sıralama yaparken, ortaya genç kaymakam Necmi Bey'i, sağına Abdullah Paşa'yı oturtmuştur. Öteki paralı paşalar ve beyler bu ikisinin sağına soluna sıralanmışlardır. Esad Bey ikinci sıradaki genç kadro arasındadır. Arkadaki "Padişahım Çok Yaşa!" tablosu, bir yığın zaptiye tarafından kuşatılmıştır. Abdullah Paşa fotoğrafın gelecek için geçerli bir belge olacağını düşünmüş olmalı ki, fotoğrafçıyı konağına çağırarak selamlık dairesinin tırnağına kadar dayalı döşeli büyük paşa odasında ürkek bir tebessümle özel bir poz daha vermiştir.

Vilayetindeki mütegallibeyi birer bahane ile uzaklaştırmayı amaçlayan Sivas Valisi Reşit Âkif Paşa, 1907'de, Abdullah Paşa'nın da Limni mutasarrıflığına tâyinini sağladı. II. Meşrutiyet'in ilânına kadar ancak bir yıl kaldığı bu göreve ısınamadığı muhakkaktır. Çünkü esaslı bir tahsilden ve kritik bir noktadaki adanın mutasarrıflığına elverecek tecrübeden yoksundu.[29]

Parlayan yıldızının ilk evresini 1909'a kadar sürdüren Abdullah Paşa, parayla aldığı rütbesini kaybetti. Meşrutiyet devrimi, Abdülhamid'in uydurma unvanı paşaları şöyle dursun, cephelerde kışlalarda ömür çürütmüş gerçek paşaları, müşirleri bile sil süpür eden uygulamalar getirdi. Fakat o yıla kadar, törenlere protokolün baş kişisi sıfatıyla katılması, nüfuzunu alabildiğine berkitmesi gayri resmi de olsa paşalığını devam ettirmesine yetmiştir. Divriği'deki biricik resmi görevi ise, Esad Bey'in ardından, 1913-1915 arasındaki belediye başkanlığıdır. Esasen, bu makam 1875'lerden beri mütegallibenin elindeydi ve onlar bir nöbet cetveli uygularcasına başkanlığı yürütmekteydiler. Narh vermekten, fırın kapatmaktan, kasapları cezalandırmaktan, zabıta memurlarını çarşı denetimine çıkartmaktan başka bir görevleri de yoktu. Ama bu kurumun başkanlığı bir protokol imtiyazıydı ve sıradan kişilere bırakılması da düşünülemezdi!

Bütün bu yıllar içinde, Abdullah Paşa kapısını herkese açık tuttu. Döktükçe toplamaktaydı. Yeni çiftlikler edinmiş, tuzlaların işletme hakkını almıştı. "Bağdere, Çaltı, Palanga, Kırkgöz, Çamurlu, Sırçalı, Karaman köy ve çiftliklerinde hisseler edindi. Bunlardan birkaçı doğrudan kendisinindi. Kasabada, Çaykenarı tarlaları ve Dutluk mevkii mülküydü." Beledi-

29 Rıfat Açıkalın 23.1.1975'te alınan not.

ye başkanlığı döneminde ipek böcekçiliğini denedi. İşsizliği önleyecek atılımlar tasarladı. Ola ki memleketinin insanlarını aydınlatmak, daha güzel yaşamaya alıştırmak istiyordu. Çağdaşı mütegallibeden ve ocakzadelerden farklı bir hayat görüşüne sahipti. Sözelimi, o günün ağaları hâlâ sarık bağlayıp kürk giyerek peşlerinde seyis koştururlarken o, konağında toplantılar düzenliyor, kaymakam ve subaylarla poker oynuyordu... Halk için kumpanyalar getirtip ücretsiz tiyatro seyrettiriyor, gramofonla konser veriyordu. Divriği'ye yolu düşen sayılı kişilere ve yabancılara "İstanbul usulü sofralar donattırıyor, alafranga servis yaptırıyordu" Selamlıkta iki, haremde dört hizmetçisi vardı. Hemen her gün hükümete, oradan da çarşıya iniyor, mağazalara uğrayıp hal hatır soruyor, şikâyetleri dinliyordu.[30]

Yaz sıcaklarında, Dutluk mesiresindeki kulübemsi köşküne giderek birkaç zaman kalıyor, arkadaşları ile sazlı sözlü âlemler yapıyordu. Tepedeki şato görünümlü konağından ırmak kıyısındaki minyatür yazlığa taşınan ve burada yaşamayı seven Abdullah Paşa, elbette ki memleketinin bağnaz ağalarından çok daha hassas bir adamdı.[31]

Halk katındaki "paşa"lığını ölünceye dek koruyan bu müstesna adam, konağının avlusuna yaptırdığı çeşmenin kitabesine adını "Abdullah Paşa-Bey" olarak yazdırmıştır. Atalarından gelme "beyliği", paralı unvanına feda edememiş gözükmektedir. Balkan savaşına doğru nüfuzunun doruğuna ulaşmışken, bir yandan savaş sarsıntıları, öte yandan Divriği'deki başlıca rakibi Burnaz Paşa'nın İstanbul'a kadar giderek aleyhine girişimlerde bulunması, Tecer Ağası Mehri Ali Bey'in düşmanlık güdüp Sivas Valisi Muammer Bey'i kuşkuya düşürmesi, sarsılmasının ilk belirtileridir denebilir. Anlatılanlara göre, Arabistan'daki isyanlar sebebiyle yeni kuvvetler toplanmasına çalışılırken kendisinden bir miktar gönüllü bulması istenen Mehri Ali Bey hem hasmını yıkmak, hem bu yükten kurtulmak maksadıyla Sivas valisine, "Abdullah Paşa dilerse bin atlı toplayabilir" demiş; bunun üzerine Abdullah Paşa'dan yerine getirilmesi mümkün olmayan talepler olmuş.[32]

Nihayet uğursuz zaman gelip çatar. Ölüm, salgın, kıtlık, yokluk ve zulüm tırpanlarının birbirleriyle yarışırcasına Anadolu insanını tükettiği on yıllık bir dönem, halkın inanışına göre, "gökyüzünde saçaklanan kuyruklu yıldızla" (Halley - 1910) başlar. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının kasırgalarından arta kalan hurda insanları tifüs ve kolera salgınları, çeteler, çapulcular, açlık ve bakımsızlık eritir. Bu korkunç tükeniş ne dünün kişizadesine, ne o günün efendisine ayrıcalık tanımayan fütursuz-

30 Rıfat Açıkalın 23.1.1975'te alınan not.

31 Fahri Divrik 21.12.1977'de alınan not.

32 Osman Ağa (1969'da) ve H.Hasip Aksoy (24.8.1975'te) alınan notlar.

luğu ile ülkenin bir ucundan öteki ucuna garip bir adalet estirmiştir. Esad Bey'in, Abdullah Paşa'nın yazgıları da bu dönemeçte düğümlendi.

Divriği'deki kadro birliklerin (Sivas 16. Redif Fırkası, 61. Alay, 2. Taburu ile Karahisar İlave Livasına bağlı Divriği İlave Alayı) ivedilikle toplanıp cephelere sevki gerekiyordu. Bu karar bir hercümerç ve insan derimi başlatınca, kaçaklar dağları belleri tutmaya yöneldiler. Kasabanın pek zahmetli soluklayan ticaret hayatı da durdu. İşsizlik ve issızlık her gün gözle fark edilecek derecede artarken, salgın ve kıtlık da yüz gösterdi. Ulaşım tamamen kesildi. Bölgenin yegâne ticari yolu olan Giresun katır yolu eşkıya tehdidi altına girdi. Özellikle Dersimliler ve Koçgirililer devletin çözülüşünü ve çöküşünü görerek azgınlaştılar. Suyu çekilmiş göl yataklarına dönen kasabanın nüfuzlu takımları, çevrelerindeki isyan ve şekavetin artık ne önünü alabilecek, ne ardına katılabilecek güçteydi. Sultan Hamid'in ağalık, paşalık, ekrat beyliği gibi payeler bahşederek dizgine almaya çalıştığı aşiret reisleri ve şeyhleri her tarafta amansız ve acımasız birer çete başı olmuşlardı. Doğu cephelerine sevk edilen birlikler bile bunların ve Dersimlilerin saldırılarından tedirgindiler. Dumanlı dağı masifini aşıp doğuya, Karabel, Kısıkbel geçitlerinden batıya açılabilmek hemen hemen olanaksızdı. Sivas-Divriği yolunu ise gereksiz bir husumet yüzünden Davutoğulları kesmişti. Şehir hızla köyleşmeye yüz tuttu.[33]

1915'te minarelerden okunan salâların, davullu zurnalı tellalların duyurduğu seferberlik, bir de iç göç başlattı:

> İlk göç kafilesine Suşehri yakınlarında rastladık. İki tekerlekli hantal kağnıları sürütmeye çalışan cılız öküzlerle Kösedağı'nı aşmak kolay değildi. İhtiyar, kadın, çocuk hepsi birbirinden yorgun, hepsi birbirinden perişan insan kalabalığı yol boyunu dolduruyordu. Ta Ağrı'dan, Pasinlerden, Erzurum, Bayburt taraflarından geliyorlardı. Bir kısmı geçen yıldan beri yoldaydılar. Yurtlarından, köylerinden kopup yollara düştükleri günlerden beri, bu sonu gelmeyen yolculuğun bazen şurada bazen orada sona ereceğini umarak duraklamışlardı. Fakat, arkadan gelen yeni göç dalgaları onları ileriye itince, yeniden tükenmez yollara sürüklenmişlerdi.[34]

Anadolu'nun bu ölüm kalım harmanı Divriği'de çok ağır yaşandı.

---

33 H. Hasip Aksoy (24.8.1975): "Seferberlikten önce ve sonra şehir sahipsiz kaldı. Şehre inen Dersimlilerle şehirli mütegallibenin işbirliği memleketi batmaya götürmüştür. Mesela benim bildiğim, seferberlikten önce, Davutoğullarını, Divriği'den dönerlerken köylüler pusuya düşürmüşlerdi. Bu yüzden, Davutoğlu anayolu kesti. Beri yanda Koçgiri (Zara) yolu da eşkıya yüzünden kapalıydı. Davutoğulları ve Koçgililer memleketin dışarı ile bağlantısını tamamen koparmışlardı.."; *Salnâme-i Vilayet-i Sivas*, sene 1325, s.79, 93.

34 Ş. S. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 89, Remzi Kitabevi, 1974.

Soylular, zenginler, canı kıymetli olan herkes, bu arada Abdullah Paşa ve Esad Bey, ailelerini alarak Gürün'e, Darende'ye, Kangal'a yani Kemah boğazına dayandığı söylenen Rus öncü bataryalarının salvolarının duyulmayacağı (!) yerlere gitmeyi, tavşan uykusuna yatmayı seçtiler. Konakların renkli yaşayışı birden boz bulanık oldu. Beylerden, hanımlardan boşalan mekânların güleçliği Kemah'dan, Kuruçay'dan, Erzincan'dan gelen perişan göçmenlerin yoksulluk, açlık ve hastalıklarıyla karardı. Sokaklar, evler, ölülerle hastalarla dolarken halkın hâlâ birbirini kınamaktan vazgeçemediği gariplikler de yaşanıyordu. Kasaba yerlileri çarşıya, pazara, mahallelere dökülen göçmenleri:

Kıl çadıra bürünür
Bacakları görünür,
Fırınların önünde
Sürüm sürüm sürünür!"

diyerek acımadan eleştirirlerken, göçmenler de kendilerini iyi kötü barındırıp doyuran kasaba halkını

Divriği Divriği
Mudaraymış dirliği
Umaç aşı aşları
Saksağandır kuşları!

gibi zorlama dörtlüklerle susturmaya çalışıyorlardı.[35]

1915 yılının her gününde, bir önceki günü aratacak uğursuzluklar yaşandı. İlk zamanlar, göçerek ve bedel vererek vartayı atlatacağını sananlar, aldandıklarını pek çabuk gördüler. Sapın samana karıştığı, beylerin paşaların bile çarık bağlayıp mavzer kuşandığı günler gelip çattı. Topun ağzındaki kuraların dönüş şansları asla yoktu ve bunu henüz kimse bilmiyordu. İnsan dalgalarının kaybolduğu ufuklar, gün geldi beyzadeleri ve zenginleri de kendine çekti. Abdullah Paşa'nın büyük oğlu Mahmud Bey sultaniyi yeni bitirmişti. Daha niceleri ile birlikte ve yedek subay olarak Doğu'ya sevk edildi. Tabii dönmeyecekti. Yine o yıl içinde el konulan paşanın konağı da "nokta" (Asker Alma Merkezi) yapıldı.

Geniş bir alana yayılan Divriği, harbin ikinci, üçüncü yıllarında neredeyse terk edilmiş bir manzaraya bürünmüştü. Sokaklarda tek tük sakat ve yaşlı erkeklerle çarşaflı kadınlar görülebiliyordu. "Bir bayram sabahı, evi erkeksiz, yüreği yanık Safiye Hala adlı bir kadıncağız, evinden çıkıp yolun ortasında oturmuş. Başını yüzünü de açmış. 'Yeter ki bayram namazından çıkan bir erkek olsun, isterse beni çiğneyip geçsin!' demiş. Ni-

35 Şükrü Akın (1907-1985), 25.7.1977'de alınan not.

tekim biraz sonra, elinde baston, kör Osman Ağa çıkagelmiş ve kadıncağıza dolaşmış!..."

Şu olay daha ilginçtir: "Kış ortasında, Mercantepesi mahallesinde bir kadın ölmüş. Tabutunu mezarlığa taşıyacak cemaat bulunamadığından kadınlar çarşafa bürünüp cenazeyi ilkin musallaya, orada birkaç yaşlı, kör, topal tarafından cenaze namazı kılındıktan sonra da mezarlığa taşımışlar ve defnetmişler."

Seferberliğin yuttuğu son kura "315'liler (1899 doğumlular) uğurlanırken, gözleri yaşlı halk, hiç değilse bu gidenlerin dönmesi için dualar etmişler; tüfeklerinin dipçiği topuklarına değen çoluk çocuğun bu hali kaymakamı, müftüyü bile ağlatmış."

Bu tükeniş, bu körükörüne bitiş gelinlerin, kızların ağzından ağıtlaştırılmıştır, ki bunlar bir anlamda halk müziğimizin en pahalıya mal olmuş eserleridir:

Eşimden ayrıldım yoktur kararım
Uçan kuştan haberini sorarım
Gece gündüz hasretine yanarım

Beni öldürmeli, dövmeli değil
Karadır kaşları sürmeli değil.

Yedi yıldır haberini almadım
Geçti ömrüm bir murâda ermedim
Fırsat elde iken devran sürmedim

Beni öldürmeli, dövmeli değil
Karadır gözleri sürmeli değil.

Bu bir Divriği ağıtıdır ve Seferberlik'te yakılmıştır.[36]

20. yüzyılın ilk yılları Anadolu'nun karabasanıydı. Yaşlılar, hastalıklılar kefenlerine bürünüp mezarlarına çekildiler. Cephelere gidenlere ise, ucu bucağı gelmeyen siperler biçiminde, kendi mezarları kazdırıldı. Celp ve cephe kaçaklarına gelince, onlar da insanlıklarını unutup azılı çetelerin kadrolarını sıklaştırdılar. Katiller, ruh hastaları, işsizler ve açlar da onlarla beraberdi. Kendi içlerinde disiplinli dünkü levendat eşkıyasının yerini, tepeden tırnağa bitlenmiş bu sefil dökün tülerin alması bile toplumun ne derecede tahribata uğradığını düşündürür. Seferberlik içinde Divriği'de jandarma subayı olarak görev yapan bir zat şunları anlatmıştır:

Yellice köyünün altındaki Karaağaç deresinde, Davutoğullarının arka verdiği

36 Sırası ile Necibe Sakaoğlu'dan (9.9.1973'te), Nuri Üstünses'ten (30.10.1973 tarihli mektup) alınan notlar.

çeteler vardı. Yollar, hemen her kilometrede bir, ayrı ayrı çeteler tarafından tutulmuştu. Biz bunlarla müsademelere girişirdik. Bir seferinde yakaladıklarımızı Divriği'ye getirdik. Daha sonra, Sivas'a götüreceğiz bahanesi ile temizlemeyi tasarladık. Direnip gitmediler. İtiraf etmeli ki karşı koyacak gücümüz yoktu. Bir başka sefer, ailelerimizle Sivas'tan Divriği'ye dönerken yine Karaağaç'ta eşkıya yolumuzu kesti. Posta neferini öldüren çete, jandarmaları da tesirsiz hale getirdi. O aralık, yanımızdaki kadınlar soğukkanlılıklarını muhafaza edip boyunlarında kollarında ziynet olarak ne varsa şalvarlarına indirmişler. Çete reisine: 'Allahtan korkmuyor musun?' dediğimde, 'Allah bu!..' diyerek elindeki bir parça kuru ekmeği yere attı ve üstüne bastı. Çetelere soyulmuş, yarı çıplak ve perişan, canımızı yakın bir köye zor attık.[37]

Bu olay, eşkıyanın bir jandarma müfrezesinin koruyuculuğundaki subaya ve ailesine saldıracak kadar pervasız olduğunu gösteriyor. Asıl gerçek ise çete başının jestinde somutlaşmaktadır: Tecrübesiz bir subayın kendisinde bulunabileceği vehmine kapıldığı "Allah inancını" o, bir parça ekmeğe çoktan feda etmiştir.[38]

Büyük kaçgun 1917'lerde durulmaya yüz tuttu. Göçler ters yönde yenilendi. Esad Bey Divriği'ye döndüğünde paşa sarayını yanmış, amcası Hacı Bey'in konağını da Askerlik Şubesi'nce işgal edilmiş buldu. Bu konağın mabeyin ve harem dairelerini boşalttırarak buraya yerleşti. Birkaç ay geçmeden bir yangın da burada parladı ve boyalı selamlık dairesi soğuk bir gecede yandı!. Zavallı adam, çeşmeli mabeyinin cumbasından, iki yanında ölgün yüzünü aydınlatan iki şamdan olduğu halde yangını izledi. Gittikçe kısılan bir sesle "Lütfen, Allah rızası için söndürün!" diyerek bi-

37 Nadir Özer, 22.12.1977'de alınan not.

38 Eşkıyanın uzun bir zaman içinde Divriği'ye attığı kördüğüm, Kurtuluş Savaşı sırasında "Koçgiri isyanı"na dönüşmüştür. İsyan öncesi günlerde, aşiret ileri gelenleri, kasaba halkını da yanlarına alabilmek için girişimlerde bulunmuşlar; şehre gelen Alişan Bey, Haydar Bey, Ginili Paşa, Diricanlı Şatıroğlu Ali Rıza, Atma aşireti reislerinden Battal ve Elkas efendiler, beşer onar kişilik maiyetleriyle Divriği eşrafına misafir olmuşlardır. Düzenlenen gizli toplantılarda, konuşulanların dışarıdan duyulmasını veya sezilmesini önlemek için toplandıkları odaların pencerelerine kilimler gerilmiştir. Fakat Kaçgiri reisleri ne çevre aşiretlerin reislerini ne de kasaba nüfuzlularının (ki bunların arasında ölmüş bulunan Abdullah Paşa ve Esad Bey yoktu) emellerine ortak edememişlerdir. Onlar gittikten sonra, her an şehre bir baskın düzenlenebilir endişesiyle halk önlemler almış, belirli yerlere metrisler kazıldığı gibi, silahı olan herkes nöbet tutmaya başlamıştır. Sarıçiçek mıntakasından, silahlı Sünni Kürt aşiret yiğitleri de gelerek kasabanın güvenliğini sağlamışlardır. Koçgirilileri isyan niyetinden caydırmak için Kaymakamın başkanlığında bir heyet gönderilmişse de Alişan Bey gelenleri tevkif ederek türlü hakarette bulunmuştur. (Kâzım Erçoklu, 18.2.1972 tarihli mektup; Fahri Divrik, 20.12.1977'de alınan not.)

riken kalabalığa yalvardı durdu. İşte bu sonuncu felaket onun bütün bütün rahatsızlanmasına sebep gösterilmiştir.[39]

Abdullah Paşa'nın dönüşü, 1918 ilkbaharında, o sırada henüz dört yaşında olan oğlunun anısına göre, "eriklerin çiçek açtığı günlere" rastladı. Sekiz-on kişilik bir aile kalabalığı ve bir iki muhafızla Divriği'ye gelirken, sayısız eşkıya sürülerinden teki bir boğazda yollarını kesti. Abdullah Paşa at sırtında güçlükle durabilecek derecede hastaydı. Bir adamını çete reisine gönderdi. Hasta olduğunu ve yanlarında işlerine yarayacak bir şey bulunmadığını söyletti. Bütün bir yöreyi tutan şöhreti ve nüfuzu onu o çetin boğazda kurtardı. Çetede ekmeğini yemiş, ahırına atını bağlamış olanlar vardı. Paşanın küçük oğlu "kayaların ardından mavzerlerini uzatmış şakileri, yaşanan korkunun dehşetiyle hiçbir zaman hafızasından silemiyecekti" Bu bitkin kafile Divriği'nin güneyindeki Cağlıcami'ye ulaştığında, karantinaya alındı. Paşada tifüs teşhis edildiğinden hastane olarak kullanılan Mühürdarzade konağına götürüldü. Ve birkaç gün sonra öldü. Cenaze namazı bu eğreti hastanenin avlusunda kılındıktan sonra, salgından ölenlere uygulanan tıbbi yöntem gereği cemaatsiz olarak götürülüp Paşa Mezarlığı'na gömüldü.[40]

Mezar taşında şunlar okunmaktadır:

Genç iken göçtü cihandan
Böyle bir hulk-ı halim
Dilerim yerini cennet eyleye Rabb'ül-Kerim
Abdullah Paşa bin Mehmed
Bey Mehmedbey-zade
Ruhuna fâtiha. Sene 1333

Bu dal fesli basit taşı biçimlendiren, yazdıran, yazan kişiler, 1333 (Mart 1918) tarihinin, salt Abdullah Paşa'nın ölümüyle ilgili olmadığını, Divriği için iki yüzyıl süren bir derebeyleri döneminin de kapanışına belgelik yapacağını elbette ki düşünmemişlerdir. Norşunlu Kambur Veli, Hacı İsmail, Zamanoğlu, Karamahmud, Âyân Mehmed ağalardan, Memiş, Köse Mustafa, Veli paşalara, İmam ve Osman beylerden mahalli beyliğin son temsilcileri Esad Bey'e ve Abdullah Paşa'ya kadar sıralanan kudretliler için sonuncu taş budur.

Enişte sinden bir buçuk yıl sonra ölen Esad Bey'e atalarının kabristanında bir taş dahi kısmet olmamıştır. 1919 yılı sonbaharına doğru Sivas'ta

---

39 Arif Sakaoğlu'dan (1904-1958) dinlenen olay. Yangın mahalline ısınmak için gidenlerin bile olduğunu söylemiştir.

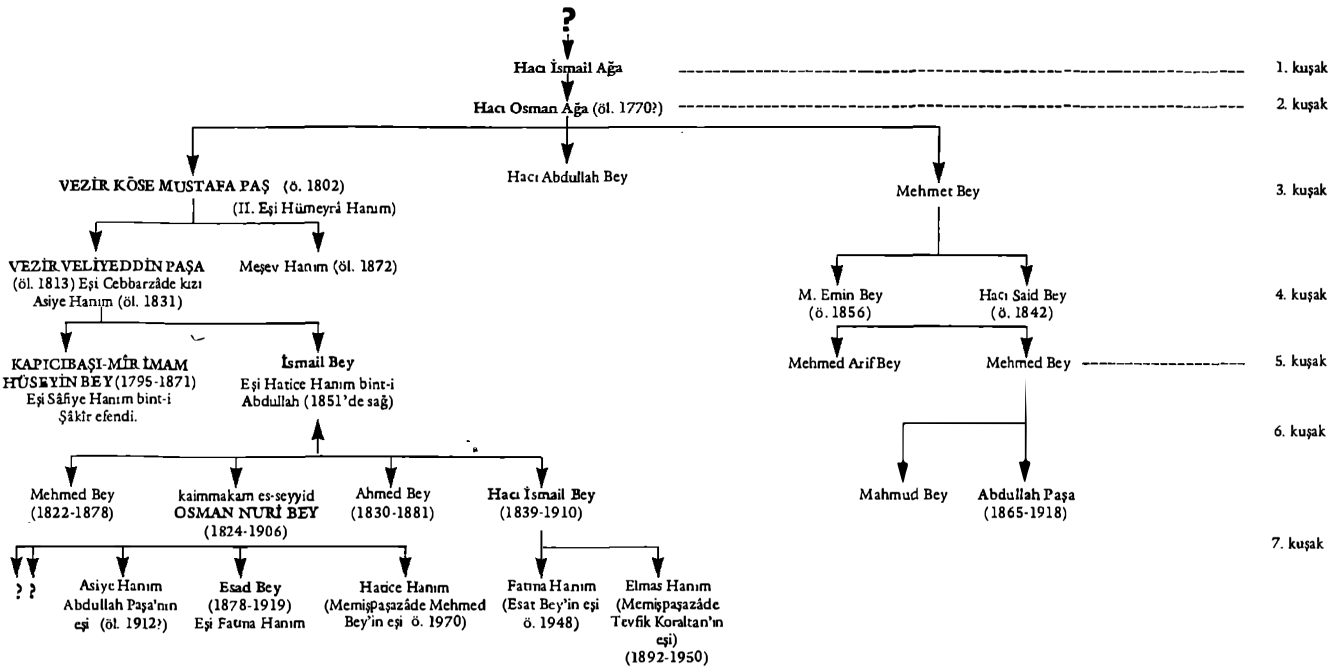
40 Abdullah Paşa'nın hayatı için bilgiler, oğulları Faik ve Rıfat Açıkalın'la, akrabasından Tahir ve Fahri Divrik'ten derlenmiştir.

"Kongre" hazırlıkları sürerken, "Halaskâr-ı Millet Mustafa Kemal Paşa" ağırlanırken, Esad Bey bu şehrin hastanesinde ölüm döşeğindeydi. Sivas'ta ölmüş ve gömülmüştür. Acı haberi günlerce sonra Divriği'de duyulduğunda, denebilir ki hiçbir etki, üzüntü uyandırmamıştır. Halk öylesine bitkin, öylesine perişan, ölüm gerçeğiyle öylesine yüz yüzeydi ki, henüz kırk yaşındaki Esad Bey'in ölümü doğal karşılanmıştır.

Memleketine dul ve yalnız dönen eşi Fatma Hanım daha otuz yıl yaşamış ve yalnız kocasının değil, bütün hanedanın yasını, bu uzun süre boyunca, gün aksatmadan tutmuştur. Asaletten, zenginlikten, ziynetten kaçarak... Mal, mülk, çiftlik, ne varsa boşlayarak... 1934'te Soyadı Kanunu kabul edilince yakınları ona "Kızıltuğ" soyadını aldırtmışlardır. Fatma Hanım, dedelerinin vezaret tuğlarından mülhem olduğu sanılan bu soyadını taşıyan tek kişi olarak, 1948'de ölmüştür. Divriği dünyasında, bir hanedan mensubu için bütün camilerden selâlar okunarak ölümünün duyurulması geleneği de Fatma Hanım'la sona ermiştir.

Bu iki asırlık süreçte Köse Paşa hanedanıyla çağdaş, ortamları ve koşulları benzer ya da kısmen farklı, daha etkin ve yetkin veya daha zayıf, sayılamayacak kadar çok yerel hanedan ve ocak, en dar çerçevede Orta ve Doğu Anadolu'da, fakat asıl, büyük bir imparatorluğun her tarafında yaşama ortamları bulmuştur. Ne yazık ki, hem yerel, hem genel tarihlerimizin, ayrıca sosyal yapımızın ve kültürümüzün bu en önemli olgusu, değişik bölgelerdeki görüntüleriyle hemen hemen hiç incelenmeden, "sözlü tarih" verilerini taşıyan sonuncu kuşaklarla birlikte unutulup gitmiştir. Toplum tarihimizin kanaviçesi olması gereken bu sürecin, su üstüne çıkarılması olanaksız bir buzdağı gibi, tarih deryasının derinliklerinde kalması büyük bir kayıptır.

KÖSE PAŞALARIN ŞECERESİ*

Bu şecerenin hazırlanmasında; aile torunlarından Merhum Tevfik Koraltan'ın Divriği mahkemesine tescil ettirdiği ve Köse Paşalarla Memiş Paşaların akrabalıklarını belgeleyen şecereden, merhum Tâhir Divrik'in büyük babası Hacı Said Bey'den intikal ettiğini söylediği aile şeceresinden, Divriği Sancağı H. 1260 Esami Defterinden, 1320 Tahrir Defterinden istifade edilmiştir.

EKLER VE FOTOĞRAFLAR

BELGELER

BELGE 1

CİHANBEĞLİ, KELEÇORLU, ŞAMATORLU AŞİRETLERİ OYMAKLARININ DİVRİĞİ TOPRAĞINDA YURT TUTMA AMACIYLE SÜRDÜRDÜKLERİ EYLEMLERE İLİŞKİN FERMAN.

Diyarbekir valisi olan Vezirim Paşa Edâmallahü iclâlehuya

Tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olucak malûm ola ki Divriki Kadısı olan Mevlâna Abdullah zide fazluhu Divan-ı hümayûnuma arz gönderüb Divriki kazâsında ulemâ ve sulehâ ve reayası fukaraları meclis-i şer-i şerife gelüb izhar-ı tazallüm eylediler. Göçer ulu taifelerinden olub Cihanbeyli ve Keleçorlu ve Şamatorlu cemaatinden Kâlu ve Yalu ve tevabii ve Horeki cemaatinden Kirkil Osman ve Saruhan ve Aleksi cemaatinden Araboğulları ve Yazıcıoğlu Ali ve karındaşı Begzat ve yeğenleri ve Yazgülü cemaatinden Seydi ve karındaşları ve Kör Bektaş ve Tilkioğlu Hüseyin ve Tevabii ve sair cemm-i 'gafir eşkıyaların bu ana gelince kazâlarında aslâ ve kat'a yurtları ve mürûr u ubûrları yoğ iken üç dört seneden beri bazıları gelüb kazâları toprağında yurt ittihaz edüb ve bazıları mürûr u ubûr esnasında karyeleri üzerlerine konub ahalisine akçe salyâne edüb daima reâya fukarasından emval ve erzaklarını nehb ve gâret ve ehl ü iyâllerine tecavüz etmeleriyle külli hasar etdiklerinden mâdâ ebnâ-yı sebilin önlerine inüb kat-ı tarık etmekden hâli olmayıb ve eşkıyâ-yı mezburenin cevr ü teaddilerine tahammül ve takatleri kalmaduğundan nâşi bi'l-cümle celâ-yı vatan edüb karyeleri harab u yebâb olub ve bu sene-yi mübârekede dahi tarlalarına kat'a tohum ekmeyüb mevkuf kaldığı ilâm ve eşkıya-ı mezburenin Rakka veya Hama nam mahallere nefy ü iskân ve zulm ü teaddileri üzerlerinden men' ve def' olunmak bâbında emr-i şerifim verilmek rica etmegin Hazine-i Âmiremde mahfuz olan Başmuhasebe defterlerine nazar olundukda Taş-ili ve Gergi ve Kâhta ve Şehru ve Samsad nahiyeleri reayaları Divan-ı Hümayûn'a arzuhâl edüb Cihanbeyli ekradı oymaklarından Divrigi oymağı ve Tağrudi ve Diricanlı oymağı işbu tevâyif-i mezbur, kadimden Diyarbekir toprağında sakinler iken şimdi konargöçer olub reaya-yı mezburenin toprağında kışlayub ve yaylayub hâsıl eyledikleri ekinleri yedürüb zulüm ve teaddilerinin nihayeti olmamağla mezburların ol veçhile tecavüz ve zulüm ve teaddileri men' ve def' ve kadimî yerlerine iskân etdirilmek üzere Malatya valisine ve voyvodasına ve Rişvanoğlu Halil dâme izzuhûya 1103 senesinde emr-i şerifim verülüb derkenar olunub arz olundukda imdi derkenan mucibince amel olunmak fermanım olmuşdur.

Buyurdum ki, hükm-i şerifim vardıkda bu bâbda sâdır olan fermân-ı celil-i enverim üzerine amel edüb dahi göçer ulu taifelerinden olub Cihanbeyli ve Keleçor-

lu ve Şamatorlu cemaatinden Kâlu ve Yalu ve tevabii ve Horeki cemaatinden Kirkil Osman ve Saruhan ve Aleksi cemaatinden Araboğulları ve Yazıcıoğlu Ali ve karındaşları Begzat ve yegenleri ve Yazgülü cemaatinden Seydi ve karındaşları ve Kör Bektaş ve Tilkioğlu Hüseyin ve tevabii vesair eşkıyaların Divriği kazâsında aslâ ve kat'a yurtları ve mürûr ve ubûrları yoğ iken üç dört seneden beri bazıları Divriği kazâsı toprağında yurt ittihaz edüb ve bazıları dahi mürûr u ubûrları esnasında karyeleri üzerine konub ve ahalisine akçe salyâne edüb emval ve erzakları nehb ü gâret ve iyallerine tecavüz etmekle külli hasarat etdiklerinden mâda ebnâyı sebilin önlerine inüb kat-ı tarık ve mezburların cevr ü teaddisinden kazâ-yı mezbûrenin bi'l-cümle ahalisi celâ-yı vatan ve kuraları harab ve işbu sene-i mübârekede tarlalarına tohum ekmeyüb mevkuf kalmakla fukaraya külli zulm ü teaddi olunduğu ilâm olunmağın mezburların zulm ü teaddileri men' ve def' ve kadimî yerlerine iskân etdirilib bir ferde inad ve muhalefet etdirmeyüb husus-ı mezbur için bir dahi emrim ile amel eyleyesin. Şöyle bilesin alâmeti şerifeme itimat kılasın. Fi tahriren 17. ş. 1108

Tarih: 17 Şaban 1108 (7 Haziran 1697)

[Başbakanlık Arşivi, Cevdet (Dâhiliye) T. No: 14517]

BELGE II

AKÇADAĞLI ÇETELERİN KAN DÂVASI BAHANESİ İLE DİVRİĞİ KÖYLERİNİ BASARAK MAL YAĞMALADIKLARINA VE KAN DÖKTÜKLERİNE İLİŞKİN HÜKÜM.

Malatya ve Sivas ve (.....) kadılarına ve Sivas Rakka mütesellimlerine ve Malatya ve (.....) voyvodalarına hüküm ki

Kıdvetü'l-Kuzât ve'l-hükkâm Divriği Kadısı Mevlâna Abdüllâtif zide fazluhu südde-i saadetime mektub gönderüb Malatya civarında vâki Kürne Kürecik ekrâdı ihtiyarları olan Asaf Subaşı'nın oğlu Sivas toprağında Bolucan nam beldede geşt ü güzâr eder iken âhar kutta-i tarık eşkıyası mezburu katl ve at ve esvabını gâret ve yanında olan kendi adamları firar ile mezbur Asaf'a varub 'oğlunu Divriği toprağından mahall-i ma'reke kurbünde Hamo nam memlehanın Zaza tabir olunan ameleleri katl eyledi ve atı ve esvabı Divriği'de sakin memleha eminlerindedir' deyü su-i zan ve iftira ile haber verüb memleha-yı mezbur eminleri öteden berü âyan ve âyanzâde ve ehl-i ırz ve dindar ve perhizkâr olub ve bu günâ iş kendilerinden ve ittibalarından zuhûr ve vâki olmuş değil iken mücerred garaz-ı nefsâni ve icrâ-yı melânet içün mezbur Asaf, âdet-i ekrad ve âyin-i nâ-meşruları olan etraf ve

civarlarında olan eşkıya-yı ekrada istimdat ve kara bayrak gönderüb mezbur Asaf Kethüda ve Mahmud Kethüda ve Şötüklü Ahmed Ağa ve oğlu Hasan Ağa ve Şotüklü Kör Mehmed ve Semekli ve Yacoza (?) ve Gelgeleli Yusuf oğlu Göçer Simay uşakları ile oğlu Çamük, Oruç oğlu Musa ve Perik oğlu Mustafa ve Göçer oğlu ve Elgaffar ve Diricanlı Molla Yusuf ve oğlu Yusuf ve oğlu Veli Hasan ve Arhudlu Kör Mehmed oğlu ve Şevkâfyun oğlu Uğurlu oğlu'nun yeğeni Kasım, Parhigânlı Bölükbaşıoğlu Hasan demekle marûf şakiler, beş altı yüz süvari ve piyade malûmü'l-esâmî haşeratı başlarına cem' ve binyüzelliyedi senesinde ve mâh-ı Ramazan-ı şerifde kurâlarına varub rastgeldiklerini soyub emval ve erzaklarını nehb ü gâret ederek kasaba ve kurâlarında iki yüz miktarı beygir ve katır ahz ederek ve bundan mâadâ beş bâb karyeleri basub bilcümle davar ve mevaşilerini sürdükten sonra kilim ve keçe ve bakır ve yorgan ve döşek ve minderlerine varıncaya yağma ve hatunlarının üzerlerinde altun ve gümüş ve boncukdan bir habbelerini komayub cümle gasb ve gâret eyledikleri haberiyle ahali-yi kurâ kasabaya varub huzur-ı şer'de ve sokak ve bazarda feryad ve figân etmeleriyle taraf-ı şer'den mürasele ile adamları gönderülüb birkaç def'a davet-i şer' ile ve hasımları ile mürafaa olunmaları murad olundukda itaat-ı şer' etmeyüb kurâlarında mekine ve kasabalarına dahi suikast eyledikleri malûm oldukda evvelâ eşkıya-yı merkumenin üzerlerine varulub zulüm ve teaddileri men' ve def' ve reayâ fukarasından aldıkları emvâl ve eşya halâs içün sefer-i hümâyûnuma müheyyâ olmuş bir miktar adam varub Divriği karyelerinden Gönderan nam karyede mülâki ve karye-i mezbûreyi dahi ihrak-ı bi'n-nar görüb yine sühûletle def' kaydında olduklarında evvel-emirde ekrâd-ı mezbur muharebe ve mukateleye tasaddi ve kurşun atub birden üzerlerine hücum ve (?) edüb bir miktar sâim-i müslimin harb ü darb ve dört fakirini katl ve kırk altı neferini mecrûh ve sairlerini soyup mallarını gasb ve garet ve bu madde kasaba ve kurâlarında yirmi bin kuruşa karin emvâl ve eşya gâret etmeleriyle hasımları mezburları ile murafaa-yı şer' ve kasaba ve kuralarında gasb ve gâret eyledikleri davar ve mevaşileri ve emvâl ve eşyaları tahsil ve icrâ-yı hak olunmak bâbında size hitaben emr-i şerifim sudûrunu Divriği Kadısı mevlâna-yı mumaileyh arz ve Divriği'de sakin ulemâ ve sülehâ ve eimme ve hutebâ ve âyan ve eşraf ve sair fukara ve zuafa ve ahali-yi kurâ dahi bi'l-cümle mahzar-birle ilâm etmeleri ile sen ki mevlâna ve mütesellim ve voyvoda-yı mumaileyhimsiz, bulundukları mahalde şer'le görülüp gasb ve gâret ve katl-i nüfus misüllü hâlet üzerlerine sâib olursa ber-muktezâ-yı şer'i kadîm ihkak-ı hak olunmak bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuşdur.

Tarih: Evail-i Muharrem 1157 (15-24 Şubat 1744)

[Başb. Arş. Sivas Ahkâm Defteri No: 1, s. 232 (1. Hüküm)]

BELGE III

KÖYLÜNÜN TOPRAĞINI VE MERASINI İŞGAL EDEN HÂMİS PAŞA'YA İLİŞKİN HÜKÜM.

Sivas valisi vekili Zâralızâde Mehmed dame ikbâlehuya ve Divriği ve (.....) kadılarına hüküm ki

Sen ki Divriği kadısı mevlâna-yı mumaileyh es-Seyyid Mehmed zide fazlıhusun. Südde-i saadetime mektub gönderüb Divriği sancağında Divriği kazâsı muzaafatından Hikme nahiyesinde havâss-ı hümâyûnum karyelerinden Odur nam karye ahalisi meclis-i şer'e varub bunların karye-i merkum toprağında vaki kadimî mulhassas ve müstakil davarları ra'y olunub otundan ve suyundan intifa' edegeldikleri mer'alarından aharın kat'a alâka ve müdahili olmayıb bir dürlü sahib ve taarruz olunmak iktizâ etmez iken civarında vâki yine nahiye-yi mezkûre tâbi Gümrü nam karye toprağında araziye tasarruf edenlerden Hâmis Paşa zuhûr ve bu makule kadimi mer'aları alunub satılmak ve sökülüb sonradan ziraat olunmak hilâf-ı kanun iken ol mer'a yerlerin fuzuli zabt ve ziraat ve davarların mer'a-yı mezkûrda ra'yin men' edüb ol veçhile zarûret ve müzayakalarına bais ve gadr ü teaddi ve ahvâlleri digergûn olmağla bundan akdem şer'le görüldükde veçh-i meşruh üzere olduğu şer'an sabit ve Paşâ-yı mezkûr men' olunmak içün tenbih olunmuşken
298
mütenebbih olmayub ol veçhile fuzuli zabt ve ziraat edüb ziyade gard-i külli etmeleriyle kadimi mer'aları kadimisi üzere ahali-yi karye-yi mezbureye zabt etdürülüb Paşâ-yı merkumun ol veçhile kadime mugayir zâhir olan müdahale ve teaddileri men' ve def' olunmak bâbında hükm-i hümayûnum verilmek ricasını vâki-i hâl bi'l-iltimas arz ve Defterhâne-i Âmiremde mahfuz olan defter-i mufassala müracaat olundukta "Hikme nahiyesine tâbi 291 nefer reaya ve hâsıl-ı kısm-ı mine'l-hams hınta ve şair yekûn maa gayrihi 380.865 akçe" yazılı olan karye-yi Odur defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrir ve havass-ı hümayûnum karyelerinden olub ve yine nahiye-yi mezbure tâbi dört nefer reayâ ve bir zemin ile karye-yi Gümrü ve hasıl-ı kısm-ı mine'l-hams hınta ve şaîr yekûn maa gayrihi 2420 hisse-i mülk-i Mansur bin Mehmed eş-Şehrî rubu malikâne 302 hisse-i mülk-i Mehmed bin Hacı Yusuf rubu malikâne 302 ve hisse-i vakf-ı evlâd-ı Hacı Yusuf bin İshak nısıf malikâne 605 ve hisse-i Divanî maa rüsum-ı saire tımarının 220 ve resm-i çift yekûn maa gayrihi Divanî maa rüsum-ı saire tımar deyü 1800 akçe yazu ile defter-i mufassalda olduğu muharrir kalemiyle tahrir ve erbâb-ı tımar karyelerinden olduğu mastur ve mukayyed bulunmağın Defter-i Hakanî mucibince amel olunmak içün yazılmışdır.

Tarih: Evâhir-i Şaban 1160 (Eylül 1747)

[Başb. Arş. Sivas Ahkâm Defteri No: 3, sf. 85 (1. Hüküm)]

BELGE IV

DİVRİĞİ DEREBEYLERİNDEN MEMİŞ PAŞA'NIN OĞLU OSMAN BEY'İN KANGAL SUBAŞISI HASAN AĞA'YI KATLETMESİ OLAYINI AÇIKLAYAN HÜKÜM.

Sivas kadısına hüküm ki

Sadât-ı kirâmdan es-Seyyid Süleyman Zide şerifuhu rikâb-ı kâmyabıma arzuhâl sunub Divriği sükkânından bunun babası Norşunlu oğlu demekle maruf el-Hac Hasan nam kimesne Haremeyn-i şerifeyn evkafından Kangal subaşısı olub Devlet-i aliyyem emekdarlarından olmağla Memiş Paşa'nın oğlu Osman Beğ'i dâvet içün sarayına vardıkda, ibtidâen mezbur Osman kılıç ile al'el-gafle başından iki defa darb ve bâdehu yanında olan iki nefer ile sair adamları dahi kılıç ve hançer ve piştov ile urub bi-gayrihakkın katl eyledikleri bundan akdem arz ve mahzar-birle ilâm ve mezbur Osman Bey, mübaşir marifetiyle sâdır olan emr-i şerifim mucibince mahsuben Asitâne-i saadetime ihzar olunduğun bildürüb ihkak-ı hak olunmak bâbında inâyet ricâ ve bilahare ismi mezkûr Divriğili Norşunlu oğlu demekle maruf el-Hac Hasan'ın veraseti, hâlâ âsitanemde mısafereten sakin kebir oğlu mezbur es-seyyid Süleyman ile hâlâ Divriği'de sakinler olan zevce-i metrukesi Raziye binti el-Hac Mehmed ve sulbi kebir oğlu Seyyid İbrahim ve evlâd-ı sıgarı Halil ve Asiye ve Havva'ya inhisarı tahakkukundan sonra mezbur Seyyid Süleyman Divan-ı Hümayûnumda münakid meclis-i şer'i hâtırda Memiş Paşazade Osman Bey ile terafülerinde "Murisim müteveffâ-yı mezbur el-Hac Hasan'ı 1156 senesi cemâziyeluhrâsının 18. günü vakt-i duhâda mezbur Osman Bey'in menzilinde mezbur Osman Bey kılıç ile başının sağ cânibinden ve tepesinden iki mahalden ve hazır bi'l-meclis Ahmed ve Hüseyin ve gaibun ani'l-belde Halil ve Hüseyin ve Ömerbeyzâde diğer Hüseyin ve Mehmed ve Kapıcılar kethüdası Ali ve Hazinedar Ali dahi âlet-i carihadan hançer ve kılıç ve piştov ile yedi yerinden maan 'âmden ve bi-gayri 'hakkın cerh-minnet ile darb ü cerh etmeleriye nısıf saat mürurunda cürûh-ı mezkûrdan müteessiren fevt olmağla mûcib-i şer'isini taleb ederim" deyü dâva ve mezbur Osman Bey cevabında, müdde-i mezburun müddeası münkir olmağla müdde-i mezbur iki nefer kimesneleri müddeasına şahid olmak üzere ikamet esnasında mezbur Osman Bey, müdde-i merkum Seyyid Süleyman ellialtı senesi zilkadesinin beşinci cuma gecesi Sultan Ahmed cami-i şerifi kurbünde Cebeci çorbacılarından Süleyman Çorbacı menzilinde şühud-ı mahzarın "Bâbamın katilleri Kasım Bayrakdar ve Ömerbeyoğulları Mehmed ve Hüseyin'dir. Osman Bey ile bâbamın dem ve diyetine müteallik dâva ve nizam yokdur" deyü ihbar ve mezbur Veli murisinin katilleri olmak üzere tâyin-i-hasım etmişdir" deyü bade'd-def' ve'l-inkâr mezbur Osman Beyin def'i meşruhuna cebecilerin dördüncü bölük çorbacısı Göngörmez mahallesinden Süleyman ibn Şaban ve Kırkdokuz Bölük çorbacısı Kabasakal mahallesinden Ebubekir ibn Ahmed şehadet edüb ve mezbur Osman Bey'in veçh-i meşruh üzere def'i şer'i olduğuna yedinde fetvâ-yı şerifesi dahi ol-

mağın henüz şahidleri ta'dil ve tezkiye olmamağla dâvalarına fasl verilmediği 'ale'l-ulema-i mütabahhirîn bilfiil Rumeli Kadıaskeri olan Mehmed Es'ad edemallahü teâlâ fazlihi ilâm etmeğin bu husus rütbe-i şehadete re'yü'l-ayn eylediği mahallinde olub Asitâne-i aliyyemde mevcud bulunmadıkları cihetden bu tarafda fasl ü halli mümkin olmayub mahalline ihale olunmak muktezi olmağla Dergâh-ı muallâm çuhacıbaşılarından iftiharü'l-emacid ve'l-ekarim (...) dammme meciduhu mübaşeretiyle tarafeyn Sivas'a ihzar ve irsal ve sen ki Sivas Kadısı mevlâna-yı mumaileyhsin müvellâ olub Sivas'da şer'le dâvaları istima' ve hak ve adl üzere fasl ve mucib-i şer'isi icrâ olunduktan sonra keyfiyet-i ahvalleri suret-i sicillatlarıyle arz ve ilâm olunmak bâbında ferman-ı âlişanım yazılmışdır.

Tarih: Evâhir-i Safer 1157 (4-13 Nisan 1744)

[Başb. Arş. Sivas Ahkâm Defteri No: 1, s. 251 (2. Hüküm)]

BELGE V

MÜTEGALLİBEDEN NORŞUNLU VELİ AĞA'NIN ŞER'İ MECLİSTEKİ İDDİALARINI AÇIKLAYAN HÜKÜM.

Sivas valisine ve Divriği kadısına hüküm ki

Sen ki Divriği kadısı mevlâna es-Seyyid İbrahim zidefazluhu südde-i saadetime mektub gönderüb medine-i Divriği sükkânından Norşunluzâde el-Hac Veli nam kimesne meclis-i şer'e varub 1164 senesinde kaht ü galâ sebebiyle hâsıl olan zehâiri Divriği kazâsına vefâ etmeyüb kazâ-i mezkûr ahalilerinin kemâl-i ihtiyaçları var iken kazâ-i ahâr olan Egin kazâsı ahalilerinden zi-kudret kimesneler Divriği kazâsı kurrâlarına varub kurrâ ahalilerini itmâ' ve ziyâde bahâ ile ictinâ ve zehâiri iştirâ ve izhar idüb gece ve gündüzlerde Eğin kazâsına götürdükleri Divriği'de şüyu' olub mezkûr Veli dahi sene-i mezburda voyvoda bulunmağla Divriği ahalileri ittifakla huzur-ı şer'e varub "Vilâyetimiz zehâiri vilâyetimize vefâ etmeyüb ihtiyacımız var iken ahâr kazâya zahire nakli fukaranın bâis-i zaruretleri olmağla kurrâ ahalilerini itaeten mürasele-i şer'iyye mucibince kurrâlara adam gönderüb ahaliyi kurâya tenbih edüb zehâiri bunlar kendi vilâyetlerine götürüb narh-ı cârisi üzere füruht eylesünler" deyü tenbihi, Eğin kasabasından zimmiyûn taifesi haber aldıklarında mesfûrlar bu şâyi Hacı Veli'nin tama'-ı hâmından bais etmüşdür deyü Asitâne'de makbul sarraf Yakub zimmiye mektub tahrir ve mesfûr Yakub dahi mezbur Veli'nin kat'a alâka ve hılâf-ı şer'i şerif vaz' ve teaddisi yoğ iken hılâf-ı inhâ mezkûr Veli'den iştikâ-birle arzuhâl ve maktul Hazinedar Süleyman'a istinad ile

Samsun kal'asına kalebend olunmak bâbında emr-i şerifim ısdar ve bâdehu haber ü agâhı yoğ iken ıtlakıyçün dahi emr-i şerifim ısdar ve Asitâne-i Saadetimde sakin sâbıka Türkmen voyvodası olan Mehmed Ağa demekle maruf kimesne bundan akdem Divriği kazâsı civârında vâki Çamurcu nam mahalle vardıkda mezkûr Hacı Veli, voyvada-i mezburun yanına vardıkda "Senin ıtlakın içün maktul Hazinedar Süleyman'a sekiz bin iki yüz elli kuruş verdim" deyü meblağ-ı mezburu mezkûr Veli'den taleb eyledikde mezbur Veli, "Sen fuzuli vermişsin" deyü cevab eyledikde merkum Mehmed "Senden cebren alurum" deyu tahvif ve mezbur Veli dahi havfinden nâşi ikrahen altı bin kuruş tedarik ve teslim ve bin beş yüz kuruş kendisi ismine ve yedi yüz kuruş dahi kethüdası ismine yediden iki kıt'a temessük cebren ve kerhen ahz ve meblâğ-ı mezburu taleb ve ol veçhile külli gadr ve ahvali digergûn olmağla mahallinde şer'le görülüp hılâf-ı şer'i şerif ve bigayr-i hak ol veçhile akçe talebiyle mezkûru teaddi ve rencide ettürmeyüb men' ve def' olunmak bâbında hükm-ü hümayûnum verilmek ricâsına vaki'i hâli bi'l-iltimas arz eylediğin ecilden mahallinde şerle görülmek emrim olmuşdur.

Tarih: evahır Z.kâde 1166 (Eylül 1753)

[Başb. Arş. Sivas Alıkâm Defteri No: 5, s. 103 (3. Hüküm)]

BELGE VI

SİVAS BEYLERBEYİ ÇAPANZADE AHMED PAŞA'NIN DİVRİĞİ HALKINDAN ZULMEN PARA ALDIĞINI AÇIKLAYAN HÜKÜM.

Divriği kadısına ve Divriği Sancağı mütesellimine hüküm ki

Sen ki Divriği Kadısı mevlâna Ömer zide fazluhu mektub gönderüb Divriği'de sakin ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve meşayih ve âyan ve eşraf ve fukara ve züefâ-yı reayâ ba-serhüm meclis-i şer'e varub kazâları sengistan ve ziraat eyleyecekleri yerler akl ü kalil olduğundan mezruatları kendülere vefa etmeyüb mukaddemâ İran seferleri vukuu ile mürûr ve übûr eden vüzerâ ve mirmirân vesair asakir-i İslâm takribi ile kurrâ ehâlilerinin ekseri perakende ve perişan ve bilâdları harab olmağla ol esnada keyfiyetleri der-i devlet-medara arz ve ilâm olundukda Divriği sancağında vâki kazâlardan eyâlet ve livâ mutasarrıflarına tertib ve tâyin olunan seferiye ve hazeriyeleri kömür bedeli nakden Keban Madeni emini tarafına verilmek üzere emr-i âli ısdâr olunduğuna binaen on seneden berü Sivas valileri "Bizim hazeriyemiz ref' olunmuş" deyü Divriği kazâsından zahire-bahâ ve nal-

bahâ ve kudumiyye ve teşrifiyye nâmıyle vesair bahane ile emrad-ı hazeriyeden üçer ve dörder ve beşer kat ziyade akçe alub muhalefet eyledikleri halde ziyade atlu mübaşirler gönderüb kazâlarını harab ve fukaranın halleri diger-gûn olmağla fi mâbâd Sivas valileri taraflarından mutalibat-ı mezküre ile fukara rencide etdürülmeyüb ber-minval-i muharrer zahir olan zulüm ve teaddileri men' ve def' olunmak bâbında emr-i şerifim verilmek ricasıyle vaki-i hâli bi'l-iltimas arz ve Divan-ı Hümayûnumda mahfuz kuyud-u ahkâma ve hazeriye tertibi defterlerine müracaat olundukda Divriği sancağında eyalet mutasarrıflarına seferler vukuunda eyalet-i Sivas'dan vali içün senede iki taksit ile toptan on beş bin kuruş hazeriye terkib kılındığından mikdarları bu tarafda malûm ve seferiye ve hazeriye merfu' olmayub nakden kömür bedeli Keban Madeni eminine teslim olunmak üzere bin yüz kırk üç tarihinde emr-i şerif verildiği mukayyed ve kazâ-i mezbûrun hazeriyesi mazmun-u emr-i şerif üzere Maden eminine edâ ve teslim olundukdan sonra Sivas valileri taraflarından kaftan-bahâ ve zahire-bahâ ve nal-bahâ ve kudumiyye ve teşrifiyye vesair bid'at-ı mezâlim ile rencide ve remide olunmayub himayet ve siyanet olunmaları şürût-ı hazeriyeden olduğu derkâr olmağın mukaddema sâdır olan emr-i şerif ve şürût-ı hazeriye mucibince amel olunmak içün yazılmışdır.

Tarih: Evahir-i Receb 1171 (Nisan 1758)

[Başb. Arş. Sivas Ahkâm Defteri No: 7, s: 66 (4. Hüküm)]

BELGE VII

DALYANLU, UMRANLU, RUMYANLU CEMAATLERİNİN DİVRİĞİ KÖYLERİNDEKİ ŞEKAVET VE CİNAYETLERİNİN BESNİ MAHKEMESİNDE GÖRÜLEN DAVASINA İLİŞKİN HÜKÜM.

Der-i devlet-mekine arz-ı dâi-i kemine budur ki

Rişvan aşâirinden Dalyanlu ve Umranlu cemaatleri ahalilerinden, birkaç seneden beri yaylaklarına ve mahall-i iskânlarına gitmeyüb Divriki kazâsı ahalilerinin mer'a ve mezruatlarını itlâf ve hayvanat ve emvallerini sirka ve garet ve enva-i cevr ü teaddiyata cesaretlerine binâen şer ve mazarratları def' içün mahall-i iskânları olan Rakka ve mahall-i sâireye iskân olunmaları bâbında Sivas ve Rakka valileri saadetlü vüzerâ-yı izâm hazeratına ve Haleb beylerbeyisine ve Rişvan voyvodasına hitaben şeref-bahş-ı sudûr olan emr-i âlişan, silahşor-ı hazret-i sadrıazam Ali Ağa yediyle Medine-i Sivas mahkemesine vüsul ve sicill-i mahfuza ba'de'l-kayd aşâir-i mezbure Sivas havalisinde olmayub mukaddema meştalarına doğru azimet etme-

leriyle evvelki vaki'ül-hâldir bil-itimas pâye-i serir-i âlâya arz ve ilâm olundu.

Bâki emr ü ferman hazreti menlehü'l-emrindir. Tahriren fi evâhir-i cemaziyelulâ li-sene tis'a ve seb'in ve mie ve elf.

el-Abdü'd-dâi li'd-devleti'l aliyyeti'l-Osmaniyye es-Seyyid Mehmed
el-Kadî bi-medineti Sivas.

Tarih: 1179 (M. 1765-6)

[Başb. Arş. Cevdet (Dâhiliye) T. No: 3838/7]

BELGE VIII

MALİKANE MUTASARRIFI OSMAN AĞA'NIN
REAYAYA ZULMÜNÜ AÇIKLAYAN HÜKÜM.

Sivas valisine ve Divriği kadısına hüküm ki

Divriği sancağında kazâ-i mezbur muzafaatından Sevir nahiyesine tâbi Birestik nam karye reâyaları gelüb karye-yi mezbûrenin malikânesi hass-ı hümayûn, divanîsi tımar olduğu Defterhane'de mukayyed olmağla karye-yi mezbure toprağında ziraat eden defterlü reâya ve defterlü reâya yerlerini ziraat eden hariç reâya taifesi ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekeleri öşüründen karye-yi mezbûrenin malikânesi tarafına aid olan öşr-i mahsülü edâ ve karye-yi mezburede olan anbara nakl eyleyüb akreb pazar teklifi vesair bid'a ve mezalim ile teaddi ve rencide olunmaları icab ve iktizâ etmez iken karye-yi mezbûrenin malikânesine mutasarrıf olan Divriği sakinlerinden âyan-ı mütegallibe ve cebbareden Osman Ağa demekle maruf kimesne kanaat etmeyüb hılâf-ı kanun ziyade mahsûllerin aldığından mâadâ bunlardan aldığı öşr-i mahsûlü ile âhar mahalde ahz eylediği öşr-i mahsûlü bir yere cem' ve kabz, hangi pazarda mahsûl akçe ederse ol pazara cebren nakl etdürüb mahsûl akçe etmedüği vakit yine karyelerine nakl etdürüb rayicden ziyade diledüğü mikdar baha ile fukaranın üzerlerine kahren bırakub akçe tahsili içün onbeş-yirmi nefer atlu ile bir kimesneyi irsal ve zulmen tahsil eylediğinden gayri eyyam-ı meksde fukaradan müft ve meccanen yem ve yiyecek ahz ve zulm ü teaddisinin nihayeti olmayub ahvâl-i fukara digergûn ve perakende ve perişan olmalarına bais ve bâdi olduğun bildürüb mâlikâne mutasarrıfi olan mezkûrun hılâf-ı şer' ve kanun ol veçhile zahir olan zulm ü teaddisini men' ve def' olunmak bâbında hükm-i hümayûnum ricâ ve Defterhâne-i Âmiremde mahfuz defter-i mufassala müracaat olundukda "Sevir nahiyesine tâbi yüz altı nefer reâya ile karye-yi Birestik ve hâsıl-ı kısm-ı mine'l-hums ve tahtı hınta ve şair ve resm-i saire ve sebzedar ve resm-i çayır ve mukataa-yi bağ ü bahçe yekûn 7306 akçe hisse-i hass-ı şahî malikâne ta-

mam 3375 akçe ve hisse-i divanı tımar 3375 akçe resmi çift ve resm-i bennak ve resm-i mücerred ve nısıf bad-i hevâ yekûnı divanî maa rüsûm-ı saire 6181 akçe" yazu ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrir olunduğu mastûr ve mukayyed ve Divan-ı Hümayûnumdan kanunu sual olundukta Defter-i Hakânî'de mastûr Birestik karyesinin malikânesi hass-ı hümayûn ve divanîsi tımar olduğu Defter-i Hakanî'de mukayyed olmağla karye-yi mezburenin defterlü reâya ve defterlü reâyası yerlerini ziraat eden hariç reâya taifesi ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekeleri öşründen karye-yi mezburenin malikânesi tarafına aid olan öşr-i mahsûlünü karye-yi mezburda olan anbara nakl eyledikten sonra akreb pazara nakl teklifi vesair bed'a ve mezalim ile teaddi etdürülmeyüb men' olunmak muvafik-ı kanun olduğu derkâr olunmağla kanun üzere amel olunmak içün emr-i şerif yazılmışdır.

Tarih: evahir-i Muharrem 1179 (Temmuz 1765)

[Başb. Arş. Sivas Alıkâm Defteri No: 10, s. 370 (1. hüküm)]

BELGE IX

SOĞUCAK BAŞBUĞLUĞUNA TAYİN EDİLEN HALEP BEYLERBEYİ KÖSE MUSTAFA PAŞA'NIN VEZİRLİK VE RAKKA VALİLİĞİ TALEBİNİ İÇEREN MEKTUBU.

Soğucak başbuğu tâyin olunan Mustafa Paşa'dan muahharen vârid olan mektubdur. Manzûr ve malûm-ı hümayûnları buyruldukta emr ü ferman hazreti menlehü'l-emrindir.

Devletlü inâyetlü merhametlü veliünniâm-ı âlem ve kesirü'l-lütûf ve'l-kerem efendim sultanım hazretleri devlet ve ikbâl ile sağ ve lem'â-yi hurşid-i âlem-tâb-ı inâyetleri fetile-i fürûz-ı sad-çerağ olsun. Cenâb-ı merâm-bahşâ-yı acizat ve niyât-ı pezirendé-i efkendekân-ı celle-şânuhu hazretleri zat-ı melikü's- sıfat-ı hıdivânelerin gayyar-ı ruzigârî bî-reftarından masun ve me'mun ve sâye-yi hümâ-vâye-yi inâyet ve zıll-i himayet-i asafânelerini müfarık-ı âlemyân ve hususen bu abd-i nâ-tüvanları fırkatte idâme ve sebate makrun etmek daavat-ı ma'razında arzuhâl-i abd-i senâ ma'ruzlarıdır ki:

Mahall-i me'muriyet-i bendegîde rü'yet olunacak umur-ı mühimme bu kullarının vürûduna tevkif ve kıyam-ı azimetde ta'hir ve tevakkuf mahzuru mucib ve bilâ-tevakkuf azimet-i rütbe-i sâmiye-yi vezâret ile terfi-i kadr-i şân olunmak halâtını müstevcib bir mânâ olduğu iradesiyle derhal mükemmel ve muntazam daire halkıyle kıyam ve hareket ve Sinob'a tekarrübünde haberini iş'ara musaraat olun-

mak bâbında ebâne-i lûtf-i aliyyeleri şâyân buyrulan emirnâme-i mürüvvet sâmîleri tataran kullarından İsmail ve Seyyid tatar kulları vesatetiyle bir vakt-i müteyemmen kurbünde vâsıl-ı fark-ı bendegânem ve hakk-ı ubeydânemde sudûr eden teveccühat-ı aliyye-yi rahimâne ve lûtf ü inâyeti-i kerimâneleri lâzimesi deyimumet-i eyyâm-ı ömr ü devletleri ev'iyesiyle hasr-ı evkat lâzime-i zimmet-i ubeydânem ve tahsil-i rızâ-i yümn-iktizâ-yı Devlet-i aliyyeye-yi daimü'l-karar vacibe-i uhde-i çakerânem olub düçar olduğum mağduriyet-i külli ve keyfiyet-i hâl-i perişaniyet-i bendegânem itizarları beyânıyla bundan akdemce tasdi'i ser-i devletlerine ictisar olunmağla ber-tafsil arz u niyaz olunduğu veçh üzere cânib-i Darbhâne-i Âmire ve mîrî ile kat'-ı rişte-i hesab ve tahvilat-ı kulları istirdat ve terahhümen-li-hâli işbu sene-i amimetü'l-meymenede şân-ı rütbe-i vâlâ ve daire-i bendegâneme temlik ve tanzim zımınında me'muriyet-i mezkûreden afv-ı inâyet ve sâye-yi inâyet-vâye-yi hazret-i cihandârîde Halebü'ş-şehba ve Rakka ve Diyarbekir eyâletlerinden kangısı irade buyrulur ise emvâl-i bekayalar tahsil ve havalilerinde olan şekavet-pişeler tathir ve dest-i mezalim-i şikakdan fukara-yı raiyyet ve sükkân-ı memleket ve ebnâ-yı sebil himayet ve siyanet ve isticlâb-ı daavat-ı hayriye-yi fukarada bezl ü sa'yü kudret olunmak şartıyla rütbe-i vâlâ-yı vezâret inâyet ve ihsan ve niçe hidemat-ı aliyye ihalesiyle silk-i Devlet-i aliyye-yi ebed-iktirana münselik ve çerağ-ı şakirü'l-ihsanları zümresine ilhak ve hâkden ref' ü şefkat ve merhamet buyrulub ve yahud me'muriyet-i mezkûreden afv inâyet buyrulmadığı takdirce mukaddem istidâ ve istirhâm olunduğu veçh üzere hesab-ı Darbhâne-i Âmire ba'de't-tanzim matlubatdan tahlis ve esbâb-ı me'muriyet-i bendegâneme veçh-i sühulet ve tanzime malzeme zımnında kable'l-azimet rütbe-i vâlâ-yı vezâret inâyet ve ihsaniyle tahsil-i rızâ-yı sa'd-iktizâya mübaderet kullarına emr-i irade-i aliyye ve lûtf-ı mürüvvet-i bî-pâyân-ı asafaneleri şâyân buyrulmak bâbında kaffe-i mes'ulât ve umur-ı acizânemde şefkat ve merhamet ve emr ü ferman devletlü inâyetlü ve kaffe-i enâma merhametlü veliyyü'n-ni'met-i bî-minnet ve kesirü'l-lûtf ve'l-ekrem efendim sultanım hazretlerinindir. fi 19 S 1201

Mirmirân
bende Mustafa
Halebü'ş-şehba Mutasarrıfı

Tarih: 19 Safer 1201 (Aralık 1786)

(Başb. Arş. Hatt-ı Hümâyûnlar No: 2057)

BELGE X

KÖSE MUSTAFA PAŞA'NIN SERVETİNİ ZAPTA MEMUR KESKİN HÜSEYİN'İN, PAŞA'NIN ÖZÜRÜNÜ VE ŞİKÂYETLERİNİ İÇEREN YAZISI.

Devletlü inâyetlü mürüvvetlü atûfetlü veliyyü'n-niâm uluvvü'l-himem efendim sultanım hazretleri

Havvaretü'l-lâzime-i zimmet-i bendegânem ve vâcibe-i uhde-i çakerânem olan devâm-ı eyyâm-ı ömr ü devlet ve kadr ü menziletleri tezkârı bi-hülusi'l-bâl te'diye ve ikmâl kılındığı siyâkında arzuhâl-i abd-i kadim ve çaker-i müstedimleridir ki, hâk-i pây-i veliyyü'n-niâmilerinden nehfet ve hareket ve mashuben bi'l-âfiye medine-i Sivas'a dühûl ve lühûkumuz muvaffak ve bi-hikmet-i teâlâ medine-i mezbûrda nâ-mizac olub Berkenek karyesinde yirmi üç gün sahib-i firaş ve bi-hamdilillahi teâlâ ifakat bulub ol tarafdan dahi hareket ve Keban Madeni'ne dühûl ve birkaç gün dahi Maden-i mezbûr'da ikamet ve Maden-i Hümayûn emini el-Hac Yusuf Efendi bendeleri dahi maiyyetimize mübaşir tâyin ve terfikan Divriği'ye vürûd ve yedimize i'tâ buyrulan emr-i âlişanı alıb Mustafa Paşa hazretlerine vardıkda emr-i âlişanı feth ve kıraat semi'nâ ve eta'nâ, ben de Padişah-ı âlempenâh efendimiz hazretlerinin ve malim de deyü cevab eylediğinde hâkimü'ş-şer' efendi ve Müftü efendi dâilerini ve serdar ve dizdar ve cümle vücûh-ı belde kullarını cem' ve cümle emval ve eşya ve devvace ve mevcûd-ı sâirlerini ma'rifet-i şer' ve cümle marifetiyle tahrir ve mümzi-i defter olunub ve kabl-i şer'iden dahi vuku'u üzere bir kıt'a ilâm ahz ve tekmilinde "Ben bu kadar şeyin defterini Devlet-i aliyyeye irsâl etmeye havf ederim" deyü cevab eylediğimde Paşa-yı müşarileyh dahi cevab eyledi ki "Beli, benim mâlim çok idi. Lâkin ahali-yi memleketden dahi tefahhus ile ve Devlet-i aliyyede dahi efendilerimizin malûmlarıdır ki Soğucak cânibinde iki sene küffar-ı hâksar karşısında sedd olub muharebe gerek ulûfe ve bahşiş ve gerek kemakân ve maiyyetimizde olan bayrakların ve askerî taifesinin ta'yînât ve lâhm bahâlarına bedenimizden yedi yüz kese akçe sarf olunub ve Devlet-i aliyye iki senede tarafımıza on bin kuruş 'itâ ve irsal buyurdukları efendilerimizin malûmudur. Ve malik olduğumuz rahhat ve kesme ve cümle sim takımımızı ve kürklerimizi Anapa'da füruht ve deynimize teslim edib tehi emr-i âli mucibince Anadolu'ya geçüb ba'dehu Devlet-i aliyye bize Rakka mansıbını tevcih ve sürücü nasb ve tâ'yin buyurub mansıbımıza azimet ve Rakka'ya dühûl ve birkaç mâh ikametimizde gerek me'kulat-ı mutvak ve gerek divangân ve tüfekçiyan ve karakullukçuyan ulûfe ve bahşiş ve ta'yînâtları masarifatları üç yüz kese akçeyi mütecaviz masarife düçâr ve Rakka'dan azimetimizde hazinemizi hazinedarımız ile Rakka'da bırakub Birecik menzilesinden katarımız hazinemizi tarafımıza getirmek içün geriye avdet ve Timur'a tesadüf edib seksen re's katırlarımızı Timur zabt ve şaki-yi mezburun tahrikiyle Ruha'da olan raht ve kesme ve kürk ve vâfir esblerimizi Ruhalı ahz ve zabt edib ve Devlet-i aliyye tarafımızdan

mal matlub edib ve siz dahi benden mal sual edersiz. Devlet-i aliyye bize vezâret i'tâ buyrulalıdan berü yüz kuruş menfaat edecek bir mansıb i'tâ buyurmadılar. Ben malı ne mahâlden ahz eyledim? Her ne menfaat eyledim ise efendilerimizin malûmlarıdır" deyü bu bendelerine cevab vermekle cevabları vâki mi gayrivâki mi malûm-ı kulları olmayub ve Devlet-i aliyye cürmümü afv buyurub her ne mahale tâ'yin ve emir buyururlar ise emr ü ferman efendilerimizindir yüzüm üzerine giderim deyü cevablarına binâen arzuhâli çakerânem tahririne tecasür ve merfu'-yı hâk-i pây-i hacet-revâ-yı veliyyü'n-niâmneleri kılındı. İnşallahü teâlâ reside-i himmet-i devlet ve manzur-ı ayn ü inâyet buyrulub ve taraf-ı şer'iden verilen ilâm ve mümzi defter derun-ı arzuhâl-i çakerânemize matviyyen hâk-i pây-i devletlerine ib'as olunduğu muhat-ı ilm-i arâ-yı veliyyü'n-niâmneleri buyruldukda ne veçhile irade-i aliyyeleri erzân buyrulur ise ol bâbda ve herhalde emr ü ferman devletlü inâyetlü mürüvvetlü atûfetlü veliyyü'n-niâm uluvvü'l-himem efendim sultanım hazretlerinindir.

(bende-i hassa silahşoru Keskin Hüseyin)

Tarih: 25 Safer 205 (4 Kasım 1790)

[Başb. Arş. Cevdet (Dâhiliye tasnifi) 1415/5]

BELGE XI

KÖSE PAŞA'YA, HALEP'E İLHAKEN RAKKA EYALETİNİN DE TEVCİHİNİ VE KENDİSİNDEN MİLLİ TİMUR'U ORTADAN KALDIRILMASININ İSTENMESİNİ İÇEREN ARZ TEZKİRESİ İLE SULTAN III. SELİM'İN HATT-I HÜMAYÛNU.

"Bu Bağdat valisi bu maddelerde gayet ile hıyanet eyledi. Bunun yanına kalmak lâyık değüldür. Takrir mucibince tanzim oluna ve aceleten fermanlar gitsün. Ve Mustafa Paşaya İbrahim Paşa gibi hareket etmeyüb ittifak ederek şu Timur'un ser-i maktuasını kendüden istedik mi? Dikkatli yazasın. Ve Ali Mustafa'nın tertib-i cezası Mustafa Paşa'ya ve İbrahim Paşaya dahi yazasın. Ve iskânbaşı kim ise ânı celb etmesini yazasın."

Şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim sultanım

Dünkü sebt günü sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi ve çend nefer bendeleri ba'zı hususu müzakere içün Kapı'ya getürdülmekle Milli Timur maddesi dahi dermiyan ve Bağdad ve Rakka valilerinin birbirine muhalif tahriratları ve ibtidâ iskânbaşı nasb olunup sonra azl ve tertib-i cezâsı bâbında Bağdad valisinin tahriratına binaen Rakka valisine ferman-ı âli sudûr eden Aliyyü'l-Mustafa hakkında

Rakka valisi senâ etmiş olduğuna binaen bunda bir sır var. İbtidâ tashih bâ'demâ icrâ olunsun deyü sâdır olan Hatt-ı hümâyûnlan dermiyan ve dûr u dirâz müzakereden sonra iki vezir birbirine düştü ve Bağdad valisi sonralarda egerçi çalışdı, lâkin işin evvelinde hiylekârlık etdi. Rakka valisi dahi şuursuz bir adam. Bunun tedbiri eyâlet-i Rakka Haleb'e ilhaken Köse Mustafa Paşa'ya tevcih ve müşarileyh Ayıntâbi Battal'ı tazyik içün Ayıntab'da olmağla sedde kadir kifâye asker ile Battal üzerine bir mutemed adamını bırakub Rakka'ya gelesin. Ve Timur'un izâlesine ikdam edesin. Senden matlûbumdur. Ve Aliyyü'l-Mustafa'nın dahi rüfekası ile ma'an mukaddem sâdır olan emr-i âli mucibince başlarını gönderesin denilmek ve Diyarbekir voyvodası Şeyhoğlu Seyyid İbrahim Ağa dahi maiyyet-i müşarileyhe me'mur kılınmak ve Haleb'e dahi bir kıt'a emr-i âli tasdir ve müşarileyhe iânet eylemeleri derc olunmak ve İbrahim Paşa'ya Adana Eyâleti verilüb Adana valisi olan Turunçzâde'nin vezâreti ref' ve bir mahalde ikamete me'mur kılınmak ve Bağdad valisine dahi bir kıt'a emr-i şerif tasdir ve sen Rakka valisinin azlini yazub Timur'un izalesinde ânı bahane etmişdin. İbrahim Paşa'yı azl ve Mustafa Paşa'yı nasb etdik. Bundan sonra diyeceğim kalmadı. Şimdiye dek etdiğin tekâsül malûmdur. Eger bundan sonra dahi kusurun vaki olursa kazâdır kafa bilesün deyü derc olunmak ve eğer Bağdad valisi şimdiye dek avdet etmedi ise belki müsmir olur avdet etdi ise asıl iş Mustafa Paşa'dan matlûb olunmak iktizâ eder. Akla gelen tedbir budur. Bâki re'y efendilerimizindir, dedikleri malûm-ı hümâyûnları buyruldukda ne veçhile irade-i aliyyeleri buyrulur ise Ordu-yı Hümayûn'a dahi yazılmak iktizâ eder. Ferman şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü veliyyü'n-ni'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

(Tarihsiz)

(Başb. Arş. Hatt-ı Hümayûnlar No: 551132)

BELGE XII

KÖSE PAŞA'NIN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAZILAN VE BÜTÜN MUHALLEFATININ ZAPTINI BUYURAN FERMAN.

Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından mirahur-ı evvelim pâyesi olub Maadin-i Hümayûnum Emini Mir Abdi ve Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından sâbıka hassa bostancıbaşısı olub zikr-i âti madde-i cesimeye bu def'a taraf-ı saltanat-ı seniyyemden bi'l-intihab tâyin olunan Mehmed dame meciduhuya hüküm

Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa bu esnâda hulûl-i ecel-i mev'ûduyle azim-i

dâr-ı beka etmiş olduğu zâhir ve müteveffâ-yı müşarileyhin, hâl-i hayatında kemâl-i hisset ü imsaki ve tecemmülât-ı insaniyeden bir şey ile mütelezziz olmayub sigâr-ı sininden berü cem'-i nakd ile şöhreti ve hatta bunda bir define bulunduğu rütbe-i tevarüde reside olmuş olub bu cihetle dahi kat'i külli mütemettii olub kendüde külli mebâliğ vesâir emvâl ve emlâk ve akar ve hayvanatı olduğu bedihî ve bâhir olmakdan nâşi müteveffâ-yı mumaileyhin Mâliye tarafından sâdır olan emr-i şerifim nâtık olduğu üzere cânib-i mîrîyeye külliyetli düyûnu olmağla kâffe-i nükud ve evâni-i zer ü sim ve raht ve emvâl ü eşya ve emlâk ve hayvanatının cânib-i mîrîden zaptı hususuna irade-i aliyyem taalluk etmekle sen ki mübaşir-i mumaileyhsin. Seri'an bu tarafdan hareket ve Maden emini mumaileyh ile bi'l-muhabere gerek yanında ve gerek Divriği ve havalisinde olan kâffe-i nükud ve emvâl ü emlâk ve hayvanat el-hâsıl cins ü nefis sun'i ve şerif, ismi mâl itlak olunur her nesi var ise bir akçe ve bir habbesi ve bir halâli zayi' ve telef ve kimesneye ketm ve ihfâ etdürmeyerek cümlesini zâhire ihraç ve cânib-i mîrîye içün zapt ve tahrir ve defter-i sıhhat-eserle nükud-u mevcûdesini Mâliye emr-i şerifim mucibince seri'an derbâr-ı şevket-kararıma irsâle sa'y-i behamâlî ve sarf ü say'ü mecâl eylemen fermanım olmağın tenbihen ve ihtimâmen ve me'muriyetini iş'âren mahsus Divan-ı Hümayûnumdan işbu emr-i şerifim ısdar ve yedine i'tâ olunmuştur.

İmdi, meyâne-i emsâlinden bi'l-intihab seni bu madde-i cesime tâyinden maksud seri'an ol tarafa varub Maden emini mumaileyh ile bilittifak kemâl-i sa'y ü gayret ederek müteveffâ-i mumaileyhin kâffe-i nükud ve evani-i zer ü sim ve raht ve emvâl ü eşya ve zimemat ve hayvanat ve emlâk ve akarının cümlesini tamamen zâhire ihraca bezl-i mechud eylemen kaziyesi idügi ve müteveffa-i mumaileyhin servet ve samâru me'mulden efzûn olub bir akçe ve bir habbe ve bir helâlin zay' ve telef ve kimesneye ketm ü ihfâ etdirmeyerek cümlesini marifetin ve Maden emini mumaileyh marifeti ve marifet-i şer'le tamamen ve kâmilen zâhire ihraç ve cânib-i mîrî içün zabt ve defter-i srhhat-eserle nükud-ı mevcudesini evvelen derbar-ı şevket-kararıma seri'an irsâle lâ-büd derıniyan-ı gayret ve ihtimam ve kemal-i sa'y ü ikdam eylemeği matlub-ı kat'-ı padişahânemden olduğu ve bu madde tekâsül ve rehavet ve emval-i merkumeyi taharri ve zâhire ihraçda iğmaz ve betâet vukua gelmek lâzım gelürse mes'ul ve muâteb olacağından kat'a iştibah olmadığı malûmun oldukda ber-veçh-i meşrûh Mâliye cânibinden diğer sâdır olan emr-i şerifim mucibince amel ve hareket ve senden me'mul ve muntazır-ı şahânem olan asâr-ı kârgüzar ve sadakat ve mâye-yi istikamet ve rü'yet levazımını icrâya bezl-i mahasal-ı vasi' ve miknet ve resm-i sadakat ve istikamete münafi ve rızâ-yı padişahânemin hılâfı müdahelede ser-mû vaz' ve hareket vuku'unu tecvizden be-gayet hazer ve müba'adet ve keyfiyeti derbâr-ı ma'delet-kararıma tahrire müsara'at eyleyesin ve sen ki Emin-i mir-i mumaileyhsin sen hademe-i saltanat-ı seniyyemin sadakatkâr ve gayret-şiârlarından olub senin herhalde sadakat ve istikametin derkâr ve sana vüsuk ve itimad-ı mülukânem bedidar olmağla bir akçe ve bir habbe ve bir halâli zay' ve telef olmayarak ve kimesnenin yedinde mektum ve mensi kalmayarak cümlesini zahire ihraç ve cânib-i mîrî içün zapt ve

defter-i sıhhat-eserle nükud-ı mevcûdesini evvelen seri'an Deraliyye'ye teslime ve bu hususda beytülmal-i müslimine bir cesim hizmet ibrâzına ve senden me'mûl ve muntazar-ı şahânem olan asâr-ı gayret ve sadakate ve mâye-yi istikamet ve hamiyet muktezasını icrâya sa'y-i mâlakelâm ve iğmaz ve muhavven münafi-i ferman ve rızâ ser-mû halet hudûsunu tecvizden be-gâyet hazer ve ittika-ı tam eylemek bâbında.

Tarih: evahır C. âhır 1217 (Ekim 1802)

[Başb. Arş. Mühimme Defteri No: 217, s. 177 (2. hüküm)]

BELGE XIII

KÖSE PAŞA'NIN MUHALLEFATINI TESBİT İŞLEMİNİN TAMAMLANDIĞINA VE MERHUMUN FAZLA BİR SERVETİ BULUNMADIĞINA İLİŞKİN DİVRİĞİ AHALİSİNİN MAHZARI.

Südde-i seniyye-yi sidre-makam ve atabe-yi aliyye-yi gerdûn-ihtişam li-ezâlet-i âliyete bi-himayet'il-melikü'l-allâm cânibine

Medine-i Divriği'de sakinûn ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve âyan ve eşraf ve sikat-ı sahihü'l-kelimat ve ahali ve reayâ ve berayâ ve fukara kullarının mahzar-ı sıdk-eserbirle arzuhâlleridir ki

Bundan akdem bi-emrillahî tealâ irtihâl-i dâr-ı bekâ eden sâbıka Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa kullarının kâffe-i muhallefatı cânib-i mîrîden zapt olunmasına irade-i aliyye taalluk etmekden nâşi husus-ı merkuma Deraliyye'den mübaşir tâyin buyrulan Dergâh-ı âli kapucubaşılarından sâbıka hassa bostancıbaşısı iftiharü'l-emâcid ve'l-ekârim el-Hac Mehmed Ağa kulları ve yine husus-ı merkuma bâ-ferman-ı âli tâyin buyrulan mîrahur-u evvel-i şehriyârı pâyesiyle Maadin-i Hümayûn Emini Abdi Bey hazretleri tarafından me'muren irsal buyurdukları kethüda-i âlileri el-Hac Osman Ağa kulları bu tarafa vürud ve merhum-ı müşarileyhin muhallefatını tahrire mübaşeret ve mumaileyhima ittifakları ve marifet-i şer'le cümle vücûh-ı belde hâzır oldukları halde teftiş ve tefahhus ve tehdid ve tedkik ve tashih ederek tahrir edüb cümlesi sebt-i defter olunub kâffe-i muhallefatı seksen iki bin bu kadar kuruşa bâliğ, ziyâde bir nesnesi olmayıb ve bir habbesi ketm ü ihfâ olunmayarak tahrir ve hâric ez-defter bir şey kalmadığı ve cümle ma'rifetiyle teftiş ve marifet-i şer'le taharri olundukda müşarünileyhin gerek ehl-i islâm ve reayâ tüccarlarından bir ferdle şirketi veya sermayesi ve bir nesnesi olmadığı tahkik olu-

nub ve müşarünileyh hayatında hayrat ve hasenâta sâi' olub mevcûdunu vücûh-ı birre sarf ile me'lûf ve hîn-i vezâretinden berü ittibâ' ve dâiresiyle ekser-i evkatta hânesinde ikamet ve kesret-i masarife mübtelâ olub servet ve yesârına muhal olmayub ve emr-i âlide mezkûr define maddesi dahi merhum-ı müşarünileyhe mahzâ ifk ü iftira ve bî-asl isnad-ı mâlemyekûn olduğu celi ve zâhir olub merhumun vefatından sonra mahdumu Veli Bey kulları şefaat emniyesiyle hâlâ Trabzon valisi devletlü Tayyar Mahmud Paşa hazretleri tarafına müteveccihen azimeti esnasında vâfir nefis mâl tahmilen götürdü deyü bazıları isnad ve iftirâ etmişler ancak hususı merkum dahi mîr-i mumaileyhe mahzâ iftirâ ve isnad ve aslâ vuku' olmayub bir nesnesini götürmedüğünden mâadâ harcırahını dahi istidane ile tedarik ve azimet ve Deraliyye'den mübaşir tâyin buyrulduğu haberi esnâ-yı rahda mesmu'u oldukda müşarileyhe vâsıl olmaksızın yoldan avdet ve ric'at ve hânesine gelüb ikâmet ve bir nesne götürdüğünün aslı olmadığı tahkik olunub ve sebt-i defter olunan muhallefatından gayri bir nesne kalmadığı derkâr olmağın hasbetenlillahi teâlâ vâki-i hâl mahzar-ı sıdk-eserbirle pâye-yi serir-i âlâya arzuhâl kılındı. Bâkiyü'l-emr hazret-i menlehü'l-emrindir.

er-rahimuna yerhâmehüm'ür-rahman erhâmü men 'fi'l-ardı yerhâmekün fi's-semâi ed-dâi'l-fâkir es-Seyyid Abdülaziz li-Müfti-yi Divriki

Mâfihi mine'l-meâli mutabık li-hakikatü'l-hâl ed-dâi'l-fâkir es-Seyyid Hasan el-müderris bi-medrese-i Kübrâ

Mâfihi mine'l-kitâbi vâki'ül bi'l-irtifak Osmân el müderris bi-medreseti Kübrâ

Mârahül minuha huddam ve Abdullah Hasan es-Seyyidi eş-Şeyh Mehmed Şâkir el-müderris bi-medrese-i Zeybeniyye

Mâfihi melekutu emr-i husulü ve râyi merkun es-Seyyid Abdurrahman el-müderris bi-medrese-i Lâlâiyye

el-emrü kezâlike ve emmâ şâhid alâ zâlike Yusuf el-müderris bi-medrese-i Sinâniye

el-abdü'd-dâi li'd-devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye es-Seyyid Abdülmecid el-imam bi-câmi-i Cedid

Ebubekir el-imâm bi-câmi-i Kübrâ

Mehmed el-imam bi-câmi-i Kübrâ

es-Seyyid Mehmed emin el-imam bi-câmi-i Kübrâ

es-Seyyid Ömer el-imam bi-câmi-i Kürtül

es-Seyyid Osman el-hatib bi-câmi-i Kübrâ

Abdullah el-hatib bi-câmi-i Kürtül

es-Seyyid Mehmed el-hatib bi-câmi-i Kürtül

es-Seyyid Ebubekir el-hatib bi-câmi-i Hasan Çavuş

es-Seyyid Mustafa el-hatib bi-câmi-i Cedid

es-Seyyid İbrahim el-hatib bi-câmi-i Hacı Receb

Bende-i Ömer Voyvoda-i Divriki	Bende-i Hüseyin Serdar-ı Yeniçeriyan	Bende-i Muhsin Kaymakam-ı Nakibüleşref
Bende-i Ebubekir	Bende-i Abdullah	Bende-i Abdullah min-âyan
Bende-i Alâeddin Dizdâr-ı Kal'a	Bende-i min-âyan Ahmed	Bende-i min-âyan Veli
Bende-i Min-âyan Abdullah	Bende-i min-âyan Hamim	Bende-i min-âyan Mehmed
Bende-i min-âyan Halil	Bende-i min-âyan Ömer	Bende-i Mehmed
Bende-i ehl-i suk Hacı Hasan	Bende-i ehl-i suk Mehmed	Bende-i ehl-i suk el-Hac Osman
Bende-i ehl-i suk Abdülhamid	Bende-i ehl-i suk Yusuf	Bende-i ehl-i suk Ali
Bende-i Kethüda-i Karye Musa	Bend-i Kethüda-i Karye İsmail	Bende-i Kethüda-i Karye Ali
Bende-i Kethüda-i Karye Halil	Bende-i Kethüda-i Karye Hızır	Bende-i Kethüda-i Karye Ahmed
Bende-i Karye Ramazan	Bende-i Karye Hasan	Bende-i ehl-i suk Osman

(Tarihsiz)

[Başb. Arş. Hatt-ı Hümayûnlar No: 4115/j (mazhar)]

BELGE XIV

VELİ BEY'İN, VEZÂRET İSTEĞİ İLE BÂBIÂLİ'YE GÖNDERDİĞİ ARZUHALİ.

"Müteveffa Köse Mustafa Paşa'nın oğul Veliyeddin Bey'in arzuhâlidir. Ferman hazret-i menlehü'l-emrindir."

Hâk-i pây-i meded-resâ-yı hazret-i veliyyü'n-niâmilerine arzuhâl-i ubeydânem budur ki

Sabıka Diyarbekir valisi merhum vâlid-i mâcidim kullarının kâffe-i muhallefatını cânib-i mîrîyeden zabtına irade-i aliyye taalluk etmekden nâşi bundan akdem bu kullarına lûtfen ve inâyeten ihsan buyrulan fermannâmeleri mezâyası dakikâları karin-i fehm-i ubeydânem olub ol bâbda şeref-efzâ-yı sudûr eden ferman-ı celilü'ş-şân ile Deraliyye'den husus-ı merkuma tâyin buyrulan Dergâh-ı âlî kapucubaşılarından saadetlü el-Hac Mehmed Ağa ve Maadin-i Hümayûn Emini necâbetlü Abdi Beyefendi kulları tarafından me'mur buyurdukları ketlıüda-yı muhteremleri el-Hac Osman Ağa kulları bu tarafa vürûd ve emr-i me'muriyetlerine mübâşeret ve cümle vücûh-u ahali ve vukufu olanlardan sual ve cevab ve taharri ve tecessüs ederek ismi mal itlâk olunan kâffe-i muhallefatını tahrir ve bir helâli ketm ü ihfa olunmayarak cümlesi sebt-i defter olunub kâffe-i muhallefatı seksen iki bin bu kadar kuruşa baliğ olub ağâyan-ı mumaileyhimâ taraflarından mümzî defteri hâk-i pây-i hacet-revâ-yı veliyyü'n-ni'melerine ba's ü tisyar olunmağla keyfiyet defter-i mümzîden ve emin-i mumaileyh ve me'murîn-i mumaileyhimâ kullarının ma'ruzatları müfâdından karin-i ilm ü âlem-ârâyı veliyyü'n-niâmaneleri buyruldukda hakk-ı çakeride inâyeti-i padişâlıı ve himem-i veliyyü'n-niâmi zuhûriyle pederim merhumun tuğları inâyet buyrulur ise etraf u eknaf ve ahali beyinlerinde nüfûzumuz müsellem olub bi-inâyetullahi teâlâ' pederim müteveffânın cânib-i mîrîyeye zuhûr eden düyûnunu ve sebt-i defter olunan muhallefat bedelini ceste ceste ale'l-melıil edâya teahhüd-i ubeydânem derkâr idügi ve bu kulları veliyyü'n-niâmı âlem efendimin halka-begûş abd-i rızâ-cûyları olduğum hasebiyle hakk-ı çakeride niyaz-mend olduğum ra'fet-i seniyyi ra'ufileri erzan ve zümre-i çeragâna ilhak ve hanedan-ı ubeydânemi hasseten ihyâ buyurmaları niyâzıyle arzuhâl-i rıkkıyyetmeâl-i kemterânem tahririne ictisar olunmuşdur. İnşallahü teâlâ manzûr-u 'ayn-ı 'inâyetleri buyruldukda ol bâbda ve herhalde emr ü ferman devletlü inâyetlü merhametlü veliyyü'n-niâm-ı âlem efendim sultanım hazretlerinindir.

Hafiz Veliyyedin Kulları

(Tarihsiz)

(Başb. Arş. Hatt-ı Hümayûnlar, No: 4115/E Arzuhal)

BELGE XV

VELİ PAŞA'NIN ŞİKÂYETİ ÜZERİNE, DİVRİĞİ'DEKİ KARIŞIKLIKLARA MÜDAHALEDE BULUNMAMASI İÇİN KAYINPEDERİ CEBBARZÂDE SÜLEYMAN BEY'E YAZILAN HÜKÜM.

Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından mirahur-u evvelim pâyesiyle Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cebbarzâde Mir Süleyman dame meciduhuya hüküm

Divriği kazâsı Sivas Eyaleti dahilinde ve eyalet-i mezkûre dahi sen ki kapucubaşı mumaileyhsin. Oğlun düstur-ı vezirim Mehmed Celâleddin Paşa iclâlehunun uhdesinde olmak mülâbesesiyle geçen sene Divriki sükkânından birkaç nefer mefsedet-pîşeler tarafına gelüb ihtilâl-i nizâm-ı memleketi müstelzim bazı günâ mevadika' ve ihtira'iyle seni tahrik etmiş olduklarından bu cihetle ahali-yi kaza mazhar-ı cevr ü ezâ ve sonradan ilka-yı fitne ve fesada cesaret eden mefsedet-pîşeler def' ve izale olunarak o makule halât ber-taraf olunmuş ise de Divriki kazâsının ber-vech-i malikâne mutasarrıfı olub bu def'â bâ-fermân-ı âli sefer-i hümayûnuma me'mur olan sabıkâ Haleb valisi düstur-ı vezirim Hâfız Veliyeddin Paşa iclâlehunun bu esnada Divriki'den hareket ve sefer-i hümayûnuma azimeti takribiyle ifsad ve ihtilâle sebeb olanların akraba ve müteallikatları müşarileyhin ol tarafdan infi-
314
kâkini vesile-i fırsat ittihazıyle yine tarafına varub seni tahrikden hâli olmadıkları müşarileyh tarafından derbâr-ı saltanat-kararıma takdim olunan tahrirat mefhûmundan zâhir ve nümâyan ve elhâletü'l-hazihi müşarileyh seferber olarak ordu-yı hümayûnuma teveccüh ve azimet edüb müşarileyhin malikânesi kazâlarına tarafından taarruz ve müdahale olunmasından, senden me'mul olan rızâ-cuyî ve istikâmete münafi ve sen mesbukü'l-lâzime-i hayırhah-ı Devlet-i Aliyyemeden olduğun misüllü müşarileyh dahi erkân-ı saltanat-ı seniyyemden olan vüzerâ-yı izâmımdan olduğundan mâadâ zîr-destan olan reâyâ fukarası emânetullah olub cemi'-i zamanda ve alâ-eyyhi husus böyle hengâm-ı seferde tediye-yi mürettebat-ı seferiyye ve tesviye-yi hidemat-ı Devlet-i Aliyyemle evkat-güzar olan ahali ve reâyânın sair vakitlerden ziyâde himâyet ve sıyânetleri bi'l-cümle vülât ve hükkâm ve kâffe-i huddâm-ı saadet-irtisâmın vâcibe-i zimmet ve râtibe-i uhde-i me'muriyetleri olduğu tarifden ve sen ise saire makis olmayub bu dakikalara cümleden ziyade riayet ve itinâ eder eshab-ı diyanet ve hamiyetden olmanla fi-mâbâd müşarileyhin uhdesinde olan mukataası reâyâsına ve nevâhi ve kurasına tarafından vesair bî-esas müdahele ve taarruz vukua gelmemesine ve bu husus tarafından lazım gelenlere ber-vech-i ekîd tenbih ve iş'ara ihtimam ve dikkat eylemen fermanım olmağın tenbihen ve ihtimamen rikâb-ı hümayûnumdan işbu emr-i şerifim ısdâr ve (...) ile irsal olunmuşdur.

İmdi, hiçbir vakitde ve be-tahsis böyle hengâm-ı seferde vediatullah olan fukara ve zuafâya zulm ü teaddi vukuu ne derecelerde rızâ-yı şahânemin hilâfi idügi sana ta'rifden müstağni olmağla bâlâda beyan olduğu vechile müşarileyhin mali-

kânesi olan kazâ ve kurrâ'ya tarafından hâfî ve celî bir gûna taarruz ve müdahale vukua gelmemesine itinâ ve dikkat eylemen matlub-ı katıâ-yı mülukânem idügi malûmun oldukda ber-vech-i meşruh amel ve harekete ihtimam ve dikkat ve hilafından ittika ve mübaadet eylemen bâbında.

Tarih: evahır Safer 1222 (Mayıs 1807)

[Başb. Arş. Mühimme Defteri No: 225, s. 25 (1. Hüküm)]

BELGE XVI

VELİ PAŞA'YA RAKKA VALİLİĞİNİN İKİNCİ KEZ VERİLMESİNE İLİŞKİN EMR-İ ŞERİF VE HATT-I HÜMAYÛN.

"Ber-mucib-i takrir tevcih olunub iktizâ eden senedat isâl ve me'mur kılınacak mübaşir dahi irsal bâdehu sadrıazama ilmühaberi göndürülsün. Behram Paşa sadrıazam tarafına havale oluna. İşe yarar âdem değüldür. Ve sadrıazam benden habersüz niçün oldu? demez."

Şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim Padişahım

Sadr'ı-sabık kullarının infisâli ve Maadin-i Hümayûnun uhdesinden infikâki takribiyle bir müddetden berü bilâ-mansıb vilayeti olan Divriği'de ikâmet üzere olan Kösepaşazâde Hâfız Veliyyüddin Paşa kulları Maden Emanetini tahsil dâyesiyle dairesini teksir ve silahdarını dahi Dersaadete tesyir etmiş ise de Maden-i mezkûr emaneti bilvekâle idaresine me'mur kılınan mirmirândan Ahmed Paşa kullarına asaleten tevcih ve iktizâ eden berat ve evâmiri ısdar ve tisyâr olunmuş olduğuna binaen madenlerin ihlâline müşarileyh muktedir olamayacağı egerçi zâhir olub ancak mukaddemce husus-ı âhar ile Rakka'ya me'mur olub bu def'a Dersaadet'e avdet eden silahşorandan Mehmed Emin Ağa kulları Rakka ahalisi tarafından bir kıt'a ilâm ve mahzar getürüb Bâbıâli'ye takdim etmekle meâlinde Rakka Eyaleti bir vakitden berü mütesellim ile zabt ve idare olunarak vâliden hâli olduğu ve aşair ve kabailden ibaret olduğuna binaen zabt u rabtları müteassir olub bu veçhile emvâl-i mîrîyenin tahsili ve mürettebat-ı matlûbenin rü'yet ve tesviyesi mümkün olmadığı ve kaviyü'l-iktidar vüzerâdan birine tevcih olunsa ahali kabul etmeyüb kalilü'd-daire olan vezire itaat etmeyecekleri beyânıyla müşarileyh Hâfız Veli Paşa kullarına tevcîhi istidası muharrer ve mezkûr olmağla manzur-ı şahâneleri buyrulmak içün marûz-ı huzur-ı lâmiü'n-nur-ı mülûkâneleri kılındı. Müşarileyhin silahdarı bu tarafda olmağla Rakka Eyaleti verilse pederi eserine ıktidâ ile terfi-i reâyâ ve asayişe ikdam eder mi deyü sual ve istihrac olundukda Devlet-i

Aliyye bendesi olmağla neresi tevcih olunursa gidüb tahsil-i asayişe sa'y edeceğini haber vermiş olduğundan husus-ı mezkûr nezd-i çakeride mün'akid meclis-i meşveretde dermiyân ve Rakka'nın müşarileyhe tevcihinde bir gûna mahzur melhûz olub olmadığı tezekkür ve beyân olundukda müşarileyh her ne kadar pederi müteveffa Mustafa Paşa gibi değil ise de Rakka'nın tevcihinde bir gûna beis melhûz olmadığını ve elhaletü'l-hâzihi Rakka mukataatı emvâl-i mîrîyesinden ve muhallefat bedelinden altı yüz keseyi mütecaviz matlubat teraküm etmiş olduğunu mübeyyin defterdar efendi kulları pusulasını ibraz etmekle hâk-i pây-i hazret-i Cihandarîden bi'l-istizan müşarileyhe tevcihi muvafik-ı irade-i aliyye buyrulur ise Rakka Eyaleti Behram Paşa uhdesinde olmağla keyfiyet sadrıazamları kullarına tahrir ile ordu-yı hümayûndan tevcih olunmak ve müşarileyhi Divriği'den alub Rakka'ya isâl ve müterakim olan emvâl-i mîrîyeyi müşarileyh marifetiyle tahsil ve Dersaadet'e getürmek üzere bir münasib mübaşir dahi tâyini lâzım geleceği beyne'l-huzzar müzakere kılındığı muhat-ı ilm-i âlileri buyruldukda ol bâbda ve her halde emr ü ferman şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü velini'metim padişahım hazretlerinindir.

(Tarihsiz)

(Başb. Arş. Hatt-ı Hümayûnları No: 23143)

BELGE XVII

RİKÂB-I HÜMAYÛN'DAN MADENLER EMİNİ AHMED PAŞA'YA, ÂSİ VELİ PAŞA'YI YAKALAYIP İDAM ETMESİ İÇİN YAZILAN HÜKÜM.

Mirmirân-ı Kirâmdan Maden-i Hümayûnum Emini Ahmed dame ikbalehuya hüküm

Divriğili Köse Mustafa Paşazâde Veli Paşaya bundan akdem Rakka Eyaleti tevcih ve mansıbına azimeti irade ve ferman olunmuşken eyâlet-i mezkûrenin kabulünü Maadin-i Hümayûnum emanetinin uhdesine ihâlesine ta'lik ile tavr-ı rızâcûy ve mutavaata mugayir hareketine binâen ref'i vezâretiyle Divriği'de ikameti bâbında sâdır olan ferman-ı âlişânım mucibince amel ve hareket ve terk-i vezâret ile kendü halinde ikamet eylemesi lâzime-i zimmeti iken hilâf-ı ferman ve mugayir-i rızâ-yı şahânemü esbâb-ı vezâretden olan mehterhâne vesair edavat-ı hükümet ile hâmil-i vezâret olan vülât misüllü hareket ve vediatullah olan ahaliyi memleket ve fukara-yı raiyyete dürlü dürlü bahane ve muhtıraat ile tarh-ı tevziat ve

tahmil-i teklifat ile fukaradan iki bin keseden mütecaviz akçe tahsil ve cebren ve kahren ahz ve vücûhdan altı nefer bî-cürüm kesanı bigayri hakkın katl ü idam ve emvâl ü eşyalarını zabt vesairlerini dahi habs ve üçer beşer bin kuruş tecrim ederek hilâf-ı şeri'at-ı garrâ fukara-yı raiyyeti enva'-i mezâlim ve teaddiyat ile tekdir ve iz'ac ve müceddeden saray inşası ve Divriği civarında çiftliği derûnunda ihdas eylediği baruthâne derûnunda küll-i yevm barut imâliyle bu def'a inşâ eylediği palangalara nakl ve vaz' idüb medine-i mezbure nezdinde kale inşasına şüru' ile isyanını bu veçhile izhar ve fukara-yı raiyyete zulm ü teaddiyi iksâr eylediği ve ahaliyi memeleket şerr ü mazarratı havfinden hâllerini ifadeye cesaret edemeyüb ahvali fukara digergûn olduğu sahihen vâsıl-ı sâmia-yı şehriyâranem olub etvar-ı bağîyânesi tahakkuk etmiş olduğundan idam ve izâlesiyle fukara-yı raiyyet ve ahali-yi memleketi dest-i mezâlim ve teaddiyatından tahlis lâzime-i mülkdârî ve raiyyetperverîden olmak mülâbesesiyle sen ki Maadin-i Hümayûnun Emini Mirmirân-ı mumaileyhsin. Paşa-yı merkumun ahz ü idamına me'muriyetin hususuna irade-i şahânem taalluk edüb ol bâbda hattı hümâyûn-ı mehabet-makrûnum celâdet-riz sudûr olmakdan nâşi vüsul-i emr-i şerifimde mecbûl olduğun rüşt-ü reviyyet ve mehâm-şinas ve dirayet muktezası üzere tedâbir-i lâzimeyi istihsal-birle paşa-yı merkum tarafına kat'a ser-rişte vermeyerek mikdar-ı kifâye asker ile hareket ve ale'l-gafele Divriği'ye gelüb kendüsüne göz açdırmayarak ve tedarike vakit vermeyerek üzerine varub bi-avn-ı Bâri ahz ü idam ve ser-i maktuunu Dersaadetime irsal ve tesyire ikdam ve müsaraat ve emr ü dirayetinle paşa-yı merkumun ahz ü idamına müsaraat eylemeleri içün Kemah beylerine ve Arabgir voyvodasına ve Divriği ahalisine hitaben başka başka üç kıt'a evâmir-i aliyyem tasdir ve tarafına ba's ü tisyar olunmuş olmağla le'de'l-iktizâ mahallerine irsâl ile tenfiz-i emr ü irade-i şahâneme kemaliyle sa'yü gayret eylemen fermanım olmağın me'muriyetini hâvi Rikâb-ı Hümayûnumdan işbu emr-i şerifim ısdâr ve mahfiyyen ve memhûren (...) ile irsal olunmuşdur. 317

İndi, Paşa-yı merkum tarafına kat'a ser-rişte yermeyerek maslahatı aynen hâfi tutub bu bâbda lâzımgelen tedâbir-i saniyeyi imâl ve istihsal ve miktar-ı kifâye asker istishab-birle hareket ve iktizâ eder ise Kemah beylerine ve Arabgir voyvodasına ve Divriği ahalisine hitaben sudûr eden evâmir-i aliyyemi mahallelerine irsal ve kendüsüne göz açdırmayarak ve davranmağa vakit vermeyerek ale'l-gafele üzerine varub bi-avn-i Bâri ahz ü idam ile ser-i maktuunu Dersaadetime irsala ve tesyire ikdam ve müsaraat eylemen matlub-u katıâ-ı Padişahânem idügi ve su-i tedbir ve sahavet ve taksir vukuuyle Paşa-yı merkum haberdar ve ferceyab olarak gâilesi mümted olmak misüllü harekete rızâ-i hümayûnum olmadığı ve bu hususun uhdene ihalesi senden bu bâbda hizmet ve tenfiz-i emr-i şerifime sa'yü gayret memûlüne mebni olduğu malûmun olarak ana göre amel ve hareket ve icrâ-yı irade-i hümayûnuma ve ifa-yı kâr-şinasi ve himmete ikdam ve dikkat ve hilâfından ittika ve mübaadet eylemen bâbından

Bir sureti

Kemah voyvodasına ve vücuh ve beyleri zidemecduhümaya: Aslında olduğu veçhile Maadin-i hümayûnum emini mirmirân-ı mumaileyhin suret-i me'muriyeti

hikâye ve emr ü irade üzere amel ve hareket ederek Paşa-yı merkumun idam ve izalesine me'muriyetleri hususuna irade-i aliyye taalluk eylediği beyan olunarak mirmirân-ı mumaileyhin emr ü re'yi ve tahrir ve tenbihi üzere Paşa-yı merkumun ahz ü idamına sa'yü gayret eylemeleriyçün iktizâsına göre.

Bir sureti

Arabgir voyvodası (...) zidemeciduhuya: Maadin-i hümayûn emini mirmirân-ı mumaileyhin emr ü re'yi ve tahrir ve tenbihi üzere amel ve hareket ederek Paşa-yı merkumun ahz ü idâmına me'mur kılındığı beyan olunarak Kemah'a yazıldığı misüllü.

Bir sureti

Divriği kadısına ve vücûh-ı memleket ve ahali-yi vilâyet zide-kadrehümâya: mirmirân-ı mumaileyhin emr ü re'yi ve tenbihi ve tahriri üzere cümlesi bi'l-ittifak Paşa-yı merkumun üzerine hücum ve ahz ü idamına ikdam ve gayret eylemeleriyçün mirmirân-ı mumaileyhin me'muriyeti hikâye olunarak iktizâsına göre.

Tarih: evâhır Ramazan 1227 (Ekim 1812)

(Başb. Arş. Mühimme-i Mektum Defteri No: 6, s. 80)

BELGE XVIII

CEBBARZÂDE SÜLEYMAN BEY'İN, OĞLU CELÂL PAŞA'NIN VE KEMAH DEREBEYİNİN YARDIM ETMELERİ ÜZERİNE YAKALANAMAYAN VELİ PAŞA'NIN İDAMI İŞİYLE ADI GEÇENLERİN GÖREVLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN ARZ TEZKİRESİ VE HATT-I HÜMAYÛN.

"Bu maddeyi Cebbarzâde ve oğlu Celâl Paşa'dan matlûb edesiz ve te'kidi hâvi evâmir-i aliyyem ısdâr ve isâline mübaderet oluna. Ve Maden Emini tarafına dahi te'kid oluna."

Şevketlü kerâmetlü mehabetlü kudretlü velini'metim efendim padişahım:

Maadin-i Hümayûn Emini Ahmed Paşa kullarından bu def'a vârid olan bir kıt'a kaimede, Divrikli Veli Paşa aleyhine olan me'muriyeti hafiyyesini fiile ihraç ile Paşa-yı mumaileyhi bir karyede haber aldığı gibi, kethüdasını bir miktar asker ile tâyin ve kendüsü dahi verâsından takib ederek haylice tazyik etmişken Kemah beylerinden yanında bulunan Abdülbaki Bey'in i'âneti ve Cebbarzâde Celâl Paşa'nın asker irsaliyle imdadı ile ahz ü idamına destres olamayub Paşa-yı muma-

ileyh dahi memleketi ahalisini kahren metrislere ik'ad birle mukabeleye kıyam etmiş olmak hasebiyle Maden Emini mumaileyhin Divriki ahalisinden celb edebileceği kimesneler dahi bi'z-zarure i'tizar etmiş olduğu ve binaenaleyh avdet etmiş idügini inhâ etmekle manzur-ı mekârim-nüşur-ı cihandârîleri buyrulmak içün kaime-i mezkûre merfu'-ı atabe-i ulyâ-yı husrevâneleri kılındı. Paşa-yı mumaileyhin idamı hakkında emr-i âli sudûr etmiş ve ol bâbda irade-i seniyye dahi taalluk etmiş olduğundan bundan gerü durulmak envâ-ı mahaziri müstelzim vesair fermanlı usâta dahi tehvîn ve tesliyeti müstevcib olduğundan Maden Emini mumaileyhin me'muriyetini tecdid ve me'mur-ı maiyyetleri olanların Pâşâ-yı mumaileyh hakkında bundan sonra afv ve itlak müyesser olmayacağını tebyin ile me'muriyetlerini te'kid lâzım geldiğinden başka Celâl Paşa kullarının Paşa-yı merkuma asker irsaliyle i'anesi hakkında emr-i âli sudûrunu bilmezden mukaddem olmak yahud karabet-i sıhriyeleri münasebeti ile bir mikdar asker göndermiş olub tahrir ve inhâ olunduğu mikdar olmamak mütalaasından hâli olmamağla her ne suret ise asakir irsal eylediği hakikate hamlolunduğu hikâyesiyle Veli Paşa'nın hayyen ve meyyiten ele getürülmesi kendünden matlûb idügini mübeyyin ekid ve şedid me'muriyet fermanı tasdiri ve bu bâbda ednâ tekâsül rûnümun olur ise encam-ı kârı mülâhaza eylemesi mezayasının derc ve tezkiri ve pederi Süleyman Bey'in oğlu müşarileyhe kemal-i i'anet ve Paşa-yı merkumun idamını mucib ve müshil olur esbâbın icrâsına dikkat edib tekâsül ve kusuru olur ise hakkında olan hüsn-i teveccüh-ü şahânenin tagyirini müeddi olacağı veidatıyle tehdid olunması mütebâdir-i zihn-i çakeri olmağla ne veçhile evâmir ısdarı muvafik-ı irade-i mehabet-ifade-i şahâneleri buyrulur ise emr ü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velini'metim padişahım hazretlerinindir.

(Tarihsiz)

(Başb. Arş. Hatt-ı Hümayûnlar No: 18718)

BELGE XIX

DİVRİĞİ'DE MAHALLİ MECLİS (KÜÇÜK MECLİS) AÇILMASINA İLİŞKİN SADARET YAZISI İLE PADİŞAHIN ONAYLADIĞINI GÖSTEREN MABEYİN ŞERHİ

Seniyyü'l-himemâ kerimü'ş-şiyemâ devletlü inâyetlü âtıfetlü übbehetlü efendim hazretleri

Sivas Muhassıllığına mülhak kazâlarda küçük meclisler tertib olunması nizâmından ise de zikr olunan kazâların ekserisi yek diğerleriyle mahlut olduğundan

hususat-ı vâkıâları Sivas Meclisinde rü'yet olunmak ve tahsilat misüllü mevad dahi muhassıl ve nâib vekilleri tarafından idare kılınmak üzere meclis tertibinden sarf-ı nazar olunması inhâ kılınmış olduğundan ol bâbda istizân-ı iradeyi şâmil Maliye Nâzırı devletlü Saib Paşa hazretlerinin bir kıt'a takriri Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye lede'l-havale ol bâbda Meclis-i Vâlâ-yı mezkûr tarafından kaleme alınan bir kıt'a mazbata işbu Ramazan-ı şerifin üçüncü perşembe gecesi akd olunan Meclis-i Umumi'de bi'l-kırae mazbata-i merkumede gösterildiği üzere zikr olunan kazâlar Sivas nevâhisi demek olduğuna ve fakat Divriği kazâsı uzakça bulunduğuna binâen Divriği kazâsına bir küçük meclis tertible mâdâsında sarf'ı nazar kılınması meclisce dahi karargir olmuş ve zikr olunan mazbata ve takrir ile mahalli meclis mazbatası manzûr-ı âli buyrulmak üzere irsâl-i sûy-ı müşiraneleri kılınmış olmağla muvafik-ı irade-i seniyye-i mülukâne buyrulur ise ber-minval-i muharrer icrâ-yı iktizâsına mübaderet olunacağı beyânıyle tezkire-i senâveri terkimine ibtidâr kılındı efendim.

Maruz-u çâker kemîneleridir ki:

Hâme-pirâ-yı tekrim ve ibcâl olan işbu tezkîre-i seniyye-i sadaretpenâhîleri zikr olunan mazbatalar ve takrir mübarek ve muallâ hak-i pây-i hümayûn-ı Hazret-i Mülûkâneye bi't-takdim meşmûl-ı li-hâza şevket-ifâza-i cenâb-ı gîtî-sitânî buyrulmuş ve husus-ı mezburun ber-minval-i muharrer icrâ-yı iktizâsı şeref-efzayı sünûh ve sudûr buyrulan irade-i seniyye-i şahâne icabından bulunmuş ve sali-
320 fi'z-zikr mazbatalar ve takrir iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Tarih: 28 Ramazan 1256 (23 Kasım 1840)

[Başb. Arş. İrade (Meclis-i Vâlâ) Sıra No: 182 (Arz Tezkiresi)]

BELGE XX

VELİ PAŞA'YI ORTADAN KALDIRMASI VE İSYANINI BASTIRMASI ÜZERİNE, SİVAS VALİSİ PEHLİVAN PAŞA'YA YAZILAN FERMAN.

Sivas Valisi vezirim Seyyid İbrahim Paşa iclâlehuya hüküm

İdam ve izâlesine irade-i seniyyem taalluk eden Divriğili Köse Mustafa Paşanın oğlu Veli Paşa, Akçadağ ekradına firar etmiş ve ekrad-ı merkume öteden berü adem-i itaat ile me'luf bir taife-i bâğîye olduklarından Paşâ-yı merkumun hayyen ve meyyiten ahzı ve ekrad-ı merkumenin icrâ-yı lâzime-i te'dibleri ile taht-ı itaate

idhâlleri zımnında sen ki vezir-i gayret-semir-i müşarileyhsin. Muktezâ-yı me'muriyetin üzere Sivas'dan hareket ve Akçadağ üzerine azimet-birle Akçadağ'ın sınoru olan Kurd-Lapa ta'bir olunur boğaza vürûdunda ekrad-ı merkumenin muavinleri olan Şamanlı ve Kürne ve Kürecik ve Keruşağı ve Levendoğlu ile ma'lûmü'l-isim birtakım ekrad eşkıyası boğaz-ı mezkûre takviye vererek muharebeye kıyam eylediklerinden üzerlerine varub bi-avn-i bâri kalır ü tedmirleriyle iki yüz neferden mütecaviz eşkıya hayyen ve meyyiten ve girift olunarak Akçadağ'a mürûr edip Paşâ-yı merkumu Akçadağ ekradından hayyen ahz ve idam ile ser-i maktuu Deraliyyeme gönderilmiş ve ekrad-ı merkumenin istimanlarına mebni te'min olunmuşlar ise de bunlar öteden berü gasb-ı emval ve katl'i nüfus ve hetk-i ırz ile me'lûf ve Darende vesair civarlarında vâki kazâ ve kurrâ ahalisi şerr ü mazarratlarından bî-huzûr oldukları ve bu bâbda Darende ahalisinin takdim eyledikleri ilâm ve mahzar Deraliyyeme gönderildiği ve ekrad-ı merkumenin bir nizâma rabt ve idhâlleri ile ol-havali sükkân ve ahalisinin ve ebnâ-yı sebilin te'min ve istirahatleri esbâbının istihsâli icâb-ı maslahatdan olduğundan nizâmı-ı mezkûrun icrâsı ve hususat-ı sâirenin tesviyesi içün bir müddet ol tarafda meks ü ârâm etmen ve yahud avdetine ruhsat verilmek ve Akçadağ'a azimetinde esnâ-yı rahda zahirenin kılleti takribiyle zaruret çekilmiş olduğundan avdetinde zahireden sıklet çekileceğine binâen kangı tarıkdan avdetine ruhsat verülürse ol tarafdan mua'vedet edeceğini ve ekrad-ı merkume tuğyanları cihetiyle bazı mazlûmini katl ve emvâl ve eşyalarını gasben ahz etmiş olduklarından ihkak-ı hak olunmasını eshab-ı hukuk tarafından istida etmekde oldukları tafsilatını mübeyyin bu def'a tarafından der-bâr-ı şevket-karar-ı mülûkâneme tevarüd eden tahriratın manzûr ve hâl ve müeddâsı malûm-ü ilm-i âlem-ârâ-yı padişahânem olub Paşâ-yı merkumun ser-i maktuu pişgâh-ı Bâb-ı Hümayûnumda galtide-i hâk-i ibret kılınmıştır. Sen vüzerâ-yı izamımın rızâ-cuy ve sadakat-kâr ve gayûr ve şecaat-şiârlarından olub emr ü fermân-ı şahânemi tenfiz ve icrâda bu veçhile vâki olan say'ü gayretin senden me'mul olan gayret ve istikamet levâzımını te'yid etmekle hizmetin nezd-i mekârim-i ferd-i şehinşahânemde karin-i tahsin ve âferin olarak hakkında tezayüd-i tevcihat-ı mehâsin-i gayât-ı şahânemi müstelzim olduğundan mücerred hızmetini tahsin ve seni taltif zımmında hıl'at-ı fâhire-i şahânemden serasere-i duhte bir sevb-i samur müstevcibü's-sürûr-ı sultanî ve bir kabzâ-i şemşir-i adüvv-i tedmir-i hakanî sana inâyet ve ihsan-ı hümayûnum olmağla vüsûlünde teşrifat-ı seniyye-yi mülukânemi hutuvat-ı ta'zim ve ibcal ile telakki ve istikbal ve hıl'at-ı seniyyemi züyûr-u duş-u mefahiret ve seyf-i sârim-i mülukânemi bend-miyân-ı hamiyyet-birle da'vat-ı hayriye-i şehriyârâneme müvâzebet eyleyesin.

Bu Akçadağ ekradı fil-asl Maden-i Hümayûnum merbutatından ise de oldukları mahallin sa'bü'l-mürûr olduğuna istinaden hayli müddetden berü daire-i itaatden hurûc ve zümre-i bâğy ü isyana vülûc ile etraf ve dahillerinde vaki kazâ ve kurrâ ahalisine ve ebnâ-yı sebile katl-i nüfus ve gasb-ı emval ve hetk-i ırz misüllü teaddiyatı itiyad etmiş ve şer'an ve kanunen te'dib ve terbiyeleri lâzım gelmiş bir tâife-i bâgîye olub semere-i sa'yü gayretinle satvet-i saltanat-ı seniyyemi müşahede ederek oldukça gûşmal olmuşlar ise de bunlar çok müddetden berü lezzet-i tuğ-

yan ve isyan ile mütelezziz olmuş ve kat'-ı tarik ve katl-i nüfus ve gasb-ı emval ve hetk-i ırzı mübah ittihaz etmiş bir tâife olmalarıyle gereği gibi nizâma rabt olmaksızın bu kadarcık te'dib ile hâl üzere bırakılmak lâzım gelürse senin avdetinle tiynet-i asliyeleri üzere evvelkinden ziyade bâğiyâne harekete ictisar edecekleri ve vakten mine'l-evkat bunlardan hilaf-ı şer'-i şerif mugâyir-i rızâ bir günâ vaz' u hareket vukua gelmeyecek veçhile gereği gibi taht-ı itaat ve inkıyada rabt ile bir nizâm-ı kaviye idhâl olunmadıkça etraf ve eknafda vâki kazâ ve kurrâ ahalisi ve ebnâ-yı sebilin emniyetleri ve verilen nizamın istikrarı hasıl olamayacağı zâhir ve bir müddet ol havalide meks ve ikamet ile ekrad-ı merkumeyi gereği gibi taht-ı itaat ve nizâma idhâl eylemen icab-ı maslahatdan ve senin takviye-yi bâzu-yı iktidarın lâzimesinden olub iktizâsına göre sana i'ane eylemeleri içün Mirmirân-ı kirâmımdan Maadin-i Hümayûnum Emini Ahmed ve Malatya Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman dâme ikbale hümâya başka başka evâmir-i şerifem isdâr ve tisyar olunmuş olmağla cebel-i mezkûrun kurb ve civarında, meşta dühulünde münasib gördüğün bir mahalde ikamet ile ekrad-ı merkumeyi gereği gibi taht-ı zabta ve nizâma idhâl ile icrâyı irade-yi seniyyeme ikdam ve dikkat ve bunları hüsn-i nizâma rabt ve idhâl eyledikten sonra avdetin hangi tarikden münasib ise re'yine havale olunmağla ol tarikden avdet ve tâyin-i madde ve davâ-yı hukuk eden eshab-ı hukuk ve mazluminin davâlarını dahi rü'yet ve icrâ ve ihkak-ı hakka mübaderet velhâsıl ekrad-ı merkumede fimâbâd etvar-ı bâgiyâne vukua gelmeyecek veçhile kesr-i kuvvet ve mekinetleriyle taht-ı itaat ve hüsn-i nizâma idhâlleri ve içlerinde, herhalde

ahkâm-ı ilâhiye ve evâmir-i padişahânemin infaz ve icrâsı ve üzerlerine voyvoda ve mütesellim misüllü mutemed ve kârgüzâr zabit nasbıyle idareleri ve etraf ve eknafın ve ebnâ-yı sebilin te'mini esbâbının istihsâline ve verilen nizâmın keyfiyetini Deraliyyeme tahrir ve iş'ara müsaraat eylemen hususuna irade-i aliyyem taalluk edüb ol bâbda hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnum şerefle-yafte-i sudûr olmağın hızmetini tahsinen ve me'muriyetini ilâmen işbu emr-i şerifim ısdâr ve (...) ile irsâl olunmuşdur.

İmdi, ekrad-ı merkumeye gereği gibi nizam vermeksizin senin avdetin câiz olmamağla meştânın takrib ve hulûlüne binâen karib ve civarda münasib göreceğin mahalde ikamet ve sana iktizâsına göre i'aneye me'mur olan Maadin-i Hümayûnum Emini ve Malatya Sancağı mutasarrıfı Mirmirân-ı mumaileyhimle muhabere ve mükâtebe ederek muktezâ-yı me'muriyet ve lâzime-i gayret ve hamiyetin üzere ekrad-ı merkumenin fimâbâd hilâf-ı şeriat-ı garrâ ve mugayir-i rızâ harekât-ı bâğiyâneye kudret-yâb olamayacakları veçhile gereği gibi taht-ı itaat ve hüsn-i nizâma rabtına ve içlerine voyvoda ve mütesellim misüllü zâbit nasbıyle idareleri ve ebnâ-yı sebil ve etraf ve eknafın şerr ü mazarratlarından te'min ve davâ-yı hukuk edenlerin davâlarını rü'yet ile icrâ-yı hakka ve vediatullah olan ahali ve berâyanın sâye-yi inâyet-vâye-yi mülûkânemde asûde-nişin mezâlle-i emin ve istirahat olmaları esbâbının istihsâli ve verilen nizâmın Deraliyyeme bildirilmesi ehass-ı metâlib-i dâverânem idüği ve rükn-i ü rekin-i saltanat-ı seniyyem, şer-i şerif ve kanun-u münif ile müesses olmakdan nâşi rü'yet edeceğin umûr u hususu şer' ve kanuna tatbık ve tesviye edüb muhakeme olunacak davâ ve muhasematda ahad tarafına gadr ü

himâye misüllü halet tecvizinden müba'adet eylemen aksâ-yı mearib-i husrevânem olduğu malûmun oldukda göreyim seni zatında merkuz olan cevher-i sadakat ve mâye-yi gayret ve şecaat muktezâsı üzere tenfiz-i emr ü irade-i hümayûnuma ve hidemat-ı sabıkâna meâsir-i Lâhika ilâvesiyle hakkında olan tevcihat-ı mekârim-gayât-ı padişahânemi teyid ve tasdika ve matlûb-ı şahânem olan suret-i nizâm gereği gibi istihsâl olunduktan sonra kangı tarıkdan avdetin münasib ise re'yine ihâle olunmağla ol tarıkdan avdet eylemen bâbında.

Tarih: evâil Şevvâl 1228 (Eylül 1813)

(Başb. Arş. Mühimme-i Mektum Defteri No: 6, s. 164/5)

BELGE XXI

PEHLİVAN PAŞA'NIN ÖNERİSİ ÜZERİNE VELİ PAŞA HANEDANININ SİVAS'A KALDIRILMASINA İLİŞKİN EMİR. VELİ PAŞA'NIN AMCASI HACI ABDULLAH BEY'İN TEKRAR DİVRİĞİ MÜTESELLİMLİĞİNE TÂYİNİNİ AÇIKLAYAN DERKENARLARI 2-3 YIL SONRAYA AİTTİR.

"Bu husus zımnında olan emr-i şerifi yazılmışdır."
evasıt C. Evvel 1230 (25. 4. 1815)

"Divriğili müteveffâ Veli Paşa'nın ammisi Dergâh-ı âli kapucubaşılarından Abdullah Bey Sivas valisi hazretleri tarafından Divriği'ye mütesellim nasb olunduğunu bu def'a müşarileyh inhâ edüb keyfiyet lede'l-arz mumaileyhin mukaddema Sivas'da ikâmetine dair isdar eden ferman kaydı terkin ile Divriği'ye mütesellim olmasına irade-i şahâne taallukuyla ol bâbda hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrun-ı mülukâne şeref-riz-i sudûr etmiş ve müşarileyh tarafından cevabnâme yazılmış olmağın imdi, bermantuk-ı hatt-ı hümayûn emr-i mezkûrun kaydı terkin olunsun deyü beyâz üzerine ferman-ı âli sudûr etmekle terkın olmuşdur."

3 Receb 1231 (3 Mayıs 1816)

Sivas Valisi Vezirim Pehlivan Seyyid İbrahim Paşa İclâlehuya ve Sivas ve Divriği naiblerine hüküm

Divriğili maktul Veli Paşa'nın iki nefer oğullarıyle amınisi Dergâh-ı muallâm kapucubaşılarından Abdullah Beğ, sen ki vezir-i müşarileyhsin. Tarafından celb olunarak elhaletü'l-hâzihi Sivas'da ikamet etdürülmüş olduklarından mumaileyhin

aşair ve Akçadağ ekradıyle kadimî ülfet ve ünsiyetleri takribiyle bundan sonra Divriği'de ikametleri gayr-i caiz idüginden bahisle mumaileyhümânın hâne ve iyâlleri ve tevabi ve levahıkları Divriği'den kaldurulub Sivas'da ikâme ve iskân etdürülmeleri bâbında emr-i şerifim sudûru bu def'a tarafından der-bâr-ı saltanatıma tevarüd eden tahriratda derc ve iş'ar olunmuş olub tahrirat ve dercin atebe-i felekmertebe-i cihandârâneme arz ve takdim olunub ol bâbda hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrun-ı şahânem şeref-riz-i sudûr olmağla vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermanım olmağın Rikâb-ı Hümayûnumdan işbi emr-i şerifim ısdâr ve (...) ile irsâl olunmuşdur.

İmdi, müteveffâ-i merkumun oğullarıyle ammisi mumaileyh Abdullah Bey'in hâne ve iyâl ve bilcümle tevabi ve levahıkları Divriği'den kaldurulub Sivas'da ikame ve iskân etdürülmeleri irade-i mülukânem muktezasından idügi sen ki vezir-i müşâr ve Sivas nâibi mumaileyhimâsız. Malûmunuz oldukda mumaileyhimin iyâl ve tevabi ve levahıklarını Divriği'den celb-birle Sivas'da eyva' ve iskânlarına dikkat ve hilâfi vaz'a iraete ruhsatdan mübaadet eyleyesiz. Ve sen ki Divriği nâibi mumaileyhsin. Suret-i emr ü ferman-ı şahânem senin dahi malûmun oldukda mumaileyhimin hane ve iyâl ve tevabi ve levahıklarını Divriği'den tahrik-birle li'eclil-iskân Sivas'a irsâle ve irsal olunduklarını Derâliyyeme ilâma dikkat ve hilâfından mücanebet eylemen bâbında.

Tarih: evail Muharrem 1229 (24 Aralık 1813)

(Başb. Arş. Mühimme-i Mektum Defteri No: 6, s. 167)

BELGE XXII

İMAM BEY'LE İLİŞKİLİ OLARAK DİVRİĞİ'DEKİ ULUARK KONUSUNDA SADARET'İN ARZ TEZKİRESİ VE SARAY'IN CEVABINI İÇEREN MABEYİN ŞERHİ.

Devletlü Efendim Hazretleri,

Divriki kazâsında bazı mertebe vuku bulan nehb ü gâret ve telef-i nüfus maddesiyle vergi hususuna dair cevaben Sivas ve Divriki meclislerinden tevarüt eden mazbata ve müzekkere ve ol bâbda Meclis-i Vâlâ'dan terkim olunan bir kıt'a mazbata üzerine hâk-i pây-i âliye arz olunan bir kıt'a tezkire-i senâverî hâmişine muharrer cevab-ı âli ve irade-i seniyye, manzur-ı devletleri buyrulmak üzere takımıyle lef'en gönderilmiş ve bu bâbda şeref-sünûh buyrulan irade-i seniyye-i Cenab-ı Mülukâne malız-ı isabet ve keramet ve İmam Bey keyfiyetinden dolayı icabeden tahriratı senâverî derdest-i terkim bulunmuş olub rivayet ve tahkik olunduğuna göre Divriği kazâsında ceryan eden nehir nefs-i Divriki'ye beş saat mesafede, Odur ve Erşüşin

nam karyeler dahi nehr-i mezbur civarında bulunarak levâzım-ı tathir ve tesviyesine itinâ olunamadığı halde kazâ-i mezburun bilcümle kurra hasılâtı telef ve harab olub ahalisi ahz-ı mahsulâttan külliyen mahrum kalacakları anlaşıldığına ve karyeteyn-i merkumeteyne tahsis olunduğu inha olunan vergi, suret-i itidâlde olmayub hâl ve tahammül-i ahaliden efzûn olması kaimmakamın cehlinden neş'et eylediğine binâen bi't-tesviye alınacak vergi nehr-i mezburun masarifine mukabil olacağından tathirine muktezi masarifatın Hazine-i celileden i'tâsı iktizâ edeceği derkâr ise de istihbar olunduğuna göre mezkûr iki karye ahalisi şimdiye kadar muaf olduklarından her ne kadar alınacak vergiden ziyade nehr-i mezkûrun tathiri içün cânib-i hazineden masraf verilse bu maddeyi bir nev'i kâr addederek bir tarafdan yapılan yerleri bozub akçe alınağı itiyad eyleyecekleri âşikâr ve muafiyetleri tecviz olunsa sirayeti müstelzim olacağı bedidâr olduğundan mezkûr iki karyeye tesviye-yi vergide tahsis olunacak vergi ne kadara bâliğ olur ise nehr-i mezkûrun tamir ve tathiri masarifina karşılık tahsis ve maktu suretiyle yine mezkûr iki karyeye tathir-i nehir maddesinin tefvizi hatıra gelmiş olduğundan bu bâbda olan re'y-i devletlerinin istifsarı Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış olmağla bi'l-mütalaâ bu bâbda re'y-i samîleri ne veçhile ise iş'ar ve evrak-ı merkumenin iade ve tisyarı mütevaffik-ı himem-i behiyyeleridir.

fi 12 minhu 64

Mâruz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Hâme-pirâ-yı ta'zim olan işbu ferman-nâme-i samî-i âsafâneleri ile melfuf tezkire-i seniyyeleri hâmişinde muharrer irade-i seniyye-i cenâb-ı şahâne mantuk-ı münifi ve evrak-ı sâire müeddası, rehin-i iz'an-ı çâkerî olmuşdur. Meclis-i Vâlâ'nın kararı veçhiyle karyeteyn-i merkumeteyne tahsis olunacak vergünün nehr-i mezkûrun tamir ve tathiri masarifine maktuen karşılık suretiyle yine ahali-yi karyeteyn-i merkumeteyne tefvizi pek münasib ve ol veçhile icrâ-yı icabı emr ü irade-i seniyye-yi âsafânelerine mütevaffik olarak evrak-ı mezkûre leffen iâde ve takdim-i pişgâh-ı meali-iktinah-ı vekâletpenahîleri kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. Fi 21 minhu 64

Tarih: 12 Receb 1264 (19 Haziran 1848)

[Başb. Arş. İrade (Meclis-i Vâlâ) Sıra No: 3109 (Arz tezkiresi)]

BELGE XXIII

İMAM BEY'İN YEĞENİ KAYMAKAM OSMAN BEY'İN SADARETE YAZDIĞI ŞUKKA.

Mâruz-ı bende-i abd-i kemineleridir ki,

Divriki kazâsının suret-i idaresinde asâr-ı zuluniye ve kazâ-yı mezkûr meclis azâları tarafından ahali-yi fukaraya muamele-i gadriye keyfiyeti inhâ ve istihbar

olunduğundan hakikat-i hâl Sivas Mutasarrıfı Saadetlü Paşa Hazretleri tarafından lede'l-istilâm vâki olan tahkikata nazaran mukaddema ahali tarafından vukubulan şikâyetlerin cümlesi makrûn-ı sıhhat olduğu ve bu keyfiyet Meclis-i Vâlâ'ya lede'l-havale, beyana hâcet olmadığı üzere sâye-yi asayiş-vâye-yi Hazret-i şehriyâride kâffe-i ahali ve teb'anın her yüzden himâyesi ma'delet-i seniyye icab-ı âlisinden olduğuna binâen Meclis azâsının ve murabahacı takımının fukara hakkında rivayet ve inhâ olunan itisafları ve muamele-i zulmiye keyfiyetleri her ne veçhile ise lâyikiyle bi't-tahkik hakikati hâlin ber-tafsil iş'arı hususunun taraf-ı çâkerâneme tavsiye ve tenbih kılınması hususları Meclis-i Vâlâ'da tezekkür olunmuş ve bu suret nezd-i âsafilerinde dahi tensib buyrulmuş olmakla ber-mantuk-ı irade-i seniyye, mevad-ı muharrerenin lâyikiyle bi't-tahkik doğrudan doğruya zâhire ihraç ve keyfiyetin garazsızca ber-tafsil beyan ve iş'arını âmir sahife-efza-yı sudûr ve sünuh buyrulan bir kıt'a emirnâme-i samî-i Hazret-i vekâletpenahîlerinin meâl-i itaat-makrûnuna ıttılâ-ı ubeydânem mevcud olub derhal harekete kıyam vacibe-i zimmet-i bendegânem olmağla Divriki kazâsı meclis azâsından Kara Mahmudoğlu Mehmed Ağa ve yine azâdan Kara Mahmudoğlu Emin Ağa kullarının mütecasir olduğu hılâf-ı rızâ-yı Bâri ve mugayir-i cenâb-ı âli herbirileri kazâ-i mezburun karyelerinden dörder beşer karyenin salyânesini kendi taraflarından verib onu onikiden üzerine murabaha zamm edib iki mâh mürurunda hizmetkârlarını karyelere gönderüb fukaranın zahiresini rayiç ve fietden dûn ve hayvanat vesairesini ahz ile medyûn etmekde ve karye-yi mezkûrelerin salyânesini vakt ü zamanıyle sandığına tediyesinde dahi rûy-i
326 imtinan eylediklerinden kazâ-i mezburun muhasebatı dahi akd-i tehire bâdi olmakda oldukları ve alelhusus va'z ve tesis buyrulan tenkisât-ı aliyye ta'dil ve tesviye, mumaileyhimânın re'yi munzam olarak bundan bir buçuk sene mukaddem icrâ olunmuş ol vakit ahalinin müteşekkir olduklarını hâvi mahzar ve mazbata takdim olunmuş iken birtakım etrâk-ı bi-idrâki iğfal ve tahrik ile kazâ-i mezkûru fesada vermekden hâli olmadıkları ve bundan sonra varidat-ı seniyyenin tahsiline sekte ve mehâm-ı saltanat-ı aliyye tatiline sebeb-i külli oldukları ve ilâ-hazih'i el'an mumaileyhimanın fukara hakkında câri zulüm ve teaddileri hadden efzun olduğu varesteı kayd-i işaret olmağla asr-ı meyâminhasr-ı Cenab-ı Mülukânede bu makule nâ-becâ harekâta mübaderet edenlerin meclisde bulunması min-külli'l-vücuh münâfi ve mugayir-i Tanzimat idüginden kendilerini te'dib ve emsâlini terhib zımnında meclisden azl ve tebdilleriyle yerlerine intihâb-ı âli ve fıkara ile iki nefer azâ nasb ve tâyin buyrulması hususu irade-i aliyyelerine mütevaffik idügi ve mumaileyhimânın infisallerinden sonra umûr-ı memleket ve mevadd-ı vilâyete ve ahali ve fukara ve kurrâya karışmamak ve kendi umûr-ı beytiyesiyle meluf olmak üzere bir kıt'a emirnâme-i samî-i hazret-i sadâret-penâhilerinin ısdarı bâbında ol bâbda ve herhalde emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

f 15 C 66
Bende-i kaimmakam-ı Livâ-i Divriki
(es-Seyyid Osman Nuri)

Tarih: 15 C.âhir 1266 (28 Nisan 1850)

[Başb. Arş. İrade (Meclis-i Vâlâ) sıra No: 5288 şukka]

BELGE XXIV

KARAMAHMUDOĞLU MEHMED AĞA'NIN ZULÜMLERİNİ VE MURABAHACILIĞINI GÖRÜŞEN MECLİS-İ VÂLÂ'NIN MAZBATASI.

Malûm-ı âli-yi vekâletpenahîleri buyrulduğu üzere Sivas Eyaleti dâhilinde kâin Divriki kazâsı ahalisi tarafından takdim olunan bir kıt'a mahzarda kazâ-i mezbur sakinlerinden ve murabahacı takımından Kara Mahmud oğlu Mehmed Ağa, ahaliden bazı kesân zimmetlerinde olan matlubatının üç ve altı mâhda bir defa muhasebesini bi'r-rü'ye asıl mâle yüzde yirmi ve daha ziyade fahiş güzeşte zamm ederek cebren tahvil alduktan sonra matlubat-ı vâkıasının istihsali zımnında tohum ve hayvanat vesair emlâk ve eşyalarını füruht etdürüb eshabına gadr-i külli eylemekde olduğundan ve merkumun bu makule teaddiyatına tahammül edemeyerek hayli kesân terk-i evtan eylediğinden bahisle icrâ-yı icabı istidâ olunmakdan nâşi keyfiyetin bi't-tedkik tahkik ve istiknahiyle alel-veçhü's-sıhha inhâ ve iş'ar kılınması bâ-emir-nâme-i sâmî Sivas valisi sâbık devletlü paşa hazretlerine emr ü iş'ar buyrulmuşdu. Müşarileyh hazretlerinin cevaben tevarüd edib Meclis-i Vâlâ'ya i'tâ buyrulan birtakım tahriratıyle kazâ-i mezkûr meclisinin melfuf mazbatasında keyfiyet kazâ-i mezkûrun bi'l-cümle ahalisine ifade ve beyan olunduğu misüllü havi olduğu kurrâ ve nevahiye dahi ilân olunmuş ve müstakil me'murlar dahi gönderilerek hafi ve celî tahkik ve tefahhus kılınmış ise de Ağa-yı merkum hakkında hiçbir müddei ve müşteki zuhûr etmediğinden mevadd-ı müştekâdan kendisinin beriyü'z-zimme bulunduğu ve mahzar-ı mezkûr bazı fesede-i ahalinin tasni'i olarak sâbıklarda yaptıkları gibi bunun dahi birkaçı bir yere gelerek tertib ve sahte mühürler ile temhir idüb Dersaadet'de bulunan hemşehrileri marifetiyle takdim etdirmiş olacakları beyan ve inhâ olunmuş ve merkum Mehmed Ağa dahi evvelce Dersaadet'e gelmiş olduğundan tarafeyn bi'd-defaat Meclis-i Vâlâ'ya celb ile icrâ olunan tedkikatda dahi egerçi ahali-yi merkumenin sıhhat-i dâvalarına delil olabilecek suretde bir gûnâ ser-rişte bulunmamış ise de mamafih şu murabaha keyfiyeti itinâya şâyan bir madde olduğundan ve ahali-yi merkume tarafından bu def'a verilen bir kıt'a arzuhâlde dahi kazâ-i mezkûr müdiri bulunan Abdi Efendi'nin zabt ü rabt-ı eşkıya hususunda adem-i iktidar ile beraber merkum Mehmed Ağa'nın ifsad ve tahrikinden dolayı eşkıya-yı ekrad taraflarından katl-i nefs ve gasb-ı emval ve daha sâir bazı gûnâ uygunsuzluk vukuu bulmakda idüği ifâde ve beyân kılındığından bu halde merkum Mehmed Ağa'nın kefili alınarak burada tevkifi ile tarafından tâyin edeceği vekili hazır olduğu halde gerek bu murabaha maddesinin ve gerek sâir mevadd-ı müştekânın bir kerre daha mahallince rü'yet ve tedkiki zımnında masarif-i vâkıasını haksız çıkan taraf vermek üzere Defterhane-i Âmire ketebesinden olub kazâ-i mezkûr hanedanından İmam Hüseyin Bey ile biraderzâdelerinin Kanlı aşireti ahalisiyle olan arazi nizâının fasl ü hasmine me'mur tâyin kılınan efendi bendelerine bu hususun dahi ilâve-i me'muriyet olarak ihalesi ve murabaha

hakkında Kütahya vesair bazı mahallere verildiği misüllü buraya dahi Divan-ı Hümayûn'dan bir kıt'a emr-i âlî tasdiriyle ahkâm-ı mündericesinin harf-be-harf icrâsı hususunun emirnâme-i sâmîleri tasdiriyle Sivas valisi lâhik devletlü paşa hazretlerine emr ü iş'ar buyrulması hususları Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol bâbda ne veçhile iradè-i aliyye-yi vekâletpenahîleri müteallik buyrulur ise emr ü ferman menlehü'l-emrindir. fi gurre Safer 71

(Mehmed Şekib) (Ali Galib) (Mehmed Ali) (Ârif Mustafa) (Lebib Efendi nâmizac)

(Mümtaz) (Ahmed Şükrî) (Mehmed Nâfi) (Hayrullah) (Mustafa Rıza)

(Ahmed Halil) (Mehmed Tal'at) (Mehmed Nazif) (Abdüllatif Subhi) (Osman Bey nâ-mizac)

Tarih: gurre Safer 1271 (Ekim 1854)

[Başb. Arş. İrade (Meclis-i Vâlâ) sıra No: 13418 (müzekkere)]

BELGE XXV

İMAM BEY'İN, ESKİ BİR DEREBEYİ OLMASI SEBEBİYLE YENİDEN KAYMAKAM TÂYİN EDİLMESİNİ UYGUN GÖRMEYEN MECLİSİ VÂLÂ'NIN KARARI ÜZERİNE SARAYA YAZILAN ARZ TEZKİRESİ.

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

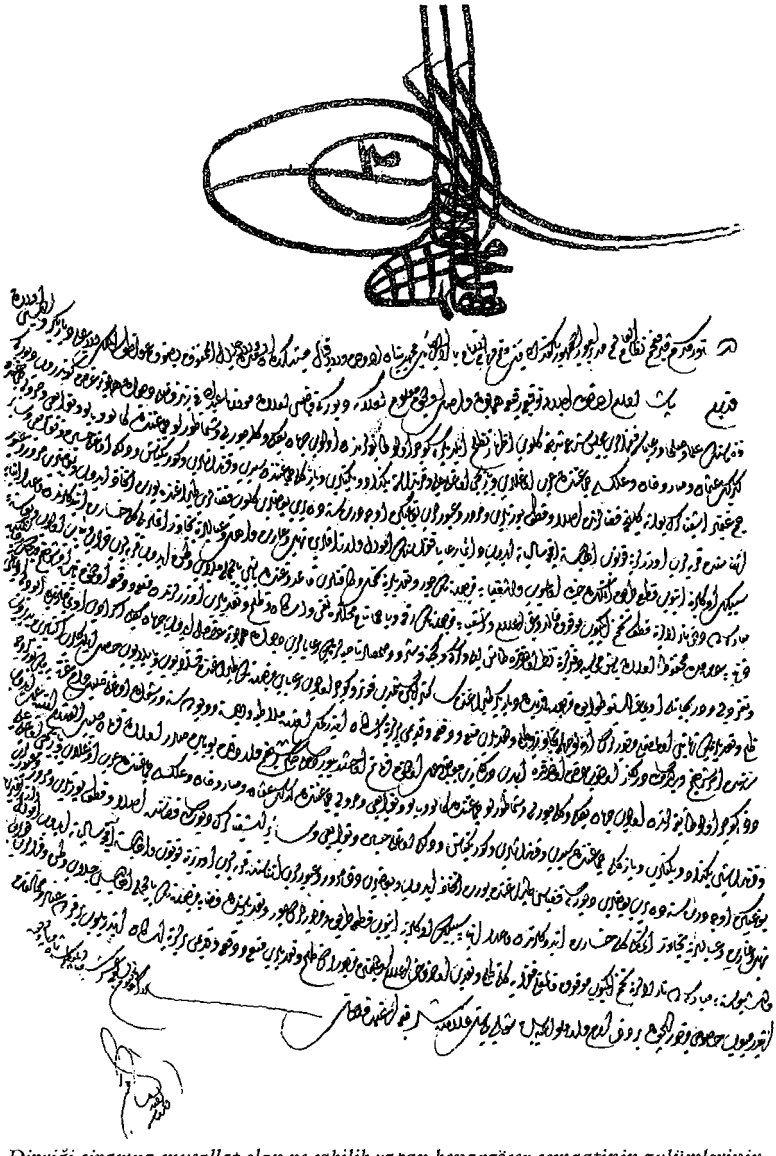
Sivas Sancağı dâhilinde kâin Divriki kazâsı ahalisinden Dersaadet'de bulunan bazı kesânın kazâ-i mezkûr vücuhundan İmam Bey'in oraya kaimmakam nasb ve tâyini istidaşına dair rikâb-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâneye takdim etmiş oldukları mahzar ve arzuhâl ve ol bâbda Sivas valisi devletlü paşa hazretlerinden olunan istilama gelen cevab üzerine Meclis-i Vâlâ'da kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdim kılındı. Meâlinden müstebân olduğu veçhile ahali-yi merkume Meclis-i Vâlâ dairesine celb edilerek meram ve ifadeleri istizah olundukda Müdir-i kazânın sûi-idaresinden ve eşkıya-yı ekradın harekât-ı isyaniyesinden nâşi mumaileyh İmam Bey'in mukaddema orada müdirliği esnasında hüsn-i hızmet eylediği iddiasından ve binâberin ânın kaimmakam nâmıyle me'mur edilmesi talebinden ibaret olub halbuki bu âdem eski derebeyleri bakıyyesinden ve oralarca müteferrid ve nüfuzlu takımından olarak idare-i hükümeti yedine teslim etmek ve bile bile bunca tebâ'-i saltanat-ı seniyeyi nezareti tahtına vermek adalet-i müselleme-i velini-

mete ve kaide-i hikmet ve hükümete münafi görünüb ahâli-yi merkume tarafından derrneyan kılınan fenalıklar dahi vali-yi müşarileyhin yazışına nazaran denildiği gibi olmayarak şikâyet-i vak'a, husûl-i maksud için ihtirâ olunmuş hile ve desise idüğünden ve bunun müellifleri de yine mumaileyh İmam Bey'in iğfalât ve teşvikatı üzerine Dersaadet'de esnaf takımından olub hatta idare-i hükümeti teşviş ve ezhan-ı nâsı tahriş edecek mertebelerde memleketlerine mektublar yazmış oldukları velhâsıl asılsız yere hem zât-ı şevket-simât-ı hazret-i Şehinşahîyi ta'ciz etmiş ve hem de ihlâl-i zabıta-i belediyeyi müstelzim harekatda bulunmuş olduklarından iki cihetle müttehim bulundukları tebeyyün eylemişdir. Eşkıyanın def-i mazarratları bahsine gelince, Dördüncü Ordu-yu Hümayûn merkezinin bu kerre Erzincan'a tahvili mülâbesesiyle oralarda cevlangâh-ı usât olan mahallerin icrâ-yı islahatı ve bu sırada Divriki ve Harput havalisinde dahi zabıta-i memleketi muhil ahvâl görülüyor ise indifa-ı esbâbının tedâbirine müsareat kılınacağı derkâr ve Müdir hakkında oluıian şematet üzerine fi-mâba'd bekâsı uyamayacağı aşikâr olmasına mebni azl ve tebdil kılınmış olduğu misüllü kavanin ve nizamatın icrâsına muhalefet için sarf-ı nüfuz edenler te'dib ve bununla emsali terhib olunmak lâzimeden bulunmak ve eşhas-ı merkume ise bundan böyle dâvaları olmadığına dair Meclis-i Vâlâ'ya başka senedler vermiş iken yine tek durmayub meram ve maksadlarını istihsal için i'mâl-i desayisden el çekmeyecekleri anlaşılmak mülâbesesiyle sû-i hareketlerine meydan verilmemek üzere melfuf pusulada esâmisi muharrer kesânın Kanun-ı Ceza'nın 99. maddesi hükmünce bilâmüddet Tekfurdağı ve Gelibolu taraflarına nefy edilmesi bâbında iktizâ eden ferman-ı âlilerin ısdarı ve mumaileyh İmam Bey ber-minvâl-i muharrer zalemeden olmasıyle ihâfe olunmak elzem olduğundan bâde-zîn vazifesinden hariç işlere cür'et etmemesi için kendüsüne tenbihat-ı ekide icrâ kılınması ve olunan tehdidin semeresi görülmediği hâlde kezâlik bilâ-müddet ânın da derûn-ı eyaletde münasib bir mahale nefy olunmasının vali-yi müşarileyhe tavsiye ve iş'ar edilmesi tezekkür kılınmış ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı ilham-beyan-ı Hazret-i Mülkdârî şerefsünûh ve sudûr buyrulur ise ifâ-yı muktezâ-yı münifine ibtidar olunacağı beyanıyle tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim. fi. 14 Safer 1280

(Mabeyin şerhi aynı meâldedir.)

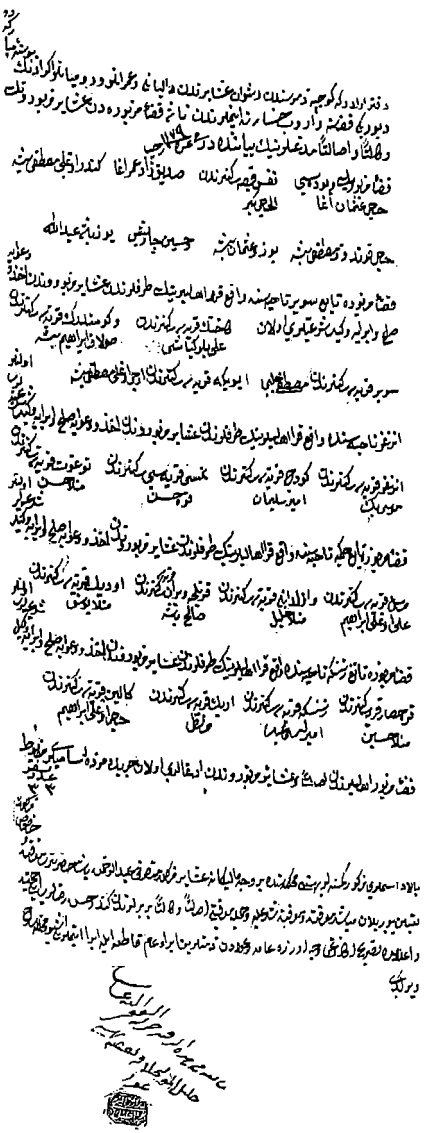
Tarih: 14 Safer 1280 (31 Temmuz 1863)

[Başb. Arş. İrade (Meclis-i Vâlâ) sıra No: 22141 (Arz tezkiresi)]

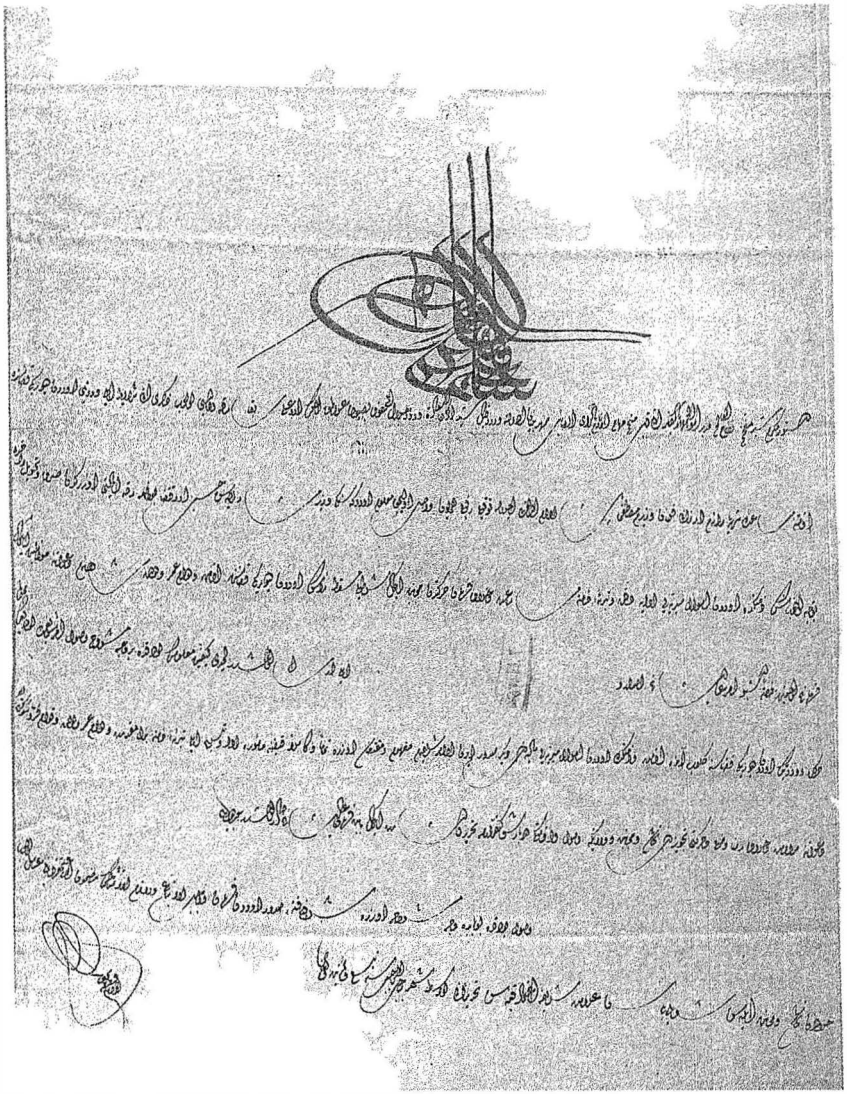
Divriği civarına musallat olan ve şakilik yapan konargöçer cemaatinin zulümlerinin men'ine ve eski yerlerinde iskânlarına dair Diyarbekir valisine ve Divriği kadısına yazılan hüküm.

(BOA, Cevdet-Dahiliye, sıra no: 14517-17 Ş; yıl 1108/7 Haziran 1697)

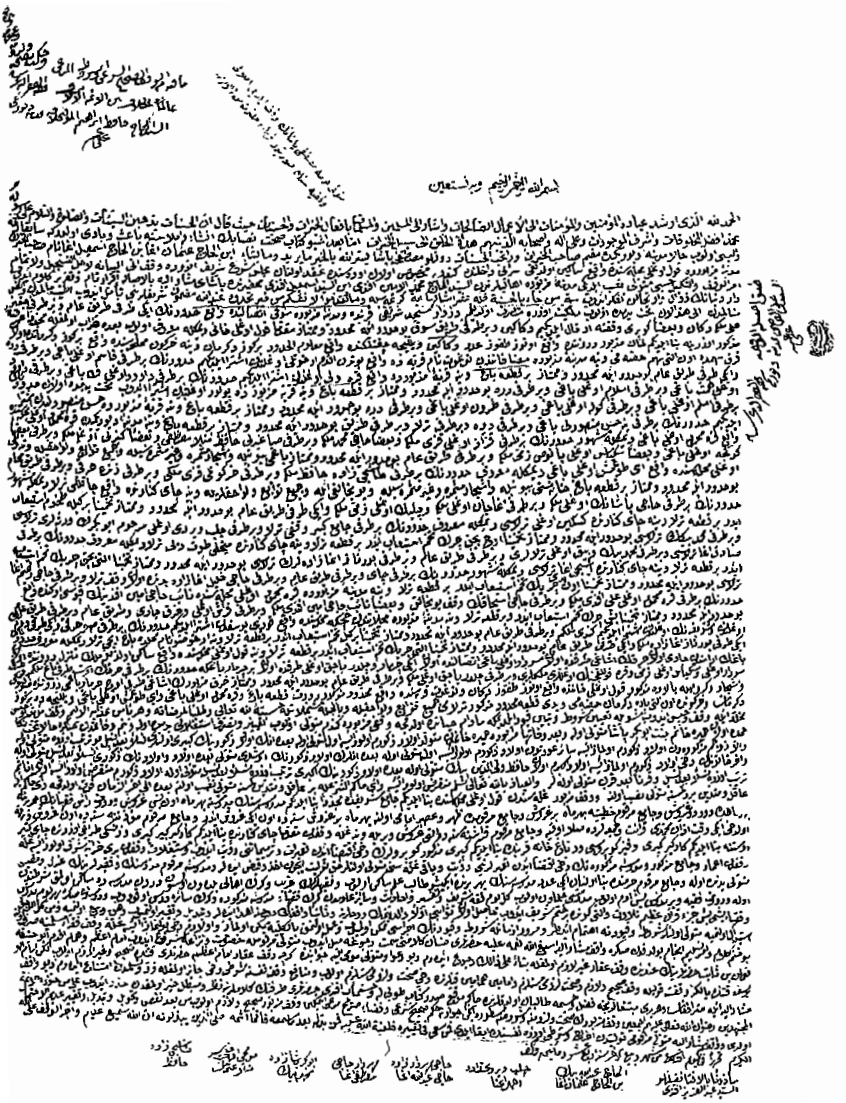
Göçebe Rişvan aşiretlerinden Dalyanlı, Umranlu, Rumyanlu Kürtlerinin Divriği kazasına varıp zarar ve ziyan vermelerinden dolayı Divriği Voyvodası Hacı Osman Ağa'nın (Köse Paşa'nın babası) ile şehirden ve köylerden dâvacıları Besni mahkemesinde temsil edecek vekillerin defteri.

(BOA, Cevdet-Dahiliye, sıra no: 3838-8; yıl 1179/1765)

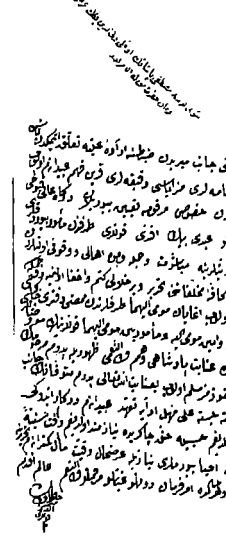

Rakka valiliğinden azledilen Köse Mustafa Paşa'nın belirlenen koşullara uyarak memleketi olan Divriği'de oturmasına III. Selim'in izin verdiğine, ayrıca zimmetindeki devlet alacağını ödemesine ilişkin ferman-ı âlişân.

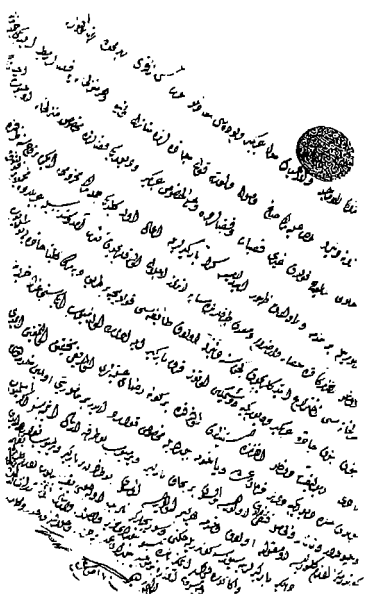
(BOA, Cevdet-Dahiliye, sıra no: 6821-15 B; yıl 1209/16 Mart 1795)

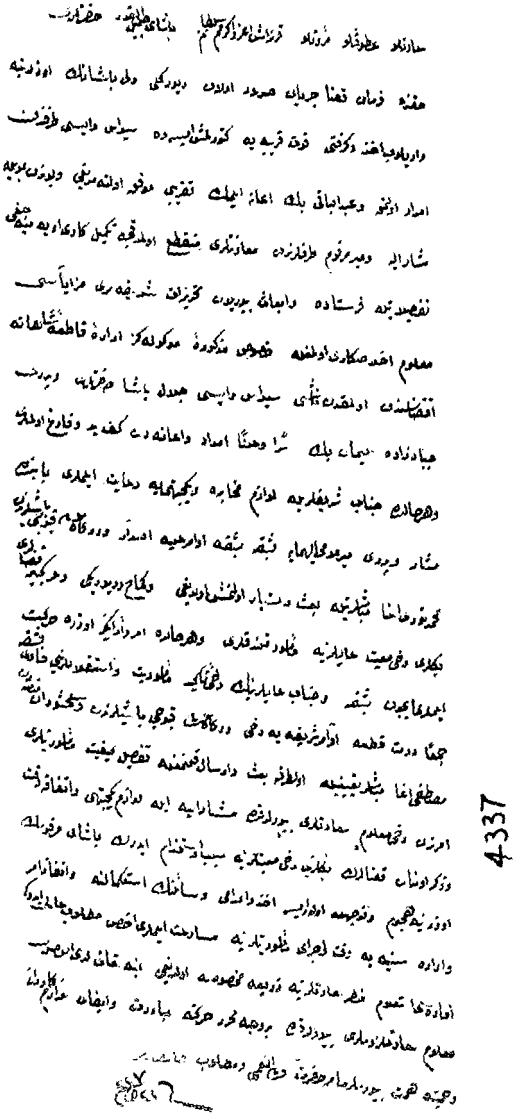
Köse Mustafa Paşa'nın Divriği'de, sarayının bulunduğu Kuloğlu mahallesinde yaptırttığı Cedit Mustafa Paşa Camii'nin vakfiyesi sureti.
(BOA, Hatt-ı Hümayûnlar, sıra no: 4115/C-7 R; yıl 1214/9 Eylül 1799)

Hafız Veliyeddin Bey'in, kendisine vezirlik ve eyalet valiliği verildiği takdirde, babası merhum Köse Mustafa Paşa'nın muhallefat bedelinin tamamını taksitlerle ödeyeceğine, devlete canla başla hizmet edeceğine ilişkin arzuhali.
(BOA, Hatt-ı Hümayûnlar, 4115/E; yıl 1217/1802)

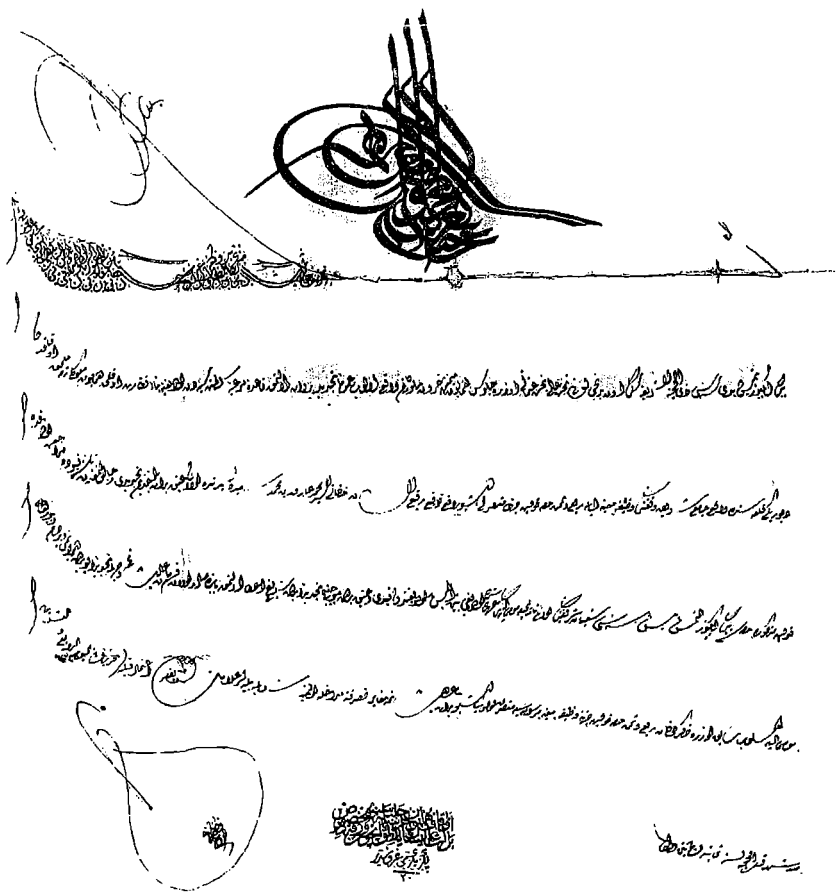
Divriği'de oturan Vezir Veliyeddin Paşa'nın Arapgir Voyvodası İzzet Hasan Efendi'ye buyrıldusu: Devlet-i aliyye'nin sağ, sol ve orta kol caddelerinde menziller kurulup her menzilin yükümlüsü kazalar belirlenmiş olup menzilhane bulunmayan Divriği'ye salt görevlilerin gelip geçmesi gerektiği halde, son zamanlarda Karahisar, Erzurum ve Keban Madeni taraflarına sıkça giden Devletli Paşa'nın (Sivas valisi) oralarda oluşu sebebiyle tüm ulakların ana yolları bırakıp Divriği üzerinden kestirme gitmeye başladıklarına, bunun getirdiği ağır masraf sebebiyle bundan sonra ulakların Divriği'den gelip geçmelerine izin vermeyeceğine; Arapgir beygirleri ile gelenler olursa bunların da aynı atlarla Sivas'a gönderilip sürücülerinin cezalandırılacağına ilişkindir.
(Topkapı Sarayı Arşivi, sıra no: E. 288 (73)-17 S; yıl 1224/ 24 Mart 1809)

4337

Rikâb-ı Hümayûn Kethüdası Halet Efendi'nin Veliyeddin Paşa'nın idam edilmesi için padişahın kesin buyruğunun olduğuna; bu konuda Sivas valisi ile Cebbarzade Süleyman Bey'e buyruklar yazılıp adı geçen âsiyi gizli ya da açık korumaktan vazgeçmeleri konusunda uyarıldığına; ayrıca Kemah, Divriği ve Arapgir beylerine yeni emirler gönderildiğine; kendisinin de bu beyleri maiyetine alıp âsi paşanın üzerine gitmesine ilişkin, Madenler Emini Ahmed Paşa'ya mektubu.

(Topkapı Sarayı Arşivi, sıra no: E. 4337-21 ZA; yıl 1227/25 Aralık 1812)

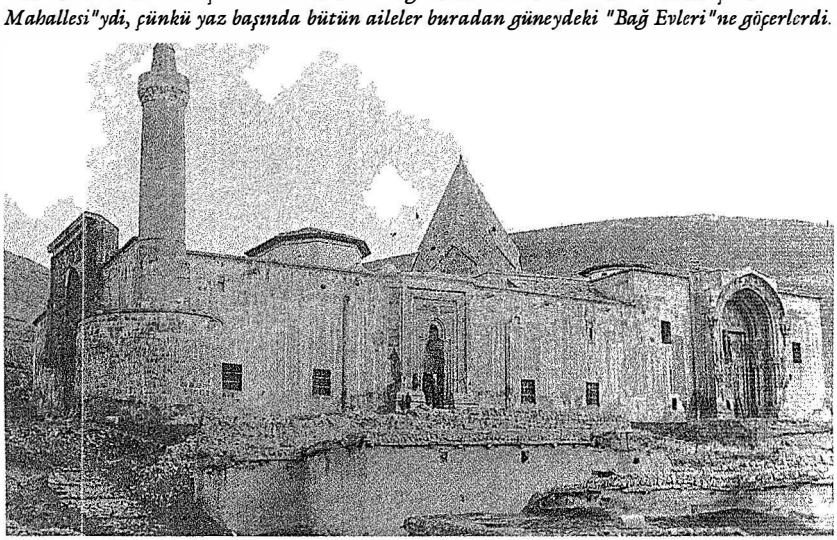

Köse Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey'in torunlarından Said Beyzade Mehmed Arif Bey'in Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı nedeniyle Divriği Kalesindeki Cami-yi şerif mütevelliliğinin devamına ilişkin tecdid berat-ı hümayûnu.

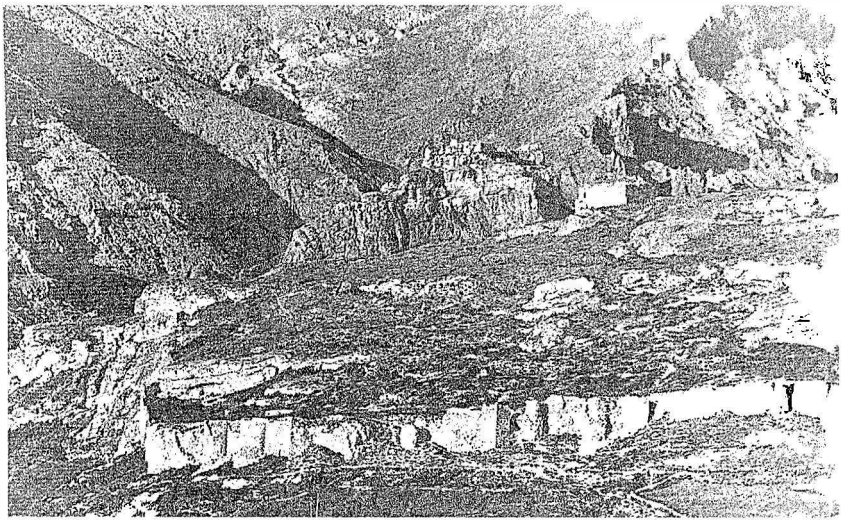
(Sureti, ailenin torunlarından merhum Fahri Divrik'ten alınmıştır. 14. 2. 1280 / 21 Mayıs 1864)

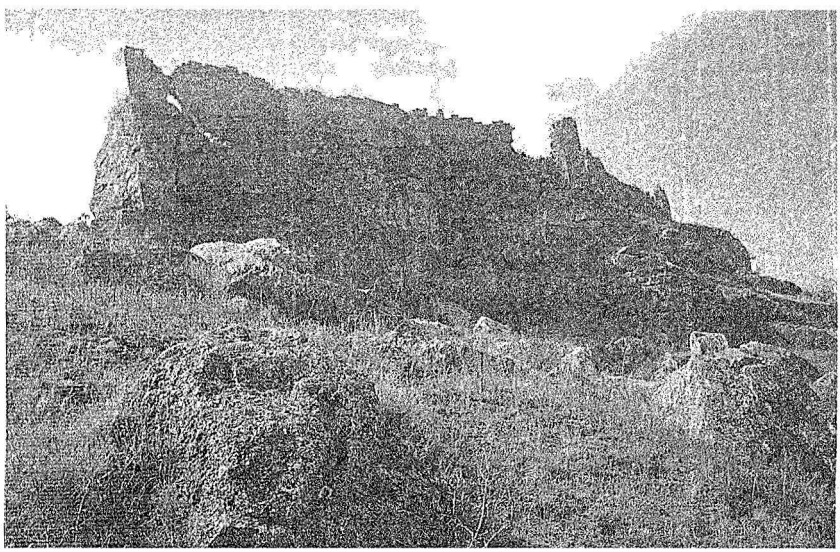

Divriği'nin küçük bir Türk-İslam kenti olarak 12. ve 13. yüzyıllarda geliştiği ilk alan. Ulucami'nin, kümbetlerin, hamam, bedesten, medrese yıkıntılarının, eski çarşının, kabristanların ve birkaç mahallenin bulunduğu bu semtin halk arasındaki adı "Şehir Mahallesi"ydi, çünkü yaz başında bütün aileler buradan güneydeki "Bağ Evleri"ne göçerlerdi.

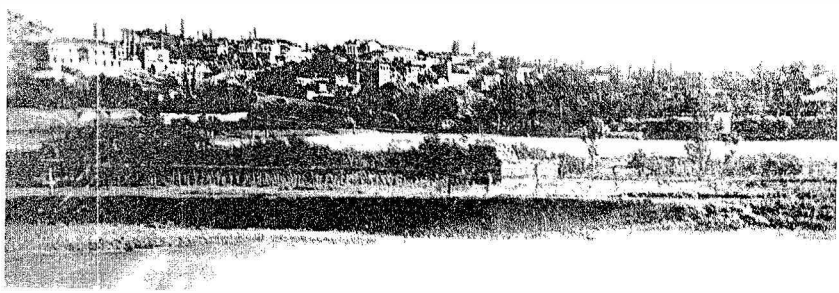

Ulucami. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad'a tâbi Mengücek Meliki Ahmed Şah ile Erzincan Meliki Behram Şah'ın kızı Melike Turan Melek'in 1228 tarihli bu ortak külliyesi, Mescid-i Cuma (Ulucami), Darüşşifa ve Medrese ile Şehitlik denilen iç türbeyi kapsamaktadır. Anıtsal külliye, Ortaçağ boyunca Anadolu'da yapılan mimari eserlerin en değerlisi olup yapılışındaki özelliklerle günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. UNESCO'nun, "insanlık mirası" kapsamında korunmasını kararlaştırdığı eserlerdendir (Bu fotoğraf, 1890'larda gerçekleştirilen bir onarımdan sonra çekilmiştir).

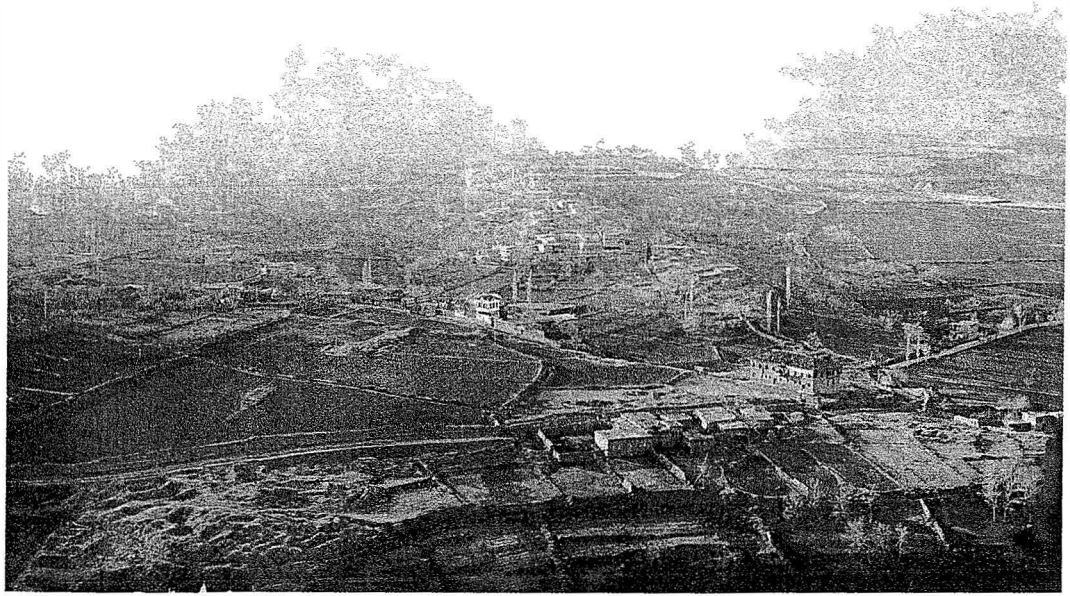

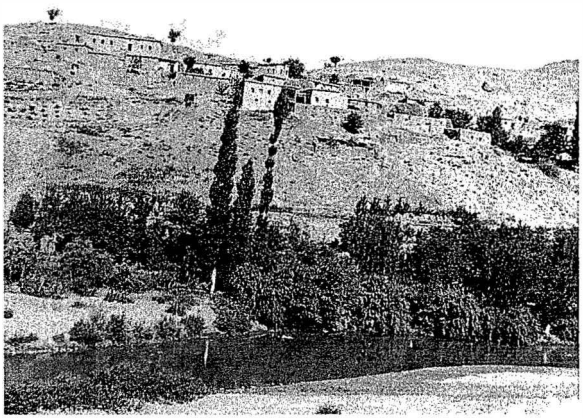
Divriği kaleleri. Çaltı kanyonunun iki yakasındaki iki kaleden, kentin kuzeydoğusunda kalan büyüğü 9. yy'da Paulusçular tarafından inşa edilmiş; Mengücekler döneminde (1140-1277) surları yenilenmiş, eski kilise camiye çevrilmiştir. Bu caminin ibadete kapanması Köse Paşa zamanındadır ve Kale Camii'nin minberi, paşanın yaptırdığı Cedit Paşa Camii'ne taşınmıştır. 19. yy ortalarına değin kısmen meskûn olan kalede medafin ve sarnıçlar, Çaltı'ya inen gizli suyolu ve mağaralar vardır. Veli Paşa'nın, isyanının ilk evresinde kasaba halkına gözdağı vermek için suçlu suçsuz birçok kişiyi öldürttüğü, her infazdan sonra bir pare top attırdığı, mağaralara barut depolayarak burada savunmaya geçmeyi tasarladığı rivayet edilir. Karşı yakadaki Kestoğan Kale (alttaki resim) ise tipik bir Paulusçu şatosudur ve yerli Hıristiyanlarca kutsanagelmiştir.

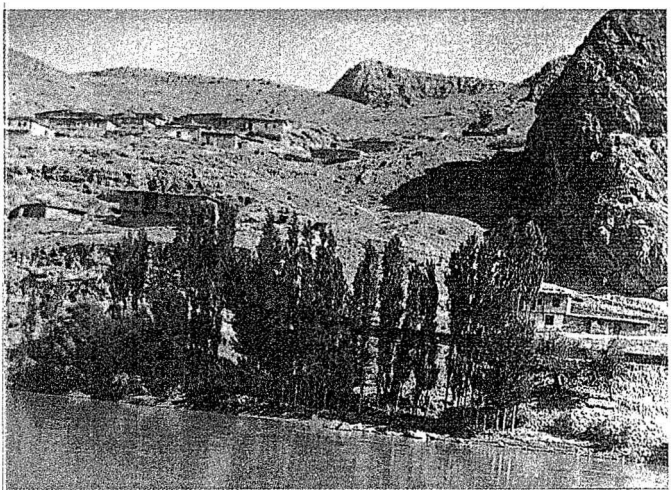

Köse Paşa Sarayı ile çevresindeki akraba konaklarının 1907'deki toplu manzarası. Çaltı suyunun karşı yakasından çekilen fotoğrafın sol kenarında (önde) Ermeni Mektebi, arkasında Paşa Sarayı'nın, Köse Mustafa ve Veli paşaların selamlık dairelerini kapsayan ön cephesi, sarayın sağında ise o yıllarda çok yeni olan Abdullah Paşa Konağı ile bu konağın çevresindeki Mehmedbeyzadeler'e ait konaklar seçilebilmektedir. O dönemin Divriği'sine ait bu tek fotoğraf, orijinal büyük fotoğrafın 6 x 4,5'luk küçük bir kopyası olarak Hollywood'da bir dişçide bulunmuştur. Teknik olanaklarla bu boyutta büyütülebilen fotoğrafın arkasında Ermenice olarak "Evimizin bulunduğu Divriği şehrinin 1907 yılındaki fotoğrafı. Solda Nersesyan Okulu" yazılıdır. Mihran Pilikoğlu'nun albümünden alınmıştır.

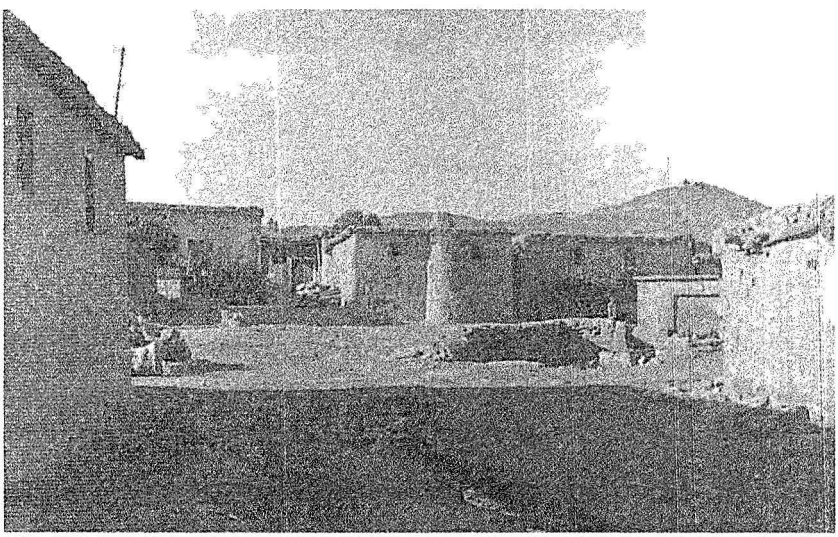
1928'de çekilen bu silik fotoğraf, şayet net olsaydı, 1880'lerden 1920'lere değin yaşanan acı yazgının izleri de seçilebilecekti. Ön planda görülen toprak damlı bitişik evler ile bunların sağındaki iki katlı mektep, tehcirde kasabayı terk eden Ermenilerindir. Soldaki büyük arsa ise yakılıp yıkılan Paşa Sarayı'na, yani bir zamanlar Köse ve Veli paşaların, İmam Hüseyin ve Osman beylerin oturdukları çift selamlıklı, haremli, hamamı, müştemilatı, ahırları, domruk damı, havuz başı, bahçeleri olan büyük saraya aittir. Arsanın karşısında (fotoğrafın ortasında) Abdullah Paşa Konağı görülmektedir.

Çaltı suyu ile Lik çayının ve bu iki küçük ırmağın kollarının hayat verdiği Divriği topraklarında, kuruluş tarihleri yüzlerce yıl gerilere dayanan köyler vardır. Suya yakın yamaçlardaki bu köylerin tek katlı, toprak damlı evlerden, dere boyundaki ağaçlıklardan oluşan çok basit dokusunun bütün zamanlar boyunca değişmemesi, kuşkusuz kitapta anlatılan olgunun doğal sonucuydu (üstteki fotoğraf 1907'de, alttaki ise 1967'de çekilmiştir).

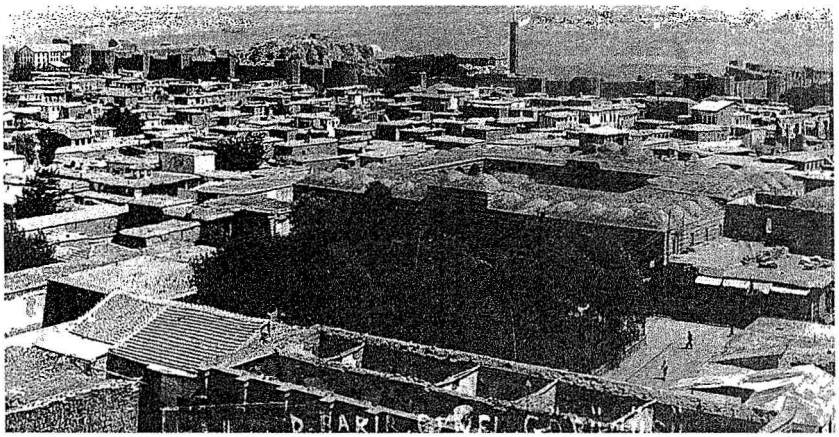

Yağbasan köyü. Buradaki ilk "damları" (evleri) 1810'larda Veli Paşa yaptırarak göçebeleri iskân etmişti. Köy, Divriği'den Sivas'a giden eski şose üzerindeki ilk duraktı. Yağbasanlılar, köylerinin bu özelliği nedeniyle gelip geçenleri konuk etmenin yanı sıra, Divriği beylerine de dam ve toprak kirası olarak batman batman yağlar, ölçeklerle buğdaylar ödeyip durmuşlardı.

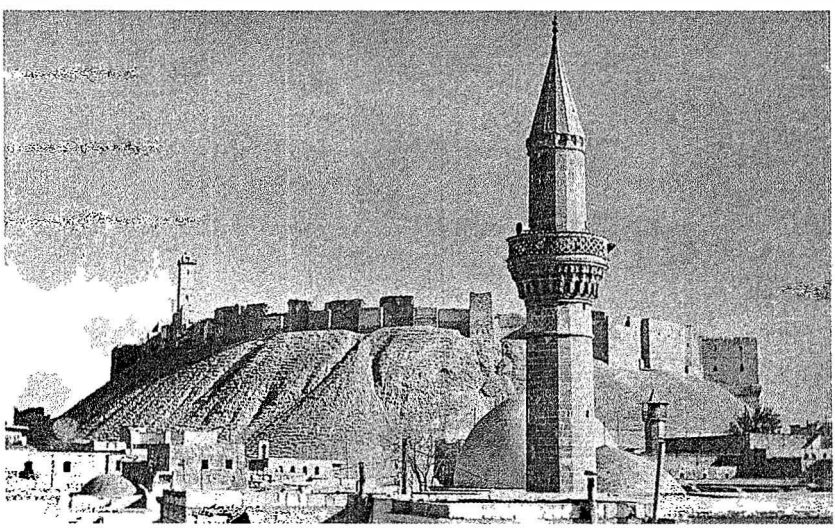

Yoksulluğa, ağır yaşam ve çalışma koşullarına, sağlıksızlığa, salgınlara karşı direnen Divriği köylüsü. 20. yy. başı.

Diyarbekir eyaletinin merkezi Amid'in (Diyarbakır) geçen yüzyıldaki manzarası. Köse Mustafa Paşa, 1802'de Diyarbekir valiliğine atanmışsa da görevine gitmeden ölmüş, oğlu Veli Paşa ise 1803'te Diyarbekir ve Rakka valiliklerini fiilen üstlenmişti.

Çoğu kez, yeni valilerin kent halkıyla savaşarak ele geçirmek ve Paşa Sarayı'na yerleşmek zorunda kaldıkları Halep'in ünlü iç kalesi. Köse Mustafa ve Veli paşalar da Halep valiliği yapmışlardır.

Köse ve Veli paşaların vali olarak görev yaptıkları, bir zamanlar Rumiye-i Suğra, Eyalet-i Rum olarak anılan ve bugünkü Sivas, Kayseri, Yozgat, Çorum, Amasya, Tokat illeri ile Divriği ve Arapgir topraklarını kapsayan çok geniş eyaletin merkezi Sivas kentinin eski bir manzarası.

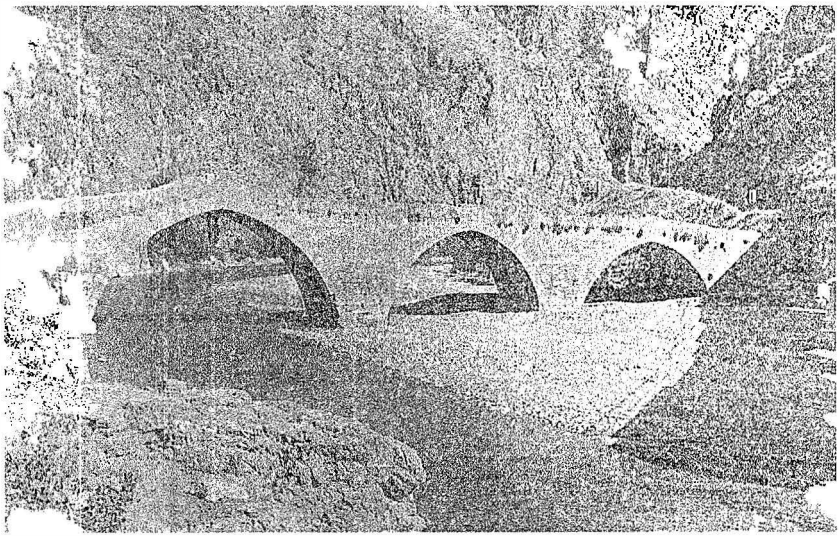
Kuzey Suriye topraklarının geniş bir bölümünü kapsayan göçebe aşiretlerin kışlağı Rakka eyaletinin merkezi Urfa. Baba-oğul Köse Mustafa ve Veli paşalar, Rakka valiliklerinde bu kentte oturmuşlardı (fotoğraf 1890'lara aittir).

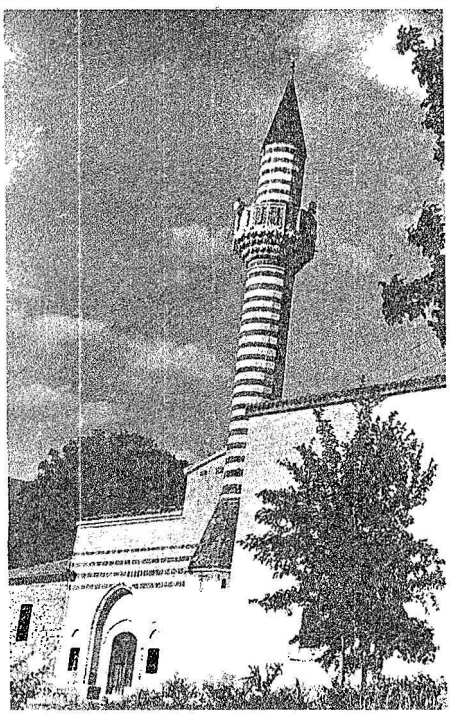
Rakka Valisi Köse Mustafa Paşa'nın asi Nuri Mehmed Paşa'yı yakalamak amacıyla 1792'de kuşattığı Antep Kalesi. Nuri Mehmed Paşa yakalanıp idam edilmişti.

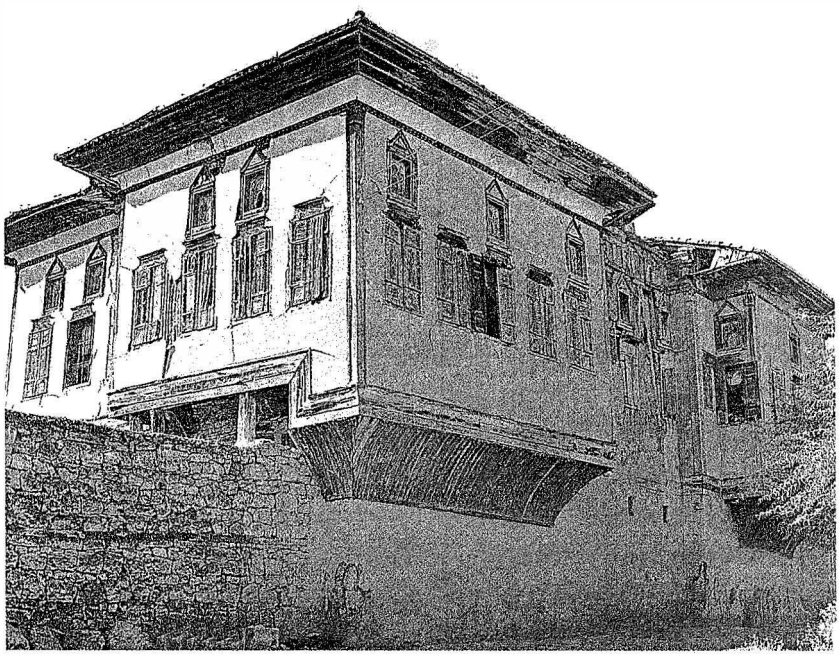
20. yüzyılın ilk çeyreğinde Divriğili hanımlar. Canfes, kutni, lahoraki gibi değerli kumaşlardan Hind ve İranvari giysiler, altın tepelikler, pırlanta kaşlar, inciler, kat kat gerdanlıklar, kordonlar...

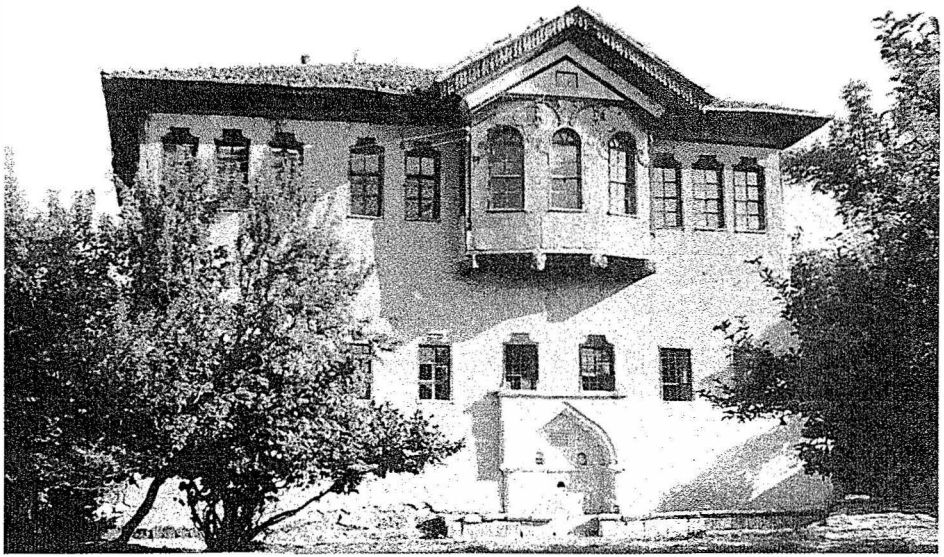
Kız Köprüsü. Çaltı suyu üstündeki bu üç gözlü taş köprü Köse Mustafa Paşa'nın hayrıdır ve Çaltı köprülerinin en eskisidir. Bunun bir benzeri olan ve yine Köse Paşa tarafından yaptırılan Çaykenarı Köprüsü ise 1930'larda yıkılmıştır.

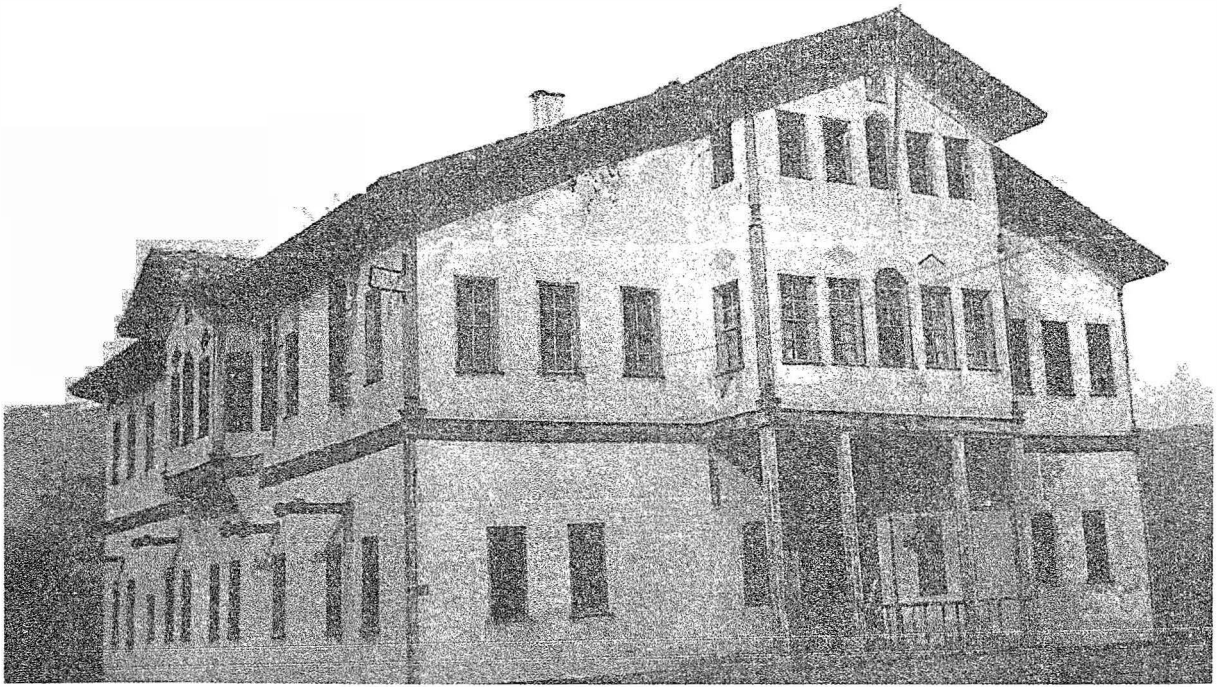
Köse Mustafa Paşa'nın sarayının bulunduğu Kuloğlu mahallesinde 1795'te yaptırdığı, alaca minaresiyle ünlü Cedit Mustafa Paşa Camii. O devirlerde taşra vezirlerince kendi memleketlerine cami, mektep, köprü vb hayırlar yaptırmak ve bunların yaşaması için vakıflar tesis etmek gelenekti. Böylece, devletin her an müsadere edebileceği servetlerinin hiç değilse bir bölümünü tevliyet hakkını kendi soylarına bıraktıkları vakıfa bağlayarak kurtarmayı amaçlıyorlardı.

İmam Hüseyin Bey'in en güçlü rakibi olan Karamahmudzade Mehmed Ağa'nın, üslubu ve büyüklüğüyle Köse Paşa Sarayı'na yaklaşan üç daireli, yetmiş mekânlı azman konağının yapımı 1838'de tamamlanmıştı. Cirit oynamaya mahsus Hasanbey tarlasına bakan iki veçheli selamlığı, arkadaki geniş bahçelere doğru orta dairesi (mabeyin), haremi ve özel hamamı olan bu konağın,18 pencereli, çarhıfelek tavanlı baş odasında, kışın yanındaki ocaklı odada çubuk tüttüren Mehmed Ağa, cümle kapısında gündüzleri teberli, geceleri meşale tutan zenci kölelere bekçilik yaptırıyordu. Anadolu'nun en eski ahşap-mıhlama kerpiç yapılarından olan konağın dış yüzü 4 cm kalınlığında kıtıklı kireç sıvayla, saçaklar ve bindirmelikler çam tahtalarıyla kaplanmıştır. İç mekânlarda, çarhıfelekli/tutmaçlı ahşap tavanlar, malakâri ocak yaşmakları, çıtakâri bezekli, avadanlıklı dolaplar, nişler göz alır. Fotoğrafta görülen selamlık dairesinin ölçüleri 31 m cephe, 17 m derinlik, 10 m yükseklik verir. Daireleri, divanhanesi, hamamı yıkılmıştır.

Hacı Bey Konağı'nın çeşmeli orta dairesi. Veli Paşa'nın torunu, İsmail Bey'in oğlu Hacı İsmail Bey'in yaptırdığı bu konağın selamlık dairesi yanmıştır. Köse Paşa Hanedanı'nın sonuncu torunu Esad Bey, eşi Fatma Hanım'la burada yaşamış, genç yaşta ölümü ardından Fatma Hanım bu konağa kapanarak otuz yıl boyunca yas tutmuştur.

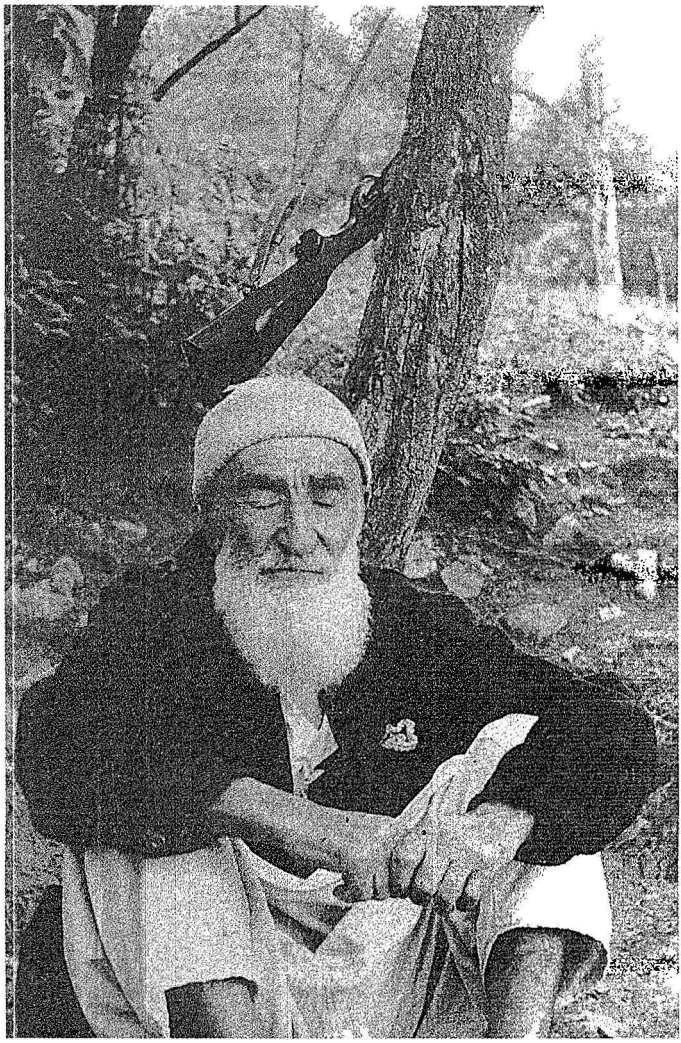
20. yüzyıl başına gelesiye Divriği'de bir hükümet dairesi yoktu. Yöneticiler görevlerini kendi konaklarında yürütmekteydiler. Bu Hükümet Konağı, yerli ustalarca ve Divriği'de gelişen mimari üslubun "resmi" bir yorumu olarak 1904'te yapılmıştır. Elli yıldan fazla, yönetim, yargı, maliye ve güvenlikle ilgili tüm çalışmalara sahne olan bu binayı 1960 darbesi sonrasında kaymakam olarak görevlendirilen bir binbaşı yıktırmış, daha da kötüsü, mahzenlerde birikmiş olan yüzyıllık arşivi de avluya yığdırıp yaktırmıştır (İhsan Çalapverdi albümü).

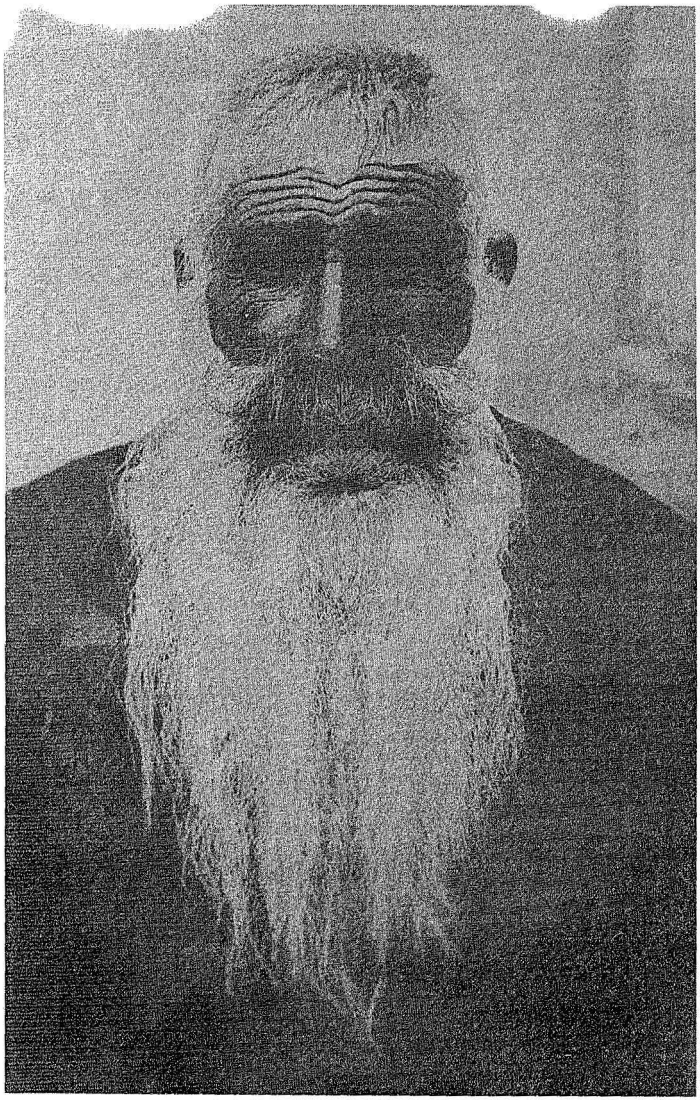
Abdullah Paşa Konağı. Divriği'de iki yüzyıl boyunca yapılan paşa saraylarının, bey ve ağa konaklarının sonuncusu budur. Baş ustası Ömer Usta'dır (ö.1944). Bu muhteşem konağa daha sahibinin sağlığında el koyan devlet, burayı nokta, kışla, hastahane, karakol, tahıl ve gübre ambarı olarak yıllarca kullandı. Konağın haremi ve müştemilatı yandı, yıkıldı. 1902'de ışıl ışıl parlayan konak 60 yıl sonra sıvaları, vitrayları, alınlık levhaları, sırça kiremitleri, saçak fenerleri dökülmüş, sökülmüş, kırılmış olarak yıkılmaya terk edildi.

Abdullah Paşa (1865-1918). Divriği'nin son lordu diyebileceğimiz bu zat, Köse Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey'in soyundandı ve Veli Paşa'nın torunu Osman Bey'in damadıydı. Önceleri Mehmedbeyzade Abdullah Bey sanıyla anılırken, 1902'de "Abdülhamid paşası" oldu ve büyük konağını yaptırdı. Çok nüfuzlu olduğu söylenen Abdullah Paşa'yı tanıyan yaşlılara göre, "vuran da, vurulan da ona koşardı!" 1906'da çekilen bu fotoğrafında, Sultan Abdülhamid'in Mabeyn-i Hümayûnu'ndan verilen kılıcı, sırma işlemeli kemeri ve boynundaki nişanıyla kasabada yapılan 30. "cülus" yıldönümü töreninde görülüyor.

Posbıyık Osman Ağa. Karamahmud ailesinden olan bu zat ömrünü rençberlik ve bahçıvanlıkla geçirmişti. 1969'da fotoğrafı çekildiği sırada 104 yaşındaydı ve arkasındaki ağacın dalına astığı tüfeğiyle meyvelerini yiyen kargaları avlayabiliyordu. Aydınlık belleği sayesinde duyduklarını ve yaşadıklarını en doyurucu ayrıntılarla ve usta bir öykücü gibi anlatmıştı. Eski Türklerin baksı-ozanlarını hatırlatan, kasabanın bu en yaşlı insanı giyim kuşamında ve yaşamında mensubu olduğu ağa ailesinin çizgisinden uzak bir ömür sürdü; 1970'te öldü.

Yerel olaylarda sıkça geçen Doçik, Pirnik, Desmeli (Dersimli) boylarından bir tip. "Seyyid", "dede", "baba" olarak kutsanan bu ilginç kişiler kendi oymakları üzerinde inanç açısından olduğu kadar, boylar arası ya da Osmanlı silahlı güçleriyle çatışma ve uzlaşmalarda da etkiliydiler. (bu fotoğraf 1920'lerde çekilmiştir.)

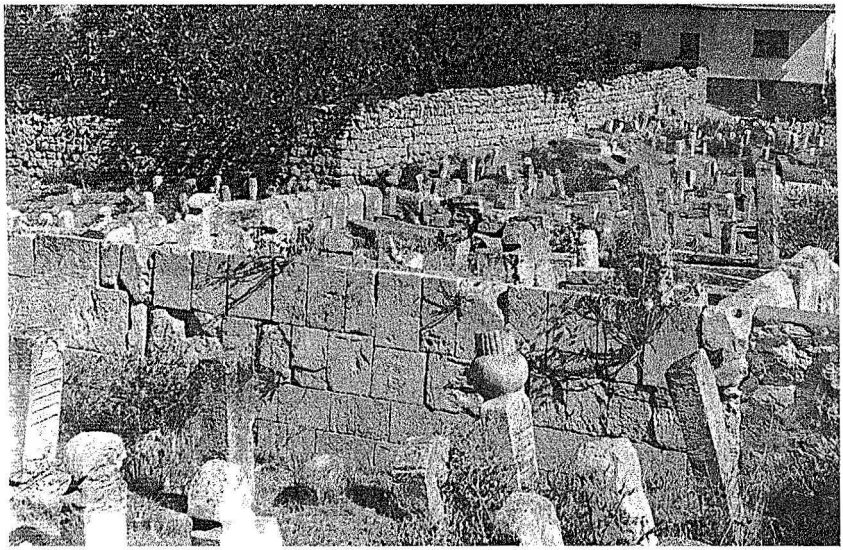
Tarih 1901-1903 arası olmalı, çünkü Hatibzade Ahmed Cemal Bey bu yıllarda Divriği kaymakamıydı. Önde, ortadaki koltuğa sade giyimli olarak kendisi oturmuş. Yarım yüzyıl önce Divriği'yi kaymakam sanıyla, fakat derebeyi çalımıyla yöneten İmam ve Osman beylerin 20. yüzyıl başındaki bu "mektepli" halefi, bir yanına Kadı Ahmed Tevfik Efendi'yi, öbür yanına Komiser Abdurrahman Ağa'yı almış. Soldan sırasıyla kaza idare meclisinin üyeleri olan Simon, Halil ve Malmüdürü Bedri efendiler, (sağdan sırasıyla) Tahrirat Kâtibi Mehmed Ali (eski İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün'ün babası), Mehmed Bey (Memiş ve Köse paşaların soyundan, Osman Bey'in damadı, eski TBMM Başkanı Refik Koraltan'ın amcası), Mühürdarzade Mahmud Efendi (Nuri ve A. Naci Demirağ kardeşlerin amcası) görülüyor. Orta sırada kaymakamın arkasındaki iki kişiden papyonlu olanı Abdülhamid paşalarından Hayranoğlu Karabet, solundaki bu kitabın yazarının büyük babası Hasan Efendi'dir. Beyaz sakallı zat da o tarihte belediye reisi olan Erüklüoğlu Halil Efendi. Arka sırada ise (sağdan 5.) yine bir Memişpaşazade seçiliyor: Çocuk denecek çağdaki Tevfik (Koraltan) Bey.

1906'da II. Abdülhamid'in 30. saltanat yılı Divriği'de de törenlerle kutlanmıştı. Divriği'ye gelen Ermeni bir fotoğrafçı, yeni yapılmış olan Hükümet Konağı'nın önünde Abdullah Paşa'yı ve Mühürdarzade Mahmud Efendi'yi Kaymakam Necmi Bey'in iki yanına oturtmuş. Abdullah Paşa'nın sağında Nuri Bey ve Erçüklüzade Yusuf Ağa, Mahmud Efendi'nin solunda Âyanzade Rüşdü ve Hargünlüzade Mehmed Ali Beyler ile binbaşı yer almışlar. Arka sıralarda da aralarında Köse Paşa Hanedanı'nın son temsilcisi Esad Bey (ikinci sırada soldan 3.) ile Mehmedbeyzade Said Bey'in (kaymakamın arkasında) de bulunduğu zadegân ile kamu görevlileri, "Padişahım Çok Yaşa" levhasının arkasında ise silahlı zaptiyeler.

1913'te çekilen bu silik fotoğraf, kapanmak üzere olan bir dönemin son tanıklarını ve İkinci Meşrutiyet'in (1908-1918) Divriği'deki yansımasını belgeliyor. Üzerinde "uhuvvet" (kardeşlik), "müsavat" (eşitlik)... sözcükleri yazılı Meşrutiyet flamasını arkalarına alan yöneticiler ve halk temsilcileri birbirlerine kenetlenerek poz vermişler. Önde oturanlar (sağdan sola): Belediye Reisi "redingotlu" Esad Bey (Köse Paşa'nın son erkek torunu), jandarma kumandanı, Müftü Hayrullah Efendi (sonradan Seyhan soyadını almış, 1950'de ölmüştür), Kaymakam Sermet Bey, Kadı Salih Sabri Efendi, Ermeni Cemaati mümessili Hayranoğlu Karabet.

Paşa Mezarlığı. Eski bir başkent olan Divriği'de, çarşıdan Ulucami'ye ve mahallelere doğru geniş mezarlık alanları ve bu tarihsel alanların içinde de 12. ve 13. yüzyıl Türk kümbetleri yer alır. Paşa Mezarlığı, Söğütlük kabristanı içinde özel bir "sofa" olup çevresi kesme taş duvarlıdır. Burada Köse Paşa'nın, soyunun ve yakınlarının mezarları vardır.

Köse Mustafa Paşa'nın kızı, Memişpaşalar'ın gelini Meşev Hanım'ın Paşa Mezarlığı'ndaki "Hâze'l-kabre'l-merhûme Meşev binti Mustafa Paşa" yazılı mezar taşı.

Köse Mustafa Paşa'nın mezar taşı. Parçalanıp yok edilmesin diye kalkerden bir mahfazaya alınmış olan somaki taş yazıt yine de kırılmış. 1965'te Paşa Mezarlığı'nda dikenler, çalılar, taş yığınları arasında güçlükle teşhis edip fotoğrafını çekebildiğimiz, büyük parçası yok edilmiş bu taşın son durumunu bilmiyoruz.

ağalık mükâtebesi arazi sahibinin ölümüyle boşalan emlakinin başkasına verilmesinde alınan vergi.

ağnam resmi hayvan sahiplerinden alınan vergi.

akdem eski, önceki, bundan önce.

aklâm Babıâli'de mukataaların hesap işlerine bakan bürolardan her biri.

alât-ı tahribiyye toplumu sarsan ve bozan uygulamalar, yöntemler.

alaybeyi albay eşiti rütbede ve vilayet merkezlerindeki güvenlik kuvvetlerine komutanlık eden subay.

Anadolu müfettişi Anadolu'daki haydutları, yolkesenleri tepelemekle görevlendirilen komutan.

an cemaatin tevzi bir yöre halkının ödemekle yükümlü olduğu toplam verginin, o toplumu oluşturan bireylere, gelir durumları göz önünde bulundurularak dağıtımı.

arizâ asttan üste yazılan resmi yazı.

arz Divan görüşmeleri sonunda alınan kararların veya herhangi bir konunun sadrazam tarafından sözlü olarak padişaha sunulması; kadıların bir kararı içeren ve yetkililere gönderilen yazıları.

arz-ı dâi-i kemine "noksanı çok duacınızın sunuşudur" anlamında eski bir yazışma hitabı.

arz tezkiresi bir kararı içerecek şekilde sadrazam tarafından yazılıp padişahın görüşüne sunulan resmi yazı.

aşâir oymaklar, aşiretler, boylar.

atebe-yi ulyâ "en yüksek makama" anlamında ve genellikle Padişah katına yazılan yazılarda kullanılan bir hitap.

ateş-i ceng ü peykâr mütemâdi olmak karşılıklı savaş ve vuruşmanın sürüp gitmesi.

atufetlu bâlâ rütbesinde olanlara özgü san.

avârız olağanüstü durumlarda, özellikle savaş sırasında alınan vergi.

âyân halk temsilciliği görevini üstlenen veya bu işle görevlendirilen ya da yörenin zengin ve nüfuzlu kişisi.

âyin-i ekradiye Kürt oymakları arasında geçerli olan töreler, kurallar.

Bâb-ı Asafi sadrazamın resmi konağı.

ba'dehu bundan böyle, bundan sonra.

bâdiheva eski bir vergi.

bâğî ve âsî güruhu yasa dışına çıkanların, isyancıların oluşturduğu kalabalık.

bakiye-yi zaleme ortadan kaldırılamamış birkaç zalimden biri.

ba'sü ba'de'l-mevt öldükten sonra dirilme; yeniden hayata gelmiş gibi olma.

başbakıkulu vergiye ilişkin konuları denetleyen Hazine başmüfettişi.

başbuğ cephe komutanı; küçük çaptaki bir askeri harekâtı yöneten komutan.

başçukadar Osmanlı sarayındaki hizmetlilerin belli başlı âmirlerinden biri.

Başmuhasebe defteri Maliye'nin en önemli hesap işlemlerinin yapıldığı bölümde tutulan bir numaralı defter.

bayrak ve konak akçesi eyalet ve sancak yöneticilerinin, yerli zorbaların, bu ad altında halktan aldıkları bir vergi.

bedel-i siyaset ceza karşılığı alınan para.

bedel-i muhallefat ölenin bıraktığı mal mülk için biçilen parasal değer.

berat kendisine bir görev ve iş verilen-

lere, bu yetkilerini açıklayacak şekilde yazılıp teslim edilen tuğralı belge.

beraya yaratıklar, kullar; vergi ve haraç vermeyen Müslümanlar, kılıç ehli.

ber-mucib-i buyruldu "valinin yazılı emri uyarınca."

ber-veçh-i malikâne iltizam ve mukataaları, kayıtlı bedellerinin birkaç yıllığını peşin ödemek koşuluyla isteklisine malikâne adı altında verme işlemi.

beylerbeyi daha önceleri eyalet valisi olarak atanan vezirlerin, son yüzyıllarda ise sancak yöneticilerinin unvanı.

beytülmâl-i müslimin devlet hazinesi.

beyne'n-nas halk arasında, toplum gözünde.

bezl-i iktidar gönüllü olarak gücünü ortaya koyma.

bezl-i sa'y - ikdam istekle ve gayretle iş görme.

bi'l-iştibah kuşkusuz.

birûn saray kadrosu ve teşkilatı dışında kalan tüm görevliler; vezirlerin, özel dairelerindeki görevlilerin dışında, tatar, ulak, mübaşir olarak hizmette tuttukları kadro.

bi't-tamam edâ bütününü ödeme.

bostancıbaşı sarayda ve saray dışında güvenlik işlerine bakan bostancıların âmiri.

bölükbaşı Yeniçeri Ocağı'nda, ağa bölüklerinin komutanlarına verilen ad.

buyruldu valilerin, bakan düzeyindeki görevlilerin, kendi yönetim alanlarında çalışanlara emir olarak gönderdikleri yazı ve genelgeler.

câize mansıp ve rütbe elde edenlerin, bunu sağlayanlara ödedikleri bir tür rüşvet.

câize-i miriye devlet hazinesine yukandaki nedenle ödenen para.

câize-i vezaret (cevâiz-i vezaret) vezirlik verilen kişinin, padişaha, yetkililere ödediği rüşvetler. (Vezir olan daha sonra bunu, ferman harcı, tebşiriyye, kudumiyye, hediye-baha vb adlar altında vergilerle halktan fazlasıyle çıkarırdı.)

caygir-i zamir kalbinde, içinde yer tutan olumsuz duygu.

cebbare zümresi kan döken, kötülük eden kişiler.

cebelu tımar ve zeamet sahiplerinin, yanlarında savaşa götürmeye mecbur oldukları atlı asker.

cemiyetli ve külliyetli kalabalık ve örgütlü.

cerâyim akçesi yasaya göre para cezasını gerektiren bir suç söz konusu değilken alınan para.

ceri' yürekli, mert.

cerime (aynı anlamda.)

cesbân ve zi-iktidar güçlü ve yetenekli.

cibilliyetinde merkûz fesad yaratılışında var olan kötülük duygusu.

cihar-tak dört direkli.

cilveger-i mücellâ-yı teberrüz apaçık ve parlak bir şekilde görülen tutum.

cizye Hıristiyan halktan alınan bir vergi türü.

çarhacı yürüyüş halindeki ordunun öncülüğünü yapan.

çerağ buyrulmak çırak ve yardımcı alınmak; yeni bir göreve atanmak.

çerik tahıl ölçüsü.

çorbacı zengin tüccar Hıristiyanlara son dönemlerde verilen ad (daha eskilerde, Yeniçeri Ocağı'nda bir sınıfın adıydı).

çukadar sarayın ve vezir dairelerinin görevlilerinden.

dâğî ve bâğî kaba ve acımasız soyguncu.
daire kadro; vezir ve beylerbeylerinin özel ve resmi büroları.
dâme mecduhu "şanı ve yüceliği devamlı olsun" anlamında, önemli görevlilerin adlarından sonra yazılması kural olan bir söz.
dâreyn iki dünya (dünya ve ahiret).
defter çalığı ocak defterinden kaydı silinmiş eski yeniçeri.
Defterhane Nâzırlığı arazi tasarruf işlerinin yürütüldüğü, dirlik kayıtlarının tutulduğu kuruluş (Tapu Genel Müdürlüğü).
deli bir çeşit süvari askeri; aslı "delil" (kılavuz) iken, delice saldırışları ve ataklıkları nedeniyle bu adla anılır olmuşlardır.
deli-başı deli bölüğü komutanı.
delik-demir tüfenk.
dem ve diyet kan davası.
demir lâle suçluların, tutsakların el ve ayak bileklerine ve boyunlarına takılan işkence halkaları.
derbentçi geçit yerlerini korumakla yükümlü olan.
Dergâh-ı Âli padişah sarayı.
Dergâh-ı Âli gediklisi sarayda görevli kıdemli yeniçeri
Dergâh-ı Muallâ padişah sarayı.
derkâr bilinen, apaçık.
Dersaadet İstanbul.
deruhte ve iltizam olunmak iltizam yoluyla görevlendirilmek.
derûn-ı kal'a kale içi.
destâr takke üstüne sarılan sarık.
dest-i mezalim kötülük eli.
Devlet-i Aliyye Osmanlı Devleti.
devre çıkmak güvenliği sağlama amacıyla şehir, kasaba ve köyleri dolaşmak.
devr-i şer'i yasal süre; faizle verilen borcun vadesi.
devriye (akçesi) güvenlik işleri için yöneticilere ödenen bir vergi.
deyn borç.
dil düşmanın durumunu öğrenmek için yakalanan tutsak.
dirâyet-nümûn anlayış ve kavrayışta örnek olan.
dirlik geçim için devletin verdiği maaş veya bunu sağlayan tımar.
divan efendisi vezir ve beylerbeylerinin yazışma işlerini yürüten görevli; mektupçu
divânegân deli denen askerler.
Divan-ı Hümayûn veziriazam başkanlığında toplanan ve her konuda önemli kararları alan meclis.
Divan-ı Muhasebat Sayıştay.
divanî bir kısım vergilerden devlet için ayrılması gerekli olan pay.
diyanet-i tamme dine tam bağlılık.
dizdar bir kalenin muhafiz komutanı.
domruk damı bkz. tomruk damı.
düstur-ı vezir işbilir, güvenilir, saygın vezir.
düşman-ı mekkâr her türlü hileyi yapan düşman.
ebced olayların tarihini, rakamların karşılığı olan harflerle saptamada kullanılan eski bir sistem.
ebnâ-yı sebil yolcular.
edamallahü tealâ iclâlehu "Allah, yüceliğini devam ettirsin" anlamında vezirler için kullanılan bir söz.
edavat-ı hükümet tuğ, sancak, mehterhane, buyruldu... gibi vezirlere özgü yetki belirtileri.
ehl-i örf yönetim memur ve görevlileri.
eimme imamlar.
ekâbir büyük devlet memurları.
ekber evlâd vakıf kurucusunun soyundan gelenlerin yaşça büyük olanı.
ekid ve şedid emir bir işin yapılmasın-

daki zorunluluğu ve beklenmezliği hatırlatan ve ikinci, üçüncü kez yazılan buyruk.

ekrâd Kürt boyları.

el-aman hasbeten-lillahi melikü'l-müteâl "Yüce Allah'ın rızası için kurtarınız" anlamında bir yalvarma ifadesi.

el-yevm halen, şimdi, bugün.

emin sarayda veya taşrada, bazı kurumların başında bulunan yönetici.

eminlik ikramiyesi maden eminlerine ödenen bir vergi.

emirnâme buyruk kâğıdı; önemli kişilerin yazdığı resmî içerikli mektup.

emr-i âlişân padişah buyruğu.

emr-i sâmî sadrazam emri.

emr-i şerif padişah tarafından çıkarılan emir.

emval-i bakaya toplanamayan vergiler.

enderun saray ve mabeyin (saray bürosu); sarayın iç hayatı ve bunu oluşturan kadro.

envâ-ı zulüm türlü kötülükler.

eracif bırakmak uydurma haberler yaymak.

erkân-ı saltanat-ı seniyye sultanlığın en büyük memurları, vezirler ve mirmirânlar.

esâme defteri nüfus kütüğü.

etvar-ı muktedirâne çok güçlü ve başarılı davranışlar.

evlâtlık evlada geçmesi şart koşulmuş vakıf.

Eyalet-i Rum Sivas Vilayeti'nin, 16. ve 17. yüzyıllardaki adı.

fâhiş öşür 1/8 oranında alınan öşür.

fakih din konularında yorum yapabilen bilgin, hoca.

fenn-i fürüst at, atıcılık ve binicilik bilimi.

ferman-ı kazâ cereyân-ı sudûr etmek birisinin idamı için ferman çıkması.

fermannâme-i sâmî sadrazam emri.

ferraş cami ve mescitlerin bakım ve temizliğini yapan.

fıkıh Şeriat hükümleri bilimi.

fütüvvetlu yüzbaşı, kolağası rütbelilere ve dördüncü derecedeki memurlara özgü sıfat.

gayret-semir her türlü çabayı gösteren.

gel-geç akçesi yöneticilerin, mübaşirlerin uğradıkları yerlerin halkından aldıkları vergi.

germiyetli yoğun olarak.

hâcegân-ı divan-ı hümayûn devlet dairelerindeki yazı işlerinin başında bulunan ve bazı görevlere atanan aydınlar. (Hâcegânlık, II. Mahmud döneminde sivil bir rütbe olmuştur.)

hamiyet-şiar İyilik ve yardım gözeten.

hanedan soylu ve yüksek aile; konuksever, kapısı herkese açık kişi.

hanedan-ı belde, hanedan-ı memleket bir yörenin, kent veya kasabanın önde gelen, zengin ve soylu ailesi, böyle aileyi temsil eden nüfuzlu kişi.

Haremeyn-i muhteremeyn (Şerifeyn) Evkafı Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerle ilgili vakıflar.

harb ehli savaşçı, savaşma tekniğini bilen ve savaş deneyimi olan.

harb ricâli komutanlar.

harb ü darbe kaadir savaşma gücüne sahip olan.

harekât-ı hâkimâne çok başarılı ve etkili davranışlar.

hareket-i mergube ibrazı beğenilmiş bir iş görme.

hasbi mütevelli bir vakfın yöneticiliğini para almadan, sevap olsun diye yapan.

hâsıl gelir.

hassa silahşörü sarayda görevli usta nişancı; 19. yüzyılda bir rütbe olarak bazı görevlilere verilmiştir.

hass-ı hümayûn (havvas-ı hümayûn) zeamet ve has gibi büyük dirliklerden, vezir ve beylerbeylerine paylar ayrıldıktan sonra gelirin geriye kalan ve devlete ait olan kısmı.

haşarat serseri, hırsız, işsiz güçsüz takımı.

hat çekmek kendisine sunulan bir tezkirenin üst tarafına padişah tarafından kısaca yazılan görüş ve emir.

Hatt-ı hümayûn bir iş konusunda padişah tarafından bizzat yazılan emir.

Hatt-ı şerif aynı anlamda.

hayrat ve müberrat kıyasıyle mütebiyyin aşhane, çeşme, hastane gibi, halka parasız hizmet veren kurumlar yaptırarak bu yoldan ünlenen kişi.

hayta eyalet askerlerinin bir bölümünü oluşturan sınır görevlilerinden bir sınıf.

haytabaşı bunların bölük komutanı.

hazerat hazretler, saygıdeğer kişiler.

hazeriye barış döneminde, eyalet yöneticilerine ödenen bir vergi.

hazer ve mücanebet eylemek korkup çekinmek; aksini yapmaktan kaçınmak.

hezeie ayaktakımı.

hıfz u hiraset koruyup kollamak, gözetmek.

hidemat-ı aliyye pek önemli hizmetler.

hidemat-ı cihad ve gazâ din ve devlet uğruna açılan savaşlardaki görev ve sorumluluklar.

hidemât-ı mühimmenin tediyesi önemli hizmetlerin yerine getirilmesi.

hilaf-ı ferman padişah buyruğuna uymayan.

hil'at resmi nitelikli üstlük, tören kaftanı.

hil'at-ı fahire-i şâhane büyük bir başarının ödülü olarak padişah tarafından hediye edilen kaftan.

hindî kalın ipekli kumaş.

hulûl girmek, vakti gelmek.

hutebâ cami hatipleri.

huzur-ı âsafi sadrazam katı, huzuru; bir davânın, Sadrazam huzurunda görülmesi.

hüccet kadı veya nâib önünde düzenlenen senet, sözleşme, vekil atama belgesi.

hükm-i kat'i sultanın veya hükümetin kesin kararı ve onayı.

hüküm ki "buyrulmuştur" anlamında olmak üzere, resmi yazılarda geçen bir deyim.

hürmet-i fâika gösterilmesi gerekli aşırı saygı.

hüsn-i nazar-ı şahâne sultan'ın iyi bir gözle bakması.

hüsn-i nizam vermek gereken düzenlemeyi yapmak.

ısdar ve irsal olunmak yazılıp gönderilmek.

ıspat-ı vücud bizzat bulunmak, katılmak.

ibka görevde bırakma.

ibtidai ilk öğrenim veren eski okul.

ibzal-i hüsn-i hizmet iyi hizmette bulunma.

iclâluhu "şanı yüce olsun" anlamında, isimlerden sonra kullanılan bir deyim.

idare-i askeriyede süluk ve seyir ordu yönetiminde gösterilen tutum ve başarı.

ihsan-ı hümayûn beğenilen birisine önemli bir görevin padişah tarafın-

dan verilmesi.

ihtilâl-i bilâd kentlerde karışıklık veya ayaklanma çıkması.

ihyânen arada sırada.

ikdam eylemek gayretle çalışmak.

ikamet üzere olmak bir yerde oturmaya mecbur tutulmak.

ikmal-i esbab-ı seferiyye savaş hazırlıklarını tamamlama.

ikramiye yöneticilerin halktan topladıkları bir vergi.

il eri loncada görevli, sözü geçer saygın kişi.

ilhaken katılıp eklenerek.

illet-i süfla bedensel düşkünlük, genel halsizlik.

iltizam devlet gelirlerinden bazılarının, kefil göstermek ve bedelini taksitle ödemek üzere taliplisine satılması.

iltizamat usul-i muzırrası iltizam denen zararlı yöntem.

imdadiye savaş sırasında savaş masraflarını karşılamak için (imdadiye-yi seferiye), barışta da bütçe açığını kapamak için (imdadiye-yi hazeriye) halktan alınan bir vergi.

inhâ astın üste bir konuda yazdığı görüş ve öneri.

irade-yi aliyye sadrazam emri.

irade-yi muntazama-i adliye Adliye örgütünün düzenlenmesine ilişkin yasa.

irade-yi seniyye padişah emri. (Tanzimat dönemi ve sonrasında).

isâl-i mazarrat kötülükte bulunma.

iskânbaşı göçebeleri bir yere yerleştirmekle görevli olan.

ispenç (ispenç resmi-çift akçesi) herkesten alınan bir vergi.

istiklâl tam yetki.

istizân olunmak bir şeyi yetkilisinden sormak; sadrazamın padişahtan sormak üzere yazdığı yazıya "istizân tezkiresi" denirdi.

ittibâ yakınlar, yakın çevreyi oluşturan kişiler.

izzetlû miralay ve kaymakam rütbesinde bulunanlar için kullanılan san.

izz ü ekrem yüce ve ulu.

kabza-i şemşir-i adüvv-i tedmir-i hakani hakanın, düşmanı mahveden kılıcı.

kadîm-kadimî öncesi bilinmeyecek kadar eski.

kaime üstten asta yazılan resmi yazı; Osmanlıların son döneminde banknot.

kaçgun başıboş gezen, yerini yurdunu bırakmış olan.

kaftan-baha kaftan parası adı altında yöneticilerin halktan topladıkları para.

kalebent hapsedilmiş.

kalemiye yazı parası; memurların iş sahiplerinden aldıkları harç.

kapıcıbaşı saray kapıcılarının komutanı; son dönemlerde bir paye olarak taşra ileri gelenlerine verilen imtiyaz. Anlamdaşı: Serbevvabin.

kapı halkı vezir ve beylerbeylerin görev yerlerinde ve savaşlarda maiyetlerinde bulundurdukları subay, asker ve hizmetliler.

kapı kethüdası vali ve sancak beylerinin, İstanbul'da hükümet dairelerinde işlerini gören yetkili vekilleri.

kapusuz bir vezirin kapısı halkından iken açıkta kalmış asker.

kâr-dânâ işbilir.

kara bayrak göndermek çevre oymaklara, bir mensuplarının öldürüldüğünü, matem ve intikam belirtisi olmak üzere kara bayrak göndererek haber vermek.

karakullukçuyan hizmet ve destek görevi yapan asker sınıfı.

kasem-billah etmek söylediklerinin doğruluğuna yemin etmek.

kâr-güzâr iş beceren.

kavas vezir maiyyetindeki silahlı (okçu) asker; daha sonraları zabıta, kapıcı gibi görevlilere de bu ad verilmiştir.

kaviyü'l-iktidar gücü ve yaptırımı pek fazla olan.

kaymakam paşa sadrazamın başkentte bulunmadığı zamanlarda ona vekillik eden vezir; kaymakam-ı rikâb-ı hümayûn da denirdi.

kefere Hıristiyan devleti veya ordusu.

kelâm Kur'an-ı Kerim bilimi.

kelekçi-kütükçü maden işletmelerine kütük/odun temin etmekle ve bunu akarsu yolundan kelek denen araçla götürmekle yükümlü halk.

keleş Anadolu'daki Türkmenlerden bir zümre.

kese 19. yüzyıl başlarında 500 kuruşluk para bütünü; sayım kolaylığı için, bugünkü banknot destesi yerine, o zamanlar da bozuk paralar belli miktarda olmak üzere keseye konur ve ağzı bağlanıp mühürlenirdi.

kesme at eyerinin üstüne örtülen örtü (gaşiye).

kesret-i amed ü şüd gelip gidenlerin, bir kente girip çıkanların çokluğu.

kesb-i yesâr büyük servet edinme.

kethüda devlet adamlarıyla zenginlerin özel işlerine bakan kişi (kâhya).

kethüda yeri Yeniçeri Ocağı'nda küçük rütbeli bir subay.

kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyan "şerefli ve seçkin kişilerin kendisine saygı gösterdiği büyük zat" anlamında, yazışmalarda kullanılan bir söz.

kısmet resmi ölenlerin terekelerini saptama ve gerekli belgeleri düzenleme karşılığı kadılarla nâiblerin aldıkları harç.

kışlak kışın otundan suyundan yararlanmaları ve karşılığında devlete vergi ödemeleri koşulu ile göçebe topluluklara bırakılan yer.

kıyam ve karar eylemek bir yerden kalkıp başka bir yere gitmek.

kudûmiyye savaştan dönen komutanlara, bir yere atanarak gelen büyük görevlilere, çevre halkı tarafından toplanıp verilmesi usul olan vergi.

kurena padişaha yakın ve onun hizmetinde bulunanlar.

kusur ve rehavet vukuu verilen işi beceremmek ve ağıra almak.

kûşe-i havfa korkulup gizlenilen yer.

kutub manevi derecelerin en yücesine ulaşmış; ermiş kişi.

küçük meclis ilçe idare meclisi.

kürsi-yi eyalet vilayet merkezi olan kent.

levâzım-ı rıza-cûyî gönül ve hoşnutluk kazanmak için her şeyi yapmak.

levend (levendat) daha eskilerde "deniz eri" anlamında iken, son yüzyıllarda sahil paşalarının maiyetlerinden ayrılıp iç eyaletlere dağılan, buralardaki eyalet ve sancak yöneticilerinin yanına süvari askeri olarak kapılanan, bazan da kapısız kalarak eşkıyalık edenler.

livâ eyaletle kazâ arasında idari birim, sancak, mutasarrıflık.

livâ-yı mezbur sözü edilen sancak.

lonca eskiden esnafın toplanıp kendi işlerini görüştükleri yer (esnaf odası).

Mabeyin şerhi sarayda Mabeyin Başkâtibi tarafından hükümetten gelen bir karara, padişahın görüşü doğrultusunda konan açıklama.

madde konu, olay.

maden hazinesi Keban ve Ergani'de üretilen ve İstanbul'a gönderilen gümüş ve altın.

maden-keş madenci, maden işçisi.
magzub-i padişahî padişahın kızgınlığını gerektiren davranışından ötürü ölüm cezasına çarptırılmış olan.
mahlûl vâris bırakmadan ölen kimseden kalan toprak ve mülk.
mahzar kadı huzurunda düzenlenen toplu dilekçe; toplumun ortak şikâyetini açıklayan çok imzalı belge.
makâm-ı cesime büyük ve yetkisi geniş görev.
makule adı geçen.
malikâne yararlıkları görülen komutan ve benzeri görevlilere, mülk gibi kullanmaları için tahsis edilen arazi ve çiftlik.
malikâne muaccelesi bir arazinin birkaç yıllık vergi tutarını taksit taksit ödemeyi kabul eden ve söz konusu yeri geçici mülk edinen kişinin ödediği peşinat.
malikânelik veçhiyle malikâne gibi kullanmak üzere.
mansıp devlet hizmeti görevi.
maslahat sonuçlandırılacak iş.
Matbah-ı Âmire Emini saray mutfaklarının başında bulunan şef.
matrud ocaklı Yeniçeri Ocağı'ndan kaydı düşülmüş asker.
mâye-yi kâr-ı âgâhî özünde uyanıklık ve iş isteği bulunan.
mazmun-ı münif ifade edilen büyük ve önemli anlam.
Maadin-i Hümayûn Keban ve Ergani Maden İşletmeleri.
meczum kesin hüküm, emir.
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye yeni nizamnameler hazırlamak, memurları yargılamak, hükümete çeşitli konularda görüş bildirmek üzere 1837'de kurulan meclis.
Meclis-i Mahsus yukarıdaki meclisin bir komisyonu.
Meclis-i Vâlâ Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin kısa adı.
Mehterhane Muzıka-yı Hümayûn öncesi Osmanlı bandosu.
mektub-i sâmi sadrazamlıktan yazılan resmi mektup.
meluf olmak alışmış olmak.
Memâlik-i Osmaniye Osmanlı toprakları.
Memâlik-i Mahrusa korunmuş ülke, Osmanlı ülkesi.
memleket umurundan mes'ul olmak bir yörenin her türlü işinden kendisini sorumlu saymak.
me'mul ve melhuz-ı şehriyârane padişah tarafından istenilen ve tasarlanan.
me'mur ve müstahdem olmak bir işle görevlendirilmek.
mevkuf vakfa bağlanan yer.
menşur bir kişiye vezirlik, beylerbeyliği verildiğini belgeleyen ferman.
menzil kervanların, posta tatarlarının konakladıkları bina veya han.
merfu'ü'l-vezâre vezirliği alınmış, vezirlikten atılmış olan.
Meşihat Şeyhülislamlık dairesi.
meşveret meclisi danışma toplantısı.
mevlâna "efendimiz" anlamında olup kadılara hitaben isimlerinden önce kullanılırdı.
miyâne-yi emsâl akranlar arasında.
mîr bey.
mîrâhur sarayda at, araba işlerinden sorumlu olan memur; son döneminde bu unvan bir pâye olarak kullanılmıştır.
mirî devlet malı, beylik, kamuya ait.
mîrlivâ miralay (albay) rütbesinden bir derece yüksek rütbe, tuğgeneral.
mîrmirân sivil rütbelerden olup beylerbeyinin eşidi.
mîrü'l-Hac Hac emiri; hacıların gü-

venlikle hacca gidip dönmelerini sağlayan görevli.

muaccele devlete ait iltizam ve mukataaların satışında ödenen ilk taksit.

muamele faizle borç verme işlemi.

muameleci faizciliği iş edinen.

muaf müsellem vergi yükümlülüğü olmayan, buna karşılık her savaşa katılmak durumunda olan kimse.

muhaberat-ı câriye yapılan yazışma ve haberleşmeler.

muhafız (paşa) bir kaleyi düşmana karşı savunmak işiyle görevlendirilen komutan.

muhallefat ölenin bıraktığı miras, tereke.

muhassıl devlete ait vergileri ve diğer gelirleri toplamakla yükümlü memur.

muhasere koruma kollama.

mukaddema bundan önce.

mukataa devlete ait bir gelir kaynağının belirli bir bedelle kişiye kiralanması.

mukataa mutasarrıfı mukataa alan ve yöneten kişi.

mumaileyh "adı geçen" anlamında yüksek memurlar için kullanılan bir söz.

murabaha yasal orandan fazla faiz karşılığı borç verme sözleşmesi.

murabahacı bu işi yapan kişi.

murassâ üzeri mücevherle süslenmiş değerli eşyalar için kullanılan sıfat.

musavver olmamak düşünülmemek, tasarlanmamak.

mustahfız Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kale ve hisar muhafizlığı yapanlara, rediflik dönemi dışında kalan asker yükümlülerine verilen ad.

mutasarrıf sancak yöneticisi.

muvafık-ı rızâ isteğe uygun.

mübaderet eylemek işe süratle koyulmak.

mübaşir devletçe istenen işleri, yerinde sonuçlandırmaya görevli kılınan yetkili memur.

mücmelen basitçe.

müdebbir-i umur işgüder.

müdir-i umûr kethüda, kahya, özel kalem müdürü.

mühimmat asker ve savaş için gerekli silah ve cephane.

müjde-i vezaret vezirlik rütbesi verilen kişinin ödediği bir tür rüşvet.

mükemmel kapı halkı tam kadro.

mülk-nâme bir arazinin kullanım hakkının bir kişiye verildiğini gösterir tapu geçerliliğindeki ferman.

münafi-yi tenbihat-ı şâhâne padişahın öğüdüne ve isteğine aykırı olan.

mürafaa yargıç karşısında yüzleşme.

mürüvvetlû Makam sahiplerine yazılan yazılarda kullanılan bir hitap.

müsellim valilerin ve sancak beylerinin kendi yönetim alanlarındaki yerleri yönetmekle görevlendirdikleri kişiler.

müşar (ün) ileyh İlmiye sınıfında İstanbul Kadısı'nın ve daha yüksek derecelerde bulunanların, orduda ferik ve müşirlerin, sivilde beylerbeyi ve vezirlerin adları yerine kullanılan Arapça zamir.

müşir-i sahib-i dirayet ve'ş-şuur akıllı ve dirayetli vezir.

mütegallibe zorbalar, derebeyleri.

mütesellim Tanzimat'tan önce sancak ve kaza yöneticisi.

mütevelli vakıf işlerini, vakıf koşullarına göre yürüten görevli.

müzekkere devlet dairelerinden ilgili yerlere yazılan yazı.

nâib Şer'iye mahkemesi yargıcı, vekil kadı.

nal-baha nal parası adı altında valilerin

eyalet halkından aldıkları vergi.

nâ-mülâyim va'z ü hareket yumuşak olmayan tutum ve davranış.

nasb ve irsal seçilip gönderilmek.

nevbet-hâne belirli vakitlerde ve resmi yerlerde marşlar çalan mehter takımı.

Nevruz yeni gün; güneşin Hamel burcuna girdiği, yılın ve baharın başladığı gün.

nimet-şinâslık iyilik bilmek.

nush ü pend kâğıdı yola getirmek, uslandırmak için yazılan öğüt yazısı.

Ocaklı Yeniçeri Ocağı'na mensup olan.

ocakzâde soylu bir aileden olan.

onu onüçten murabaha yüzde 30 faiz uygulama.

Ordu-yı Hümayûn Osmanlı ordusu.

ozan tâifesi Anadolu'da soyguncuk eden bir eşkıya zümresi.

palanga etrafı hendekle çevrili, ağaç ve topraktan yapılmış istihkâm.

pençe-i kalır öldürücü, yok edici el.

raht eyer takımı, her türlü giysi ve ev eşyası.

Rakka İskânı Urfa ve çevresine yerleştirilmeleri devletçe öngörülen göçebe halk.

reayâ vergi yükümlüsü halk (raiyyet'in çoğulu).

reayâ makulesi halk tabakası.

reayâ-perver halkı koruyup kollayan.

redif muvazzaflık süresi sonundaki yedek askerlik dönemi.

redif bakayası redif olarak askere gitmeyen.

ref'etmek almak, kaldırmak, rütbeyi geri almak.

rıf'atlü kapıcıbaşı ve binbaşı rütbelilere verilen, üçüncü derecedeki görevlilere özgü san.

rıza-cû bir isteği yerine getirmek için çalışma.

rikâb-ı hümayûn padişahın yanı; bir yere gidişinde padişahın yanında bulunanlar. (Saray Genel Sekreterliği-Mabeyin anlamında da kullanılmıştır.)

Rikâb-ı Hümayûn Kethüdası padişahın genel sekreteri.

Rişvanlar her yıl ilkbaharda güneydoğudan kuzeybatıya doğru hareket eden göçebe topluluklar için kullanılan genel bir ad.

Rişvan perakendesi Rişvan topluluğundan ayrılan küçük topluluklar.

rükn-i rekin çok güçlü, tanınmış kişi.

rüsum iltizamı çeşitli vergilerin toptan keseneye verilmesi.

rüştiye ortaokul düzeyinde okul.

rüyet etmek görmek, bir işi yapmak.

salyâne Tanzimat'tan önce bir kısım memurlara ve hizmetlilere maaş olmak üzere halktan toplanan vergi.

sancak vilayetle kazâ arasında idare birimi.

sergerde baş çeken; son zamanlarda eşkıya elebaşılığı yapanlar için kullanılmıştır.

sürücü her taraftan gelecek askeri toplayıp cepheye götürecek olan komutan.

seraser üzeri altın gümüş işlemeli ipek kumaş.

es-Seyyid yüce, ulu kişi (veya Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen.)

şahna bir yerin güvenliğinden sorumlu görevli.

şaki haydut.

Şark Canibi Doğu cephesi.

şehir kethüdası eyalet ve sancak merkezlerindeki yerel yönetim işlerine bakan görevli, bir tür belediye başkanı.

şekavet haydutluk.

Şerif Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen.

Şer'i meclis davâları, din kurallarına göre yorumlayıp karara bağlayan, kadı başkanlığındaki kurul.

şerir her türlü kötülüğü yapan.

şer'i vekil Şeriat kurallarına göre seçilen temsilci.

şevket heybet ve ululuk.

Şeyhülislâm fetvâsı bir konuda doğrudan Şeyhülislam'ın kararını ve olurunu gösterir belge.

şinikçilik (ölçücülük) tahıl ölçme parası adı altında ekip biçenden alınan harç.

şirrete sapmak yasa dışına çıkarak yolsuzluk ve haksızlık etmeye başlamak.

şukka mektup, yazılı kâğıt.

Şûra-yı Devlet memurları yargılayan özel mahkeme (Danıştay).

tahkikat-ı mahalliye yerinde yapılan soruşturma.

tahrir nüfus ve arazi sayım ve yazımı.

taife-i sened senet karşılığı aşırı faizle borç veren kişiler.

takrir-i âli sadrazamın padişaha yazdığı yazı.

talimât-ı seniyye padişahın yayımladığı genelge.

tarık vermek yol bulmak, bir yeri yol edinmek.

taşra vezirleri (mahreç vüzerâ) İstanbul dışında, eyalet valisi, serasker, başbuğ, muhafız olarak görevlendirilen vezirler.

tatar posta taşıyan.

tavr u mesleğinden adul etmemek tuttuğu yoldan şaşmamak.

tecviz uygun olmak.

tediye ve tesviye yapmak ve yerine getirmek.

te'dip tepelemek, öldürüp ortadan kaldırmak.

teferrüd etmek zamanla güç kazanarak sivrilmek.

tekâlif örfî ve şer'î türleri olan, toprak, hayvan, ürün, bina vb üzerinden alınan bütün vergi ve resimlere verilen genel ad.

telhis sadrazamın padişaha sunduğu karar veya konu özeti; daha sonra, telhis yerine takrir-i âli denilmeye başlanmıştır.

temlik etmek malikâne olarak birisine vermek.

temlik-nâme malikâne sahiplerine verilen berat.

tezayüd artma, çoğalma.

terk-i vatan etmek memleketini bırakıp başka yere gitmek.

tertib-i ceza cezalandırma ve verilen cezayı infaz etme.

teşrifat-ı mülûkaneye idhal saray protokoluna alınma.

teşrifiyye yöneticilere ödenen bir vergi.

tevabi uyanlar, bağlı olanlar.

tevaif-i askeriye askeri birlikler.

tevarüd eden gelen, alınan.

tevcih-tevcihat her yıl yinelenen genel azil, atama ve ibka işlemleri.

tevliyet vakıf işleriyle ilgili görevler.

tomruğa dâr-ı zincire vurmak suçluları konuşturmak, cezalandırmak için boyunlarından, ayaklarından oyuklu tomruğa bağlamak, işkenceye koşmak.

tomruk damı hapishane.

tuğ ve sancak vezirlere ve beylerbeylerine rütbe olarak gönderilen belirtiler.

tuğ ihsanı beylerbeylik veya vezirlik verilmesi.

tüfenkçiyan muhafız askerler, silahşörler.

umûr-âşina işbilir.

umûr-ı seferiyye savaşla ilgili işler ve hazırlıklar.

uşak küçük oymak. (Kasım uşağı gibi.)

üç tuğlu vezir devletin en yüksek rütbesini almış olan kişi.

vakf-ı evlâdiye tevliyeti soydan gelenlere bırakılan vakıf.

vakfiyye vakıfla ilgili bütün hususları içeren onaylı belge.

veçh-i meşruh açıklandığı üzere, açıklandığı gibi.

vekâlet-penâhi bakanlık görevinde bulunan.

veliyyü'n-niâm "iyiliği ile yetişilmiş olan efendi" anlamında küçükten büyüğe hitapta kullanılan bir söz.

Vezâret Kanunnâmesi 1790'larda çıkarılan ve vezirlerin niteliklerini, sayılarını, atanma ve uzaklaştırılma kurallarını gösteren ferman.

vezâret menşuru vezirliğe yükselme fermanı.

vezir yardımcı anlamında olup en yüksek sivil ve askeri rütbe yerine kullanılmıştır.

vezirlik alâmeti tuğ, sancak, mehter gibi vezirlere özgü resmi simge ve belirtiler.

vezir-i gayûr gayretli vezir.

voyvoda reis, şöbaşı, ağa anlamında kullanıldığı gibi, vergi toplayıcısı anlamında da kullanılmıştır.

vukuf ve ittilâ bilmek ve kavramak.

vücuh ileri gelenler.

vücuh-ı birr hayır işleri.

vüzerâ-yı izâm büyük ve saygıdeğer vezirler.

yâd ve tezkâr etmek hatırlamak ve kendisinden söz etmek.

zahire-bahâ yöneticilerin halktan aldıkları bir vergi.

zaleme kan döken, acımasız, zorba kişiler.

zâtında mermuz olan huşunet lâzımesince sertliğin simgesi olan kişiliğinin gereği olarak

zuema (zaimler) zeamet sahipleri.

DİZİN

Abazalar 79
Abbas Efendi 248
Abbas Paşa (Mirmirân, İmam Bey'in dayısı) 221, 228, 236, 237, 269
Abçakalı Eshan 36
Abdi Bey (Madenler emini) 131, 150
Abdi Efendi (Divriği Müdürü) 246, 247, 249, 253, 254, 261
Abdullah (Divriği kadısı) 39
Abdullah Bey ya da Paşa (Mehmetbeyzade) 279 - 286, 289
Abdullah Paşa (Derviş) 153
Abdullah Paşa (Diyarbekir valisi, çeteci) 41
Abdullah Paşa 18, 63, 69
Abdurrahman (Kasımoğlu) 34
Abdurrahman Ağa (Siyakzade) 160, 161
Abdurrahman Paşa (Erzurum valisi) 153, 154
Abdurrahman Paşa (Rişvanzade) 35, 42, 43, 196, 200
Abdülaziz 262, 266
Abdülbaki Bey (Sağırzade) 128, 146, 183, 186
Abdülhamid I 88, 144
Abdülhamid II 89, 271, 277, 281 283, 285
Abdülmecid (Divriği kadısı) 29, 43
Abdülmecid (Sultan) 261
Abıçimen deresi 112
Acemler 22
Acu kalesi 83 - 85
Adana 101, 104, 117, 118, 198
Adıyaman 193
Agop (Ermeni patriği) 26
Ağçe Bey (Fettah oğlu) 178
Ağılderesi köyü 67
Ağrı 285
Ahıska 117, 118
Ahmed (Acemoğlu) 178
Ahmed (Cafer oğlu) 226
Ahmed (Kiğı beyzadelerinden Beyhanlı) 6
Ahmed Bey (Osman Nuri Bey'in kardeşi) 268
Ahmed III 58
Ahmed Paşa (Madenler emini) 173, 176, 182 185, 187, 189 191, 194 - 200
Ahmed Paşa (Sivas valisi) 27, 28
Ahmet Şah-Turan Melek Külliyesi/Divriği Ulucami 14, 16, 114
Akçadağ 41, 75, 178, 187 190, 193 - 195, 197 - 202, 204 208, 211, 265
Akçadağlılar 41, 193, 194, 196 - 198, 200, 204 - 207
Akşehir-âbad 35
Alacahan 5, 35, 38, 40, 44, 61, 75, 124
Alâeddin Paşa 116, 117, 126, 153, 154, 162
Alâiyye sancağı 59, 171

Aleksi cemaati 39
Ali (Çerçioğlu çırağı Aşkarabadlı) 31
Ali (Hamo oğlu Gür) 226
Ali (Tokmakoğlu) 34
Ali Bey, Alov (Kasımoğlu) 187, 189, 190, 201, 204
Ali Paşa (Tepedelenli) 157, 161
Altuntaş kalesi 208
Amasya 8, 9, 19, 38, 53, 59
Anapa kalesi 81 - 87, 89, 95
Ankara 32
Antakya 162
Antep 5, 6, 61, 92, 99 102, 104, 118, 145, 198
Anzağar 42, 222
Apriq (Divriği) 14
Arapgir 5, 15, 18, 19, 36, 38, 41, 71, 74, 117, 120, 127, 169, 170, 175, 182, 186, 211, 238, 239, 277
Araplar 22
Arapoğulları 39
Arasta hanı 110
Arazi Kanunnâmesi 269
Ardanus düzlüğü 58
Arga 194, 205, 207, 208
Arguvan 41, 44
Armudan köyü 123
Armutalk köyü 28, 110
Arnavutlar 144
Asiye Hanım 69, 145, 210, 276, 278, 279
Aşudu 73, 170, 225
Atmalı 38
Avşarlı 38
Âyânağagil 21, 55
Ayvalu 199
Azeriler 22
Azimzadeler 4

Babadağı 99
Bâbıâli 20, 26, 28, 32, 39, 69, 70, 80, 86, 106, 107, 119, 121, 130, 151, 154, 159, 167, 173, 183, 186, 192, 196, 198, 199, 234, 243, 245, 247, 252, 253, 255, 257, 261, 262, 264
Badılı (Beydili) 44, 61, 90, 194
Bağdat 54, 75, 90, 91, 100 103, 107, 124, 143, 160, 169
Bağdat yolu 17, 40, 45, 177
Bağdere köyü 283
Bağıştaş köyü 127
Bağköy 193
Bahadır Giray 84
Bahtiyar köyü 53, 222
Bakçe köyü 127
Balkan dağları 164
Baraklı 6, 33, 38, 41, 42, 44
Basınacıoğlu 47
Basra 90, 100
Bayburt 5, 71, 285
Bebe Halil 31
Beğli oymağı 41
Behram Paşa 174
Bekir (Arkutluoğlu) 34
Bekir Bey (Rumkaleli) 161, 208
Bekir Bey (Şehsuvaroğlu) 6
Beliç çayı 61
Benamlu 40
Benatlı 6
Berkenek köyü 95
Besni 7, 43, 62, 196, 200, 207
Beşirzade (Erzincanlı) 41
Beydağı 45
Beyhan Sultan 125
Bilâmuşağı 193
1768 Rus Savaşı 18
1773 Moskof Harbi 7
1782 Rus Savaşı 18
Birecik 96, 100
Birestik köyü 49, 222, 240
Bitlis 5
Bizans 14
Bozbel dağları 45
Bozkoyunlu 61
Bulutkapan 178

Burnaby, Fred (Captain) 271 - 274
Büyük Köprü 110

Câfer Paşa (Anadolu müfettişi, serdar) 54
Canik (Samsun) 5, 8, 19, 36, 38, 83, 122, 124, 148, 150, 190
Caniklioğulları 8, 10, 148, 150; Ahmed Ağa (Fatsalı); Süleyman Paşa; Hacı Ali Paşa 9, 69, 70, 89; Battal Hüseyin Paşa 83, 85-89, 121, 122; Mikdat Ahmed Paşa; Hayreddin Ragıp Paşa; Tayyar Mahmud Paşa 122, 124, 133, 148-150, 157, 166, 189
Cedit Mustafa Paşa Camii (ya da Paşa Camii) 114
Cedit Paşa mahallesi 106
Cehennem deresi 14
Celâlî 14, 31
Cerberoğlu Abdullah 31
Cerrahoğlu 35, 36
Cezzar Ahmed Paşa 118, 157, 159
Cidde 160
Cihanbeğli 38 - 41, 229
Cumhuriyet 1
Cücük Kürtleri 18

Çaltı köyü 283
Çaltı suyu 111, 169, 184
Çamçıkı 182, 183
Çamurlu köyü 283
Çankırı 59
Çapanoğulları (Cebbarzadeler) Çapar Koca; Ömer Ağa; Ahmed Paşa; Mustafa Bey; Süleyman Bey; Celâleddin Paşa; Abbas Paşa 4, 8, 10, 69, 70, 71, 108, 118, 128, 145, 150, 163, 164, 169, 171, 176, 177, 180, 183, 185-188, 191, 192, 196, 198, 210, 214, 215, 221
Çarsancak 40, 41, 71
Çarşıbaşı meydanı 57, 205
Çaybaşı köprüsü 110
Çaykenarı köprüsü 112
Çeçenler 81
Çekov (Kasımoğlu) 189, 201
Çelgânlu 44, 193, 198
Çemişkezek 36, 40, 71, 127, 198
Çengelli dağları 45
Çerkezistan 81, 85
Çerkezler 79, 81
Çermik 207
Çıldır 117, 122
Çorum 19, 30 - 32, 38
Çukurova 37, 61, 198

Dadaloğlu 188
Dağdevirenoğlu 178
Daltabanoğlu 101
Dalyanlu 43, 44, 55
Danabaş (Köse Paşa'nın delibaşısı) 122
Darende 7, 18, 90, 178, 197, 198, 201, 204, 207, 211, 277, 286
Dejdeger köyü 28
Delidağ 45
Deliktaş 5, 120, 125, 128, 177, 198
Dersim 45, 71, 72
Dersim harekâtı 71
Dersimli (Desmeli) aşireti 17, 40, 41, 71, 285
Derviş Ağa ya da Bey (Divriği kaymakamı) 225-230, 232, 236, 238
Derviş Paşa (Vidin muhafızı) 165
Diblehanı 110
Dicle 159
Dimetoka 16, 166
Dinyester 59
Direklibel 30
Dirican isyanı 270
Diricanlılar 17, 39, 41, 225, 226, 262, 270, 275, 281
Divriği 14 20, 22, 23, 25 28, 30, 32 - 42, 44, 45, 47, 48, 50-53, 55, 56, 58 63, 67 70, 72, 74, 75, 77, 81, 89, 93, 95, 98, 106 - 114,

116, 117, 120, 123, 127, 129, 131 133, 139, 140, 143 145, 149, 151, 154, 155, 161, 162, 164 - 166, 168 178, 180 - 186, 188 - 191, 194 197, 205, 208 212, 214, 216, 217, 219 224, 227, 229 237, 239, 241 243, 245, 246, 248 250, 252 256, 259, 261 265, 267, 269 271, 273, 280, 282, 283, 285 - 289
Diyarbekir 6, 18, 32, 34, 36, 39, 41, 58, 71, 78, 91, 101, 103, 104, 114, 124 129, 132, 150, 155, 157 159, 162, 167, 177, 188, 238
Docik dağı 40, 71
Docik Yurdu aşireti 17
Dostal köyü 46, 52, 127
Dumluca köyü 73, 94, 113, 218
Durdu köyü 28
Dutluk 112

Ebubekir Paşa (Memişpaşazade) 18, 59, 68, 69
Ebuhur çıkartması 116
Edirne 163
Eğin 9, 10, 17, 33, 34, 36, 40, 41, 52, 71, 74, 120, 126 - 128, 130, 146-148, 167, 176,-178, 181. 189. 211, 216, 239
Eğri köprü 123
ehl-i örf 4, 26, 28, 29, 46, 47, 49, 68, 149, 155, 218
el-Abid muharebesi 156
Elbistan 7, 61, 193, 207
Eliski köyü 63
Emin Ağa (Karamahmudoğlu) 238, 241
Emir Süleyman 32
Emirhan köyü 226, 228, 229
Erçüklüoğulları 180
Ergani 73, 74, 76, 86, 120
Ergani Madeni 32, 40
Ergani ovası 105
Erikli köyü 42
Ermeniler 20, 22, 26, 51, 112 114, 146, 230, 247, 263, 264, 270, 274, 275, 280 - 282
Erşün köyü 28, 48, 73, 230
Erzincan 36, 71, 265, 286
Erzurum 32, 36, 41, 71, 74, 121 123, 153, 154, 156, 169, 213, 285
Esad Bey 24, 63, 140, 268, 277, 279, 280, 282, 285, 288, 289
eşraf/din adamları/halk sınıflaması 21

Fatma Hanım 140, 268, 276, 277, 279, 290
Ferah Ali Paşa 81, 84
Feyzullah Paşa (Zârelizade) 33 35, 42, 69
Fırat 61, 127

Galata 146
Gâlun köyü 42
Gâmhu köyü 28, 222, 240, 253
Gâvur dağı 37
Gâvur Hacı 32
gayrimüslimler 15, 16, 19, 28, 46, 78, 174, 224, 249, 254, 263, 267, 275
Gelibolu 165
Gelür Hasan Ağa 178
Genç Ali 36
Genç Osman 5, 32
Gercanis 9, 71, 127, 238
Gerger nahiyesi 39, 207
Gevanlı 71
Giresun 285
Gödeç köyü 42
Gömündürüm köyü 42
Gönderen köyü 33
Görmaşlu aşireti 17
Gül Mustafa 226, 249 - 252, 256
Gül Süleyman 254

Gülşen Bey (Üçüncüzade) 41
Gülşenzadeler 5
Gümrü köyü 53
Gümüşgördü köyü 28
Gümüşhane 69, 72, 73, 75, 86, 87, 123
Gümüşhane derebeyleri Mehmed (Hacı Alioğlu) Hüseyin (Yakupoğlu) Mustafa (Kulaksız) Ahmed (Üçüncüoğlu Keleş) Ali (Kapur) 6
Gümüşhane Madeni 74
Gür Mustafa 226
Gürcistan 81
Güresin köyü 28, 216, 254
Gürlevik dağı 73
Gürün 18, 34, 90, 201, 226, 227, 277, 286

Hacı Abdullah Bey (Abuş Bey, Köse Paşa'nın kardeşi) 62, 120, 139, 189, 190, 197, 209, 213 215, 217
Hacı Ali Paşa (Canik derebeyi) 4
Hacı Halil (Urfalı) 34, 35
Hacı İsmail Ağa (Köse Paşa'nın dedesi) 46, 61, 62, 154
Hacı Mustafa (Dürzîzade) 26
Hacı Osman Ağa (Köse Paşa'nın babası) 46, 51, 59, 62, 68, 154
Hacı Said Bey 209
Hacı Veli Ağa 59
Hacı Veli Ağa palangası 182
Haçge köyü 34
Hafik 42, 155
Halep 61, 77, 78, 80, 81, 86, 99, 100, 102 104, 106, 113, 117, 145, 160 164, 167, 169, 172, 191, 192, 198
Halet Efendi 174, 175, 185, 186, 207
Halil (Bazari çırağı, Hacı) 42
Halil (Kapıcıbaşı) 36
Halil Ağa (Başbakıkulu) 69
Halil Ağa (eski serdar) 48
Halil Hamit Paşa (Sadrazam) 74
Hama 39
Hamid Bey 36
Hâmis Paşa 59, 69
Hâmispaşagil 53
Hamo köyü 210
Hamolu 193, 198
Hamud Paşa (Asi) 198
Hanya 153
Hargün tuzlası 35, 44, 55, 225, 251, 252, 257, 259, 272
Hargünî 73
Harput 5, 15, 36, 238, 265
Harput kalesi 197
Hars köyü 28
Hasan (Güresinlizade Hafiz), ya da Ferik Hasan Paşa 261
Hasan (Hacıyusufoğlu) 34
Hasan (Kemah beyi Sağırzade) 6
Hasan Ağa (Kangal subaşısı) 51
Hasan Ağa (kethüda) 86 - 88, 116
Hasan Ağa (Sırçacıoğlu) 224
Hasançelebi 38
Hatay 61
Hatice Hanım 215, 217, 276, 277
Hatip hamamı 110, 139
Hatipoğlu 34
Hatukay kabilesi 83
Haymana 37, 38
Hecevanlı 35, 42
Hekimhanı 5, 40, 178, 189, 199, 211, 271
Hınıs 5, 71
Hıristiyanlar 40
Hısnıbatrıyk 199
Hısnımansur 43
Hikme köyü 28, 42
Hinora köyü 72, 133, 253
Horeki cemaati 39
Hornavil köyü 110, 254
Hotin kalesi 59
Humus 160
Hurşid Paşa 185

hükümet konağı (Divriği) 20
Hümeyra Hanım (Köse Paşa'nın eşi) 59, 68, 115, 133, 145
Hüseyin (Ağzıeğrioğlu) 34
Hüseyin (Kuruçay Beyi) 6
Hüseyin Beşe (Alemdar) 34
Hüseyin Paşa (Abdülcelilzade) 52
Hüseyin Paşa (Rakka Valisi Silahdar) 118
Hüseyin Paşa vak'ası 124
Hüseyinbeyoğulları (Tercanlı) 6
Hüveydi aşireti 201

Iğınbat 218

II. Meşrutiyet 1, 268, 282, 283
İbrahim Bey (Kemah voyvodası Sağırzade) 6
İbrahim Hilmi Paşa (Sadrazam) 163, 165
İlbeyli 38, 125, 155
İliç köyü 127
ilk genel sayım (1844
İmam Hüseyin Bey 22, 49, 55, 63, 64, 209, 212, 267; *(kapıcıbaşılık)* 225; *(kaymakamlığı)* 221, 225; *(yargılanması)* 227, 249
İnce Arap 32, 34, 36
İshak (Haydut) 34
iskân 2, 6, 37, 38, 40, 43 45, 99, 102, 104, 105, 157, 158, 170
İsmail (Delibaşı Kör) 162
İsmail Bey (Osman Nuri Bey'in kardeşi, "Hacı Bey") 209, 213 217, 252, 267, 268, 277
İsmail Paşa (Maraş valisi) 118
İsmail Paşa (Sadrazam) 162
İzmir 75
İzzet Mehmed Paşa (Sadrazam) 74

Kabakçı isyanı 163, 165
Kabartay 81 - 84
Kadiruşağı 193
Kafkas dağları 78
Kafkasya 58
Kahraman (Kiğı hâkimi) 6
Kâhta nahiyesi 39
Kâhtik köyü 42, 222
Kale camii 114
Kalender Paşa 198, 203
Kalikuşağı 193
Kandiye 153
Kangal 5, 32, 38, 42, 51, 59, 61, 277, 286
Kangunlu 38
Kanlı aşireti 170, 215, 225, 227, 229, 249 252, 255 257, 259, 260, 272
Kantepe 54
Karabâli aşireti 41
Karabel 17, 18, 33, 73, 111, 285
Karabel ormanları 169
Karacadağ 105
Karaçayır 32
Karageban köyü 240
Karahisar köyü 42, 122, 169
Karahisar-ı sahip sancağı 117
Karahisar-ı Şarkî 156
Karahotikzade 198
Karamahmud Camii 57
Karamahmud mahallesi 57
Karamahmudlular 21, 50, 54 Kara Mahmud; Kara Mustafa; Kara Yusuf Ağa; Mustafa Ağa; Kara Mehmed Ağa; Kara Yusuf Ağa (II.); Emin Ağa; Osman Ağa 71; Mehmed Ağa 221, 224, 238, 241, 243-249, 252-255, 259, 262
Karaman 32, 58, 153, 154, 283
Karaosmanoğlu 178
Karasu 5, 40, 145
Karaşeyhli 38, 44, 61
Karayazıcı 14
Karesi 54
Karıştıran 166
Kars 5, 87

Kârsı köyü 30
Kârsud köyü 222
Karyağan 73
Kasaboğlu Mustafa 36
Kasımoğlu destanı 188
Kasımoğulları 207
Kasımuşağı 193
Kastamonu 172, 173, 175
Kâve dağı 198
Kayseri 34, 59, 118
Kazdağı 46
Keban 17, 40, 41, 71, 86, 87, 95, 98, 120, 127, 131, 169, 177, 178, 183 - 185, 187, 193, 195, 211
Keban Madeni 10, 13, 19, 27, 32, 41, 71, 74, 75, 87, 122, 146
Kelbanlu 35
Keleçorlu 35, 38, 39, 42, 44
Keleşler 15
Kelikuşağı 193
Kelkit 71
Kemah 5, 9, 36, 40, 70, 71, 74, 90, 127, 128, 146, 177, 182, 186, 190, 197, 238, 277, 286
Keratlı 41
Kerç boğazı 84
Kerseli Hacı 7
Keruşağı 193, 201, 206
Keskin Hüseyin 92 - 97
Kesme köyü 46, 48, 116, 189
Kestoğan 112
Keşanlı 41
Kıbrıs 117
Kılıçlı 38, 44
Kırım 74, 78, 79, 81, 82, 84
Kırkgöz köyü 283
Kırkkilise 166
Kırşehir 59
Kısıkbel 17, 285
Kız Köprüsü 111, 112, 184
Kızılcaviran köyü 42
Kızılırmak 123
Kiğı 5, 6, 40, 71
Kili kalesi 99
Kilis 198
Kilisecik köyü 28, 113
Koçgiri 45, 252, 254, 262, 270, 281, 285
Koçgiri isyanı 45, 288
Koçik kaynağı 112
Kolukıssa 32
konargöçerler 5, 6, 13, 37-45, 61, 169
Koraltan, Refik 60
Kozanlı 155
Köse Paşa 22, 24, 26, 28, 30, 33, 36 - 38, 45, 49 51, 53, 55, 59 64, 67, 143 146, 148, 150, 154, 157, 158, 161, 172, 184, 197, 205, 209, 214, 215, 217, 256, 266, 267, 270; (*Anadolu sürücülüğü*) 87, 89 - 93, 95; (*aşiret eşkıyasını tepelemesi*) 75; (*borçları*) 129, 131; (*define olayı*) 72, 77, 129, 130, 132, 133; (*Divriği voyvodalığı*) 71 73; (*Eğin harekâtı*) 148; (*eski, yeni borç tablosu*) 107; (*Gümüşhane eminliği*) 71-74; (*Halep ve Rakka valilikleri*) 77-79, 85, 88-90, 92, 93, 95, 99, 102, 103, 115; (*ilk derebeyliği*) 70; (*Madenler eminliği*) 73 75, 97, 98, 115; (*mazuliyet yılları*) 106, 111; (*muhallefat*) 96, 114, 129, 131 133, 148 153, 157; (*müsadere*) 93, 95; (*ölümü*) 130; (*Rodos sürgünü tehlikesi*) 93 95; (*Sivas valiliği*) 116; (*Soğucak başbuğluğu*) 77 79, 88; (*Tırhala Sancağı*) 84, 88; (*Trabzon valiliği*) 81, 88; (*vakıflar*) 108, 115, 123, 131, 139; (*vezirliği*) 78, 80; (*zimmet suçlaması*) 76
Köse Paşa Sarayı 114, 149, 215, 218, 265, 267, 279-280, 288
Köstendil 59
Kuban 79, 81 - 83, 89, 91, 112, 163
Kubatuşağı 193

Kuloğlu hanı 110, 112, 113
Kuloğlu mahallesi 109, 110
Kureyşli ekradı 6
Kurmaçlar 38
Kurt Lapa boğazı 201, 206
Kurtuluş Savaşı 45
Kuruçay 5, 6, 9, 35, 41, 71, 90, 122, 123, 127, 146, 238, 286
Kurukafa 36
Kuzugüdenli 38
Küçük Ali oğlu 178, 198
Küçük Meclis (Divriği) 20, 56, 223, 225, 229, 230, 235, 238, 247 249, 268
Kürecik 33, 187, 193, 201, 206
Kürne 33, 187, 193, 201, 206
Kürt baskınları 270
Kürt derebeyleri 21
Kürt Timur 32
Kürtlâr köyü 47, 240
Kürtler 33, 132, 144, 147, 160, 198, 254, 263, 264
Kürtoğlu 34
Kürtuşağı 193

Lâle Devri 1, 3, 13, 24
Lazkiye 162
levendat 6, 9, 10, 13, 26, 31, 32, 34 - 36, 42, 44, 46, 50, 287
Levent bucağı 193
Leventoğlu 193, 201, 206
Lik suyu 109
Lordin köyü 127

Magoşa 160
Mahmud Bey (Milli) 160
Mahmud I 30, 58
Mahmud II 2, 166, 167, 171, 172, 174, 178, 181, 185, 191, 205, 209, 234
Malatya 5 7, 30, 33, 35, 36, 38, 40, 43, 75, 125, 128, 147, 193, 194, 196, 198, 200, 201, 207, 225
Mamalu 38
Mancınık 61
Mandalu 35, 42, 44, 193, 198
Maraş 5, 7, 13, 38, 92, 104, 118, 197, 203, 226
Mardin 34
Meftunî (Sivaslı) 202, 204
Mehmed (Çötelizade) 197
Mehmed (Göncüoğlu) 34
Mehmed (Hakverdi oğlu) 226
Mehmed (Kalenderoğlu) 34
Mehmed (Kılıçkeseroğlu) 36
Mehmed (Kör) 32
Mehmed (Kuruçay Âyânı Tokunluoğlu) 6
Mehmed Ağa (Norşunluoğlu) 70
Mehmed Ağa konağı 56, 57
Mehmed Ali Paşa 179
Mehmed Beşe (Tellioğlu) 34
Mehmed Bey (Köse Paşa'nın kardeşi) 62, 63, 70
Mehmed Bey (Memişpaşazade) 155
Mehmed Bey (Osman Nuri Bey'in kardeşi) 268
Mehmed Efendi (Ramazanoğlu) 69
Mehmed Emin (Divriği Kadısı) 96, 195
Mehmed Emin (Mübaşir) 132
Mehmed Emin Ağa (silahşor) 173
Mehmed Emin Bey 209
Mehmed Giray (Zan oğlu) 81
Mehmed Hamdi Paşa 243, 246, 248, 251
Mehmed Paşa (Ebumerak) 160 - 162
Mehmed Paşa (Malatya mutasarrıfı, Rişvanzade) 40
Mehmed Paşa (Sadrazam Muhsinzade) 68
Mehmed Paşa (Zârelizade) 31
Mehmed Paşa 18, 69
Mehmedbeyzadeler Hacı Sait Bey; Arif Bey; Mehmed Emin Bey; Mehmed Bey 21, 63

Memiş (Tuzcuoğlu) 178, 197
Memiş Paşa 18, 51, 58, 68, 69, 145
Memiş Paşa Sarayı 60
Memişpaşazadeler 21, 50, 58, 60
Memlûk naipleri 14
Mengli Sultan (Kuban Hanı) 84
Mengücekoğulları 14
Merzifon 192, 198
Meşev Hanım (Köse Paşa'nın kızı) 68, 115, 210, 265
Meşihat 26, 59
Meşveret meclisi 173
Meydan camii 123
mezhep çatışmaları 13
Mıhılıçlıoğlu 6
Mısır 116, 117, 120, 125, 128, 147, 159
Milli aşireti 38, 44, 102, 159
Mir İbrahim (Kemah Derebeyi Sağırzade) 74
Moltke 38
Moro (şaki) 198, 201, 207, 208
muameleci 16, 47, 49
Munzur 13, 15, 40
murabahacı 16, 25, 47 49, 51, 52, 55, 57, 221 225, 233, 235, 236, 255, 275
Murat havzası 5
Murmana köyü 28
Mursal köyü 42, 110, 225
Mustafa (Dürzîzade) 52
Mustafa (Kadı Çırağı) 35, 42
Mustafa II 39
Mustafa IV 165, 166, 205
Mustafa Paşa (Alemdar) 165 - 167
Mustafa Paşa (Gürcü) 142
Mustafa Paşa (Hafız) 141
Mustafa Paşa (İpeklizade) 82 - 84, 86, 141
Mustafa Paşa (Mirmirân) 142
Mustafa Paşa (Mora valisi) 142
Mustafa Paşa (Nakibzade Köse) 116, 141
Mustafa Paşa (Sadrazam Çelebi) 165, 166
Mustafa Paşa (silahdar) 142
Mustafa Paşa (Sinekli/Seyyid) 141
Mustafa Paşa (Trablusşam valisi) 142
Mustafa Paşa (Trabzon beylerbeyi) 142
Mustafa Paşa (Zaimzade) 142
Musul 52
Muş 71, 159
mübaşirler 92
Müftü Hatun 56
Münbiç 37
mütegallibe 4, 15, 16, 18, 25, 42, 45 - 47, 49, 52, 62, 68, 70, 112, 146, 163, 169, 178, 216, 220, 269, 275, 281

Napoléon 163
Nasırlı köyü 28
Nebipaşalar Mirmirân Abdullah Paşa; Mirmirân Mehmed; Mirmirân Nebi Paşa 18, 54, 59, 69
Nevfel (Hecevanlı) 42
Niğde 54, 166
Niksar 70, 124
Nizam-ı Cedid 9, 105, 106, 163, 165, 166
Norşun köyü 51
Norşunluoğulları 21, 50, 52, 54, 55, 58, 180
Numan (Divriğili müderris) 26
Nurhak dağı 193
Nuri Mehmed Paşa (Battaloğlu) 99 102, 104

oda geleneği 24
Odur köyü 28, 53, 73, 110, 230
Oğuzlar 61
Osman (Cemiloğlu) 34
Osman (Çarsancak voyvodası) 6
Osman (Kuruçay voyvodası) 36
Osman Bey 22, 63

Osman Nuri Bey (İsmail Beyzade, İmam Bey'in yeğeni) 232, 237, 238, 242, 267, 282
Osman Paşa (Gürcü) 155, 156
Osman Paşa (Mernişpaşazade) 58, 59, 69
Otter, M. 17
Ovacık 71
ozan taifesi 31

Ödek köyü 42
Ömer (Divriği kadısı) 27
Ömer (Kıllıoğlu) 178
Ömer Paşa (Zülkadirzade) 92
Ömerbeyoğulları 59
Ömerli köyü 254

Pağnik köyü 222
Palanga köyü 283
Palha köyü 28
Palu 71
Pargam köyü 236
Pasin 285
Paşa 122, 124, 132, 148-150, 157, 166, 189
Paşa Mezarlığı 64, 130, 278
Paşüncük köyü 73
Paulusçular 14
pax Ottomana (Osmanlı barışı) 23
Payas 118, 198
Pazarcık 38
Pazvandoğlu 178
Pazvandoğlu isyanı 163
Pehlivan İbrahim Paşa 171, 191, 192, 196 - 202, 204, 206 - 210, 212 214
Penikli kalesi 193, 194
Pingân köyü 16, 28, 34, 40, 48, 127 129, 148, 189, 240, 250
Pireyyüp deresi 75, 114, 216
Pirnik 71
Polatışağı 193
Posbıyık Osman Ağa 21
Poşadı 40, 71, 127, 176
Purunsur deresi 180, 184

Rakka 13, 37 - 40, 43, 44, 54, 61, 78, 87, 90, 91, 94 - 96, 99 - 109, 124, 145, 155, 157 162, 173, 175, 181, 191
reaya 21, 44, 46, 51, 57, 62, 127, 132, 237, 239, 241, 248
redif alayları 19
Refahiye 277
Resmo 153
Reyhanlı 38, 43
Rişvan 17, 37, 39 - 44, 54, 61, 62, 74, 75, 177, 178, 193
Rişvan Aşairi (boylar konfederasyonu) 38
Rişvanzadeler Halil Paşa; Ömer Paşa; Mehmed Paşa; Süleyman Paşa; Abdurrahman Paşa; Ömer Paşa (II); Abdurrahman Paşa (II) 5, 7, 8, 10
Rodoplar 164
Rodos 94
Rumanlu (Rumyanlu) 44, 193, 198
Rumeli 90
Rumkale 5, 105, 106
Rus savaşı 163
Rusçuk Yârânı 166
rüşvet 2, 3, 13, 52, 79, 80, 87, 107, 148, 151, 152, 154, 178, 254, 271

Saadet Giray 82
Sâbit Paşa 122
Safiye Hanım 219
Sağırzadeler Mir İbrahim; Abdülbaki; Hacı Abdullah; Demir Bey; Fettah Bey 5, 9
salırâ 22
Sâlih Bey (İmam Bey'in evlat edindiği kayınbiraderi) 219, 225
Samsad nahiyesi 39
Saray Camii 58

Sarı Mustafa Paşa köprüsü 110
Sarıboşnak 32
Sarıçiçek yaylası 41
Sarmaşıkkaya 30
Sarpan köyü 254
Sayda 4, 159
Selçukluların yaşama düzeni (kale-şehir-bağ) 22
Selim III 1, 75, 88, 89, 91, 92, 99, 101, 105, 106, 122, 129, 139, 140, 152, 165 167, 174, 205, 266
Sened-i İttifak 9, 180
Sevir köyü 28, 42
Sevir nahiyesi 63
Seyfullah (Çermik Beyi) 197
Seyyid Abdullah (Müftüoğlu) 26
Seyyid Osman 6
Seyyid Vefa (şeyh) 161
Sırçalı köyü 283
Sincan köyü 110, 111
Sineminili 38, 39
Sinop 81, 171
Sivas 8, 14, 17, 18, 19, 27, 28, 31, 32, 36, 38, 42 45, 53, 56, 60, 61, 70, 74, 75, 81, 93 - 95, 111, 117-120, 122-128, 148, 153-156, 163, 169, 170, 175, 177, 183, 186 192, 195 201, 205, 207, 209, 210, 213, 215, 217, 227, 228, 230, 231, 234, 239, 240, 243, 245, 250, 251, 253, 256, 258, 260, 264, 271, 277
Siverek 160, 201
Sofya 83
Soğucak 69, 78, 80 88, 95, 96, 121, 145
Sohum 86
Söğütlük 130
Sultansuyu 193
Suriye 4, 38, 43, 61, 116, 210
Susuz köyü 236
Susuzbel 17, 217
Susuzören köyü 222
Suşehri 285
Suyatbatmazoğlu 34
Süleyman (Kalenderoğlu) 34
Süleyman (Köle) 34
Süleyman (Sancakoğlu) 178
Süleyman (Şehsuvaroğlu) 6, 40
Süleyman (Tokatçıklı) 178
Süleyman Bey (Gülşenzade) 122, 123
Süleyman Giryani (Hoca) 270, 271
Süleyman Paşa (Hazinedaroğlu) 189, 190

Şahbaz Giray 82
Şahin (Bölükbaşı) 34
Şam 4, 38, 116, 117, 119, 120, 159
Şamanlı 193, 201, 206
Şamatorlu 39
Şeci Efendi 245, 247, 262
Şefaatli 38
Şeh Bezo aşireti 41
Şehbenderoğlu 178
Şehrizor 90, 100
Şehrü nahiyesi 39
Şehsuvaroğulları 5, 122
Şeme köyü 6
Şerif Mehmed Paşa 117, 118, 121
Şeyh Hasanlı 6, 17, 41, 71
Şeyh Mansur 81
Şeyhuşağı 193
Şırzı 177
Şigimüslimli 46
Şorelioğlu 7
Şuhrîler 14

Tabakhane Köprüsü 112
Tağrudî 39
Tamamoğlu 34
Taman 82
Tanzimat 1, 19, 20, 63, 220, 221, 223, 227 230, 235, 238, 251, 253, 265, 268, 269, 281
Taş-ili nahiyesi 39

Taşkadısıoğlu 34
taşra vezirliği 78, 79, 165, 166, 210
Tatariçe 171, 201
Tatarüşağı 193
Tecer 5
tefecilik 16, 45, 47, 112
Tekfur yaylağı 118
Tercan 5, 71
Tevfik Bey (Memişpaşazade) 140
Tırhala 85, 161
Tiflis 86
Timisi köyü 42, 73
Timur (Milli) 90 92, 96, 98 - 104, 107, 145, 156 - 160
Timur Paşa 89
Tohma suyu 193
Tokat 9, 35, 54, 55, 70, 125, 148, 155
Topuzoğlu 178
Trablüşşam 159
Trabzon 8, 69, 88, 89, 123, 124, 126, 132, 166
Tuğut köyü 42, 72, 222, 240, 254
Tulca 99
Tuna 18, 54, 59, 68, 86, 99, 163
Tuztaşı mevkii 72
Türkânlu (Türkmânlu) 193, 198
Türkmenler 15, 21, 22, 37, 38, 54, 61, 144

Ulaş 34, 42, 155
Uluark 47, 109, 110, 131, 227, 230
Umranlu 35, 38, 40, 42 - 44
Unkapanı 16
unvan paşalığı 63
Urban ovası 38
Urfa 13, 61, 90 - 92, 94, 96, 98, 102, 103, 114, 118, 123, 157, 158, 160, 168, 169, 174, 188, 193
Uzunyayla 13, 37, 38, 43, 201
Uzunyazı 109, 182, 276

Üçtaş 183, 188
Üsküdar Atik Valide Sultan evkafi 73

Van 5
Varna 166
Vartan köyü 110
Vazıldan köyü 42
Vehhabi isyanı 160
Veli (Deli) 31, 35, 36, 42
Veli (Sağıncalı) 178
Veli Paşa (Hafız Veliyeddin Paşa) 9, 10, 36, 49, 51, 53, 55, 61, 63, 64, 68, 115, 128, 131 133, 139, 140, 143, 212, 213, 215, 234, 237, 256 - 258; (*azli*) 175; (*çocukluğu*) 143; (*cürümler*) 181; (*Divriği mütesellimliği*) 145, 154; (*Divriği sancağı mutasarrıflığı*) 163, 168; (*Eğin olayları*) 125; (*Eğin voyvodalığı*) 120, 128, 145, 146, 154; (*Eğin voyvodalığından azli*) 121; (*idam fermanı*) 185; (*İğneada muhafızlığı*) 164; (*ikinci Rakka valiliği*) 174; (*ilk gençlik yılları*) 144; (*isyan*) 178-208; (*Niğde sancağı mutasarrıflığı*) 164; (*ölümü*) 202; (*Rakka-Diyarbekir ve Halep valilikleri*) 156; (*şer'i alacak defteri*) 147; (*Sinop muhafızlığı ve Aldiyye mutasarrıflığı*) 171; (*Sivas valiliği*) 154; (*vezirliği*) 154
Vezaret Kanunnâmesi 106
Vidin 58, 164 - 167

Yağbasan köyü 111, 226, 228, 229, 271, 272
Yağkapanı 16
Yanya 161
Yellice köyü 73, 271, 288
Yeni-il 59, 61, 269
Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) 18
Yezidoğlu 36

Yılanlıdağ 73
Yıldız dağı 43
Yıldız-ili 42
Yozgat (Bozok) 4, 9, 19, 38, 45, 70, 108, 187, 210
Yusuf (Hindoğlu) 36
Yusuf Bey (Rişvan voyvodası) 35
Yusuf Paşa (Sadrazam Koca) 75, 78, 83, 88
Yusuf Ziya Paşa 98, 108, 116, 117, 119, 125, 127, 128, 147 149, 151, 152, 160, 167, 171, 173, 174

Zara 15, 32
Zârelizadeler Osman Paşa; Mehmed Paşa; Feyzullah Paşa; Recep Paşa; Lütfullah Paşa 8, 210
Zazalar 33, 55, 229
Zımara köyü 40, 46, 51, 240, 248
Zile 245
Ziniski köyü 42, 110, 111, 113